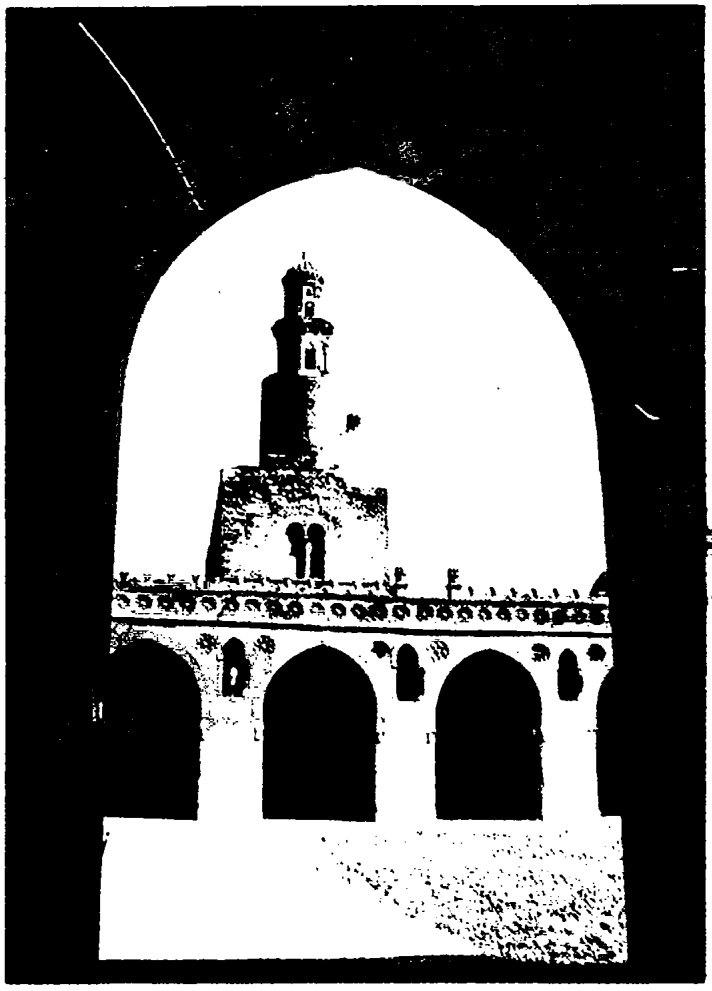
İSLÂM TARİHİ

İbnü'l-Esîr
El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi

Bahar
Yayınları

İSLÂM TARİHİ

EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRİH TERCÜMESİ

Dizgi - Tertip :
ÖZDİZGİ Matbaası

Baskı :

RENK-İŞ OFSET - 1991 TEL:5779174

İBNÜ'L-ESÎR

İSLÂM TARİHİ

EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH TERCÜMESİ

Üçüncü Cilt

Çeviren :
Dr. Ahmet AĞIRAKÇA

Redaktör :
Doç. Dr. Mertol TULUM

Osman Başpehlivan
Beyazsaray zemin kat no. 25
Tel : 527 60 03 Beyazıt - İstanbul

H. 21. (642.) YIL OLAYLARI ... 11
Nihavend'in Fethi ... 11
Dinâver ve Saymara'nın Fethi ... 21
Hemedân, Mâhan ve Diğer Şehirlerin Fethi ... 22
Müslümanların Acem Diyarına Girmeleri ... 23
İsfahân'ın Fethi ... 23
Muğîre b. Şu'be'nin Kûfe'ye Vali Olarak Tayin Edilmesi ... 25
Bu Yılın Diğer Olayları ... 26
H. 22. (M. 642-643) YIL OLAYLARI ... 27
Hemedan'ın İkinci Kez Fethedilmesi ... 27
Kazvîn ve Zencân'ın Fethi ... 28
Rey'in Fethi ... 29
Kûmas, Cürcân ve Taberistân'ın Fethi ... 30
Trablusgarp ve Berkâ'nın Fethi ... 31
Azerbeycân'ın Fethi ... 32
Bâbu'l-Ebvâb'ın Fethi ... 33
Mûkân'ın Fethi ... 34
Türk İllerine Yapılan Gazalar ... 35
Fethedilen Yerlerin Kûfe ve Basra Arasında Taksiminde Uygulanan Adaletli Çözüm ... 36
Ammâr b. Yâsir'in Kûfe Valiliğinden Azledilerek Ebu Musa ve Muğîre b. Şu'be'nin Buranın Valiliğine Tayin Edilmesi 37
Horasân'ın Fethi ... 39
Şehrizür ve Samağân'ın Fethi ... 43
Bu Yılda Meydana Gelen Diğer Olaylar ... 44
H. 23. (M. 643-644) YIL OLAYLARI ... 45
Tevvâc'ın Fethi ... 45
İstahr ve Gûr Şehirlerinin Fethi ... 46
Fesâ ve Darabcird'in Fethi ... 48
Kirmân'ın Fethi ... 49
Sicistân'ın Fethi ... 50
Mukrân'ın Fethi ... 61
Ahvâz Bölgesinden Beyrûz Şehri ... 51
Seleme b. Kays el-Eşnai ve Kürtler ... 53
HAZRETİ ÖMER'İN ŞEHİD EDİLMESİ ... 55
Hz. Ömer'in Nesebi, Özellikleri ve Yaşayışı ... 58
Çocukları ve Hanımları ... 59
HZ. ÖMER (R.)'İN HAYATINDAN BAZI ÖRNEKLER ... 61
ŞÛRÂ OLAYI ... 70
Bu Yılın Diğer Olayları ... 82
H. 24. (M. 644-645.) YIL OLAYLARI ... 84
Hz. Osmân b. Affân'a Bey'at Edilmesi ... 84
Muğîre b. Şu'be'nin Kûfe Valiliğinden Azli ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Tâyini ... 84

H. 25. (M. 645-646.) YIL OLAYLARI ... 86
İskenderiye Halkının İsyanı ... 86
Sa'd b. Ebi Vakkâs'ın Kûfe Valiliğinden Azledilmesi ve Yerine Velid b. Ukbe'nin Tayini ... 87
Armenia ve Azerbaycân Halkı İle Yapılan Barış Anlaşması ... 88
Muâviye'nin Bizans Üzerine Yaptığı Sefer ... 91
Afrika Seferi ... 91
Bu Yılın Diğer Olayları ... 92
H. 26. (M. 646-647.) YIL OLAYLARI ... 93
H. 27. (M. 647-648.) YIL OLAYLARI ... 94
Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'in Mısır'a Vali Olarak Tayini ve Afrika'da Bazı Fetihler ... 94
Afrika'nın İsyanı ve İkinci Kez Fethi ... 98
Endülüs'e Sefer ... 99
Bu Yılın Diğer Olayları ... 100
H. 28. (M. 648-649.) YIL OLAYLARI ... 101
Kıbrıs Adasının Fethi ... 101
H. 29. (M. 649-650.) YIL OLAYLARI ... 105
Ebû Mûsâ'nın Basra Valiliğinden Azli ve Onun Yerine İbn Âmir'in Tayini ... 105
Fars İllerinin Ahitlerini Bozması ... 106
Hz. Peygamber (s.)'in Mescidinin Genişletilmesi ... 108
Hz. Osmân (r.)'ın Hacc Mevsiminde Namazı Dört Rek'ata Tamamlaması ve Bu Konuda Meydana Gelen Tartışmalar ... 108
H. 30. (M. 650-651.) YIL OLAYLARI ... 110
Velid'in Kûfe'den Azli ve Yerine Saîd'in Tayini ... 110
Saîd b. el-Âs'ın Taberistân'a Seferi ... 114
Huzeyfe'nin el-Bâb'a Yaptığı Gazâ ve Mushaflar Meselesi ... 115
Rasûlullah (s.a.v.)'in Mührünün Eris Kuyusuna Düşmesi ... 117
Ebû Zer el-Gıfârî'nin er-Rebeziye Gönderilmesi ... 118
Bu Yılın Diğer Olayları ... 121
H. 31. (M. 651-652.) YIL OLAYLARI ... 122
es-Savârî Gazvesi ... 122
Şehriyâr'ın Oğlu Yezdecird'in Öldürülmesi ... 124
Abdullah b. Âmir'in Horasan'ı Fethetmesi ... 129
Kirmân'ın Fethi ... 133
Sicistân ve Kâbil'in Fethi ... 133
Bu Yılın Diğer Olayları ... 135
H. 32. (M. 652-653.) YIL OLAYLARI ... 136
Bu Yıl İçinde Türklerin Zafer Kazanmaları ve Abdurrahman b. Rabîa'nın Şehid Olması ... 136
Ebûzer el-Gifârî'nin Vefatı ... 138
Kârin'in İsyanı ... 139
Bu Yılın Diğer Olayları ... 141

H. 33. (M. 653-654.) YIL OLAYLARI ... 142
Kûfe'den Şam'a Gönderilen Kimseler Meselesi ... 142
Basra'dan Şam'a Sürgün Edilenler ... 149
Bu Yılın Diğer Olayları ... 151
H. 34. (M. 654-655.) YIL OLAYLARI ... 152
Yeymu'l Cer'a Olayları ... 152
Hz. Osman'ın Şehid Edilmesine Neden Olan Olaylar ... 156
Bu Yılın Diğer Olayları ... 158
H. 35. (M. 655-656) YIL OLAYLARI ... 159
Hz. Osman'ın Muhasara Altına Alınması ... 159
Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi ... 174
Hz. Osman'ın Nereye Defnedilmiş Olduğu ve Namazını Kimin Kıldırdığı ... 187
Hz. Osman'ın Yaşayışı ve Hayatından Bazı Örnekler ... 189
Hz. Osman'ın Nesebi, Özellikleri ve Künyesi ... 192
Hz. Osman'ın İslâm'a Girdiği ve Hicret Ettiği Tarih ... 193
Hz. Osman'ın Hanımları ve Çocukları ... 193
Hz. Osman'ın Valileri ... 194
Hz. Osmân'ın Muhasara Edildiği Günlerde Hz. Peygamber'in Mescidinde Kim Namaz Kıldırıyordu? ... 194
Müminlerin Emîri Hz. Ali b. Ebî Tâlib'e Bey'at Edilmesi ... 195
Bu Yılın Diğer Olayları ... 203
H. 36. (M. 656-657.) YIL OLAYLARI ... 205
Hz. Ali'nin Tayin Ettiği Yeni Valiler ve Muâviye'nin Muhalefet Etmesi ... 205
Cemel Olayını Hazırlayan Sebebler ve Başlangıcı ... 209
Hz. Ali'nin Basra'ya Gitmesi ve Cemel Olayı ... 226
Cemel Vak'asıyla İlgili Diğer Bir Rivayet ... 267
Haricîlerin Sicistân'a Gitmeleri ... 271
Muhammed b. Ebi Huzeyfe'nin Öldürülmesi ... 271
Kays b. Sa'd'ın Mısır Valiliği ... 275
Amr b. el-Âs'ın Muâviye'nin Yanına Gidip Ona Tabi Olması ... 281
Siffin Olayının Başlangıcı ... 284
Bu Yılın Diğer Olayları ... 292
H. 37. (M. 657-658.) YIL OLAYLARI
(Sıffin Savaşının Devamı) ... 294
Kur'an Sahifelerinin Mızrak Uçlarına Takılması ve Bu İşin Hakeme Havâle Edilmesine Yapılan Çağrı ... 321
Ca'de b. Hübeyre'nin Horasân'a Vali Olarak Tayin Edilmesi ... 332
Haricîlerin Hz. Ali'den Ayrılmaları ve Tekrar Ona Dönmeleri ... 332
Hakemlerin Bir Araya Gelmesi (Hakem Olayı) ... 335
Hakemlerin Tayininden Sonra Haricîlerin Tutumu ve en-Nehr Savaşı ... 341
Haricîlerle Yapılan Savaş ... 349

Zû es-Sûdeyye'nin Öldürülmesi ... 355
Hz. Ali'nin Kûfe'ye Dönüşü ... 357
Bu Yılın Diğer Olayları ... 359
H. 38. (M. 658-659.) YIL OLAYLARI ... 361
Amr b. el-Âs'ın Mısır'a Hâkim Olması ve Muhammed b. Ebî Bekr'in Öldürülmesi ... 361
Muâviye'nin Abdullah b. el-Hadramî'yi Basra'ya Göndermesi 370
Hırreyt b. Râşid ve Nâciyeoğulları Olayı ... 374
Nehrevân Savaşından Sonra Haricîlerin Durumu ... 370
Bu Yılın Diğer Olayları ... 384
H. 39. (M. 659-660.) YIL OLAYLARI ... 385
Şâmlıların Askerî Birliklerinin Hz. Ali'nin Elinde Bulunan Şehirlerine Girmeleri ... 385
Yezid b. Şecere'nin Mekke'ye Gitmesi ... 388
Şâmlıların el-Cezire Halkına Saldırmaları ... 389
Haris b. Nimre et-Tenûhî'nin Akını ... 390
İbn Uşbe Olayı ... 390
Dûmetu'l-Cendel'de Meydana Gelen Muslim b. Ukbe Olayları 391
Ziyâd b. Ebib'in Fars İlleri Valiliğine Tayini ... 391
H. 40. (M. 660-661.) YIL OLAYLARI ... 393
Busr b. Ebî Ertât'ın Hicâz ve Yemen'e Seferi ... 393
Abdullah b. Abbâs'ın Basra'yı Terketmesi ... 395
Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebî Tâlib'in Şehid Edilmesi ... 397
Hz. Ali'nin Hilâfet Müddeti ve Yaşı ... 403
Hz. Ali'nin Nesebi, Özellikleri, Hanımları ve Çocukları ... 404
Hz. Ali'nin Valileri ... 405
Hz. Ali'nin Bazı Özellikleri ... 406
Hz. Hasan b. Ali'ye Bey'at Edilmesi ... 409
Bu Yılın Diğer Olayları ... 450
H. 41. (M. 661-662.) YIL OLAYLARI ... 412
Hz. Hasan b. Ali'nin Hilafeti Muâviye'ye Teslim Etmesi ... 412
Muâviye'nin Kays b. Saîd İle Anlaşması ... 416
Haricîlerin Muâviye'ye Karşı İsyanları ... 417
Hâvsere b. Vedâ'nın İsyanı ... 418
Ferva b. Neyfel'in İsyânı ve Öldürülmesi ... 419
Şebîb b. Becere Olayı ... 419
Muayn el-Haricî Olayı ... 419
Ebû Meryem'in İsyanı ... 420
Ebû Leylâ'nın İsyanı ... 420
Muğîre b. Şu'be'nin Kûfe'de Görevlendirilmesi ... 421
Busr b. Ebi Ertât'ın Basra'ya Tayini ... 421
İbn Âmir'in Basra Valiliğine Tayin Edilmesi ... 423
Kays b. Heysem'in Horasân Valiliğine Tayini ... 424
Sehm b. Gâlib'in İsyanı ... 424

Bu Yılın Diğer Olayları ... 425
H. 42. (M. 662-663.) YIL OLAYLARI ... 427
Haricilerin Tekrar Harekete Geçmeleri ... 427
Ziyâd b. Ebih'in Muâviye'ye Gelmesi ... 428
Bu Yılın Diğer Olayları ... 429
H. 43. (M. 663-664.) YIL OLAYLARI ... 429
Müstevrit el-Haricî'nin Öldürülmesi ... 429
Abdurrahman'ın Sicistan'a Geri Dönüşü ... 443
Kuzey Hind Gazvesi ... 444
Abdullah b. Hâzim'in Horasan Valiliğine Tayini ... 444
Bu Yılın Diğer Olayları ... 446
H. 44. (M. 664-669.) YIL OLAYLARI ... 447
Abdullah b. Amir'in Basra Valiliğinden Azledilmesi ... 447
Muâviye'nin Ziyâd'ı Kendisine İlhak Etmesi ... 449
Mühelleb'in Sind İllerine (Kuzey Hindistan'a) Gazası ... 453
Bu Yılın Diğer Olayları ... 453
H. 45. (M. 665-666.) YIL OLAYLARI ... 454
Ziyâd b. Ebih'in Basra Valiliği ... 454
Ziyâd'ın Görevlendirdiği Kimseler ... 458
Bu Yılın Diğer Olayları ... 459
H. 46. (666-667. YIL OLAYLARI ... 460
Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'in Vefatı ... 460
Sehm ve el-Hatim'in İsyanları ... 461
Bu Yılın Diğer Olayları ... 461
H. 47. (667-668.) YIL OLAYLARI ... 462
Abdullah b. Amr'ın Mısır Valiliğinden Azli ve Yerine Muâviye b. Hudeyc'in Tayini ... 462
Gûrlar Üzerine Düzenlenen Seferler ... 462
Mühelleb'in Bir Planı ... 463
H. 48. (M. 668-669.) YIL OLAYLARI ... 464
H. 49. (M. 669.) YIL OLAYLARI ... 465
İstanbul Gazası ... 465
Mervân b. el-Hakem'in Medine Valiliğinden Azli ve Yerine Saîd b. el-Âs'ın Tayini ... 466
Hz. Hasan b. Ali b. Ebî Talib'in Vefatı ... 466
H. 50. (M. 670.) YIL OLAYLARI ... 468
Muğîre b. Şu'be'nin Vefatı ve Ziyâd'ın Kûfe Valiliğine Tayin Edilmesi ... 468
Karîb el-Ezdi'nin İsyanı ... 470
Muâviye'nin Rasûlullah (s.)'ın Minberini Medine'den Nakletme Teşebbüsü ... 470
Ukbe b. Nâfi'nin İfrîkiyye Valiliğine Tayini ve Keyrevân Şehrini Kurması ... 472

Mesleme b. Muhalled'in İfrikiyye'ye Tayini 473
Şâir Ferezdak'ın Ziyâd b. Ebih'ten Kaçışı 474
el-Hakem b. Amr el-Gifarî'nin Vefatı 476
Bu Yılın Diğer Olayları 477
H. 51. (M. 671.) YIL OLAYLARI 478
Hücr b. Adiyy İle Amr b. el-Hamık ve Adamlarının Öldürülmeleri 478
Rabî' b. Ziyâd el-Harisî'nin Horasân'a Tayini 491
Bu Yılın Diğer Olayları 492
H. 52. (M. 672.) YIL OLAYLARI 493
Ziyâd b. Hirâs el-İclî'nin İsyanı 493
Muaz et-Tâî'nin İsyanı 493
Bu Yılın Diğer Olayları 493
H. 53. (M. 673.) YIL OLAYLARI 494
Ziyâd b. Ebih'in Vefatı 494
Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî'nin Vefatı 495
Bu Yılın Diğer Olayları 496
H. 54. (M. 674.) YIL OLAYLARI 497
Bizans Üzerine Yapılan Sefer ve Arvâd Adasının Fethi 497
Saîd b. el-Âs'ın Medîne Valiliğinden Azli ve Yerine Mervan'ın Tayini 498
Ubeydullah b. Ziyad'ın Horasan Valiliğine Tayini 498
Bu Yılın Diğer Olayları 499
H. 55. (M. 675.) YIL OLAYLARI 501
Ubeydullah b. Ziyad'ın Basra Valiliği 501
Bu Yılın Diğer Olayları 501
H. 56. (M. 675-676.) YIL OLAYLARI 503
Yezid b. Muâviye'nin Veliaht Tayin Edilmesi 503
Ubeydullah b. Ziyad'ın Horasân Valiliğinden Azli ve Yerine Saîd b. Osman b. Affân'ın Tayin Edilmesi 513
H. 57. (M. 676-677.) YIL OLAYLARI 515
H. 58. (M. 677-678.) YIL OLAYLARI 516
Dahhak b. Kays'ın Kûfe Valiliğinden Azli ve İbn Ümmü'l-Hakem'in Tayin Edilmesi 516
Tavvâf b. Gallâk'ın İsyanı 517
Haricilerden Urve b. Udeyye ve Diğerlerinin Öldürülmeleri ... 518
Bu Yılın Diğer Olayları 521
H. 59. (M. 678-679) YIL OLAYLARI 522
Abdurrahman b. Ziyad'ın Horasân Valiliğine Tayini 522
Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra Valiliğinden Azli ve Tekrar İadesi 522
Yezîd b. Müferrîğ el-Himyerî'nin Ziyad b. Ebihoğullarını Hicvetmesi 523
Bu Yılın Diğer Olayları 526

H. 21. (M. 642.) YIL OLAYLARI

Nihâvend'in fethi

Nihâvend'in bu yılda fethedildiğine dair rivayetler olduğu gibi bu fethin H. 18 (639) veya H. 19 (640)'da olduğunu kaydeden rivayetler de vardır. Nihâvend olayı, müslümanların Fars illerinden askerlerini kurtarıp Ahvâz'ı fethetmeleri üzerine İranlıların Merv şehrinde bulunan hükümdarlarına mektuplar yazıp onları müslümanların aleyhine kışkırtmaları neticesinde meydana gelmişti. Bunun üzerine İran Kisrâsı da Bâbu'l-Ebvâb, Horasan ve Hülvân'da bulunan hükümdarlara mektuplar göndererek durumu onlara bildirmiş, onlar da harekete geçip aralarında haberleşmiş ve Nihâvend'de toplanmak üzere anlaşarak orada bir araya gelmişlerdi. Bu düşman kuvvetlerinin öncülerinin Nihâvend'e ulaştıkları haberi Sa'd b. Ebî Vakkâs'a da ulaşmıştı. Bunun üzerine de Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz. Ömer'e durumu bildirmişti. Ancak bu arada Sa'd b. Ebî Vakkâs'a karşı bir grup isyan edip ona karşı birleşmiş ve düşmanın harekete geçişine pek aldırış etmemişlerdi. Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs'a karşı gelenlerin başında el-Cerrâh b. Sinân el-Esedî bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara şöyle haber göndermişti: «Vallahi bu tavrınızdan dolayı başınıza gelecek felâket için size acımayacak ve size karşı tedbir almaktan vazgeçmeyeceğim.» Bunun üzerine Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'yi onlara yardımcı olarak göndermişti. Halbuki orada bulunan müslüman kuvvetler İranlılara yeter durumdaydılar. Muhammed b. Mesleme, Hz. Ömer zamanında bir şikâyette bulunan kimselere karşı gerekli cezâ-î müeyyideyi uygulayan birisiydi. Kûfe'de halkın arasına girip Sa'd b. Ebî Vakkâs hakkında onlara sorular sormaya başlamıştı. Sorduğu her bir cemaat Hz. Sa'd hakkında iyilikle söz etmişlerdi. Ancak Cerrâh el-Esedî etrafında toplanmış olanlar ondan pek iyilikle söz etmemişler ve bu konuda susmuşlardı. Nihayet Muhammed b. Mesleme, Abeseoğullarına gelip onlara Hz. Sa'd hakkında sorular sorunca, ona Usâme b. Katâde şöyle demişti: «Vallahi o eşitçe paylaşmıyor ve adaletle hükmetmiyor, ayrıca ordu içinde de savaşlara katılmıyor.» Bunun

üzerine Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle demişti: «Allah'ım! Eğer o bu sözü riya için ve yalan olarak söylemişse onun gözlerini kör et, çoluk çocuğunu çoğalt ve onu bir çok imtihanlara müptelâ eyle!» Gerçekten Usâme b. Katâde, gözlerini kaybetmiş, on tane kızı olmuştu. Bir kadın sesi işittiği zaman ona doğru yaklaşır ve ona dokunmaya çalışır ve şöyle derdi: «O mübarek insan, Sa'd hakkında beddua ettim de öyle oldu.» Ayrıca Hz. Sa'd b. Ebi Vakkâs Benû Esed hakkında da beddua ederek şöyle demişti: «Allah'ım! Eğer bu insanlar sevinçlerinden dolayı kibirlenip azgınlaşarak insanlara karşı riyâkârca bir tavırla cihada çıkmışlarsa onları bu yaptıklarıyla imtihan et ve hayatlarında meşakkatler çeksinler!» Gerçekten meşakkatler çektiler. Cerrâh el-Esedî, Hasan b. Alî'ye karşı çıktığında adamları kılıçlarla parça parça edilmişlerdi. Onlardan Kabîsa taşlarla, Erbed dövülerek ayaklar altında ve kılıç darbeleriyle öldürülmüştü.

Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle der: «Müşriklerin kanını ilk defa akıtan benim. Resulullah (s.) benim için, «Annem babam sana fedâ olsun» demiş ve bunu daha önce başka hiç kimse için de söylememişti. Ben ilk müslümanların beşincisiyim ve Esedoğulları benim namaz kılarken iyice kılmadığımı ve avcılıkla oyalandığımı zanneder.»

Nihayet Muhammed b. Mesleme, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Esedoğulları ile birlikte Medine'ye Hz. Ömer'in huzuruna varıp ona olup bitenleri anlatmış ve Hz. Ömer şöyle demişti: «Ey Sa'd nasıl namaz kılıyorsun?» Sa'd: «İlk iki rekati uzun tutar, son iki rekatı ise kısarım» diye cevap vermiş, Hz. Ömer buna karşılık olarak: «Ey Ebâ İshâk! İşte senin hakkında yapılan sû-i zan budur. Eğer ihtiyatlı davranmazsak onların sonu şimdiden belli olurdu,» demiş ve sormuştu: «Ey Sa'd! Senin Kûfe'de bıraktığın vekilin kimdir?» Sa'd: «Abdullah b. İtbân'dır» diye cevap vermiş, bunun üzerine, Hz. Ömer onu yerinde bırakmıştı. İşte Nihâvend olayı ve onun meydana gelişi Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs zamanında idi.

Nihâvend olayı bu Abdullah zamanında meydana gelmişti. Yezdecird'in emri üzerine Nihâvend'de el-Firûzân kumandasında 150.000 İranlı savaşçı toplanmış bulunuyordu. Bunun üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz. Ömer'e durumu bir mektupla bildirmiş ve sonra da onunla bu durumu şifâhî olarak görüşmüş ve şöyle demişti: «Kûfelîler senden kuvvetlerinin arttırılmasını ve savaşa büyük bir şiddetle girişerek düşmanlarına heybetli görünmekte onlara izin vermeni istiyorlar.

Bunun üzerine Hz. Ömer Medine halkını toplayıp onlarla istişarede bulunmuş ve onlara hitaben şöyle demişti: «İçinde bulundu-

gumuz bugün, sonrası devam edecek bir gündür. Ben, benimle birlikte ve bana katılacak olanlarla oraya doğru gitmeyi arzuluyorum. Bu iki şehir arasında orta bir yerde konaklayıp, Allah onlara fethı müyesser kılıncaya ve arzu ettiğim noktaya gelinceye kadar onlara destek olmayı diliyorum. Eğer Cenâb-ı Hakk onlara fethi müyesser eylerse onları kendi şehirlerinde bırakıp geri dönerim.»

Bu konuşma üzerine Hz. Talha b. Ubeydullah ona şöyle demiş: «Ey Mü'minlerin Emiri! İşler seni her konuda sağlam hüküm vermede tecrübeli kılmıştır. Tecrübeler de senin sağlam bir görüş ileri sürmeni sağlamıştır. Sen arzu ettiğin gibi ve kendi görüşüne baş vurarak davran. Biz seni terketmez ve senden uzak durmayız. Bu işi sana bırakıyoruz. Sen bize emret, sana itaat edelim. Bize bir yol göster, senin söylediklerine uyalım. Emret, atlarımıza binelim veya bize komutan ol, senin emrine girelim. Bu işin Emiri sensin. Sen bir çok musibetlerle karşılaştın, bir çok tecrübelerden geçtin, savaş ile ilgili her konuda uzmanlaştın.» ve oturmuştu.

Sonra Hz. Osman kalkarak şöyle dedi: «Ey müminlerin emiri! Bence Şam ehline bir mektup yazıp onların kendi ordularıyla, aynı şekilde Yemenlilerin oradaki askerleriyle gelmelerini sağlaman ve sen de Haremeyn'deki askerlerinle birlikte Kûfe ve Basra'ya doğru yönelip orada müşriklerle hep birlikte karşı karşıya gelmeniz muvafık olur. Eğer sen ordunun başında oraya gidecek olursan müslümanlara çokça görünen bu düşman ordusu gözlerinde küçülecek ve sen en büyük şerefe nail olacaksın Sen bu sefere çıkacak olsan Araplardan sana katılmadık kimse kalmaz, bu hususta her şeylerini fedâ eder, ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Bu kendisinden sonraki günlerde meydana gelecek olayları etkileyecek bir gündür. Sen ve yardımcıların bu sefere katılmalısınız. İşler Allah takdir ettiği gibi olur. Bizim de başından sonuna kadar itaat ettiğimizi göreceksin.»

Hz. Ömer ona teşekkür etti. Ondan sonra Hz. Ali b. Ebi Tâlib ayağa kalkarak ona şöyle dedi: «Ey müminlerin emiri! Eğer sen Şamlıları kendi diyarlarından çekecek olursan Bizanslılar onların üzerine saldırır, onların çoluğunu çocuğunu perişan ederler. Yemenlileri de kendi ülkelerinden çekip çağırırsan aynı şekilde Habeşliler de onların çoluk çocuğunu yok ederler. Ayrıca sen de buradan ayrılacak olursan civardaki bütün Arap kabileleri yarımadanın dört bir tarafından buraya saldırırlar. Bundan dolayı bu askerleri kendi yerlerinde bırak ve Basralılara bir mektup yaz da üç ayrı kola ayrılsınlar. Onlardan bir grup oradakilerin çoluk çocuğunu korumak üzere görev alsın. Diğer bir grup, kendileriyle ahitleştik-

leri kimselere karşı dursun. Üçüncü bir grup ise, Kûfe'deki diğer müslüman kardeşlerine yardımcı kuvvet olarak gitsinler. Ve İranlılar zaten seni bekleyip duruyorlar. Sen oraya vardığın zaman işte bu müminlerin emiri, arapların emiri deyip seni yok etmeye çalışacaklar. İranlıların üzerimize gelmelerinden söz ettin ve bu gelişlerini hoş karşılamadığını söyledin. Cenâb-ı Allah, onların gelişlerinden senden daha çok hoşlanmaz ve o, hoşlanmadığı bir hususu değiştirmede senden daha çok kâdirdir. Onların çokluklarına gelince; biz daha evvel karşımızdakilerin sayılarına bakarak savaşmıyor Allah'ın yardımını dileyerek savaşıyorduk.»

Sonra Hz. Ömer: «İşte görüş dediğin budur! Benim de uymak istediğim fikir buydu. Bana oraya göndermek üzere görevlendireceğim bir adam söyleyin de onu görevlendirivereyim.» dedi.

Başka bir rivayette ise, Hz. Talha, Hz. Osman ve onlardan başka bazı kimselerin Hz. Ömer'e Medine'de kalması için tavsiyelerde bulundukları kaydedilmektedir. Sözün doğrusunu Allah bilir.

Hz. Ömer, «Bana görevlendireceğim bir adamı gösterin de oraya göndereyim ve bu adam Irak sınırlarında kumandan olsun.» dediğinde ona şöyle karşılık verdiler: «Sen kendi ordunu daha iyi bilirsin. Onlar gelmiş senin önünde bekliyorlar.» Bunun üzerine Hz. Ömer: «Yarın ben onlar arasında bu işe en ehil birini tayin edeceğim.» demiş, bunun kim olduğu sorulduğunda da: «Görevlendirmek istediğim kişi Nu'mân b. Mukarrin el-Müzenî'dir.» deyince sahabeler: «Evet, işte o en iyisidir ve bu işin ehlidir.» diye karşılık vermişlerdir.

O gün Nu'mân'ın yanında Kûfelilerden oluşan bir ordu vardı. Nu'mân, bunlarla birlikte Cünd-i Şâpur ve Esus şehrine hücum etmişti. Hz. Ömer ona bir mektup yazıp Mâh şehrine gidip orada beklemesini emretmiş ve orada toplanacak diğer ordularla birlikte Firûzân ve yanındaki İran askerleri üzerine hücum etmesini emretmişti. Diğer bir rivayette, o sırada Nu'mân, Kesker'de bulunuyordu. Burada bulunduğu sırada Hz. Ömer'e bir mektup yazıp kendini bu görevden affetmesini ve başka bir orduda görevlendirmesini istemişti. Hz. Ömer ise ona bir emir göndererek Nihâvend'e gitmesini istemiş, Nu'mân da Nihâvend'e varmıştı.

Hz. Ömer, Abdullah b. Abdullah b. İtbân'a mektup yazıp Mâh şehrinde Nu'mân'ın etrafında şu şu şekilde askerlerin toplanmasını istemişti. Nu'mân, halkı buna davet etmiş ve onları, dinlerinde imtihan edilmek ve manevî nasiplerini almaları için, bu en son giden birliklere katmak üzere yola çıkarmıştı.

Müslümanlar başlarında Huzeyfe b. el-Yemân ve onun yanında Nu'aym b. Mukarrin olmak üzere yola çıkmış ve Nu'mân'ın yanına varmışlardı. Ömer, Ahvâz'da bulunan askerleri Farslılar'ın müslümanlarla uğraşmamalarını sağlamak için Mukterib, Harmale ve Zirr kumandanlığında ileri geçirdi. Bu askerler Tuhum, İsfahân ve Fars illerinde ikamet edip Nihâvendlilere gelecek İran yardımını kesmiş oldular. Müslümanlar, aralarında Huzeyfe b. el-Yemân, Hz. Ömer'in oğlu ve Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Muğire b. Şu'be ve diğerleri olmak üzere, Nu'mân'ın yanında bir araya gelmiş bulunuyordu. Müslümanların kumandanı Nu'mân, yanında Tuleyha b. Huveylid, Amr b. Ma'dikerib ve İbn Ebî Selmâ olan Amr b. Seniyyi'yi düşmandan bazı haberler getirmek üzere düşman tarafına göndermişti. Bunlar o gün sabahleyin çıkıp akşama kadar yol almışlardı. Fakat Amr b. Seniyy geri dönmüş, ona neden geri döndün diye sorulunca Amr şöyle demişti: «Ben Acemlerin ülkesinde olmak istemem. Orası öyle bir ülkedir ki cahilini öldürmüş, alimleri de orayı yok etmişlerdir.» Ancak Tuleyha b. Huveylid ve Amr b. Ma'dikerib yollarına devam etmişlerdi. Ancak ertesi gün Amr b. Ma'dikerib de geri dönmüş, ona da dönüşünün sebebi sorulunca şöyle demişti: «Bir gece ve bir gündüz yol aldık. Hiç bir şey görmeyince geri döndüm.» Ancak Tuleyha yoluna devam edip Nihâvend'e kadar gitmişti. Tuleyha, müslümanların Nihâvend'e yirmi küsur fersah uzaklıkta olduklarını tesbit etmişti. Tuleyha'nın geciktiğini gören müslümanlar acaba Tuleyha irtidât mı etti demişlerdi. Tuleyha onların bu sözünü duyunca geri dönmüş, onu gördüklerinde tekbirler getirmişlerdi. Tuleyha onlara «Size ne oluyor?» diye sorunca onlar kendisine korktukları durumu bildirmişler, o da şöyle cevap vermişti: «Allah'a yemin ederim ki bu Arap asıllı peygamber'in getirmiş olduğu bu dinden başka geçerli bir din olsaydı, bu hınbıl acemleri bu Arab-ı Âribe'ye doğratmazdım.» Tuleyha daha sonra Nu'mân'a, Nihâvend ile aralarında hiç bir engelin ve hiç bir kimsenin olmadığını bildirmişti.

Nu'mân askerlerini iyice donatıp yola koyulmuştu. Nu'mân'ın yanında bulunan askerler 30.000 civarında idi. Nu'mân öncülerin başına Nu'aym b. Mukarrin'i, sağ ve sol kanatlara da Huzeyfe b. el-Yemân ve Süveyb b. Mukarrin'i tayin etmiş, kılıçlıların başına Ka'ka' b. Amr'ı, yayaların başına da Mücâşi' b. Mes'ûd'u getirmişti. Medine'den Muğire b. Şu'be kumandasında gelen kuvvetler de Nu'mân'a ulaştı. Müslüman kuvvetler İspizihan'a vardıklarında İranlılar da kumandanları Firûzân'ın emrinde tabyalarını tam teşekkül ettirmişti, sağ ve sol kumandanlıklarında da ez-Zerdak ve Behmen

Cazuveyh bulunuyordu. Behmen Cazuveyh, Zi'l-Hâcib'in yerinde görevlendirilmişti. Kâdisiye'den ayrılan bütün İranlılar, Nihâvend'e, Firüzân'ın emrine koşup gelmişti. Nu'mân düşman ordusunu gördüğü anda tekbirler getirmiş ve müsümanlar da ona bu tekbirlerde katılmışlardı. Onları gören Acemler birden sarsıntı geçirmişler ve müslümanlar da ağırlıklarını ve ordugâhlarını hazırlamış, Nu'mân'ın çadırını kurmuşlardı. Aralarında Huzeyfe b. el-Yemân, Ukbe b. Âmir, Muğire b. Şu'be, Buşeyr b. el-Hassâsiyye, Hanzala el-Kâtip ve Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Eş'ab b. Kays, Saîd b. Kays el-Hemdânî ve Vâil b. Züc ve diğerlerinin bulunduğu bir çok kimseyle birlikte Kûfe'nin ileri gelenleri Nu'mân'ın karargâhını kurmuşlardı. Bunlar gibi Irak'ta iyi karargâh kurup çadır yerleştiren kimseler az bulunurdu.

Nu'mân, ordugâhın kurulmasından sonra birden savaşa girmiş, çarşamba ve perşembe günleri şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş ve nihayet düşman cuma günü kendi hendeklerine gizlenivermişti. Böylece müslümanlar onları kıskıvrak bulundukları yerlerde kuşatıvermiş oldular. Ancak İranlılar canları istedikleri zaman gizlendikleri yerlerden çıkıyorlardı. Bu durumun uzun bir zaman alacağını anlayan müslümanlar endişeye kapılmışlardı. Hatta bir gün müslümanların ileri gelenlerinin bir araya gelip görüştükleri bir toplantıda görüş alışverişinde bulunulmuş ve aralarında şu konuşmalar geçmişti: «Düşmanımızın istediklerinde yerlerinden çıktıklarını görüyoruz.» Nu'mân da onların bu düşüncelerine katılmış ve kendisinin de böyle düşündüğünü görüp ona durumu anlatmışlardı. Nu'mân, asker içinde bulunan ve iyi görüş sahibi olabilecek kimseleri toplayıp onlarla bir istişârede bulunmuş, onlara şöyle hitap etmişti: «Düşmanın böyle hendeklerinde gizlenip durduklarını, savaşa istedikleri zaman çıktıklarını, müslümanların ise onları yerlerinden çıkarmaya şu anda güçlerinin olmadığını, dolayısı ile içinde bulundukları şu sıkıntıyı görüyorsunuz. Biz bu düşmanı savaş meydanına nasıl çıkarabiliriz? Bu konudaki görüşleriniz nelerdir? Bu gizlenmelerin uzayıp gitmesinden nasıl kurtulabiliriz?» Bu soru üzerine orada bulunanlar arasında yaşça en büyükleri olan Amr b. Seniyy söz almıştı. O, aralarında konuşma örfü olarak en yaşlılarının söze başlaması gerektiğinden dolayı söz almıştı. Amr şöyle demişti: «Onların bu şekilde kuşatılıp durmaları onlar için sizin böyle durup beklemenizden daha zor bir durumdur. Onun için onları bu şekilde bekleyin. Onlardan savaş meydanına çıkanlarla savaşın ve savaşa bu şekilde devam edin.» Onun bu görüşünü kabul etmemişlerdi.

Amr b. Ma'dikerib ise şöyle demişti: «Onlarla çarpışmaya ve onları sıkıştırmaya devam et ve onlardan asla korkma.» Fakat müslümanlar onun da bu görüşünü reddederek şöyle demişlerdi: «Biz şu anda duvarlardan başka neyle çarpışıp duracağız. Karşımızda bu duvarlardan başka bir şey varmı ki?»

Tulayha ise şöyle demişti: «Bence onlara bir grup süvari gönderelim, onlarla savaşadursunlar. İyice savaşa tutuştukları anda bizimkiler yenilmiş gibi görünerek birden bize doğru kaçmaya başlasınlar. Biz düşman yanımıza gelinceye kadar onları durdurmayalım. Bizi bu şekilde görünce onlar üzerimize saldıracak ve yerlerinden çıkmış olacaklardır. İşte o zaman biz onlarla Allah bizlere hükmünü verinceye kadar çarpışıp dururuz.»

Başkumandan Nu'mân, Ka'ka' b. Amr'ı emrindekilerle birlikte düşman tarafına göndermiş, onları yerlerinden söküp atmasını ve kendisine doğru çekmesini istemişti. Ancak düşman ordusu asla kaçmamak üzere ahitleşmiş, demirden dağlar haline gelmişlerdi. Yedişer yedişer birbirlerine iyice kenetlenmiş ve geriye kaçmamaları için demir kazıklara bağlanmışlardı. Ka'ka' ve arkadaşları onlarla karşı karşıya gelince yavaş yavaş Ka'ka' geri çekilmeye başlamış, bunun üzerine İranlılar müslümanların ganimetlerini toplamaya başlamışlardı. Gerçekten Tulayha'nın tahmin ettiği durum meydana gelmiş ve müslümanlar bunu görünce: «Evet, evet; tahmin ettiğimiz gerçekleşiyor» demişlerdi. Düşman ordusu öyle bir şekilde yerlerinden ayrılıp geliyordu ki şehir kapılarını bekleyen bekçilerden başka kimse orada kalmamıştı. Nihayet Ka'ka' yanındakilerle birlikte müslümanların yanına ulaşmış ve İranlılar kendi kalelerinden tamamen uzaklara varmışlardı. Müslümanlar da günün tam ortasında savaş durumu almış bekliyorlardı. Nu'mân müslümanlara kendilerine emir vermedikçe yerlerinden ayrılmamalarını ve savaşa girmemelerini söylemişti. Onlar da Nu'mân'ın bu dediklerine uymuş ve ok atmamakta sabırlı davranmışlardı. Nihayet düşman ordusu yaklaşmış, onlardan bir kısmını yaralayıncaya kadar ok yağmuruna tutmaya devam etmişlerdi.

Bu durumu gören müslümanlar Nu'mân'a şikâyette bulunup: «İçinde bulunduğumuz bu hâlimizi görmüyor musun ve hâlâ neyi bekliyorsun? Müslümanlara savaş için izin vermeyecek misin?» demişler, Nu'mân ise «Yavaş yavaş, acele etmeyin» diye cevap vermiş ve Rasulullah (s.)'ın düşmana karşı savaşa giriştiği en uygun saat olan zeval vaktini beklemeye koyulmuştu. Gerçekten o zeval vakti yaklaştığı zaman Nu'mân atına atlamış ve süratle müslümanların

önünde atını koşturarak elinde sancak tutan kumandanların yanına varmış ve onlara gerekli talimatları vererek onları savaşa teşvik etmiş ve zafere kavuşmalarını temenni etmişti. Ayrıca Nu'mân onlara şunu bildirmişti: «Ben üç sefer tekbir getireceğim. Siz de üç sefer arkamdan tekbir getirin. Ben hücum ettiğim anda siz de hücum edin. Öldürüldüğüm takdirde benden sonra sizin başkanınız Huzeyfe'dir. Huzeyfe de öldürülürse benim yerime falandır.» Arka arkaya yedi isim saymıştı, bunların en sonuncusu da Muğîre b. Şu'be idi. Sonra şöyle dua etmiş idi: «Allah'ım! Dinimi aziz kıl ve kullarına yardımcı ol! Bu kulların içinde de ilk şehid olarak şehâdeti Nu'mân'a nasip eyle ve senin dinini şerefli kıl ve kullarına yardım et Yârabbi.»

Diğer bir rivayette Nu'mân'ın şöyle söylediği kaydedilir: «Allah'ım! Bu fetih ve zaferle beni sevindirmeni ve İslâmı aziz kılmanı ve benim ruhumu şehid olarak almanı temenni ederim.» Müslümanlar onun bu sözleri üzerine ağlamaya başlamışlardı. Nihayet Nu'mân yerine dönüp üç sefer tekbir getirmiş ve müslümanlar da onun bu tekbirlerine uyarak emrini yerine getirmişler ve savaşa hazır olduklarını göstermişlerdi. Nihayet Nu'mân ve arkasından müslümanlar büyük bir hamle ile savaşa girişmiş, sancağı ile avının üzerine atılan bir kartal gibi savaş alanına atılmıştı. Nu'mân, sarığı ve elbisesinin beyazlığıyla görünüp tanınıyordu. Aralarında çok şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş ve hiç kimse o güne kadar böyle bir savaşın olduğunu duymamıştı. Çarpışma sırasında zırh seslerinden başka duyulan bir şey yoktu. Müslümanlar da bu çarpışmalarda çok mükemmel bir şekilde sabretmiş ve direnmişlerdi. Nihayet İranlılar yenilmiş, onlardan birçok kimse öldürülmüştü. Savaş zeval vaktinden akşama kadar sürmüştü. Savaş meydanında o kadar kan birikmişti ki oraya basan insanlar veya atlar kan üzerinde kayıveriyorlardı.

Gerçekten Nu'mân bu büyük zaferi gözüyle gördükten sonra Cenâb-ı Hakk onun duasını kâbul etmiş ve savaşta şehit olmuştu. Nu'mân'ın bir rivayete göre atının ayağı kaymış ve bu yüzden öldürülmüştü. Diğer bir rivayette ise, yan tarafına isabet eden bir okla şehid olmuştu. Kardeşi onu bir örtü ile örtmüş, sancağı alarak Huzeyfe'ye götürüp teslim etmiş, Huzeyfe de sancağı alıp Nu'mân'ın yerine geçmiş ve kendi yerini de Nuaym'a bırakmıştı. O anda Muğîre b. Şu'be onlara şöyle demişti: «Müslümanların morali bozulmasın ve onlara bir korku gelmesin diye Allah'ın hakkınızda ve düşman hakkında vereceği hüküm gelip çatana kadar kumandanınızın ölüm haberini gizli tutunuz.» Gerçekten öyle yapmışlar ve savaşa

devam etmişlerdi. Gece karanlık basınca müşrikler büyük bir hezimete uğrayıp kaçmaya başlamışlar, müslümanlar da onları kovalayıp peşlerini bırakmamışlardı. Arkalarında bıraktıkları o ateş çukurlarına varınca orada arka arkaya düşmeye başlamışlardı. Onlardan birisi düşünce ona bağlı olan diğer altı kişiyi de arkasından sürüklüyor ve bu şekilde arka arkaya ölüp gidiyorlardı. Savaş alanında öldürülenlerin dışında bu izdiham esnasında 100.000 kişiye yakın adam ölmüştü.

Diğer bir rivayette, bu izdiham anında ateşte ölenlerin 80.000, savaşta ölenlerin ise 30.000 kişi oldukları kaydedilir. Kaçanlardan başka kurtulan olmamıştı. Kumandanları Firüzân da kaçanlar arasında idi. Kaçarak kurtulmuş ve Hemedân'a yönelmişti. O arada Nuaym b. Mukarrin ve arkasında da Ka'ka, onu kovalamışlar ve Hemedân'ın önlerinde yetişmişlerdi. O sırada bal yüklü büyük bir kervan ile karşı karşıya gelen Firüzân bir türlü kaçamamış, kervancılar atını sıkıştırmışlardı. Bu arada Firüzân ileri gidemeyeceğini anlayınca atından inmiş ve dağa doğru yaya olarak kaçmaya başlamıştı. Onu gören Ka'ka' da aynı şekilde yaya olarak onu takip etmiş ve müslümanların da ona yetişmeleriyle Firüzân'ı öldürmüşler ve şöyle demişlerdi: «Allah'ın baldan gönderdiği orduları vardır.» Bu bala olduğu gibi el koyan müslümanlar olaya «Bal olayı» adını vermişlerdi.

Müşrikler kaçıp Hemedân'a gitmiş, müslümanlar da onları kovalayıp şehrin içine kaçan düşmanları dışardan kuşatmışlardı. Hemedân'ın kumandanı bulunan Hüsrev-Şunûm bu durumu görünce müslümanlardan eman dilemişti. Zafer tamamen müslümanların lehine sonuçlanınca, müslümanlar kumandanları Nu'mân b. Mukarrin'i sormaya başlamışlardı. Kardeşi Ma'kil onlara şöyle demişti: «Cenâb-ı Allah kardeşiniz Nu'mân'ın gözünü aydın kılmış ve hayatını şehadet ile sona erdirmiştir. İşte kumandanınız Huzeyfe'dir, ona tâbi olunuz.»

Müslümanlar Nihâvend'e bu büyük zaferden sonra girdiklerinde bir sürü mal, eşya, her türlü ev eşyası ele geçirmiş, bütün bunları bir araya toplayarak Sâib b. el-Akra'a teslim etmişlerdi. Nihâvend'de ikamet eden müslümanlar Ka'ka' ve Nuaym kumandasında Hemedân'a giden kardeşlerinden haber almak üzere bekleyeduruyorlardı. Bu arada mecûsi tapınağı yöneticisi olan Hirbiz müslümanlara gelip emân dilemiş ve bu isteği kumandan Huzeyfe'ye iletilmişti. Hirbiz, Huzeyfe'ye şöyle dedi: «Bana ve dilediğim kimlere emân verecek olursan Kisrâ'nın bende emanet olarak bıraktığı

bütün zahire ve hazinesini sana vereceğim.» Bunun üzerine Huzeyfe ona olumlu cevap vermiş ve aldığı bu mücevheratı bir kap içerisine doldurup humuslarla birlikte, Hz. Ömer'e göndermişti. Huzeyfe askerlere gerekli ganimet paylarını dağıttıktan sonra geri kalanları Sâib b. el-Akra' es-Sekafî ile birlikte Hz. Ömer'e göndermişti. Bu Sâib b. el-Akra' es-Sekafî gayet iyi muhasebe bilen bir kâtipti. Hz. Ömer onu İranlı müslümanlara verip şöyle demişti: «Eğer Cenâb-ı Hakk müslümanlara burada bir zafer nasip ederse ganimetten kendilerine isabet eden hisselerini ver ve geri kalan beşte biri al getir. Fakat bu askerler şayet hezimete uğrayacak olursa bil ki Cenâb-ı Allah'ın yerin derinliklerinde sakladığı nimetleri yeryüzünde bulunanlardan çok daha fazladır.

Sâib şöyle anlatır: «Cenâb-ı Hakk müslümanlara Nihâvend'de zafer nasib edince yukarıda sözü edilen tapınak görevlisi iki kap içerisinde hazırlamış olduğu bir sürü inci, yakut ve zümrütten oluşan mücevheratı getirdi ve bunlar ganimetlerin beşte biri ile birlikte Hz. Ömer'e gönderildi. Hz. Ömer, Nihâvend'den haber alamadığı için geceleri bir türlü uyuyamıyor, hüzün ve keder içinde haber bekleyip duruyordu. Nihayet bir gün Nihâvend'e katılan müslümanlardan bir tanesi bazı işlerini halletmek üzere Medine'ye dönmüş, Hz. Ömer onu geceleyin karşılayıp: «Nereden geliyorsun?» diye sormuş, adam: «Nihâvend'den geliyorum.» deyip ona Allah'ın nasip ettiği zaferi ve Nu'mân'ın şehid edildiğini haber vermişti. Ertesi gün sabah olunca bu adam Nihâvend hakkında üç gün üst üste müslümanlara bilgi vermişti. Hz. Ömer bu adama sorular sormuş ve ondan cevaplar almıştı. Fakat Hz. Ömer: «Bu cinin getirdiği posta haberidir.» demişti. Nihayet asıl haberci gelip Hz. Ömer'e gerçek haberi verdikten sonra Nihâvend'deki zaferi anlatmış, fakat Nu'mân'ın şehit edildiğinden söz etmemişti. Sâib: «Hz. Ömer bir gün öncesinden çıkıp Nihâvend'den gelecek haberleri bekliyordu.» der ve ekler: «Ona vardığım zaman bana şöyle dedi: «Neler oldu? Arkanda neler bıraktın?» Ben de: «Hayırlı şeyler bıraktım ey müminlerin emiri! Allah sana büyük bir zafer ve fetih hediye etti. Nu'mân b. Mukarrin de şehit oldu.» diye cevap verdim. Hz. Ömer: «**Biz Allah'ınız ve tekrar Allah'a dönücüleriz.**» diye söylenip hıçkıra hıçkıra bitkin bir hale düşünceye kadar ağlayıp durmuştu. Onun bu perişan halini gördüğüm zaman ona: «Ey müminlerin emiri! Nu'mân'dan sonra gerçekten hiç bir kimse şehit olmadığı, ancak bilinmeyen bazı askerler şehit oldu.» dedim. O zaman Hz. Ömer şöyle dedi: «İşte onlar müslümanların müstez'af olanlarıdır. Ancak Cenâb-ı Allah'ın kendilerine şehadet nasip ettiği kimselerin yüzleri ve

nesebleri mutlaka bilinecektir. Fakat Ömer'in bunları bilmesi neyi ifade eder?» Sonra ona bu iki kap içinde getirdiğim inci, yakut ve zümrütleri takdim ettim. Hz. Ömer bu ganimetleri beytü'l-mal'e koydu ve bunları sonra görüşeceğiz diyerek haydi sen ordunun yanına koşuver diye bana emir verdi. Ben de hemen onun emrine uyarak süratle Kûfe'ye vardım.

Ertesi gün ben yola çıktıktan hemen sonra benim arkamdan birisini gönderip beni geri çağırdı. Fakat bu adam bana Kûfe'ye kadar yetişememişti. Ben Kûfe'ye varıp da devemi ıhtırdıktan çok kısa bir süre sonra gelip devesini benim devemin ıhtırıldığı yerde ıhtırdı ve bana şöyle dedi: «Koş, Emiru'l-mü'minîn seni çağırıyor. Beni seni çağırmak üzere gönderdi. Sana yolda bir türlü yetişemedim.» Bunun üzerine ben de onunla birlikte deveme binip Hz. Ömer'in huzuruna vardım. Hz. Ömer beni görünce şöyle dedi: «Benim ve Sâib'in başına gelen musibetler nedir?» Ben de ona «Peki neden?» diye sordum. «Yazıklar olsun sana! Senin çıkıp gittiğin o gece melekler sürekli olarak bana bu iki kabın yanıp durduğunu söylediler ve şöyle dediler: «Seni bu zümrüt ve incilerle yakacağız.» Ben de dedim ki: «Onları mutlaka müslümanlar arasında paylaştıracağım.» İşte al bunları götür ve benden uzak tut. Onları müslümanlara geri ver. Bunlar onların hakkı ve rızıklarıdır.» dedi. es-Sâib de şöyle der: «Onları alıp Kûfe mescidine götürdüm. Amr b. Hureys el-Mahzûmî onları benden iki milyon dirheme satın aldı. Sonra o da onları alıp Acem diyarına götürmüş, dört milyon dirheme satmıştı. Nihâvend'de taksim edilen ganimetlerden süvariler altı bin, yayalar da ikişer bin dirhem almışlardı.»

Nihâvend'den getirilen esirler Medine'ye vardıklarında Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü'e esir çocukların başını okşamış, ağlamış ve şöyle demişti: «Ömer ciğerimi parçaladı.» Ebû Lü'lü'e Nihâvend'den olup onu Rumlar esir almışlar ve müslümanlar da onu Rumlardan harb ganimeti olarak ele geçirmiş ve esir olarak Muğire b. Şube'nin eline geçmişti.

Müslümanlar Nihâvend zaferini «fetihlerin fethi» diye adlandırıyorlardı. Çünkü gerçekten bu zaferden sonra Sâsânîlerin hakimiyetine tamamen son verilmiş ve onların ülkesi tümüyle müslümanların eline geçmişti.

Dinâver ve Saymara'nın fethi

Ebû Mûsâ Nihâvend'den ayrılınca Basra'dan büyük yardım kuv-

vetleri yetişmiş ve bu yardımcı kuvvetlerle Dinâver'e varıp orada beş gün ikamet ettikten sonra oranın halkı ile cizye vermeleri üzerine anlaşma yapmıştı. Oradan da Sîrevân üzerine yürüyerek aynen Dinâver halkıyla yaptığı sulh gibi onlarla da bir sulh yapmıştı. Diğer taraftan es-Sâib b. el-Akra' es-Sakafî, Saymara'ya giderek Mihricân-Kazak şehrini sulh yoluyla fethetmişti. Başka bir rivayette ise, Sâib'in Ahvâz'dan Mihricân-Kazak'a gönderildiği kaydedilir.

Hemedân, Mâhan ve diğer şehirlerin fethi

Nihâvend'de hezimete uğrayan müşrik Sâsânîler, Hemedân'a doğru kaçmış, Nuaym b. Mukarrin ve Ka'ka' tarafından burada muhasara altına alınmışlardı. Bu muhasaradan kurtulmanın mümkün olmadığını gören Hüsrev-Şunûm, cizye vermek suretiyle müslümanlardan emân dilemiş ve Hemedân ile Destebey halkını kurtarmaya çalışmıştı. Müslümanlar onun bu isteğine olumlu cevap verip yanındakilerle birlikte olanlara emân vermişlerdi. Bunun üzerine savaştan kaçanlar gelip Hemedân'a yerleşmiş bulunuyordu. Hemedân'ın fethedildiğini Nuaym ile Ka'ka'ın buraya yerleşip Hüsrev-Şunûm'un onlara tâbi olduğunu duyan Mâhan halkı Huzeyfe'ye haber gönderip onlar da aynı şekilde emân dilemişler, Huzeyfe onların bu isteklerini kabul edince ona bağlı olmaya ve vergi ödemeye karar vermişlerdi. Ancak onların hükümdarlarından Dinâr isminde birisi —ki bu onların en ileri gelenlerinden biriydi— onları aldatarak şöyle dedi: «Onları kendi ülkenize sokmayın.» Mâhan halkı da buna uyup onun dediklerini yerine getirmişlerdi. Ancak kendisi yine onlara muhalefet ederek müslümanların yanına bir sürü mücevheratla gelip takdim etmiş, müslümanlar da onunla ittifak edip onu Mâhan halkına başkan tayin etmişlerdi. Mâhan halkı ona tâbi olup emrine girmekten başka bir çare bulamamıştı. Diğer taraftan Nuaym b. Mukarrin de Behrezân halkı ile aynı akdi yapmış bulunuyordu. Nuseyr b. Sevrî de düşmanın bir kısmının iltica etmiş olduğu bir kale üzerine gönderilmiş, onlarla çarpışarak kaleyi fethetmiş, kale onun adına nisbet edilmişti. Nuseyr, Nesr kelimesinin tasgîr edilmiş şeklidir.

Anlatıldığına göre, Dinâr Muaviye zamanında bir gün Kûfe'ye gelip onlara şöyle hitap etmişti: «Ey Kûfeliler siz bizim diyarlarımıza gelen ilk müslüman halksınız. İnsanların en hayırlıları ve üstünü idiniz. Bu özellikleriniz Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında en mükemmel şekilde devam etmişti. Ancak daha sonra bu halleriniz değişip sizde dört özellik belirdi. Bu özellikler şunlardır: Cimrilik, hi-

le, hiyanet ve darlık. Halbuki daha önce bunlardan hiç biri sizde mevcut değildi. Aranızda bir müddet durdum da bu kötü huylarınızın nereden geldiğini anlamış oldum: Hile Nebât'tan, cimrilik İranlılardan, hiyanet Horasanlılardan ve darlık da Ahvâzlılardan.

Müslümanların Acem diyarına girmeleri

Anlatıldığına göre, Hz. Ömer bu yıl içinde müslümanların Fars illerini baştan başa geçip buraları hâkimiyetleri altına almalarını emretmişti. Diğer bir rivayete göre ise, daha evvel zikrettiğimiz gibi, bu olayın H. 18. yılda meydana geldiği kaydedilir. Bunun sebebi ise şu idi: İran Kisrâsı Yezdecird arka arkaya, sürekli olarak ordular gönderip müslümanları durdurmaya çalışıyordu. Bunun üzerine Basra ve Kûfe halkı Nihâvend fethine gönderilmişti. Hz. Sa'd ve Ammâr'ın kumandanlığı yanında iki kumandan daha bulunuyordu. Bunlardan biri Abdullah b. Abdullah b. İtbân idi. Onun zamanında Nihâvend savaşı gerçekleştirilmişti. Diğeri ise Ziyâd b. Hanzala idi. O, Benû Abd b. Kusayy ile anlaşmış bulunuyordu. Onun zamanında da İranlıların buradan tamamen atılmaları ve Abdullah'ın azledilip başka bir yere gönderilmesi olayları ile Ziyâd'ın tayin edilmesi olayı gerçekleştirilmiş oldu. Ziyâd b. Hanzala muhacirlerden idi. Bu az iş yapıp Hz. Ömer'den ısrarla görevden affedilmesini istemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer onu affetmiş ve Ammâr b. Yâsir'i bir mektupla Kûfelilere gönderip şöyle demişti: «Ammâr'ı size emir olarak yanında İbn Mes'ûd'u da öğretmen olarak gönderiyorum.» O sırada Abdullah b. Mes'ûd, Humus'ta olup, Hz. Ömer onu Kûfe'ye tayin etmiş ve Basralılara Abdullah b. Abdullah'ı, Kûfelilere ise Ebû Mûsâ'yı yardımcı kuvvetler başında göndermişti. Bu sırada Hemedânlılar sulh yaptıktan sonra isyan etmiş ve bunun üzerine Hz. Ömer, Nuaym b. Mukarrin'i üzerlerine göndermişti. Nuaym b. Mukarrin burayı fethettiği takdirde buradan öteye Horasan'a gidecekti. Diğer taraftan Emîrü'l-mü'minîn, Utbe b. Farkân ve Bukeyl b. Abdullah'ı Azerbeycan'a göndermişti. Onlardan biri Hülvân'dan, diğeri ise Musul'dan hareket edecekti. Aynı şekilde Abdullah b. Abdullah'ı Isfahân'a göndermiş ve Sürâka'yı da Basra'ya Emîr tayin etmişti.

İsfahân'ın fethi

Bu yılda Hz. Ömer, Abdullah b. Abdullah b. İtbân'ı, İsfahân üzerine göndermişti. Abdullah Ensâr'ın ileri gelenlerinden ve önemli sahabelerden, gayet cesur birisi olup Benû Hûbla ile anlaşmış bulunu-

yordu. Ayrıca Ebû Mûsâ'yı ona yardımcı olarak göndermiş, onun sağ ve sol kumandanlıklarına da Abdullah b. Verkâ' er-Reyyâhî'yi ve Asama b. Abdullah'ı görevlendirmişti. Bunlar Nihâvend'e kadar varmış, Huzeyfe ise kendi işine dönmüş ve Dicle'den öteye varmıştı. Diğer taraftan Abdullah ona ve onunla birlikte olan ve Nihâvend'de bulunan Nu'mân'ın askerlerinden katılanlarla birlikte İsfahân'a gitmişti. İsfahân askerlerinin başında espidan ve onun da öncülerinin kumandanı olarak Şehriyâr b. Câzeveyh bulunuyordu. Bu şahıs gayet yaşlı bir kimse olup büyük bir ordu başında müslümanlar üzerine gelmişti. Düşmanın öncü kuvvetleri İsfahân'ın varoşlarına varmış ve iki ordu burada karşı karşıya gelip çok şiddetli bir şekilde çarpışmışlardı. Bu çarpışmalar sırasında düşmanın kumandanı bulunan bu yaşlı adam müslümanlardan birini teke tek döğüşmeye davet etmiş ve Abdullah b. Verkâ' er-Reyyâhî ona karşı çıkıp onu öldürmüştü. Bunun üzerine İsfahânlılar büyük bir hezimete uğramış, buraya da bu güne kadar «Şeyhin öldürüldüğü yer» diye isim verilmişti. Nihayet Espidan da müslümanlarla anlaşma yapmış ve İsfahân bölgesinden alınan ilk yer de burası olmuştu.

Abdullah oradan Isfahân üzerine gitmiş ve Isfahân'a bağlı el-Ceyy denen yeri kuşatıp halkıyla çatışmaya başlamıştı. Bunun üzerine İsfahân'ın hükümdarı bulunan el-Fazusefân onunla cizye ödemek ve buraları teslim etmek üzere anlaşmıştı. Bu anlaşmaya riayet etmeyenin arazileri elinden alınacak ve bu araziler İslâm devletine katılmış olacaktı. O sırada Ebû Mûsâ da Ahvâz taraflarından Abdullah'ın yanına gelmiş ve oraları sulh ile ele geçirmiş bulunuyordu. Ceyy şehrinin halkı da cizye vermeyi kabul etmişti, ancak onlardan 30 kişi bu cizyeyi vermek istememiş ve İsfahân'ı terkedip Kirmân'a gitmişlerdi.

Abdullah ve Ebû Mûsâ, Ceyy şehrine girip oradan Ömer'e mektup yazmışlardı. Bunun arkasından Hz. Ömer'den Abdullah'a cevap mahiyetinde bir mektup gelmişti. Ömer mektubunda şöyle diyordu: «Kirman'da savaşan müslümanların başında bulunan Süheyl b. Adiy'in yanına varıncaya kadar yoluna devam et.» Bunun üzerine Abdullah da yerine İsfahân'da es-Sâib b. Akra'ı bırakarak Süheyl b. Adiy Kirman'a varmadan evvel ona yetişmişti.

Diğer bir rivayette ise şunlar kaydedilir: «Ma'kil b. Yesâr'dan rivayet edildiğine göre İsfahân'ı fetheden askerlerin başında en-Nu'mân b. Mukarrin bulunuyordu. Hz. Ömer onu İsfahân'ı fethetmek üzere göndermiş ve Kûfelilere de ona yardım etmeleri için mektuplar yazmıştı. Bunun üzerine Nu'mân b. Mukarrin İsfahân'a vardığı sıralarda İsfahân'ın başında Zu'l-hâcibeyn adında birisi bulu-

nuyordu. Zu'l-hâcibeyn'e Muğîre b. Şu'be'yi elçi olarak göndermiş, bu elçilik görevinden döndükten sonra her iki ordu arasında çarpışma olmuştu. Bu çarpışmalarda en-Nu'mân şehit edilmiş, Zu'l-hâcibeyn de atından düşerek karnı yarılmış, ordusu da darmadağın olmuş ve mağlup edilmişti. Ma'kil b. Yesâr şunları anlatır: «Bir ara en-Nu'mân'ın yanına vardığımda onu yere yıkılmış olarak gördüm. Onun bulunduğu yere bir işaret koyup savaşmaya devam ettim. Müşrik ordusu yenildiğinde geri dönüp yanımda bulunan bir su kırbasından Numân'ın yüzünü kaplamış olan toprağı yıkadım. O sırada Nu'mân bana şunları sordu: «Müslümanlar ne yaptı?» Ben de: «Allah onlara fetih ihsan etti» diye söyleyince, o da; «el-Hamdülillah» dedikten sonra vefat etti.»

Bu rivayette de böyle kaydedilmektedir. Ancak sahih olan rivayet Nu'mân'ın Nihâvend'de şehit edildiği ve Ebû Mûsâ'nın Kum ve Kâşân şehirlerini fethettiğini anlatan rivayettir.

Muğîre b. Şu'be'nin Kûfe'ye vali olarak tayin edilmesi

Bu yıl içinde, yani hicrî 21. (642 M.) yılda Hz. Ömer Ammâr b. Yâsir'i Kûfe valiliğine ve Abdullah b. Mes'ûd'u da Beytu'l-mal emirliğine tayin etmişti. Ancak bir ara Kûfe'liler Ammâr'dan şikayetçi olmuşlar, bunun üzerine Ammâr, Hz. Ömer'den kendisinin bu görevden affedilmesini rica etmişti. Hz. Ömer, Cübeyr b. Mut'im'i Kûfe valiliğine tayin ederek ona: «Seni Kûfe'ye vali olarak tayin ettiğimi hiç kimseye anlatma» demişti. Ancak bu tayinden haberdar olan Muğîre b. Şu'be, Hz. Ömer'in Cübeyr b. Mut'im ile bir araya geldiklerini de öğrenince hanımını Cübeyr b. Mut'im'in hanımına göndermiş ve yanında yol azığı olarak götürmek üzere Cübeyr'in hanımına azıklar hazırlamasını ve götürmesini söylemişti. Muğîre b. Şu'be'nin hanımı gereken hazırlığı yapıp Cübeyr b. Mut'im'in hanımına götürmüştü. Bunu gören Cübeyr'in hanımı «Evet, teşekkür ederiz, bununla bizi ihya ettin» diye karşılıkta bulunmuştu. Muğîre b. Şu'be bu tayinin kesin olduğunu öğrenince, Hz. Ömer'in yanına varıp ona: «Yapmış olduğun tayini Allah mübarek eylesin» demiş ve ona bu tayinden haberdar olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Cübeyr'in bu tayinini durdurup yerine Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğine getirmişti. Muğîre b. Şu'be, Hz. Ömer vefat edinceye kadar bu görevde kalmıştı. Diğer bir rivayette ise, Ammâr b. Yâsir'in H. 22. yılda bu görevden azledilip yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin tayin edildiği kaydedilmektedir. İnşaallah bu konuya ilerde dokunacağız.

Bu yılın diğer olayları

Anlatıldığına göre, bu yılda Amr b. el-Âss, Ukbe b. Nâfi' el-Fihri'yi Züveyle'ye göndermiş ve Nâfi', Züveyle'yi sulhen ele geçirmişti. Bu arada el-Berka ve Züveyle arasındaki bölge de müslümanlara teslim olmuştu. Başka bir rivayette bu fetihlerin H. 20. yılda gerçekleştirildiği kaydedilmektedir.

Bu yıl içinde Umeyr b. Sa'd Dımaşk, Havrân, Hıms, Kınnesrin ve el-Cezîre şehirlerinin, Muâviye b. Ebî Süfyân da el-Belkâ', Ürdün, Filistin, Akdeniz sahilleri, Antakya, Kilikya ve Ma'arre'tü-Masrîn şehirlerinin emiri olarak bulunuyorlardı. Bu arada da Ebû Hâşim b. Utbe b. Rabîa, Kilikya, Antakya ve Ma'arre'tü-Masrîn şehirleri ile sulh akdetmiş bulunuyordu.

Bu yıl içinde Hasan el-Basrî ve İmam Şa'bî dünyaya gelmişlerdi.

Yine bu yılda Hz. Ömer Hac emirliğini bizzat yapmış ve Medine'de yerine Zeyd b. Sâbit'i vekil bırakmıştı. Bu yılda Mekke, Ta'if, Yemen, Yemâme, Mısır ve Basra şehirlerinde vali olarak daha evvel görevlerinde bulunan kimseler vardı. Kûfe valisi de Ammâr b. Yâsir idi. Şureyh de Medine kadısı olarak görev yapmaktaydı.

Yine bu yılda Osman b. Ebi'l-Âs, İran körfezi sahillerine gönderilmişti. Müslüman askerlerle birlikte el-Cârud el-Abdi adında birisi bulunuyordu. O, «el-Cârud yokuşu» denilen yerde şehit edilmişti. Başka bir rivayette ise el-Cârud, Nu'mân'la birlikte Nihâvend'de şehit olmuştu.

Bu yılda sahâbe-i kiramdan Hamâme adında birisi İsfahân'ın fethinden sonra orada vefat etmişti. Ayrıca, Ala' el-Hadramî, Bahreyn valisi iken vefat etmiş bulunuyordu. Bundan sonra Hz. Ömer onun yerine Bahreyn valiliğine Ebû Hüreyre'yi tayin etmişti. Yine bu yılda Hâlid b. el-Velîd Hıms şehrinde vefat etmiş ve Hz. Ömer'e bir vasiyette bulunmuştu. Başka bir rivayette ise Hâlid b. el-Velîd'in H. 23 (643-644 M) yılda vefat ettiği kaydedilir. Onun Medine'de vefat ettiği de kaydedilir. Fakat birinci rivayet daha sahihtir.

H. 22. (M. 642-643) YIL OLAYLARI

Bu yılda Azerbeycân fethedilmişti. Başka bir rivayette ise Azerbeycân'ın Hemedân, Rey, Cürcân illerinden sonra Hicrî 18. (639 M.) yılında fethedildiği kaydedilir. Bu illerin fetihlerinden söz edelim, sonra da Azerbeycân'ın fethini anlatalım.

Hemedân'ın ikinci kez fethedilmesi

Nuaym b. Mukarrin, yanında bulunan askerlerle birlikte Hemedân'a varmış el-Ka'ka' b. Amr ile birlikte burayı fethetmişlerdi. Bu iki müslüman komutan Hemedân'ı fethedip geri döndükten sonra buranın ahalisi Husrev Şunûn'la birlikte isyan etmişlerdi. Nuaym b. el-Mukarrin'in görevlendirme emri Hz. Ömer'den gelince Huzeyfe'ye veda edip Hemedân'a doğru yola çıkmış, Huzeyfe ise Kûfe'ye dönmüştü. Nuaym b. Mukarrin yanında bulunan askerlerle birlikte Hemedân'a varmış, şehri ve etrafında bulunan diğer yerleşim merkezlerini tamamen kuşatmıştı. Hemedân halkı bu durumu görünce hemen barış talebinde bulunmuşlar, Nuaym b. Mukarrin de bu isteklerini kabul ederek cizye almak üzere onlarla barış yapmıştı. Başka bir rivayette şöyle kaydedilir: Hemedân Hz. Ömer'in şehit edilmesinden altı ay sonra, H. 24. (M. 644-645) yılda fethedilmiştir.

Nuaym b. Mukarrin yanında bulunan 12 bin kişilik bir kuvvetle Hemedân'da bulunduğu sırada Deylemliler Rey ve Azerbeycan halkıyla mektuplaşarak onlarla bir araya gelmiş ve Nuaym b. Mukarrin'e karşı savaşmayı kararlaştırmışlardı. Deylemliler'den bir grup asker çıkıp Vâc Rûz'a gelip konaklamıştı. Rey halkından ez-Zeynebî Ebu'l-Ferrahân isminde birisi bu tarafa doğru gelirken Azerbeycân halkından Rüstem'in kardeşi İsfendiyar komutasında bir ordu da aynı yere ulaşmış bulunuyordu. Böylece büyük bir cephe oluşturmuşlardı. Buradaki serhadlerde bulunan müslümanlar onlara karşı kendilerini korumaya çalışmış ve durumu Nuaym'a bildirmis-

lerdi. Nuaym, Hemedân'da Yezîd b. Kays el-Hemedânî'yi vekil bırakarak bu düşman ordusuna karşı savaşmak üzere yola çıkmış ve Vâc Rûz'a ulaşarak büyük bir savaşa tutuşmuştu. Buradaki savaş gayet büyük bir savaş olup Nihâvend savaşına yakın çarpışmalar meydana gelmişti. Fakat sonunda İranlılar büyük bir hezimete uğramış ve onlardan sayılmayacak kadar çokça asker öldürülmüştü. Bu zaferi elde eden müslümanlar Hz. Ömer'e bir müjdeci göndermişlerdi. Hz. Ömer de hemen Nuaym'a bir mektup göndererek Rey üzerine gidip orada bulunanlarla savaşmasını, orayı fethedip Rey'de ikâmet etmesini emretmişti. Başka bir rivayette ise, Kûfe valisi bulunan Muğîre b. Şu'be, Cerîr b. Abdullah'ı Hemedân'a göndermiş, Hemedân halkı Cerîr'le çarpışmış, bu çarpışma sırasında Cerîr'in gözüne bir ok isabet etmişti. Bunun üzerine Cerîr b. Abdullah: «Benim yüzümü süsleyen ve arzu ettiği şekilde bana ihsanda bulunan Rabbimden bunu bir mükâfat olarak kabul ettim. Beni bu yola çıkardı ve bu şehrin fethi uğruna bu hale getirdi.» demiş ve şehri fethedip Nihâvend ile yapılan sulh gibi onlarla bir barış anlaşması akdetmiş, Hemedân'ın arazîlerine de zorla sahip olmuştu. Başka bir rivayette ise, Hemedân'ın bizzat Muğîre b. Şu'be tarafından fethedildiği ve bu fetih sırasında Cerîr'in öncülerin komutanı olduğu kaydedilir. Diğer bir rivayette ise Karza b. Ka'b el-Ensârî'nin burayı fethettiği ifade edilir.

Kazvîn ve Zencân'ın fethi

Muğîre b. Şu'be, Cerîr'i Hemedân'a göndermiş, Cerîr de burayı fethetmişti. Ayrıca Cerîr, buradan el-Berrâ' b. Âzib'i bir miktar askerle birlikte Kazvîn'e gönderip burayı fethetmesini ve şayet burayı fethederse Deylemliler üzerine seferine devam etmesini emretmişti. Deylemlilerin üzerine yapılan sefer Destebey seferinden önce idi. Berrâ' b. Âzib, Ebher ismindeki kaleye gelinceye kadar yoluna devam etmiş ve burayı muhaşara etmişti. Buranın halkı Berrâ' b. Âzib'e karşı bir müddet çarpıştıktan sonra emân dilemiş, o da onlara emân verip barış imzalamış ve oradan Kazvîn üzerine yürümüştü. Kazvîn ahalisi bu askerlerin geldiğini işitince, Deylemlilere haber göndererek onlara yardım etmelerini istemişlerdi. Müslümanlar Kazvîn'e vardıklarında buranın ahalisiyle çarpışıp dururlarken Deylemliler civardaki dağlar üzerinde durmuş ve savaşa katılmamışlardı. Bu durumu gören Kazvîn ahalisi müslümanlardan Ebher halkı ile yaptıkları sulh gibi bir sulh yapmalarını istemişlerdi. Bunun üzerine bazı müslümanlar Kazvîn fethi sırasında meydana gelen çarpışmalarla ilgili bir kaç kahramanlık şiiri söylemiş bulunuyordu.

El-Berrâ' b. Âzib Deylemlilerle gereken cizyeyi vermeye razı olmalarına kadar çarpışmış ve Cîlân ve Teylesân üzerine de seferler düzenleyerek Zencân'ı kılıçla fethetmişti. Velîd b. Ukbe Kûfe'ye vali tayin edilince Deylemliler üzerine, Cîlân, Mûkân, Deber ve Teylesân üzerine sefer düzenlemiş, sonra geri dönmüştü.

Rey'in fethi

Nuaym b. Mukarrin, Vâc Rûz'dan ayrılıp Rey şehri üzerine gelmişti. Bunun üzerine ez-Zeynebî Ebu'l-Ferrahân, Rey şehrinden dışarı çıkarak Nuaym'a gelip, sulh istemiş ve bu arada Rey hükümdarı bulunan Siyavuhş b. Mehrân b. Behrâm Cûbîn'e muhalefette bulunmuştu. Bunun üzerine Siyavuhş, Dünbâvend ve Taberistân, Kûmas ve Cürcân halkından yardım talep etmişti. Buraların ahalisi müslümanlardan korkularından dolayı Siyavuhş'a yardım etmişlerdi. Birer cephe oluşturan bu düşman kuvvetleriyle müslümanlar Rey dağının eteklerinde ve şehrin yakınlarında karşılaşmış ve aralarında şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Bu arada ez-Zeynebî Ebu'l-Ferrahân, Nuaym'a: «Düşman ordusu bir hayli çok, senin askerlerin ise gayet azdır. Onun için benimle birlikte bir miktar süvari gönder ki onların bilemeyecekleri bir yoldan şehre gireyim. Sen de onlarla çarpışmalarına devam et, biz onları arka taraftan sardığımızda sana karşı koymaya güç yetiremeyeceklerdir» demişti. Gerçekten Nuaym geceleyin kardeşinin oğlu el-Münzir b. Amr'ı bir süvari grubu başında göndermiş, ez-Zeynebî onları kimsenin bilemeyeceği bir yoldan şehre sokmuştu. Nuaym da diğer taraftan bu düşman askerleriyle çatışmış ve onları şehirden uzak tutup meşgul etmeye çalışmıştı. İki ordu arasında meydana gelen çatışmalar sürüp gitmiş, müslümanlar az olmalarına rağmen bu çatışmalarda ayak diretmişlerdi. Ancak bu arada şehir tarafından tekbir seslerini duyan müşrikler büyük bir hezimete uğramış ve onlardan çokça kimseler öldürülmüştü. Yüce Allah müslümanlara Medâin'de ihsan ettiği ganimetler kadar çokça ganimetler ve büyük bir fetih ihsan etmişti. Bu arada ez-Zeynebî Rey şehri üzerinde musalaha akdetmiş, gerçekten Nuaym da onu burada görevlendirmişti. Hâlâ bugüne kadar Rey'de ez-Zeynebî'nin soyundan gelenler gayet şerefli ve üstün kimseler olarak addedilir. Nuaym onların «eski Rey» dedikleri şehirlerini yıkmış ve ez-Zeynebî'ye yeni Rey şehrini kurmasını emretmişti. Bu arada Nuaym Hz. Ömer'e bu fetih haberini iletmiş ve ganimetlerin beşte birini de merkeze göndermişti. Hz. Ömer'e bu fetih müjdesini el-Mudâribu'l-Aclî adında birisi Medine'ye ulaştırmıştı. Diğer taraftan el-Masmagâm, Nuaym'e mektup gönderip, belirli

bir fidye karşılığında Dünbâvend ile sulh akdetmesini istemiş, Nuaym da isteğini kabul etmişti.

Başka bir rivayette Rey şehrinin Karzâ b. Kâ'b tarafından H. 21. yılda fethedildiği kaydedilir. Başka rivayetlerde ise bunun dışında değişik bilgiler verilmiştir. Doğrusunu Allah bilir.

Kûmas, Cürcâi ve Taberistân'ın fethi

Nuaym b. Mukarrin Rey şehrinin fetih müjdesini ganimetlerin beşte biri ile birlikte gönderince, Hz. Ömer ona, kardeşi Süveyd b. Mukarrin ve yanında ona yardımcı olarak Hind b. Amr el-Cemelî'yi Kûmas üzerine göndermesini emretmişti. Gerçekten bunun üzerine Süveyd b. Mukarrin Kûmas yakınlarına gelmiş, ona karşı hiç kimse mukavemet edemeyince şehri rahatlıkla teslim alıp ordugâhını burada kurmuştu. Kûmas'dan kaçıp Taberistân'a sığınan, buranın ahalisinden olan kimseler Süveyd'e haber gönderip kendileriyle sulh yapmasını istemişler, bunun üzerine Süveyd de bu isteklerini kabul edip onlarla cizye ödemeleri şartıyla sulh yapmış ve aralarında bir akit yazılmıştı. Bunun arkasından Süveyd, Cürcân üzerine yürüyüp buranın yakınında karargâhını kurmuş ve Cürcân hükümdarına bir mektup yazmıştı. O sırada Cürcân hükümdarı Zernân Sûl adında birisi idi. Sernân Sûl, Suveyd'e gönderdiği cevabî mektubunda onunla cizye ödemek ve Cürcân üzerine gelip onlarla savaşmamak ve Cürcân ahalisi yenildiği takdirde kendilerine yardım etmek üzere bir sulh yapmalarını istemişti. Süveyd, Zernân Sûl'un bu isteğine olumlu cevap vermişti. Bunun üzerine Zernân Sûl' Süveyd'i şehrin dışında karşılamış ve onunla birlikte şehre girmişti. Süveyd şehre girip ordugâhnı kurmuş, haracı toplamış, şehrin gedik yerlerini belirleyerek burayı Dehistan Türkleriyle koruma altına almış şehri korumaya çalışanlardan cizyeyi kaldırmıştı.

Başka bir rivayette buranın H. 18 (M. 639), diğer bir rivayette Hz. Osman zamanında H. 30. (M. 650-651) yılda fethedildiği kaydedilir.

Bir rivayette de şöyle kaydedilir: Taberistân hakimi Esbahbad, Süveyd'e mektup gönderip çarpışacağı kimselere yardım etmemek, üzere onunla sulh yapmasını istemişti. Süveyd onun bu isteğini kabul edip ona cevabî bir mektup yazmıştı.

Trablusgarp ve Berkâ'nın fethi

Bu yıl içinde Amr b. el-Âss Mısır'dan Berkâ üzerine yürüyüp buranın halkıyla cizye ödemek ve ahalisinden satmak istedikleri kimseleri satmaları üzerine barış yaptı. Berkâ'nın işini bitiren Amr b. el-Âss oradan Trablusgarp (Tripoli) üzerine yürüyüp burayı tam bir ay muhasara altında tuttu. Fakat bir türlü neticeye varamamıştı. Amr b. el-Âss şehrin doğusunda karargâhını kurmuştu. Bir ara Benî Mudlic'ten bir adam yanında bulunan yedi arkadaşıyla şehrin batısına doğru avlanmak üzere çıkmıştı. Geri döndüklerinde şiddetli bir sıcak hava esmekte idi. Bunun için sahil tarafından geri dönmeye başlamışlardı.. Bu arada şehir surlarının sahilden denize bitişik olmadıklarını ve Rum gemilerinin şehrin karşısında denizde demirlediklerini görmüşlerdi. Benî Mudlic'e mensup olan bu adam ve arkadaşları şehir surları ile deniz arasında bir menfez bulunca oradan şehre girmiş ve surların üzerine çıkıp tekbir getirmeye başlamışlardı. Bu arada gemilerinden başka hiç sığınacak yerleri olmayan Rumlar, müslümanların şehre girdiklerini zannetmişlerdi.. Bu arada Amr b. el-Âss şehir surları üzerinde kılıçların şakırdadığını ve şehirde çarpışmanın meydana geldiğini ve tekbir seslerini duyunca, hemen askerleriyle birlikte yürüyüp şehre girmişti. Meydana gelen çatışmalar sırasında gemilerine kaçıp sığınanların dışında Rumlardan kurtulan olmamıştı.

Amr b. el-Âss Trablusgarb'ı muhasara ettiği sırada, Sabrâta halkı kalelerine çekilmiş ve Trablus önünde karargâh kuran müslümanların şehre giremediklerini görünce, bir ara kendilerini emniyette hissetmişlerdi. Ancak Trablus'un fethedilmesinden sonra Amr b. el-Âss bir grup askeri donatıp Sabrâta üzerine göndermişti. Müslüman askerler o günün sabahında şehir surları önüne vardıklarında bundan haberdar olmayan Sabrâtalılar her günkü gibi normal olarak sürülerini şehrin dışına çıkarmışlardı. Müslümanlar o anda şehre tekbirlerle girip ele geçirdikleri ganimetleri toplamış ve Amr b. el-Âss'ın yanına geri dönmüşlerdi. Oradan Amr b. el-Âss tekrar Berkâ'ya geri dönmüştü. Berkâ'da Berberîlerden Lavâta halkı ikâmet etmekteydi.

Daha evvel Filistin ve Şam diyarlarında ikamet eden Berberîler, hükümdarları Câlût'un yenilip öldürülmesi üzerine batıya doğru göç etmişlerdi. Buralara göç eden Berberîler Lûbiye ve Merâkiye'ye gelmiş ve buralarda yani Mısır'ın batı kesiminde bir müddet kalmışlardı. Oradan ayrılıp giden Zenâta ve Muğayle kabileleri Berberîlerin iki kabilesi olup batı taraflarına doğru çekilmiş ve bura-

lardaki dağlarda ikamet etmişlerdi. Lovâta kabilesi de Berkâ'ya yerleşmişti. Bu kabile, eskiden beri Antâbulus adıyla bilinmekte idi. Lovâta kabilesi bu bölgede Sûs şehrinin yakınlarına kadar yayılmışlardı. Havâra kabilesi de Lebde şehrinde ikamet etmişti. Diğer taraftan Nefûsa kabilesi de Sabrata'ya yerleşmiş bulunuyordu. Ayrıca Sabrata şehrinde bir miktar Rum da bulunuyordu. Buradaki Rumların emrinde bulunan Afarik kabileleri de kendi ülkelerine hakim olan kimselere itaat etmek üzere sulh anlaşması yapmışlardı. Bunun üzerine Amr b. el-Âss daha evvel zikrettiğimiz gibi Sabrata halkı ile cizye olarak 13 bin dinar ödemeleri şartı üzerine bir sulh yapmıştı. Ayrıca bu anlaşmaya göre buranın halkı cizye olarak kendi istekleriyle kendi evlatlarından satmak istediklerini satabileceklerdi.

Azerbeycân'ın fethi

Nuaym b. Mukarrin, Hz. Ömer'in emri üzerine Rey şehrini fethettikten sonra Simâk b. Hareşe el-Ensârî'yi Azerbeycân'da bulunan Bükeyr b. Abdullah'a yardımcı kuvvetlerin başında göndermişti. Simâk b. Hareşe el-Ensârî Bükeyr'in bulunduğu bölgeye ulaşmıştı. Bükeyr Azerbeycân'a gönderildiği sırada buralara varmış ve Cermizân dağlarına gelip tırmandığı sıralarda Vâc Rûz savaşında yenilerek buralara kaçıp gelmiş olan İsfendiyar b. Ferruhzâd ile karşılaşmış bulunuyordu. Bükeyr'in Azerbeycân bölgesinde tutuştuğu ilk savaş burada meydana gelen savaştı. İki ordu arasında şiddetli çarpışmaların meydana gelmesinden sonra İranlılar büyük bir hezimete uğramış ve müslümanların kumandanı Bükeyr, İsfendiyar'ı esir almıştı. Esir edilen İsfendiyar, Bükeyr'e: «Sen, barışı mı yoksa savaşı mı daha çok seversin?» diye sorunca, Bükeyr ona: «Barıştan yanayım» diye cevap vermişti. Bunun üzerine İsfendiyar, Bükeyr'e şöyle demişti: «O halde beni yanında tut, ben seninle sulh yapıp onlara varıncaya kadar Azerbeycân halkı kesinlikle sana itaat etmez. Onlar bölgenin civarında bulunan dağlara çekilmiş ve buralarda karargâhlarını kurmuşlardır.» Gerçekten Bükeyr onu yanında tutmuş, bunun üzerine de bir tek kale hariç bütün bölge onun hakimiyeti altına girmişti. Bu arada Simâk b. Hareşe el-Ensârî yardımcı kuvvetlerin başında Bükeyr'in yanına varmıştı. İsfendiyar onun esaretinde bulunduğu bu sıralarda bu fethedilmeyen kalenin kendi tarafından olan kısmını fethetmiş, diğer yandan da Utbe b. Ferkad şehrin öbür tarafını ele geçirmişti.

Bükeyr b. Abdullah Hz. Ömer'e mektup yazıp durumu bildirmiş,

buradan daha ileri bir noktaya gitme konusunda ondan izin istemişti. Hz. Ömer, Bükeyr'e el-Bâb tarafına doğru gitmeye izin vermiş ve fethettiği bölgelerde kendi yerine vekiller ve görevliler tayin etmesini emretmişti. Bunun üzerine Bükeyr fethettiği yerlerde Utbe b. Ferkad'ı tayin etmiş, Utbe de Bükeyr'in fethettiği yerlerde Simâd b. Hareşe'yi görevlendirmişti. Bu arada Hz. Ömer, Azerbeycân'ın tümünü Utbe b. Ferkad'ın emrine vermişti.

Behrâm b. Ferruhzâd Utbe'nin yolunu keserek yolda askerlerini tabye haline getirmiş ve Utbe üzerine saldırıya geçmişti. Aralarında meydana gelen çatışmalarda Behrâm büyük bir yenilgiye uğramıştı. Onun yenildiği haberi o sırada hâlâ Bükeyr'in elinde esir bulunan İsfendiyâr'a ulaştığında «İşte artık sulh gerçekleşmiş ve savaş fitnesi de tamamen sönmüştür.» demişti. Bunun üzerine artık Azerbeycân halkıyla bir sulh yapılmış ve Azerbeycân tümüyle İslâm hâkimiyetine girmiş bulunuyordu. Bütün bu sulhların ve çarpışmaların bitiminden sonra Bükeyr ve Utbe, Hz. Ömer'e durumu mektuplarla bildirmiş ve ele geçirdikleri ganimetlerin beşte birini Medine'ye göndermişlerdi. Hz. Ömer Bükeyr'in fethettiği yerlerin yönetimini Utbe'ye verince, Azerbeycân halkına bu konuda mektup yazmıştı.

Bu arada Utbe kendisine hediye edilen un helvasıyla birlikte Hz. Ömer'in yanına varmıştı. Hz. Ömer her yıl muayyen bir mevsimde bütün valilerini toplayıp zulüm yapmaktan uzak durmaları konusunda onlara gerekli nasihatleri yapıyordu.

Bâbu'l-Ebvâb'ın fethi

Bu yılda müslümanlar, Bâbu'l-Ebvâb'ı fethetmişti. Diğer yandan Hz. Ömer, Ebû Mûsâ'yı Basra'ya tekrar geri getirmiş, «Zunnur» diye adlandırılan Sürâka b. Amr'ı da Bâbu'l-Ebvâb'a göndermişti. Buraya gönderilen askerlerin öncülerinin kumandanlığına da Abdurrahman b. Rebî'a görevlendirilmişti. Aynı şekilde bunun da adının Zunnur olduğu belirtilir. Askerlerin sağ ve sol kanatlarından bir kanadına Huzeyfe b. Esîd el-Gifârî'yi diğer tarafa da Bükeyr b. Abdullah el-Leysî'yi tayin etmişti. Bükeyr b. Abdullah, el-Bâb şehrine daha evvel ulaşmıştı. Ganimetlerin taksimi görevine de Selmân b. Rebî'a el-Bâhilî getirilmişti. Bunun üzerine Sürâka b. Amr yola çıkmış, Azerbeycân'dan ayrıldıktan sonra Bükeyr Bâb'a ulaşmıştı. Diğer taraftan Hz. Ömer, Sürâka'ya yardımcı kuvvet olarak el-Cezîre'den Habîb b. Mesleme'yi göndermiş ve onun yerine Ziyâd b. Han-

zala'yı görevlendirmişti. Abdurrahman b. Rebîa el-Bâb üzerine vardığında, o sırada bir zamanlar Şam üzerine yürüyüp İsrâiloğullarını hezimete uğratan Şehriyâr'ın torunlarından olup yine Şehriyâr isminde birisi burada hükümran idi. Abdurrahmân'ın şehre geldiğini gören Şehriyâr hemen ondan emân dilemiş ve onunla görüşmek istediğini bildirmişti. Gerçekten onun bu isteği kabul edilmiş ve Şehriyâr, Abdurrahmân'ın yanına vararak şöyle demişti: «Ben çok çeşitli milletlerin bir arada olduğu bir yerde hüküm yürütüyorum. Burada ikâmet edenlerin haseb ve nesebi yoktur. Aklın gereği olarak soyu, sopu belli olanlara karşı onlara yardım etmek gerekmez. Bunun yanında Kıpçaklar ve Ermeniler hiçbir şeydir. Sizler benim ülkemi istilâ etmiş ve halkıma hâkim olmuş bulunuyorsunuz. Artık bundan sonra ben sizin yanınızda ve sizinle birlikte olacağım, cizyeyi size ödeyeceğim, size yardımcı olacak ve sizin sevdiklerinizi ve istediklerinizi yerine getireceğim. Fakat buna karşılık siz de bu cizyeleri artırıp düşmanlarınızı size karşı kışkırtmayasınız!»

Başka bir rivayete göre, Abdurrahmân, onu Sürâka'ya göndermiş, Sürâka onu huzuruna kabul edip onun bu dediklerine karşı olumlu bir tavır takınmıştı. Ancak cizyeden kesinlikle vazgeçilemeyeceğini ve buralarda ikamet edip de düşmanla birlikte düşmana karşı savaşmayanlardan mutlaka alınması gerektiğini söylemiş ve diğer konularda onunla mutabakata varmıştı. Bunun üzerine anlaşmanın bu mahiyetini bir mektupla Hz. Ömer'e bildiren Sürâka'ya halîfeden gelen cevap yaptıklarının geçerli olacağını ve Hz. Ömer'in bu yaptığına cevaz verip onu takdir ettiğini görüyoruz.

Mûkân'ın fethi

Sürâka, el-Bâb'ın fethini bitirdikten sonra Bükeyr b. Abdullah, Habîb b. Mesleme, Huzeyfe b. Esîd, Selmân b. Rabîa'yı Armenia bölgesindeki dağlık yörelere göndermiş ve oralara sefer yapmalarını sağlamıştı. Bunun için de Bükeyr'i Mûkân'a, Habîb'i Tiflis'e, Huzeyfe'yi Ânî dağlarına ve Selmân'ı da başka bir yöreye göndermişti. Bundan sonra Sürâka, Bâbul-ebvâb'ın fethi müjdesiyle bu kumandanları çeşitli yerlere gönderdiğine dair bilgi vermek üzere Hz. Ömer'e mektup yazmıştı. Hz. Ömer'e gerçekten zor bir iş intikal etmişti; çünkü yol uzun ve asker hayli kalabalık olduğu için bu fetihlerin azıksız ve yardımcısız gerçekleşeceğini tahmin etmiyordu. Müslümanlar bu bölgede bir araya gelip İslâm'ı yaygınlaştırıp adaleti her tarafta uygulamalarından bir müddet sonra Sürâka vefat

etmiş ve yerine Abdurrahman b. Rebîa'yı vekil bırakmıştı. Ancak yukarıda zikrettiğimiz kumandanlardan yalnız Bükeyr gittiği bu Mûkân'ı fethetmiş, diğerleri ise bir neticeye varamamışlardı. Bükeyr, adam başına bir dinar cizye almak üzere burayla sulh anlaşması imzalamıştı.

Mûkân'ın fethinin H. 21. yılda olduğuna dair de bir rivayet vardır. Sürâka'nın vefat edip yerine Abdurrahmân'ı şekil bıraktığını duyan Hz. Ömer, Abdurrahmân b. Rebîa'yı bu görevinde bırakıp, onu Türk illerine gaza yapmak için görevlendirdi.

Türk illerine yapılan gazalar

Hz. Ömer'in Abdurrahmân b. Rabîa'ya Türk illerine gaza yapmasını emretmesi üzerine Abdurrahmân, Bâbu'l-ebvâb'dan çıkıp Türk illerine doğru yola koyulmuştu. Onun bu sefere çıktığını gören Şehriyâr, Abdurrahmân'a: «Ne yapmak istiyorsun?» diye sorunca, Abdurrahmân: «Belencer ve Türk illerinin fethini diliyorum» diye cevap vermişti. Şehriyâr: «Onların Bâbu'l-ebvâb'ın dışında bizi karşılamalarına ve şehrin dışında bir yerde çarpışmamıza gönlümüz pek razı olmaz» deyince, Abdurrahmân ona şöyle karşılık vermişti: «Bizim ise onlarla kendi illerinde, bulundukları yerlerde gaza etmeden ve onlarla orada çarpışmadan gönlümüz razı olmaz. Vallahi Emîrü'l-mü'minîn bize izin verdiği takdirde aramızda öyle insanlar vardır ki onlara ileriye gitmek üzere izin verildiği takdirde ta Rum illerine varabilirler. Şehriyâr: «Kimdir onlar?» diye sorunca Abdurrahmân: «Onlar Rasûlullah (s.)'ın, kendisiyle sohbet etmiş yakın arkadaşlarıdır. İşte o insanlar cihad işine büyük bir niyet ve samimiyetle girmişlerdir. Onların bu halleri başarı elde ettikleri sürece devam edecek ve bu inançları devam ettikçe onları kimse yenemeyecek, onların bu hallerini değiştiremeyecektir» demişti. Müslümanlar Hz. Ömer zamanında Belencer üzerine bir gaza yapmış ve bu arada şöyle demişlerdi: «Biz, böyle bir fethe cesaret ederken önümüzde meleklerle birlikte Abdurrahmân'ın düşman üzerine yürüyüp onları ölümle korkuttuklarını gördüğümüzden dolayı bu işe cesaret ettik. Gerçekten düşman sürekli olarak kaçıp kalesine sığınmıştı. Arkasından Abdurrahmân'ın ganimetlerle ve zaferle geri döndüğünü ve onun beyaz atının tâ Belencer'den yüz fersah öteye kadar vardığını, geri döndüklerinde onlardan bir tek kişinin bile şehit edilmediğini görmüştük.

Aynı şekilde Abdurrahmân, Hz. Osmân zamanında da daha ön-

ce olduğu gibi birçok zaferler elde etmiş ve birçok gazalar yapmıştı. Onun bu başarıları, Hz. Osmân'ın gerçekten islah üzere olan Kûfe ehlinin, valilerinin değiştirilmesiyle bir sürü fitne ve fesada uğramalarına kadar sürmüştü. Abdurrahman b. Rabîa, Türk illerine doğru bir çok akınlar yapmış bulunuyordu. Bu arada Türkler de büyük bir ordu hazırlayıp öfke ve gazapla intikam almak üzere müslümanlar üzerine gelmiş ve onlardan bir atlı müslümanlara doğru bir ok atıp bir askeri şehit etmişti. Onun emrinde bulunan arkadaşları da birden kaçmaya başlamış, bu arada son derece şiddetli çarpışmalar olmuştu. Müslümanlara gaipten bir ses: «Ey Abdurrahmân, sabret, senin ve arkadaşların için Cennet vardır» diye seslenmesi üzerine Abdurrahmân şehit oluncaya kadar çarpışmış, şehadetinden sonra Selmân b. Rebîa sancağı alıp çarpışmaya devam etmişti. Ses: «Ey Selmân, sabret» şeklinde nida edince Selmân: «Beni sabırsız mı görüyorsun?» diye karşılık vermiş ve ondan sonra yanına aldığı Ebû Hüreyre ed-Devsî ile ve diğer müslümanlarla Cîlân'a doğru gitmiş ve Cürcân'a kadar ulaşmıştı. Onların ilerleyip düşmana karşı gaza yapmalarını, Abdurrahmân'ın cesedinin kokuşması aslâ engellememiştir. O bölgede bulunanlar bugüne kadar Abdurrahmân'ın mezarında yağmur duası sırasında dua ederler.

Fethedilen yerlerin Kûfe ve Basra arasında taksiminde uygulanan adaletli çözüm:

Hz. Ömer (r.) bu yıl içinde Basra ve Kûfe şehirleri arasında adaletli bir uygulama yapmıştı.

Ömer b. Sürâka, Hz. Ömer b. el-Hattâb'a bir mektup yazıp Basra halkının kalabalık olduklarını ve geçimlerinde darlık çektiklerini, haraçlarının yetmediğini, Mâhan veya Sebezân şehirlerinden birisinin kendilerine verilmesini istemişti. Bu durum Kûfe ehline intikal edince, Kûfe'liler bir küsur yıl Kûfe valiliği yapmış olan Ammâr b. Yâsir'e, şöyle demişlerdi: Hz. Ömer'e Ramahürmüz ve İzec'in kendilerine ait olduğunu, buraları fethedene kadar bunların dışında kalan yerlerin kendilerine pek yardım etmediğini yaz, söyle.» Fakat Ammâr b. Yâsir onların bu dediklerine kulak asmamış ve Hz. Ömer'e bu konuda birşey yazmamıştı. Bunun üzerine Utârid Ammâr'a: «Ey aç ve burnu kesik köle! Neden ganimet ve fey'lerimizi bizden alıkoyuyorsun?» diye hakaretâmiz bir söz söylemiş Ammâr da ona: «Benim hoşuma en çok giden bir tabirle bana hitab ettin» diye karşılık vermişti. Müslümanlar Utârid'e bu sözünden dolayı buğzetmişlerdi. Fakat bu hâdiselerden sonra Kûfelilerle Basralılar arasında bir mu-

râkabe ve bir çekişme meydana gelmişti. Basralılar İsfâhan hariç, Ebû Mûsâ'nın fethetmiş olduğu köylerin kendilerine ait olduğun uiddia etmişlerdi. Bunun üzerine Kûfeliler de Basralıların bu iddialarına karşı şöyle demişlerdi: «Siz bize buraların fethi sırasında yardımcı kuvvet olarak katılmıştınız ve biz de sizleri ganimetlerde ortak kılmıştık. Halbuki bu bölgeler bizim zimmetimizde ve araziler de bize aittir.» Hz. Ömer de Kûfelilerin bu dediklerini tasdik etmiş bulunuyordu. İleri gelenlerle, Kâdisiyye ahalisinden Basra'da ikâmet edenler de şöyle söylemişlerdi: «Sizinle ortak olduğumuz bölgelerden ve Sevâd arazilerinden hiç kimseye birşey vermeyiniz.» Hz. Ömer de Kûfelilerin rızasıyla kâdisiye ve diğer yerlerin fethinde bulunmuş kimselere yüzer dinar vermişti.

Muâviye yönetimi ele aldığı zaman Hz. Ali döneminde Irakeyn'den gelen ganimetlerle Kınnesrîn halkını donatmıştı. Kınnesrîn, Humus bölgesine bağlı bir yer idi. Muaviye Irak, Azerbeycân, Musul ve Bâbu'l-ebvâb'ın ganimetlerinden Kınnesrîn halkına da hisselerini vermişti. Çünkü bu bölgeler Kûfe fütuhatından idi. El-Cezîre ve Musul halkı göçebe olup, Muâviye, Hazreti Ali zamanında buralardan göç edip de Kınnesrîn'e yerleşen kimselere düşen paylarını vermişti.

Muâviye zamanında Armenia halkı isyan etmiş bulunuyordu. Aynı şekilde Muâviye, Bâbu'l-ebvâb'a Habîb b. Mesleme'yi emîr tayin etmişti. O günlerde de Habîb Cürcân'da bulunuyordu. Habîb, Cürcân dağlarında olan Tiflis halkına da gerekli mektuplar yazıp itaatlerini dilemiş, onlar da onun bu isteklerine cevap vermişlerdi.

Ammâr b. Yâsir'in Kûfe valiliğinden azledilerek Ebû Musa ve Muğîre b. Şu'be'nin buranın valiliğine tayin edilmeleri:

Hz. Ömer, Ammâr b. Yâsir'i Kûfe valiliğinden azledip yerine Ebû Musa'yı tayin etmişti. Ammâr b. Yâsir'in valilikten azledilmesinin sebebi şu idi: Kûfe halkı onu Hz. Ömer'e şikâyet etmiş ve onun içinde bulunduğu durumu değerlendirmediğini ve emin olmadığını, hırslı olduğunu, söylemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ammâr'ı Medîne'ye çağırmış, Ammâr'la birlikte kendisine en çok muhalefet edenlerden bir grup da Medîne'ye çıkıp gelmiş ve Hz. Ömer'e şunları söylemişti: «O öyle bir görev için tam yetenekli ve yeterli değildir. Getirdiğin makama ve verdiğin emirlere tam riayet eden ve bu konuda yönetimde ve siyasette tam bir bilgiye sahip olan bir kişi de değildir.» Bu gelenler arasında Muhtâr'ın amcası olan Sa'd b.

Mes'ûd es-Sakafî ve Cerîr b. Abdullah da bulunuyordu. Bunlar da aynı şekilde Ammâr b. Yâsir'in aleyhinde idiler. Bundan dolayı Hz. Ömer onu azledip de ona: «Azledilmen seni üzdü mü?» diye sorunca Ammâr: «Tayin edildiğim zaman kesinlikle sevinmemiştim, fakat azledilince biraz üzüldüm» diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona: «Senin bu işin ehli olmadığını anlamıştım, fakat yine de iyiniyetle davrandın» diye karşılık verdi.

«Yeryüzünde mustaz'af olan kimselere lütfedelim diye arzu ettik. Onları önderler yapalım, onları (ötekilerin mülküne) **mirasçı kılalım».** (1)

Bu olaylardan sonra Hz. Ömer Kûfe'ye varıp onlara: «Ne istiyorsunuz?» diye sormuştu. Kûfeliler de Ebû Mûsâ'yı istiyoruz,» deyince, Hz. Ömer Ebû Mûsâ'yı Ammâr'dan sonra buraya vali olarak tayin etmişti. Ebû Mûsâ burada bir yıla yakın görev yapmış bulunuyordu. Bir ara kölesi bir miktar yem satınca, Velîd b. Abdişems ile birlikte bir cemaat onu şikâyet ederek: «Ebû Mûsâ'nın kölesi bizim bölgemizde ticaret yapıyor,» diye söylemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ömer onu görevinden azledip Basra'ya göndermiş ve ayrıca, İbn Sûrâka'yı da el-Cezîre'ye tayin etmişti.

Hz. Ömer bir gün mescidin bir köşesine çekilmiş, orada uyuyuvermişti. Bu arada, Muğîre b. Şu'be gelip onun yanıbaşında uyanıncaya kadar beklemiş ve Halife uyandığında: «Ey emirü'l-mü'minîn! Bunu sırf tazim için yaptım» demiş, Hz. Ömer de: «Yüzbin dirhemden daha büyük birşey olabilir mi? Hâlâ ne para ne de bu emir beğeniyorlar? Ve onlardan da bir emir razı olmuyor» diye karşılık vermişti. Kûfe o sırada yüz bin savaşçıyı ihtiva etmekteydi. Bu arada onun arkadaşları gelip ona: «Neyin var?» diye sormuşlar, o da: «Kûfe'liler beni bir hayli müşkil bir duruma soktular» diye cevap vermiş ve onlara kimi vali tayin etmesi gerektiği konusunda istişâre etmişti: «Ne dersiniz? oraya zayıf bir müslümanı mı yoksa güçlü kuvvetli ve olaylara el koyabilecek bir adam mı tayin edelim?» Muğîre b. Şu'be ona: «Müslüman, muttaki bir kimsenin müslümanlığı ve takvâsı kendisinedir, fakat zayıflığı ve getireceği idare yükü de senin sırtınadır. Fakat güçlü bir kimsenin yönetimi kendisinin ve bu güçlü yönetimi de müslümanların malıdır,» deyince, Hz. Ömer, Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali olarak tayin etmiş, Hz. Ömer'in vefatına kadar Muğîre burada kalmıştı. Hz. Ömer Muğîre'yi Kûfe'ye tayin edince ona: «Ey Muğîre! İyiler seni aldatmasın, kötüler de seni korkutmasın» diye tavsiyede bulunmuştu. Hz. Ömer (r.) Muğîre'-

(1) el-Kasas, 28/5.

nin yaptıklarını kontrol etmek üzere oraya Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı göndermek istemiş, fakat o sırada şehit edilince, bu görevin yerine getirilmesi için vasiyette bulunmuştu.

Horasan'ın fethi

Bazı rivayetlere göre bu yıl içinde Ahnef b. Kays Horasân üzerine bir sefer düzenlemişti. Bir diğer rivayette ise bu seferin H. 18'de meydana geldiği ifade edilir.

Horasân'ın fethedilmesinin sebebi olarak şu hadiseler kaydedilir: Celûla halkının büyük bir hezimete uğramasından sonra Rey şehrine gidip yerleşen Yezdecird orada bulunan Ebân Câzûye'nin saldırısına uğramıştı. Bunun üzerine Yezdecird ona: «Ey Ebân! Yoksa bana gadr mı ediyorsunuz?» deyince Ebân ona: «Hayır, biz sana gadretmiyoruz, fakat sen mülkünü ve tahtını başkalarının elinde terkederek buralara geldin. Ben de hakkım olan birşeyi sana yazdırtmak istiyorum,» demiş ve Yezdecird'in elinden mührünü alarak arzu ettiği miktarda çek yazdırmış ve onun mührüyle senedi mühürlemişti. Fakat daha sonra Sa'd buraya gelince onun bu yazmış olduğu senetleri kesinlikle kabul etmemiş, ona iade etmişti.

Yezdecird, Rey'den İsfahân'a, oradan da Kirmân'a gitmiş ve yanında da ateşgedeği götürmüştü. Kirmân'dan Horasân'a ve oradan ve Merv şehrine gelerek orada ikâmet etmiş, burada kendisine gelebilecek saldırılardan emin bir şekilde yerleşip büyük bir ateşgede inşâ ettirmiş ve kendisine acemlerden yakın olan kimselerle burada ikâmet etmişti. Yezdecird buradan Hürmüzan'a mektuplar yazmış ve bu arada Fars illeri halkı da isyan etmiş ve ahitlerini bozmuşlardı. Ayrıca, dağ yörelerinin halkı ve Firuzân da bu isyana katılıp ahitlerini bozmuş olduklarından Hz. Ömer müslümanlara bu illere girmeye müsaade etmişti. Bunun üzerine el-Ahnef Horasân'a doğru yola çıkmış, Horasân bölgesine girerek Herât'ı kılıç zoruyla fethetmiş ve Suhâr b. Fulân el-'Abdî'yi burada vekil bırakmıştı. Ahnef buradan Merv eş-Şehcân'a doğru yürüyerek Nisâbur'a Mutarrif b. Abdullah b. es-Şihhîr'i Hassan'ın oğlu Hars'ı Serahs'a göndermişti. El-Ahnef Merv eş-Şehcân'a yaklaşınca Yezdecird oradan çıkıp Merv er-Rûz'a yerleşmişti. Ahnef de Merv eş-şehcân'da ikâmet etmiş bulunuyordu. Bu arada Yezdecird Merv er-Rûz'da iken Türk hakanına, Suğd ve Çin krallarına mektuplar yazıp onlardan yardımlar istemişti. el-Ahnef, Kûfe halkının göndermiş olduğu yardımlar geldikten sonra Merv eş-Şehcân'da yerine Harise b. en-Nûman el-Bâhilî'yi ve-

kil bıraktıktan sonra Yezdecird'in bulunduğu Merv er-Rûz'a doğru yola koyulmuştu.

el-Ahnef'in geldiğini duyan Yezdecird oradan çıkıp Belh'e yerleşmiş ve Ahnef de Merv er-Rûz'da karargâh kurmuştu. Kûfeliler oradan Belh şehrine Yezdecird üzerine yürümüş ve arkalarından el-Ahnef de onlara katılarak Belh'te Kûfelilerle Yezdecird'in askerleri arasında büyük bir çatışma olmuştu. Hezimete uğrayan Yezdecird nehri aşarak karşıya geçmiş, Ahnef de Kûfelilerin arkasından yetişip onlara yardım etmiş ve Allah onlara Belh'in fethini ihsan etmişti.

Horasân'da ikamet eden müslümanlar da buradan kaçıp barış yapmayı kabul etmeyenlerin arkasından onları takip etmiş ve Nisâbur ve Toharistân arasında onları kovalamışlardı. Bundan sonra el-Ahnef Merv er-Rûz'a geri dönüp orada yerleşmiş ve Toharistân'da Rebi' b. Âmir'i vekil bırakmıştı. el-Ahnef, bütün bu fetihlerin müjdesini Hz. Ömer'e bir mektupla bildirmiş, bunları duyan Hz. Ömer şöyle söylemişti: «Bizimle bu bölge arasında ateşten bir denizin olduğunu arzu ederdim.» Onun bu sözünü duyan Hz. Ali: «Neden ey mü'minlerin emiri?» diye sorunca Hz. Ömer: «Bu bölgenin halkı üç sefer yerlerinden edileceklerdir ve üçüncüsünde ise tamamen yok edileceklerdir. Fakat onların bu halleri o günkü müslümanların hallerinden bana biraz daha sevimli gelir.»

Hz. Ömer, bunun arkasından el-Ahnef'e mektup yazıp Ceyhun nehrini aşmamalarını tavsiye etmişti. Yezdecird, buradan hezimete uğramış olarak nehri geçtikten sonra tekrar geriye, Türk hakanından Fergâna ve Suğd bölgelerinden aldığı yardımlarla geri dönmüş ve Horasân'a gelmişti. Onların kalabalık askerlerle geldiğini gören Kûfeliler el-Ahnef'in yanına Merv er-Rûz'a geri gelmişler ve bunun üzerine müşrikler Merv şehrine tekrar sahip olmuşlardı.

el-Ahnef, Yedecird'in Türk hakanıyla birlikte üzerlerine geldiğini duyunca, geceleyin askerleri arasına çıkıp dolaşmış ve herhangi bir iyi görüşe rast gelebileceğini düşünerek onları gizlice dinlemeye koyulmuştu. Atların yemlerini hazırlarken şu konuşmalarını işitmişti. Onlardan birisi arkadaşına şöyle diyordu: «Eğer komutanımız, şu dağın eteklerine bizi çekse, düşmanla aramızda nehir bir hendek görevi görürdü; ayrıca biz de sırtımızı şu dağa dayamış olurduk ki düşman arkamızdan kesinlikle gelip bizi kuşatamazdı. O zaman tek bir cepheden düşmanla çarpışmak durumunda kalırdık ki umarım Allah bize o anda zafer ihsan eder.» el-Ahnef ertesi gün sabahleyin bütün askerlerini toplayıp onları dağ eteklerine çekmişti.

Yanında on bin kadar Basralı ve onbin kadar da Kûfeli asker bulunuyordu. Türkler yanlarında bulunan diğer ordularla müslümanların üzerine gelmiş hücum ediyor ve geceleyin ise uzaklaşıyorlardı.

O gece el-Ahnef yanında bulunan bazı arkadaşlarıyla birlikte Türk hakanının ikâmet ettiği yere kadar sokulmuş ve orada bekleyedurmuştu. Sabaha doğru çıktıklarında Türk askerlerinden bir tanesi elindeki silahıyla meydana atılmış ve davula vurup askerin önünde savaş ve çarpışma vaziyeti almıştı. Onu gören Ahnef hemen üzerine atılmış, çarpışmışlar, el-Ahnef onu öldürüp silahını elinden alarak geri gelmişti. Türk askerlerinden ikinci bir savaşçı daha meydana çıkmış ve o da davuluna vurarak aynı şekilde meydan okumuştu. el-Ahnef onun da üzerine atılmış ve arkadaşı gibi onu da öldürüp silahını almıştı. Üçüncüsü de çıktığında öncekiler gibi davranmış, el-Ahnef onu da öldürmüş ve tekrar askerlerinin yanına dönmüştü.

Türkler, savaş örfü olarak aralarından üç süvarinin çıkıp da karşı tarafta bulunan düşmanla çarpışıncaya kadar yerlerinden ayrılmaz, orduları hücuma geçmezdi. O gün Türkler bu üç askerlerinin öldürüldüğünü görünce, onları alıp Türk hakanına getirmişler, hakan bu durumu kötüye yorarak bir hayli endişelenmiş ve: «Bizim burada duruşumuz bir hayli uzadı. Atlılarımız öldürüldü ve artık bizim bu insanlarla savaşmamızda bir hayır yoktur.» diyerek geri dönmüştü. Böylece günün ortalarına doğru müslümanlar Türk hakanının geri çekilip Belh'e gittiğini görmüş ve karşılarında hiç kimseyi bulmamışlardı. Yezdecird de Türk hakanını Merv er-Rûz'da müslümanlarla karşı karşıya bırakarak kendisi Merv eş-Şehcân'a gitmişti. Orada bulunan Hârise b. Nu'mân kaleye kapanmıştı. Türk hakanı Belh'teyken Yezdecird hazinelerini sakladığı yerlerden çıkarmıştı.

Büyük miktardaki muazzam hazineleri eline geçiren Yezdecird, geri dönüp Türk hakanının yanına gitmeyi arzu edince, İran halkı ona: «Ne yapmak istiyorsun?» diye sormuşlardı. O da: «Türk hakanının yanına varıp oradan Çin ülkesine gitmeyi arzu ediyorum» diye karşılık verince, onlar: «Bu çok kötü bir görüştür. Bizimle birlikte bu üzerimize gelen kuvvetlerle sulh yapmak üzere gel de onlarla anlaşalım. Çünkü onlar gerçekten dindar olan ve ahitlerine vefa eden insanlardır. Kendi ülkemizde bizi yöneten ve dindar olan insanların olması ve onların ülkelerine gidip bizi yönetecek dinsiz ve vefasız kimselerin hakimiyetinin altına girmekten daha iyidir.» Yezdecird onların teklifini reddedince ona: «O halde bırak hazineleri-

mizi, biz ülkemize dönüp bizi yönetecek olan insanlara gidelim de ülkemizden kesinlikle ayrılmayalım» Fakat bunu da Yezdecird reddedince hemen onu görevinden azledip onunla çarpışmaya girişerek, hezimete uğratıp elindeki hazineleri ondan almışlardı. Halkına karşı yenilen Yezdecird, Türk hakanının yanına gidip, Ceyhun nehrini aşıp Belh'e oradan da Ferğâne'ye giderek Türk illerinde ikâmet etmişti. Hz. Ömer devri boyunca, orada bulunan Yezdecird, Hz. Osman zamanında isyan eden Horasân halkıyla mektuplaşıp duruyordu. Bu konuya ilerde döneceğiz.

Yezdecird'in ayrılıp gitmesinden sonra İranlılar hazinelerini alıp, el-Ahnef'in yanına gelmiş, onunla barış anlaşması yaparak hazineleri ve malları ona teslim etmiş ve kendi ülkelerinde, mallarının mülklerinin başında Kisrâlar döneminden daha çok rahat ve huzur içinde müslümanların yönetimi altında yaşamışlardı. Bu sefer sırasında da müslüman savaşçıların ve atlılarının herbirine Kâdisiye gününde isabet eden ganimetler kadar ganimet isabet etmişti. el-Ahnef Belh'e gelip, Türk hakanının nehri aşıp gitmesinden sonra yerleşmiş Kûfeliler de Belh'in dört bir bucağında yerleşip orada ikamet etmişlerdi. el-Ahnef, Merv er-Rûz'a gelip karargâhını kurmuş ve Ömer'e Türk hakanıyla Yezdicerd'e karşı kazanmış olduğu zaferi düjdelemişti.

Hakan ve Yezdecird nehri aştıklarında Yezdecird'in Çin hükümdarına gönderdiği elçiyle karşılaşmışlardı. Bu gelen elçi Çin hükümdarıyla konuştuğunu ve kendisine şunları sorduğunu söylerdi: «Sizi ülkenizden çıkaran kimselerin, sayılarının çok az, sizin ise kalabalık olduğunuzu söylediğinize göre, değişik hallerinin olması gerekir. Onun için bana bu hallerini anlat da dinleyeyim. Çünkü az oluşları ve size karşı galip gelişleri onların hayırlı bir kavim olduklarını ve sizin ise hayatınızda kötülüklerin bulunduğunu göstermektedir. Ben de ona: «Sor da anlatayım» deyince aramızda şu konuşma geçti:

— Bu insanlar ahde vefa ediyorlar mı?

— Evet.

— Sizinle savaşa girmeden önce, size neyi teklif ediyorlar?

— Bizi şu üç şeyden birisine davet edip muhayyer bırakıyorlar: Ya dinlerine girmek, (Eğer dinlerine girersek, onlar bizi kendilerinden bir fert olarak kabul ederler, bize mükâfatlarda bulunurlar.) Yahut cizye vermek, ya kabul etmediğimizde savaşa razı olmak.

— Onların emirlerine itaatleri nasıldır?

— Emirlerine son derece itaat eder ve bağlılık gösterirler.

— Onlar neyi haram kılıyor, neyi helâl kılıyorlar? Kendilerine helal kılınanı haram, haram kılınanı da helal kılıyorlar mı?

— Hayır.

— İşte bu kavim kendilerine haram kılınanı helal, helal kılınanı da haram kılmadıkça hiçbir şey onları bu zaferlerinden alıkoyamaz. Sonra «Ne giyiyorlar?» diye sordu. Giydiklerini anlattım. «Savaşta neye biniyorlar?» diye sorunca, ata bindiklerini anlattım. O da; «Atlar ne güzeldir,» deyince, ona develerin çöküşlerini ve yerlerinden kalkışlarını anlattım. Bunun üzerine: «Bu anlattığın hayvanlar boyunları uzun olanlar olsa gerek,» dedi. Bana Yezdecird'e verilmek üzere şu mektubu yazdı:

«Sana tâ Merv'den Çin'e uzayıp gidecek ordular gönderebilirim ve bu da bazı bilgileri elde etmemiş olsaydım gerçekleşirdi. Ancak elçinin anlattığı bu kavim, şayet bu halleriyle dağlar üzerine hücum etseler, dağları devirir ve onları hiç kimse durduramaz. Onlar senin elçinin anlattığı şekilde iseler, eğer bana doğru gelecek olurlarsa beni de yerimden yok ederler. Onun için sen onlarla barış yap, kendi ülkende kal ve onlar seni heyecana geçirmedikçe sen kesinlikle onları kışkırtmayasın.»

Bunun üzerine Yezdecird yanında bulunan Kisrâ ailesiyle Türk hakanına ahitte bulunarak Fergâna'da ikamet etmişti.

Bu büyük fethin müjdesi Hz. Ömer'e ulaştığında, müslümanları camide toplayıp onlara hutbe irad etmiş ve gelen müjde ve zaferi ihsanından dolayı Allah'a hamdederek şunları söylemişti:

«Haberiniz olsun ki Mecûsî devleti kökünden yıkılmış ve mahvolmuştur. Artık onlar kendi ülkelerinde müslümanlara zarar verebilecek şekilde bir tek karış toprağa bile sahip olamayacaklardır. Haberiniz olsun ki Allah onların mülklerini, arazîlerini, şehirlerini, mallarını ve halkını sizin emrinize vermiştir. Bunları bildikten sonra Cenâb-ı Hakk nasıl davrandığınızı imtihan edecektir. Ben, bu ümmet hakkında kolay kolay korkmam, ancak sizin tarafınızdan gelecek kötülüklerden korkarım».

Başka bir rivayete göre Horasân'ın fethinin Hz. Osmân'ın zamanında gerçekleştiği kaydedilir. İlerde bundan da söz edeceğiz.

Şehrizûr ve Samağân'ın fethi

Hz. Ömer, Azre b. Kays'ı Hülvân valiliğine tayin ettiğinde, Şehrizur'u fethetmeye çalışmış, fakat netice elde edememişti. Bunun ar-

kasından Utbe b. Ferkad Şehrizur'u fethetmiş ve onlarla, Hülvân halkıyla yapmış oldukları barış anlaşması gibi bir anlaşma akdetmişlerdi. Ancak burada çok fazla akreb bulunduğundan dolayı müslümanlar zarar görüyor, ve her bir müslümanı sokan akreb mutlaka onu öldürüyordu. Samağân ve Dâr-Âbâd halkı cizye ve haraç ödemek üzere müslümanlarla anlaşmışlardı. Yine bu bölgede kürtlerden çok kimse öldürülmüştü. Ukbe b. Ferkad, Hz. Ömer'e fetihlerinin Azerbeycân'a kadar ulaştığını haber vermiş, Ömer de onu buraya vali olarak tayin etmiş ve Musul'a da Herseme b. Urfuce'yi göndermişti. Harun er-Reşîd'in hilâfetinin sonlarına doğru buradan idarî olarak ayrılıncaya kadar Şehrizur, Musul'a bağlı bir bölge olarak kalmıştı.

Bu yılda meydana gelen diğer olaylar

Bu yıl içinde Muâviye Bizans devletine doğru bir sefere çıkmış ve yanında bulunan on bin müslüman atlıyla buraya bir sefer düzenlemişti.

Bu yıl içinde Yezîd b. Muâviye ve Abdulmelik b. Mervân dünyaya gelmişlerdi.

Bu yılda Ömer b. Hattâb, bizzat kendisi Hacc emiri olarak müslümanlarla birlikte hacc görevini yerine getirmişti. Yine bu yıl Hz. Ömer, Kûfe ve Basra hariç, diğer bölgelerin valilerini görevlerinde bırakmış, Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğine, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi de Basra valiliğine tayin etmişti..

H. 23. (M. 643-644) YIL OLAYLARI

Bazı rivayetlerde, Istahr'ın H. 23. yılda fethedildiği kaydedildiği halde, başka bir rivayette de bu fethin Tevvac'in fethinden sonra olduğu kaydedilir.

Tevvac'ın fethi

Basralılar Fars illerine hâkim olmak üzere oralara doğru yola çıktıklarında aralarında Sâriye b. Züneym el-Kinânî de bulunuyordu. Bu sırada İranlılar Tevvac'da bir araya toplanmış bulunuyorlardı. Müslümanlar o yana doğru yönelmiş, ve her komutan tayin edildiği bölgeye doğru yola koyulmuştu. İranlılar müslümanların üzerlerine geldiklerini duydukları sırada, müslümanlarda kumandanlarıyla birlikte tayin edildikleri şehirlere doğru yönelmişlerdi. Fakat bu ayrılış, İranlıların büyük bir hezimetine sebep olacaktır. Müslümanlardan Mücâşi' b. Mes'ûd, Sâbur ve Erdeşîr-hur üzerine yola çıkmış ve İranlılarla Tevvac'da karşılaşarak aralarında Allah'ın takdir ettiği şekilde büyük çatışmalar meydana gelmiş, bu çatışmaların sonunda İranlılar hezimete uğramış, müslümanlar da onları diledikleri şekilde kılıçtan geçirmişlerdi. Arkasından İranlıların mallarını da ganimet olarak almış ve onları Tevvac'da muhasara edip şehri fethederek bir çok kimseyi öldürmüş, şehirdeki her şeyi ele geçirmişlerdi. Bu ikinci Tevvac idi. Asıl birinci Tevvac, el-Alâî b. Hadramî'nin, Tâvus zamanında ele geçirdiği Tevvac idi. Tevvac'ın fethinden sonra buranın halkına cizye vermeleri teklif edilmiş, onlar da kabul edip kendi şehirlerine dönerek yerleşmişler ve orada kalmışlardı. Bu zaferin elde edilmesinden sonra Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî, Hz. Ömer'e müjde ile birlikte ganimetlerden elde edilen beşte biri göndermişti.

İstahr ve Gûr şehirlerinin fethi

Osmân b. Ebi'l-Âss es-Sakafî, İstahr'a doğru yönelmiş, buranın halkıyla Gûr şehrinde karşılaşarak çarpışmalara girişmişti. Bu çarpışmaların sonunda İranlılar hezimete uğramışlar ve müslümanlar Gûr'u fethetmişlerdi. Gûr şehrinin fethinden sonra müslümanlar İstahr'ı ele geçirmişti. Burada bulunanları da kılıçtan geçirmişler, kaçabilenler kurtulmuştu. Nihayet Osmân b. Ebi'l-Âss İstahr halkını cizye vermeye ve zimmet ehli olmaya davet etmişti. Bu davete icabet eden el-Hirbiz, halkıyla birlikte İstahr'a yerleşmiş bulunuyordu. Bu zaferden sonra komutan Osmân b. Ebi'l-Âss, ganimetlerden elde edilenlerin beşte biriyle birlikte Hz. Ömer'e zafer müjdesini iletmiş ve ganimetlerin geri kalanlarını müslümanlar arasında paylaştırmıştı.

Osmân b. Ebi'l-Âss'ın, Kâzerûn ve Nubendcân şehirlerini fethederek buranın arazilerini ele geçirmiş bulunduğu sırada Ebû Mûsâ el-Eş'ârî de Şirâz ve Errecan şehirlerini fethetmişti. Bu arada Sînîz şehrini de fethederek buranın halkını cizye almak şartıyla yerlerinde bırakmışlardı. Ayrıca, Osmân Cennebân'ı fethetmiş ve büyük bir İran kuvveti ile Cehrem şehri yakınlarında karşılaşarak onları hezimete uğratmış ve Cehrem'i de fethetmişti.

Bu sıralarda, yani Ömer'in hilâfetinin son günleriyle Hz. Osmân'ın hilafetinin ilk günlerinde Şehrek görevinden azledilmiş ve yerine Osmân b. Ebi'l-Âss ikinci kez tayin edilmişti. Osmân b. Ebi'l-Âss'a katılmak üzere Basra'nın askerî kumandanı Ubeydullah b. Ma'mer ile Şebil b. Ma'bed'e emir verilmiş, onlar da bazı kuvvetlerle Basra'dan hareketle kendisine katılmışlar ve İran topraklarında bir araya gelmişlerdi. İki ordu karşı karşıya gelip de tam savaş başlayacağı sırada Şehrek oğluna şöyle demişti: «Ey oğlum! Biz öğle yemeğini burada mı, yoksa Rî-Şehir'de mi yiyeceğiz?» Rî-Şehir kendilerine ait olan ve üç fersah uzakta bulunan bir köy idi. Buna cevap olarak oğlu şöyle demişti: «Babacığım! Eğer bunlar bizi bırakırsa burada değil, Rî-Şehir'de de değil, evimizde öğle yemeğini yiyeceğiz. Fakat vallahi onların bizi bırakacaklarına pek ihtimal veremiyorum.» Baba ile oğul arasında geçen bu bir iki söz bitmeden müslümanlar büyük bir hamle ile savaşa girişmiş, şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, Şehrek ve oğlu yanlarında bulunan bir çok adamlarıyla birlikte öldürülmüşlerdi. Şehrek'i kumandan Osmân'ın kardeşi el-Hakem b. Ebi'l-Âss öldürmüştü. Fakat ayrıca, Sevvar b. Hemmâm el-Abdî'nin onun üzerine atılarak öldürdüğüne dair bir

rivayet de vardır. Bu arada Şehrek'in oğlu Sevvâr'ın üzerine de atılarak onu öldürdüğü de kaydedilir.

İstahr'ın H. 28. (M. 648-649) yılda veya diğer bir rivayette H. 29. yılda fethedildiği kaydedilir.

Diğer bir rivayette şöyle anlatılır: «Osmân b. Ebi'l-Âss kardeşi el-Hakem'i Bahreyn'den iki bin kişilik bir kuvvetle İran topraklarına göndermiş o da, Berkevân adasını fethettikten sonra Tevvac'a doğru yol almıştı. Bu arada da Kisrâ, Şehrek'i göndermiş ve iki ordu karşı karşıya gelmişlerdi. Müslüman askerlerinin sağ ve sol kanadları başında Cârud ve Ebû Süfra bulunuyordu. Ebû Süfra meşhur Mühelleb'in babası idi. Çarpışmalar başladığı sırada İranlılar müslümanlar üzerine büyük hamle yapıp onları bir anda dağıtıvermişlerdi. Fakat kumandanlardan olan Cârud, el-Hakem'e şöyle seslenmişti: «Ey emir! Askerleriniz kaçıyor.» Bunun üzerine o da: «Sonucu görürsün» diye karşılık vermişti. Çok kısa bir süre sonra üzerlerine başka kimselerin bindiği bir sürü atlarla, süvariler halinde gelen müslümanlar İranlılar üzerine hücum ederek onları kovalamış, bir süre takip etmiş ve onlardan çok kimseyi öldürmüşlerdi. Hatta ortalıkta bir sürü insan başı yuvarlanmaya başlamış ve bu arada İran kumandanlarından birisi olan el-Muka' bir kocman başın ortada yuvarlandığını görünce: «İşte, bak bak! Buradaki baş Şehrek'in başıdır» diye seslenmişti. İranlılar Sâbur şehrinde muhasara altına alındıktan sonra sulh yapmak zorunda kaldılar ve oranın hükümdarı Erzenban, müslümanlarla sulh akdedip kumandanları el-Hakem'e İstahr halkına karşı yaptığı savaşta ona yardımcı oldu. Tam bu sıralarda Hz. Ömer şehit edildi. Hz. Osmân b. Affân, Abdullah b. Ma'mar'ı el-Hakem'in yerine tayin etti. Buraya gelen Abdullah Erzenban'ın kendisine suikast yapmak istediğini anlayınca, ona şöyle demişti: «Bana ve adamlarıma bir ziyafet hazırlayıp, bu ziyafet için bir dana kesmeni ve dananın kemiklerini benim önümdeki sahana koymanı istiyorum, çünkü ben kemiklerin içindeki ilikleri emmeyi ve kemikleri yalamayı severim.» Ziyafet hazırlanmış ve Abdullah önüne konan kemikleri —bir balta ile ancak kesilebilecekken— eliyle tutup kırıvermiş ve içindeki ilikleri yemeğe başlamıştı. Gerçekten gayet kuvvetli biriydi. Bunu gören Erzenban hemen ayağa kalkıp: «İşte sana sığınılacak bir makam budur» deyip ona sığınmak istemiş, bunun üzerine Abdullah da ona ahd ve emân vermişti. Muhasara esnasında Ubeydullah'a mancınıktan bir darbe isabet etmiş ve askerlerine şu öğütte bulunmuştu: «Siz bu şehri Allah'ın izniyle fethedeceksiniz ve benim için bir saat ayrıca ci-

had ediniz.» Gerçekten onun adına bir saat cihad ettiler ve düşmandan bir çok kimse öldürüldü ve bu arada Ubeydullah da şehit oldu.

Başka bir rivayette onun H. 29. yılda vefat ettiği kaydedilir.

Fesâ ve Darabcird'in fethi

Sâriye b. Zünem ed-Düelî, Fesâ ve Darabcird'e doğru yola çıkarak düşmanların karargâhlarına yakın bir yere varıp kendi karargâhını kurmuş ve onları Allah'ın yardımıyla muhasara etmişti. Düşman askerleri her yandan yardımlar almış, toplayabildiği kadar çokça asker toplamış ve ayrıca İran kürtleri de onlara katılıp büyük bir ordu meydana getirmişlerdi. Müslümanlara karşı büyük bir ordu birikmiş ve bu orduya İran'ın dört bir yanından asker katılmıştı. Hz. Ömer savaştan bir gece önce rüyasında gündüzün tam ortasında müslüman askerlerinin İranlılarla savaşa tutuştuklarını ve o anda içinde bulundukları durumu görmüştü. Ertesi gün olunca aynı saatlere yakın bir anda müslümanları topluca namaza davet etmiş ve aynen rüyasında gördüğü saati bekleyerek hutbe irad etmek üzere mimbere çıkmıştı. Tam o saatte de Sâriye b. Züneym, yanındakilerle birlikte kuşatılabileceği bir ovada toplanmışlardı. Ancak yanıbaşlarındaki dağın eteklerine sığınıp da oraya arkalarını dayadıklarında onlara karşı tek bir cepheden savaşılması mümkün olabilirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer o sırada mimbere çıkmış ve: «Ey insanlar! Ben bu iki ordunun karşılaştığını gördüm. Onların hallerini size anlatayım.» demiş ve tam o esnada «Ey Sâriye; el-cebel, el-cebel!» diye seslenmiş ve hutbesine şöyle devam etmişti: «Allah'ın nice askerleri vardır; umulur ki Yüce Allah onlara yapılan nidayı ulaştırsın.» Gerçekten o anda Sâriye ve yanındaki müslümanlar Hz. Ömer'in bu sesini işitmiş ve dağın arkasına sığınarak orayı arkalarına almışlardı. Bu şekilde savaş vaziyeti aldıktan sonra İranlılar büyük bir hezimete uğramış ve Yüce Allah müslümanların büyük ganimetler ele geçirmesine imkân bahşetmişti. Ganimetler içinde içi cevher dolu bir kap bulmuşlardı. Sâriye onu askerlerden ricâ ile alıp fetih müjdesi ile birlikte bir adamla Hz. Ömer'e göndermişti. Müjdeyi getiren adam, Hz. Ömer'e yemek yediği bir sırada varmış, o da yanına oturmasını söylemişti. Hz. Ömer yemeğini bitirdikten sonra kalkıp gitmek isteyince, gelen adam onu takip etmiş ve Hz. Ömer bu adamın doymadığını zannedip onu evine götürerek yemek yedirmek istemişti. Hz. Ömer'in evinde yemeğe oturulduğunda kendisine ekmek, zeytinyağı ve tuz getirilip ikram edilmişti. Adam yemekten sonra Hz. Ömer'e şöyle hitap eder: «Ey mü'-

minlerin emiri! Ben Sâriye'nin elçisiyim.» Bunun üzerine Hz. Ömer: «Hoş geldin, merhabalar sana» deyip onu yaklaştırmış, dizleri dizine değecek kadar ona yakın olmuş ve müslümanların bu savaştaki durumlarını tek tek sormuştu. Gelen elçi durumları anlattıktan sonra kendisine bu küçük kabın içindeki mücevherleri sunmuş, Hz. Ömer bu mücevher dolu kaba bakınca, birden bağırıp: «Hayır, hayır! Böyle ikram olmaz. Bu burada duracak, bu savaşa katılan askerler gelinceye kadar bekleyecek. Ve onlara tekrar iade edilip aralarında paylaştırılacak» demiş ve adamı kovmuştu. Adam: «Ey mü'minlerin emiri! Devem yoruldu, buraya gelirken borç alarak ulaşabildim; bunun için, ihtiyaçlarımı karşıla» deyince Hz. Ömer de onun bu yorgun devesini alıp, kendisine zekât develerinden bir tanesini vermiş, devesini beytu'l-mâle almıştı. Gelen bu adama bir hayli kızılmış ve ikram görmeden geri dönmüştü. Şehre gelen bu elçiye Medine halkı, savaş anında bir şeyler işitip işitmediklerini sormuşlar, o da şöyle demişti: «Evet işittik. Ey Sâriye, dağ eteğine, dağ eteğine!» diye bir ses işittik ve gerçekten o anda neredeyse kuşatılıp helâk olacakken dağ eteğine sığındık. Cenâb-ı Hak bize zafer insan etti.»

Kirmân'ın fethi

Süheyl b. Amr, Kirmân'a doğru gazaya çıkmış ve onun arkasından Abdullah b. Abdullah b. İtbân da ona yetişip ordusuna katılmıştı. Kirmân halkı büyük ordular hazırlamış ve etraftan bir çok yardımlar almışlardı. Ülkelerinin uzak yerlerinde savaşa tutuşan müslümanlar, Yüce Allah'ın kendilerine verdiği güçle müşrikleri dağıtmış ve zafer yolunu elde etmişlerdi. Bu çatışma esnasında Süheyl b. Amr el-Aclî düşman kumandanını öldürmüş ve bugün Ciref diye bilinen yerden bölgenin köylerine girmişti. Diğer taraftan Abdullah b. Abdullah b. İtbân da Mefâze-Şîr denilen yerden Kirmân bölgesine girmişti. Arzu ettikleri miktarda bir sürü ganimet ve deve ele geçirmiş, ganimet olarak ele geçirdiklerini bir araya getirip saymaya koyulmuşlar, büyük meblağa ulaştığını görünce saymaktan vazgeçmişlerdi. Durumu Hz. Ömer'e bir mektupla bildirdiklerinde, Hz. Ömer onlara şöyle cevap vermişti: «Bu kırmızı develerin çok olduğunu görseniz bile yine de arttırın». Başka bir rivayette Kirmân'ın Hz. Ömer zamanında, Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ' el-Huzaî tarafından fethedildiği kaydedilir. İbn Budeyl, Kirmân'dan et-Tabaseyn'e gelip oradan da Hz. Ömer'in yanına dönmüş ve buranın kendisine İktâ' olarak verilmesini istemişti. Hz. Ömer, burayı İbn Budeyl'e iktâ' olarak vermek istemişse de, buranın iki ayrı yerleşim merkezi olduğu kendisine söylenince vermekten vazgeçmişti.

Sicistân'ın fethi

Âsım b. Amr, Sicistân'a doğru gazaya çıkmış, arkasından Abdullah b. Umeyr de ona katılmıştı. Sicistân halkı müslüman orduyu karşılamış ve aralarında ülkelerinden uzak bir yerde şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Bu çarpışmalar sonunda müslümanlar Sicistânlıları hezimete uğratmışlar ve onları Zerenc kalesine varıncaya kadar kovalayıp muhasara altına almışlar ve Sicistân-Mah arazilerini yarıp geçmişlerdi. Nihayet, bu muhasara esnasında Sicistânlılar Zerenc kalesi üzerine sulh akdetmeyi dilemiş ve iki araziden birisini, bir ormanı Zerenc'e karşı müslümanlara verip bu şartlar üzerine sulh yapmayı dilemişlerdi. Fakat müslümanlar bu ormandan kendilerine bir zarar dokunabileceğini düşünerek böyle bir anlaşma yapmaya yanaşmamışlar ve Sicistânlıları harç ödemek üzere yerlerinde bırakmışlardı. Sicistân Horasân'dan daha büyük ve daha uzakta idi. Buranın ahalisi Kandahar ve Türkler ve diğer mevcut milletlerle çarpışıp dururlardı. Onların bu halleri Muâviye zamanına kadar sürmüştür. Sicistân'ın şahı bulunan kişi, kardeşi Rutbil'den kaçarak Amul şehrine sığınmış ve Selm b. Ziyâd'a yaklaşarak onunla anlaşma yapmaya yanaşmıştı. O günlerde Sicistân valisi olan İbn Ziyâd, bu yakınlaşmaya sevinerek onlarla anlaşma yapmış ve onları Amul'a yerleştirmişti. Durumu da Halife Muâviye'ye bildirmiş, böyle bir anlaşmayı bir zafer telâkki ederek durumdan sevindiğini belirtmişti. Fakat Muâviye, İbn Ziyâd'a bir mektup yazıp; «Benim yeğenim beni üzen bir şeye seviniyor, fakat bir gün gelip o duruma üzülecektir.» demişti. Bunun üzerine İbn Ziyâd da Muâviye'ye mektup yazarak: «Niçin ey mü'minlerin emiri?» diye sormuş, Muâviye de: «Amul ile Zerenc şehirleri arasında bir hayli zor geçitler ve dağlık bir bölge vardır. Halk da hainlik etmeye ve gadra son derece meyilli olan kimselerdir. Yarın durumlar sıkışınca bunlar en az verecekleri bir zararla Amul şehri üzerine hücum edip burayı tümüyle istila ederler.» şeklinde karşılık vermiş ve İbn Ziyâd'ın yapmış olduğu anlaşma gereğince, onları yerlerinde bırakmıştı. Onun ölümünden sonra anlaşmayı yapmış olan şah nankörlük etmiş, Amul'u ele geçirip Rudbil'e saldırmış, Rudbil'de olduğu yerde kendisini ondan korumaya çalışmıştı. Şah bundan da memnun olmayıp daha da ileri giderek Zerenc'e hakim olmayı ve ele geçirmeyi tamah etmişti. Zerenc'e varıp buradakileri muhasara etmiş, onları Basra'dan yardım gelinceye kadar muhasara altında tutmuştu. Bu iller Muâviye vefat edinceye kadar karışık ve gayet zelil bir durumda kalmışlardı.

Sicistân'ın fethi ile ilgili olarak başka rivayetler de vardır. Bunları ilerde anlatacağız.

Mükrân'ın fethi

Hakem b. Amr et-Tağlibî Mükran'a doğru yola çıkıp Şihâb b. el-Mehârik ve Süheyl b. Adiyy ve Abdullah b. Abdullah b. İtbân onu takip etmişler ve hepsi birlikte Ceyhun nehrinin kenarına ulaşmışlardı. Mükrân halkı da nehir kenarında ikâmet ediyordu.

Müslümanların geldiğini öğrenen Mükran hükümdarı Sind hükümdarından yardım istemiş, Sind hükümdarı da ona büyük bir orduyla yardıma gelerek müslümanlarla savaşa tutuşmuşlardı. Bu savaş sonunda düşmanlar hezimete uğramış ve çarpışmalarda onlardan bir hayli kimse öldürülmüştü. Müslümanlar hezimetten sonra düşmanı kovalamış, günlerce onları kılıçtan geçirmiş, tâ nehre ulaştırıncaya kadar onları izlemişlerdi. Sonra müslümanlar geri dönüp Mükran'a gelmiş ve orada ikâmet etmişlerdi. Bu zaferden sonra kumandan el-Hakem b. Amr Hz. Ömer'e zafer müjdesini ganimetlerin beşte biriyle birlikte Suhâr b. Abdî vasıtasıyla ulaştırmıştı. Haberi ve zafer müjdesini getiren Suhâr b. Abdî Medine'ye vardığında Hz. Ömer ona Mükran hakkında bazı sorular sormuştu. Suhâr şöyle demişti: «Ey mü'minlerin emiri! Mükran'ın en düzlük ve kolay yerleri dağlık, suyu son derece az, hurması gayet kötüdür. Ama onun düşmanı ise gayet kahramandır. Ayrıca hayırları çok az, şerleri ise fazladır. Orada çok bol olan şeyler bile çok az, az olanlar da yok denecek kadar az, yerler ise son derece şer ile dolu yerlerdir.» Hz. Ömer bu sözler üzerine ona şöyle sorar: «Sen, bilgi mi veriyorsun, yoksa şiir mi okuyorsun, Evet, bundan sonra hiçbir ordum oraya gitmeyecektir.» Daha sonra Ömer, Süheyl ve Hakem b. Amr'a mektup yazarak: «Sizin ordunuzdan hiçbir askeriniz, Mükran'dan ileriye gitmesin.» Müslümanların İslâm ülkelerinde ele geçirdikleri ganimetleri de derhal satıp değerlerini taksim etmesini emretmişti.

Ahvâz bölgesinden Beyrûz şehri

Atlılar civara dağıldıktan sonra Beyrûz'da Kürtlerden ve diğer kavimlerden büyük bir ordu toplanmıştı. Hz. Ömer Ebû Mûsâ'ya tâ Basra'nın öbür yakasına kadar gidip oraları tamamen emniyete alarak buralardan müslümanları arkadan kuşatacak hücumlardan korumasını emretmişti. Hz. Ömer'in bunu istemesindeki gaye, buralardaki askerlerinin telef olmaması ve arkalarından kuşatılıp yok

ödilmemelerini arzu etmesidir. Ebû Mûsâ, Kürtlerin Beyrûz'da iyice toplanmalarını beklemiş ve ondan sonra oraya doğru yola çıkmıştı. İki ordu Ramazan ayında, Nehr-Tirâ ve Menâzir şehirleri arasında karşılaşmışlardı. el-Muhâcir b. Ziyâd, güzel kokular sürünüp savaşa hazırlanmış ve Ebû Mûsâ da müslümanlarla birlikte iftarını yapmış, sonra aralarında şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Muhâcir büyük çarpışmalardan sonra öldürülmüştü. Ondan sonra müşrikler acze ve ümitsizliğe kapılarak son derece zillet ve korku içinde kalelerine sığınmışlardı. Râbî' b. Ziyâd kardeşi Muhâcir'in ölümüne bir hayli üzülmüş ve kederlenmişti. Onun bu haline acıyan Ebû Mûsâ Rabî' ordusunun başına kumandan tayin etti. Rabî' İsfahân'da Cey şehrini muhasara etmekte olan müslümanların yanına varmak üzere yola koyulmuş ve onların bu muhasaralarına iştirak etmişti. Cey şehri fethedildikten sonra Basra'ya dönmüş, er-Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî de Nehr-Tirâ'ya bağlı olan Beyrûz şehrini fethederek büyük ganimetler ele geçirmişti.

Ebû Mûsâ elde edilen ganimetlerin humuslarıyla birlikte Hz. Ömer'e bir heyet göndermişti. Bu arada Dabba b. Mihsan el-'Anezî, bu heyet içinde Hz. Ömer'e gitmek istemiş, fakat onun bu isteği Ebû Mûsâ tarafından reddedilmişti. Ebû Mûsâ, Beyrûz esirlerinden kendisi için altmış köle ayırmıştı. Bunun üzerine Dabbe Ebû Mûsâ'yı Hz. Ömer'e şikâyet etmek üzere Medine'ye yönelince, Ebû Mûsâ da aynı şekilde Hz. Ömer'e (r.) durumu bir mektupla bildirmişti. Dabbe Hz. Ömer'in yanına vardığında, ona selâm vermiş, Hz. Ömer: «Kimsin sen?» diye sorduğunda kim olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer: «Sana merhabalar olmasın ve hoş da gelmedin» diye karşılık vermiş ve durumunu sormuştu. Dabbe şöyle demişti: «Ebû Mûsâ bölgenin ileri gelenlerinin çocuklarından altmış köleyi kendisi için ayırdı. Onun ayrıca sabah bir çuval, akşam bir çuval yemek yiyen bir cariyesi vardır. Buna Akîle adı veriliyordu. Ayrıca, Ebû Mûsâ'nın iki adet kilesi ve iki mührü vardır. Diğer taraftan Ebû Mûsâ, Ziyâd b. Ebî Süfyân'a Basra işlerini devretmiş ve bu da yetmiyormuş gibi Hatîe'ye bin dinar mükafaat vermiştir.»

Bunları işiten Hz. Ömer (r.a.) hemen Ebû Mûsâ'yı Medîne'ye çağırdı. Medîne'ye geldiğinde, bir kaç gün onu gizli tutmuş, sonra Dabbe'yi de huzuruna çağırarak her ikisini yüzleştirmişti. Dabbe Ebû Mûsâ'nın altmış köleyi kendi nefsi için aldığını söyleyince, Ebû Mûsâ: «Bu altmış köleyi fidye karşılığı olarak serbest bıraktım ve elde ettiklerimi de müslümanlar arasında dağıttım.» diye karşılık verir. Bunun üzerine Dabbe: «Yalan söylemedi ve ben de yalan söylemedim.» demiş ve bu defa onun iki kilesi olduğunu söylemişti. Ebû

Mûsâ: «Bunlardan bir tanesi benim çoluk çocuğumun diğerleri ise müslümanlarındır.» diye cevap verince, Dabbe: «Yalan söylemedi ve ben de yalan söylemedim.» karşılığını vermişti. Akile adlı cariyeyi söz konusu edince, Ebû Mûsâ susmuş ve özrünü beyan etmemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), Dabbe'nin bu konuda doğru söylediğini anlamıştı. Ziyâd'ı Basra'ya vali tayin etmesine gelince, Ebû Mûsâ şöyle demişti: «Ben onu bu işlerin ehli olarak gördüm. Gayet ileri görüşlü ve iyi bir idareci olduğu için onu Basra'ya tayin ettim.» Hatîa'ya bin dinarlık mükâfat verilmesine gelince, Ebû Mûsâ şöyle müdafaa etmişti: «Para ile Hatîa'nin ağzını tıkadım ki, aleyhimde konuşmasın.» Hz. Ömer (r.a) onu dinledikten sonra onu yerine göndermiş ve oraya vardığında kendisine Ziyâd'ı ve Akîle'yi göndermesini emretmişti. Ebû Mûsâ görev yerine vardığında Ziyâd ve Akîle'yi Hz. Ömer'e göndermişti. Ziyâd Medîne'ye vardığında, Hz. Ömer ona bazı sorular sormuş, Kur'an ve sünnet bilgisini öğrenmiş, farzlar ile ilgili bilgisini tartmış, onun gerçekten fakîh bir kimse olduğunu görünce yerine, Basra'ya gönderip halkın ona uymasını istemişti. Akile'yi ise, Medîne'de bırakmıştı.

Hz. Ömer (r.) bu olay üzerine şöyle demişti: «Dabbe, Ebû Mûsâ'ya kızmış ve onunla münakaşa etmişti. Dünya menfaatlarından bazılarına nail olamayınca ona karşı bir tavır takınmıştır. Fakat onun bu yalanı ve uydurması ise diğer doğrularını yok etmişti. Aman aman, sakının yalan söylemekten; çünkü yalan kişiyi cehenneme sokan bir niteliktir.»

Seleme b. Kays el-Eşca'i ve kürtler

Hz. Ömer'in huzurunda İslâm askerleri toplandıkları zaman hemen onların başına ilim ve fıkıh erbabından birini emir olarak tayin ederdi. Aynı şekilde bir gün bu müslümanlardan bir grup Medîne'de toplanınca, Hz. Ömer, Seleme b. Kays el-Eş'ârî'ye haber gönderip onu çağırtmış ve kendisine şöyle demişti: «Allah'ın adıyla ve besmele çekerek yola çık. Allah yolunda Allah'a savaş açmış kimselerle çarpış, onları islâma davet et. Eğer sizin bu davetinize icabet edip de evlerinde otururlarsa zekât al, fakat onlara ganimetten pay ayırma. Ancak sizinle birlikte onlar da müslüman olarak savaş ve gazaya çıkarlarsa onlara size isabet eden ganimetlerden pay ayır. Sizin lehinize olan onların da lehine, aleyhinize olan da onların aleyhine olsun. Şayet düşmanlarınız sizin onları İslâma davetinize icabet etmezlerse onları cizye vermeye davet edin. Eğer cizye vermeyi kabul ederlerse onlardan cizyelerini al. Fakat müslüman olmayı ve

cizye vermeyi de red ederlerse o zaman onlarla savaşınız. Eğer düşmanınız bir kaleye sığınıp da size Allah'ın ve Resulünün hükmü üzerine teslim olmayı teklif ederlerse onların bu tekliflerini kabul etmeyiniz. Sizin Allah'ın ve Resulünün hükmü ve arzuları üzerine davranıp davranmayacağınızı o anda bilemezsiniz. Onlarla savaşır ken zulmederek insanları öldürmeyiniz. Aynı şekilde çocukları öldürmeyiniz ve kulak burun gibi organları kesmeyiniz.»

Seleme ve adamları, gaza için yola çıkarlar, yolları üzerinde müşrik kürtlerden bir düşman grubuna rastladıklarında onları İslâma girmeye veya cizye vermeye davet ettikleri halde bu davetlerine icabet etmediklerini görürler. Bunun üzerine onlarla savaşıp onları hzimete uğratırlar, askerlerini öldürüp geri kalanlarını, kadın ve çocuklarını esir alırlar ve onları kendi aralarında pay ederler. Elde edilen ganimetler arasında Seleme güzel bir kaba doldurulmuş bir miktar mücevherat bulmuştu. Seleme yanındaki müslüman askerlerin gönlünü ve rızasını aldıktan sonra bu Mücevherâtı Hz. Ömer'e göndermişti. Seleme'nin gönderdiği adam bu mücevherlerle birlikte Hz. Ömer'e zafer müjdesini iletince Ömer (r.) ona müslümanların durumunu ve karşılaştıkları kimselerin hallerini sormuş, bunun üzerine gelen haberci bildiklerini ve gördüklerini ona anlatmıştı. Ancak elçi, Hz. Ömer'e bu mücevherattan bahsedince, Hz. Ömer şiddetle kızmış, onu boynuna astırmış ve ona şöyle demişti: «Bu ganimeti alıp Seleme'ye götürmez ve askerler dağılmadan evvel oraya varıp da bu mücevheratı askerlere taksim edilmek üzere ulaştırmazsan mutlaka seni cezalandıracağım. Bunun üzerine elçi hemen gerisin geriye Seleme'nin yanına dönmüş, Seleme, mücevheratı satıp onu askerlere dağıtmıştı. Bu mücevherattan bir tek taş beş dirheme satılırdı. Bugün bunların değeri ise 20 bin dirhem civarındadır.

Ömer (r.) bu yılda müslümanlarla birlikte Hacc görevini yerine getirmiş ve onun yanında da Rasulullah (s.)'ın zevceleri haccetmişlerdi. Hz. Ömer'in bu yılda yaptığı hacc en son haccı idi. O yılda şehit edilmişti.

HAZRETİ ÖMER'İN ŞEHİT EDİLMESİ

Müsavvir İbn Mahreme şöyle anlatır: «Bir gün Hz. Ömer (r.) çarşı ve pazarları dolaşmak üzere dışarı çıktığında yolda Muğîre b. Şu'be'nin hristiyan olan kölesi Ebû Lü'lüe'ye rastlar. Ebû Lü'lüe Hz. Ömer'e şöyle der: «Ey mü'minlerin emiri! Muğîre b. Şu'be'ye karşı beni koru ve bana yardım et. Muğîre yüklenemeyeceğim bir vergiyi bana yükledi.» Hz. Ömer (r.) ona: «Ödediğin vergi ne kadardır?» diye sorunca, Ebû Lü'lüe: «Günde iki dirhem.» der. Hz. Ömer ona: «Ne işle meşgulsün?» diye sorar, «Ben marangoz, demirci ve nakışçıyım,» şeklinde karşılık verince, Hz. Ömer: «Ben, senin bu haracını fazla görmüyorum. Senin bu yaptığın işlere karşılık fazla değil, ayrıca senin, rüzgârla çalışabilecek bir değirmen yapabilirim, dediğini işittim» der. Ebû Lü'lüe: «Evet yapabilirim» deyince, Ömer (r.): «O halde bana böyle bir yel değirmeni yapmanı isterim» der. Ebû Lü'lüe bunun üzerine: «Eğer sen hayatta kalırsan sana ta doğudan batıya kadar halkın söz konusu edeceği bir değirmen yaparım!» der medim fakat senin özelliklerini taşıyan birisinin hikayesini okudum ve senin ecelinin yaklaştığını gördüm.» diye cevap verir. Oz. Ömer bunun üzerine «Halbuki hiç bir ağrı ve sızı duymuyorum» der.

Hz. Ömer evine dönüp gittikten sonra, ona Kâ'bu'l-Ahbâr gelip: «Ey mü'minlerin emiri! Yerine bir kimseyi tayin et, çünkü üç gün içinde ölebilirsin» demiş, Hz. Ömer ona: «Nereden biliyorsun?» diye sormuştu. Kâ'bu'l-Ahbâr: «Senin öleceğini Tevrat'ta okudum,» deyince Hz. Ömer: «Allah Allah sen Ömer b. Hattâb'ın adını Tevrat'ta mı okudun?» diye sorar. Kâ'b: «Hayır, vallahi senin adını işitmedim fakat senin özelliklerini taşıyan birisinin hikayesini okudum ve senin ecelinin yaklaştığını gördüm.» diye cevap verir. Hz. Ömer bunun üzerine «Halbuki hiç bir ağrı ve sızı duymuyorum» der.

Ertesi gün olunca Kâ'bu'l-Ahbâr tekrar gelip ona iki gün kaldı demiş ve gitmişti. İki gün sonra yine gelip Hz. Ömer'e şöyle demişti: «İki gün gitti, bir gün kaldı.» Üçüncü günün sabahında Ömer (r.) sabah namazı için camiye varmıştı. Âdeti üzerine safların düzgünce yapılması için adamlar görevlendirirdi. Saflar iyice düzeldikten son-

ra iftitâh tekbiri getirir namaza dururdu. Bu arada Ebû Lü'lüe yenine sakladığı iki başlı bir hançer ile müslümanların arasına karışmıştı. Hz. Ömer tekbirini aldıktan sonra Ebû Lü'lüe ona altı tane hançer darbesi indirmiş ve onlardan bir tanesi tam göbeğinin altına isabet etmişti. Onu öldüren darbe de bu olmuştu. Ebû Lü'lüe, namazda hemen Hz. Ömer'in arkasında durmuş bulunan Küleyb b. Ebî Bukeyr el-Leysî'yi ve başka kimseleri de şehit etmişti.

Hz. Ömer bu hançerin darbelerini iyice hissedip de yere yığılınca Abdurrahman b. Avf'ın namazı tamamlamasını emretmiş, namaz bitinceye kadar yerde kalmış ve namazdan sonra evine taşınmıştı. Halife, Abdurrahman b. Avf'ı çağırıp vasiyette bulunmak istediğini söylemişti. Abdurrahman: «Yoksa bana mı bırakmayı düşünüyorsun?» diye sorunca, «Hayır, vallahi hayır!» demiş, Abdurrahman da «Vallahi böyle bir görevi ebediyyen kabul etmem» diye karşılık vermişti. Daha sonra Hz. Ömer ona: «Bu işi, Resulullah (s.) vefat edip giderken kendilerinden razı olduğu kimselere havale etmek istiyorum, dinle beni.» demişti. Arkasından Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osmân, Zübeyr ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı davet ederek onlara şöyle seslenmişti: «Kardeşiniz Talha'yı üç gün bekleyiniz, şayet gelmeyecek olursa kendi işinizi hallediniz.» Sonra dönüp Hz. Ali'ye: «Ey Ali! Eğer sen insanların bu işlerini yüklenecek olursan, aman Hâşimoğullarını insanların başlarına getirmekten sakın» demiş, Hz. Osmân'a ise: «Ey Osmân! Şayet sen müslümanların bu işlerini yüklenecek olursan sakın Ebû Muaytoğullarını insanların başına musallat etmeyesin.» öğüdünde bulunmuştu. Sonra Sa'd'a dönmüş: «Ey Sa'd! Eğer müslümanların işlerini sen yüklenecek olursan, kendi akrabalarını insanların başına geçirme» diye seslenmiş ve onlara: «Kalkınız ve kendi aranızda bu işi istişâre edip bir karara bağlayınız, bu arada namazı da Süheyb kıldırsın» demişti.

Sonra Hz. Ömer, Ebû Talha el-Ensârî'yi çağırıp ona bu istişâre heyetinin toplanacağı evin kapısında durmasını ve içeriye hiç kimseyi sokmamasını emretmişti. Ayrıca ona şöyle demişti: «Benden sonra halife olacak kimseye Ensâr'ı ve Rasulullah (s.)'ı koruyan kimseleri kayırmasını, onlara iyiliklerde bulunmasını ve yaptıklarından dolayı onları kötülüklere ve musibetlere düçar etmemesini tavsiye et.» Ayrıca yine kendisinden sonra halife olacak kimseye İslâmın asıl nüvesi olan Arapları da ona vasiyet etmişti. Ayrıca sadakaların bu ümmetin zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmasını ve Rasulullah (s.)'ın zimmetinde bulunan ehl-i kitabı da koruyup onlara İslâma göre nasıl muamele edilmesi gerektiğini ve bu esaslara göre kendilerine muamele edilmesini istemişti. Bunları dedik-

ten sonra Ömer (r.): «Ey Allah'ım! Ben üzerime düşenleri tebliğ ettim mi? Ben kendimden sonra halife olaçak kimsenin gayet rahatça bir yönetim devralmasını sağladım,» demiş sonra oğlu Abdullah'a seslenerek: «Ey Abdullah İbn Ömer! Çık ve beni kimin yaraladığını araştır, gel,» buyruğunu vermişti. Bunun üzerine oğlu: «Ey mü'minlerin emiri! Seni Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe yaraladı,» demiş, Hz. Ömer de: «Benim ecelimi Allah'a bir tek defa bile secde etmemiş birisinin eliyle alan Yüce Allah'a binlerce şükürler olsun.» diyerek şükretmişti. Ondan sonra oğlu Abdullah'a: «Hz. Aişe'ye gidip benim, Rasulullah (s.)'ın ve Ebû Bekir'in yanında defnedilmem için izin vermesini rica et,» dedi. Ayrıca: «Ey Abdullah! Eğer bu istişâre heyeti, aralarında ihtilafa düşerlerse sen çoğunluğun yanında ol; eğer onlar istişârelerinde eşit reylere sahip olurlarsa sen Abdurrahman b. Avf'ın olduğu tarafta ol.» dedikten sonra: «Ey Abdullah! Müslümanların yanıma gelmelerini sağla,» diyerek eklemişti. Bunun üzerine önce muhacirler ve Ensâr girip ona selâm vermiş ve onun yanına oturmuşlardı. Hz. Ömer, onlara şöyle demişti: «Sizin bazılarınızın bu olaydan daha evvel haberi var mıydı?» Onlar; «Allah korusun!» diye karşılık vermişlerdi. Bu arada Kâ'bu'l-Ahbâr'ı gelenlerle birlikte görünce ona şöyle demişti:

«Kâ'b bana üç günlük bir ecelimin kaldığını söylemiş ve bunları saymamı istemişti.

Gerçekten Kâ'b söyledi mi doğrudur.

Ben ölümden neye korkayım ki ve zaten öleceğim.

Korkum peşpeşe gelmiş günahlardır.

Bir ara Hz. Ali (r.) yanına gelip başı ucunda oturmuş ve onun arkasından İbn Abbâs da gelip ona «Geçmiş olsun» demişti. Bu arada Hz. Ömer, İbn Abbâs'a: «Sen, bu adamla birlikte (Hz. Ali'yi işaret ederek) mi ziyarete geldin?» diye sorunca, «Evet» demiş ve Hz. Ömer de: «Beni arkadaşlarınla birlikte sakın aldatmayasınız» demişti. Sonra oğlu Abdullah'a: «Başımı şu yastıktan indirip de toprağın üzerine koy, belki Yüce Allah benim yüzüme bakar da bana merhamet eder. Vallahi şu dünya ve içindekiler benim olsaydı, şu ruhumun çıkışının verdiği ızdırabı gidermek için rahatlıkla verirdim» demişti.

Hz. Ömer, yaralandıktan sonra ona Benû el-Hars b. Ka'b kabilesinden bir tabip getirilmiş ve Hz. Ömer'e şekerli bir su içirmişti. Ancak bu su olduğu gibi karnından dışarı çıkmıştı.

Sonra ona süt içirmiş, süt de midesinden dışarı akmıştı. Bunu

gören tabip Hz. Ömer'e: «Ey mü'minlerin emiri! Yerine başkasını tayin et,» deyince, Hz. Ömer: «Evet, gerekeni yaptım,» demişti.

Hz. Ömer (r.), başı oğlu Abdullah'ın kucağında yatıp dururken şunları söylemişti: «Ben, nefsim için bazı şeyleri zulmettim, fakat müslüman olarak tümüyle namazımı kıldım ve orucumu tuttum.»

Hz. Ömer, sürekli olarak Allah'ı anıyor ve kelime-i şehadeti getirirken, H. 23. yılın Zilhicce ayının 27. çarşamba gününde (4 Kasım 644) vefat etmişti. Diğer bir rivayette ise onun çarşamba günü Zilhiccenin son dört gününde yaralandığı ve H. 24. yılın Muharrem ayının ilk gününde (7 Kasım 644) defnedildiği kaydedilir.

On yıl altı ay sekiz gün hilâfet görevini yerine getirmişti. Hz. Osmân'a Muharremin üçüncü gününde bey'at edilmişti. Diğer bir rivayette ise Hz. Ömer'in Zilhiccenin bitmesine dört gün kala vefat ettiği, Hz. Osmân'a da Zilhicce ayının son gününde bey'at edildiği ve H. 24. yıl Muharreminin birinci gününde göreve başladığı kaydedilir. Bu rivayete göre ise Hz. Ömer, 10 yıl 6 ay 4 gün hilâfette bulunmuştur. Hz. Ömer'in cenaze namazını Süheyb er-Rûmî kıldırmış ve Hz. Âişe'nin hücresine taşınıp, Rasulullah (s.) ve Ebû Bekir (r.)'in yanına defnedilmiştir. Onu Hz. Osmân, Hz. Ali, Hz. Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve oğlu Abdullah kabrine indirmişlerdi.

Hz. Ömer'in nesebi, özellikleri ve yaşayışı

Hz. Ömer'in nesebi şöyledir: Ömer b. Hattâb b. Nüfeyl b. Abduluzzâ b. Riyâh b. Abdullah b. Kart b. Rezân b. Adiyy b. Ka'b b. Lüey'dir. Künyesi. Ebû Hafs olup, annesi Hantame binti Hişâm b. Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'dur. Böylelikle Hz. Ömer'in annesi Ebû Cehil'in amcasının kızıdır. Ancak onun hakkında sağlam bir bilgiye sahip olamayanlara göre ise Hz. Ömer'in annesinin Ebû Cehil'in kızkardeşi olduğu ifade edilir ki bu yanlıştır.

Hz. Peygamber (s.) ona Fârûk lâkabını vermişti. Başka bir rivayette bu lâkabı ehl-i kitabın vermiş olduğu da kaydedilir.

Hz. Ömer (r.) uzun boylu, hafif esmerdi. Saçları dökük olup, kendi geçimini kendi eliyle ve zorca temin etmeye çalışırdı. Bir hayli uzun boylu olduğu söylenir. Gerçekten sanki bir ata binmiş gibi uzun boylu görünürdü. Başka bir rivayette ise onun gayet beyaz tenli olduğu ve bu bembeyaz teninin kırmızıya çaldığı söylenir. Ayrıca onun saçlarının dökük ve biraz da kırlaştığı anlatılır. Saçları sarı-

ya çalar ve hafif de kıvırcık idi. Ficâr harbinden dört yıl önce dünyaya gelmiş ve 55 yaşında iken vefat etmiş olduğu söylenir. Diğer bir rivayette ise 60 yaşında, bir başkasında 63 küsur yaşında öldüğü söylenir ki, en doğrusudur. Diğer bir rivayette ise 61 yaşında vefat ettiği kaydedilir.

Çocukları ve hanımları

Hz. Ömer müslüman olmadan önce Maz'un'un kızı Zeynep ile evlenmişti. Maz'un'un babası Habîb, onun babası Vehb, onun babası Huzafe onun da babası Cumah idi. Zeynep Abdullah, büyük Abdurrahmân ve Hafsa'yı doğurmuştu. Daha sonra Hz. Ömer (r.) Müleyke binti Cerval el-Huzaî ile evlenmişti. Hz. Ömer'in bu hanımından da Ubeydullah b. Ömer dünyaya gelmişti. Hz. Ömer daha sonra bu hanımından ayrılmış, o da Ebû Cehm b. Huzeyfe ile evlenmişti. Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah Sıffîn savaşında Muâviye ile birlikte olduğu sırada öldürülmüştü. Başka bir rivayete göre Ubeydullah'ın annesinin küçük Zeyd'in de annesi olan Ümmü Külsûm binti Cerval el-Huzaî olduğu kaydedilir. Hz. Ömer müslüman olduktan sonra bu hanımından ayrılmıştır. Daha sonra Hz. Ömer Kureybe binti Ebî Ümeyye el-Mahzûmî ile cahiliye döneminde evlenmiştir. Aynı şekilde bundan da islâmdan sonra sulh yoluyla ayrılmıştı. Bu hanım daha sonra Abdurrahmân b. Ebî Bekr ile evlenmiştir. Böylelikle Hz. Ömer ve Abdurrahmân b. Ebî Bekr Rasûlullah (s.)'ın iki bacanağı idiler. Çünkü Kureybe Rasûlullah (s.)'ın hanımı Ümmü Seleme'nin kız kardeşi idi. Hz. Ömer ayrıca müslüman olduktan sonra Ümmü Hakîm binti el-Hars b. Hişâm el-Mahzûmî ile evlenmiştir. Bu hanımından Fâtıma adlı bir kızı dünyaya geldikten sonra ondan boşanmıştı. Fakat diğer bir rivayette ondan boşanmadığı kaydedilir. Hz. Ömer müslüman olduktan sonra Âsım b. Sâbit b. Ebî Aklah el-Evsî el-Ensârî'nin kız kardeşi Cemîle ile evlenmiş ve ondan Âsım adlı bir oğlu dünyaya gelmiştir. Sonra onu da boşamıştı. Daha sonra Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Külsûm ile evlenmiştir. Ümmü Külsûm Rasûlullah (s.)'ın kızı Hz. Fâtıma'nın kızı idi. Hz. Ömer Ümmü Külsûm'e kırk bin dirhem mehir vermişti. Rukiyye ve Zeyd adlı çocukları da Ümmü Külsûm'den dünyaya gelmişlerdi. Daha sonra Yemen'li bir kadın olan Lüheyye ile evlenmiş ve ondan da ortanca —başka bir rivayete göre küçük— Abdurrahmân doğmuştu. Bir rivayete göre ise bu hanımın cariye olup daha sonra Ümmü'l-veled olduğu kaydedilir. Ayrıca Huzeyfe adında bir ümmü'l-veledi vardı ki ondan çocuklarının en küçüğü

Zeynep dünyaya gelmişti. Ayrıca Atike binti Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile de evlenmiş bulunuyordu. Bu kadın daha önce Abdullah b. Ebî Bekr es-Sıddîk'in hanımı idi. O öldürüldükten sonra Hz. Ömer (r.) bu kadınla evlenmişti. Şehit edildikten sonra bu hanım, Zübeyr b. Avâm ile evlenmiş, o da aynı şekilde vefat ettiğinde Hz. Ali bu kadını istemiş, onun bu isteğini reddetmiş ve şöyle demişti: «Senin de öldürülmenden korkuyorum, onun için bu isteğini kabul edemem.» Bunun üzerine Hz. Ali de onunla evlenmekten vaz geçmişti.

Hz. Ömer, Hz. Âişe aracılığı ile Hz. Ebû Bekir'in kızı Ümmü Külsûm'ü istetmiş, fakat Ümmü Külsûm: «Onu istemiyorum, o son derece kaba ve kadınlara şiddetle davranan biridir» demişti. Bunun üzerine Hz. Âişe durumu Amr b. el-Âss'a bildirip onu Hz. Ömer'e göndermiş, Amr b. el-Âss: «Ben bu işi hallederim» deyip Hz. Ömer'e gelmiş ve ona şöyle demişti: «Ondan Allah'a sığınacağın bir haber ulaştı bana.» Hz. Ömer: «Nedir o?» deyince: «Ebû Bekir'in kızı Ümmü Külsûm'ü istetmiştin.» diye cevap vermiş, Hz. Ömer de: «Evet, yoksa beni ona ve onu bana lâyık görmedin mi?» diye sorunca, Amr: «Hayır, bunların hiç biri; ancak o emîru'l-müminîn Ebû Bekir'in terbiyesi altında gayet yumuşak ve tatlılıkla büyümüş bir kızdır, halbuki sen gayet sert bir kimsesin. Biz senin herhangi bir davranışın ve huyuna karşı seni reddetmekten korkuyor iken, o nazik kızcağız senin bu huyuna karşı nasıl tahammül edebilecek? O, sana bir konuda muhalefet ettiği zaman sen Ebû Bekir'in halefi olarak onun çocuğuna nasıl sertçe davranacaksın? Bu sana yakışır mı?» demiş, bunun üzerine Hz. Ömer: «Hz. Âişe ile bu durumu konuşmuştum, onun görüşü nedir?» diye sormuş, Amr b. el-Âss da: «Beni sana elçi olarak o gönderdi, ancak sana ondan daha hayırlısını ve iyisini tavsiye edeyim ki o da Rasûlullah (s.)'ın nesebiyle bir bağ kurabileceğin Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Külsûm'dur.» diye cevap vermişti. Daha sonra Ümmü Eban binti Utbe b. Rabîa'yı istetmişti. Fakat bu kadın Hz. Ömer'den gayet sıkılınış olarak: «O kapısını kapatır, başkasına iyiliği dokunmaz. Yüzü, suratı asık olarak çıkar ve aynı şekilde yüzü asık olarak geri gelir» demişti.

HZ. ÖMER (R.)'İN HAYATINDAN BAZI ÖRNEKLER

Hz. Ömer (r.) şöyle derdi: «Şu araplar aynen sahibini izleyip de kendisini nasıl yönettiğini öğrenmeye çalışan burnu yaralı bir deve gibidirler. Fakat ben, Kâbe'nin rabbine andolsun ki onları doğru bir istikamette yöneltmeğe çalışacağım.» Nâfi' el-Aysî şöyle der: «Bir gün Hz. Ömer ve Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte zekât mallarının birikmiş olduğu bir ağıla girdim. Hz. Osmân bir gölgede oturmuş yazı yazıyor, Hz. Ali ise onun baş ucunda durmuş, Hz. Ömer'in kendisine söylediklerini kaydediyordu. Hz. Ömer son derece şiddetli bir sıcağın olduğu bir günde güneşte durmuştu, üzerinde birisi ile sarındığı, öbürüyle de başını örttüğü iki parça elbisesi vardı. O güneşte durmuş, zekâttan toplanmış olan develeri sayıyor, renklerini ve yaşlarını tesbit ediyordu. Hz. Ali: «Allah'ın kitabında şöyle buyurulur diyerek: Babacığım, bunu tut; işte bu ücretle tuttuklarının en hayırlısıdır, hem de güçlü ve güvenilir (adam)dır. (1) âyetini okumuş ve Hz. Ömer'i eliyle göstererek: «İşte güçlü ve güvenilir adam budur» demişti.»

Abdullah b. Âmir b. Rabîa şöyle der: «Bir gün Hz. Ömer'i gördüm; yerden bir saman çöpü almış, şöyle diyordu: «Keşke ben bu saman çöpü olsaydım veya hiç birşey olmasaydım. Keşke annem beni doğurmasaydı. Keşke ben unutulmuş bir kimse olsaydım.» Hasan şöyle anlatır: «Ömer şöyle derdi: «Eğer ben hayatta kalacak olsaydım şöyle bütün İslâm ümmeti içinde dolaşır, her türlü ihtiyaçlarını öğrenirdim; çünkü bu ümmetin valileri onların bütün ihtiyaçlarını gidermemektedirler, biliyorum. Diğer taraftan ümmetin bu fertleri de bana ulaşamıyorlar. İşte ben ta Şâm'a kadar gidip orada iki ay kalsam, sonra Cezire'de iki ay kalsam; sonra da Mısır, Bahreyn, Basra ve Kûfe'ye gidip de her birinde ikişer ay kalsam ve oradaki müslümanların hallerini öğrensem... Vallahi böyle bir seyahat ne kadar mükemmel olurdu.»

---

(1) el-Kasas, 28/26.

Böyle temennilerde bulunurdu.

Bir gün Hz. Ömer'e şöyle söylendi: «Enbâr'dan biri gelmiş, divan ve yönetimler hakkında bilgisi var, onu kâtib edinirsen iyi olur.» Bunun üzerine Hz. Ömer: «Şayet ben onu kâtip edinip görev verirsem müslümanların dışında bir kimseye görev vermiş olurum» diye karşılık vermişti.

Bir gün Hz. Ömer'in bir hutbe okuyarak müslümanlara şöyle seslendiği kaydedilir: «Muhammed (s.)'i hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki Fırat kenarında bir deve kaybolacak olursa veya helâk olacak olursa Allah'ın beni ondan sorumlu tutmasından korkuyorum.»

Ebu'l-Firâs şöyle anlatır: «Hz. Ömer bir gün müslümanlara hitap ederek dedi ki: «Ey insanlar! Ben size hanımlarınıza zulmetsin veya mallarınıza el koysun diye valiler göndermiyorum. Bu valileri size dinlerinizi öğretsinler, Rasûlullah'ın sünnetini size bildirsinler diye gönderiyorum. Şayet bir kimseye böyle bir yolun dışında bir zulüm isabet edecek olursa mutlaka bu zulmünü bize iletsin ve şikâyet etsin. Ömer'in nefsini kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki böyle bir şikâyetle bana gelen birisinin sıkıntısını mutlaka gideririm.» Bunun üzerine Amr b. el-Âss kalkıp şöyle demişti: «Ey müminlerin emiri! Eğer senin valilerinden birisi müslüman birini te'dip için hırpalayacak yahut yönetirken her hangi birini dövecek olursa aynı şekilde ona kısas uygular mısın?» Hz. Ömer de cevap olarak: «Evet, Ömer'in nefsini kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki mutlaka kısas uygularım. Rasûlullah (s.)'ın kendi nefsi için kısas uyguladığını göreyim de nasıl olur böyle bir müslümanın uğramış olduğu zulmü ondan giderip kısas uygulamayayım? Sakın müslümana vurup da müslümanları zelil duruma sokmayasınız. Ayrıca onlara fazla teşekkürler edip de çok yüz verip onları şımartmayasınız. Onların haklarını ellerinden gasp edip de onlara zulmetmeyiniz. Sakın onları zor durumlara sokarak size karşı kin beslemelerine sebep olup da onları kaybetmeyesiniz,» demişti.»

Bekr b. Abdullah şöyle anlatır: «Hz. Ömer b. el-Hattâb, Abdurrahmân b. Avf kendi evinde geceleyin namaz kılarkan ona çıkagelmişti. Abdurrahmân: «Ey müminlerin emiri! Senin gecenin bu saatinde buraya kalkıp gelmenin sebebi nedir?» diye sorunca, Hz. Ömer: «Çarşının bir kenarına bir grup insan eşyasını koymuş. Şehirdeki hırsızların bunlara tecavüz etmelerinden korktum, onun için geldim; gel de onları bekleyelim,» diye karşılık vermişti. Beraberce çarşıya gitmişler, çarşının bir kenarında yere oturup orada sohbet et-

meye başlamışlardı. Bir ara gözlerine bir ışık görünür. Hz. Ömer: «Ben uyku saatinden sonra lamba yakılmamasını emretmemiş miydim?» der ve ışığa yönelirler. O lambanın yanık olduğu yere vardıklarında bir grubun şarab içmekte olduklarını görür ve ev sahibini tanır. Sabah olunca, ev sahibini çağırtır ve ona: «Ey filan! Dün gece arkadaşlarınla birlikte şarap içiyordunuz?» der. Adam: «Ey müminlerin emiri! Nereden öğrendin?» diye sorunca, Hz. Ömer: «Gözümle gördüm,» diye karşılık verir. Bunun üzerine adam: «Yüce Allah seni başkalarının evini gözetlemekten alıkoymadı mı? Peki neden bunu tecavüz ediyorsun?» diye sorar.» Bunun üzerine Hz. Ömer onu serbest bıraktı.

Hz. Ömer (r.) uyku saatinden sonra lamba yakılmasını yasaklamıştı, çünkü tavanda asılı olan lambaların fitilini fareler çekerek lambayı düşürür, hurma dallarından meydana gelmiş olan tavanı yakardı. Hz. Ömer bundan dolayı uykudan sonra lamba yakmayı yasaklamıştı. Rasûlullah (s.) bu hususta Hz. Ömer'den önce aynı mahiyette bir yasak koymuştu.

Eslem şöyle anlatır: «Bir gün Ömer b. Hattâb ile birlikte Medine dışında taşlık bir araziye doğru çıktık. Sirâr adı verilen yere geldiğimizde uzaktan bir ateşin tütmekte olduğunu gördük. Ömer: «Haydi oraya gidelim,» dedi. Oraya doğru koşmaya başladık, onlara yaklaştığımızda yanında iki küçük çocuğu olan yaşlı bir kadına rastladık. Ateş yanıyor ve ateşin üzerinde de bir tencere kaynıyordu. Çocuklar da sızlanıp duruyorlardı. Ömer: «Selâm size ey ışığın sahipleri!» dedi ve bu sözünü ey ateş sahipleri demeye tercih etti. Kadın: «Ve aleykesselâm,» diye cevap verdi. Ömer: «Yaklaşabilir miyiz?» diye sorunca, kadın: «Hayırla yaklaşın, yoksa vazgeçin,» diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine yaklaştık ve Ömer onlara: «Sizin durumunuz ne? Burada ne yapıyorsunuz?» diye sorunca yaşlı kadın: «Görüyorsun ya, gece ve soğuk bizi kasıp kavuruyor,» dedi. Ömer: «Bu çocuklar neden böyle ağlayıp sızlanıp duruyorlar?» diye sordu. Kadın: «Açlıktan.» diye cevap verdi. Ömer: «Bu tencerede ne pişip duruyor?» diye sorunca kadın: «Onları uyutuncaya kadar bu şekilde avutuyor, onlar uyuyana kadar ben de bu şekilde ateş yakıp duruyorum ki oyalanıp dursunlar. Yüce Allah bizimle Ömer arasında Hakem'dir,» dedi. Ömer: «Evet, Hay Allah senden razı olsun, Ömer sizin bu hâlinizi nereden bilsin?» deyince, kadın: «Bizim yönetim işlerimizi üzerine alsın da neden bizim bu hâlimizden gafil olsun?» diye sordu. Bunun üzerine Ömer benim kulağıma eğilerek: «Haydi gidelim,» dedi. Hemen oradan çıkıp koşmaya başladık ve Medîne'ye gelip beytu'l-mâl'in un bulunan yerine varıp oradan

bir çuval un ve bir miktar iç yağı çıkardık. Ömer çuvalı sırtına yüklendi. Ben ne kadar yüklenmek istediysem de Ömer fırsat vermedi ve şöyle dedi: «Sen benim günahımı kıyamet gününde yüklenebilir misin? Bunun üzerine çuvalı Ömer'in sırtına yükledik ve birlikte aynı yere doğru koşmaya başladık. Nihayet kadının bulunduğu yere varınca hemen o un çuvalını yere yıktı ve kadına: «Bana müsaade et de şu tencereye un koyup çorba pişireyim ve biraz karıştırayım,» dedikten sonra eğilip üflemeye başladı. Ömer'in büyükçe ve uzunca sakalı vardı. Dikkatlice bakıyordum. Duman Ömer'in sakalının arasına girip çıkıyordu. Sonra tencereyi indirdi, yemek kaynamıştı. Nihayet tencereyi yere koydu. Kadın bir sahan getirdi, Ömer yemeği bu sahana boşalttı ve kadın da çocukları yedirmeye başladı. Çocuklar doyuncaya kadar Ömer işlerine devam etti. Sonra kalanı kadına bırakıp ayrılmak üzere ayağa kalktık. Kadın şöyle demeğe başladı: «Allah senden razı olsun, asıl emîru'l-müminin sen olmalıydın.»

Hz. Ömer ona şöyle karşılık verdi: «İnsanları hayırla yâd et. Eğer Medîne'ye emîru'l-müminîn'in yanına gelirsen beni orada bulursun.» Nihayet çocuklar doymuş, yüzleri gülmeye başlamıştı. Rahatça uzanıverdikleri sırada Ömer onları seyrediyordu. Çocuklar uykuya daldıktan sonra Ömer ayağa kalktı Allah'a hamdederek şöyle dedi: «Ey Eslem! Gerçekten açlık bu çocukları perişan etmiş, onları ağlatmış; fakat onların bu hallerini görünce bir türlü buradan ayrılmak istemiyorum..»

Sâlim b. Abdullâh b. Ömer şöyle anlatır: «Hz. Ömer müslümanları bir şeyden alıkoyduğu zaman aile fertlerini toplar, onlara şöyle derdi: «Ben müslümanları şu şu hususlardan alıkoydum, onlara bunu yasakladım. Vahşi kuşların yemlerine baktıkları gibi insanlar da sizin hallerinize ve yaşayışınıza bakıp dururlar, sizi murakabe ederler. Allah'a yemin ederim ki, eğer sizden birisi bu suçu işleyecek olursa mutlaka ona iki kat ceza uygularım.»

Selâm b. Miskîn şöyle anlatır: «Hz. Ömer bir şeye ihtiyaç hissedip de darlığa düştüğü zaman hemen beytu'l-mâl görevlisine gelir, ondan ödünç para alırdı. Bazen de beytu'l-mâl yöneticisi Hz. Ömer'i bir darlıkta gördüğü zaman kendisi ona gider, borç verirdi. Bazen de Hz. Ömer hemen kendisi gider, bu borçlarını anında öderdi.»

Hz. Ömer halifeler arasında emîru'l-müminin lâkabıyla anılan ilk halîfedir. Hilâfet görevine getirildiğinde kendisine: «Ey Allah'ın Rasûlünün halîfesinin halîfesi!» diye hitabedilince şöyle demiş-

ti: «Bu iş uzar gider, her yeni halife geldikçe ona «Ey Allah'ın Rasûlünün halifesinin halifesinin halifesi,» denilirse bu iş olmaz. Siz müminlersiniz, ben de sizin emîrinizim,» demişti. Bunun üzerine mümüminler de ona «Emîru'l-mü'minin» lâkabını vermişlerdi.

Ayrıca ilk defa İslâm tarihinde tarih başlangıcını ihdâs eden ve kullanan kişidir.

Hz. Ömer beytu'l-mâli ilk defa ihdâs eden kişidir. Ayrıca geceleyin halkın durumunu anlamak için dolaşmaya çıkan kimsedir. Diğer yandan müslümanlardan aç olan kimseleri araştırıp soran o olmuştur. Cariyelerden Ümmü'l-veledin satılmasını yine Hz. Ömer yasaklamıştır. Aynı şekilde cenaze namazının dört tekbirle kılınmasını o sınırlandırmıştır. Daha önce cenaze namazı dört, beş, altı, gibi tekbirlerle kılınmaktaydı.

Vâkidî şöyle der: «Ramazan ayında müslümanların cemaatle terâvîh namazı kılmalarını ilk defa sağlayan ve bununla ilgili olarak bütün valilere yazılar yazıp terâvîh namazını cemaatle kılmaya davet eden Hz. Ömer olmuştur. İlk defa eline kırbaç alıp da bununla hadleri uygulayan ve İslâm tarihinde divanları tesis eden yine O'dur.»

Zâzân şöyle anlatır: «Hz. Ömer, Selmân'a: «Ben, hükümdar mıyım, yoksa halife miyim?» diye sorunca Selmân: «Sen eğer müslümanların arazilerinden bir dirhem az veya çok bir vergi alıp da onu yerli yerinde harcamayacak olursan bil ki, sen kralsın, hükümdarsın, halife değilsin.» Bunun üzerine Ömer (r.) ağlayıp durmuştu.

Ebû Hureyre şöyle anlatır: «Allah Hanteme'nin oğluna rahmet eylesin. O'nun zamanında meydana gelen o kıtlık yılında sırtında çuvallar, elinde yağ tulumlarıyla taşınıp giderken onu görüyordum. Bir gün aynı şekilde sırtında bir çuval un ve Eslem ile birlikte bir yere giderken bana rastladı. «Nereden geliyorsun ey Ebâ Hureyre?» diye sorunca, «O'na yakın yerden,» dedim ve onunla birlikte elindekileri taşımak istedim. Nihayet birlikte Sırâr denilen yere vardık. Orada yirmiye yakın çadır bulunuyordu. Bunlar mücahitlerin ve müslüman savaşçıların geride kalanlarıydı. Hz. Ömer (r.): «Neden buraya gelip yerleştiniz:» diye sorunca, onlar: «Meşakkatler ve zorluklar bizi buraya attı,» diye cevap vermişlerdi. Bir yandan da ölü bir hayvanın derisini çıkarıp onu ateşte pişirmiş kemiriyorlardı.

Diğer yandan bir ölü hayvanın kemiklerini parçalamışlar, bu kemik kırıntılarını yemekteydiler. Hz. Ömer onları böyle görünce çok üzüldü ve yere abasını serip getirdiği unu ve yağı karıştırıp on-

lara çorba pişirmeye başladı. Oradakiler iyice doyunca Hz. Ömer Eslem'i Medîne'ye gönderip develer getirtti ve hepsini Cebâne denilen yere götürdü. Her türlü giyim ve yiyecek ihtiyaçlarını giderdi. Bu kıtlık yılı tamamen atlatılıncaya kadar Ömer (r.) bu ve bunlar gibi muhtaç olan kimselere yakınlık gösteriyor, ihtiyaçlarını gideriyordu.»

Ebû Hayseme şöyle anlatır: «Şifâ binti Abdullâh'ı yanında bulunan genç kızlarla birlikte yürürlerken gördüm. Bunlar yavaş yavaş konuşuyorlardı. Şifâ diğerlerine, «Bunlar kimlerdir?» diye sordu. Onlar da, «Bunlar Allah'a ibâdet eden, ona hakkıyla bağlanan kimselerdir,» diye cevap verdiler. Bunun üzerine o şöyle dedi: «Vallahi Ömer b. Hattâb konuştuğu zaman karşısındakileri dinletirdi. Yürüdüğü zaman, bir hayli süratli yürürdü. Dövdüğü zaman da acıtırdı. Vallahi o Allah'a hakkıyle ibadet edenlerin en iyilerinden idi.»

Hasan şöyle anlatır: «Bir gün Hz. Ömer'i hûtbe okurken gördüm. Üzerinde biri deriden olmak üzere on iki yaması olan bir elbisesi vardı.»

Ebû Osman en-Nehdî şöyle anlatır: «Hz. Ömer'i hacc mevsiminde şeytanı taşlarken gördüm. Üzerinde deri parçasından yama yapılmış bir elbise vardı.»

Hz. Ali de şöyle anlatır: «Hz. Ömer'i Kâbe'yi tavaf ederken gördüm. Üzerinde parçalarından bir tanesi deri olan on iki yamalı bir elbise gördüm.»

Hasan şöyle anlatır: «Hz. Ömer, Kur'ân'ın bir âyetini tekrar tekrar okuyup duruyor ve onun tesiriyle hastalanıyordu. Hatta yatağa düşer ve bu hastalığından dolayı ziyaret edilirdi. Bir gün birisi Kur'ân-ı Kerîm'den Tûr sûresini okurken Hz. Ömer ona rastlamış, bu Kur'ân okuyan adam: «Rabbinin azabı mutlaka vukuu bulacaktır. Ona engel olacak birşey yoktur» (1) âyetine geldiği zaman Ömer (r.) bir hayli etkilenmiş, yerinde yığılıp kalmış, sonra evine taşınıp götürülürken bu âyetin tesiriyle bir ay hasta yatmıştı. Hz. Ömer çarşı ve pazarları dolaşır, bu arada Kur'ân okur, müslümanlardan anlaşmazlığa düşenler arasında meydana gelen ihtilafları çözer, hüküm verirdi.»

Mûsâ b. Ukbe şöyle anlatır: «Bir gün Hz. Ömer'e bir heyet gelir, şöyle derler: «Çoluk-çocuğumuz bir hayli arttı. Zorluklar gittik-

(1) et-Tûr, 52/7-8.

çe şiddetlenip duruyor. Bunun için bize bir miktar yiyecek ver.» Ömer: «Evet, doğruyu söylediniz, başınıza gelenler öyledir, fakat siz bir sürü dul kadınları edinmiş, sonra da Allah'ın malından geçinmeyi alışkanlık haline getirmişsiniz. Ben sizinle birlikte denizin tam ortasında doğuya ve batıya doğru yönelmiş giden bir gemide beraber olaydım da orada insanlar kendilerine emir verecek ve onları yönetecek bir adam seçselerdi, bu kişi onlara doğruyu gösterdiği ve kendisi doğruca davrandığı takdirde ona tabi olur, doğruluktan ayrılması halinde onu öldürürlerdi.» Talha o anda şöyle sorar: «O yolundan ve haktan ayrılacak olursa onu azlederler,» diye söyleseydin daha iyi değil miydi?» Hz. Ömer: «Hayır, çünkü böyle birini öldürmek, kendisinden sonra gelecek olanlara büyük bir ibret teşkil eder. Onun için kendi tedbirlerini ona göre alırlardı. Halkın kendisinden razı olarak uyuyan, kızgınlık anında gülen, önüne geleni yiyen bir Kureyş'li gençten sakının.»

Mucâlid şöyle anlatır: «Bir gün Hz. Ömer'in yanında bir adamdan söz edilir. Ona: «Ey müminlerin emîri! Bu adam gerçekten kendisinden şer ve kötülük sâdır olan faziletli bir kişidir,» denir. Bunun üzerine şöyle karşılık verir: «İşte bu özelliği ve diğerlerinin anlayışı onu kötülüğe sürüklemiştir.»

Sâlih b. Keysân şöyle anlatır: «Muğîre b. Şu'be dedi ki: «Hz. Ömer defnedildiğinde Ali'ye gidip Ömer hakkında ondan bazı şeyler dinlemeyi arzu ettim. Ali'nin yanına vardığımda gûsül abdesti almış, başını ve sakalını kurutup duruyordu. Onun kendisine bu işin, yani hilâfet işinin devredileceği konusunda şüphesi yoktu. Yanına vardığımda şöyle dedi: «Allah Ömer b. Hattâb'dan razı olsun, Allah ona rahmet eylesin. Ebû Hayseme kızı doğru söyledi. O iyilikle gitti, kötülüklerden alıkonuldu. Gerçekten bizzat ona söyletildi.»

İbn Müseyyeb şöyle der: «Bir gün Ömer b. Hattâb hacc mevsiminde Dacnân denen yere gelip şöyle dedi: «Kendisinden başka ilâh olmayan Allah ne yücedir. O dilediğine verir ve dilediğinden alır. Ben bir zamanlar babam Hattâb'ın develerini bu vadide otlatırdım. Sırtımda da yünden bir keçe vardı. Hattâb gayet katı bir adamdı. Bir iş yaptırdığı zaman beni bir hayli yorardı. Şayet yapmayacak olursam da döverdi. Bu gün ise öyle bir güne geldim ki benimle Allah arasında şu anda hiç kimse yoktur.»

Eslem şöyle anlatır: «Bir gün Hind binti Utbe Hz. Ömer'e gelip ondan ticaret yapmak için beytu'l-mâlden dört bin dinar borç istedi. Hz. Ömer ona bu borcu vermiş, Hind de Kelboğulları kabilesine

çıkıp orada bazı şeyler satın almış ve satmıştı. Bu arada kocası Ebû Süfyan ve onun oğlu Amr'ın Muâviye'ye gittiklerini duymuştu. O da Muâviye'ye doğru giderek onların yanına varmıştı. Ebû Süfyân bu arada Hind'i boşamış bulunuyordu. Muâviye Hind'e şöyle dedi: «Ey anneciğim! Neden buraya geldin?» O da: «Seni görmek için geldim. Bu aldıklarım ise Ömer'dendir. O, Allah rızası için alıp verir. Baban ise sana gelmiş. Korkarım ki ona bir şeyler verip durursun. İnsanlar bunu işitirlerse ona bunları nereden getirdiğinden şüpheye düşerler, sen de bu şüpheyi ebediyyen gideremezsin.» Bunun üzerine yine de Muâviye babasına ve kardeşine yüzer dinar gönderip onları iyice donatmış ve hediyeler vermişti. Muâviye'nin kardeşi Amr kendisine verilen bu hediyeyi azımsamış ve biraz da öfkelenmiş, fakat babası Ebû Süfyan ona: «Bunları az görme,» demişti. Nihayet hep birlikte Medîne'ye geri döndüklerinde, Ebû Süfyân Hind'e: «Nasıl, ticaretinde kazançlı oldun mu?» diye sormuş, Hind de: «Allah bilir,» demişti. Hind Medîne'ye vardığında, ticaret mallarını satmış ve durumdan pek memnun olmayarak durumu Hz. Ömer'e bildirmişti. Ömer: «Gerçekten bunlar benim öz malım olsaydı sana bağışlardım, fakat bunlar bütün müslümanların malıdır,» demiş ve Ebû Süfyân'a şöyle sormuştu: «Muâviye sana ne kadar hediye verdi?» Ebû Süfyân da bunun üzerine: «Yüz dinar,» cevabını vermişti.»

İbn Abbâs anlatır: «Bir gün Ömer b. Hattâb ve arkadaşları oturmuş şiir ve şâirler hakkında konuşuyorlardı. Bazıları: «Falan kimse iyi şâirdir, yok falan daha iyidir,» deyip dururken ben de yanlarına varmıştım. Ömer şöyle dedi: «İşte bakınız bu konuda insanların en âlimi geldi. Bana: Kim şâir, kim iyi şâir ve şâirlerin en büyüğü kimdir?» diye sordu. Ben de onlara: «En büyük şâir Züheyr b. Ebî Sülmâ'dır,» deyince, Ömer (r.): «Haydi onun şiirlerinden bazılarını biliyorsan bize söyle,» dedi. Onlara Zübeyr b. Ebî Sülmâ'nın Gatafan kabîlesi hakkındaki şiirini okudum. Hz. Ömer şöyle dedi: «Vallahi, bu şiiri ancak Hâşimoğullarına mensup bir kimse okuyabilir. Onlar Rasûlullah (s.)'a yakınlıklarından dolayı böyle bir fesahat ve belâgata sahip olmuşlardır.» Ben de ona: «Allah seni muvaffak etsin ey müminlerin emîri ve muvaffakiyetin devam etsin.» Hz. Ömer şöyle karşılık verdi: «Ey İbn Abbâs! Hz. Peygamber (s.)'den sonra sizi bu işten alıkoyan ne oldu biliyor musun?» Ben ona cevap vermekten hoşlanmadım, dedim ki: «Ben bunu bilmiyorsam emiru'l-müminîn daha iyi bilir.» O zaman: «Bu insanlar Hâşimoğullarında peygamberliğin ve hilâfetin bir arada olmasını istememiştir, öyle olsaydı, siz kavminize karşı bir hayli övünüp dururdunuz. Onun için Kureyş kendisi için emirler tayin etti ve Al-

lah da onları bu konuda muvaffak kıldı,» dedi. Bunun üzerine ona şöyle dedim: «Ey müminlerin emiri! Eğer kızmayacak olursan bana müsaade et, bu konuda bazı şeyler söyleyeyim.» O da: «Buyur, söyle,» dedi. Dedim ki: «Kureyş kendi nefsi için emirler tayin etti ve bu konuda isabet edip başarıya ulaştı. Gerçekten Kureyş Yüce Allah ona peygamberini seçip gönderdiği zaman eğer öyle değil de kendisi için seçmiş olsaydı böyle reddedilir ve kıskanılırdı. Yine Kureyş'in peygamberlik ve hilâfetin bizde toplanmasını istememeleri sözüne gelince, Cenâb-ı Allah bir kavmi şöyle vasıflandırmıştır: **«Böyledir; çünkü onlar Allah'ın indirdiğinden hoşlanmamışlar, Allah da onların amellerini heder etmiştir.»** (1). İşte bu âyetinde olduğu gibi bunu hoş karşılamazlardı.» Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: «Heyhat! İbn Abbâs, gerçekten ben senin hakkında bazı şeyler işitmiştim. Eğer onları sana söyleyecek olursam sana karşı muhabbetim azalır diye korkuyordum.» «Nedir bunlar?» diye sordum. «Şayet bunlar doğru olan şeyler olsaydı, benim senin indindeki makamım ve değerim azalmazdı ve eğer bunlar batıl şeyler ise o zaman da bunları gidermek gerekir.» O zaman Hz. Ömer şöyle dedi: «Senin, bu görevi Kureyş'in bir kıskançlık ve zulüm sonucu senden aldıklarını söylediğini işittim.» Ben de ona: «Ey müminlerin emîri! 'Bu işi zulmen aldılar' demene bakarsak bu söz cahil ve halim kimseler için gayet apaçıktır. 'Bu işi kıskançlıklarından dolayı aldılar' sözüne gelince ise, gerçekten âdemoğlu kıskançtır ve biz de kıskançların neslinden geldik,» dedim. Ömer (r.) şöyle karşılık verdi: «Yazıklar olsun, yazıklar olsun ey İbn Abbâs! Hâlâ siz Hâşimîlerin kalbleri kıskançlıkla doludur ve bu devam ediyor.» Ben de: «Yavaş ol, Allah'ın kalblerini tamamen kötülüklerden arındırdığı ve vücutlarını her türlü hile ve aldatmalardan temizlediği bir kavim için nasıl böyle dersin? Bil ki Rasûlullah (s.)'ın kalbi de Hâşimoğulları kabilesinin kalblerinden biridir,» dedim. Bunun üzerine Ömer (r.): «Sana söyleyeceklerim var ey İbn Abbâs,» dedi. Ben de: «Buyrun ey müminlerin emiri,» dedim, sonra oradan ayrıldım. Hz. Ömer benden sıkılmış, utanmış olacak ki hemen kalkıp bana seslendi: «Dur ey İbn Abbâs! Ben seni sevindirecek şekilde her türlü hakkını korumaya riayet ederim.» Ona dedim ki: 'Ey müminlerin emiri! Benim senin üzerinde ve bütün müslümanların üzerinde bir hakkım vardır. Kim bu hakkı korursa, hayır kazanır, kim bu hakkı korumazsa hataya düşer.' Sonra kalkıp gitti.»

---

(1) Muhammed, 47/9.

ŞÛRÂ OLAYI

Ömer b. Meymûn el-Evdî şöyle anlatır: «Hz. Ömer b. Hattâb yaralandığında ona şöyle denildi: «Ey müminlerin emîri! Kendi yerine birisini veliaht tayin et.» O bu söze şöyle cevap verdi: «Eğer Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh hayatta olsaydı, onu halîfe adayı gösterirdim. Şayet Rabbim 'Bunu neden böyle yaptın?' diye soracak olursa: 'Ey Rabbim, senin peygamberinin: Ebû Ubeyde bu ümmetin eminidir' dediğini işittim, derdim. Ve eğer Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim hayatta olsaydı aynı şekilde onu da halife adayı gösterirdim. Rabbim bana bunu da sorsa: 'Ey Rabbim! Senin peygamberinin: 'Sâlim Allahu Teâlâ'ya şiddetle muhabbet besleyen bir kişidir' dediğini işittim' derim.» Orada bulunanlardan birisi o sırada şöyle dedi: «Ey müminlerin emîri! Abdullâh b. Ömer'i halîfe adayı göstersene! Bunun üzerine Hz. Ömer: «Allah mustahakkını versin. Vallahi sen bu sözünle Allah'ın rızasını gözetmiş değilsin, yazıklar olsun sana Ben kendi hanımını boşamaktan aciz olan birisini nasıl halife adayı göstereyim? Sizin bu işinizi yüklenmekte pek tamahkâr değiliz. Ben bu işe getirildiğimden dolayı sevinip de hamd etmiş değilim. Bunun için de kalkıp bir ikincisini buna kurban mı edeyim? Eğer bu iş hayırlı bir iş ise, zaten ailemizden birisi buna erişti. Ve eğer şerli bir iş ise Allah bunu bizden gidermiş oldu. Ömer'in ailesinden bu iş için birisinin kurban olması yeterlidir. Muhammed ümmetinin işlerini Cenâbı Alah'ın ailemizden bir tek kişiye sorup sual etmesi yeter. Ben bu iş için nefsimi ve kendimi zorlara soktum ve aile efrâdımı da birçok şeyden mahrum ettim. Şayet bu işten böyle günahsız ve ecirsiz olarak kurtulacaksam ne mutlu bana! Şöyle bir geriye baktığımda gördüğüm şudur: Eğer ben yerime birisini tayin edecek olursam, benden daha hayırlı birisi, kendi yerine birisini tayin etmiştir, eğer bu görevi Şûrâya bırakacak olursam yine benden daha hayırlı birisi bu işi şûrâya bırakmıştır. Allah kendi dinini böyle muallakta bırakmaz,» ded. Hz. Ömer'in yanındakiler dışarı çıkıp tekrar geldiler ve şöyle dediler: «Ey müminlerin emîri! Hiç olmazsa bir vasiyet bıraksan.» Bunun üzerine Ömer dedi ki: «Size demin söylediklerimi şöyle bir düşündüm, sonra da işlerinizi yüklenip sizi hakka ile-

tecek en lâyık ve uygun olanınızı seçmek istedim. (Bu sözleriyle Hz. Ali'yi kastetmişti.) Bunları düşünüp dururken bir ara şöyle bir dalıverdim ve rüyamda birisinin bir gül bahçesine girip oradan güller koparmaya başladığını ve gülleri sürekli olarak kendisine aldığını ve onları altına koyduğunu gördüm. Anladım ki Cenâbı Allah kendi işini daha iyi halledecektir. Bundan dolayı ben hem hayatta iken, hem de ölümümden sonra da bu işin sorumluluğunu yüklenmek istemedim. Bunun için sizlere Rasûlullah (s.)'ın: «Bunlar cennet ehlindendir,» diye buyurduğu Ali, Osmân Abdurrahmân, Sa'd, Zübeyr b. Avâm ve Talha b. Ubeydullâh'a bu işi havale ettim. Onlar kendi aralarında birini seçsin. Eğer onlar seçerlerse en iyisini seçer ve ona işleri havale ederler.

Orada bulunanlar kalkıp gittiklerinde Hz. Abbas Hz. Ali'ye şöyle der: «Onlar arasına girme.» Bunun üzerine Hz. Ali: «Muhalefet etmeyi asla sevmem,» diye cevap verir. Abbâs: «O halde sevmediğin bir şeyle karşılaşırsın,» der. Hz. Ömer ertesi gün sabah olunca, Hz. Ali'ye, Osmân'a, Sa'd'a, Abdurrahmân'a, Zübeyr'e haber gönderip çağırır ve onlara şöyle der: «Ben size şöyle baktım da sizi bu ümmetin reisleri ve ileri gelenleri olarak gördüm. Bu işin mutlaka sizin aranızdan birisine havale edilmesi gerektiğine inanıyorum. Rasûlullah (s.), Rabbine kavuştuğu sırada sizden razı olarak bu dünyadan göç etmiştir. Eğer siz doğruyu izleyecek ve hakkı ikâme edecek olursanız bundan dolayı insanların başına her hangi bir zarar gelir diye asla korkmam. Fakat siz kendi aranızda bir görüş ayrılığına düşerseniz, o zaman ümmetin görüş ayrılığına ve ihtilaflara düşeceğinden korkarım. Kalkınız, Hz. Âişe'den izin alarak onun odasına kapanınız ve istişâre ediniz.»

İstişâre heyeti odalarına girip yavaş yavaş konuşmaya başladılar. Hatta bir an oldu ki sesleri dışardan işitilecek kadar yükseldi. Bu arada Abdullâh b. Ömer şöyle demişti: «Subhanallah! Daha emiru'l-müminîn ölmüş değildir, bunlar neyin münakaşasını yaparlar?» Hz. Ömer: «Şimdilik bu işi bırakınız. Şayet ben ölecek olursam o andan itibaren üç gün içinde istişarenizi yapınız. Bu arada Süheyb namazı kıldırsın. Dördüncü gün girdiğinde mutlaka başınızda bir emîr bulunsun. Abdullâh b. Ömer de sizin aranızda sadece bir müşâvir olarak bulunsun ve onu bu işe sakın katmayınız. Ama Talha bu işte sizin ortağınızdır. Eğer o ilk üç günde Medîne'ye varacak olursa onu şûrâ heyetine alınız ve o da aday olsun, fakat üç gün içinde gelmeyecek olursa o zaman siz işinizi bitirmiş olursu-

nuz. Talha'yı ikna edecek kim vardır?» diye sormuş, Sa'd b. Ebî Vakkâs da: «Ey müminlerin emîri! İnşaallah muhâlefet etmez, ben onu ikna ederim,» demişti. Bunun üzerine Ömer (r.): «İnşaallah muhâlefet etmez. Zannedersem bu iki adam, yâni Ali ile Osmân'dan başkası bu işe talip olmaz. Eğer bu işi Osmân yüklenirse o bir hayli yumuşaktır, eğer Ali yüklenirse o da bazen şaka yapar. İnsanları hak yola ileteceklerin lâyık olanı odur. Sa'd'a gelince, gerçekten bu işin ehlidir. Fakat bu iş Sa'd'ın dışında kalacak olursa o zaman bu işi yüklenen kimse Sa'd'dan yardım dilesin. Gerçekten de Sa'd'ı her hangi bir za'fından veya hıyânetinden dolayı azletmeyi düşünmedim. Evet, sözün en güzelini ve görüşün en iyisini Abdurrahmân b. Avf ileri sürer. İşte onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz.»

Ondan sonra Hz. Ömer, Ebu Talha el-Ensârî'ye şöyle dedi: «Ey Ebâ Talha! Cenâbı Hakk sizinle sürekli olarak İslâmı aziz kılmıştır. Sen de ensârdan elli kişilik bir asker seç ve aralarından birisini seçip halîfe tayin edinceye kadar bu şûrâ heyetinin kapısında bekle.» Mikdâd b. Esved'e dedi: «Beni, kabrime koyduktan sonra bu şûrâ heyetini bir araya getir, onları bir eve koy ve kendi aralarında birini seçsinler.» Süheyb'e de şöyle dedi: «Sen de müslümanlara üç gün namaz kıldır. Heyeti bir eve sokunuz ve onların yanı başında durunuz. Eğer onlardan beş kişi bir görüşte birleşip de birisi muhalefet ederse, onun başını kılıçla uçur. Eğer dört kişi bir arada görüş beyan eder de iki kişi ters düşerse onların da başlarını uçuruver. Eğer onların üçü bir arada bir görüşe sahip olur, diğer bir üçü de başka bir görüş ileri sürerse Abdullah b. Ömer'i hakem tayin ediniz. Ve eğer Abdullah'ın hakemliğini kabul etmezlerse Abdurrahmân b. Avf'ın içinde bulunduğu üç kişiye uyunuz ve ümmetin içtima ettiği görüşe muhalefet ederlerse diğer üç kişiyi de öldürünüz.»

Oradan çıkıp gittiklerinde Hz. Ali yanında bulunan Hâşimoğullarından bir gruba şöyle demişti: «Eğer kavminize sizinle ilgili konuda itaat edecek olursanız, biliniz ki siz artık ebediyyen emîrliğe getirilmezsiniz.» Yolda giderlerken karşılaştığı amcası Abbâs Hz. Ali'ye şöyle demişti: Sen sizden yan çizdin!» Hz. Ali ise ona cevaben: «Peki nereden bildin?» diye sorar, Hz. Abbâs da: «Bu iş artık Osmân'ın oğullarına geçti demektir,» diye cevap verir. Hz. Ali ise şöyle der: «Siz çoğunlukla birlikte olunuz. Eğer bu şûrâ ehlinden iki kişi birini seçecek olursa siz Abdurrahmân b. Avf'ın içinde bulunduğu tarafa meylediniz. Sa'd b. Ebî Vakkas amcasının oğluna muhâlefet etmez. Abdurrahmân da Osmân'ın yakın akrabasıdır. O da onlarla ihtilâfa düşmez. Birisi diğerine bu işi mutlaka tevdi edecektir. Eğer diğerleri benimle birlikte olurlarsa bana pek faydaları olmaz.» Hz.

Abbâs şöyle der: «Sana herhangi bir konuda bir teklif ile geldiğim zaman mutlaka sevmediğim ve arzu etmediğim bir şekilde geri dönmüşümdür. Rasûlullah (s.) vefat etmeden önce sana bu işi kimin yükleneceği konusunda ona soru sormanı istedim, fakat sen bu işten yan çizdin, vefatından sonra bu işte acele etmeni istedim, yine aynı şekilde vazgeçtin. Ömer seni şuraya dahil ettiği zaman: «Onlardan uzak dur, aralarına girme.» dedim, yine kabul etmedin. Bunun için bu konuda benden şunu dinle: «Şûrâ ehli sana neyi teklif ederlerse bu iş sana kesinlikle tevdi edilinceye kadar. Bu şûrâ ehlinin bizden başkasını seçmelerine hiçbir zaman müsaade etme ki bizden başkasına kayıp gitmesin. Vallahi bu işi Osmân yüklenecek olursa mutlaka onu bir kötülükle yüklenecek ki onunla birlikte olacak hayır da fayda etmez.» Buna karşılık Hz. Ali: «Eğer Osmân yüklenecek olursa onun ölümünden sonra bunu nasıl kendi aralarında pay edeceklerini mutlaka ona hatırlatacağım. Eğer onlar böyle davranacak olurlarsa mutlaka beni hoşlanmayacakları bir tavırda bulacaklardır.»

Hz. Ali geri döndüğünde Ebû Talha'yı görür ve orada bulunmuş olmaktan hoşlanmaz. Ebû Talha: «Ey Eba'l-Hasan! Çekinecek birşey yok,» der.

Hz. Ömer vefat ettiğinde cenazesi namaz için çıkarıldı ve Süheby namazını kıldırdı. Hz. Ömer defnedildikten sonra şûrâ ehli el-Misver b. Mahreme'nin evinde toplandılar. Başka bir rivayete göre ise beytu'l-mâlde toplandılar. Diğer bir rivayette ise Hz. Âişe'nin müsaadesiyle onun hücresinde bir araya gelmişlerdi. Şûrâ heyeti toplandığı zaman Talha b. Ubeydullah daha Medîne'ye varmamıştı. Onlar hücrede bir araya geldiklerinde Ebû Talha el-Ensârî'ye onları korumasını ve yanlarına kimseyi sokmamasını emrettiler. Amr b. el-Âss ve Muğîre b. Şu'be de gelip kapıda oturmuşlardı. Onların oturduğunu gören Sa'd b. Ebî Vakkâs onları uzaklaştırmış ve: «Biz de şûrâ ehlinden idik» demek için mi geldiniz?» demiştir. Ni hayet aralarında bir sürü konuşmalar ve tartışmalar oldu ve vakit hayli ilerledi. Ebû Talha onlara şöyle der: «Böyle tartışacağınıza bir an evvel işi hallediverseniz, benden kendinizi korumuş olursunuz. Vallahi, Ömer'in ruhunu kabzeden Allah'a yemin ederim, bu iş için size üç günden fazla müddet veremeyeceğim. Şimdi de evime gidip sizin ne yapacağınızı bekleyeceğim.» Abdurrahmân b. Avf da: «Sizden hanginiz bu işten ferâgat edip de kendisinden daha faziletli olan kimseye bu işi terkediverecek?» diye sormuş, fakat kimse ona cevap vermemişti. Bunun üzerine kendisi: «Ben kendimi bu işten uzak tutuyorum,» der. Hz. Osmân: «Evet senin bu

dediğine razı oldum,» der, diğerleri de: «Biz de senin dediğine razı olduk,» derler. Fakat Hz. Ali sesini çıkarmaz. Abdurrahmân şöyle der: «Sen ne dersin ey Eba'l-Hasan?» Hz. Ali: «Bana hakkı gizlemeyeceğine, hevâna tabi olmayacağına ve akrabanı gözetmeyip de ümmete lâyık olanı seçeceğine güven verirsen 'Evet' derim,» diye karşılık verir. Bundan sonra Abdurrahmân: «Benim göstereceğim, sizin işlerinizi yürütecek ve kendisinden razı olacağınız kimseye itaat edip de seçeceğinize dair söz veriniz. Allah'a söz veriyorum ki akrabayı sırf akraba olduğundan dolayı gözetmeyeceğim ve müslümanlara da bu konuda zarar vermeyeceğim,» der ve onlardan söz alıp aynı sözü o da onlara verir. Sonra Hz. Ali'ye: «Sen, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ve İslâma olan yakınlığından ve dindeki hassasiyetinden ve dine olan bağlılığından dolayı bu işe en ehil ve hak sahibi kimse olduğunu söylüyorsun. Peki, şayet bu iş senden başka birisine havale edilecekse bu şûrâ ehli içinde senden sonra kimi lâyık görürsün?» diye sorar. Hz. Ali de Osmân'ın lâyık olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdurrahmân b. Avf Hz. Osmân'la birlikte bir araya gelir ona: «Ben Abdi Menâf'ın ileri gelenlerindenim, Rasûlullah (s.)'ın yakın akrabasıyım ve amcasının oğluyum ve benim de İslâmda sebkatim ve faziletim vardır. 'Bu işin bana havale edilmesi gerekir' diyorsun. Fakat bu iş sana değil de, bir başkasına havale edilseydi, sen kimi lâyık görürdün?» diye sorar. Hz. Osmân: «Ali'yi uygun görürdüm,» diye cevap verir.

Hz. Ali, yolda Sa'd b. Ebi Vakkâs'a rastlar ve Nisâ sûresinin birinci âyetini okur: «Adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.» Sonra Sa'd'a şöyle ilâve eder: «Sana Rasûlullah (s.)'a olan yakınlığımı, amcam Hamza'ya olan akrabalığımı hatırlatırım. Bunun için de senin Abdurrahmân'la birlikte Osmân'a yardımcı ve destek olmanı dilerim. Daha sonra Abdurrahmân b. Avf o gece Rasûlullah (s.)'ın ashâbı ile bir sürü istişârelerde bulunur. Medîne'de karşılaştığı kimselerle, ordu komutanlarıyla, müslümanların ileri gelenleriyle istişâre eder durur. O gece Hz. Ömer'in tayin ettiği müddetin biteceği gece idi. Onun sabahında bu müddet bitecekti. O günün sabahında Abdurrahmân b. Avf Misver b. Mahreme'nin evine gelerek onu uykudan uyandırmış ve şöyle demişti: «Bu gece gözüme bir an bile olsa uyku girmiş değildir. Git ve bana Zübeyr ve Sa'd'ı çağır. Zübeyr ve Sa'd geldiklerinde, önce Zübeyr'e şöyle der: «Abdi Menâf'ı ve bu işi birbirinden uzak tut.» Bunun üzerine Zübeyr: «Benim reyim Ali'nin olsun,» der. Sonra Sa'd'a: «Sen de reyini bana ver,» der. Bunun üzerine Sa'd: «Eğer sen ken-

dini bu iş için seçeceksen reyim senindir, yok eğer sen Osmân'ı seçeceksen reyimin Ali'nin olması beni daha çok sevindirir. Be hey adam, gel de kendi kendine bu bey'ati yap ve kendini bu iş için tayin et de gönlümüzü rahatlat,» diye cevap verir. Fakat Abdurrahmân ona şöyle der: «Ben başkasını seçmek üzere bu işten kendimi uzak tuttum. Eğer bunu yapacak olsa idim böyle davranmazdım. Bir rüya gördüm, yemyeşil bir bahçe ve içinde bir sürü kuru ot. Bu bahçeye son derece kerim bir insan, mükemmel bir kişi girdi de bir ok gibi bir tarafından girip bir tarafından çıktı ve içinde bulunan hiç bir şeye meyletmedi. Onun arkasından bir başkası girdi, aynı şekilde o da bahçenin öbür tarafından çıktı. Daha sonra bir üçüncü kişi geldi o da aynı şekilde o iki kişi gibi çıktı. Arkasından bir dördüncüsü girdi, o ise bu bahçenin içine dalıp gitti. Bundan dolayı bu dördüncü kişi olmayı istemem. Ebû Bekir'in ve Ömer'in hilâfetinden sonra bu işi yüklenecek kimseden insanlar tam bir şekilde razı olamazlar.»

Ebû Câfer et-Taberî ise, bu arada şu rivayeti kaydeder: Arkasından Abdurrahmân Misver b. Mahreme'yi gönderir, Hz. Ali'yi çağırtıp uzun uzun konuşur. Hz. Ali hiç şüphe etmeden kendisine bu işin bırakılacağına inanıyordu. Sonra halkıp Hz. Osmân'ı çağırdı, onunla da uzun uzun konuşur ve sabaha kadar sohbetlerini sürdürürler.

Amr b. Meymûn rivayetine şöyle devam eder: «Abdullah b. Ömer bana şöyle rivayet etmişti: «Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Ali ve Hz. Osmân ile konuşmadığını söyleyen kimse bil ki bunu bir bilgisizlikten dolayı söylemiştir ve Allah'ın takdiri Hz. Osmân'a isabet etti.»

Sabah namazından sonra bu şûrâ heyeti bir araya gelmiş, arkasından muhacirlerden ve İslâmın ileri gelenlerinden, ensârın faziletli şahsiyetlerinden ve bölge valilerinden bir sürü kimseler çağırıldı. Hepsi mescidde toplandılar. Bunun üzerine Abdurrahmân b. Avf şöyle bir hutbe okudu: «Ey insanlar! İnsanlar burada toplanmış bulunmaktalar. Şu bölge yöneticilerinin şehirlerine bir an evvel gitmesi gerekir. Onun için bana nasihat ediniz de bu işi bitirelim.» Bunun üzerine Ammâr b. Yâsir: «Müslümanların ihtilâfa düşmesini istemiyorsan Hz. Ali'ye bey'at et.» Arkasından Mikdâd b. el-Esved kalkıp: «Ammâr doğru söyledi, eğer Ali'ye bey'at edecek olursan biz de işittik ve itaat ettik,» demiş. Sonra İbn Ebî Serh kalkıp şöyle der: «Eğer Kureyşin ihtilâfa düşmesini istemiyorsak Osmân'a bey'at et.» Abdullah b. Ebî Rabîa şöyle der: «Evet, doğru söyledin; eğer Osmân'a bey'-

at edecek olursan biz de işittik ve itaat ettik.» Bu sözleri duyan Ammâr, Abdullâh b. Ebî Serh'e küfreder ve ona: «Sen ne zaman müslümanlara nasihat etmeye başladın?» der. Arkasından Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları karşılıklı sözler söylemeye başlarlar. Nihayet Ammâr: «Ey insanlar! Cenâbı Allah sizi peygamberiyle aziz kıldı, diniyle yüceltti, bu görevi nasıl olur da peygamberimizin ehl-i beytinden uzak tutarsınız?» Bu sözden sonra Mahzûmoğullarından birisi: «Ey Sümeyye'nin oğlu! Sen haddi aştın, sen kim oluyorsun da Kureyş'in seçeceği emîri tayin etmeye kalkışıyorsun?» diye Ammâr'a bağırır. Sa'd b. Ebî Vakkâs Abdurrahmân b. Avf'a hitaben şöyle der: «Ey Abdurrahmân! İnsanlar arasında fitne zuhur etmeden ve aramızda fitne yayılmadan bu işi bitir artık.» Abdurrahmân: «Ben daha evvel müslümanlarla ve ileri gelenlerle görüşüp bu işi bir karara bağlamış olduğumu umuyordum. Siz, ey şûrâ ehli, bu konuda kendinize bir tuzak hazırlamayasınız,» dedikten sonra Hz. Ali'yi çağırdı ve ona şöyle dedi: «Ey Ali! Sen bu işi yüklendikten sonra Allah'ın kitabı, peygamberinin sünneti ve ondan sonraki halifelerin yolunu izleyeceğine söz verir misin?» Hz. Ali de: «İlmim ve gücüm oranında bu yolu izleyeceğimi umarım inşaallah,» diye karşılık verdi. Daha sonra Hz. Osmân'ı çağırarak ona da aynı şeyleri söyledi ve aynı soruyu ona da sordu. Osmân da: «Evet, bu yolu izleyeceğim,» deyince Abdurrahmân b. Avf, başını mescidin tavanına doğru kaldırıp Hz. Osman'ın elini tutup eliyle havaya doğru kaldırarak: «Allah'ım şahit ol! Allah'ım şahit ol! Ben benim boynumda ve üzerimde olan emaneti Osmân'ın boynuna bu şekilde yüklemiş oldum,» diyerek ona halife bey'atiyle bey'at etmişti.

Bu durum karşısında Hz. Ali: «Bize karşı bir araya gelip dayanışmanız sadece bu güne mahsus değildir. **«Artık** (bana düşen) **güzel bir sabırdır. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'tır»** (1) Vallahi, kendisinden sonra seni halife tayin etmesi için Osmân'ı bu işe tayin etmiş bulunuyorsun. Sübhanallah **O, her gün bir emir (iş) içindedir!»** Hz. Ali'nin bu sözlerine karşılık Abdurrahmân şöyle der: «Ey Ali, bu söylediklerinle kendi aleyhinde dedikodulara yol açıyorsun.» Hz. Ali giderken: «İş, zaten oluruna varacak» diye söylenip ayrılmıştı. Bu olayların arkasından Mikdâd şöyle der: «Ey Abdurrahmân! Vallahi adaletle ve hak ile hüküm vereceklerden ve insanları yönetecekler den birisini terketmiş bulunuyorsun». Abdurrahmân: «Ey Mikdâd! Vallahi ben müslümanlar adına daha hayır olur diye böyle içtihadda bulundum» diye cevap ve-

(1) Yûsuf, 12/18.

rir. Mikdâd: «Eğer sen bu içtihadınla Allah'ın rızasını gözetmiş isen mutlaka Allah sana sevabını verecektir» der ve devamla: «Peygamberlerinden sonra bu ehl-i beytin başına gelenlerin hiç kimsenin başına geldiğini görmedim ben. Şu Kureyş'e hayret ediyorum ki, gerçekten adaletle hükmedecek, aralarında adaleti en mükemmel bir şekilde uygulayacak bir adamı terketmiş bulunuyor. Eğer bana yardım edecek kimse bulursam...» deyince Abdurrahmân b. Avf ona: «Ey Mikdâd! Allah'tan kork. Ben senin fitnenin ilk çekicisi ve başı olmandan korkuyorum,» diye karşılık verdi. Bunun üzerine orada hazır bulunanlardan birisi Mikdâd'a: «Ey Mikdâd! Allah sana merhamet etsin. Bu ehl-i beyt dediğin kimseler kimlerdir? Ve bu bahsettiğin adam da kimdir?» diye sorunca, Mikdâd: «Bu ehl-i beytten kasıt, Abdülmuttaliboğullarıdır ve söz konusu ettiğim kişi de Ali b. Ebî Tâlib'dir» diye cevap verdi. Bu arada Hz. Ali şöyle dedi: «İnsanlar Kureyş'e bakar, Kureyş de kendi arasında olayı tartışır ve şöyle der: 'Eğer sizin başınıza Hâşimoğulları getirilecekse bu iş aralarında sürer gider, fakat onların dışında bir kimseye verilecek olursa siz bunu sırayla kendi aranızda halleder gidersiniz...»

Hz. Osmân'a bey'at edildiği gün Talha b. Ubeydullah çıkıp Medine'ye gelir. Kendisine Hz. Osmân'a hilâfet ile bey'at edildiği haberi verilince: «Bütün Kureyş'liler bu işten razı oldu mu?» diye sorar. Talha'ya «Evet» diye cevap verilir. Bunun üzerine Talha Osmân'a gelir, Osmân ona: «Sen, kendi reyini istediğin gibi kullanmakta serbestsin. Eğer bana bey'at etmekten sarf-ı nazar edecek olursan ben bu işi kendi üzerimden atarım». Bunun üzerine Talha: «Bu işten vazgeçer misin?» diye sorunca Hz. Osmân da: «Evet» diye cevap verir. Talha. «Bütün müslümanlar sana bey'at ettiler mi?» diye sorar. Osmân, «Evet» diye cevap verir. Bunun üzerine Talha: «Ben bütün ümmetin icma ile sana bey'at etmesini nasıl reddederim? Ben de razı oldum» diyerek ona bey'at eder.

Muğîre b. Şu'be Abdurrahmân b. Avf'a: «Ey Ebâ Muhammed! Sen Osmân'a bey'at etmekle gerçekten isabet ettin» der, sonra Osmân'a giderek şöyle der: «Eğer Abdurrahmân senden başkasına bey'at etmiş olsaydı böyle bir bey'atı kesinlikle kabul etmezdik.» Abdurrahmân da: «Ey gözü şaşı herif! Yalan söyledin. Eğer ben başkasına bey'at etmiş olsaydım, sen de o kişiye bey'at ederdin ve aynı sözleri de gider bu şekilde söylerdin» diye karşılık verir. Misver şöyle der: «Ben bir işe müdahale etmelerinden dolayı Abdurrahmân kadar insanlara ağır ve hakaretamiz söz söyleyen kimseyi görmüş değilim.»

Abdurrahmân'ın Hz. Osmân ile sıhrî bağları vardı, yâni Abdurrahmân, Ukbe b. Ebî Muayt'ın kızı Ümmü Külsûm ile evli idi. Ümmü Külsûm de Hz. Osmân ile ana bir kardeş bulunuyordu.

Ebû Ca'fer et-Taberî bu konuda Misver b. Mahreme yoluyla gelen daha değişik bir rivayet kaydeder. Bu rivayet de daha evvel zikrettiğimiz Hz. Ömer'in şehadetiyle ilgili olarak kaydedilen rivayettir. Burada ise Taberî'ni'nin zikrettiği rivayet, yukarıda zikredilen rivayete yakın bir rivayettir. Bunun dışında Taberî, şunları kaydeder: «Hz. Ömer vefat ettikten sonra Abdurrahmân b. Avf müslümanları bir araya toplayıp onlara hutbe okuyarak parçalanıp ayrılmamalarını ve bir arada birlik olmalarını tavsiye eder. Bunun üzerine Hz. Osmân bir konuşma yapıp şöyle der: «Muhammed'i peygamber edinip onun emirlerini bize tebliğ etmek üzere gönderen Allah'a hamdederim. O, va'dinde sadık, va'dini yerine getirici ve kullarına yardım edicidir. Cenâbı Allah'a yine sonsuz şükürler olsun ki bizi onun rasûlüne tabi kılmış ve bizi hidayete erdirmiştir. O bizim için bir hidayet nurudur. Biz kendi aramızda ihtilâfa düştüğümüzde mutlaka bu nuru bizler, hevâ ve hevesimizin bize verdiği ayrılıkları bırakır ve düşmanlarımıza karşı mücadelede birlik oluruz. Cenâb-ı Allah bizi, Rasûlünün fazlıyla imamlar ve ona itaat eden emirler olarak kılmıştır. İşte bundan dolayı biz, bize çizilen bu sınırların dışına aslâ çıkmayız. Aynı şekilde kimsenin tahakkümü altına da girecek değiliz. Ey Avf'ın oğlu! Sen bu tuttuğun yolu bırakma ve senin emrine muhalefet edilmesin. Eğer senin emrine muhalefet edilir, davetin terk edilirse ben sana ilk icabet eden kimse olayım ve sana yardımcı arkadaş olayım. Bu dediklerime de sadık olayım. Sizin ve benim için Allah'tan mağfiretler dilerim.» Arkasından Zübeyr b. Avâm sözü alıp şöyle der: «Emmâ ba'du... Allah'a davet eden kimseler bellidir. Onun emrine icabet eden aslâ perişan olmaz. Hevâ ve heveslere tabi olunduğu anda mutlaka onun yoluna döndürücü velîler bulunur. Bu söylediklerinden de ancak kendi hevâ ve heveslerine tabi olanlar geri durur. Senin davet ettiklerine ancak isyan edenler geri durur. Allah'ın emirleri farz olmasaydı ve onun farz kıldıkları da belli ve sınırlandırılmış olmasaydı, dipdiri ve ebedî olan Allah'a sırt çevrilir ve bu işten uzak kalınırdı. Gerçekten bu işten, yâni hilâfet işinden kurtulmanın tek yolu onu yüklenen kimsenin ölümüdür. Böyle bir görevi yüklenmekten kaçınmak gerçekten günaha düşmekten korkulduğu içindir. Fakat biz müslümanların boyunlarının boyun borcu Allah'a daveti gerçekleştirmek, rasûlünün sünnetini an latmaktır. Eğer bu şekilde davranmazsak mutlakâ gayet adî bir ölüm-

le ölürüz. Bu da yetmiyormuş gibi cahiliyyet devri anlayışı üzere hayatımızı terk eder gideriz. Ben senin yaptığın davete ilk icabet eden ve sana yardımcı olan, senin emrettiklerine itaat eden ilk kişi olayım. Cenâbı Allah'ın emri ve arzusu olmadıkça hiç bir şeye güç yetirmek mümkün değildir. Allah'tan sizin ve benim için mağfiretler dilerim.

Sa'd b. Ebî Vakkâs Allah'a hamd ederek, Rasûlullah (s.)'a salavat getirerek şöyle der: «Artık insanların yolları apaydın. Yollar gayet açık ve herşey belli olmuştur. Hak ortaya çıkmış, batıl tamamen yok olup gitmiştir. Ey burada toplanmış insanlar! Yalan yere şahitlik etmeleri ve kendi hevâ ve heveslerine tabi olmaları sizden evvelki ümmetleri tamamen yok etmiş ve sizin mirasçı olduklarınıza onlar da mirasçı olmuşlardı. İşte bundan dolayı onlar böyle hevâ ve heveslerine tabi oldukları için Cenâbı Allah onları düşman olarak ilân etmiş, onları son derece büyük lânete uğratmıştır. Allah şöyle buyurur: **«İsrâiloğullarından olup da küfredenlere Dâvud'un da Meryemoğlu İsâ'nın da diliyle lânet olunmuştur. Bunun sebebi isyan etmeleri ve ifrata sapmalarıdır. Onlar işledikleri her hangi bir fenalıktan birbirini vaz geçirmeye çalışmazlardı. Gerçekten yapmakta devam ettikleri** (o hal) **ne kötü idi.»** (1). Ben bu konuda, kararımı verdim ve gerekli yöne meylettim. Ayrıca, Talha b. Ubeydullâh için de aynı sözü veriyorum. Ben onun kefiliyim ve onun adına ben de bu konuda size söz veriyorum. Ey İbn Avf, emir senindir. Nefsine karşı mücadele etmek ve iyiliği yapmak konusunda söz sendedir. Allah'a doğru giden yolda gitmek herkes için görevdir. Dönüş Allah'adır. Size ve kendi nefsime Allah'tan mağfiretler dilerim. Allah'a sığınırım».

Arkasından Ali b. Ebî Tâlib söz alıp şöyle der: «Hz. Muhammed'i peygamber olarak seçen ve onu bize Rasûl olarak gönderen Allah'a hamdederim. Biz peygamberlik görevinin ehl-i beytiyiz. Biz hikmetin ve güzel sözün madeniyiz. Biz yer yüzündeki insanların garantileriyiz. Hakkı isteyenler için de kurtuluş yolunu gösteren kimseleriz. Bize verildiği takdirde onu hakkıyle yerine getirecek bir cevhere sahip bulunuyoruz. Eğer bu işi terkedip de yoldan çıkacak olursak gerçekten başını almış sür'atle giden bir devenin kulakları arasına oturmuş oluruz. Eğer Rasûlullah (s.) bize bu konuda emir vermiş olsaydı biz onun bu emrini mutlaka yerine getirmiş olurduk. Eğer bize bu konuda bir şey söylemiş olsaydı aynı şekilde ölünceye kadar onu gerçekleştirmek için çarpışırdık. Hak bir davayı ikâ-

(1) el-Mâide, 5/78-79.

me etmek ve müslümanlar arasında sıla-i rahmi gerçekleştirmek için benden daha süratli davranacak kimse yoktur. Allah'tan başka hiç bir güç ve kuvvete sahip olan kimse de yoktur. Söyleyeceklerimi dinleyiniz. Olabilir ki şu toplantınızdan sonra toplantınızın sebebi olan bu konuda kılıçlar çekilir ve çarpışmalar olur. Arada ahitler bozulur, böylelikle bu cemaat paramparça olur. Sizler de gruplara ayrılırsınız. Olabilir ki o zaman bir kısmınız dalâlet ehline imamlar ve cehalet fırkasına da önderler olursunuz.»

Bunun üzerine Abdurrahmân b. Avf: «Sizden hanginiz bu iş için kendi nefsinden feragat edip de başkasına devretmek ister?» demiş ve daha evvel zikredilen rivayette olduğu gibi sözüne devam etmişti.

***

Nihayet Hz. Osmân kendisine bey'at edildikten sonra, mescidin bir kenarına çekilip oturmuş, Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb'ı çağırarak onunla görüşmüştü. Çünkü Ubeydullah b. Ömer babasının katili olan Ebu Lü'lüe'yi ve onunla ilgisi bulunan Hire ehlinden Cüfeyne adında hristiyan birisini öldürmüş bulunuyordu. Bu da Sa'd b. Mâlik'e yakın olan bir kimse idi. Ayrıca Ubeydullah b. Ömer Hürmüzân'ı da öldürmüş bulunuyordu. Kılıçla ona vurduğu zaman Hürmüzân «Lâilahe illah» diyerek can vermişti. Babasının intikamını almak üzere bunları öldüren Ubeydullah'ı Sa'd b. Ebî Vakkâs kılıcını alarak evine hapsetmişti. Ubeydullah b. Ömer şöyle diyordu: «Vallahi babamın kanının akıtılmasında parmağı olan herkesi öldüreceğim. Ubeydullah b. Ömer, Abdurrahmân b. Ebî Bekr'in Hz. Ömer'in öldürüldüğü günün gündüzünde şu olayı nakletmesi üzerine bu kimseleri öldürmüş bulunuyordu. Abdurrahmân b. Ebî Bekr şöyle demişti: «Dün akşam Hürmüzân, Ebû Lü'lüe ve Cüfeyne'nin bir arada yavaşça konuşup görüştüklerini gördüm. Onlar beni gördüklerinde birden infial gösterip dağıldılar ve o anda da onlardan bir tanesi yere iki başlı ve ortasında dikenleri olan büyük bir hançer düşürdü. Bu hançer de Hz. Ömer'e saldırıda kullanılan hançerdi.» İşte Abdurrahmân'ın bu sözleri üzerine Ubeydullah b. Ömer de bu adı geçen kimseleri öldürmüştü. Hz. Osmân, Ubeydullah'ı huzuruna çağırdığı zaman şöyle dedi: «İslâmda ilk fitneyi çıkaran ve bu insanları öldüren bu adama uygulayacağım ceza konusunda siz de bana yardımcı olunuz?» Bunun üzerine Hz. Ali söz alıp şöyle der: «Benim görüşüm onu öldürmendir.» Fakat muhacirlerden bazıları da şöyle derler: Dün Ömer öldürüldü, bu gün de onun oğlunu mu öldüreceksiniz?» Amr b. el-Âss da şöyle demişti: «Senin müslüman-

lar üzerine bir otoriten olduğu müddetçe bu işi senin halletmen daha uygun olur. Allah seni affedesiye...» Bunun üzerine Osmân da şöyle der: «Ben, halife olarak onun velisiyim ve onun bu yaptığına karşılık kendi malımdan diyet vermeyi taahhüt ediyorum.» Ensârdan Ziyâd b. Lebid el-Beyâdî, Ubeydullâh'ı her gördüğünde şöyle derdi:

«Ey Ubeydullâh! Senin kaçıp kurtulacağın bir yer yoktur.

Senin de Erva'nın oğlundan sığınacağın bir yerin de yok.

Vallahi sen hakkın olmayan bir kanı akıttın.

Hürmüzân'ın kanı gerçekten haram ve tehlikeliydi.

Birisi şöyle derdi: Siz, Ömer'in katli için Hürmüzân'ı itham mı ediyorsunuz?

Yine olayların böyle yoğunlaştığı bir zamanda sefihin birisi şöyle der:

Evet, çünkü o bunun için direktifler yöneltti.

Lü'lüe'nin silâhı onun evindeydi.

O da bu emri durmadan evirip çeviriyordu.

Ziyâd b. Lebîd'in sürekli olarak bu şiiri okuması üzerine Ubeydullâh durumu Hz. Osmân'a şikayet etmiş, Hz. Osmân da Ziyâd'ı bu şiiri okumaktan alıkoymuştu. Bunun üzerine Ziyâd şöyle bir şiir söylemişti:

Amr'ın babası ve Ubeydullâh

Sen Hürmüzân'ın katlinde şüpheye düşmeyesin.

Eğer sen yapılmış bir kötülüğü affetmişsen,

Fakat bu hatanın sebepleri apaçıktır.

Sen haksız yere affetmişsen,

Benim söylediklerimi engellemen sana ne kazandırır?

Yine aynı şekilde Hz. Osmân Ziyâd'ı çağırarak onu alıkoymuş ve azarlamıştı.

Ubeydullâh b. Ömer'in fidyesi konusunda başka bir rivayet daha kaydedilir. el-Gamâziyân b. Hürmüz şöyle der: «Medîne'de yaşayan İranlılar ara sıra birlikte olur, sohbet ederlerdi. Bir gün Fîrûz Ebû Lü'lüe, Hürmüzân'a uğramıştı, sohbet ederlerken elinde iki başlı bir hançer bulunuyordu. Hürmüzân bu hançeri görünce, Lü'lüe'ye: «Bu hançerle ne yapıyorsun?» diye sormuş, o da: «Bununla eğleniyorum,» diye cevap vermişti. Bu arada onlar bu şekilde konuşurken

birisi onları görmüş ve Hz. Ömer bu hançerle öldürüldüğünde Hürmüzân'ın bu hançeri Firûz'a verdiğini gördüğünü söylemişti. Bunun üzerine Ubeydullâh b. Ömer gelip babam Hürmüzân'ı öldürdü. Hz. Osmân hilâfete tayin edildikten sonra yanına vardım. Ubeydullâh'a kısas yapma konusunda elimde bir delilim vardı. Sonra Hz. Osmân'ın yanından çıktım. Bütün Medîneliler beni destekliyordu. Onlar benden Ubeydullâh'ın affedilmesini istemişlerdi. Ben de onlara: «Onun ölümü benim elimde olan bir şey midir?» diye sordum: Onlar «Evet» deyip Ubeydullâh'a küfrettiler. Onlara dedim ki: «Siz bunu engelleyebilir misiniz?» «Hayır» dediler ve aynı şekilde ona küfrettiler. Ben de bunun üzerine Ubeydullâh'ı affedip onu Allah'la başbaşa bıraktım. Oradakiler de bana teşekkür ettiler. Vallahi evime kadar orada bulunanların omuzları üzerinde götürüldüm.»

Ubeydullâh'ın affedilmesi konusunda birinci rivayet daha doğrudur, çünkü Hz. Ali hilâfete getirildiğinde Ubeydullâh b. Ömer Muâviye'nin yanına Şam'a kaçmıştı. Eğer Ubeydullâh'ın serbest bırakılması, öldürülen kimsenin velisinin izni ile, yâni Hürmüzân'ın oğlunun izni ile olmuş olsaydı, Hz. Ali halîfe olarak Ubeydullâh'ı öldürmeğe kalkışmazdı.

Bu yılın diğer olayları:

Bu yıl içinde Mekke valisi Nâfi' b. Abdü'l-hars el-Huzâî, Taif Valisi Süfyân b. Abdullah es-Sakafî, Sa'na valisi Ya'lâ b. Münye, ordu kumandanı Abdullah b. Ebî Rabîa, Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be, Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Mısır valisi Amr b. el-Âss, Humus valisi Umeyr b. Sa'd, Dimaşk valisi Muâviye, Bahreyn ve civarının valisi de Osmân b. Ebî'l-Âss es-Sakafî idiler.

Yine bu yıl içinde Ubâde b. es-Sâmit, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Zerr ve Şeddâd b. Evs Muâviye ile birlikte yaz seferine çıkmışlardı.

Bu yıl içinde Muâviye sulh yoluyla Askalan şehrini fethetmiş ve Kûfe kadılığına Şüreyh, Basra kadılığına Ka'b b. Suver getirilmişti. Diğer bir rivayette Hz. Ebûbekir ve Ömer'in tayin ettiği kadılar yoktu.

Bu yıl içinde Bedir ashâbından olup bir ara gözleri görmez olan ve gözleri Rasûlullah (s.a.s.) tarafından iyileştirilmiş bulunan Katâde b. Nu'mân el-Ensârî vefat etmişti. Namazını Hz. Ömer kıldırdı. Başka bir rivayette onun H. 24. yılda vefat ettiği kaydedilir. Yine Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde Bedir ashâbından olan Hubâb b. Münzir b. el-Cemûh el-Ensârî vefat etmişti. Aynı şekilde bu yıl için-

de Hz. Abbâs'tan daha büyük olan Rabîa b. el-Hars b. Abdülmuttalib vefat etmişti. Yine bu yıl içinde Bedir ashâbından ve Süheyl b. Amr'ın kölesi olan Umeyr b. Avf, Uhud'da bulunmuş olan Umeyr b. Vehb b. Halef yine aynı şekilde Uhud'da bulunmuş Habeşistan muhacirlerinden olan Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşi Utbe Rasûlullah'ın (s.a.) Bedir gazvesinde tayin etmiş olduğu casuslardan olan diğer gazvelere katılmış bulunan Adiyy b. Ebî ez-Zağbâ' el-Cüheni vefat etmiş bulunuyorlardı.

Yine bu yıl içinde Akabe bey'atinde bulunup Bedir ashâbından olan Uveym b. Sâade el-Ensârî vefat etmişti. Diğer taraftan Bedir ashâbından yine Süheyl b. Râfi' el-Ensârî ve Mes'ûd b. Evs b. Zeyd el-Ensârî de vefat etmişlerdi. Diğer bir rivayete göre ise Mes'ûd b. Evs'in daha da yaşayıp Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer aldığı kaydedilir. Yine bu yıl içinde Hz. Ömer'in babası Hattâb'ın dostlarından olduğu söylenen ve Allah rızası için İslâm yolunda ilk defa savaşıp Amr b. el-Hadramî'yi öldürmüş bulunan Vâkid b. Abdullah et-Temîmî vefat etmiş bulunuyordu. Vâkid b. Abdullah et-Temîmî'nin Rasûlullah (s.a.s.)'ın Dârü'l-Erkâm'a gelip yerleşmesinden evvel müslüman olduğu söylenir. Yine bu yıl içinde Ebû Cendel b. Süheyl b. Amr ve kardeşi Abdullâh vefat etmiş bulunuyorlardı. Abdullâh Bedir ashâbından idi. Fakat Ebû Cendel babası tarafından Mekke'de hapsedilip Hudeybiye barışına kadar orada tutulduğundan dolayı Bedir gazvesine katılamamıştı. Daha önce (ikinci ciltte) nasıl kurtulduğunu ifade etmiştik. Yine bu yıl içinde Ebû Hâlid b. Kays b. Hâlid vefat etmişti. O Yemâme'de almış olduğu yaranın etkisiyle hastalanmış ve yarası bir çıban haline geldiğinden bu yılda vefat etmiştir. Aynı şekilde o da Akabe'de bulunmuş ve Bedir gazvesine katılmış sahâbelerdendi. Yine ölüm haberi meşhur olan Şâir Ebû Hirâş el-Hezelî vefat etmişti. Müslüman olduğu zaman on hanımı olan Ceylân b. Selime es-Sakafî vefat etmiştir. Aynı şekilde bu yılın sonlarında Sa'd b. Cisâme b. Kays el-Leysî vefat etmişti.

H. 24. (M. 644-645) YIL OLAYLARI

Hz. Osmân b. Affân'a bey'at edilmesi :

Bu yılın Muharrem ayının üçüncü gününde Hz. Osmân b. Affân'a hilâfet için bey'at edildi. Daha önce kaydettiğimiz gibi bu bey'atın tarihi hakkında başka rivayetler de vardır. Bu yılda Medîne'de bir hayli bol yağmur yağmasından dolayı «buna bol yağmurlu gün» anlamında «Ruâf yılı» adı verilmişti. Hz. Osmân'a bey'at edildiği gün şûrâ ehli onun etrafında toplanmış, o da ikindi vaktine doğru camiye gitmiş ve onlara hutbe okumuştu. O sırada müezzin olan Süheyb ezan okumuş, müslümanlar ezan ile ikâmet arasında mescidde toplanmış ve yüzer kişilik gruplar halinde gelip ona bey'at etmişlerdi. Aynı şekilde daha önce görülmemiş bulunan bir uygulama olarak diğer şehirlerden de heyetler halinde gelen müslümanlar bey'at etmişlerdi. Hz. Osman konuşmak üzere minbere çıktığında orada bulunanların en tasalı ve kederlisi görünümünde bulunuyordu. Hutbesinde onlara bazı nasihatlerde bulunmuş, indikten sonra ona bey'atlerini sunmuşlardı.

Muğîre b. Şu'be'nin Kûfe valiliğinden azli ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın tâyini

Hz. Osmân (r.) Hz. Ömer'in (r.) vasiyeti üzerine hilâfetinden hemen sonra Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğinden azledip yerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tayin etmiş, «Ben, Muğîre'yi herhangi bir kötülük veya hıyânetinden dolayı değil, benden önceki halifenin vasiyeti üzerine azledip Sa'd'ı yerine tayin etmiş bulunuyorum» demişti. Sa'd b. Ebî Vakkâs Osmân'ın hilâfeti döneminde ilk tayin edilen vali idi. Sa'd Kûfe'de bir küsur yıl valilik yapmış bulunuyordu. Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine onun bütün valilerini bir yıl müddetle yerinde tuttuğuna dair bir rivayet daha kaydedilir. İşte bu son rivayete göre Hz. Osmân bir yıl sonra Muğîre'yi azledip yerine Sa'd'ı ta-

yin etmiştir. Buna göre de Sa'd'ın Kûfe valiliğine tayininin 25. yılda meydana geldiği görülmektedir.

Hz. Osmân bu yıl hacc emîrliğini bizzat kendisi icra etmişti. Fakat başka bir rivayette Hz. Osmân'ın emriyle Abdurrahmân b. Avf hacc emîrliği görevini yürütmüştü.

Bazı alimlerin ifadelerine göre bu yılda bazı fetihler meydana gelmiştir, fakat ben bu aradaki görüş farklarını yerinde belirttim.

Bu yıl Bedir ashâbından olup Tebûk gazvesinde geride kalanlardan Abdurrahmân b. Ka'b el-Ensârî vefat etmiştir. Yine bu yıl içinde Sürâka b. Mâlik b. Ci'şâm el-Müdlicî vefat etmiştir. Başka bir rivayette ise daha sonraları vefat ettiği söylenir. Sürâka b. Mâlik, Rasûlullah (s.)'ı hicreti esnasında yolda yetişmek üzere takip etmişti ve hicret esnasında müslüman olan bir sahâbi idi.

H. 25. (M. 645-646) YIL OLAYLARI

İskenderiye Halkının İsyanı

Bu yıl içinde İskenderiye halkı yönetime karşı isyan edip akdetmiş oldukları sulhlerini bozmuşlardı.

Bu isyanlarının sebebi şu idi: Müslümanların İskenderiye'yi fethetmeleri Bizanslılara son derece zor gelmişti. Bu fetih ve müslümanların oraya sahip olmaları kendi ülkelerinden bir gün atılacaklarına bir işaret olarak kabul edilmişti. Bundan dolayı İskenderiye halkına mektup yazıp akdetmiş oldukları barış anlaşmasını bozmalarını istemişlerdi. Gerçekten İskenderiyeliler bu davete icap ederek sulh akdini bozdular. Bunun üzerine Bizans'tan büyük miktarda ordu ve donanma hadım Manuel komutasında İskenderiye'ye gelip limanın karşısında demirlemiş, bunun üzerine İskenderiye'de bulunan Rumlar da onlarla ittifak etmişlerdi. Ancak Mısır Mukavkısı y pmış olduğu sulh anlaşmasını bozmamış ve sözüne sadık kalmıştı. Amr b. el-Âss İskenderiye halkının isyan ettiğini duyunca hemen üzerlerine yürümüş, onlar da ona karşı gelerek aralarında son derece şiddetli çarpışmalar olmuş ve sonunda Rumlar büyük bir hezimete uğramış, müslümanlar onları İskenderiye şehrinin içine sokuncaya kadar takip etmişler, şehir içinde olan çarpışmalarda Rumlardan bir hayli kimse öldürülmüştü. Öldürülenler arasında Bizans komutanı Hadım Manuel de bulunuyordu. Rumlar müslümanlarla savaşmak için İskenderiye'den çıktıklarında civar köylerde oturanlardan kendilerine tabi olanların ve olmayanların mallarına el koymuşlardı. Müslümanlar onlara karşı zafer elde ettikten sonra Rumlara katılmayan köy halkı Amr b. el-Âss'a gelerek: «Rumlara, muhalefet edip size itaatimizi sürdürdüğümüzden onlar bizim mallarımıza ve davarlarımıza el koydular, bunları bize vermeni isteriz» demişlerdi. Gerçekten Amr. b. el-Âss İskenderiye'de bulunan mallardan onlara ait olduğunu bildiklerini almış, onlar da bu malların kendilerine ait olduğunu ispatlamışlardı. Amr b. el-Âss bu çarpışmadan sonra İskenderiye'nin surlarını yıkmış ve şehri terk etmişti.

Bu yıl içinde Sa'd b. Ebî Vakkâs Rey üzerine yürümüş, onların barışı bozup müslümanlara saldırmalarından dolayı üzerlerine sefer düzenlemiş ve aynı şekilde Deylem'lilere karşı da savaşmıştı.

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Kûfe valiliğinden azledilmesi ve yerine Velîd b. Ukbe'nin tayini

Bu yıl içinde Osmân b. Affân, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Kûfe valiliğinden azledip yerine Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı tâyin etmişti.

Bu görüş bazı tarihçilerin görüşüdür. İbn Ebî Muayt'ın adı Abbân b. Ebi Amr'dır. Abbân'ın da adı: Zekvân b. Ümeyye b. Abdişems'tir.

Velîd b. Ukbe, Hz. Osmân'ın ana bir kardeşidir. Anneleri Küreyz'in kızı Ervâ olup, o da Abdulmuttalib'in kızı el-Beydâ'nın kızıdır.

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın azledilmesinin sebebi şu idi: Sa'd b. Ebî Vakkâs Kûfe'de beytü'l-mâl yöneticisi olan Abdullah b. Mes'ûd'dan bir miktar borç almıştı. İbn Mes'ûd zamanı gelince, bu borcu istemiş, fakat Sa'd ödeme imkânı bulamamıştı. Bundan dolayı aralarında münakaşalar olmuş ve bu sırada Sa'd Abdullah'a: «Senin bir kötülüğe sebep olacağını görüyor gibiyim. Ey İbn Mes'ûd! Sen Hüzeyl'den bir kölenin oğlu değil misin?» demiş ve o da: «Evet, vallahi ben İbn Mes'ûd'um ve sen de Humeyne'nin oğlusun» diye karşılık vermişti. O sırada Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs da orada bulunuyordu. İkisine hitaben: «Vallahi siz ikiniz de sözde Rasûlullah (s.)'ın sahâbilerisiniz, insanlar size bakıp gülüyorlar, sizi örnek alıyorlar» demişti. Son derece kızmış olan Sa'd ellerini havaya kaldırıp İbn Mes'ûd aleyhinde beddua etmek istemiş ve şöyle demişti: «Ey göklerin ve yerin Rabbi olan Allah'ım!...» O arada İbn Mes'ûd söze karışıp: «Sekın ha kötü birşey demeyesin! Hayırlı bir şey söyle ve başkasına lânet okuma» demiş, Sa'd de şöyle devam etmişti: «Vallahi, Allah'tan korkmamış olsaydım, senin aleyhine zararı dokunacak bir beddua ederdim.» Abdullah b. Mes'ûd süratle ayrılıp gider ve Kûfe'deki yakın adamlarından bu borcu geri almak üzere yardım ister. Aynı şekilde Sa'd b. Ebî Vakkâs da yanına bazı kimseleri alır. Böylece aralarında ister istemez bir ayrılık olmuş ve birisi diğerini kınar bir şekilde konuşmaya başlamışlardı.

Bu Kûfe ehli arasında ilk defa meydana gelen bir anlaşmazlıktı. İslâm şehirleri arasında şeytanın müslümanlar arasına ilk defa

fitne soktuğu yer de Kûfe şehridir. İşte bu anlaşmazlık haberi Osmân'a ulaşınca, hemen Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı azledip yerine Kûfe valiliğine el-Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı tayin etmişti. Velîd b. Ukbe önce Hz. Ömer b. el-Hattâb'tan beri Kûfe'ye tayin edilinceye kadar el-Cezîre valisi olarak görev yapmaktaydı. el-Cezîre'de beş yıl görev yapmış ve orayı bir hayli sevmişti. Kûfe'ye gelip göreve başladığı zaman Sa'd b. Ebî Vakkâs: «Bizden ayrıldıktan sonra senin mi zekân arttı, yoksa biz mi ahmaklaştık?» demişti.

Bunun üzerine el-Velîd b. Ukbe: «Ey Ebâ İshâk! Hakkımızda böyle düşünme, herşey böyledir ve herkes böyle davranır, bu mülk bir gün birisi tarafından, ertesi gün bir başkası tarafından yenir» diyerek cevap vermiş, Sa'd b. Ebî Vakkâs da: «Bu görevleri artık bir saltanat haline getirdiğinizi görüyorum» demiş, İbn Mes'ûd buna: «Bilmiyorum, bizden sonra insanlar salâha mı, yoksa fesada mı uğradı?» diye karşılık vermişti.

Armenia ve Azerbeycân halkı ile yapılan barış anlaşması

Hz. Osmân Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı Kûfe'ye tayin ettikten sonra Ukbe b. Ferkâd'ı Azerbeycân valiliğinden azletmiş, bunun üzerine de oranın halkı daha önce akdetmiş oldukları anlaşmayı bozmuşlardı. Onların böyle davranması üzerine Kûfe valisi el-Velîd, H. 25. yılda Azerbeycân'a bir sefer düzenlemişti. Velîd, öncü kuvvetlerinin başına Abdullah b. Şûbeyl el-Ahmesî'yi getirmişti. İslâm askerleri Mûkân, Beber ve Teylesân üzerine hücum edip bir çok ganimetler ve esirler ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Azerbeycân bölgesinin halkı müslümanlarla barış yapmayı arzu etti.

Onlarla daha evvel Huzeyfe'nin yaptığı barışın şartlarını ihtiva eden bir anlaşma akdedildi. Bu anlaşma gereğince onlardan 800.000 dirhem alınacaktı. Bundan sonra Velîd askerlerini etrafa dağıtmış ve Selmân b. Rabîa el-Bâhilî'yi 12.000 kişilik bir kuvvetle Armenia halkının üzerine göndermişti. Selmân Armenia üzerine yürüyüp önüne çıkanları kılıçtan geçirmiş, bolca esir ve ganimetler almıştı. Sonra oradan ayrılıp Velîd'in yanına elleri ganimetlerle ve esirlerle dolu olarak varmıştı. Velîd bu zaferlerden sonra elde ettiği ganimetlerle geriye doğru dönmeye başlamış ve Musul yoluyla Kûfe'ye doğru yönelmişti. Yolda el-Hadîse'de konaklamış ve bu arada Hz. Osmân'dan bir mektup almıştı. Hz. Osman mektubunda şöyle diyordu: «Muâviye b. Ebî Süfyân'dan aldığım bir habere göre Rumlar müslümanlar üzerine büyük ordularla gelmek-

te imişler. Mektubumun sana ulaştığı yerde hemen Kûfe ehlinden seçeceğin sekiz veya dokuz bin kişilik bir kuvvetin başına dirayetli bir adamı geçir ve Şam'daki kardeşlerine yardım etmek üzere gönder.

el-Velîd etrafında bulunan müslümanlara hemen okuduğu bir hutbe ile bu durumu bildirmiş ve yanında bulunan Selmân b. Rabîa'yı 8000 kişilik bir ordunun başına geçirip Şam'a göndermişti. Oraya gelen müslümanlar Şam askerleriyle birlikte Bizans topraklarına girerek bir hayli akınlar yapmış ve Bizans topraklarında fethettikleri kalelerden diledikleri oranda ganimetler ele geçirmişlerdi.

Başka bir rivayette de Habîb b. Mesleme'ye yardımcı olarak Selmân b. Rabîa'yı Said b. el-Âss'ın gönderdiği kaydedilir. Bunun sebebi de şöyle anlatılır: «Hz. Osmân Muâviye'ye bir mektup yazıp Habîb b. Mesleme'yi Şam askerleriyle birlikte Ermeniyye bölgesine gazaya göndermesini ister ve Muâviye de Habîb'i Armenia'ya gönderir. Habîb Kalikale şehrine gelip burayı muhasara etmiş ve buranın halkı da cizye ödemeyi kabul etmişler ve bazı kimselerin götürülüp sürgün edilmesini istemişlerdi. Habîb onlardan çok kimseyi götürmüş ve Rum illerine varmıştı. Habîb bu muhasarada yanındaki askerlerle birlikte Kalikala civarında aylarca ikâmet etmişti.

Bu kaleye Kalikala adının verilmesinin sebebi şu idi: Patrik Erminakus'un Kali isminde bir kızı varmış. Kali bir şehir inşa ettirip adını Kalikale koymuş. Bunun manası «Kali'nin yaptığı iyilik»tir. Daha sonra Araplar buraya «Kalikale» adını vermişlerdi.

Bugün Sultan Kılıç Arslan'ın oğulları elinde bulunan Malatya, Sivas, Aksaray, Konya ve civarındaki şehirlerden tâ İstanbul Boğazı'na kadar uzanıp giden, Patrik Erminakus'un sahip olduğu bu bölgeden müslümanlar üzerine Mavriyan adında birisinin kumandasında 80.000 Bizans askerinin gelmekte olduğu haberi Muâviye'ye Habîb b. Mesleme tarafından iletilmişti. Bunun üzerine Muâviye durumu Hz. Osmân'a bildirmiş, o da Saîd b. el-Âs'a haber gönderip Habîb'e yardım etmesini emretmişti. Said b. el-Âs da Selmân b. Rabîa vasıtasıyla 6.000 kişilik bir kuvveti göndermiş ve Rumlara hücum etmek üzere Habîb'in komutasında toplanmışlardı. Habîb'in hanımı olan Ümmü Abdullah bnt Yezîd el-Kelbî efendisinin sefere çıkmak üzere olduğunu görünce: «Hedefin neresidir?» diye sorar. O da: «Mavriyan'ın tahtının cibinliğidir,» diye cevap verir ve yoluna devam eder. Habîb önüne çıkan kimselerle çarpışmış ve onları kılıç-

tan geçirerek gerçekten Mavriyan'ın tahtının cibinliğine kadar ulaşmıştı. Ancak oraya vardığında hanımının orada olduğunu görmüştü. Araplardan ilk defa üzerine cibinlik kurulan kadın bu idi. Daha sonra Habîb ölünce, Dahhak b. Kays Ümmü Veled olan bu kadınla evlenmişti.

Habîb hezimete uğratıldıktan sonra Kalikale'ye, dönmüş oradan Merbâlâ'ya gelip yerleşmişti. Bu arada Ahlat patriği daha evvel İyâd b. Ganm'den aldığı bir emânnâme ile Habîb'e gelir. Habîb bu emânnâme gereği patriğe iyi muamele eder. Patrik de ona bazı hediyeler verir. Habîb Ahlat'ta bir müddet kalır, sonra da ayrılırken Mükes hakimi ile karşılaşır. Mükes el-Büsfürrecân bölgesine bağlı bir yer idi. Buraları ona iktâ olarak verir ve oradan da Ezdişât'a gider. Ezdişât, içinde kırmızı renkli bir boya bulunan bir yer olarak bilinir. Habîb Debil kenarına geldiğinde hemen atlarını donatıp bu kaleyi muhasara etmiş ve halkı da kale içinde kendilerini savunmaya almışlardı. Habîb kaleye karşı mancınıklar kurup onları sıkıştırınca emân istemişler, o da bu emânlarını kabul edip etrafa askerlerini ganimet için göndermişti. Atlıları Zâtu'l-lücûm'a varmışlardı. Buraya Zâtu'l-lücûm, yani «Gemliler» denmesinin sebebi şu idi: Müslümanlar buraya varıp ganimetler arasında bir sürü gemler ele geçirmişlerdi. O sırada Rumlar üzerlerine hücum etmiş, ancak atlarına takacak gem bulamamışlardı. Bunun üzerine müslümanlar âniden Rumlara karşılık verip onları kılıçtan geçirmiş ve onlara karşı muzaffer olmuşlardı. Habîb oradan Sirâctayr ve Bağravend üzerine birlikler göndermiş, buranın patriği bazı vergiler ödemek üzere onunla sulh akdetmişti. Aynı şekilde Büsfürrecân bölgesinin patriği de gelip sulh akdetmiş ve bütün ülkesinin vergisini ödemeyi kabul etmişti.

Daha sonra Siscân üzerine yürüyüp buranın halkının mukavemeti ile karşılaşmış, giriştiği çarpışmalarda onları hezimete uğratmış ve istilâ etmişti. Oradan Cürzân üzerine vardığında buranın patriğinin elçisi gelmiş ve ondan barış anlaşması akdetmesini dilemişti. Habîb daha sonra Tiflis üzerine varıp halkıyla sulh anlaşması yapmıştı. Buranın Cürzân'a bağlı olduğu bilinmekteydi. Habîb bu bölgenin etrafında bulunan birçok kaleleri ve şehirleri fethetmiş ve onlarla sulh anlaşması akdetmişti. Diğer yandan Selmân b. Rabîa Errân üzerine yürüyüp Beylekan kalesini sulh yoluyla ele geçirmiş ve halkının canlarına, mallarına, şehirlerinin surlarına dokunmamak üzere anlaşma yapmış ve onların da cizye vermelerini şart koşmuştu.

Daha sonra Selmân, Berzaa şehri üzerine yürüyüp orada karargâhını Sursûr denilen yerde kurmuştu. Burası bir nehir olup aralarında bir fersahlık bir mesafe vardı. Selmân buranın halkıyla günlerce çarpışmış, civar köyler üzerine sayısız saldırılar düzenlemişti. Bunun üzerine buranın halkı onunla sulh yapmayı kabul etmiş ve Beylekan halkıyla yapmış olduğu sulha benzer bir sulh akdettikten sonra şehre girmişti. Arkasından askerlerini bu şehrin varoşları üzerine yöneltip buraları da fethetmiş ve Belâşcân kürtlerini İslâma davet etmişti. Bunlar Selmân'a karşı koymuş, onunla çarpışmış, ancak yenilince bir kısmı cizye ödemiş ve bir kısmı da zekât vermeyi kabul etmişti. Oradan Şemkur üzerine birlikler gönderip burayı da fethetmişti. Şemkur bir hayli eskiydi. Bu güne kadar hâlâ ayakta duran gayet mamur bir yerdir. Yezid b. Üseyd'in Armenia'dan çekilmesinden sonra bu şehre giren Senâverdîler burayı yıkıp yakmışlardı. Daha sonra Boğa, bu şehri H. 240 yılında onarmış ve halife Mütevvekkil'in adına buraya el-Mütevekkiliyye adını vermişti.

Sonra Selmân Erez ve el-Kürr nehirlerinin birleştiği yere gelip Kabale şehrini fethetmiş, Seker ve diğer şehirlerin halkıyla bazı vergiler ödemek üzere anlaşma yapmıştı. Aynı şekilde Şirvân ve diğer dağ bölgelerinin hükümdarlarıyla antlaşmalar yaptığı gibi Maskat ve eş-Şâberân ve Bâb el-Ebvâb şehirlerinin halkıyla anlaşmalar yapmış, fakat bunlar daha sonra bu anlaşmadan vaz geçmişlerdi.

Muâviye'nin Bizans üzerine yaptığı sefer

Bu yıl içinde Muâviye Bizans üzerine gazaya çıkmış ve Ammoryon şehrine gelip burayı kuşatmıştı. Antakya ve Tarsus yakınlarına geldiğinde kaleleri boş görüp Şam ve el-Cezire askerlerinden bir miktarını burada bırakmış, kendisi geri dönmüştü. Daha sonra Yezîd b. Hurr el-Absî yaz seferine çıkmış, ona aynı şekilde davranmasını emretmişti. O, Antakya'ya varıncaya kadar önüne çıkan bütün kalelerin surlarını yıkmıştı.

Afrika seferi

Yine bu yıl içinde Amr b. el-Âss, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i Hz. Osmân'ın emriyle Afrika içlerine doğru sefere göndermişti. Abdullah, Mısır kumandanlarından birisiydi. Oraya vardığında Amr ona takviye birlikler göndermiş ve oradan bir sürü ganimetler elde

etmişti. Daha sonra Abdullah b. Sa'd b. Ebi Cerh, Hz. Osmân'a mektuplar gönderip Afrika'da bazı gazalara izin vermesini talep etmişti.

Bu yılın diğer olayları

Hz. Osmân, Abdullah b. Âmir'i Kâbil'e göndermişti. Kâbil, Sicistan bölgesinin o günkü baş şehriydi. Abdullah bir rivayete göre oraya varmıştı. Kâbil, Horasan'dan daha büyük bir şehirdi. Muâviye vefat ettiği zaman buranın halkı isyan etmişti.

Bu yıl içinde Yezid b. Muâviye dünyaya gelmiş ve yine bu yıl Sâbur üzerine ilk sefer düzenlenmişti. Başka bir rivayete göre, Sâbur'a ertesi yıl yani H. 26. yılda sefer olmuştu. Hz. Osmân, bu yılda müslümanlarla Hacc emirliğini bizzat kendisi yerine getirmişti.

H. 26. (M. 646-647) YIL OLAYLARI

Hz. Osmân bu yıl Harem-i Şerif'in onarılmasını emretti. Yine Hz. Osmân Mescidü'l-harâm'ın genişletilmesi ve etrafında bulunan bazı evlerin istimlâk edilmesini emretmişti. İstimlâk edilen evlerin bazılarına bedellerini ödemiş, bazıları evlerini satmayı kabul etmeyince, bu evlerinin bedellerini beytü'l-mâle koyup, evleri yıkıvermişti. Bunlar Hz. Osmân'a şikayette bulununca hapsedilmelerini emretmiş ve «Ömer size karşı böyle davranırsa onu şikayet etmezdiniz» demişti. Abdullah b. Hâlid b. Esîd bu konuda Hz. Osmân'la görüşüp aflarını istemiş ve böylece serbest bırakılmışlardı.

H. 27. (M. 647-648) YIL OLAYLARI

Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Mısır'a vali olarak tayini ve Afrika'da bazı fetihler:

Bu yıl içinde Amr b. el-Âss Mısır haracını toplama görevinden azledilmiş, yerine Hz. Osmân'ın süt kardeşi olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh tayin edilmişti. Bu iki komutan arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelmiş, Abdullah Hz. Osmân'a mektup gönderip Amr'ın Mısır haracı işlerine karıştığını ve Amr da yine mektup yazıp Abdullah'ın savaş işlerine müdahale ettiğini yazmışlardı. Bunun üzerine Hz. Osmân Amr'ı görevinden azledip onu Medîne'ye çağırmış ve yerine Abdullah'ı Mısır'ın savaş ve haraç işlerine tayin etmişti. Amr Medîne'ye son derece kızmış ve öfkelenmiş olarak varıp Hz. Osmân'ın huzuruna gelmişti. Üzerinde pamuktan bir cübbesi vardı. Hz. Osmân ona bu cübbesinin ne ile doldurulduğunu sormuştu. Amr: «Cübbenin içinde Amr vardır» diye cevap verince, Hz. Osmân: «Evet, biliyorum; fakat kumaşın arasına bir şeyin doldurulduğunu görüyorum, o nedir?» diye sormuş ve: «Onun pamuk mu, yoksa başka bir şey mi olduğunu soruyorum,» demişti.

Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Mısır komutanlarından birisi olup, Hz. Osmân onu H. 25. yılda (M. 645-646) Afrika'da bazı fetihler ve gazveler yapmak üzere me'mur etmişti. Hz. Osmân (r.) ona: «Eğer Afrika'da bazı fetihleri gerçekleştirecek olursan elde edilen ganimetlerin humuslarının humusunu (ganimetin beşte birinin beşte birini) veririm,» demişti. Ayrıca Hz. Osmân (r.), Abdullah b. Nafi' b. Abdi'l-Kays ve Abdullah b. Abdi Nâfi' b. Hars'ı bazı askerî birliklerin başına geçirerek bu birlikleri donatmış ve Abdullah b. Sa'd'ın komutasında Afrika askerleriyle birlikte bir araya gelip Endülüs üzerine gitmelerini emretmişti.

Mısır'dan Batı Afrika'ya doğru açılan bu ordunun on binlerce askeri olup, bunlar müslümanların gayet cesur olanlarından seçilmişlerdi. Onlar Mısır'dan sonra önlerine gelen Batı Afrika sahillerinde duraklamış ve halkının çokluğundan dolayı daha faz-

la ileri gitmeyerek bazı vergiler almak şartıyla onlarla barış anlaşması yapmışlardı.

Abdullah b. Sa'd b. Serh Mısır'a vali olarak tayin edildikten sonra Afrika'nın bu bölgesinin fethi için Hz. Osmân'a bir hayli ısrarlarda bulunmuş ve ondan buranın fethi için askerler istemişti. Bu teklifi alan Hz. Osmân, etrafında bulunan sahabilerin ileri gelenleriyle durumu görüşüp, istişare etmiş ve Afrika'nın fethine karar verilmişti. Bunun üzerine Hz. Osmân Medine'den içinde ashabın ileri gelenlerinin de bulunduğu bir askerî birliği teçhiz ederek, aralarında Abdullah b. Abbâs ve başkalarının da bulunması şartıyla, onları Afrika fethi için Abdullah b. Ebî Serh'in emrine vermiş ve Abdullah da bunları alarak, Afrika'nın içlerine doğru ilerlemişti. Abdullah ve komutasındaki askerler, el-Berka'ya vardıklarında, o civarlarda fetihler yapmak üzere gazaya çıkmış bulunan Ukbe b. Nâfi' ile karşılaşmış, hep birlikte Trablusgarp'a (Tripoli'ye) doğru ilerleyip burayı kuşatmış, içinde bulunan Rumları mağlup ederek şehri ele geçirmişlerdi. Buradan Afrika'nın diğer bölgelerine asker gönderilmiş ve etrafa birlikler dağıtılmıştı. Trablusgarp'ta Rumların hükümdarı Georg isminde birisi idi. Trablusgarp'tan bu günkü Tanca'ya kadar hüküm sürüyordu. Georg, Bizans imparatoru Heraklieos tarafından valiliğe getirilmişti. Her yıl vergisini ve haracını muntazam olarak Bizans'a öderdi. Georg müslümanların üzerlerine geldiklerini işitince hemen emrinde bulunan yüz yirmi bine yakın atlı ile birlikte askerlerini toplayıp, o gün hakim olduğu bölgenin başşehri olan Subaytala yakınlarına gelmiş ve müslümanlarla aralarında bir gün ve bir gecelik bir mesafe kalmıştı. İki ordu karşılaşıp her gün çarpışmalarını sürdürmüşlerdi. Bu arada Abdullah b. Sa'd, Bizans valisine haberler ve elçiler göndererek, onu ya İslâma girmeğe veya cizye vermeğe davet etmiş, fakat o kibirlenip bunların her ikisini de reddetmişti

Bu arada Hz. Osmân Afrika fethine çıkan müslümanlardan bir haber alamamıştı. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr'i emrine verdiği askerlerle birlikte bazı haberler getirmek üzere Kuzey Afrika'ya göndermişti. Abdullah b. Zübeyr süratlice hareket edip emrindeki askerlerle Abdullah b. Sa'd'ın yanına varmış, onlara katılmıştı. Onun gelmesi üzerine müslümanlar sevinmiş ve tekbir getirerek bu sevinçlerini belli etmişlerdi. Müslüman askerlerin bu şekilde yüksek sesle tekbirlerini işiten Bizans komutan ve valisi Georg, bunun sebebini sormuş, ona müslümanların yardımcı kuvvet aldıklarını ve bunu sevinçlerinden yaptıklarını söylemişlerdi. Halbuki bu

durum ona bir hayli dokunmuş, ve onu çokça etkilemişti. Abdullah oraya vardığında müslümanların her gün erken saatlerden ta öğleye kadar çarpıştıklarını, fakat öğle sıralarında herkesin çadırlarına çekilip istirahat ettiğini görmüştü. Ertesi gün savaş esnasında Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i görmeyen Abdullah b. Zübeyr onun nerede olduğunu sorunca kendisine şöyle dendi: «Düşman kumandanı Georg Abdullah b. Sa'd'ı öldüren kimseye yüz bin dinar ve kızını vereceğini ilân etti; Abdullah bundan korktu ve bu yüzden gizlendi.» Bunu işiten Abdullah b. Zübeyr hemen onu bulmuş ve ona şöyle demişti: «Sen, «Bana Georg'un başını getiren kimseye yüz bin dinar ve onun kızını verip onu bu şehre vali tayin edeceğim,» diye bir ilânda bulunsana! Bunu aynen uygulayan Abdullah b. Sa'd kendini emniyette hissetmiş, bu haberi duyan Georg Abdullah'tan daha çok korkmağa başlamıştı.

Abdullah b. Zübeyr Abdullah b. Ebi Serh'e şöyle bir teklifte bulundu: «Bu düşmanımız ile işimizin gittikçe uzayacağını, onların kendilerine yakın bulunan devletlerinden sürekli yardım aldıklarını, bizimse kendi ülkemizin çok uzaklarında müslümanlardan yardım alamadığımızı görüyorum. Eğer uygun görürsen yarın sabahleyin müslümanların gayet güçlü ve kuvvetli olanlarından bir grubu savaşa katmayıp çadırlarda tutalım, bir kısmımız da düşman üzerine saldırsın. Onlar da biz de yoruluncaya kadar savaşalım. İki taraf da yorulup çekildiğinde daha dinç olan ve istirahat edip savaşa katılmayan müslüman kuvvetlerini bunların üzerlerine saldırtalım. Umulur ki Allah bizi onlara karşı muzaffer eyler.» Bu teklifi alan kumandan Abdullah b. Sa'd ashâbın ileri gelenlerinden bir grubu toplayıp onlarla bu teklifi istişare etmiş ve uygun görülmüştü.

Ertesi gün olunca, Abdullah b. Sa'd karar verdikleri şekilde müslümanların cesur ve güçlü olanlarından bir kısmını atlarıyla birlikte çadırlarında bırakıp, geri kalan müslümanlarla birlikte çadırlarında bırakıp, geri kalan müslümanlarla birlikte Rumların üzerine hücum etmiş ve sabahtan öğleye kadar onlarla şiddetli çarpışmalara girişmişti. Öğle ezanı okunduğu anda o ve Rumlar her günkü adetleri üzerine savaşı bırakıp çadırlarına çekilmişler, ancak Abdullah b. Zübeyr onlara hiç fırsat vermeden o taze kuvvet olan müslümanlarla birlikte üzerlerine saldırmıştı.

Rumların son derece yorgun düşüp silâhlarını bir tarafa attıkları sırada birden dünden beri dinlenmekte olan asker kuvvetlerle düşman askerlerinin üzerine hücum etmiş ve onların tamamen gafil oldukları bir anda üzerlerine bir tek yumruk gibi birden atılıp

daha silâhlarına ellerini uzatma imkânı bulamadan onları kılıçtan geçirmiş ve şiddetli bir çarpışma sonunda kumandanları Georg öldürülmüştü. Georg'u Abdullah b. Zübeyr bizzat kendisi öldürmüş ve böylelikle müslümanlar Rumları büyük bir hezimete uğratıp onlardan çokça ganimetler elde etmiş ve ele geçirdikleri esirler arasında da Kumandan Georg'un kızını alıp getirmişlerdi. Bu safhadan sonra Abdullah b. Sa'd şehri kuşatmış, rahatlıkla fethedip içeri girmiş ve şimdiye kadar elde etmedikleri büyük ganimetler ele geçirmişlerdi. Bu ganimetler taksim edilince atlıların her birine üç bin dinar, yayaların her birine de biner dinar pay isabet etmişti.

Abdullah b. Sa'd, Subayta şehrini tamamen ele geçirdikten sonra askerlerini civar şehirlere doğru göndermiş ve Kafasa şehrine gelip buradaki düşmanları mağlup etmişler, mallarını ganimet ve kendilerini esir almışlardı. Ayrıca Abdullah, el-Ecem kalesine askerler göndermiş, buranın halkı müslümanların geldiğini işitince kaleye kapanmış ve buraya sığınmışlardı. Abdullah ve askerleri Ecem kalesini muhasara edip emânla fethederek bütün Afrika fethini tamamlamış bulunuyorlardı. Buranın halkıyla sulh yapıp bir buçuk milyon dinar haraç almışlardı. Bundan sonra Abdullah b. Zübeyr vali Georg'un kızını ganimet olarak alıp fetih müjdesini Hz. Osmân'a bildirmek üzere gidenlerle Medîne'ye göndermişti. Başka bir rivayette ise, vali Georg'un kızını Ensârdan birisi ganimet olarak almış ve onu devesine bindirerek Medîne'ye götürmüştü.

Abdullah b. Sa'd bu fetihlerden sonra Afrika'nın bu bölgesinden Mısır'a geri dönmüştü. O bu seferi sırasında bir yıl üç ay müddetle Afrika'da kalmış ve yine bu müddet ve savaşlar esnasında müslümanlardan yalnız üç kişi şehit olmuştu. Bir tanesi, şair Ebu Züeyb el-Hezeli olup orada defnedilmişti. Buradan elde edilen ganimetlerin beşte biri Medîne'ye gönderilmişti. Mervan b. el-Hakem Afrika'dan gelen bu ganimetleri beş yüz bin dinar karşılığında satın almış ve Hz. Osmân da bunları ona satmıştı.

Afrika ganimetleri hakkında en sahih rivayet budur. Bazıları Hz. Osman'ın Abdullah b. Sa'd'a bu Afrika genimetlerinin humsunu verdiğini, bazıları ise onları Mervan b. el-Hakem'e verdiğini kaydederler. Bundan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Osmân (r.) birinci gazveden elde edilen ganimet humuslarının humusunu Abdullah b. Sa'd'a, ikinci gazvede edilen ganimetlerin humsunun humsunu Mervan'a vermiştir. Doğrusunu Allah bilir.

Afrika'nın isyanı ve ikinci kez fethi

O sıralarda Bizans imparatoru Herakleios olup, bütün dünya hıristiyan hükümdarları ona bağlı olarak muntazamca haraç öderlerdi. Bu haraçlar genellikle Mısır, Afrika, Endülüs ve diğer yerlerden gelmekteydi. Abdullah b. Sa'd Afrika'yı fethettiği zaman Herakleios, müslümanlara ödedikleri haraç ve cizye kadar kendisine de haraç vermelerini talep etmek üzere buraya bir patrik göndermişti. Patrik Kartaca şehrine yerleşip bütün Afrika'nın ileri gelenlerine haber göndererek onları toplamış ve imparatorun emrini bildirmişti. Onlarsa böyle bir teklife yanaşmayıp şöyle demişlerdi: «Biz daha önce ödediklerimizi şu anda da ödüyoruz. Müslümanların bizden aldıkları bu cizyeyi kendisi normal karşılayıp bizi sıkıştırmaması gerekir». Georg'un öldürülmesinden sonra Afrika'daki Rumların başına başka biri getirilmişti. Fakat Bizans patriği karışıklık ve fitnelerden sonra onu buradan kovmuş ve bu yeni vali, Muâviyenin yanına giderek Şam'da yerleşmişti. Hz. Ali'nin ölümünden sonra Muâviye Şam'a iyice hakim olmuştu. Bundan sonra Şam'da ikamet eden bu Rum vali Muâviye ile görüşüp birlikte Afrika üzerine askerler göndererek buranın fethini ona teklif ve tavsiye etmişti. Bu teklif üzerine Muâviye onunla birlikte Muâviye b. Hudeyc es-Sekûni'yi gönderdi. İskenderiye'ye vardıklarında Rum patrik ölmüş, İbn Hudeyc yoluna devam ederek Tunus'a kadar ilerlemişti. Burası sıcaktan yanıyordu. İbn Hudeyc'in yanında bir hayli askeri vardı. Bu askerlerle Kamuniye'de konaklamışken bölgenin patriği müslümanlar üzerine 30.000 civarında asker göndermişti. Düşman askerlerinin geldiğini gören Muâviye b. Hudeyc müslümanlardan bir miktar askeri onların üzerine göndermiş ve aralarında meydana gelen çarpışmalarda Rumlar hezimete uğrayarak Celula kalesi muhasaraya alınmıştı. Kale bir türlü fethedilememiş, ancak bir ara kalenin sur duvarlarından bir kısmı yıkılarak müslümanlar şehrin içine girebilmiş ve burada ne varsa hepsini ganimet olarak ele geçirmişlerdi. Müslümanların bir kısmı etrafa dağılmış ve buralarda ikâmet edenler yeniden onlara itaat etmişlerdi.

Buranın halkı Hişâm b. Abdülmelik zamanına kadar son derece itaatkâr bir durumda kalmış, İslâm devletine karşı asla isyan etmemişti. Ancak Hişâm b. Abdülmelik döneminde Irak'tan buraya gelen bazı kimselerin teşvikiyle baş kaldırmış ve aralarında bugüne kadar süren büyük bir tefrika ve görüş ayrılığı olmuştur. Onlar şöyle diyorlardı: «Biz komutanların davranışlarına göre imamlara ve devlet başkanına muhalefet etmeyiz.» Kendilerine: «Bu kuman-

danlar imamların emirlerine göre hareket ederler.» denildiğinde ise şöyle cevap veriyorlardı: «Onlarla irtibatımızı sağlamadan ve görüşmeden bu konuda fikir beyan etmeyiz.» Ve arkasından Meysere isminde birisi yanında bulunan yirmi küsur adamla Şam'a gelip Hişâm ile görüşmek istemiş, fakat Hişâm onu yanına kabul etmemişti. Bunun üzerine onlar da el-Ebraş'ın yanına varıp durumlarını şikâyet etmek üzere ona: «Bizim kumandanımızın bizimle ve askerlerimizle birlikte cihada çıktığını ve elde ettiği ganimetleri onlara pay ettiğini müminlerin emîrine bildirmeni istiyoruz,» demişler, el-Ebraş da onlara: «Bu bizim cihadımızın en uygun olanıdır. Bir şehri muhasara ettiğimizde bazen başarı elde eder, bazen de etmeyebiliriz,» diye cevap vermişti. Meysere buna karşılık şöyle demişti: «Bu normal ücret değildir, fazladır. Kardeşlerimize ne verilirse bize de aynısı yeter. Fakat onlar bazı konularda ileri giderek bir yandan keçilerimizin karınlarını yarıp içinden oğlaklarını çıkarıyorlar, bir yandan müminlerin emîrinin koyunları üzerine saldırmak için beyaz yaban eşeklerini salıyorlar ve bu eşekler bir sürü koyunumuzu öldürüyorlardı. Buna da katlandık. Fakat daha da ileri giderek kızlarımızın en güzellerini seçip almaya başladılar. Onlara şöyle dedik: «Biz müslümanız ve sizin bu yaptıklarınıza kitapta ve sünnette bir yer bulamıyoruz. Biz de müminlerin emîrinin bu konudaki görüşünü almak istedik. Bu yapılanlar onun bilgisi altında mı yapılıyor, yoksa o bunlardan habersiz midir?» Onlar Şam'da bir hayli durmuş, yanlarında getirdikleri iaşeleri ve nafakaları tükenmiş, nihayet kendi isimlerini bir kağıda yazarak vezirlerinden birine vermiş ve müminlerin emîri bizi soracak olursa ona durumumuzu bildiriniz,» diye rica etmişlerdi. Tunus'a geri döndüklerinde Hişâm'ın valisine karşı isyan etmiş, onu öldürmüş ve bölgeyi istilâ etmişlerdi. Nihayet olaylar Hişâm'a ulaşmış, kimlerin bunu yaptığını sorunca, ona isimlerini yazdırdıkları kimseler oldukları söylenmişti.

Endülüs'e sefer

Tunus'un ve Kuzey Afrika'nın tamamen fethinden sonra Hz. Osmân, Abdullah b. Nâfi' b. Husayn ve Abdullah b. Nâfi' b. Kays'ı, Endülüs üzerine sefere göndermişti. Bu ikisi Endülüs'e deniz yönünden girmişlerdi. Hz. Osmân onlara ve onlarla birlikte olanlara şöyle yazmıştı: «Emmâ ba'du... Haberiniz olsun ki Kostantiniyye Endülüs yönünden fethedilecektir.»

Bu iki kumandan yanlarında Berberîlerden bazı müslümanlar bulunduğu halde yola koyulmuşlar ve müslümanlar bir çok fetihten sonra Tunus bölgesinden daha geniş yerleri ele geçirmişlerdi.

Hz. Osman (r.) Abdullah b. Sa'd b. Serh'i Kuzey Afrika valiliğinden azlettikten sonra, yerine Abdullah b. Nâfi' b. Abdilkays'ı tayin etti. Daha sonra Abdullah Mısır'a dönünce, öbür Abdullah Hz. Osmân'a bazı hediyeler göndermişti. O gün, Amr b. el-Âss Hz. Osmân'ın huzuruna gelmiş, Hz. Osmân ona: «Ey Amr! Senden sonra orası karıştı,» demiş, Amr da «Evet, orası mutlaka karışacaktı ve belliydi,» diye cevap vermişti.

Bu yılın diğer olayları

Hz. Osmân bu yıl hacc emîrliği görevini kendisi ifa etmişti. Bu yılda aynı şekilde Osmân b. Ebi'l-Âs vasıtasıyla Istahr şehri fethedildi. Muâviye b. Ebî Süfyân Kınnesrîn üzerine sefer düzenlemişti. Yine bu yılda meşhur şair Züeyb el-Hezelî Mısır'da vefat etmişti. Başka bir rivayette ise çölden Mekke'ye dönerken yolda vefat etmiştir. Diğer bir rivayete göre, Bizans illerinde vefat etmiştir. Fakat bütün bunların ittifakla belirttiği husus Ebû Züeyb el-Hezelî'nin Hz. Osmân zamanında vefat ettiğidir. Yine aynı şekilde bu yılda Ebû Rimse el-Belevî Kuzey Afrika'da vefat etmişti. Sahâbilerden olduğu ifade edilir. Yine bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın zevcelerinden ve Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa vefat etmiştir. Diğer rivayette ise Hz. Hafsa'nın H. 41. yılda vefat ettiği, bir başkasında ise H. 45. yılda vefat ettiği kaydedilir.

H. 28. (M. 648-649) YIL OLAYLARI

Kıbrıs Adasının fethi

Kıbrıs adasının Muâviye komutasında H. 28 (M. 648-649) yılda fethedildiği kaydedildiği gibi, bu adanın H. 29. veya 33. yılda fethedildiği de kaydedilir. Ayrıca ileride zikredeceğimiz gibi burasının halkının müslümanlara zararları dokunması üzerine adanın H. 33. yılda fethedildiği ifade edilir. Bu yıl içinde Muâviye b. Ebî Süfyân adaya sefer düzenlediğinde ashabdan Ebû Zer el-Gifârî, Ubâde b. es-Sâmit ve hanımı Ümmü Harâm da bulunuyordu. Ayrıca Ebû Derdâ ve Şeddâd b. Evs de bu ordu içindeydiler. Muâviye b. Ebî Süfyân Hz. Ömer'e (r.) denizde seferler yapmak konusunda bir hayli ısrar etmiş ve denizdeki adalardan birinde bulunan Rumların sahile çok yakın olduklarını söylemiş, hatta şöyle demişti: «Sahildeki köylerden birinde oturan müslümanlar bu adada yaşayan Rumların köpeklerinin ulumalarını ve horozlarının ötüşlerini duyuyorlar.» Bunun üzerine Hz. Ömer Amr b. el-Âss'a mektup gönderip şöyle demişti: «Bana deniz ve denizde işleyen gemiler hakkında bilgi ver.» Bunun üzerine Amr b. el-Âss da Hz. Ömer'e: «Ben denizde kalabalık insanların küçücük bir şeye bindiklerini gördüm. Onların altlarında su, üstlerinde de deniz vardır. Deniz sakinleştiği zaman kalblere dehşet verir, dalgalandığı zaman da insanların aklını çeler. Böyle bir anda insanların Allah'a olan bağlılığı biraz daha artar, fakat korkuları da çok olur. Böyle bir anda o gemilere binen insanların durumu bir sopa üzerine oturmuş kurtçukların haline benzer. Eğer kıpırdayacak olursa batar ve kurtulursa da korkudan ve dehşetten gözleri görmez hale gelir,» diye cevap yazar. Hz. Ömer Amr b. el-Âss'ın yazdıklarını okuyunca hemen Muâviye'ye mektup yazıp şöyle demişti: «Hz. Muhammed (s.)'i hakla gönderen Allah'a yemin ederim ki, hayatta olduğum müddetçe hiç bir müslümanı bu denize sokmayacağım. İşittiğime göre, Akdeniz yer yüzündeki denizlerin en büyüklerinden birisiymiş ve böyle tehlikeli bir sefere ben nasıl müslümanları çıkarayım da kâfirler üzerine göndereyim? Vallahi benim için tek bir müslüman Bizans'tan ve Bizans'ın içinde bu-

lunan her şeyden çok daha kıymetli, daha sevimli ve daha önemlidir. Sakın sakın bir daha bana bu konuda bir şey sormayasın. Sen bu konuda nasıl bir davranışta bulunacağımı benden iyi bilirsin.»

Hz. Ömer zamanında bir ara Bizans imparatoru, müslümanlar üzerine seferden vazgeçip Hz. Ömer'e mektup göndererek ona yakınlık arzetmişti. Bu mektup ve mektupların gidip geldiği sırada yapılan seferlerden birinde Hz. Ömer'in hanımı ve Hz. Ali'nin kızı olan Ümmü Külsûm Bizans imparatorunun hanımına kadınlara yarıyabilecek bir çeşit parfüm göndermişti. Bu gönderilen hediye Bizans imparatoriçesine varmış ve o da bu hediyeye karşılık Hz. Ömer'in hanımına bir gerdanlık hediye etmişti. Bizanstan geri dönen posta görevlileri Hz. Ömer'in yanına varmış o da ellerinde bulunan her şeyi onlardan almış ve müslümanları toplu namaza davet etmişti. Müslümanlar mescide toplandıklarında Hz. Ömer (r.) onlara durumu haber vermiş ve bu gelen gerdanlığı ne yapması gerektiğini sormuştu. Bazıları bu gerdanlığın kraliçeye ait olduğunu ve bunu da Ümmü Külsûm'e hediye edebileceğini söylediler, bir kısmı da: «Biz sevap kazanmak için hediyeleşir idik,» dediler. Hz. Ömer buna karşılık: «Ancak şunu bilin ki, Bizans'a giden elçi müslümanların elçisidir ve oraya giden posta da müslümanların postasıdır. Böyle bir hediyeyi alma da müslümanların hakkıdır,» dedikten sonra bu gerdanlığı Beytü'l-mâl'e iade etmiş, Ümmü Külsûm'e de göndermiş olduğu hediye karşılığında bir bedel ödemişti.

Hz. Osmân (r.) hilâfete geçtikten sonra Muâviye b. Ebî Süfyân ona defalarca mektuplar yazıp denizde sefer yapma konusunda izin istemişti. Nihayet, Hz. Osmân Muâviye'nin bu isteklerinin en sonuncusunda ona izin verip şöyle demişti: «Bu sefer için müslümanlardan asker seçme, Sefer için aralarında kur'a da çekme, Onları serbest bırak. Böyle bir gazaya çıkmak isteyen varsa kendi arzusuyla ve gönüllü olarak çıksın. Sen de ona gerekli teçhizat yardımında bulun.» Muâviye, Benû Fezâre kabilesi ile bir anlaşması bulunan Abdullah b. Kays'ı bu sefer için kumandan tayin etmiş ve müslümanlar da Şam'dan Kıbrıs'a sefere çıkmışlardı. Diğer yandan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Mısır'dan gönderdiği ordular da oraya varmıştı. Müslümanlar Kıbrıs'a varıp halkıyla yılda yedi bin dinar cizye ödemek şartıyla anlaşma yapmışlardı.

Bizans'a da aynı miktarda bir vergi ödemekteydiler. Müslümanlar bu vergiyi engellemiş ve kendilerini ilgilendirmeyen bir husus olarak yorumlamışlardı. Ayrıca buranın halkı müslümanlara adadan geçiş izni verecek ve müslümanlar da Bizans ülkesine gitmek üzere buradan ordu sevk edebileceklerdi.

Cübeyr b. Nüfeyr şöyle anlatır: «Kıbrıs adası fethedilip de oradan bazı esirler alındığında Ebu'd-Derdâ'nın ağlamakta olduğunu gördüm. Ona şöyle dedim: «Müslümanların zafer elde ettiği ve İslâm'ın aziz olduğu bir günde neden ağlıyorsun?» Omuzuma elini vurarak: «Bir zamanlar her şeye hakim ve her şeye sahip olan bir ümmet bir bakıyorsun Allah'ın emirlerini terkediyor ve Allah onların üzerine başka bir ümmeti musallat ediyor ve bu şekilde onları esir alıyorlar. Eğer Allah bir milletin başına esir olma belâsını musallat ederse onlar için kurtuluş kalmaz.»

Bu sefer sırasında ensârdan Milhân'ın kızı Ümmü Harâm vefat etmişti. Ümmü Harâm üzerine binmiş olduğu katırdan düşmüş ve boynu kırılıp orada göçüp gitmişti. Bu da Rasûlullah (s.)'ın bir hadisini ve mucizesini doğrular. Çünkü Rasûlullah (s.) Ümmü Harâm'a denizde ilk sefere çıkacak müslümanlar arasında olacağını haber vermişti. Abdullah b. Kays el-Câsî deniz kumandanı olarak kalmış ve yaz kış denizde ve karada sürekli elliye yakın sefer düzenlemiş ve bu seferler esnasında hiç bir gemi batmamış ve kimse de zarar görmemişti. Kumandan Abdullah b. Kays sürekli olarak seferinde Allah'a yalvarıyor ve kendisine afiyet ve ordularına sağlık vermesini diliyordu. Yüce Allah da onun bu duasını kabul etmiş ayrıca ona gaza yarası sevabı vermek dilemişti. Abdullah bir gün öncülerden ayrılarak el-Merfâ' diye adlandırılan bir köye gelmiş ve oranın fakirlerine sadakalar dağıtmıştı. Bu fakirlerden bir kadın geri dönmüş ve köy halkına: «İşte orada, Abdullah b. Kays Marfâ'da duruyor,» diyerek haber vermiş, köyün erkekleri de hemen onu yalnız başına yakalayıp hücum etmişlerdi. Kays bu hücum sırasında bir yara alarak ellerinden kurtulup kaçmış ve arkadaşlarının yanına gelmişti. Bunun üzerine askerleri hemen Merfâ'a gelip orada demirlemişti. Bu arada müslümanların başında Süfyân b. Avf el-Ezdî bulunuyordu. Abdullah b. Kays bu düşmana karşı çatışmaya girişmiş, bir ara son derece sıkıntıya kapılıp kendi adamlarına küfretmeye başlamıştı. Abdullah'ın sahip olduğu cariyelerden bir tanesi duruma hayret ederek şöyle demişti: «Bu adam savaştığı zaman neden böyle söylenip duruyor?» Süfyân b. Avf ona: «Nasıl söylüyordu?» diye sormuş, cariye de: «Sıkıntılar, sıkıntılar ve ondan sonra da korkup kaçmalar» diye söylemişti. Süfyân onun bu dedikleriyle onu ilzam etmiş ve o gün müslümanlar zafer elde etmişlerdi. Abdullah b. Kays'ı köylülere ihbar eden kadına «Onun kumandan olduğunu nerden bildin?» diye sorulmuş kadın: «O önce bir tüccar gibi geldi bana. Ondan birşey istediğim zaman bana bir hükümdar

edasıyla verdi. Onun için onun müslümanların kumandanı olduğunu anladım,» dedi.

⁂

Bu yıl içinde Habib b. Mesleme halen Bizans'ın elinde bulunan Suriye'nin diğer bölgelerine sefer düzenlemişti.

Bu yıl içinde Hz. Osmân, daha evvel hıristiyan olan Nâile binti Ferâsa ile evlenmişti. Nâile Hz. Osman ile gerdeğe girmeden evvel İslâm'ı kabul etmişti. Yine bu yıl Hz. Osmân ez-Zevrâ'ı inşâ ettirmiş ve hacc emirliği görevini müslümanlarla birlikte ifa etmişti.

H. 29. (M. 649-650) YIL OLAYLARI

Ebû Mûsâ'nın Basra Valiliğinden azli ve onun yerine İbn Âmir'in tayini

Bu yıl içinde Hz. Osmân (r.) Ebû Mûsâ el-Eşarî'yi Basra valiliğinden azledip onun yerine Abdullah b. Âmir b. Kureyz b. Rabîa b. Habîb b. Abdişems'i tayin etmişti. Abdullah b. Âmir, Hz. Osmân'ın dayısının oğlu idi. Başka bir rivayette ise, bu azil ve tayin olayının Hz. Osmân'ın hilâfetinin üçüncü yılında meydana geldiği kaydedilir.

Bu azlin sebebi olarak şu olay anlatılır: İzeç halkı ile Kürtlerden bazıları Hz. Osmân'ın hilâfetinin üçüncü yılında isyan etmişlerdi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî insanlara hitap edip onları cihada davet etmiş ve cihadın faziletini onlara anlatmıştı. Ebû Mûsâ bu konuşmasında yaya olarak cihada çıkmanın daha faziletli olduğunu söylemişti. Bundan dolayı müslümanlardan bir kısmı davarlarını bırakıp yaya olarak sefere çıkmak konusunda anlaşmışlardı. Diğer bir kısım müslümanlar ise şöyle demişlerdi: «Biz bu konuda acele etmeyiz. Bakalım vali nasıl davranacak? Eğer onun uygulamaları ve fiiliyatı söylediklerini doğrularsa biz de ona uyarız.»

Ebû Mûsâ, kendi köşkünden ayrılırken, kırk katır çıkarıp eşyasını yüklemiş ve yola koyulacağı sırada yukarda sözü geçen müslümanlar hemen onun katırlarının yularlarına yapışıp: «Bizi bu katırlara bindir ve sen de bizi teşvik ettiğin gibi yürümeye devam et,» demişlerdi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ onlara bağırmış, onlar da davarlarını salıvermişler, böylece Ebû Mûsâ oradan çıkıp gitmişti. Bunun üzerine Hz. Osmân'a gelip Ebû Mûsâ'yı azletmesini ve her istedikleri konuda kendilerine sual sorulmamasını rica etmişler, tek şeyin Ebû Mûsâ'nın azledilmesi olduğunu bildirmişlerdi. Hz. Osmân Basralılara: «Kimi istiyorsunuz?» diye sormuş, gelen Basralılar arasında bulunan Ğaylân b. Hareşe: «Bizim topraklarımızı yiyen bu adamdan başka kim olursa olsun kabul ediyoruz. Sizin ara-

nızda son derece düşkün olup da onu bu düşkünlüğünden kurtarmak istediğiniz bir kimse yok mudur? İçinizde fakir olup da zenginleştirmek istediğiniz bir kimse yok mudur? Ey Kureyş kabilesi! Bu Eş'arî kabilesine mensup olan yaşlı adam ne zamana kadar bu toprakların kanını emip duracak?» diye haykırmıştı. Hz. Osmân (r.) işittiği bu sözlere karşı hemen durumu anlayarak Ebû Mûsâ'yı görevinden azledip yerine Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i Basra valiliğine tayin etmişti. Ebû Mûsâ yerine Abdullah'ın tayin edildiğini işitince: «Size haraç toplayan ve mal biriktiren bir tıfıl geliyor. Nineleri, teyzeleri, halaları cömert olan birisidir o. Onun için iki ordu toplanır.» demişti. Abdullah b. Âmir 25 yaşında idi. Ebû Mûsâ'nın ve Osmân b. Ebi'l-Âs es-Sakafî'nin Ummân ve Bahreyn'deki orduları bir araya getirilip onun emrine verilmişti.

Yine bu arada Hz. Osmân (r.a.) Horasan valiliğine Umeyr b. Osmân b. Sa'd'ı, Sicistân valiliğine de Abdullah b. Umeyr el-Leysî'yi tayin etmişti. Abdullah b. Umeyr el-Leysî Sa'lebe kabilesinden idi. Kabil'den oraya doğru yola çıkmış, Umeyr b. Osmân da Horasan'dan Fergâne'ye kadar olan bölgeyi gayet iyi bir şekilde ıslah etmişti. Mukran'a da Ubeydullah b. Ma'mer tayin edilmiş, nehre ulaşıncaya kadar buraya girmişti. Ayrıca Abdurrahman b. Ubeys'i Kirmân'a göndermiş, Ahvaz ve Fars illerine de asker sevketmişti. Diğer taraftan Abdullah b. Umeyr'i azledip yerine Abdullah b. Âmir'i tayin ederek onu bir yıl sonra azledinceye kadar burada bırakmıştı. Arkasından Abdurrahman b. Ubeys'i azletmiş ve Âsım b. 'Amr'ı yerine görevlendirmişti. Adiyy b. Süheyl b. Adiyy'i tekrar eski görevine tayin edip Ubeydullah b. Ma'mer'i Fars illerine göndermiş ve onun yerine Umeyr b. Osmân'ı tayin etmişti. Bu arada Horasan'a Umeyr b. Ahmer el-Yeşkerî'yi Sicistân'a da İmrân b. Hudayl el-Bercemî'yi göndermişti. Kirmân'da bulunan Âsım b. Amr orada vefat etmişti.

Fars illerinin ahitlerini bozması

Fars illerinin halkı valileri olan Ubeydullah b. Ma'mer'e karşı isyan etmişler, o da bu isyancılara karşı harekete geçmiş, iki ordu Istahr önlerinde karşı karşıya gelmişlerdi. Meydana gelen çarpışmalarda Ubeydullah ve emrinde bulunan müslümanlar yenilgiye uğramışlardı. Bu yenilginin haberi Abdullah b. Âmir'e ulaştığında Basralılardan yardım talep etmiş, onun bu talebi üzerine Basra'dan hareket eden müslümanlar Fars illerine yola çıkıp İstahr'a gelmişlerdi. Bu gelen ordunun sağ kanadına Ebû Berze el-Eslemî sol ka-

nadına da Ma'kil b. Yesâr kumanda ediyorlardı. Süvarilerin başında da İmrân b. Husayn bulunuyordu. Bunların ileri gelenlerin tümü de büyük sahâbilerdendi. Farslılarla müslümanlar arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, nihayette isyancı Farslılar hezimete uğrayıp onlardan bir çok kimse öldürülmüş ve İstahr kılıç zoruyla fethedilmişti. Dârabcird'e gelen müslümanlar yine buranın halkının hıyanet etmesi üzerine burayı fethetmiş ve oradan Gur şehrine gidilmişti ki burası Erdeşir-hurreh ismiyle de biliniyordu. Bu arada İstahr halkı tekrar isyan etmiş, fakat kumandan Abdullah b. Âmir hiç buraya aldırış etmeden yoluna devam edip Gur şehrine kadar ulaşmış ve burayı muhasara altına almıştı. Herim b. Hayyân burayı muhasara altına almış bulunuyor, buradaki müslümanlar şehri muhasara ediyor ve İstahr'ın isyan etmesi üzerine oraya kadar geri dönüp şehrin etrafında gazalar yapıyor, tekrar geri dönüyorlardı. Nihayet Abdullah b. Âmir buraya gelip Gur şehrini fethetmişti.

Buranın fethediliş şekli şöyle olmuştu: Bir gece müslümanların bazılarının namaz kıldıkları bir sırada yanlarında bıraktıkları ekmek ve et dolu bir kırbaya yaklaşan bir köpek kırbayı ağzıyla çekip kaçmış ve gizli bir yerden şehre girivermişti. Bu sırada, bu köpeği izleyen müslümanlar şehrin bu gizli gediğinden içeri girerek şehri kılıç zoruyla fethetmişlerdi.

Abdullah b. Âmir Gur şehrini fethettikten sonra Istahr'a gelip burayı da bir müddet muhasara etmiş ve şiddetli çarpışmaların meydana gelmesinden sonra Istahr'ı kılıç zoruyla fethetmişti. Ayrıca mancınıklarla surlar dövülmüş, halkından ve Acemlerden birçok kimse öldürülmüştü. Buraya yerleşmiş ve şehre sığınmış olan birçok kimse de ele geçirilmiş bulunuyordu. Bu konuda anlatılan başka bir rivayet de şöyledir: Istahr halkının ahidlerini bozması üzerine Abdullah b. Âmir buraya yönelmiş ve Gur şehrine ulaşmadan önce burayı yine muhasara edip itaat altına almış ve oradan Gur şehrine gelerek Dârabcird'i de hakimiyeti altına almıştı. Dârabcird halkı da daha evvel ahitlerine muhalefet etmişlerdi. Bu isyanların bastırılmasıyla Abdullah b. Âmir Fars halkını bir daha isyan etmemek üzere itaat altına almış ve durumu Hz. Osmân'a bildirmişti. Hz. Osmân (r.) da ona emirler gönderip Fars illeri üzerine Herim İbn Hayyân el-Yeşkerî, Herim b. Hayyân el-Abdî, Hırreyt b. Râşid, Mincâb b. Râşid ve Tercüman el-Huceymî'yi tayin etmesini istemişti. Ayrıca, Horasan illerini ayrı ayrı bölgelere taksim edip bu bölgelerden Merveyn üzerine Ahnef'i, Belh üzerine Habîb b. Kurre el-Yerbûî'yi, Herât üzerine Hâlid b. Abdullah b. Züheyr'i, Tûs

üzerine Umeyr b. Ahmer'i, Nisâbur üzerine Kays b. Hubeyre es-Sülemî'yi tayin etmesini emretmişti. Nisâbur'da Abdullah b. Hâzim bulunuyordu. Oysa Kays'ın amcasının oğlu idi. Hz. Osmân (r.) vefatından önce Nisâbur'u Kays b. Hübeyre'ye vermişti. Ümeyr b. Ahmer'i de Sicistân'a tayin etmiş, arkasından Hübeyb b. Abdişems oğullarından olan Abdurrahman b. Semüre'yi tayin etmişti. Hz. Osmân vefat ettiği zaman Abdurrahman b. Semüre Sicistân valisi, Ümran Bükran valisi, Ümeyr b. Osmân b. Sa'd Fars valisi, İbn Kindîr el-Kuşeyri de Kirmân valisi olarak görev yapmakta idiler.

Kays b. Hübeyre yine Hz. Osmân zamanında Abdullah b. Hâzım'ı İbn Âmir'e elçi olarak göndermişti. İbn Âmir ona ikramda bulunmuş ve elçi, İbn Âmir'e şunu söylemişti: «Kays İbn Hübeyre Horasan'dan ayrıldığı takdirde bana orayı vermek üzere bir ahitname ver.» İbn Âmir elçinin bu isteğini yerine getirmişti. Elçi olan Abdullah b. Hâzım bu ahitnameyi aldıktan sonra Horasan'a geri dönmüştü. Hz. Osmân şehit edilip de ortalık karışınca, İbn Hâzım Kays'a şöyle demişti: «Senin yapacağın en iyi şey beni yerine halef tayin edip herkesin ne yapmak üzere olduğunu öğrenmek için Medîne'ye gitmendir.» Kays onun dediğini yerine getirmiş, İbn Hâzım da Kays'ın oradan ayrılmasından sonra kendisinin buraya halef olacağına dair elindeki ahitnameyi çıkarmış ve Hz. Ali b. Ebî Tâlib zamanında Horasân'a hakim olmuştu. Ancak Kays b. Hübeyre Abdullah b. Hâzım'ın yaptığı bu hileden dolayı son derece gazaba gelmiş, ona kızmıştı.

Hz. Peygamber (s.)'in mescidinin genişletilmesi

Hz. Osmân (r.) bu yılın Rebîu'l-evvel ayında, Hz. Peygamber (s.)'in mescidini genişletmişti. Bina yapılırken, Batn-i Nahl'den kireç getirilmişti. Hz. Osmân (r.) mescidin duvarlarını nakışlı taşlarla bina etmiş, ayrıca mescidin direklerini aralarına kurşun dökülen taşlardan ördürtmüştü. Bu genişletmeden sonra mescidin uzunluğu 160 ve eni 150 zira' olmuştu. Kapılar Hz. Ömer zamanında olduğu gibi altı tane olarak bırakılmıştı.

Hz. Osmân (r.)'ın hacc mevsiminde namazı dört rek'ata tamamlaması ve bu konuda meydana gelen tartışmalar

Bu yıl içinde Hz. Osmân (r.) hacc görevini müslümanlarla birlikte yapmış ve Minâ'da kendisi için bir çadır kurdurtmuştu. Hz. Osmân'ın Minâ'da kurmuş olduğu ilk çadır buydu. Ancak Hz. Osmân (r.) Minâ'da ve Arafat'ta namazı dörder rek'at olarak kılmış

ve müslümanların onun aleyhinde ilk defa konuştukları konu bu olmuştur. Sahâbelerden bazı kimseler bu konuda Hz. Osmân'ı (r.) kınamışlardı. Bunun üzerine Hz. Ali: «Herhangi bir durum meydana gelmiş veya zamanda değişmiş değildir. Sen Rasûlullah (s.) zamanında bulundun. Ebû Bekir ve Ömer zamanında onları bu namazı iki rek'at olarak kılarken gördün. Sen de halifeliğinin ilk yıllarında öyle kıldırdın. Peki şu anda ne oluyor da bu şekilde davranıyorsun?» diye sormuştu. Hz. Osmân bu soruya: «Bu benim görüşümdür,» diye karşılık vermiş, ancak bu durum Abdurrahman b. Avf'a ulaşınca, Hz. Osmân'a gelip ona şöyle demişti: «Sen Rasûlullah (s.) ile birlikte burada namaz kılmadın mı? Hz. Ebû Bekir ve Ömer ve sen de hilâfetinin ilk yıllarında burada iki rek'at olarak namazı kılmadınız mı?» Hz. Osmân: «Evet, ben böyle yaptım, ancak Yemen'den gelen bazı hacılar ve bazı müslümanlar benim burada kıldığım namazı göstererek mukim kimsenin namazının ikişer rek'at olduğu kanaatine varmışlardı; çünkü ben Mekke'den evliyim ve Tâif'te de malım vardır,» diye cevap vermiş, Abdurrahman b. Avf da: «Bunda herhangi bir yanlışlık yoktur. Senin «Mekke'den evliyim» sözüne bakarsak şu anda senin hanımın Medîne'dedir ve sen istediğin zaman Medîne'edn çıkıyor, istediğin zaman ikâmet ediyorsun. Mekke'ye de istediğin gibi girip çıkıyorsun. Tâif'te edindiğin mülke gelince, buradan Tâif'e üç günlük bir mesafe vardır. Yemen'den bazı hacıların ve diğer müslümanların senin burada kıldığın namaza bakarak mukîmin namazını iki rek'ate indirdikleri hususuna gelince, Rasûlullah (s.) kendisine vahyin indiği o günlerde ve müslümanların az olduğu zamanlarda, ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanında da Minâ'da namazın iki olarak kılındığını biliyorsun. İslâm bu konuda en yakın delil olarak bunları koymuştur,» deyince: «Bu benim uygun olarak gördüğüm bir görüştür.» diye karşılık vermişti.

Abdurrahman b. Avf ayrılıp giderken Abdullah b. Mes'ûd'a rast gelip ona: «Ey Ebû Muhammed! Öğrendiğin şeyler değiştirilmiş bulunuyor,» demiş, İbn Mes'ûd da: «Peki ne yapabilirim? Ne yapayım?» diye sormuştu. Abdurrahman: «Sen uygun gördüğün şekilde yap» deyince İbn Mes'ûd: «Anlaşmazlık ve muhalefet kötü bir şeydir; işte bundan dolayı arkadaşlarımla birlikte dört rek'at kıldık» diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Abdurrahman: «Ben de arkadaşlarımla iki rek'at kılmıştım. Artık bundan sonra ben de dört rek'at kılacağım» demişti.

Diğer bir rivayete göre bu olay H. 30. (M. 650-651) yılda meydana gelmiştir.

H. 30. (M. 650-651) YIL OLAYLARI

Velîd'in Kûfe'den azli ve yerine Saîd'in tayini

Bu yıl içinde Hz. Osmân (r.) Velîd b. Ukbe'yi Kûfe valiliğinden azledip yerine Saîd b. el-Âs'ı tayin etti. Velid b. Ukbe'nin Hz. Osmân'ın hilâfetinin ikinci yılında Kûfe'ye vali olarak tayin edilmesinin sebebini daha evvel açıklamıştık. O Kûfe halkı tarafından bir hayli sevilmiş idi. Beş yıl valilik yapmış ve bir tek gün hiç kimse kapısına dayanmamıştı. Bir ara Kûfe halkından bazı genç kimseler İbn el-Heysemân el-Huzâî üzerine çullanıp onunla çarpışmışlar, o da onlara karşı çıkıp kılıcıyla üzerlerine atılmış ve naralar atmıştı. Bu arada Ebû Şüreyh el-Huzâî onların bu hallerini görünce gençleri engellemek istemiş, fakat engelleyemeyince İbn Heysemân'ı öldürmüşlerdi. Ebû Şüreyh el-Huzâî cihad bölgesine daha yakın bulunsun diye Medîne'den Kûfe'ye göç etmişti. İbn el-Heysemân'ı öldürenler arasında Züheyr b. Cündeb el-Ezdî, Mürevvi' b. Ebî Müverri' el-Esedi, Şübeyl b. el-Ubeyy el-Ezdî gibi kimseler bulunuyordu. Etrafta bulunanlar bu katilleri hemen yakalamış ve Ebû Şureyh ile onun oğlu onların katil olduklarına şahitlik etmişlerdi. Kûfe valisi Velîd b. Ukbe durumu Hz. Osman'a bildirmiş, Hz. Osman (r.) da onların öldürülmesini emretmişti. Bunun üzerine vali Velîd, onları köşkünün kapısının önünde idam ettirdi. Bunun arkasından, insonlar arasında bir kan davası meydana gelmesin diye, öldürülen adamın valisinin isteği üzerine insanlardan bir grubun gelerek onunla sulh akdetmesi istenmişti.

Cahiliye döneminde olduğu gibi İslâm döneminde de Benî Tağlib'den şâir Ebû Zübeyd adında birisi vardı. Ebû Zübeyd'in dayıları zorla onun bir alacağına el koymuşlardı. Bunun üzerine Kûfe valisi Velîd onun hakkını aramış ve onu korumuştu. Bundan dolayı da şâir Ebû Zübeyd Velîd'e teşekkür etmiş, Kûfe'ye gidip orada yerleşmişti. Bu dinen hıristiyan idi, Velîd'in İslâmı ona iyi sunması üzerine müslüman olmuştu. Bu arada daha evvel Ebû Haysemân'ın katillerinin öldürülmesi üzerine Zeyneb, Müverriî ve Cündeb'in akra-

baları Velîd'e karşı tuzak hazırlamaya ve etrafına casuslar yerleştirmeye çalışıyorlardı. Casuslardan biri şu haberi götürmüştü: «Velîd ve Ebû Zübeyd birlikte şarap içiyorlar.» Bunun üzerine bu öldürülenlerin yakınları Velîd'e karşı isyan edip yanlarına Kûfe'den aldıkları bazı kimselerle onu gözetlemeye gitmiş, fakat Velîd'i bulamamışlardı. Ancak bunlar birbirleriyle söyleşip dururlarken bu hallerini farkeden müslümanlar onlara karşı sert davranmış, hatta onlara küfretmişlerdi. Velîd meydana gelen bu olayları Hz. Osmân'dan (r.) gizlemişti.

Cündeb yanında bulunan bir heyetle birlikte Abdullah b. Mes'ûd'a gelerek: «Velîd, gece gündüz içki içip duruyor,» demiş ve bu haberi yaygınlaştırmışlardı. İbn Mes'ûd onlara: «Kim birimizin ayıbını örterse biz de onun avretini ve gizli yerlerini araştırıp durmayız» diyerek karşılık vermişti. Ancak Velîd onun bu sözlerini işitince ona serzenişte bulunmuş ve birbirleriyle atışmışlardı. Sonra Velîd'e bir sihirbaz getirilmiş, o da Abdullah b. Mes'ûd'a haber gönderip sihirbaz için uygulaması gereken cezayı sormuştu. Sihirbaz yapmış olduğu sihiri itiraf etmişti. Sihirbaz insanlara gösteriler yapıp onlara bir merkebin kıçından girip ağzından çıktığını gösteriyordu. Bunun için Abdullah b. Meş'ûd Velîd'e bu sihirbazı öldürmesini emretmişti. Velîd onu öldürmek istediğinde aralarında Cündeb'in bulunduğu bir cemaat oraya varmış ve sihirbazı Cündeb öldürmüştü. Velîd bunun üzerine Cündeb'i hapsedip durumu Hz. Osmân'a bildirmiş, Hz. Osmân ise onu ta'zir ettikten sonra serbest bırakmasını emretmişti. Cündeb'in hapsedilmesine kızan adamları Hz. Osmân'a gitmiş ve Velîd'in görevden azledilmesini istemişlerdi. Ancak Hz. Osmân onları elleri boş olarak geri çevirmişti. Bunlar Medîne'den geri döndükten sonra intikam için etraflarında bir sürü adam toplamışlardı. Diğer taraftan Ebû Zeynep, Ebû Müverri' ve diğer kimseler Velîd'in huzuruna çıkıp onunla sohbet etmişlerdi. Bu arada Velîd uyuyakaldığında onun elindeki mührü almış ve ikisi birlikte Medîneye gitmişlerdi. Velîd uyandığında mührünü bulamayınca hanımlarına sormuş, onlar da kendisi uyumadan evvel şu şu evsaf ve eşkâlde iki adamın en sona kaldığını söylemişlerdi. Velîd onları itham ederek Ebû Zeynep ve Ebû Müverri' olduklarını söylemiş ve onları bulup getirmeleri için adamlarına emirler vermişti. Ancak her ikisi de bulunamamıştı.

Ebû Zeynep ve Ebû Müverri' Hz. Osmân'ın huzuruna çıkarak, Velîd'in içki içtiğini söylemiş ve onu şikâyet etmişlerdi. Hz. Osmân Velîd'i Medîne'ye çağırdığında her ikisini de hazır bulundurup onlara: «Siz Velîd'in içki içtiğini gördüğünüze dair şahitlik eder misi-

niz?» diye sorunca onlar: «Hayır» diye cevap vermişler, Hz. Osmân; «Peki nasıl?» deyince de: «Biz sakalından şarabın damladığını gördük» diye karşılık vermişlerdi. Bunun üzerine Hz. Osmân Saîd b. el-Âs'a Velîd'e had uygulamasını söylemişti. Bu uygulama her iki tarafın aileleri arasında bir düşmanlığın meydana gelmesine sebep olmuştur. Velîd'e had uygulandığı sırada sırtında dört köşe bir aba vardı. Bunu çıkarması için Hz. Osman (r.), Hz. Ali'ye işaret etmişti.

Bu rivayette bunlar kaydedilir. Ancak sahih olan rivayette Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Velid'e had uyguladığı kaydedilir. Buna göre Hz. Ali oğlu Hasan'a bu haddi uygulamasını söylemiş, o da: «Bunu, bu işin içinde olanlardan birine havale et,» demişti. Bunun üzerine Hz. Ali (r.) Abdullah b. Ca'fer'e Velîd'e had uygulamasını emretmiş ve ona: «Al kırbacı. Rasûlullah (s.) ve Ebû Bekir, kırk sopa uygulamışlar, Hz. Osman ise seksen sopa vurdurmuştu. Sevimli olan sünnet de budur,» demişti.

Bir rivayete göre Velîd bir gün içki içip Kûfe halkına sabah namazını dört rek'at olarak kıldırmış, sonra cemaate geri dönüp: «Daha da artırayım mı?» diye sormuştu. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd Velîd'e: «Biz bu günden itibaren seninle herhangi bir hususta artırmada bulunmayacağız.» demiş ve Hz. Osmân'ın huzurunda onun yaptıklarını anlatmıştı. Bundan dolayı da Hz. Osmân (r.) Hz. Ali'ye (r.) had uygulaması için emir vermiş, Hz. Ali de Abdullah b. Cafer'e bu görevi havale etmişti.

Hz. Osman Velîd'in içki içtiğini öğrenince onu bu görevinden azledip yerine Saîd b. As el-Âs b. Ümeyye'yi tayin etmişti. Saîd Hz. Ömer'in (r.) evinde büyümüştü. Şam illeri fethedildiğinde onu ordunun ileri gelenleri arasına katmış, o da Muâviye'nin yanında görev yapmıştı. Bir gün Hz. Ömer (r.) Kureyş'e Saîd'in nerede olduğunu sormuş, onun Şam'da olduğu haberi verilince, Saîd'i Medîne'ye çağırmıştı. Saîd, Medîne'ye vardığında, Hz. Ömer ona: «Senin bir sürü belâlara uğradığın gibi bir sürü iyiliklere de mashar olduğunu duydum. Bu belâları ve musîbetleri arttır da Allah da bunlara karşılık sana hayırlar versin» demişti. Bu arada Saîd Hz. Ömer'e: «Benim için bildiğin bir eş, bir zevce var mı?» diye sormuş, o da; «Hayır» şeklinde cevap vermişti. Bu arada Süfyân b. Ufey'in kızlarının anneleriyle birlikte Hz. Ömer'e geldikleri görülür. Anneleri Hz. Ömer'e şöyle hitap eder: «Bizim erkeklerimiz tümüyle helâk oldu. Eğer erkekler helâk olursa kadınlar da tamamen kaybolup gider. Bunun için bu kızları kendilerine denk kimselerle evlendir.» Bunun üzerine Hz. Ömer bu kızlardan birisini Saîd ile, diğerini de Abdurrahman b.

Avf ile evlendirmişti. Bir süre sonra Mes'ûd b. Nuaym en-Nehşelî'nin kızları gelip Hz. Ömer'e: «Erkeklerimiz helâk oldu, geride çoluk çocuğumuz kaldı. Bundan dolayı bizi denklerimizle birleştir,» demişlerdi. Hz. Ömer (r.) bu kızlardan birisini Saîd'e, öbürünü de Cübeyr b. Mut'ime vermişti. Gerçekten Saîd daha evvelki dönemlerde İslâmın ızdıraplı günlerini yaşamıştı. Ömer vefat edinceye kadar Kureyş'in ileri gelen erkekleri arasındaydı. Hz. Osmân Saîd'i Kûfe valiliğine tayin edince Saîd oraya doğru yönelmiş ve el-Eşter ve Ebû Haşşe el-Gifârî, Cündep b. Abdullah ve Cesseme b. Sa'b b. Cesseme ona katılmışlardı. Bu şahıslar, daha evvel Velîd ile birlikte Kûfe'de görev yapan kimselerdi.

Saîd, Kûfe'ye vardığında mescide girip minbere çıkmış ve Allah'a hamd ve sena ettikten sonra: «Vallahi ben istemediğim halde size gönderilmiş bulunuyorum. Ancak başına getirildiğim bu görevden de kaçamazdım. Şunu biliniz ki fitne başını çıkarmış ve gözlerini açmış bulunuyor. Vallahi bu fitneyi mutlaka kahredeceğim ve kökünden söküp atacağım, yoksa o beni yok edecektir. Bu konuda da kendimin murakıbı yine ben olacağım,» diyerek minberden inmiş ve Kûfe halkının durumunu öğrenmeye başlamıştı. Halkın durumunu iyice öğrendikten sonra Hz. Osmân'a Kûfelilerin ıstırap içinde olduklarını, şerefli ve üstün insanların kahredilip İslâm'ın ileri gelen şahsiyetlerinin zillete uğratıldıklarını, buna karşılık buraya hakim olanların daha sefil kimseler ve bedevî araplar olduğunu, üstün ve şeref sahibi kimselere iltifat edilmediğini, musîbetlerin de bu insanların başlarından eksik olmadığını yazmıştı.

Hz. Osman (r.) şöyle cevap vermişti: «Emmâ ba'du... Cenâbı Allah bu bölgeleri fetheden İslâmın ilk askerlerine ayrı bir fazilet ve üstünlük vermiştir. Bu illere daha sonra gelip yerleşen halkın onlara tabi olmasını, ancak bu ilk fatihlerin hakkı terkedip ondan uzaklaşmaları halinde diğerlerinin bu üstünlüğü ele geçirmeleri gayet tabiidir. İşte herkese hakka yapıştığı oranda muamele et ve mevkiini koru. Herkese hakettiğini adaletle ve ölçüyle ver. İnsanların haklarını gözetmek ve bilmek ile adalete varılır.»

Saîd Eyyâm ve Kâdisiyye halkına haber gönderip onlara şöyle yazmıştı: «Siz insanların öncülerisiniz. Siz insanların yüzlerisiniz. Bir insanın yüzü de onun vücudunun aynasıdır. Bundan dolayı siz bize ihtiyaç sahibi kimseleri haber veriniz.» Daha sonra Kûfe halkı bir dedikodu havasına kapılmış ve şehir içinde dedikodu bir hayli yaygınlaşmıştı. Saîd durumu Hz. Osmân'a bildirdiğinde halkı toplayarak halîfeden gelen mektubu onlara okumuş ve Hz. Osmân'ın

yazdıklarını halka iletmişti. Onlar da Saîd'e «Evet, doğrusunu sen yaptın. Gerçekten fitneyi çıkaran insanlara ve sonradan gelenlere bu şekilde yüz verme, çünkü onlar bu işin ehli değildirler. Gerçekten işin ehli olmayan kimseler görev yüklendiklerinde onu hakkıyla yüklenemez ve işi fesada boğarlar» demişlerdi. Hz. Osman şöyle yazmıştı: «Ey şehir halkı! Siz hakka yapışınız. Şunu iyi biliniz ki fitne aranızda bir hayli yaygınlaşmış bulunmaktadır. Vallahi ben sizin hakkınız olan bir şeyi mutlaka size ulaştırmaya çalışacağım. Irak halkının hakkı olan payı mutlaka onlarla birlikte şehirlerde yaşayan insanlara ulaştıracağım.» Onlar buna karşılık Hz. Osmân'a şöyle sormuşlardı: «Peki, bizim payımızı şehrimizden alıp götüreceğin şeylerle nasıl ödeyeceksin? Onu anlayamadık?» Hz. Osmân da: «Sizden biriniz elindeki payını istediği şekilde, istediği yere, Hicaz, Yemen illerine götürüp satabilir. O hak onundur» diye cevap vermiş, onlar da buna son derece sevinmişlerdi. Böylelikle Cenâb-ı Allah onların hiç ummadıkları fetihleri onların eliyle gerçekleştirmişti. Gerçekten onların ele geçirdikleri ganimetleri çeşitli kabilelerden kimseler onları hoşnut edecek fiyatlarla satın almışlardı. Böylece bütün insanlara hak etmiş oldukları pay ulaşmış oluyordu.

Saîd b. el-Âs'ın Taberistân'a seferi

Bu yıl içinde Saîd b. el-Âs daha evvel bu yılda kimsenin sefer düzenlemediği Taberistân'a gazaya çıkmıştı. Hz. Ömer zamanında bu konuda ihtilâflı rivayetler zikredilmişti. Bu rivayete göre ise Saîd b. el-Âs, H. 30. (M. 650-651) yılda yanında Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İbn Abbâs, İbn Ömer, Abdullah b. Amr el-Âss, Huzeyfe b. el-Yemân, İbn Zübeyr ve Rasûlullah'ın (a.) ashâbından bazı kimselerle Taberistân'a sefer düzenlemişti. İbn Âmir Basra'dan çıkıp Horasan'a doğru yönelmiş ve Saîdden evvel Nisâbur'a varmıştı. Saîd de Kumis'e gelmiş ve orada konaklamıştı. Huzeyfe b. el-Yemân Nihâvend'den sonra Cürcân'a varıp oranın halkı ile iki yüz bin dirhem ödemeleri şartıyla sulh akdetmişti. Arkasından Taberistân'a bağlı olup deniz cihetinden Cürcân ile sınırdaş olan Tamîse'ye ulaşan Saîd, buranın halkıyla çarpışmalara giriştiği bir sırada korku namazı kılınmış ve savaşın durumunu Huzeyfe Saîd'e bildirmişti. Saîd bu çarpışmalar sırasında adamın birine indirdiği bir kılıç darbesiyle, omuzunu yere düşürmüştü. Düşmanı iyice kuşattıktan sonra emân istemişler, Saîd de bir tek adam öldürmemek şartıyla onlara emân vermişti. Başka bir rivayette kaleyi fethetmiş ve bütün halkını kılıçtan geçirmişti. Böylelikle kalede bulunanlar ganimet

olarak ele geçirilmişti. Benû Nehd'ten birisi ganimetler arasında üzerinde büyük bir kilidin bulunduğu bir sandık bulmuş, içinde mücevherat olduğunu sanmıştı. Bu durum Saîd'e ulaşınca, Saîd bu Nehdli adama sandığı getirmesini emretmiş, sandık getirilip kilidi kırılınca içinde ikinci bir sandığın olduğu görülmüştü. O sandık da açıldığında içinde kırmızı bir bez bulunmuştu. Bu bezi açtıklarında içinde bir sarı bezin olduğu görülmüş, sarı bezi açtıklarında içinde koyu kırmızı renge boyanmış iki erkeklik uzvu bulmuşlardı.

Saîd, ayrıca Namiye bölgesini fethetmişti. Burası bir şehir değil de tamamen sahra idi.

Bu arada Saîd'in yanında bulunan Yûsuf b. Amr'ın dedesi Muhammed b. el-Hakem b. Ebi'l-Akîl vefat etmişti. Bu fetihlerden sonra Saîd geriye dönmüştü.

Cürcân halkı Saîd ile yaptığı anlaşma üzerine her sene yüz bin bazen de iki yüz bin ve bazı yıllar üç yüz bin dirhem haraç ödüyorlardı. Bunu öderken de: «Bu üzerinde yaptığımız anlaşma gereğidir,» diyorlardı. Aradan bir müddet geçtikten sonra bu haracı ödememiş ve isyan etmişlerdi. Böylelikle Kumas cihetinden Horasan yolu Cürcânlılardan gelecek tehlikeye karşı kesilmişti. Horasan'a giden yol Fars illerinden ve Kirmân'dan geçmekteydi. Horasan'a giden yolu Kumas'tan ilk defa geçiren Kuteybe b. Müslim olmuştu. O, bu uygulamayı Horasan'a tayin edildiği bir sırada gerçekleştirmişti. Yezîd b. Mühelleb Horasan'a gönderilmiş, onlarla sulh anlaşması akdettikten sonra Buhayra ve Dihistân'ı fethedip Cürcân halkıyla daha evvel Saîd'in yapmış olduğu anlaşmaya benzer bir sulh akdetmişti.

Huzeyfe'nin el-Bâb'a yaptığı gazâ ve mushaflar meselesi

Huzeyfe Rey'de gazada bulunduğu bir sırada Abdurrahman b. Rabîa'ya yardım etmek üzere el-Bâb'a gönderilmişti. Huzeyfe ile birlikte Saîd b. el-Âs da gazaya çıkmış, Huzeyfe'yle birlikte Azerbeycân'a kadar varmıştı. Onlar buraya yardımcı kuvvet olarak gitmişlerdi. Huzeyfe dönünceye kadar burada ikâmet etmiş ve birlikte geri dönmüşlerdi. Huzeyfe geri döndüğünde Saîd b. el-Âs'a şöyle demişti: «Ben bu seferimde değişik bir şeyle karşılaştım. Eğer bu böyle kendi halinde bırakılacaksa ilerde insanlar Kur'an'ı okuma konusunda ihtilâfa düşecekler ve bir daha da bunun etrafında birleştirilmeleri mümkün olmayacaktır» Saîd: «Nedir bu gördüğün?» diye sorunca Huzeyfe: «Hums ehlinden bazı kimseler kendi okuyuş-

larının diğer bütün insanlardan daha doğru ve isabetli olduğunu söylüyorlar. Bunlar da Mikdâd'dan Kur'an-ı Kerîm öğrenmişlerdi. Dimaşk halkı da şöyle diyordu: «Bizim okuyuşumuz diğer herkesin okumasından daha güzel ve daha doğrudur.» Kûfeliler de aynı şekilde Abdullah b. Mes'ûd'dan almış oldukları okuma şeklinin daha doğru olduğunu söylüyorlar ve diğer yandan Basralılar da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den aldıkları okuma şeklini savunuyor ve bu mushaflarına da «kalblerin nüvesi» adını veriyorlardı.» diye söylemişti. Kûfe'ye ulaştıklarında Huzeyfe müslümanlara bu durumu bildirmiş, korktuğu şeyleri anlatmıştı. Rasûlullah (s.)'ın ashâbı Ebû Huzeyfe'yi tasdik etmiş ve tabiinden bir çok kimse ona uymuştu. İbn Mes'ûd'un arkadaşları ona: «Neden bahsediyorsun? Biz İbn Mes'ûd'un okuduğu şekilde okumayalım mı?» demişler, Huzeyfe ve taraftarları da şöyle cevap vermişlerdi: «Sizler bedevî adamlarsınız, susunuz, hata içindesiniz.» Arkasından da Huzeyfe: «Vallahi ömrüm vefa edersę müminlerin emîrine gidip bu meseleyi anlatacağım ve mutlaka buna el koymasını isteyeceğim» demişti. Onun bu sözü üzerine Abdullah b. Mes'ûd ağır sözler söylemiş, Saîd de aynı şekilde son derece kızıp oradan ayrılmış ve oradakiler de bu münakaşayı kesip dağılmışlardı. Huzeyfe son derece kızmış olarak Hz. Osmân'a gidip gördüklerini anlatmış ve şöyle demişti: «Ben yalın ayak, başı kabak koşup gelen bir haberciyim. Ümmetin böyle bir durumdan kurtarılmasına çalışınız.» Bunun üzerine Hz. Osmân ashâbı toplayarak bu meseleyi onlara da anlatmış, onlar gerçekten bu meselenin önemini idrak ederek hepsi birden Huzeyfe'nin görüşüne katılmışlardı. Bunun üzerine Hz. Osmân Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'ya haber göndermiş: «Bize yanında bulunan mushafı gönder de onu çoğaltalım» demişti. Hz. Hafsa'nın yanında bulunan bu mushaf nüshası Hz. Ebû Bekir (r.a.) zamanında yazılmış olan nüsha idi. Yemâme gününde birçok sahâbenin öldürülmesi üzerine Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.)'e: «Yemâme gününde bir çok kimse öldürülmüş ve ölüm oranı bir hayli artıp Kur'ân'ın okunması tehlikeye düşmüştür. Bu şekilde Kur'ân okuyucularının gittikçe azalmasından ve Kur'an'ın bir kısmının kaybolmasından korkuyorum. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerîm'in mushaf haline getirilip toplanmasını uygun görüyorum» demişti. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'e Kur'an'ı bez parçaları ve kemikler üzerinde yazılı olan metinlerinden ve müslümanların hafızalarında olan şekliyle toplanıp bir araya getirilmesini emretti. Bir araya getirilen bu mushaf Hz. Ebû Bekir'in yanındaydı. O vefat ettikten sonra Hz. Ömer'e teslim edildi. Onun da vefatından sonra bu mushaf nüshasını Hz. Hafsa alıp yanında muhafaza etmişti.

Hz. Osman bu nüshayı Hz. Hafsa'dan alıp Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. el-Âs, Abdurrahman b. el-Hars b. Hişâm'a teslim ederek bu nüshayı çoğaltmalarını emretmiş ve onlara şöyle demişti: «Eğer bir hususta ihtilâfa düşerseniz Kureyş şivesi üzerine yazınız, çünkü Kur'an Kureyş şivesi üzerine nazil olmuştur.» Onlar da Hz. Osmân'ın emirlerine uydular. Bu nüshaları çoğalttıktan sonra Hz. Osman asıl nüshayı Hz. Hafsa'ya gönderip diğerlerini de İslâm devletinin muhtelif bölgelerine ulaştırmış ve bunların dışında kalan diğer yazıları yaktırmış ve yalnız bu istinsah edilen yeni nüshalara itimat edilmesini emretmişti. Kûfelilerin dışında kalan herkes yapılan bu mushaf çoğaltmasına bir hayli sevinmiş ve bunun önemini takdir etmişti. Çoğaltılan mushaflardan biri Kûfe'ye gönderildiğinde Rasûlullah (s.a.v.)'ın ashâbı buna son derece sevinmiş, fakat Abdullah b. Mes'ûd ve ona tabi olan bazı kimseler bu işe katılmamışlar ve mushafın bu şekilde toplanmasına sevinenleri de ayıplamışlardı. İbn Mes'ûd: «Bütün bunlara rağmen bu konuda siz geri kaldınız ve sizi geçenler önünüze geçmiştir. Bunun için de siz böyle olduğunuz gibi kalınız.» demişti. Hz. Ali Kûfe'ye vardığında bu anlayışta olan adamlardan birisi kendisine şikâyette bulunup Hz. Osmân'ı ve müslümanları Kur'an'ı bu şekilde çoğaltmalarını ayıplamıştı. Bu sözleri duyan Hz. Ali ona bağırarak; «Sus! Bizden büyük bir cemaatın görüşü üzerine bu iş gerçekleştirilmiştir. Eğer ben de aynı durumla karşı karşıya kalsaydım aynı şeyi yapardım,» demişti.

Rasûlullah (s.a.v.)'ın mührünün Eris kuyusuna düşmesi

Bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın mührü Hz. Osmân'ın elinden Medine'ye iki mil mesafede bulunan Eris kuyusuna düşmüştü. Bu kuyuda çok az su vardı. Mührün içine düşmesinden sonra da bütün suyu boşaltılmıştı.

Hz. Peygamber (s.) diğer milletleri İslâma ve Allah yoluna davet etmek için mektuplar yazdığı sırada bu mührü yaptırmıştı. Ona: «Mühürlü olmayan bir mektubu onlar okumazlar» denmiş, bunun üzerine de Rasûlullah (s.) kendisine demirden bir mührün yapılmasını emretmişti. Mühür yapıldıktan sonra onu parmağına geçirmiş, fakat hemen Hz. Cebrâil gelip onu bu işten alıkoymuştu. Hz. Peygamber bu mührü atıp yerine bakırdan bir mührün yapılmasını emretmiş ve parmağına takmıştı. Ancak Cebrâil'in tekrar gelip «At bunu» demesi üzerine yine Rasûlullah (s.a.v.) bu bakırdan olan mührü de atıp yerine gümüşten bir mühür edinmiş ve parmağına

takmıştı. Cebrâil (a.s.) tekrar gelip bunu kullanmasını emretmiş, Rasûlullah da bu yüzüğü ve mührü edinmişti. Bu mührde üç satır vardı. Birinci satırda «Muhammed», ikinci satırda «Rasûl», üçüncü satırda ise «Allah» yazılıydı. Rasûlullah (s.a.v.) âhirete irtihal edinceye kadar bu mührü kullanmıştı. Hz. Ebû Bekir de vefat edene kadar bu mührü kullanmış, arkasından Hz. Ömer'e geçmiş o da vefat edene kadar kullanıp Hz. Osman'a intikal ettirmiş ve Hz. Osmân da bu mührü altı yıl müddetle kullanmıştı.

Müslümanların su ihtiyaçlarını temin etmek için Medîne yakınlarında bir kuyu kazılmıştı. Hz. Osman bu kuyu başında oturmuş yüzüğü ile oynuyorken yüzük elinden kaymış, kuyunun içine düşmüştü. Kuyunun içinde mührü çok aramışlar ve kuyunun bütün suyunu boşaltmışlarsa da yine mühür bulunamamıştı. Hz. Osmân bu mührü bulabilecek kimseye çok büyük miktarda mükâfatlar vadetmişti. Ancak mühür bulunamayınca son derece üzülmüş, bulunmasından ümidini kesince de aynı şekil üzerine ikinci bir mühür yaptırıp parmağına takmış ve vefat edinceye kadar parmağında kalmıştı. Ancak şehit edildiğinde bu mührün kimin tarafından alındığı bilinememiştir.

Ebû Zer el-Gıfârî'nin er-Rebeze'ye gönderilmesi

Bu yıl içinde Ebû Zer el-Gıfârî Şam'dan Medîne'ye gönderilmiş ve bu hususta birçok sebepler ileri sürülmüştü. Bu sebepler arasında Muâviye'nin Ebû Zer'e küfretmesi, onu ölümle tehdidi gibi şeyler nakledilir ve Şam'dan Medîne'ye gönderilmesi ve Medîne'den sürgün edilmesi gibi acı olaylar zikredilir. Ancak bu acı olayların anlatılması pek doğru olmaz. Bu doğru olsa bile Hz. Osmân'a bu konuda hak vermek gerekir, çünkü devlet başkanının emri altında bulunanları te'dip etmeye hakkı vardır. Bu ve bu gibi konularda devlet başkanı yetkilidir. Bunun için de Hz. Osmân'ın kınanması mümkün değildir. Fakat bütün bunlara rağmen ben bunları anlatmaktan hiç hoşlanmıyorum.

Ancak bu konuda onu ma'zur görenler şöyle anlatmaktadırlar: «İbn es-Sevdâ' Şam'a vardığında Ebû Zer'le karşılaşıp ona şöyle demişti: «Ey Ebâ Zer! Sen Muâviye'nin 'Mal Allah'ın malıdır! Herşey Allah'ındır' demesini ve müslümanlara rağmen müslümanlara danışmadan onların adını silmek istemesini beğeniyor musun?» Bunun üzerine Ebû Zer Muâviye'ye varıp: «Sana ne oluyor da müslümanların malına Allah'ın malı adını veriyorsun?» diye sorar. Mu-

âviye ona cevaben: «Allah'ın rahmeti üzerine olsun ey Ebâ Zer! Biz Allah'ın kulları, mal da onun değil midir?» deyince Ebû Zer de: «Evet, ama bunu söyleme» der. Bunun üzerine Muâviye: «Peki müslümanların malı olarak diye niteleyeceğim» diye cevap verir. İbn Sevdâ' tekrar Ebu'd-Derdâ'a gidip Ebû Zer'e söylediklerinin aynısını ona aktarır. Ebu'd-Derdâ': «Vallahi senin Yahûdi olduğunu zannediyorum!» diye karşılık verir. Arkasından Ebu'd-Derdâ', Ubâde b. es-Sâmit'e gidip durumu anlatmış ve Muâviye'ye gidip, «Vallahi Ebû Zer'i sana karşı kışkırtan bu İbn es-Sevdâ'dır» demiştir.»

(Ebû Zer bir müslümanın bir gecede yiyeceğinin dışında hiçbir malının olmaması gerektiğine ve kesinlikle mal biriktirmeyip Allah yolunda veya hak sahibi kimselere dağıtılmasına kâni idi. Kur'ân-ı Kerîm'in: «**Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda sarfetmeyenler var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele**» (1) âyeti kerîmesinin zahiri ile hüküm verirdi. Ebû Zer, Dimaşk'ın çarşılarında insanlara şöyle seslenirdi: «Ey zenginler ve ey günahkâr fakirler! O altını ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda sarfetmeyenlerin cehennem ateşiyle yanıp kavrulacaklarına dair haberler vardır. Onların yüzleri, önleri ve sırtları bu ateşten demirlerle dağlanacaktır.» Nihayet şehrin fakirleri zenginlere karşı bir cephe teşkil edip Ebû Zer'in yanında yer aldılar. Zenginler onlardan gördükleri bu tepkiyi de Muâviye'ye şikayet etmişlerdi. Bir gün Muâviye Ebû Zer el-Gıfârî'ye adamın biriyle bin dinar para gönderir. Ebû Zer bu parayı o gece çıkmadan hemen infak eder. Ertesi gün sabahleyin Muâviye sabah namazını kıldıktan sonra parayı gönderdiği adamı çağırtıp ona Ebû Zer'e gitmesini: «Beni Muâviye'nin azabından kurtar, çünkü o bin dinarı başkasına vermemi emretmişken yanlışlıkla getirip sana verdim?» diye söylemesini emreder. Adam Ebû Zer'e gidip bu emri yerine getirir. Fakat Ebû Zer ona: «Ey oğulcağızım! Muâviye'ye git ve Ebû Zer vallahi bize göndermiş olduğun o dinarlardan bir tanesi bile bizimle sabahlamamıştır, hepsini dağıttık.» diyor de ve bu paraların bize yanlışlıkla geldiğini söyleyip bunları verdiğimiz adamlardan toplamamız için bize üç gün mühlet vermesini iste» der. Muâviye Ebû Zer'in amelinin sözlerini gerçekten tasdik ettiğini görünce Hz. Osmân'a şöyle bir mektup yazmıştı: «Ebû Zer beni bir hayli zor duruma sokuyor. O fakirlere şöyle şöyle söyleyip duruyor.» Hz. Osmân ise ona şöyle karşılık vermişti: «Fitne başını kaldırmış ve gözlerini açıp etrafa yayılmıştır. Bunun için senin bu meseleyi fazla kurcalamadan hemen kapatman daha uygundur. Son-

(1) et-Tevbe, 9/34.

ra Ebû Zer'i yanına vereceğin bir delil ile birlikte bana gönder ve insanlarla dalaşmaktan yapabildiğin kadar uzak dur.» Bunun üzerine Muâviye Ebû Zer'i Medîne'ye Hz. Osman'ın yanına göndermişti. Ebû Zer Medîne'ye varıp da şehrin Sel' dağı eteklerine ulaştığını görünce şöyle demişti: «Medîne halkını büyük bir baskın ve sürekli anılacak bir harp ile müjdeleyin.» Hz. Osman'ın yanına vardığında Hz. Osman ona: «Bu Şamlılar senin dilinin uzunluğundan sözedip duruyorlar, sebebi nedir?» diye sorar. Bunun üzerine Ebû Zer de olup bitenleri anlatır. Ancak Hz. Osman şöyle karşılık verir: «Ey Ebâ Zer! Ben ancak bana düşenleri yerine getirebilirim. Müslümanları da gayret sarfetmeye ve iktisatlı davranmaya davet edebilirim. Zühd ve takvâya bağlanmaları konusunda onları mecbur edemem.» Ebû Zer de bunun üzerine: «Maruf ile dağıtıp bilinen şekilde mallarını komşuya, akrabalarına, kardeşlerine infak etmedikçe zenginlerden razı olmayınız?» der. Orada bulunan Ka'bu'l-Ahbâr şunu söyler: «Farzları yerine getiren kimse görevini yapmış sayılır.» Onun bu sözünü duyan Ebû Zer başına bir darbe indirip kafasını yaralar ve: «Ey Yahûdînin oğlu! Sana ne oluyor da burada laf söyleyebiliyorsun?» diye bağırır. Hz. Osmân Ka'b'ın bu yaralanma işini kendisi yüklenir ve onun diyetini kendisi öder. Ancak Ebû Zer Hz. Osman'a şöyle der: «Medîne'den çıkıp gitmeme izin verir misin? Çünkü Raşûlullah (s.) Medîne evlerinin Sel' dağı eteklerine ulaştığında buradan çıkıp gitmemi emretmiştir.» Bunun üzerine Hz. Osmân ona Medîne'den çıkma izni vermiş ve o da er-Rebze denilen yere gidip konaklamış ve orada bir mescid inşa etmiştir. Hz. Osmân ona bir miktar deve ve iki de hizmetçi verip günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar para verirdi. Aynı şekilde Râfi' b. Hudeyc de bir meseleden dolayı Medîne'nin dışında yerleşmişti.

Ebû Zer Medîne'den uzak kalıp bedevî adetlerine alışmaması için Medîne'ye gidip gelirdi. Kendisi Şam'dan uzaklaştıktan sonra Muâviye onun ailesini de yanına göndermişti. Şam'dan ayrıldıkları sırada yanlarında bir adamın taşıyamayacağı kadar ağır bir torba vardı. Muâviye etrafındakilere seslenerek: «Bakınız, dünyada zühdden bahseden adamların yanlarında neler var.» demiş, bunun üzerine Ebû Zer'in hanımı: «Vallahi bunun içinde ne dinar var, ne de dirhem. Ebû Zer'in kendisine verilen maaştan kendi ihtiyaçlarımız için ayırdığımız birkaç kuruştan başka bir şey yoktur,» diye karşılık vermişti.

Ebû Zer, er-Rebze'de bulunduğu sırada bir gün zekât toplamak üzere bir memur gelir ve namaza kalkılacağı sırada Ebû Zer'e: «Buyur, namazı kıldır» der. Bunun üzerine Ebû Zer: «Hayır, sen buyur;

çünkü Rasûlullah (s.) bana şöyle demişti: «Başında burnu kesik bir köle dahi olsa dinle ve ona itaat et.» Sen bir kölesin, fakat burnun kesik değildir. Onun için namazı sen kıldır.» diye karşılık verir. Bu adam Mucâşi' adında bir zekât memuru idi.)

Bu yılın diğer olayları

Hz. Osman bu yıl içinde cuma günü uzaktan gelenlerin işitmesi için üçüncü bir ezanı okutma uygulamasına geçmişti. Yine bu yılda Bedir ehlinden olan Hâtib b. Ebi Belte'a el-Lahmî vefat etmişti.

Yine bu yılda Bedir ashâbından Amr b. Ebî Serh el-Fihrî ve Mes'ûd b. Rebî' vefat etmişlerdi. Mes'ûd b. Rebî'in diğer bir rivayette İbn Rebî'a İbn Amr el-Kârî' diye lakaplandığı ifade edilir. Rasûlullah (s.)'ın Erkâm'ın evine girmesinden önce müslüman olmuş, Bedir'de bulunmuş ve altmış küsur yaşında vefat etmişti. Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.)'ın ganimet memurluğunu yapmış ve başka görevleri yerine getirmiş olan Bedir ashâbından Abdullah b. Ka'b b. Amr el-Ensârî de bu yılda vefat etmiş, yine Bedir ashâbından olup Osmân'ın kardeşi olan Abdullah b. Maz'ûn ve yine Bedir ashâbından olan Cebbâr b. Sahra da bu yılda vefat etmişlerdi.

H. 31. (M. 651-652) YIL OLAYLARI

es-Savârî gazvesi

es-Savârî gazvesinin tarihi hakkında değişik rivayetler kaydedilmiştir. Bir rivayete göre H. 31., diğer bir rivayete göre H. 34. (M. 654-655), başka bir rivayete göre ise H. 31. yılda meydana gelmiş olan el-Esevîra gazvesi ile birlikte aynı yılda vaki olduğu kaydedilir. Bu gazvede müslümanların başında Muâviye bulunuyordu. Hz. Osmân'ın hilâfetinin ilk günlerinden itibaren bütün Suriye Muâviye'nin emrine verilmişti.

Muâviye'nin Suriye valiliğine zemin hazırlayan sebepler şunlardı: Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh vefat etmeden önce yerine İyâd b. Ganm'ı tayin etmişti, İyâd Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın hem dayısı hem de başka bir yolla amcasının oğlu idi. Son derece cömert bir insan olarak tanınıyordu. Diğer bir kavle göre ise, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh daha önce zikrettiğimiz Muâz b. Cebel'i tâyin etmişti. İyâd öldüğünde Hz. Ömer onun yerine Said b. Huzeym el-Cumâhi'yi tayin etti. Onun da ölümü üzerine ise, Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'yi getirdi. Hz. Ömer vefat ettiği zaman Umeyr Hıms ve Kınnesrin valisi olarak görev yapıyordu. Diğer taraftan yine Hz. Ömer zamanında Yezid b. Ebî Süfyân vefat ettiğinde Hz. Ömer onun yerine kardeşi Muâviye'yi görev başına getirmiş, böylece bütün Ürdün ve Dımaşk bölgesi Muâviye'nin emrine girmişti. Umeyr b. Saîd el-Ensârî'nin bir ara hastalanıp da Hz. Osmandan kendisini bu görevden affetmesini istemesi üzerine Hz. Osmân ona izin vermiş, o da ailesinin yanına geri dönmüştü. Böylece Umeyr'in elinde bulunan Hıms ve Kınnesrin de Muâviye'ye verildi. Filistin valisi bulunan Abdullah b. Alkama'nın vefatı üzerine Hz. Osmân onun hakim olduğu bu bölgeyi de Muâviye'ye devredince Muâviye bütün Suriye genel valisi durumuna geçmişti. Bu da Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci yılında gerçekleşmiş oldu. İşte Muâviye'nin bütün Suriye'ye hakim olmasına zemin hazırlayan sebebler bunlardı.

Bu seferin asıl sebebine gelince: müslümanların Kuzey Afrika'-

da Bizans'a verilen bir çok vergiyi almaları ve onlardan bir çok insanı öldürüp bir kısmını da esir etmeleri üzerine Herakleios'un oğlu Konstantin İslâmın yayılmaya başladığı günden o güne kadar Bizans'ın hazırladığı en büyük ordunun başına geçerek beş yüz veya altı yüz gemiden meydana gelmiş bir donanma ile birlikte müslümanlar üzerine yürümüştü. Buna karşılık da Suriye ordularının başında Muâviye b. Ebî Süfyân, donanmanın başında da Abdullah b. Sa'd İbn Ebî Serh olmak üzere müslümanlar Bizans'a karşı sefere çıkmışlardı. Rumlarla ilk karşılaştıkları anda rüzgâr müslümanların aleyhinde esiyordu. Her iki donanma da olduğu yerde demirlemiş iken bir ara rüzgâr dinmişti. Müslümanlar onlara şöyle bir teklifte bulunmuşlardı: «Sizinle aramızda bir emân olsun.» O geceyi müslümanlar Kur'an okuyarak, namaz kılarak ve Allah'a dua ederek geçirirlerken Rumlar da çanlar çalıyorlardı. Ertesi gün her iki taraf gemilerini birbirlerine yaklaştırmış, hatta bazı gemileri karşı tarafın gemilerine bağlamış, kılıçlar ve kamalarla çarpışmışlardı. Bu çarpışmalarda müslümanlardan birçok kimse şehit olmuştu, fakat Rumlardan öldürülenlerin haddi hesabı yoktu. Müslümanlar başka bir gazvede bu kadar mükemmel ve büyük bir sabır örneği göstermemişlerdi. Bunun üzerine de Cenâb-ı Allah müslümanlara zafer ve yardım ihsan etmiş, Konstantin de yaralı olarak geri çekilmiş ve Rumlar, çok az bir kimse hariç, tümüyle ölümden yakalarını kurtaramamışlardı. Abdullah b. Sa'd zaferden sonra Zât es-Savârî'de bir müddet durduktan sonra geri dönmüştü. Muhammed b. Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekr'in Hz. Osman aleyhinde konuştukları ilk günler bu gaza sırasında olmuştu. Onlar Hz. Osmân'ın değişik uygulamalar yaptığını, Ebû Bekir ve Ömer'e muhalefet ettiğini, Rasûlullah (s.a.v.)'ın kanını mühan kılıp Kur'an'ın tekfir ettiği Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i valilik makamına getirdiğini tenkid ediyorlar ve diğer taraftan yine Rasûlullah (s.a.v.)'ın Medine'den sürgün ettiği kimseleri ashâbın muhalefetine rağmen tekrar Medine'ye getirmesini, Said b. el-Âs ve İbn Âmir gibilerini de vali yapmasını çekiştiriyorlardı. Bu gazve sırasında onların bu konuşmaları ve tenkitleri müslümanların o andaki kumandanı olan Abdullah b. Sa'd'ın kulağına gitmiş, o da bunlara: «Bizimle birlikte gemilere binmeyin» demişti. Bunun üzerine onlar yalnız Kıptilerin binmiş oldukları bir gemiye binmişlerdi. Düşmanla karşı karşıya gelindiğinde müslümanlar arasında en az savaşıp düşmana karşı koyan bu iki şahıs olmuştu. Onlara: «Neden böyle az çarpıştınız?» diye sorulduğunda şöyle demişlerdi: «Biz Abdullah b. Sa'd'ın emrinde nasıl savaşırız? Hz. Osmân onu bu hâliyle vali tayin etmiş ve ayrıca şöyle şöyle uygulamalar yapmıştır.» Abdullah onların bu konuşma-

larını işitince haber gönderip bu tavırlarından vazgeçmelerini istemiş ve onları tehdit etmişti. Ancak bir çok kimse onların bu dedikodularına kulak vererek onlara uymuş ve daha evvel müslümanların ağzından hiç çıkmamış olan konuşmalar ve tenkitler olmuştur.

Diğer taraftan Konstantin gemileriyle birlikte Sicilya adasına çekilmiş, buranın halkı savaşın neticesini kendisine sorduğunda olup bitenleri Sicilyalılara anlatmıştı. Sicilyalılar Konstantin'e: «Hıristiyanlığı rezil ettin, adamlarımızı da yok ettin. Eğer Araplar bizim üzerimize gelecek olsalar onları buradan geri çevirmek mümkün değildir,» demişler, sonra bir hamama sokup öldürerek onunla birlikte gemide bulunanları serbest bırakıp Konstantiniyye'ye dönmelerine izin vermişlerdi.

Bir rivayette bu yıl içinde Armenia bölgesinin Habîb b. Meslemе tarafından daha önce kaydedildiği şekilde fethedildiği ifade edilir.

Şehriyâr'ın oğlu Yezdecird'in öldürülmesi

Daha önce tartışmasını yaptığımız gibi bazı müverrihlerin ifadelerine göre bu yıl içinde Yezdecird Fars illerinden Horasan'a kaçmış, İbn Âmir de Basra valiliğine tayin edildiği günlerde Fars illerine varıp buraları fethetmişti. Yezdecird Gur şehri veya diğer adıyla Erdeşir-Hurre şehrinden Hicrî 30. yılda kaçıp gitmiş, İbn Âmir de onu takip etmek üzere Mücâşi' b. Mes'ûd'u göndermişti. Fakat diğer bir rivayete göre, Herim b. Hayyân el-Abdî veya Herim b. Hayyân el-Yeşkeri onu takip etmişti. Onu Kirmân'a kadar takip ettiklerinde Yezdecird Horasan'a kaçıp gitmişti. Mücâşi' b. Mes'ûd yanındakilerle birlikte Yezdecird'i takip ederken son derece şiddetli bir hava ile karşılaşmış, kar ve tipinin etkisiyle yanındakilerin tümü helâk olmuştu. Kar bir mızrak boyunu bulmuş ve müslümanların mahvına sebep olmuştu. Mücâşi'in adamlarından birisi yanında bulundurduğu bir cariyeyi kestiği bir devenin karnı içine sokup oradan uzaklaşmış, ertesi gün geldiğinde cariyeyi diri olarak bulmuştu. Mücâşi'in ordusunun burada helâk olmasından dolayı buradaki bir köşke «Mücâşi' Köşkü» adı verilmişti. Burası Kirmân'a bağlı Sircân şehrine beş veya altı fersah uzaklıkta bulunuyordu.

Bu anlattıklarımız Yezdecird'in bu yıl içinde kaçtığını belirten tarihçilerin ifadeleridir. Yezdecird'in Fars ve Horasan illerinin fethedilmesinden sonra öldürülmesi olayı tarihçiler arasında görüş ayrı-

lıklarına yol açmıştır. Bazılarına göre Yezdecird Rüstem'in kardeşi Hurrezâd ile birlikte yanlarında bulunanları alarak Kirmân'dan Merv'e kaçmıştı. Daha sonra Hurrezâd oradan geri dönüp Yezdecird'i Merv valisine teslim etmiş bulunuyordu. Yezdecird ondan mallar isteyince vali onu reddetmiş, ancak Merv halkı Yezdecird'den korktukları için Türklere haber gönderip onlardan yardım istemişlerdi. Bunun üzerine Türkler Merv'e gelerek Yezdecird'i ve adamlarını muhasara altına alıp onları kılıçtan geçirmişlerdi. Bu arada Yezdecird Mergab nehrinin kenarına kadar yaya olarak kaçıp orada bulunan bir değirmencinin evine sığınmış, ancak gece olup da uyuyunca değirmenci onu öldürmüştü. Başka bir rivayete göre ise, Merv halkı Türklerden yardım falan istemeden kendileri Yezdecird'in adamlarını öldürmüş, o da oradan kaçıp bu değirmen taşı yapan adamın evine gidip sığınmış, onlar da onu izleyerek burada gizlendiğini öğrenmişler, adamı yakalayıp da onu sorguya çektiklerinde Yezdecird'i öldürdüğünü itiraf etmiş, bunun üzerine Merv halkı da bu değirmenciyi öldürmüştü.

Yezdecird burada bir kadınla cinsel ilişkide bulunmuş, onun ölümünden sonra kadın hilkati eksik bir oğlan çocuğu doğurmuş ve adını el-Muhdec koymuştu. Muhdec'in Horasan'da nesli çoğalmış ve bir sürü çoluk çocuğu olmuştu. Kuteybe b. Müslim, Suğd bölgesini fethettiğinde bu Muhdec'in çocuklarından iki tane cariye ele geçirmiş, ikisini —veya bir kavle göre bir tanesini— Haccâc'a göndermişti. Haccâc da bunu Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik'e hediye etmişti. Velîd'in oğlu Yezîd bu cariyeden dünyaya gelmişti. Yezdecird öldürüldükten sonra atıldığı Mergab nehrinden çıkarılmış, bir tabuta konularak İstahr'a götürülmüş ve orada bir kabristan'a gömülmüştü.

Diğer bir görüşe göre, Nihâvend savaşından sonra İsfahân'a kaçıp yerleşmiş bulunuyordu. Orada Mityar adında bir adam varmış. Bu Mityar Araplardan bazı iyilikler görmüştü. Onun için bir gün Mityar Yezdecird'in yanına varıp içeri girmek için kapıcısından izin istemişti. Sonra yanına girip onu vurup yaralamış ve oradan uzaklaşmıştı. Kapıcısı Yezdecird'in yanına vardığında kan revan içinde idi. Yezdecird hemen o anda İsfahân'dan ayrılıp Rey şehrine gelmişti. Buraya vardığında Tabaristân melikî gelerek ülkesini onun emrine vermek istediğini ve buraların son derece müstahkem olduğunu anlattığı halde Yezdecird bu teklifi kabul etmemişti.

Başka bir görüşe göre, Yezdecird hemen buradan Sicistân'a ve oradan da yanında bulunan bir atlı ile birlikte Merv şehrine gitmiş-

ti. Bir başka görüşe göre de Fars illerine varıp orada dört yıl ikamet etmiş, daha sonra Kirmân'a giderek orada da iki veya üç yıl kalmıştı. Bu arada onun adamlarından birisi kendisinden bir talebte bulunmuş, fakat bu talebi reddedilince Yezdecird ayağından tutulup sürüklenmiş ve oradan kovulmuştu. Bunun üzerine Sicistân'a giderek beş yıla yakın bir müddet burada ikamet ettiği, daha sonra Araplara karşı savaşmak üzere ordular toplamak için Horasan'a gittiği kaydedilir. Merv'e giderken adamlarının ileri gelenlerinin çocuklarından aldığı rehineler arasında Ferruh-zâd da yer almıştı. Yezdecird Merv şehrine geldiğinde Çin hükümdarlarına, Fergâna, Kâbil ve Hazar Krallıklarına haberler gönderip yardımlar istemişti. O günlerde Merv şehrinde vali olarak Barâz'ın babası Mahuveyh bulunuyordu. Mahuveyh oğlu Barâz'ı Merv'de vekil bırakmış, Yezdecird'in hilesinden ve tuzağından korktuğundan burasını korumasını istemişti. Bir gün Yezdecird şehrin etrafında dolaşıp kapılarından birinden içeri girmek istemişse de Barâz onu alıkoymuş, babası oğluna dışardan seslenip de kapıyı açmasını söylediği halde Barâz kapıyı açmamıştı. Ancak babası ona kapıyı açmaması için ayrıca işarette bulunmuştu. Bu arada Yezdecird'in adamlarından birisi bu hileyi anlamış, durumu Yezdecird'e anlatmış ve Mahuveyh'i öldürmesi için kendisine izin vermesini istemişti, fakat Yezdecird buna izin vermemişti.

Başka bir kavle göre de Yezdecird Mahuveyh'i görevden azledip yerine onun yeğeni Sencan'ı getirmek istemiş, bunu öğrenen Mahuveyh Yezdecird'in öldürülmesi için tuzaklar hazırlamıştı. Bunun için Mahuveyh Neyzek Tarhan'a haber gönderip onu davet etmiş, Yezdecird'in öldürülmesi konusunda anlaşma yaparak Araplarla sulh akdetmek için kendisiyle anlaşmıştı. Mahuveyh, Tarhan'ın Yezdecird'e karşı kendisine yardım etmesi halinde Türk hakanına günde bin dirhem vermeyi taahhüt ediyordu. Bunun üzerine Neyzek Turhan Yezdecird'e mektup yazıp Araplara karşı kendisine yardım etmeyi vaad ediyor ve askerleriyle Ferruh-zâd'ın ondan uzaklaşmaları halinde kendisinin ona yakın olacağını söylüyordu. Bu mektubu alan Yezdecird adamlarıyla istişarede bulunmuş, Sencan ona şöyle demişti: «Benim görüşüme göre askerlerini ve Ferruh-zâd'ı sakın kendinden uzaklaştırmayasın.» Ebû Barâz da: «Ben Neyzek Turhan'ın gönlünü okşamanı ve onu istediği şekilde hoşnut etmeyi daha uygun buluyorum» şeklinde konuşmuştu. Yezdecird onun bu görüşünü kabul edip askerlerini ondan uzaklaştırmış, bunu duyan Ferruh-zâd koşup Yezdecird'in huzuruna gelmiş ve yakasını paçasını yırtıp bağırmaya başlayarak: «Herhalde beni öldürmek istiyor-

sunuz» demiş ve Yezdecird kendi eliyle ona emniyette olduğuna dair bir emânname yazıncaya kadar oradan ayrılmamıştı. Ayrıca Yezdecird onu aile efradını ve yanında bulunanları Mahuveyh'e teslim edip onu bu konuda şahit kılmıştı. Neyzek yaklaştığı sırada Yezdecird Ebû Barâz'ın teklifi üzerine onu eğlenceler ve müzikli törenlerle karşılamıştı. İki hükümdar karşılaştıkları anda Ebû Barâz biraz geride durmuş ve Neyzek onu yaya olarak karşılamıştı. Yezdecird ona kendi özel atlarından birisinin getirilmesini emretmiş Neyzek de ona binmişti. Her ikisi yürüyüp de askerlerinin tam ortasına geldiklerinde yan yana durmuş ve Neyzek ona şöyle demişti: «Beni kızlarından birisiyle evlendir ki düşmanlarına karşı sana yardımcı olayım.» Ancak onun bu teklifini duyan Yezdecird Neyzek'e küfretmiş, Neyzek de onun kafasına bir darbe vurmuştu. Bağırıp çağırmağa başlayan Yezdecird kaçmış, Neyzek'in adamları da Yezdecird'in askerlerini öldürmeye başlamıştı. Yezdecird de oradan uzaklaşıp bir değirmencinin evine sığınarak üç gün bir şey yiyip içmeden orada gizlenmiş, değirmenci ona: «Ey Şakî herif, çık da birşeyler yiyiver, mutlaka acıktın artık!» dediğinde Yezdecird şöyle karşılık vermişti: «Ben şarkı söylenmeden yemek yiyemem.» Bu arada değirmencinin yanında şarkı söyleyen bir adam varmış. Değirmenci ona şarkı söylemesini teklif edince o da Yezdecird'in yemek yemesi için şarkı söylemiş ve nihayet Yezdecird yemeğe başlamıştı. Bu şarkıcı oradan ayrılıp gittiğinde Yezdecird'in başına gelenleri duymuş ve onun eşkâlini ve evsafını sorunca ona Yezdecird'in nitelikleri anlatılmış ve eşkâli tarif edilmişti. Bunun üzerine Ebû Barâz onunla bir atlı gönderip Yezdecird'i boğmasını ve nehre atmasını emreder. Atlı değirmencinin yanına geldiğinde Yezdecird'in nerede gizlendiğini söylemesi için onu dövmeye başlamış, ancak değirmenci inkâr edip durmuştu. Ancak tam oradan ayrılıp gideceği sırada askerlerden birisi ona: «Ben burada bir misk kokusu duyuyorum,» demişti. Nehir tarafına bakıp da ipekten bir elbisenin suda olduğunu görmüş ve ona yaklaştığında Yezdecird olduğunu anlamıştı. Yezdecird kendisini öldürmemesini ve nerede olduğunu söylememesini rica edip ona yüzüğünü, kolyesini ve bileziklerini verir. Ancak adam: «Bana dört dirhem ver, seni serbest bırakayım» der. Ne var ki Yezdecird'in dört dirhemi yoktur. Ona şöyle der: «Benim şu yüzüğümün değeri ve pahası biçilemez, işte al onu.» Fakat adam kabul etmez. Bunun üzerine Yezdecird: «Bana, bir gün dört dirheme muhtaç olacaksın diye söylenip dururdu. İşte bu acı günümü de gördüm,» diye söylenir. Sonra küpelerinden birini çıkarıp onu gizlemesi için değirmenciye verir, fakat gelen atlılar onu öldürmek isterler. Yezdecird onlara şöyle der: «Yazıklar olsun size! Biz din ki-

taplarında hükümdarları öldüren kişilerin Allah tarafından dünyada yakılacağını okuyup duruyoruz. Beni öldürmeyin, ya bir Dehkân'a götürün veya Araplara teslim edin, onlar bana ilişmezler.» Bunun üzerine onlar Yezdecird'i yakalayıp bir yay kirişi ile boğarlar ve suya atarlar. Merv piskoposu onu sudan çıkararak bir tabuta koyup defneder. Ebû Barâz Yezdecird'in küpelerinden birisinin nerede olduğunu sormuş ve onun akıbetinin ne olduğunu söyleyen adamı yakalayıp itiraf edinceye kadar onu dövmüştü.

Diğer bir rivayette ise şunlar kaydedilir: Yezdecird Arapların Kirmân'a varmalarından önce oradan ayrılarak Merv dolaylarına varır ve oradan et-Tabaseyn ve Kûhistan'a dört bin atlı ile girer. Tam Merv'e yaklaşacağı sırada birinin adı Barâz, diğerinin ise Sencan olan iki kumandan ile karşılaşır. Bunlar kendi aralarında sürekli olarak anlaşamayan ve birbirlerine kin besleyen iki kişi idiler. Barâz sürekli olarak Sencan'ın aleyhinde bulunup onun öldürülmesi için tuzaklar hazırlar. Ancak bu haber etrafa yayılıp Sencan'ın hanımlarından birisi bunu işitir. Durumu öğrenen Sencan adamlarını toplayarak Yezdecird'in sarayına gider. Sencan'ın geldiğini duyan Barâz kaçıp giderken Yezdecird de korkarak kaçar ve Merv'e iki fersah kadar uzaklıkta bulunan bir değirmene gider, değirmen taşı yapan adamın evine gizlenir. Değirmenci onu yedirip içirir ve ondan birşey ister. Yezdecird de ona kemerini verir. Ancak değirmenci Yezdecird'e: «Bana dört dirhem ver yeter» der. Yezdecird'in yanında ise dört dirhem bulunmaz. Sonra Yezdecird orada uyuyunca değirmenci onu bir balta ile öldürür, karnını yararak suda batsın diye içine ağır şeyler yerleştirir ve onu nehre atar.

Merv'de bulunan bir papaz onun öldürüldüğünü duyar. Bu papaz şehirde bulunan hıristiyanları toplayarak onlara şöyle der: «Şehriyâr'ın oğlu öldürülmüş. Şehriyâr b. Şîrîn, onun dedesi Anûşirevân zamanında bizim milletimiz olan hıristiyanların nasıl bir güvenliğe ve şerefe nail olduklarını, bu güvenlik ve şerefin de ne demek olduğunu bilirseniz işte bundan dolayı bizim Yezdecird'e matem tutmamız ve ona hıristiyan mezarı yapmamız gerekmektedir. Hıristiyanlar onun dediklerine uyup ona bir mezar inşa edip cesedini sudan çıkarmış, kefenlemiş ve onu kendi mezarlarına gömmüşlerdi.

Yezdecird yirmi yıl hükümdarlık etmişti. Onun hükümdarlığının dört yılı rahat ve huzur içinde, altı yılı ise müslümanlarla savaşlarda, şiddet ve ızdırap içinde geçmişti. Yezdecird, Erdeşir b. Bâbek'in hükümdarlığının en son halkasıydı ve ondan sonra ise buranın hükümranlığı müslümanların eline geçmişti.

Abdullah b. Âmir'in Horasan'ı Fethetmesi

Hz. Ömer b. el-Hattâb şehit edilince Horasan halkı imzalamış oldukları ahdi bozarak isyan etmişlerdi. İbn Âmir Fars illerini fethettiği zaman yanında bulunan Habîb b. Evs et-Temîmi ona: «Ey Emir! İşte bu bölge senin önünde duruyor ve bu arazilerden çok azı fethedilmiş bulunmaktadır. Haydi oraya doğru yönel, umulur ki Cenâb-ı Hak sana yardım eder» demişti. İbn Âmir onun bu teklifine: «Biz oraya gitmek konusunda emir aldık mı?» diye karşılık verir ve onun görüşünü benimsediğini açığa vurmaz. Başka bir rivayete göre ise, İbn Âmir, Fars illerini fethettikten sonra Basra'ya dönerek İstahr bölgesinde Şerîk b. el-A'ver el-Hârisî'yi vekil bırakır. Bu arada Şerik b. el-A'ver, İstahr mescidini inşa ettirir. İbn Âmir Basra'ya vardığında el-Ahnef b. Kays veya bir başkasına ona gelerek şöyle der: «Düşmanın senden kaçıp durmaktadır ve senden de bir hayli korkmaktadır. Önündeki bölgeler ise gayet geniştir. Haydi oraya doğru yürü, umulur ki Cenâb-ı Allah sana yardım eder ve dinini aziz kılar.» İbn Âmir hazırlıklar yapıp Basra'da Ziyâd'ı vekil bırakarak Kirmân'a doğru yola çıkar ve Kirmân'a da ashâbdan biri olan Mücâşi' b. Mes'ûd'u vali olarak tâyin eder. İbn Âmir yine ahidlerini bozmuş olan Kirmân'a karşı savaşmasını Mücâşi'e emreder. Diğer taraftan aynı şekilde ahidlerini bozup isyan etmiş olan Sicistân halkı üzerine de er-Rabî' b. Ziyâd el-Harsî'yi gönderir. İbn Âmir kendisi de öncülerin komutasına Ahnef b. Kays'ı getirerek Nîsâbûr'a ve Horasân'ın kapısı durumunda olan et-Tabeseyn adlı iki kaleye varır. Ancak buranın halkı ile barış anlaşması yapması üzerine Kûhistân'a doğru gider. Kûhistân halkı müslümanlara karşı koymağa girişince aralarında savaş başlar, kalelerine sığınmaya mecbur edinceye kadar savaş devam eder. İbn Âmir'in kaleye yaklaşması üzerine Kûhistânlılar altı yüz bin dirhem ödemek şartıyla anlaşmaya varırlar. Diğer bir rivayete göre ise Bekr İbn Vâil diyarının bir parçası olan Kûhistân üzerine giden Umeyr b. Ahmer el-Yeşkerî idi.

İbn Âmir Rüstak-zâm üzerine bir askerî birlik göndermiştir. Rüstak-zâm, Nîsâbûr'a bağlı olup silâh zoruyla fethedilmişti. Aynı şekilde İbn Âmir yine Nîsâbûr'a bağlı olan Bâharz ve Cuveyn illerini fethetmişti.

Aynı şekilde İbn Âmir Nîsâbûr'a bağlı olan Beyhak üzerine el-Esved b. Külsûm el-Adevî'yi göndermişti. Esved b. Külsûm son derece zâhid adamdı. Beyhak'a vardığında kale surunda açılmış olan bir gedikten içeri dalmış ve onunla birlikte de müslümanlardan bir grup bu yarıktan içeri girivermişlerdi. Şehre girdiklerin-

de el-Esved şehit oluncaya kadar yanındakilerle birlikte düşmanla çarpışmıştı. Onun şehit olması üzerine askerin başına kardeşi Edhem b. Külsûm getirilmiş ve Beyhak'ı fethetmeyi başarmıştı. el-Esved Cenâb-ı Allah'ın kendisini düşmanlardan yırtıcı hayvanlarla kuşların midelerinde muhafaza etmesini dua ederdi. Kardeşi şehre girdiğinde onun cesedini bulamamış, onunla birlikte şehirde şehit olan arkadaşlarını defnetmişti. Diğer taraftan İbn Âmir, Nîsâbûr bölgesine bağlı Buşt ilini fethetmişti. Buşt Büst şehrinden ayrıdır. Buşt ayrı bir şehir olup Horasân'ın Nîsâbûr bölgesine bağlıydı. Büst ise Dâvûn bölgesindedir.

İbn Âmir Havâf, Esferâyîn ve Ergiyân'ı fethettikten sonra Nîsâbûr üzerine yürüyerek etrafındaki yerleri ele geçirmiş ve orayı da aylarca kuşattıktan sonra fethetmişti. Kalenin dörtte birini bir merzubân savunuyor, kendi bulunduğu kısmı korumaya çalışıyordu. Bu dört parçadan birinin merbuzânlarından biri müslümanları şehre sokmak için onlardan emân dilemişti. Merzubânın bu isteği kabul edilmiş, o da geceleyin kapıyı açmış ve müslümanlar şehre girmişlerdi. Ancak şehrin en büyük merzubânı yanındakilerle birlikte iç kaleye sığınmış ve bütün Nîsâbûr'a emân verilmek üzere sulh talebinde bulunmuştu. Onun bu isteği kabul edilmiş ve bir milyon dirhem ödemek şartıyla anlaşma yapılmış ve buranın valiliğine Kays b. el-Heysem es-Sülemî getirilmişti. İbn Âmir oradan Nesâ ve Abiyurd üzerine askerler göndermiş, bunlar barış yoluyla buraları ele geçirmişlerdi. Diğer taraftan da Serahs üzerine Abdullah b. Hâzim es-Sülemî ile birlikte başka bir askerî birlik göndermişti. Serahs'a gelen müslümanlar buranın halkı ile savaşa girişmiş, fakat şehrin ahalisi emân vermek suretiyle müslümanlardan barış istemişlerdi. Ancak bu barış şehrin adamlarından yüz kişiye emân verilmesi üzerine akdedilmiş bulunuyordu. Abdullah b. Hâzim es-Sülemî merzubânın bu isteğini kabul etmiş ve şehre girince merbuzân kendisini bu yüz adam içinde zikretmediği için onu öldürmüş ve şehri silâh zoruyla almış bulunuyordu. Tûs şehrinin merzubânı da İbn Âmir'e gelmiş ve Tûs şehri için altı yüz dirhem ödemek üzere anlaşma yapmışlardı. Abdullah b. Hâzim veya bir başkası komutasında Herât'a ordu gönderince Herât merzubânı İbn Âmir'e gelerek Herât, Badgîz ve Bûşeync üzerine anlaşmalar yapmak üzere teklifte bulunmuştu. Diğer bir rivayete göre ise İbn Âmir bizzat kendisi ordusuyla birlikte Herât üzerine yürümüş, halkı ile savaşa girişmiş ve buranın merzubânı İbn Âmir'e bir milyon dirhem ödemek üzere anlaşma akdetmişti. İbn Âmir'in buraya kadar

uzandığını işiten Merv merzubânı da ona haber gönderip iki milyon iki yüz bin dirhem üzerine anlaşma yapma teklifinde bulunur. Bundan başka rivayetler de zikredilir. İbn Âmir Merv merzubânına İbn Nu'mân el-Bâhilî'nin yüzüğünü göndermişti. Merv şehri, Sinc köyü hariç olmak üzere, tümüyle sulhen fethedilmiş, ancak Sinc köyü kılıç zoruyla alınmıştı. Bunun arkasından İbn Âmir el-Ahnef İbn Kays'ı Toharistân'a göndermişti. el-Ahnef «Ahnef Rustâk'i» diye bilinen Savencerd'e varıp burayı muhasara etmiş ve şehir halkıyla üç yüz bin dirhem üzerine sulh akdetmişti. Ahnef buranın halkına şöyle demişti: Bizden bir adam şehre girip de orada ezan okuyup geri dönünceye kadar ona dokunmamanız üzere sizinle sulh akdederim.» Onlar da bunu kabul ettiler. el-Ahnef oradan da Merv er-Rûz tarafında çarpışmalara girişmiş, onları hezimete uğratarak şehirlerinde muhasara altına almıştı. Merv er-Rûz'un merzubânı Yemen sahibi Bâzân'ın akrabalarından birisi idi. Bu merzubân Ahnef'e mektup yazarak: «Beni sulha yönelten husus Bâzân'ın islâmı kabul edişidir.» demişti. Onunla altı yüz bin dirhem ödemek üzere sulh akdedilmişti. Oradan Rustak-Bag üzerine bir askerî birlik göndererek bölgeyi istilâ etmiş, koyun sürülerinden bir miktarını alıp getirmişler ve şehir halkıyla sulh akdedilmişti. Diğer taraftan Toharistân, Cûzcân ve Tâlkân ile Fâryâb şehirlerinin halkı biraraya gelerek Ahnef'e karşı büyük bir ordu hazırlamışlar ve karşı karşıya gelip çarpışmalara girişmişlerdi. Sagânyan hükümdarı el-Ahnef üzerine atılıp vuruşmağa başlayınca el-Ahnef hükümdarın elinde bulunan mızrağı zorla çekip almış ve şiddetli bir hücuma geçmişti. Nihayet müşrikler hezimete uğramış, müslümanlar onları kılıçtan geçirmiş ve istedikleri gibi ganimetler ele geçirip Merv er-Rûz'a geri dönmüşlerdi. Düşmanın bir kısmı Cûzcân'a sığınınca el-Ahnef onların üzerine el-Akra' b. Hâbis et-Temîmî'yi bir grup süvariyle göndermiş ve ona şöyle demişti: «Ey Temîmoğulları! Birbirinizle sevişiniz, muhabbet ediniz, aranızda adaleti yayınız ki sizin cihadınız başarıya ulaşsın. Mideleriniz ve cinsel isteklerinize karşı cihad ediniz ki dininize bağlı olasınız. Düşmana karşı da zalim olmayınız ki cihadınız başarıya ulaşsın.» Bunun üzerine el-Akra' İbn Hâbis Cüzcân'da düşmanla karşılaşmış, müslümanlar sanki bir kır gezintisine gider gibi müşrikleri hezimete uğratmış ve Cüzcân'ı silâh zoruyla fethetmişlerdi.

Diğer taraftan el-Ahnef Tâlkân'ı ve Fâryâb'ı sulh yoluyla fethetmişti. Fakat diger bir rivayete göre Fâryâb'ı Umeyr b. Ahmer fethetmiş bulunuyordu. Diğer taraftan Toharistân'a bağlı olan Belh şehrine yürüyen el-Ahnef bir rivayete göre dört yüz bin, diğer bir

rivayete göre ise yedi yüz bin dirhem ödemek şartıyla sulh akdetmişti. el-Ahnef Belh üzerine Esîd b. el-Müteşemmis'i vali tayin ettikten sonra Hârezm'e doğru gider. Hârezm Ceyhun nehri kıyısındadır. Ancak el-Ahnef buranın fethini bir türlü başaramaz. Yakın arkadaşlarıyla istişarede bulunduktan sonra Hudayn b. el-Münzir ona şöyle der:

Amr b. Ma'dikerib der ki: «Eğer bir şeye gücün yetmezse onu bırak ve gücün erişinceye kadar da ona ilişme.»

Useyd Belh'e varıp buranın halkıyla sulh akdetmişti. Belhliler Useyd'e bir sürü dirhem ve dinarın yanısıra birçok davar ve hediyeler sunmuşlardı. Useyd onlara şöyle demişti: «Biz sizinle bunlar üzerine anlaşma yapmadık!» Onlar da: «Hayır, bunun üzerine anlaşma yapmadınız, ancak biz bu hediyeleri bu günkü idarecilerimize takdim ediyoruz.» diye karşılık vermişler, Useyd de bunun üzerine: «Bu verdikleriniz benim hakkım mıdır, değil midir, bilemeyeceğim; ancak bunları şimdilik yanımda tutuyorum» demişti. el-Ahnef oraya vardığında ona durumu haber vermişlerdi. Onlara bu hediyeler hakkında sorular sorduğunda Useyd'e dediklerini ona da tekrarlamışlardı. el-Ahnef de bu hediyeleri alıp İbn Âmir'e gitmiş, ona durumu anlatmış, o da şöyle demişti: «Ey Ebâ Bahr, al bunları!» El-Ahnef'in: «Benim bunlara ihtiyacım yoktur» demesi üzerine de İbn Âmir bunları almıştı.

Hasan el-Başrî şöyle der: «el-Kureşî onları malına katmıştı. Zaten o bu gibi şeyleri mala katanlardan idi.»

İbn Âmir bütün bu fetihleri gerçekleştirdikten sonra müslümanlar ona şöyle demişlerdi: «Senin Fars, Kirmân, Sicistân ve Horasân bölgeleri gibi geniş arazileri fethetmen şimdiye kadar kimseye nasîb olmamış büyük fetihlerdir.» Âmir onlara şöyle karşılık vermişti: «Evet, inşaallah bütün bunlardan elim boş olarak ayrılıp gitmekle Allah'a karşı olan şükrümü mutlaka edâ edeceğim. Ben buradan itibaren ihrâma girerek gidiyorum.» Gerçekten Nîsâbûr'dan ihrâma girerek Hz. Osmân'ın huzuruna gitmiş ve yerine Horasân'da Kays b. Heysem'i vekil olarak bırakmıştı. Kays b. Heysem Toharistân'a girdikten sonra onunla sulh akdetmeyen ve ona boyun eğmeyen bir tek şehir bile kalmamıştı. Simincân'a geldiği zaman buranın halkı itaat etmek istememiş, o da onları muhasara ederek şehri kılıç zoruyla fethetmişti.

Kirmân'ın Fethi

Daha evvel kaydettiğimiz gibi İbn Âmir Kirmân'da Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî'yi bıraktıktan sonra Horasân'a doğru yönelir. İbn Âmir Mücâşi'e burayı fethetmesini emreder. Kirmân halkı daha evvel akdetmiş oldukları barış anlaşmasını bozmuş ve isyan etmişlerdi. Mücâşi' Hemîd'i kılıç zoruyla fethettikten sonra halkını orada emân yoluyla bırakıp şehirde «Mücâşi' Köşkü» adıyla bir köşk yaptırmıştı. Mücâşi' Kirmân'ın merkezi olarak kabul edilen Sîrcân'a hareket etmiş ve orada günlerce ikamet edip halkı da bu müddet içerisinde kalelerinde savunmaya almışlardı. Ancak Mücâşi' buranın halkıyla çarpışarak kaleyi kılıç zoruyla fethetmişti. Sîrcân'ın halkından büyük bir kısmını buradan sürgün ettikten sonra Cîreft'i aynı şekilde kılıç zoruyla ele geçirmiş ve Kirmân'a giderek buranın halkını itaati altına almıştı. Mücâşi' oradan el-Kufs'a giderek orada birikmiş olan sürgün edilmiş acemlerle çarpışmış ve onlara karşı zafer elde etmişti. Burada mağlup olanların bir kısmı Kirmân'a kaçıp oradan gemilere binmişler ve bir kısmı Mükrân'a, bir kısmı da Sicistân'a gitmişlerdi. Müslümanlar onların evlerini ve arazilerini ele geçirmiş, iyice tamir etmiş, buraları ma'mur hale getirerek gelirlerini ve öşürlerini muntazam bir şekilde ödemeye başlamışlardı.

Sicistân ve Kâbil'in Fethi

Daha evvel Hz. Ömer el-Hattâb zamanını anlatırken Sicistân'ın fethedildiğini kaydetmiştik. Ancak Hz. Ömer'in vefatından sonra Sicistân halkı yapmış oldukları sulh anlaşmasını bozmuş ve isyan etmişlerdi. İbn Âmir Horasân'a gönderilince, kendisi de Kirmân üzerinden Sicistân üzerine er-Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî'yi göndermişti. O Zâlik kalesine varıncaya kadar yol almış, sonra Mihricân Günü'nde buranın halkı üzerine saldırarak Dihkânını esir almış, ancak Dihkân kendi canına karşılık fidye olarak altınla bezeyip gümüşle kaplamış olduğu bir harbe'yi vermiş ve müslümanlarla Fars illeriyle yapılan sulh anlaşmasının aynı şartlarıyla bir anlaşma akdetmişti. Daha sonra Kerkûye adı verilen şehre varıp buranın halkıyla sulh anlaşması akdedip Zerenc yakınındaki Ruşt şehrinde konakladı. Buranın halkıyla çarpışmalara giriştiğinde müslümanlardan bazıları şehit düşmüş, fakat müşrikler hezimete uğramış, onlardan pek çok kimse katledilmişti. Sonra er-Rabî' b. Ziyâd Nâşirûz'e giderek orayı fethetmiş ve oradan da Şervâz'a gidip halkını mağlup etmişti. er-Rabî' Şervâz'dan Zerenc'e vararak orada konaklamış, halkıyla giriş-

tiği çarpışmalarda onları hezimete uğratıp kalelerini muhasara altına almıştı. Zerenc merzubânı er-Rabî'e haber göndererek ondan sulh istemiş, emân dilediğini ve kendisinin bizzat ona sığınarak nefsini emniyete almak istediğini bildirmişti. er-Rabî' öldürülen düşman askerlerinin biri üzerine oturarak diğer bir cesede dayanmış ve adamlarına aynı şeyi yapmalarını emretmişti. Zerenc merzubânı bu hali görünce hemen bin köle ve her bir köleyle birlikte altından bir kase ödemeleri şartıyla sulh akdetmeyi teklif etmişti. Müslümanlar bu anlaşmayı imzalayıp şehre girmişlerdi. Daha sonra Rabî' bir vadi durumunda olan Senârûz'a girmiş ve Rüstem'in atlarının bulunduğu köye gitmek üzere bu vadiyi geçmişti. Bu köye vardığında köy halkı ve burada bulunan askerler onunla çarpışmış, neticede onları mağlup ederek Zerenc'e geri dönmüş ve burada yaklaşık bir yıla yakın ikamet etmişti. Daha sonra Zerenc'de bir görevli bırakarak İbn Âmir'in yanına döndüğünde buranın halkı bu görevliyi kovmuş ve tekrar isyan etmişlerdi.

er-Rabî'in valiliği bir buçuk yıl sürmüştü. Bu müddet içinde kırk bin kişiyi esir etmişti. Kâtibi Hasan el-Basrî idi. İbn Âmir, Abdurrahman b. Semure b. Habîb b. Abdişems'i Sicistân valiliğine tayin etmiş, Abdurrahman da oraya doğru hareket edip Zerenc'i muhasara altına alarak merzubânı ile iki milyon dirhem ve iki bin hizmetçi çocuk ödemek üzere sulh anlaşması yapmıştı. Abdurrahman Hint tarafından Zerenc ve el-Keşş arasında bulunan iki bölgeyi er-Ruhaç tarafında bulunan nokta ile Dâvun arasında bulunan noktayı tamamen kendi hakimiyeti altına almıştı. ed-Dâvun illerine vardığında buranın halkını ez-Zûz (er-Rûd) dağı civarında muhasara altına almış ve nihayet onlarla da barış imzalayarak ez-Zûz'a girmişti. ez-Zûz'da altından bir heykel vardı. Bu heykelin gözleri yakuttan idi. Heykelin ellerini kesip gözlerinde bulunan yakutları alarak merzubânına şöyle dedi: «Bu altın ve mücevheratı bir tarafa bırak. Sana şunu haber vereyim ki sana bu heykelin ne bir faydası, ne de bir zararı dokunur.» Abdurrahman sonra Kâbil ile Gazne diye bildiğimiz Zâbulistân vilâyetlerine giderek buraları fethetmişti. Abdurrahman daha sonra Zerenc'e dönerek Hz. Osmân'ın şehadeti vaki oluncaya kadar burada kalmıştı. Abdurrahman Zerenc'de Umeyr b. Ahmer el-Yeşkerî'yi yerine vekil bırakarak oradan ayrılıp gitmişti. Onun ayrılması üzerine buranın halkı isyan etmiş, Umeyr b. Ahmer'e itaat etmekten vazgeçmişlerdi. Ziyâd b. el-A'cem Umeyr b. Ahmer hakkında şu beyti söylemiş:

«Eğer Umeyr olmasaydı Yeşker kabîlesi helâk olurdu / Ama eninde sonunda Yeşker kabîlesi yok olacaktır.»

Bu yılın diğer olayları

Bu yıl içinde Hz. Osmân Hacc emîrliği görevini bizzat yaptı. Yine bu yıl içinde Bedir ashâbından olan Ebu'd-Derdâ el-Ensârî vefat etmişti. Diğer bir rivayette onun H. 32 (M. 652-653) tarihinde vefat ettiği kaydedilir. Yine aynı şekilde Bedir ashâbından olan Ebû Talha el-Ensârî de bu yılda vefat etmişti. Fakat onun H. 32. ve H. 51. yılda vefat ettiğine dair iki rivayet daha kaydedilir. Aynı şekilde Ebû Useyd es-Sâidî de bu yılda vefat etmiştir. Başka bir rivayete göre onun H. 60. yılda vefat ettiği belirtilir ki bu son rivayete göre Bedir ashâbından vefat edenlerin en sonuncusudur.

Yine bu yıl içinde Ebû Süfyân b. el-Hâris b. Abdulmuttalib b. Hâşim ve kardeşi Ebû Tufeyl ile 88 yaşında bulunan Ebû Süfyân b. Harb b. Ümeyye vefat etmişlerdi.

H. 32. (M. 652-653.) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Muâviye b. Ebî Süfyân'ın, yanında zevcesi Atike binti Karaza veya Fâhite olduğu halde İstanbul Boğazı üzerine sefer düzenlediği kaydedilir.

Bu yıl içinde Türklerin zafer kazanmaları ve Abdurrahman b. Rabî'a'nın şehit olması

Bu yıl içinde Hazarlarla Türkler müslümanlara karşı galip gelmişlerdi.

Türklerin galip gelmelerinin sebebi şu idi: İslâmî gaza ve fetihlerin şiddetle üzerlerine varmasından sonra öfkelenmiş ve şöyle haykırmışlardı: «Bizi yenebilecek, bize denk bir millet yokken nasıl oldu da azıcık bir ümmet olan müslümanlar üzerimize gelip bizi yendiler ve biz onlara karşı koyamadık.» Onlardan bazıları şöyle demişlerdi: «Bu adamlardan pek ölen olmadığı gibi, giriştikleri savaşlarda yaralanan bile olmamaktadır.» Müslümanlar bu seferden daha evvel Türkler üzerine yürümüş ve meydana gelen çarpışmada kimse ölmemişti. İşte bu yüzden müslümanların ölmediği zannına kapılmışlardı. Bir kısmı da: «Peki bunu denediniz mi?» diye sormuş ve müslümanlara bir tuzak kurmuşlardı. Müslüman askerlerden bir grup kurulan bu tuzağın yanından geçerlerken onları ok yağmuruna tutmuş ve şehit etmişlerdi. Bu olaydan sonra her iki tarafın kumandanları savaşmak üzere anlaşmış ve savaş için bir gün tesbit etmişlerdi. Bu arada Bâbu'l-Ebvâb'da bulunan Abdurrahman İbn Rabi'a'ya mektup gönderen Hz. Osmân şöyle demişti: «Raiyyemiz biraz karnı doyduğundan sanki azmış durumdadır. İşte bundan dolayı müslümanları sakın bir hücuma sürüklemeyesin. Onların telef edilmelerinden, öldürülmelerinden korkuyorum.» Abdurrahman Hz. Osman'ın ne demek istediğini anlayamamış ve Belencar'a doğru gazaya çıkmıştı. Türkler Hazarlarla bir araya gelip müslümanlara karşı bir cephe teşkil etmiş ve onlarla şiddetli bir savaşa girişmişlerdi.

Bu savaşta müslümanların kumandanı Abdurrahman şehit edilmişti. Abdurrahman'a kılıcının adına nisbetle «Zu'n-Nûr» adı veriliyordu. Abdurrahman'ın ölümü üzerine Belencar halkı onun cesedini alıp bir sanduka içinde toprağa verdiler. Her yağmur duasına çıktıklarında ondan yardım dilerlerdi. Ancak onun şehit edilmesinden sonra müslümanlar iki gruba ayrılmışlardı. Bir grub Bâbu'l-Ebvâb'a doğru yönelmiş, burada Hz. Osmân'ın emriyle Sâid b. el-Âs tarafından bir grub askerle gönderilmiş olan Abdurrahman'ın kardeşi Selmân b. Rabî'a ile karşılaşmış ve kurtulmuşlardı. Diğer grub müslüman ise, aralarında Selmân el-Fârisi ve Ebû Hüreyre olduğu halde Cîlân ve Cürcân tarafına giden askerler idiler. Bu askerler içinde aynı çadırda Yezid b. Muâviye en-Nehaî, Alkame b. Kays, Mi'dad eş-Şeybânî ve Ebû Müfrez et-Temîmî bulunuyordu. Diğer bir çadırda da Amr b. Utbe ve Hâlid b. Rabî'a ile el-Halhâl b. Zerrî ve el-Karsa' bulunuyordu. Her iki grup da aynı ordu içinde ve birbirlerine yakın idiler. el-Karsa' şöyle diyordu: «Bu kan elbiseler üzerinde ne kadar da güzel parlıyor!» Amr b. Utbe' de üzerinde bulunan kaftana bakarak şöyle demişti: «Bu beyaz rengin üzerinde kanın kırmızılığı ne kadar da güzel duruyor!»

Yezîd b. Muâviye en-Nehaî bir geyiğin kendisini alıp götürdüğünü ve bir çarşafa sarılıp kabre defnedildiğini ve bundan daha tatlı ve güzel bir şey görmediğini, onun kabri üzerinde de üç kişinin bekleyip durduğunu rüyasında görmüştü. Uykudan uyanıp da müslümanlarla düşman arasındaki savaş şiddetli safhasına geldiği sırada başına bir taş isabet edip orada şehit olmuştu. Gerçekten onun elbiseleri iyice kana bulanmıştı. O aynen bu haliyle kana bulanmış olarak kabrine indirilmişti.

Mi'dâd Alkame'ye şöyle demişti: «Bana şu örtünü ver de onunla başımı sarayım.» Alkame ona örtüsünü vermiş, Mi'dâd da Yezîd'in şehit edildiği yere varmış, Belencar kalesinin burçlarından birisine doğru hücuma geçtiği bir sırada mancınıklardan atılan bir taşın isabet etmesiyle şehit olmuştu. Arkadaşları onu da alıp Yezîd'in yanında defnetmişlerdi. Alkame o örtüsünü almış, yıkamış, fakat örtüden kanın eseri bir türlü çıkmamıştı. Alkame bu örtüyü Cuma günü takınır ve: «Bunu takmamın sebebi üzerinde Mi'dâd'ın kanının bulunmasıdır» derdi. Amr b. Utbe de aynen dilediği gibi kaftanı üzerinde kanları akmış olarak şehit olmuştu. el-Karsa' da aynı şekilde düşmanla çarpışmış, savaştıktan sonra o da şehit düşmütü. Bu acı haber Hz. Osmân'a vardığında: «İnnâ lillah, Kûfeliler çözülüp gittiler. Allah'ım sen onların günahlarını affet ve amellerini kabul eyle» diye dua etmişti.

Hz. Osmân Said b. el-Âs'a mektup yazıp Selmân'ı Bâbu'l-Ebvâb'a gazaya göndermesini istemişti. Selmân oraya vardığında bu mağlubiyete uğrayan müslümanları ve geri dönenleri görmüştü. Allah onları da öldürülmekten muhafaza etmişti. Abdurrahman b. Rabî' şehit edildiğinde Said b. el-Âs Selmân b. Rabî'a'yı buraya vali olarak tâyin etmişti. Kûfeliler üzerine de Huzeyfe b. el-Yemân'ı tâyin etmiş bulunuyordu. Hz. Osmân da Habîb b. Mesleme komutasında bir grup askeri bunlara yardım etmek üzere göndermişti. Bu gelen askerlerin başına Selmân geçmiş, ancak Habîb kabul etmek istememişti. Hatta Şamlılar kızarak: «Gerekirse Selmân'ı öldürürüz» demişler, Kûfeliler: «Vallahi o halde biz de Habîb'i döver ve hapsederiz ve eğer bize karşı koyacak olursanız aramızda çarpışmalar meydana gelir ve her iki taraftan da kan dökülür.» diye karşılık vermişlerdi.

Habîb Bâbu'l-Ebvâb'a emîr olmayı dilemiş ve aynı şekilde Kûfe'den gelecek orduya komutan olmayı arzu etmişti. Kûfelilerle Şam ehli arasında meydana gelen ilk ihtilâf bu idi. Bu arada Huzeyfe, arka arkaya üç sefer düzenlemişken üçüncüsünün meydana geldiği sırada Hz. Osmân şehit edilmişti. Huzeyfe Hz. Osman'ın şehadet haberini duyduğu anda şunları söylemişti: «Allah'ım, onu öldürenlere lânet eyle ve onları paramparça et. Biz onunla tartışırdık, o da bizimle tartışırdı. İşte bu fırsatı ve onun bu anlayışını fitneye bir çıkış kapısı olarak gördüler. Allah'ım, onlar boyunları kılıçlarla vurulmadıkça ölmesinler.»

Ebûzer el-Gıfârî'nin vefatı

Bu yıl içinde Ebûzer el-Gıfârî ölmüştü. Öldüğü sırada kızına: «Kızım, dışarı çık ve bak, etrafta kimseler görüyor musun?» demiş, kızı: «Hayır görmüyorum» diye cevap verince: «Demek ki benim ölüm saatim yaklaşmış değildir» diye eklemişti. Bir müddet sonra tekrar kızına bir koyun kesip pişirmesini emreder ve şöyle der: «Beni defnetmek üzere gelenler son derece salih kimseler olacak. Onların hepsine şöyle dersin: «Ebûzer vefat etmeden önce, onu defnettikten sonra yiyip içmeden ayrılmamanızı dilemişti.» Koyunun eti iyice kaynayıp pişince de kızına: «Bir daha bak bakalım, etrafta kimse var mı?» demiş, kızı bakıp geri geldiğinde: «Evet, tâ oralarda bineklerine binmiş olan bir takım kimseler vardır.» diye karşılık verince de: «Beni kıbleye doğru yatır.» demişti. Kızı kıbleye doğru yatırınca: «Allah'ım! Senin adınla ve seninle birlikte; Rasûlullah (s.)'ın milleti ve dini üzerine» diye söylemiş ve gözlerini hayata yum-

muştu. Kızı dışarı çıkıp bu gelenleri karşılamış ve onlara: «Allah sizden razı olsun, işte Ebûzer burada vefat etmiştir» demiş, onlar da: «Nerede o?» diye sorunca yattığı yeri göstermişti. Gelenler: «Evet ne mutlu bir insandı o, bize her zaman ikramda bulunurdu.» demişlerdi. Bu gelenler arasında Abdullah b. Mes'ûd da olup onu bu şekilde gördüğünde ağlamış ve şöyle demişti: «Rasûlullah (s.) ne kadar da doğru söylemiş. Gerçekten Ebûzer tek başına vefat edecek ve tek başına dirilecek.» Arkasından Ebûzer'i yıkamış, kefenlemiş ve namazını kılıp defnetmişlerdi. Bu işleri bitirdikten sonra Ebûzer'in kızı onlara: «Ebûzer'in sizlere selâmı var, Allah aşkına yemek yemeden ayrılmamanızı istemişti.» Onlar da bu söze uyarak yemek yemiş ve Mekke'ye giderken Ebûzer'in çoluk çocuğunu yanlarında götürmüş ve Hz. Osmân'a teslim etmişlerdi. Hz. Osmân Ebûzer'in kızını kendi ailesine katıp şöyle demişti:. «Allah Ebûzer'e rahmet eylesin ve onun günahlarını affetsin. Özellikle er-Rebze'ye inişi inşaallah mağfiretle sonuçlanacaktır.»

Ebûzer, vefat ettiği sırada onu defnetmek üzere oraya varan bu kâfile, çadıra vardıklarında bir misk kokusu duymuş ve bunun nereden geldiğini onun kızından sormuşlardı. Kız şöyle demişti: «Ebûzer vefat etmeden önce bana şöyle demişti: «Ölen insan etrafa biraz koku yayar. Beni defnetmek üzere gelecek olanlar bu kokuyu duyarlarsa yemek yiyemezler. Ben öldüğümde suyun içine biraz misk koy, üzerime ve çadıra sür.»

Ebûzer'i defnetmek üzere gelenler şunlardı: Abdullah b. Mes'ûd, Temîm kabîlesinden Ebû Müfrez ve Bekr b. Abdullah, Esved b. Yezîd, en-Nehaî kabîlesine mensup Alkame b. Kays ve Mâlik el-Eşter; el-Halhâl ed-Dabiyyi, el-Hars İbn Sevîd et-Temîmî, Amr b. Ukbe es-Sülemî, İbn Rabî'a es-Sülemî, Ebû Râfi' el-Müzenî, Süveyd b. Şu'be et-Temîmî, Ziyâd İbn Muâviye en-Nahaî ve el-Karsa'nın kardeşi, ve Mi'dâd'ın ve Şeybânî'nin kardeşi. Başka bir rivayete göre de Ebûzer'in H. 31. yılda vefat ettiği kaydedilir. Diğer bir rivayette de Abdullah b. Mes'ud'un Ebûzer'in evlâd-u iyâlini yanında götürmeyip orada terkettiği ve Hz. Osmân Mekke'den dönüp de ona Ebûzer'in vefat ettiği bildirilinceye kadar orada kalmış oldukları kaydedilir. Sonra Hz. Osmân onlara adam gönderip Medîne'ye aldırmıştı.

Kârin'in isyanı

Kârin et-Tabaseyn, Bâdgîs, Harât ve Kûhistân illerinden topladığı kırk bin kişilik orduyla müslümanlara karşı bir cephe oluştur-

muştu. Bunun üzerine Kays İbn Hâzim'e: «Bu konuda görüşün nedir?» diye sormuş, o da: «Bana kalırsa bu durumda artık senin buraları bırakıp gitmen gerekir, çünkü Horasân'da bir savaş meydana geldiği sırada bütün bu illerin emîrinin benim olacağıma dair İbn Âmir'den elimde bir ahidnâme vardır.» diyerek cevap vermiş sonra da uydurduğu sahte bir ahidnameyi çıkarıp göstermişti. Kays onunla münakaşa etmeyi lüzumsuz ve tehlikeli görerek oradan ayrılmış ve İbn Âmir'in yanına gitmişti. İbn Âmir durumu öğrenince Kays'a kızarak: «İlleri tamamen böyle harap halde bırakıp buraya geldin demek!» demiş, o da «İbn Hâzim bana senden gelen bir ahidnâme gösterdi.» diye karşılık vermişti. Sonra İbn Hâzin Kârin'e doğru dört bin kişilik bir orduyla çıkmış ve yanında bulunan askerlere yanlarında bir miktar yağ taşımalarını söylemişti. Kârin'in ordusuna yakın bir yere gelince, askerlere mızraklarının ucuna bir parça bez yahut pamuk bağlayarak onu iyice yağlamalarını emretmişti. Sonra akşama kadar yoluna devam edip akşam olunca askerlerinden altı yüz kişiyi öncü olarak öne almış, diğerlerini de arkalarına sıralamıştı. Akşam olduğunda mızraklarının ucundaki yağlı bezleri ateşe vermiş ve gece yarısına doğru müslüman öncüler Kârin'in ordusuna ve karargâhına kadar varıp onlara hücum etmişlerdi. Arkasından ordunun geri kalan kısmı da kendilerinden gayet emin bir şekilde düşmanın üzerine dehşetle atılmışlardı. İbn Hâzım düşmana yaklaştığında, onun etrafında, sağında ve solunda ateşlerin yanıp durduğunu, bir yere doğru bir yukarı doğru kalkıp indiğini görmüşler ve bu hal onları korkuya ve dehşete düşürmüştü. O sırada müslümanların öncü kuvvetleri çarpışıp dururken arkasından İbn Hâzım öteki kuvvetlerle birlikte Kârin'in üzerine hücum etmiş ve onu öldürmüşlerdi. Nihayet müşrikler hezimete uğramışlardı, müslümanlar onları izleyerek istedikleri gibi öldürüp duruyorlardı. Düşman ordusu büyük bir kayıp verdiği gibi müslümanlar bir çok kimseyi de esir almışlardı. İbn Hâzım bu büyük zaferin müjdesini İbn Âmir'e ulaştırdığında, İbn Âmir ondan razı olmuş ve onu Horasân'da vali olarak bırakmıştı. İbn Hâzım Cemel vakasına kadar bu görevini sürdürmüş, sonra İbn Hadremî olayı sırasında Basra'ya geldiğinde bu olaya Senbîl'in evinde bulunduğu sırada şahit olmuştu.

Başka bir rivayette de olay şöyle anlatılır: Kârin büyük bir ordu toplayıp da harekete geçtiğinde Kays b. Heysem, Abdullah b. Hâzım ile istişarede bulunup ne yapmaları gerektiğini sormuş, İbn Hâzim de ona şöyle demişti: «Bence sen bu orduya karşı koyamazsın; onun için kendin İbn Âmir'e git, ona düşmanın kalabalığını ve

çokluğunu anlat, biz de burada kalelere sığınıp düşmanları oyalayalım ve sizden gelecek yardımı bekleyelim.» Bunun üzerine Kays çıkıp gitmiş, o gittikten sonra İbn Hâzım yanında bulundurduğu sahte bir ahidnâmeyi çıkarıp müslümanlara göstermiş ve: «İşte İbn Âmir beni Horasân valiliğine tayin etmiştir.» diyerek Kârin'in üzerine yürümüş ve onu mağlup ederek İbn Âmir'e durumu ve zaferi mektupla bildirmişti. İbn Âmir de İbn Hâzım'ı bu başarısından dolayı Horasân valiliğinde bırakmıştı. Basralılar Horasân ehlinden sulh akdettikleri kimselerin dışında kalanlarla sürekli gazalarına devam etmişlerdi. Geri döndüklerinde arkalarında mutlaka kurtarıcı bir kuvvet olarak dört bin kişilik bir asker bırakıyorlardı.

Bu yılın diğer olayları

Bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın seksen sekiz yaşında olan amcası Abbâs vefat etmişti. O, Hz. Peygamberden üç yaş daha büyüktü. Yine aynı şekilde 74 yaşında iken Abdurrahman b. Avf vefat etmişti. Yine bu yılda Abdullah b. Mes'ûd vefat etmiş, onun namazını Ammâr b. Yâsir kıldırmıştı. Başka bir rivayette ise onun namazını Hz. Osman (r.a.) nın kıldırdığı kaydedilir. Yine bu yılda ezanın nasıl okunacağını rüyasında gören Abdullah b. Zeyd b. Abdi Rabbih vefat etmişti.

H. 33. (M. 653-654.) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde şu olaylar meydana gelmişti: Muâviye Malatya yakınlarında Rum ülkesinde «Kız Kalesi» denen yere bir gaza düzenlemişti. Abdullah b. Sa'd Kuzey Afrika'da ikinci bir sefere çıkmış ve daha evvel yaptıkları ahdi bozduklarından dolayı buradaki Rumlar üzerine bir sefer yapmıştı. Ahnef de Horasân'a yürüyerek Merv'i fethetmişti. İbn Âmir, Nîsâbûr'a gidip burayı ele geçirmişti. Yine bazı tarihçilerin ifadesine göre daha evvel fethini zikrettiğimiz Kıbrıs adasına bu yıl sefer düzenlenmişti. Diğer bir rivayette de H. 28. yılda fethedilmişti. Kıbrıs halkı H. 33. yılda Bizans'tan aldığı yardımla ahidlerini bozmuş ve denizde Bizans'tan gelen gemilerle birlikte müslümanlara karşı durmuşlardı. Bundan dolayı bu yıl içinde Muâviye Rumlara karşı gazaya çıkıp tekrar Kıbrıs'ı silâh zoruyla almış, bir çok kimseyi öldürüp bir kısım kimseleri de esir almışlardı. Muâviye Kıbrıs Rumlarını daha evvel yapılan sulh üzerine bırakıp oraya on iki bin kişilik bir müslüman topluluğu göndermiş, bu müslümanlar burada camiler inşa ettirmiş ve bir şehir kurmuşlardı. Başka bir kavle göre de Kıbrıs'a yapılan bu ikinci sefer H. 37. yılda gerçekleştirilmişti.

Kûfe'den Şam'a gönderilen kimseler meselesi

Bu yıl içinde Hz. Osmân Kûfe halkından bir grubu Şam'a mecburi ikâmete göndermişti. Bunun da sebebi şu idi: Hz. Osmân yukarıda izah ettiğimiz gibi Velîd'in içki içtiği haberini aldığında Kûfe valiliğine Saîd b. el-Âs'ı tâyin edip Velîd'i Medîne'ye göndermesini emretmişti. Saîd'in Kûfe'ye varıp Velîd'i Medîne'ye göndererek minberi yıkatması üzerine onunla birlikte gelmiş olan Ümeyyeoğullarından bazı kimseler onu bazı uygulamalarından alıkoymak istediler. Ancak onlara pek aldırış etmeyen Saîd müslümanlarla ve Kâdisiye gazileriyle birarada olup Kûfelilerin rahatını temin etmek is-

tedi. Saîd yalnız kaldığında bu adamlar onun yanına girer, fakat bunlar çıktığında da diğer bütün müslümanlar onun huzuruna çıkarlardı. Bir gün bu adamlar Saîdin yanına girip sohbet ettikleri sırada Esed kabîlesine mensup birinin oğlu olan Hubeyş şöyle der: «Talha b. Ubeydullah ne kadar cömert bir adamdır!» Bunu duyan Saîd: «Evet, en-Neşestec köyüne sahip bir adam mutlaka cömert olur. Vallahi benim de böyle bir köyüm ve arazim olsaydı hepinizi rahat ettirirdim.» diye karşılık verir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Hubeyş de: «Vallahi bu vadinin senin olmasını arzu ederdim.» der. Gerçekten söz konusu edilen bu yer Fırat kenarında, Kûfe'ye yakın bir yerde olup son derece mükemmeldi ve daha evvel Kisraların mülkiyetinde bulunuyordu. Orada hazır bulunanlar bu sözü duyunca ona: «Hay senin ağzın yamulsun! Vallahi seni bir güzelce benzetmek lâzım.» diye söylendiler. Babası onlara cevaben şöyle dedi: «O çocuktur, bırakın onu, vazgeçin» Fakat onlar: «O bizim mülkümüzün onun olmasını temenni ediyor.» deyince babası: «Hayır, o size elinizdeki nimetlerin kat kat fazlasını temenni ediyor» diye karşılık verir. Ama orada bulunanlardan el-Eşter, Cündeb, İbn Zi'l-Heneke, Sa'sa'a, İbn el-Kevve', Kumeyl, Umeyr İbn Dâbi'î adamın üzerine çullanırlar. Babası Hubeyş onlara engel olmak isteyince her ikisini dövmeye başlarlar ve onları bayıltırlar. Saîd onlara ne kadar engel olmak isterse de onlar aldırış etmeden Abdurrahman'ı ve babasını bayıltıncaya kadar döverler. Esed kabilesi bu durumu öğrenince hemen Tuleyha ile birlikte gelip Saîd'in köşkünü sararlar, diğer kabileler de Saîd'in etrafında toplanırlar. Nihayet Saîd dışarı çıkıp şöyle hitap eder: «Ey insanlar! Bir kaç kişi kendi aralarında münakaşa etmiş ve arkasından bu işi bitirmişlerdir.» Onun bu sözü üzerine geri dönüp hepsi kendi geldikleri yere giderler. Dövülen iki adam ayıldıklarında Saîd'e: «Senin muhafızların bizi dövdüler.» derler. Saîd de: «Hayır, onlar hiçbir zaman benim adamlarım değildir. Siz de dilinizi tutunuz ve insanların arasında ihtilâflara yol açmayınız» diye çıkışır. Bunun üzerine onlar susmuş ve her iki taraf da kendi evlerinde oturmuşlardı. Ancak bazıları da Hz. Osmân'a gitmişlerdi.

Başka bir rivayette ise bu olayın sebebi şöyle anlatılır: Saîd b. el-Âs'ın evinde bazı kimseler sohbet ediyorlarmış. Bunların arasında Mâlik b. Ka'b el-Erhabî ile Nehâ' kabîlesinden Esved b. Yezîd ve Alkame b. Kays, bunların yanında da Mâlik el-Eşter ve diğerleri bulunuyormuş. Saîd onlara şöyle der: «Buradaki arazilerin hepsi Kureyş'in bahçeleridir.» Bunu duyan el-Eşter şöyle cevap verir: «Cenâb-ı Allah'ın bize kılıçlarımızla ihsan etmiş olduğu bu sevâd ara-

zilerin senin ve kabilenin malı ve bahçeleri olduğunu mu söylüyorsun?» Orada bulunanlardan bazıları da aynı şeyi söyler. Saîd b. el-Âs'ın koruma memuru olan Abdurrahman el-Esedî de şöyle cevap verir: «Siz emîrin sözüne itiraz mı ediyorsunuz?» ve biraz da ağır sözler söyler. el-Eşter de bunun üzerine: «Kim bunlar, burada kim oturuyor? Vallahi bu adam sizi fitneye sokmak istiyor» deyince hemen üzerine atılırlar ve onu bayıltıncaya kadar bir hayli hırpalarlar. Arkasından onu ayaklarından çekip suya atmış ve ayıltmışlardı. Ayıltılınca Saîd'e: «Senin seçtiğin adamlar neredeyse beni öldürüyorlardı» demesi üzerine Saîd şöyle der: «Vallahi bu günden sonra hiç kimse benim yanımda sohbet etmeyecektir.» Kûfeliler de kendi evlerinde oturup sohbetlerini yapıyor ve sürekli olarak Hz. Osmân'a ve Saîd b. el-Âs'a küfrediyorlardı. Hattâ öyle ki bunlar gittikçe çoğalıyor ve etraflarında devamlı adam birikiyordu. Saîd Kûfelilerin ileri gelenlerinin hallerini Hz. Osmân'a bildirmiş ve onların Kûfeden çıkarılmalarını istemişti. Hz. Osman onlara cevaben: «Bu adamların Muâviye'ye gönderilmelerini istemiş ve Muâviye'ye mektup yazarak şöyle demişti: «Sanki fitne için yaratılmış bazı kimseler sana geliyor. Onların fitne çıkarmalarını önle, ancak ıslah olurlarsa geri gönder. Uslanmayacak olurlarsa da onları bana gönder.» Bu adamlar Muâviye'ye vardıklarında onları Şam'da Hz. Meryem kilisesinde iskân ettirip Hz. Osmân'ın emriyle Irak'ta kendilerine verilen maaşlarını burada da vermeye başlamış Sabah ve akşam yemeklerini onlarla birlikte yermiş.

Bir gün Muâviye onlara şöyle der: «Siz Araplardan bir kavimsiniz. Dişleriniz ve dilleriniz vardır. İslâm ile şereflenip bir çok milletlere karşı galip geldiniz, onlara üstün oldunuz ve varlıklarınızı korudunuz. Sizin Kureyş'i kınadığınızı işittim. Eğer Kureyş olmasaydı siz zelil olurdunuz. Sizin imamlarınız sizin için koruyucu kalkandırlar, onlardan ayrılmayınız. İmamlarınız sizin her türlü zorluklarınıza karşı sabredip duruyor, geçim ve rızkınızı da temin ediyorlar. Eğer bu huyunuzdan vaz geçmezseniz Cenâb-ı Allah size kötü davranacak kimseleri musallat eder ve onlar hiçbir zaman size karşı sabırla davranmaz. Siz hem hayatınızda, hem de ölümünüzden sonra müslümanlar ve reaye üzerine yaptığınız kötülüklerde onlara ortak olursunuz.»

Bu adamlardan Sa'sa'a şöyle cevap verir: «Kureyşten bahsettin. Câhiliyye devrinde Kureyş kabîlesinin nüfuzu diğer kabîlelerden daha fazla olmadığı gibi onlardan daha da güçlü değildi ki onunla bizi korkutasın. Kalkandan sözettin, eğer kalkan yanacak olursa o ateş bize gelir.»

Muâviye ona şöyle karşılık verir: «Şu anda sizi tanıdım; hem ne olduğunuzu hem de sizi aldatan tek şeyin akıllarınızın azlığı olduğunu anladım, onların sözcüsü olduğun halde senin de akılsız olduğunu görüyorum. Ben sana İslâm'ın büyüklüğünden, iyiliğinden ve nimetinden sözediyorum; sen bana câhiliyetten bahsediyorsun. Sizin bu hâlinizi ve işinizi büyüten kavmi Allah rezil etsin. Benden şunları öğreniniz ki —öğreneceğinizi zannetmiyorum ya— Kureyş ne câhiliyette ne de İslâmda kendi kendine aziz olmuştur. Bu azizlik ancak Allah'ın elinde olan bir şeydir. Kureyş Arapların en kalabalık ve en güçlü olanı da değildi. Fakat Kureyşliler Arapların en cömertleri, nesepçe en üstünleri, aralarında en merhametli olanları idiler. Câhiliyet dönemlerinde de bu özelliklerini korumuşlardır. İnsanlar birbirlerini yiyip dururken bu özelliklerini korumuşlardı. Bütün bunlar Allah eliyle olan şeylerdi. Cenâb-ı Allah kendilerini diğer insanlara karşı koruyacak bir Harem-i Şerîf inşâ ettirmiştir. Siz Araplardan, Acemlerden, siyahından, kırmızısından Kureyş'in dışında kendi ülkesinde belâ isabet edip de bundan kurtulan kimse gördünüz mü? Kureyş'e karşı kin besleyen kimseleri Cenâb-ı Allah'ın zelîl ettiğini bilmiyor musunuz? Bu durum Cenâb-ı Allah'ın kendi dinine tabi olup bu dini yüceltmeye çalışan insanları kurtarmak ve yüceltmek istediği ana kadar sürmüştür. Cenâb-ı Allah, insanları dünya hevâ ve hevesinden, âhiretin azabından korumaya çalışanları da aynı şekilde kurtarmıştır. İşte böyle iman edenleri Cenâb-ı Allah ayırmış, bu din için onların en hayırlıları olarak da Kureyş'i seçip çıkarmıştır. Bu dine sarılmalarından dolayı da yönetimi onlara vermiş ve halifeliği de onların deruhte etmelerini dilemiştir. Aslında başka kimseye de pek yakışmaz. Cenâb-ı Allah onları câhiliyye döneminde küfür üzere oldukları halde bile korumuşken kendi dini üzerinde oldukları sırada nasıl korumaz? Bunu nasıl söyleyebilirsin? Sana ve adamlarına yazıklar olsun.»

Ve ey Sa'sa'a, sana ve ülkene gelince; Ülken ülkelerin en şerlisi, ülkenin evleri evlerin en kokuşmuşu, vadisi vadilerin en derini ve kötülüklerle şöhret bulmuş olanıdır. Ondan daha kötü komşu asla olamaz. Şan ve şeref sahibi kimse orada oturmamıştır. Orada oturan ve kalan kimselerden kınanmayan kimse de yoktur. Araplar çeşitli lakap ve akrabalıklara ayrılmışlardı. Ama ümmetler içinde en parçalanmış olanlar onlardı, siz de bunun en zirvede bulunanları idiniz. Ayrıca İranlıların da hakimiyetindeydiniz. Arkasından Rasûlullah (s.)'ın daveti size ulaştı. Sen, bu davet Bahreyn'e ulaştığı zaman kavminin arasında değildin, bu yüzden de bu davete nail olamadın. Sen kavminin en kötülerindensin. İslâm sana ula-

şıp da müslümanlar arasına karıştığın halde bile kalkıp Allah'ın dinini eğri büğrü görüyor, insanları peşinden sürüklüyorsun. Fakat senin bu yaptıkların Kureyş'e zarar vermez ve onlar buna aldırış etmezler. Bunun yanında onlar kendilerine düşeni yapmaktan da alıkonmazlar. Şeytan sizin yaptıklarınızdan gafil değildir. O, sizi kötülükle tanımış ve sizi aldatmıştır. Şeytan sizinle mücadeleye girişmiş ve siz içine düştüğünüz bu şerden bir türlü uyanamamış ve bunu anlayamamışsınız. İşte Allah'ın üzerinize indirdiği şer ve kötülük budur.» Sonra Muâviye kalkarak onları kendi hallerine bırakıp ayrılmış, onların canları da bir hayli sıkılmıştı. Muâviye sonra tekrar onlara dönüp şöyle der: «Ben size istediğiniz yere gitmek üzere izin verdim. Sizin hiç kimseye faydanız dokunmadığı gibi zararınız da dokunmayacaktır. İnsanlara ne menfaati, ne de zararı dokunacak insanlarsınız. Eğer kurtuluşu arzu ediyorsanız gidin, kendi cemaatınıza uyun ve onlara katılın. Allah'ın size verdiği bu nimetler sizi azdırmasın. Ayrıca bu azgınlık da başıboş davranmanızı gerektirmez. İstediğiniz yere gidin. Mü'minlerin emirine bu hallerinizi mutlaka bildireceğim.»

Tam çıkıp gidecekleri sırada Muâviye onlara şöyle seslenir: «Sizlere şunu son defa hatırlatayım ki, Rasûlullah (s.) her türlü günahtan azade olarak beni kendi emrine aldı ve bana görev verdi. Ebûbekir halîfeliğe gelince o da aynı şekilde bana görev verdi. Arkasından Ömer halîfe seçilince o da bu görevimi sürdürdü. Osmân halîfe olunca o da aynı şekilde beni görevlendirdi. Beni görevlendiren herkes mutlaka benden razı olarak bana görev vermişti. Rasûlullah (s.) bu işlere müslümanlar adına yeterli gelecek ve ona ihtiyacı olmayan kimseleri araştırırdı. Cenâb-ı Allah kendisine karşı hile ve tuzak hazırlayanlara karşı en mükemmel şekilde intikam alandır. Siz kötülük olduğunu bildiğiniz bir konuya yanaşmayasınız. Allah sizi bu şekilde başıboş bırakmaz. Mutlaka içinizden geçenleri iyi bilmektedir ve sizin gizlediklerinizi de insanlara ifşa edecektir.»

Muâviye daha sonra Hz. Osmân'a mektup yazıp şöyle demişti: «Bana akılları ve dinleri olmayan bir grup insan geldi. Adalet onlara sıkıntı veriyor. Allah'tan birşey dilemiyorlar, delille konuşmuyorlar. İşleri güçleri, başlıca meşgaleleri fitnedir. Zimmet ehlinin mallarına göz dikiyorlar. Allah da onları imtihan ediyor, onların kötü hallerini biliyor ve bunu açığa vuruyordur. Bunlar, ancak başkalarıyla birlik olup insanlara zarar verebilirler. Saîd ve çevresindekileri bunlara yaklaştırma. Onlar kötülük çıkarmaktan başka bir işe yaramazlar.»

Nihayet Dımaşk'tan çıkıp giderler. Fakat birbirlerine şöyle der-

lar: «Kûfe'ye dönmeyelim, halk bizimle alay eder.» Onun için el-Cezîre'ye doğru yola koyulurlar. O sırada Humus'ta vali bulunan Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd onları çağırarak şöyle der: «Ey şeytanın arkadaşları! Size esenlik dilemiyorum. Şeytan bağlanmış ve kıskıvrak yakalanmışken siz ondan sonra ortaya atıldınız. Eğer sizi tedip etmezsem ben Abdurrahman'a yazıklar olsun. Ey şu arap mıdır acem midir ne olduklarını bilmediğim kavim! Muâviye'ye söylediklerinizi işittim, bana aynı şeyleri söylemeyesiniz. Ben İbn el-Velîd'in oğluyum. Ben tecrübelerle yoğrulmuş o adamın oğluyum. Ben «Ridde günü»nde mürtedleri kahreden adamın oğluyum. Vallahi ey Sa'sa'a, eğer adamlarımdan biri senin burnunu kırsa, sonra da sana olmadık hakaretlerde bulunsa yine de seni kuş uçmaz, kervan geçmez bir yere sürerim.»

Sonra Abdurrahman onları yanında bir ay kadar alıkoyar ve nereye giderse kendisi atına biner onları yaya olarak yanında götürür. Abdurrahman bir gün Sa'sa'a'ya şöyle der: «Ey bücürün oğlu! Şunu iyi bildim ki hayır ve güzellikle yola gelmeyen adam zorla ve kötülükle de yola gelebilir. Niye Saîd ve Muâviye'ye söylediklerini bana da söylemiyorsun?» Sa'sa'a ve adamları şöyle cevap verir: «Allah'a tevbe ettik, ne olur bizi serbest bırak da Allah da seni affetsin.» Bunu sürekli söyleyip durdular. Arkasından Abdurrahman; «Allah tevbelerinizi kabul etsin.» der. . Sonra el-Eşter'i Hz. Osmân'a gönderir. el-Eşter tekrar Hz. Osmân'a geldiğinde Hz. Osmân ona: «İstediğin yere git.» der. el-Eşter: «Ben Abdurrahman b. Hâlid'le birlikte olmayı isterim» deyince Hz. Osmân ona: «İstediğin yere gidebilirsin.» demiş ve o da Abdurrahman b. Hâlid'in yanına dönmüştü.

Bu olayla ilgili olarak diğer bir rivayette şunlar ilâve edilir: «Muâviye onlarla konuşup gittikten sonra tekrar geri geldiğinde söylediklerine şunları eklemişti: «Ben kendi başıma yaptıklarımı ve akrabalarım arasında yapmayı başarabildiklerimi sizlere de emrediyorum. Ben Kureyş'i bildim bileli Ebû Süfyân ve onun babası, Rasûlullah (s.)'a gelinceye kadar en cömert kimseler idiler. Ancak Kureyş içinde Cenâb-ı Allah Rasûlullah (s.)'ı seçip ona ikramda bulunmuş ve onu en cömert insan kılmıştır. Vallahi Ebû Süfyan bütün insanları doğuracak olsaydı mutlaka hepsini akıllı olarak doğururdu.» Onun bu sözünü duyan Sa'sa'a: «Yalan söyledin. İnsanlar arasında Ebû Süfyan'dan daha akıllı kimseler vardır. Cenâb-ı Allah'ın kendi elleriyle yarattığı ve kendi ruhundan ona üfürdüğü ve meleklerin kendisine secde etmesini istediği insan vardır. Bunlar arasında iyileri ve kötüleri, ahmakı ve zekisi de vardır.» Sonra Muâvi-

ye onların yanından çıkıp gider, tekrar dönüp gelerek onlarla uzun uzun sohbet edip şöyle der: «Bre adamlar! Ya hayır söyleyin, ya da susun. Düşünün ve kendinize, akrabalarınıza ve müslümanlara yararı dokunacak şeyleri gözetleyin, onları isteyin.» Sa'sa'a ona şöyle karşılık verir: «Sen buna lâyık ve Allah'a isyan hususunda kendisine itaat edilecek bir adam da değilsin.» Muâviye şöyle der: «Ben sizinle ilk karşılaşıp da konuşmağa başladığımda Allah'a itaat etmenizi ve onun peygamberine uymanızı, Allah'ın ipine sımsıkı sarılıp ayrılmamanızı söylememiş miydim?» Onlar da şöyle derler: «Hayır, sen ayrılıkla ve Rasûlullah (s.)'ın getirdiklerine muhalefetle başladın.» O da: «Evet, size böyle demişsem de şu anda size ma'rufla emr ediyorum. Allah'a tevbe edip sizi Allah'a ve Rasûlüne itaate ve cemaate bağlanmağa, imamlarınızı yüceltmeğe ve onları hayır yoluna yöneltmeğe davet ediyorum.» Sa'sa'a şöyle karşılık verir: «Biz de şu anda yapmakta olduğun görevden ayrılmanı ve senden daha hayırlı, babası babandan daha iyi ve daha önce müslüman olmuş, imanı ve ameli de babandan daha iyi ve üstün olan kimselere bu görevi devretmeni istiyoruz.» Muâviye şöyle der: «Allah'a yemin olsun ki benim islâmda bir önceliğim vardır, fakat benden önce müslüman olanların da önceliği ve üstünlüğü vardır. Ancak hâli şu anda bulunduğum hâlden daha iyi ve daha takvâ sahibi kimse yoktur. Ömer b. el-Hattâb bizzat bunu görüp müşahade etmiştir. Ömer b. el-Hattâb ne bana ne de başkalarına böyle ayrıcalık tanımazdı. Görevimi terk etmeme ve ondan ayrılmama sebep olacak herhangi bir iş de yapmış değilim. Mü'minlerin emîri bunu uygun görüp de bu konuda bana mektup yazacak olursa görevimden derhal ayrılırım. Evet, durun bakalım. Bu ve buna benzer işlerde şeytan mutlaka iyi temennilerde bulunur ve size bunları emreder. Ömrüme yemin olsun ki eğer işler sizin görüşleriniz ve temennilerinizle olacak olsaydı vallahi tek bir gece bile doğru gitmezdi. Sizler her zaman hayrı anın ve sürekli iyilikten söz edin. Allah'ın insanlara musallat ettiği nice güçlükler vardır ve ben size bu güçlüklerin isabet etmesinden korkuyorum. Eğer siz Rahmân'a isyan etmekte devam ederseniz Yüce Allah sizi dünya ve âhirette böyle zorluklara ve meşakkatlere sürükler.» Muâviye böyle söyleyince hepsi üzerine çullanmış ve saçını başını yolmağa başlamışlardı. Bunun üzerine o da şöyle demişti: «Burası Kûfe değildir. Vallahi Şamlılar sizin bana yaptıklarınızı görürlerse sizi onların elinden kurtaramam, hepinizi öldürürler. Sizin yaptıklarınız sürekli olarak birbirlerine benzer şeylerdir.» Sonra Muâviye Hz. Osmân'a daha önce yazdığını belirttiğimiz mektubun benzerini yazar. Kendisine gelen mektupta Hz. Osmân onları Kûfe'ye Saîd b. el-Âs'ın yanına göndermesini emreder.

Onları Kûfe'ye gönderir ve fakat orada yine dillerini tutamazlar. Said b. el-Âs onlardan bıktığından dolayı Hz. Osmân'a feryadını iletir. Bunun üzerine Hz. Osmân, Saîd'e mektup yazıp onları Humus'a Abdurrahman b. Hâlid'in yanına göndermesini emreder. Saîd onları emredilen yere gönderir. Abdurrahman b. Hâlid gönderilen bu adamları konuklandırır ve onlara geçimleri verilir. Bunlar el-Eşter, Sâbit b. Kays el-Hemdânî, Kümeyl b. Ziyâd, Yezîd b. Sûhân ve kardeşi Sa'sa'a, Cündeb b. Züheyr el-Gâmidî, Cündeb b. Ka'b el-Ezdî, Urve b. Ca'd ve Amr b. el-Hamik el-Huzâî ve İbn Kevvâ'dır.

Anlatıldığına göre, Muâviye İbn el-Kevvâ'a kendisi hakkında ne düşündüğünü sorar. İbn el-Kavvâ' şöyle der: «Sen iyilik sever, iyi idareci, güzel düşünceli, saldırgan olmayan, halîm-selîm bir adamsın ve İslâm'ın temel direklerinden bir direksin. Senin vasıtanla korkunç bir keder kapanmıştır.» Onun bu sözleri üzerine Muâviye: «Sen, arkadaşlarının en akıllısı görünüyorsun. Şu vilâyetlerde meydana gelen olaylar ve onları çıkaranlar hakkında ne dersin, anlat bakalım.» İbn el-Kevvâ' der ki: «Medîne halkı kötülükten en çok kaçınan, fakat onun üstesinden bir türlü gelemeyen kimselerdir. Kûfeliler birlikte gelirler fakat darmadağın dönerler. Mısırlılar insanlar arasında şerre en çok meyyal olan ve en çabuk pişman olan kimselerdir. Şamlılara gelince, onlar insanlar arasında yöneticilerine ve kendilerine nasihat edenlere en çok itaat eden ve onları saptıranlara en çok karşı çıkan kimselerdir.»

Basra'dan Şam'a sürgün edilenler

Abdullah b. Âmir'in Basra valiliğinin 3. yılında Kaysoğullarından bir adamın Hükeym b. Cebele el-Abdî'ye misafir olduğu ve bunun İbn es-Sevde' adıyla bilinen Abdullah b. Sebe olduğu haberi ulaşır. İbn es-Sevde' çevresinde bir sürü adam birikir, o da onlara fitneye sebep olacak sözler söyler ama söyledikleriyle ilgili konularda geniş açıklamalarda bulunmaz. Onlar da bu adamın söylediklerini olduğu gibi kabul ederler. Abdullah İbn Âmir ona haber gönderip kim olduğunu sorar. O da şöyle cevap verir: «Ben kitap ehlinden birisiyim. İslâm'ı seçip senin şehrinde ikamet etmek istedim.» İbn Âmir ona: «Bana ulaşan haberler senin söylediğin gibi değildir, çık git buradan.» der. Bunun üzerine Abdullah b. Sebe Kûfe'ye çıkar gider, fakat oradan da çıkarılır. O da Mısır'a gidip yerleşir, Basra ve Kûfe'deki adamlarına oradan mektuplar gönderip onlarla irtibat kurar.

Bu sıralarda Hamrân b. Ebân âdet halinde olan bir kadınla ev-

lenmiş, bunu işiten Hz. Osman onları birbirlerinden ayırarak adama had uygulayıp Basra'ya sürgün etmişti. Hümrân, İbn Âmir'e gelir, sohbet ederler ve Âmir b. Abdi'l-Kays'ın yanına gitmekte anlaşırlar. Hümrân: «Ben sizden evvel gidip geleceğinizi haber vereyim mi?» diye sorar ve gidip Abdi'l-Kays'ın evine girdiğinde Kur'an okuduğunu görür. «Valimiz gelip seni ziyaret etmek ister. Ben bunu sana bildirmeğe geldim.» der, fakat o Kur'an okumağa devam eder. Hümrân onun yanından ayrılır, geri döner. İbn Âmir onu yolda karşılar. Ona der ki: «Ben Hz. İbrâhim'in evlâdını bile kendinden üstün görmeyen bir adamın yanından geliyorum.» İbn Âmir yanına girdiğinde Mushaf'ı kapatıp onunla sohbete girer. İbn Âmir sorar: «Neden bizi ziyaret etmiyorsun?» O da şöyle cevap verir: «Sa'd b. Ebi'l-Karhâ' şerefi ve yücelmeyi sever.» İbn Âmir: «Sana bir görev verelim mi?» diye sorar, o da şöyle der: «Hüseyin b. el-Hurr görev almayı arzu eder.» İbn Âmir: «Seni evlendirelim mi?» der, o da: «Rebî'a b. I'sıl kadınları sever.» diye cevap verir. İbn Âmir de ona şöyle der: «Bu adam senin kendini İbrâhim'in evlâtlarından bile üstün tuttuğunu gördüğünü söylüyor, sen ne dersin?» Daha sonra Âmir elindeki Mushaf'ı açar ve ilk olarak karşısına çıkan: «Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âleme üstün kıldı.» (1) âyetini onlara okur. Bunun üzerine Hümrân onun aleyhinde bulunur. Hümrân bir müddet Basra'da ikamet ettikten sonra Hz. Osmân onun Medîne'ye gelmesine izin verir, o da yanında bazı kimselerle birlikte Medîne'ye gelerek Âmir b. Abdi'l-Kays'ın aleyhinde bulunur ve onun evlenmediğini ve et yemediğini ve cuma namazına çıkmadığını söyler, ona iftira eder. Bunun üzerine İbn Abdi'l-Kays Muâviye'nin yanına sürgüne gönderilir. Âmir Muâviye'nin yanına vardığında Muâviye onun yanında tirit olduğunu ve bu tiritten Arapların yediği gibi yiyip durduğunu görür ve o anda bu adama iftira edildiğini anlar. Muâviye onun Basra'dan neden sürgün edildiğini kendisine bildirir, o da bunları şöyle izah eder: «Ben Cuma namazına giderim, ancak mescidin en arka tarafına oturur ve ilk çıkanlardan olurum. Evlenme meselesine gelince: Ben bir kızı istettim, ancak bir başkası gelip benim istediğim kızı istemişti. Et yememem ise doğru değildir, işte senin de gördüğün gibi et yiyorum. Ben kasapların kestiği etten yemiyorum, çünkü bir gün bir kasabın bir koyunu bacağından yakalayıp sürüklediğini ve bozağına bıçağı dayayıp onu boğazlayacakken: «Sizi tüketeceğim, tüketeceğim» deyip durduğunu gördüm.» Bunun üzerine Muâviye ona: «Geldiğin yere geri dönebilirsin.» der. O da: «Hayır, halkının benim

(1) Al-u İmrân, 3/33.

başına getirdiği türden felâketler hazırlamaktan hiç de geri durmayan bir şehre dönmem» demiş ve sürekli sahillerde dolaşıp durmuştu. Muâviye onunla hep karşılaştığında: «Bir şeye ihtiyacın var mı?» deyip duruyor, fakat o: «Hayır, ihtiyacım yok» diye karşılık veriyordu. Muâviye sık sık bu lâfı tekrarlayıp durunca şöyle demişti: «Şu Basra sıcağından biraz sıcaklık esiverse de tuttuğum oruçlar biraz daha zor ve şiddetli olsa! Sizin bu illerinizde oruç tutmak bana çok kolay geliyor.»

Bu yılın diğer olayları

Hz. Osmân bu yılda hacc emirliği görevini kendisi îfâ etmişti. Rasûlullah (s.)'ın ashâbından olan ve Mikdâd b. Esved diye bilinen Mikdâd b. Amr vefat etmişti. Cenaze namazını Zübeyr'in kıldırmasını vasiyet etmişti. Aynı şekilde bu yıl içinde el-Hars b. Muttalib b. Hişâm b. Abdimenâf'ın çocukları olan Tufeyl ve Hüseyn bu yılda vefat etmiş olup Bedir ve Uhud ashâbından idiler. Başka rivayetlere göre H. 31 veya H. 32. yıllarda vefat ettikleri de kaydedilir.

H. 34. (M. 654-655.) YIL OLAYLARI

Daha evvel bahsetmiş olduğumuz es-Savârî gazvesinin bu yılda yapıldığını kaydeden tarihçiler vardır. Yine bu yıl içinde Hz. Osmân aleyhinde bulunanlar tenkit ettiği konularda onunla biraraya gelmek ve münazara etmek için mektuplar yazmışlardı.

Yevmu'l-Cer'a Olayları

Daha evvel Kûfe'den sürgün edilip de Abdurrahman b. Hâlid'in yanına gönderilen kimselerden söz etmiştik. Hz. Osmân'ın hilâfetinin 11. yılında Saîd b. el-Âs yanında bulunan bir heyetle birlikte Hz. Osmân'a varır. Ancak Hz. Osmân'a gitmeden yaklaşık bir sene önce Eş'as b. Kays'ı Azerbeycân'a, Saîd b. Kays'ı Rey'e ve en-Nuseyr el-İclî'yi Hemedân'a, Sâid b. el-Akra'ı İsfahân'a, Mâlik b. Habîb'i Mah şehrine, Hakim b. Selâm el-Hizâmî'yi Musul'a, Cerîr b. Abdullah'ı Karkisiye'ye, Selmân b. Rabî'a'yı Bâbu'l-Ebvâb'a ve Ka'ka' b. Amr'ı da harb işlerinde görevlendirerek Uteybe b. en-Nehhâs'ı Hülvân'a gönderince Kûfe ileri gelen reislerden tamamen boşalmış bulunuyordu. İşte bu arada İbn es-Sevde ile sürekli mektuplaşıp duran adamlarla birlikte isyan eden Yezîd b. Kays Hz. Osmân'ın azlini istemişti. el-Ka'ka' b. Amr onu yakalayınca: «Osmân'nın değil de Saîd'in istifasını istemiştim» diye yalan söylemiş el-Ka'ka' da buna ses çıkarmamıştı. Yezîd, Kûfe'den sürgün edilenlere bir mektup yazarak yanına gelmelerini istemişti. Abdurrahman'ın yanında bulunanlar ve el-Eşter gelmiş, Cuma günü herkesin habersiz olarak mescidde toplandığı bir sırada el-Eşter mescid kapısına gelerek dayanmış ve şöyle bağırmıştı: «Ben mü'minlerin emîri Hz. Osmân'ın katından geliyorum, Saîd onunla kadınlarınıza .verilen maaşların yüz dirhem eksiltilmesi ve İslâm uğrunda zorluklarla karşılaşmış olanlarınızın maaşlarının iki bin dirheme indirilmesi ve ganimetlerinizin Kureyş'lilere peşkeş çekilmesi konusunda görüşmek isterken bırakıp

geldim. Orada bulunanlar bu işe aldırış etmediler. Akıl ve iz'an sahipleri bu işi ciddiyete almak istediler, ancak onları dinleyen olmadı.» Öte taraftan Yezid bir tellâla şöyle bağırtmıştı: «Saîd'in bu yaptıklarını engellemek isteyenler Yezîd'e katılsın.» Bu olayların arkasından müslümanlardan bir kısmı Yezîd'e katılmış, halkın eşrafı ve aklı başında olanları ise mescidde kalmışlardı. O gün Kûfe'de Saîd b. el-Âs'ın vekili olan Amr b. Hureys minbere çıkarak Allah'a hamd ve sena ettikten sonra müslümanların taat üzere toplanmaları ve bir araya gelmelerine çağrıda bulunmuş, fakat el-Ka'ka' ona: «Sen başını almış giden bir selin önüne mi geçmek istiyorsun? Heyhat! Vallahi bu kavga, ancak kılıçla son bulur, bu da yakındır. Bu kılıçlar bir hayli şakırdayacaktır. İçinde bulundukları bu günü çok arıyacaklar, ancak Allah onlara bu günleri nasib etmeyecektir.» demiş, sonra da: «Sana düşen sadece sabretmektir» diye eklemişti. Amr b. Hureys: «Evet, sabredeceğim» şeklinde cevap verip evine kapanmıştı. Yezîd b. Kays yanındakilerle birlikte Kâdisiye'ye yakın bir yer olan el-Cer'a da konaklamıştı. Yanında el-Eşter de bulunuyordu. Bu arada Saîd b. el-Âs onlara vardığında kendisine: «Sana hiç bir ihtiyacımız yoktur» deyince o da: «Sizin mü'minlerin emîrine bir, bana da bir adam göndermeniz yeterlidir. Aklı başında olan bin kişi bir tek adamın üzerine gider mi hiç?» diye karşılık vermiş ve oradan çıkıp gitmişti. Sonra onlar Saîd'in devesine binmiş olarak giden bir kölesini gördüler. Bu hâlini araştırınca şöyle demiş olduğunu işittiler: «Vallahi Saîd'e geri dönmek yakışmazdı.» Bunu duyunca el-Eşter bu köleyi öldürmüştü. Bunun üzerine Saîd Hz. Osmân'ın yanına gidip onların bütün yaptıklarını anlatmış ve onun yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi vali olarak istediklerini bildirmişti. Hz. Osmân da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Kûfe'ye vali tayin edip onlara şunları yazar: «Emmâ ba'du... Ben sizin istediğiniz adamı başınıza getirip Saîd'i bu görevden aldım. Vallahi, şunu biliniz ki size bütün içimdekileri söyleyip bu konuda yaptıklarınıza karşı bütün sabrımı kullanacak ve sizi sulha çekmek için elimden gelen her şeyi yapacağım. Allah'a isyan sayılmayacak arzu ettiğiniz her hususu da isteyebilirsiniz. Yine aynı şekilde Allah'a isyan sayılmayacak, arzulamadığınız ve sevmediğiniz bir şeyi de reddedebilirsiniz. Sizin Allah indinde bir hüccet ve deliliniz kalmasın diye arzu ettiğiniz her şeyi rahatlıkla uygulayabilirim. Cenâb-ı Allah'ın bize emrettiği gibi sizin arzuladığınız şeyleri elde etmenize kadar mutlaka sabredeceğim.» Daha sonra Kûfe'den uzaklaşmış olan ileri gelen emîrlerden bazıları geri gelmişti. Bunlardan Cerîr, Karkisiye'den Uteybe b. en-Nehhâs Hülvân'dan geri dönmüşlerdi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî onlara bazı konuşmaları yapmış, cemaata bağlanmalarını ve Hz. Osmân'a

itaat etmelerini istermişti. Onlar da bu isteklere uyarak, «Peki, haydi bize namaz kıldır» demişler ancak Ebû Mûsâ: «Hayır, ancak Hz. Osmân'a itaat edeceğinizi kesinlikle söylediğiniz takdirde size namaz kıldırırım» diye karşılık vermişti. Bunun üzerine onlar da: «Evet, kabul ettik» demişler ve Ebû Mûsâ da onlara namaz kıldırmış ve Kûfe'ye gelen emîrleri yerlerine iade etmişti.

Yevmu'l-Cer'a ile ilgili başka bir rivayette şunlar kaydedilir: Bir gün müslümanlardan bir grup insan bir araya gelerek Hz. Osmân'ın uygulamaları konusunda münazaralarda bulunmuş ve ona bir adamı temsilci olarak göndermek hususunda fikir birliğine varmışlardı. Bu müslümanlar Hz. Osmân'a Âmir b. Abdi'l-Kays diye bilinen Âmir b. Abdullah et-Temîmî el-Anberî'yi elçi olarak göndermişlerdi. Âmir Hz. Osmân'ın huzuruna varıp ona şöyle demişti: «Bazı müslümanlar bir araya gelerek senin uygulamalarını tartışmış, gözden geçirmiş ve senin bir çok yanlışlıklar ve büyük işler yüklendiğini görmüşlerdi. Bundan dolayı Allah'tan kork ve tevbe et.» Buna karşılık Hz. Osmân şöyle cevap vermişti: «Şu adama bakınız, onu görenler okur yazar zannedecekler. Buraya gelip benimle hakaretâmiz bir şekilde konuşup duruyor. Vallahi, o Allah'ın nerede olduğunu bilmez bir adamdır!» Hz. Osmân'ın bu sözleri üzerine Âmir şöyle der: «Hayır, ben Allah'ın nerede olduğunu gerçekten biliyorum. Cenâb-ı Allah, elbet gözetleme yerindedir. O her an kullarının fiillerini gözetler.»

Bu olaylardan sonra Hz. Osmân, Muâviye, Abdullah b. Sa'd, Saîd b. el-Âs ve Âmir b. el-Âs ile Abdullah b. Âmir'e haberler gönderip onları bir araya toplamış, onlarla iştişârede bulunmuş ve şöyle demişti: «Her adamın vezirleri ve ona nasihat eden adamları vardır. Siz de benim vezirlerim ve bana öğüt veren kişilersiniz. Aynı zamanda akrabalarım içinde en güvenilir olanlarısınız. Şu insanların yaptıklarını ve valilerini görevlerden azletmemi benden istediler. Onların arzu ettiklerini yerine getirip sevmediklerini terketmemi istiyorlar. Haydi görüşlerinizi ortaya koyun ve içtihad edin.» Onun bu sözleri üzerine İbn Âmir şöyle der: «Ey emire'l mü'minin! Bana kalırsa bu insanları cihad ile meşgul etmen gerekir. Eğer cihad ile uğraşırlarsa onlar sana itaat eder ve asla isyan etmeye fırsat bulamazlar, çünkü onların her biri kendi davarının arkasında yürüyüp gider ve kaftanındaki işlerle uğraşmak zorunda kalır.» Saîd de şöyle bir görüş beyan eder: «Bu hastalığı bizzat kendi ilâcıyla tedavi et ve korktuğun şeyleri de kes at. Her grubun liderleri vardır. Bu liderler ortadan kaldırılınca kendileri de dağılıp gider ve bir daha da bir araya gelip toplanamazlar.» Ancak Hz. Osmân şöyle kar-

şılık verir: «Eğer tehlikeli ve karışıklıklara meydan vermeyecek olsaydı asıl isabetli görüş budur.» Muâviye de şöyle der: «Bence de bütün il valilerine emirler çıkarıp her birisinin bu adamlarla uğraşmalarını ve onları ortadan kaldırmalarını emretmen gerekir. Ben de Şam ehliyle birlikte kendi bölgemde bunlarla mücadele ederim,» Abdullah b. Sa'd da: «İnsanlar sürekli olarak tamah sahibidirler. Onlara şu elindeki mallardan ver de onların kalpleri sana ısınsın.» demişti. Arkasından Amr b. el-Âs ayağa kalkarak şöyle hitapta bulunmuştu: «Ey müminlerin emîri! Ümeyyeoğulları gibi bir aileyle insanları yönetiyorsun. Sen söyledin, onlar da söylediler. Sen adaletli davrandın, onlar da adaletli davrandılar. Sen de ya mûtedil ol veya bu görevden ayrıl. Eğer bunu yapmayacak olursan o halde tam azim ve şiddetle bu işe sarıl ve emirlerini infaz ettir.» Hz. Osmân ona şöyle der: «Seni kaftanının bitleri mi kaşındırıyor, yoksa görüş ve gayret senden midir?» Bu sözleri duyan Amr susar ve dağılıncaya kadar hiçbir şey söylemez. Dağılacakları sırada Hz. Osmân'a şöyle hitap eder: «Sen benim için her şeyden daha aziz ve değerlisin. Ancak ben şu kapıda bazı insanların bekleyip durduklarını ve benim söyleyeceğim sözlerin onlara ulaşmasını arzu ettim. Onun için bu sözleri sırf sana hayırlı ve yararlı olsun ve senden her türlü kötülüğü ve şerri uzaklaştırsın diye söyledim.»

Bu görüşmelerden sonra Hz. Osmân valileri geldikleri yerlere göndermiş ve yaptıklarından belki vaz geçerler diye bu muhaliflere dağıtılmak üzere bazı malların hazırlanmasını emretmiş, arkasından Saîd b. el-Âs'ı tekrar Kûfe'ye göndermişti. Ancak yukarıda zikrettiğimiz gibi Saîd el-Cer'a'ya vardığında bazı adamlar onu geri çevirmişti.

Ebû Sevr el-Hadânî şöyle der: «Cer'a günü'nde Huzeyfe ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî ile birlikte Kûfe mescidinde oturup sohbet ettik. Ebû Mes'ûd şöyle demişti: «Vallahi, bu şehrin alt üst olup enkaz haline gelmesi ile ancak bu karışıklıklar yok olur görüşündeyim.» Ebû Huzeyfe de: «Hayır, vallahi bu şehir alt üst olmaz ve hatta ondan bir fincan kan dahi dökülecek değildir, ancak bugün arzu ettiğim tek şey ve bildiğim tek husus varsa o da Hz. Peygamber (s.)'in hayatta olmasıdır.»

Saîd hiç kimsenin burnunu kanatmadan Hz. Osmân'ın yanına geri dönmüştü. Ebû Mûsâ el-Eş'arî de Kûfe'ye vali olarak varmıştı. Hz. Osman, Huzeyfe b. el-Yemân'a Bâbu'l-Ebvâb'a gazaya çıkmasını emretmiş, o da oraya doğru yönelmişti.

Hz. Osman'ın Şehit edilmesine neden olan olaylar

Bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın ashâbından bazı kimseler bu konuda birbirlerine mektuplar yazmışlar ve: «Geliniz, asıl cihad buradadır.» demişler ve bazı insanlar Hz. Osmân'ın etrafında birikip ondan bir çok menfaatler elde etmişlerdi. Ancak ashâbdan çok az kimse bu konuda bazı şeyleri neliyediyor ve bazı hususları ondan uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bunların içinde Zeyd b. Sâbit, Ebû Useyd es-Sâidî, Ka'b b. Mâlik ve Hassân b. Sâbit gibileri vardı. Müslümanlardan bazıları Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in yanına giderek onunla bu meseleleri konuşmuşlar, o da kalkıp Hz. Osmân'ın huzuruna gidip şöyle demişti: «Müslümanlar bana gelip senin hakkında görüştüler beni sana onlar gönderdiler, kendileri de dışarda bekleşip duruyorlar. Vallahi, sana ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Senin de bilmediğin bir şeyi biliyor değilim. Bilmediğin bir hususu sana iletecek ve onu sana bildirecek değilim. Benim bildiklerimi sen de biliyorsun. Herhangi bir bilgi senden gizli kalmış değildir ki onu sana bildirelim, senden gizli tuttuğumuz bir şey yoktur ki onu sana ileteyim, senin dışında herhangi bir konuda da bizim bir ayrıcalığımız ve özelliğimiz yoktur. Sen Rasûlullah (s.)'ın sohbetinde bulunup ondan bir çok şeyler işittin ve onun damadı oldun. İbn Ebî Kuhâfa senden daha üstün bir amel işlemiş değildir. İbn el-Hattâb da senin işlediğin hayırlardan daha üstün hayırlar işlemiş kimse değildir. Sen akraba olarak Rasûlullah (s.)'a daha yakınsın. Sen hiç kimsenin erişemediği bir akrabalığa eriştin. Senden evvelki iki halîfe seni hiçbir konuda geçmiş değillerdir. Ey Osmân, Allah'tan kork Allah'tan! Kendi nefsini Allah'tan sakındır. Vallahi senin gözlerin kapalı değildir ki sana bazı şeyleri gösterelim. Sen cehalet içinde değilsin ki sana bir şeyler öğretip duralım. Yol gayet açık ve bellidir. Dinin emirleri ve düsturları da gayet açık ortadadır. Ey Osmân! Şunu çok iyi bil ki Allah kullarının en üstünü ve en faziletlisi âdil bir Halîfedir. Öyle bir Halîfe ki kendisi hidayete erer ve başkalarını da doğru yola iletir. Malûm olan sünnetleri ikamet eder ve terkedilmiş olan sünnetleri de tümüyle öldürür. Vallahi işte bütün bunlar apaçık ve bellidir. İslâmın sünnetleri dimdik ayaktadır ve belli ölçüleri vardır. Bid'atler de bellidir ve onların da ölçüleri vardır. İnsanların Allah katında en şerli ve kötü olanları ise dalâlette olan ve insanları da dalâlete sokan zalim devlet başkanlarıdır. Onlar bilinen sünnetleri öldürür, terkedilmiş bid'atleri icra ederler. Ey Osmân! Ben seni Allah'ın darbelerinden ve intikamından tahzir ederim, senin uzak olmanı dilerim. Allah'ın azabı şiddetli ve elimdir. Ey Osmân! Seni bu ümmet içinde öldürmeye ve ölüm kapısını açıp kıyamet gününe kadar bu

ölüm kapısının devam etmesine sebep olacak bir Devlet Başkanı olmandan sakınmanı dilerim. Böyle bir Devlet Başkanı insanlara bu fitne elbisesini giydirir ve on .rı paramparça bir hâlde terkeder, onlar da batılın gözlerini kapatmasından dolayı hakkı göremez olur, bu batıl içerisinde dalgalar onları sürükleyip götürür ve onlar da bu batıl içerisinde yüzüp giderler.»

Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine Hz. Osmân ona şöyle der: «Vallahi, senin bu söylediklerini söyleyen kimselerin kimler olduğunu anladım. Vallahi, sen benim yerimde olmuş olsaydın sana böyle serzenişte bulunmaz ve kınamaz, seni böyle ayıplamazdım. And olsun, sen bir ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderseydin ve Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı gibi zayıf bir kimseyi barındırmış olsaydın kesinlikle sana gelip böyle kınamalarda bulunmazdım. Muğîre b. Şu'be şu anda burda değildir.» Hz. Ali: «Evet şu anda burda değildir.» Hz. Osmân: «Hz. Ömer onu görev başına getirmişti» deyince Hz. Ali: «Evet» der. Hz. Osmân: «Ben akrabam ve yakınım olan İbn Âmir'i vali tayin ettim diye beni niye kınıyorsun?» Hz. Ali de şöyle der: «Ömer tayin ettiği valilerinden herhangi birisinin en ufak bir hatasını işittiği anda onu en büyük bir cezaya çarptırır ve sürekli olarak kulağının dibinde ona baskı yapardı. Fakat sen bunu yapmıyorsun. Bu konuda da biraz zayıf düştün ve akrabalarına karşı da yumuşak davrandın.» Hz. Osmân ona: «Onlar aynı şekilde senin de akrabalarındır.» diye karşılık verir. Hz. Ali: «Onlar akraba olarak en yakınlarımdır, ancak fazilet ve hayır onlardan başkasındadır.» deyince Hz. Osmân ona şöyle sorar: «Muâviye'yi Hz. Ömer'in tayin ettiğini biliyor musun? Ben de onu görevinde bıraktım.» Hz. Ali de buna karşılık: «Allah'ını seversen Muâviye'nin Hz. Ömer'in kölesi Yerfe'den daha çok Ömer'den korktuğunu bilmiyor musun?» deyince, Hz. Osmân: «Evet biliyorum» diye cevap verir. Hz. Ali devamla: «Fakat bugün Muâviye sana danışmadan bir sürü işler çeviriyor ve «Osmân böyle emretti,» diye konuşup duruyorken sen bunu biliyorsun fakat onu alıkoymuyorsun.»

Sonra Ali yanından ayrılıp gidince Hz. Osmân da onun arkasından çıkarak mescide gider ve minbere çıkarak müslümanlara şöyle hitap eder: «Emmâ ba'du... Her bir şeyin âfeti olduğu gibi her işin de bir âfeti ve zorluğu vardır. Bu ümmetin ve hilâfet nimetinin âfeti de ümmet arasında bir sürü kınayıcı ve gammazlayıcı kimselerin olmasıdır. Bunlar sizin sevdiklerinizi size gösterir ve sevmediklerinizi de sizden gizlerler. Sizlere şöyle derler: «Onlar aynen hayvanlar gibidirler ilk bağırıp çağıranın izinden giderler. Onların en çok hoşlandıkları yol, onlara en uzak olanlardır. Onlar kendi susuzluklarını gidermeyecek sudan içerler ve ancak bulanık sulara gider-

ler, olaylar onları perişan ettiği halde başlarına geçecek bir rehberleri olmaz. Vallahi İbn el-Hattâb'ı kınamadığınız hususlarda beni ayıplayıp kınıyorsunuz. Böyle bir durumda size ayağıyla bir tekme vurur ve eliyle şamar atar veya lisanıyla size gerekeni söylerdi de ondan. Siz de ona sevdiğiniz, sevmediğiniz her hususta uyup sesinizi çıkarmamıştınız. Ben ise size karşı son derece yumuşak davrandım, size omuzlarımı destek yaptım, elimi ve dilimi sizden uzak tuttum, size bana karşı cesaretli olmanıza meydan verdim. Fakat Allah'a yemin ederim ki, taraftarlarımın sayısı sizden daha çoktur, yardımcılarım daha yakındır, sayıca daha kalabalığım ve yardım görmeğe de yakınım. Adamlarımı çağırırsam bana toptan ve hemen gelirler. Ben size denk kimseler hazırlamıştım, size karşı gereğinden fazla iyilikte bulundum fakat size karşı dişlerimi gıcırdatmak zorunda kaldım. Daha önceden yapamadıklarımı bana yaptırdınız, ağzıma almadığım şeyleri söylettiniz. Artık bana dil uzatmayınız. Beni ayıplamayınız, yöneticilerinize ta'n etmeyiniz. Ben sizin başınıza öyle bir takım kimselerin geçmesine mani oldum ki eğer sizinle benim konuştuğum bu şekilden başka türlü konuşdaydı yine de öpüp başınıza koyardınız.» Hz. Osmân'ın bu konuşmasından sonra Mervân b. Hakem ayağa kalkıp şöyle demişti: «Eğer dilerseniz bizimle sizin aranızda kılıçlar girsin ve sizinle bir şâirin dediği gibi olalım:

«Biz size her şeyimizi fedâ ettik
Siz neye sahip oldunuzsa bundan oldunuz.»

Hz. Osmân Mervân'ın bu sözleri üzerine ona: «Sus ey körolasıca! Bırak beni ve arkadaşlarımı, aramıza girme. Senin bu konuda lâf söyleyecek hiçbir hakkın yoktur. Ben sana daha evvel bu konularda hiç konuşmayacaksın dememiş miydim?» diye çıkışır. Bunun üzerine Mervân susmuş ve Hz. Osmân da minberden inip gitmişti. Fakat insanlar arasındaki dedikodular ve konuşmalar bir hayli artmış ve bu alev daha çok körüklenmişti.

Bu yılın diğer olayları

Bu yılın hacc görevini yine bizzat Hz. Osmân yerine getirmişti. Bu yılda Hz. Ömer zamanında müslüman olan ve Ka'b b. Mâti' adıyla bilinen Ka'bu'l-Ahbâr vefat etmişti. Bu yıl içinde Bedir ashâbından Ebû Abes Abdurrahman İbn Cebr el-Ensârî ve 56 yaşındaki Mistah İbn Üsâse el-Muttalibî vefat etmişlerdi. Başka bir rivayete göre Mistah İbn Üsâse daha sonralara kadar yaşamış ve Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almıştı. O da Bedir ashâbındandı. Yine bu yıl içinde Akabe bey'atında bulunup nakip olan ve daha sonra Bedir gazvesine katılan Ubâde b. es-Sâmit ile yine Bedir ashâbından Âkil İbn Bukeyr vefat etmişlerdi.

H. 35. (M. 655-656.) YIL OLAYLARI

Hz. Osmân'ın muhasara altına alınması

Anlatıldığına göre bu yıl içinde Mısır'dan bir grup kimse gelip Zu Huşub'a ve bir kısım kimseler de Irak'tan gelip Zi'l-Merve'ye yerleşmişlerdi.

Bunun sebebi olarak şu olay anlatılır: Abdullah b. Sebe' adında bir Yahûdi Hz. Osmân zamanında müslüman olduğunu ilân etmişti. Hicaz bölgesinde bir müddet dolaştıktan sonra Basra'ya, oradan Kûfe'ye ve oradan da Şam'a giderek insanları dalâlete sürüklemeye çalışıyor, fakat bu konuda bir türlü başarıya ulaşamıyordu. Şâmlılar bu fesadını görünce onu şehirden çıkarmışlar, bunun üzerine o da Mısır'a giderek bir müddet orada ikamet etmişti. Bu müddet içinde bazı fikirleri yaymağa çalışıyordu. Şöyle dermiş: «İnsanların Hz. Îsâ'nın tekrar geri geleceğine inanıp da Hz. Muhammed'in tekrar geri gelmeyeceğine inanmaları şaşılacak bir şeydir.» Böylece etrafındaki bazı kimseleri Hz. Peygamber'in tekrar dünyaya geleceğine ikna etmeğe uğraşıyordu. Bazıları onun bu görüşlerini kabul etmişti. Ortaya attığı görüşlerden biri de şuydu: «Her peygamberin bir vasîsi vardır, Ali de Hz. Peygamber'in vasîsidir. Rasûlullah (s.)'ın vasiyetini yerine getirmeyenden daha zalim kimse olabilir mi?» Böyle diyerek Hz. Ali'nin vasi olduğunu söylüyor ve Hz. Osmân'ın bu görevi haksız yere ele geçirdiğini iddia ederek insanlara şunları telkine çalışıyordu: «Bu konuda başkaldırmanız lazım. Kalkın, bu işe girişin ve emîrlerinize bunları bildirip onları bu konuda kınayın. Kötülükten sakındırmayı bu konuya hasrederek insanları doğru yola iletmeniz mümkün olur.»

Abdullah b. Sebe' bu şekilde görüşlerini yaymağa çalışıyor ve İslâm diyarının muhtelif yerlerinde fitne çıkarmak isteyenlerle sürekli mektuplaşıyordu. Onlar da bu görüşleri gizlice yayıp, çeşitli illere mektuplar yazarak ortalığı karıştırmaya ve bir sürü kötülük-

ler yaymağa çalışıyorlardı. Hz. Osman'a karşı bir sürü ithamlarda da bulunuyorlardı. Bir şehirde bulunan bu anlayıştaki insanlar diğer bir şehirdeki insanlara mektuplar yazarak uydurma bir sürü şeyler anlatıyorlar ve hatta bu mektuplar Medîne'ye kadar ulaşıyordu. Bir şehrin halkı bir mektubu alıp okuduğu zaman kendilerinin son derece rahat, huzur ve afiyet içinde olduklarını görüp diğer şehirlerde meydana gelen fitnelerden dolayı son derece üzülüyorlar ve oradaki hallerden ötürü müteessir oluyorlardı. Medîne halkı da diğer bütün şehirlerin halklarına nazaran kendilerini huzur ve rahat içinde görüyor, başka şehirlerdeki fitneden dolayı üzülüyor ve «Bizler Allah'a şükür afiyet ve rahat içindeyiz» diyorlardı. Bir grup müslüman Medîne'de Hz. Osmân'ın yanına giderek ona şöyle demişlerdi: «Ey müminlerin emîri! Bize diğer şehirlerden gelen haberler sana da ulaşıyor mu?» Hz. Osmân şöyle karşılık verdi: «Bana iyilik ve esenlikten başka bir şeyin ulaştığı yok. Siz benim yönetim işinde ortaklarımsınız ve müminlerin de şahitlerisiniz. Bana bu konuda gelen haberleri iletin ve bana öğütte bulunun.» Onlar da: «Diğer şehirlerde olup bitenleri öğrenmen için oralardan sana haberler getirmek üzere güvendiğin adamlardan bazılarını göndermeni tavsiye ederiz.» demişlerdi.

Bunun üzerine Hz. Osman Muhammed b. Mesleme'yi çağırarak onu Kûfe'ye, Usâme b. Zeyd'i Basra'ya, Ammâr b. Yâsir'i Mısır'a ve Abdullah b. Amr'ı Sûriye'ye ve onlara benzer başka kimseleri de diğer yerlere göndermişti. Ammâr hariç hepsi geri dönmüş ve şöyle demişlerdi: «Ey insanlar! Biz oralarda hoşumuza gitmeyen bir şey görmediğimiz gibi oralardaki Müslümanların ileri gelenleriyle avamın dahi hoşuna gitmeyen bir şey tespit etmedik.» Ancak Ammâr Mısır'dan geri dönmemiş, Müslümanlar onun başına bir felâket geldiğini tahmin etmişlerdi. Bu arada Mısır valisi Abdullah b. Ebî Serh'ten gelen bir mektupta şöyle deniyordu: «Ammâr orada bulunan bir grup insana meyletmiş, onlara uymuştur. Bu adamlar arasında da Abdullah İbn es-Sevde', Hâlid b. Mülcem, Seydan b. Hümrân ve Kinâne b. Bişr yer almaktadırlar.»

Bu olaydan sonra Hz. Osmân bütün şehirlerin ahalisine mektuplar yazıp şöyle demişti: «Emmâ ba'du... Ben bundan sonra valilerimi her mevsimin sonunda toplayıp onlarla görüşeceğim. Medîne halkı bana bazı kimselerin etrafa küfredip durduklarını, vurup kırdıklarını haber verdiler. Bu konuda zarara uğramış veya böyle şeyleri görüp işiten kimseler mevsimin sonunda gelip uğramış oldukları haksızlıkları benden veya valilerimden istesin. Doğruları söyleyenleri Yüce Allah mükâfatlandırır.»

İslâm âleminin muhtelif şehirlerinde bu mektuplar okununca müslümanlar sevinçlerinden ağlamış ve Hz. Osmân'a dualar etmişlerdi. Daha sonra Hz. Osmân bütün şehir valilerine mektuplar yazarak onları hacc mevsiminde Medine'ye davet eder. Gelenler arasında Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Sa'd ve Muâviye başta olmak üzere Said b. el-Âs ve Amr el-Âs da bulunuyorlardı. Bunlar gelip de Hz. Osmân'ın yanında toplanınca onlara şöyle demişti: «Yazıklar olsun size! Bu şehirlerden gelen şikâyetler ve şayialar nedir? Vallahi bu söylenenlerin doğru olmasından ve sizlerin aleyhinde bazı şeylerin dönüp dolaşmasından korkuyorum. Ayrıca bütün bu fitnelerin benim etrafımda olması da beni korkutuyor.» Gelen valiler de Hz. Osmân'a şöyle demişlerdi: «Sen bize adamlarını göndermedin mi? Onlar sana müslümanların tümünden iyi haberler getirmediler mi? Senin gönderdiğin bu adamların şehirlerde birçok kimseyle görüştükleri halde, hiç kimseden kötü bir haber aldıkları vaki oldu mu? Vallahi onlar doğruyu söylemiyorlar ve tebriye de edilmezler. Bu işin aslının ne olduğunu ve böyle şayiaların nereden kaynaklandığını bilmiyoruz. Bildiğimiz bu şayiaların asılsız olduğu ve onlara kulak asılmaması gerektiğidir.» Bunun üzerine Hz. Osmân: «O halde bana ne yapmam gerektiği hususunda tavsiyelerde bulununuz.» dedi. Onun bu teklifi üzerine Saîd şöyle konuştu: «Bu bahsettiğiniz iş son derece gizli olarak yürütülen uydurma bir iş olup insanların bahsettikleri de bundan ibarettir. Bunun da ilâcı ve tedavisi bu işi yürütenleri tesbit edip bu fitneyi çıkaranları öldürmek ve insanları bunlardan kurtarmaktır.» Abdullah b. Sa'd da şöyle demişti: «İnsanlara hakları olan şeyleri vereceğin yerde yerine getirmeleri gereken görevleri onlardan iste. Bu da onları kendi halleri üzerine bırakmaktan daha iyidir.» Muâviye de: «Beni bir görevin başına getirdin, ben de bazı kimseleri görevlendirdim. Bu adamlardan bana hayır ve güzellikten başka bir şey ulaşmıyor. Aslında herkes bulunduğu bölgenin insanlarının nasıl olduğunu ve orada ne olup bittiğini iyi bilir. Benim görüşüme gelince bu konuda edepli davranmak daha uygun düşer.» diye konuşmuştu. Arkasından Amr b. el-Âs da şöyle fikir beyan etmişti: «Bana göre sen onlara karşı son derece yumuşak davranıp yönetimi onlara karşı gevşettin, Ömer'in onlara verdiklerinden çok daha fazlasını vermeğe başladın. Ne yapman gerektiğini bana soracak olursan diyeceğim şudur: «Senden önceki iki halifenin yolunu tutup şiddet ve zor kullanman gerektiği yerde kullanmalı, yumuşakça davranman gerektiği zaman da da yumuşak davranmalısın.»

Hz. Osmân söylenenlere karşılık olarak şöyle konuştu: «Söylediklerini işittim ve nasihatleri aldım. Herkesin bakış açısı kendine

göredir, değişik olması da tabiidir. Bu ümmetin başına bir felâket getirmesinden korktuğumuz bu iş bir gün patlak verebilir. Bir taraftan bu kapı kapanırsa öbür taraftan açılabilir. Bundan dolayı biz de bu fitneyi iyilikle, tatlılıkla ve insanlara Allah'ın emrettiği sınırlar çerçevesinde ihsanlarda bulunarak yok etmeğe çalışacağız. Eğer bu fitne kapısı bir gün açılırsa hiç kimsenin bana karşı ileri süreceği bir hak ve delili olmasın. Cenâb-ı Allah benim insanlara hayırdan başka bir şey istemediğimi biliyordur. Fakat maalesef fitne değirmeni de dönüp durmakta. Bu değirmeni karıştırmadan Osmân ölecek olursa ne mutlu ona. İnsanlara sakin olmalarını tavsiye edin, bu konuda çalışın ve onlara haklarını gerektiği şekilde verin. Eğer Allah'ın emrettiği haklar insanlara iletilecek olursa siz de bunun vebâlinin dışında kalırsınız.»

Hz. Osmân ve yanında bulunanlar oradan birlikte çıkıp gidince el-Hâdî adındaki şâir tek başına bir yoldan geçerken Recez bahrindeki şu beyitleri söyler:

«Herkesin kalplerinde beliren bir şey vardır,
O da Osmân'dan sonra emîrin Ali olacağı,
Arkasından da Zübeyr'in ona halef olacağı

Arkasından ise Talha'nın koruyucu ve onun veliahdı olacağıdır.»

Bunu duyan Ka'b: «Yalan söyledin; vallahi, ondan sonra emîr olacak kişi şu beyaz katır sahibi kişidir, çünkü o tâ gününden beri bu göreve tamah etmiştir.» demişti. Ka'b bu sözleriyle ve beyaz katır sahibi derken Muâviye'yi kasdediyordu.

Hz. Osmân Medine'ye vardığında Hz. Ali'yi, Talha'yı ve Zübeyr'i çağırmış ve Muâviye'yi de hazır bulundurarak onlarla konuşmuştu. Muâviye, Allah'a hamd ettikten sonra şöyle demişti: «Siz Rasûlullah (s.)'ın ashâbı ve yakınlarının en hayırlılarısınız. Siz ondan sonra bu işi yüklenen ve bu ümmetin de işlerini yürüten kimselersiniz. Bu işe de sizden başka kimse tamah etmesin. Siz bu arkadaşınızı hiç bir tamah ve hile olmadan kendi rızanızla seçtiniz, fakat şimdi onun yaşı ilerledi ve yaşlandı. Eğer onun iyice yaşlanmasını bekliyorsanız artık onun son noktasına gelmesi pek yakındır. Ona Cenâb-ı Allah'ın en uzun ve hayırlı bir ömür vermesini de yine Allah'tan temenni ediyorum. Ancak sizin hakkınızda bazı söylentiler yayılıp duruyor da ondan korkuyorum. Sizin kınayıp serzenişte bulunduğunuz bazı şeyler var. Fakat ben sizinle birlikteyim ve işte bey'atım sizedir. İnsanları sizi göreve getirmekte tamahkâr kılmayınız. Eğer insanlar bu konuda bir dünya tamahına düşecek olurlar-

sa vallahi siz bu işten felâketten başka bir şey göremezsiniz.»

Hz. Ali ona şöyle der: «Hay Allah canını alasıca, annen seni kaybedecise! Sen bu işlere neden karışıyorsun. Bu işlere karışmağa senin ne hakkın vardır?» Muâviye: «Şimdi annemi bırak. O sizin annelerinizin de en şerlisi değildir. O müslüman olmuş ve Rasûlullah (s.)'a bey'at etmiştir. Şimdi sen bana bu söylediklerim konusunda bir cevap ver?» diye karşılık verir. Hz. Osman söze karışarak: «Evet, kardeşimin oğlu doğru söyledi. Ben size kendim ve yüklenmiş olduğum işlerle ilgili bazı şeyler söylemek isterim. İki kişi kendi nefislerine bazı konularda zulmetmişlerdi. Ancak onların yaptıkları şeyler de gerçekten takdire şayan şeylerdi. Rasûlullah (s.) akrabalarına veriyordu. Ben de aynı şekilde zorluk içinde yaşayan ve geçim darlığı çeken kimselere verip durdum. Elimi sonuna kadar bu ihtiyaç sahibi kimseler için açtım. Eğer bu konuda beni hatalı görüyorsanız bu yaptıklarımı bana söyleyin ve yanlış olduğunu belirtin ki sizin vereceğiniz kararlara ben de kesinlikle tabi olacağım.» diye konuştu. Onlar Hz. Osmân'a şöyle dediler: «İsabet ettin ve iyilikte bulundun ancak Abdullah b. Esîd'e 50.000, Mervan'a da 15.000 dirhem verdin!» Bunun üzerine Hz. Osmân bu verdiklerini geri almış, onlar da Hz. Osmân'dan razı olarak dağılıp gitmişlerdi.

Muâviye Hz. Osmân'a şöyle demişti: «Sana karşı isyan ettiklerinde kendilerine mukavemet edemeyeceğin kimseler sana hücum etmeden evvel bize gel, bize son derece itaat eden Sûriye'ye gidelim.» Hz. Osmân ise onun bu sözlerine şöyle karşılık vermişti: «Ben, Rasûlullah (s.)'ın komşuluğunu hiç bir şeye değişmem; velevki bu, başımı koparıp götürecek ip dahi olsa.» Muâviye: «Peki o halde seni onlara karşı koruyacak bir ordu göndereyim mi?» deyince Hz. Osmân: «Ben Rasûlullah (s.)'ın komşularını sıkıntıya sokmam.» demiş, Muâviye: «Vallahi tuzağa düşürüleçek ve suikasta uğrayacaksın.» deyince Hz. Osman buna: «Allah bana yeter. O ne güzel bir vekildir!» diye cevap vermişti.

Muâviye yol elbiselerini giyinmiş olarak çıkıp giderken muhacirlerden Hz. Ali ve Talha'nın da bulunduğu bir cemaate uğrayıp onlara şöyle hitap etmişti: «Sizler de biliyorsunuz ki Rasûlullah (s.), insanlara peygamber olarak gönderildiği âna kadar insanlar başkanlık için yarışır ve ona sahip olmak için çalışırlardı. İnsanlar bu görevi elde etmek için öncelik üzerine, güç ve kuvvet üzerine dayanır, cehd ve gayretlerini ileri sürerek bu konuda üstün olduklarını iddia ederlerdi. Bunu ele geçiren kimseler ise artık hakimiyeti sağlamış ve diğer insanları kendilerine tabi kılmış oluyorlardı. Bu gün

de eğer insanlar bunu talep edip de dünya işleri konusunda yarışa girişseler bu iş onların elinden alınır ve Cenâb-ı Allah onu başkalarına devreder. Cenâb-ı Allah işleri tebdil etmede kadirdir ve güçlüdür. Biliniz ki sizin aranızda yaşlı bir adamı bırakıp gidiyorum. Siz onun hakkında birbirinize hayırlar tavsiye ediniz, ona yardımcı olunuz ki herkesten daha mutlu olasınız.» Bunları söyledikten sonra çekip gitmişti. Hz. Ali: «Vallahi ben bu adamın söylediklerinde bir hayır göremiyorum.» demiş, Zübeyr de şunları ilâve etmişti: «Vallahi bugüne kadar bu adamın söyledikleriyle ilgili olarak ne senin kalbinde ne de bizim kalbimizde bu kadar büyük bir sıkıntı olmamıştır.»

Hz. Osmân'ın aleyhinde olan bu sapık kimseler valiler illerden ayrıldıkları anda hep birlikte bütün şehirlerde Hz. Osmân'a karşı isyan etmek hususunda anlaşmışlar, ancak böyle bir fırsatı elde edememişlerdi. Valilerin geri dönmesinden sonra ise hiçbir zaman böyle bir fırsat elde edememişler ve tekrar birbirleriyle mektuplaşarak Medîne'ye gitmek konusunda anlaşmışlardı. Bundan maksatları Medîne'ye gidip ordaki durumları görmek ve Hz. Osmân'a bazı konularda sorular sorup insanlar arasında fitne ve fesat yaymaya çalışmaktı. Bunlar arasında Mısır'da bulunan Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Huzeyfe de bulunuyor ve başkalarını Hz. Osmân aleyhinde kışkırtmaya çalışıyorlardı. Mısırlılar oradan çıkıp Medîne'ye doğru yola koyulduklarında Abdurrahman İbn Udeys el-Belevî ile birlikte beş yüz kişi, diğer bir rivayete göre ise bin kişi idiler. Bunların arasında Kinâne b. Bişr el-Leysî, Sevdân b. Ümrân es-Sekûnî, Kuteyre b. Fülân es-Sekûnî bulunuyordu. Bütün bunların başında ise el-Gâfikî b. Harb el-Akkî bulunuyordu. Kûfeliler de yola koyulmuşlardı ve başlarında Zeyd b. Sühân el-Abdî ve Eşter en-Nehaî'nin yanısıra Ziyâd b. Nadr el-Hârisî, Abdullah b. el-Asam el-Âmirî yer alıyordu. Bunlar Mısırlılarla anlaşmış durumdaydılar. Basra'dan da bir grup çıkıp gelmişti ve bunların da arasında Hükeym b. Cebele el-Abdî, Züreyh b. Abbâd, Bişr b. Şüreyh el-Kaysî ve İbn el-Muhteriş bulunuyordu. Bunlar da aynı şekilde Mısırlıların hazırlamış oldukları gruplar idiler. Basra'dan gelenlerin başında Hurkûs b. Zübeyr es-Sa'dî vardı. Bu üç şehirden gelenlerin hepsi Şevvâl ayında hareket etmiş ve hacca gitmek için yola çıktıklarını belirtmişlerdi. Medîne'ye üç günlük bir mesafeye yaklaşmış bulunuyorlardı. Basralılar Zû-Huşub'a yerleşmişlerdi ve gönülleri Talha b. Ubeydullah'a yatkındı. Kûfeliler el-A'vas'a yerleşmiş bulunuyorlardı, onların da gönülleri Zübeyr'e meyletmekteydi. Mısırlılar da gönülleri Hz. Ali'ye yatkın olarak gelmiş ve hep birlikte Zi'l-Mer-

ve'de konaklamışlardı. Mısırlılarla Basralılardan Ziyâd b. Nadi ve Abdullah b. el-Asam bir araya gelerek onlara şöyle demişlerdi: «Biz Medîne'ye gidip gelinceye kadar siz burada bekleyiniz. Sakın acele etmeyiniz, çünkü Medînelilerin bize karşı bir ordu hazırladıklarını işittik. Vallahi eğer onların ordu hazırladıkları doğru ise, bizim kanlarımızı da mübah saymışlarsa biliniz ki bizim sonumuz çok kötüdür. Yok eğer bize ulaşmış olan bu haberler yalan ise biz size hayırlı haberlerle geri döneriz.» Bu fesatçıların topluluğu da onlara: «Haydi gidiniz.» demişlerdi. Bu iki şahıs Medîne'ye gelerek Rasûlullah (s.)'ın hanımlarından bazılarıyla ve Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'le görüşerek: «Biz başımızda bulunan valilerden bazılarını azletmeyi talep etmek üzere geldik. Bize Hz. Osmân ile görüşmek için izin isteyiniz» diye konuşmuşlardı. Übey b. Ka'b onlarla bazı konularda görüşmüş ve böyle bir talepten vazgeçmeleri için ikazlarda bulunarak onları alıkoymuştu. Bunun üzerine arkadaşlarının yanına geri döndüler. Daha sonra Mısırlılardan bir grup Hz. Ali'ye, Basralılardan bir grup Hz. Talha'ya ve Kûfelilerden bir grup da Hz. Zübeyr'e gelerek kendi adayları olan bu kimselere şöyle demişlerdi: «Eğer biz sana bey'at edip de diğerlerini yalanlarsak onların cemaatlerini dağıtır ve onları geldikleri yere geri göndeririz.»

Mısırlılar Hz. Ali'ye gelip onu Medîne'de zeytinyağı sıkılan bir yerde bulmuşlar ve kılıcı belinde iken yanına varmışlardı. Ancak Hz. Ali onların bu şekilde gelip toplandıklarını görünce oğlu Hasan'ı Hz. Osmân'a göndererek gelenlerin durumundan halîfeyi haberdar etmişti. Mısırlılar Hz. Ali'ye selâm verip ona bir takım şeyler söylemişlerdi. Hz. Ali, yaptıkları teklif üzerine onlara şiddetle bağırmış ve hemen onları oradan kovarak şöyle demişti: «Bu ümmetin salih insanları Zi'l-Merve Zî Huşub ve A'vas'da toplanan askerlerin Rasûlullah (s.)'ın diliyle lânetlendiklerini biliyorlar.» Mısırlılar bu sözü işitince hemen çekip gitmişlerdi. Diğer taraftan Basralılar Talha'nın yanına vararak ona yukarıda zikredilen sözleri söylemişlerdi. Fakat o da aynı şekilde bunların gelmesi üzerine oğlunu Hz. Osmân'a gönderip durumu bildirmişti. Kûfeliler de aynı minval üzere Hz. Zübeyr'e gelip diğerlerinin sözlerini aynen ona iletmişler, o da oğlu Abdullah'ı Hz. Osman'a gönderip durumu haber vermişti. Bunlar geri gidip Zî Huşub, Zi'l-Merve ve A'vas'daki askerlerini dağıtmış, Medîne halkı arasına tefrika sokmak için tekrar Medîne'ye gelmeye başlamışlardı. Birden Medîne'nin etrafına gelmiş, Müslümanların hiçbir şeyden haberleri yokken tekbirler getirmeğe ve bağırıp çağırmağa başlamışlardı. Sonra gelip Hz. Osman'ın evini kuşatmışlar, şöyle demişlerdi: «Kim elini bizden uzak tutarsa o emân

içindedir.» Hz. Osmân onların bu hâllerine ve muhasaralarına aldırış etmeden günlerce namazı kıldırmıştı. Müslümanlar evlerine kapanmışlar, ancak isyancılar Hz. Osmân'ı Müslümanlarla temas etmekten alıkoyamamışlardı. Hz. Ali ve Medinelilerden bir grup bu isyancıların yanına gelerek: «Buradan çıkıp gittiğiniz halde neden geri geldiniz?» diye sormuş, onlar da: «Posta ile birlikte bizim öldürülmemizi emreden bir mektubun gönderilmiş olduğunu gördük.» demişlerdi. Hz. Talha da Kûfelilere dönüp neden geri döndüklerini sormuş onlar da aynı şeyi söylemişlerdi. Hz. Zübeyr Basralılara gelip aynı soruyu sorunca onlardan da aynı cevabı almış ve sanki söz birliği etmiş gibi hepsi aynı şeyi söylemişlerdi: «Biz kardeşlerimize gelecek zararı önleyecek ve onlara mutlaka yardım edeceğiz.» Hz. Ali onlara: «Ey Kûfeliler ve Basralılar! Siz günlerce yol aldıktan sonra Mısırlıların başına ne geldiğini haber aldınız da bu kadar uzak bir yoldan geri geldiniz? Vallahi bu son derece iyi tezgâhlanmış bir tuzak gibidir!» Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine onlar: «Bunu istediğiniz gibi yorumlayınız, ancak bizim tek söylediğimiz bir şey vardır, o da bu adamı istemediğimizdir. Artık onun azledilmesi gerekir.»

Bu münakaşaların sürdüğü günlerde Hz. Osmân mescide iner, namaz kılar, onlar da onun arkasında namaza dururlardı. Hz. Osmân onları son derece dikkatle izliyor, fakat onlar da halkın toplanmasını önlemeğe çalışıyorlardı.

Hz. Osman bu durum üzerine İslâm dünyasının diğer şehirlerine mektup yazarak oradaki Müslümanlardan bu gelen isyancılara karşı yardım istemiş ve durumu onlara bildirmişti. Bu şehirlerden bir çok kimse son derece üzgün ve Hz. Osman'a itaatkâr olarak çıkıp gelmişlerdi. Muâviye Habîb b. Mesleme el-Fihrî'yi, Abdullah b. Sa'd Muâviye b. Hudeyc'i göndermişlerken Kûfe'den de Ka'ka' b. Amr hazırladığı bir grubu göndermiş ve bunlar Medînelilere yardım etmek üzere yola çıkmışlardı. Bu gelenler arasında Hz. Peygamber (s.)'in ashâbından Ukbe b. Âmir, Abdullah b. Ebî Evfa ve Kâtip Hanzala bulunuyorlardı. Tâbiînden de Mesrûk el-Esved, Şüreyh, Abdullah b. Hakîm ve diğerleri yer almaktaydı. Basra'da Ümrân b. Hüseyn ve Enes b. Malik, Hişâm b. Âmir ve diğer bazı sahâbelerle birlikte tabiînden Ka'b b. Siver ve Herim b. Hayyân ve diğerleri de bir araya gelerek Medînelilere yardım etmek istemişlerdi. Aynı şekilde Sûriye ve Mısır'da da sahâbeden ve tabiînden birçok kimse bu yardım için hazırlanmıştı.

Bu cemaat Medîne'ye tam gireceği sırada Hz. Osmân müslümanlara namaz kıldırmış ve minbere çıkarak onlara şöyle demişti:

«Ey isyancılar, Allah'a sığının Allah'a! Bütün Medîne halkı sizin Allah'ın Rasûlünün diliyle lânet edildiğinizi biliyor. Hatalarınızı iyiliklerle yoketmeye çalışınız.» Muhammed b. Mesleme ayağa kalkıp: «Vallahi ben Hz. Muhammed'in bunları lânetlediğine şehadet ederim.» demiş, ancak Hakîm b. Cebele onu zorla oturtmuştu. Arkasından Zeyd b. Sâbit de ayağa kalkınca Muhammed b. Ebî Kuteyr'e onu da zorla çekip oturtmuştu. İsyancılar hep birlikte ayaklanıp müslümanları mescidin içinde sıkıştırmış ve onları mescidden dışarı çıkarmışlardı. Hatta Hz. Osmân'ı da hırpalamışlardı ve minber üzerinde bayılıp kalmıştı. Nihayet Hz. Osmân'ı alıp evine götürdüler. Medîne'de bir grup kimse aralarında Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hüseyn b. Ali, Zeyd b. Sâbit ve Ebu Hüreyre olmak üzere Hz. Osmân'ın evini korumaya çalışıyorlardı. Ancak Hz. Osman bu sahâbîlere haber gönderip buradan gitmelerini ister, onlar da bu istek üzerine çekilip giderler. Arkalarından Hz. Ali, Talha ve Zübeyr gelerek Hz. Osmân'ı ziyaret ederler ve başına gelenlerden dolayı «Geçmiş olsun» derler ve bu olayın nasıl hallolunması gerektiğini onunla konuşurlar. Bu sırada aralarında Mervân b. el-Hakem'in de bulunduğu Ümeyyelilerden bir grup Hz. Osmân'ın yanında bulunuyorlardı. Bu Emevîlerin hepsi Hz. Ali'ye şöyle demişlerdi: «Bizi helâk ettin ve bu tuzakları sen hazırladın. Vallahi ulaşmak istediğin hedefe vardığında bu dünyayı senin başına yıkacağız!» Hz. Ali bu sözleri işitince son derece kızgın olarak oradan ayrılmış, yanındakilerle birlikte geri dönmüş, ve hepsi evlerine kapanmışlardı. İsyancıların tam otuz gün süren kuşatmaları boyunca Hz. Osmân Müslümanlara namaz kıldırmıştı. Bundan sonra onu namaz kılmaktan alıkoymuşlar ve namazı da bu isyancıların başı olan el-Gâfikî kıldırmıştı. Medîneliler paramparça olmuş, kendi evlerinin duvarları arkasına gizlenmiş ve evlerine kapanmışlardı. Hatta evde otururken ve dışarı çıkarken hiç kimse silhâsız bulunmaz ve dolaşmazdı. Silâhını yanında bulundurur, kendisine yapılacak saldırıyı bununla önlemeye çalışırdı. İsyancıların Hz. Osmân'ı muhasaraları tam kırk gün sürmüştü. Bu müddet içinde onlara karşı koymak isteyen herkese silâhla mukabele etmişlerdi.

Anlatıldığına göre, Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Huzeyfe Mısır'da olup ahaliyi Hz. Osmân'ın aleyhine kışkırtıp duruyorlardı. Muhammed b. Ebî Bekr bu gelen isyancılarla birlikte Medîne'ye gelmiş, Muhammed b. Huzeyfe ise ilerde anlatacağımız gibi Mısır'da kalıp Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in oradan ayrılması üzerine Mısır'a hakim olmuştu. Mısırlılar Hz. Osman'ı muhasara etmek üzere geldiklerinde bunlar Recep ayında çıkmış ve niyetlerinin

umre yapmak olduğunu bildirmişlerdi. Başlarında da Abdurrahman b. Udeys el-Belevî bulunuyordu. Bu arada Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Hz. Osmân'a bir elçi göndererek bu gelenlerin durumlarını bildirmiş ve gayelerinin umre yapmak olduğunu söylemelerine rağmen asıl gayelerinin onu görevinden uzaklaştırmak veya öldürmek olduğunu haber vermişti. Bu mektubun gelmesi üzerine Hz. Osman Müslümanlara bir hutbe okumuş, onlara bu isyancıların durumunu bildirmiş ve şöyle demişti: «Bunlar sırf fitne çıkarmak üzere gelmişlerdir. Benim ömrümün fazla uzadığını görüyorlar, bir an evvel bunun sona ermesini istiyorlar. Vallahi eğer başlarından ayrılacak olursam benden sonra görecekleri kan dökmelerden, kin ve öfkelerden, açık seçik kayırıcılıktan, değiştirilen hükümlerden dolayı başlarında geçirmiş olduğum her bir güne karşılık bir sene kalmış olmaklığımı temenni edecekler.»

Abdullah b. Sa'd Hz. Osman'a yardım etmek ve Mısırlılara karşı onu korumak üzere onun izniyle Mısır'dan çıkıp gelmişti. Eyle'ye geldiği zaman Mısırlıların tekrar geri dönüp Hz. Osman'ı muhasara ettiklerini işitti. Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin bu arada Mısır'a hakim olduğunu oranın halkının da kendisine uyduğu haberini aldı. Abdullah b. Sa'd Mısır'a tekrar döndüğünde oraya sokulmamış, Filistin'e gidip Hz. Osman'ın şehit edilişine kadar orada ikamet etmişti. İsyancılar Zî Huşub'a gelip de istediklerini yapmadığı takdirde kendisini öldürmek istedikleri belli olunca Hz. Osmân, Hz. Ali'ye çıkıp gelmiş, evine girerek ona şöyle demişti: «Ey amcamın oğlu! Sana olan yakınlığımı biliyorsun, ayrıca senin üzerinde benim büyük bir akrabalık hakkım vardır. Bu adamların gelip beni nasıl kuşattıkları ve bugün yarın beni katletmek üzere olduklarını görüyorsun. Senin müslümanların katında bir hayli değerin ve itibarın vardır, seni dinler, sana itaat ederler. Bu adamları benden uzaklaştırmanı diliyorum. Onların gelip bu şekilde kuşatmaları bana akibetim hakkında büyük bir korku veriyor ve durumdan endişelendiriyor.» Hz. Ali bu isteğe karşılık olarak: «Peki neye karşılık bunları geri çevireyim?» diye sorunca Hz. Osmân: «Senin işaret edeceğin ve tavsiye edeceğin her konuda sana uymak karşılığında» demiş, Hz. Ali ise şöyle cevap vermişti: «Ben sana defalarca gelip bir çok konuda bir sürü şeyler söyledim, ancak her seferinde konuştuktan sonra sen yine bildiğini okudun. Bugün meydana gelen bu olaylar ise Mervân'ın, İbn Âmir'in, Muâviye ve Abdullah b. Sa'd'ın yaptıklarının meyvesidir. Sen bu adamlara uydun da bana uymadın.» Hz. Ali'nin bu sözlerine karşılık Hz. Osmân: «Hayır onlara uymam, sana uyarım» der.

Bunun üzerine Hz. Ali yanında muhacirler ve ensârdan oluşan otuz kişilik bir cemaatle onlarla konuşmak üzere gider. Hz. Ali'nin yanında bulunanlar arasında Saîd b. Zeyd, Ebû Cehm el-Adevî, Cübeyr b. Mutî'm, Hakîm b. Hizân, Mervân, Saîd b. el-Âs ve Abdurrahman b. Attâb b. Esîd ile Ensârdan Ebû Useyd es-Sâidî, Ebû Humeyd, Zeyd b. Sâbit, Hassan b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik bulunuyordu. Bunların yanısıra yine Medîne'deki Araplardan Neyyar b. Nikrez de yer almıştı. Bunların hepsi kalkıp Mısırlıların yanına gelmiş ve onlarla tartışmışlardı. Onlara muhatap olarak Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme konuşuyorlar idi. Gerçekten Mısırlılar Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme'nin söylediklerine uymuş ve Mısır'a geri dönmeğe başlamışlardı. Bu arada Mısırlıların reisi bulunan İbn Udeys Muhammed b. Mesleme'ye şöyle demişti: «Bize tavsiye edeceğin ve bizden isteyeceğin bir şey var mıdır?» Muhammed b. Mesleme: «Evet, Allah'tan korkmanı, seninle birlikte buraya gelen kimseleri alıp götürmeni ve onları imamımızdan uzak tutmanı isterim; çünkü o da bundan sonra bize yaptıklarından geri döneceğine ve bizim söylediklerimize uyacağına dair söz vermiştir.» diye cevap vermiş, İbn Udeys de şöyle demişti: «Evet, senin bu dediklerini inşaallah yerine getireceğim.» Arkasından Hz. Ali yanındakilerle birlikte Medîne'ye dönmüş ve Hz. Osmân'ın yanına çıkarak Mısırlıların geri döndüğünü ve onlarla gerekli şekilde konuştuğunu söylemiş ve Hz. Osmân'ın yanından çıkıp gitmişti. Hz. Osmân Mısırlıların dönmesinden sonra bir gün beklemiş, ertesi gün erken saatte Mervân b. Hakem çıkıp gelerek ona şöyle demişti: «Senin Mısırlıların geri döndüğünü, onların senden herhangi bir kötülüğün gelmediğini anladıklarını ve böylece çekip gittiklerini müslümanlara bildirmen gerekir. Yoksa diğer şehirlerden de birçok kimse toplanır gelir ve sen onları geri çevirmeğe güç yetiremezsin.» Hz. Osman onun bu dediklerine uyarak o gün mescidde müslümanları toplayıp hutbe okur ve Mervân'ın ona söylediklerini tekrarlar. Hutbe esnasında mescidin bir kenarında oturan Amr b. el-Âs: «Allah'tan kork ey Osmân! Sen bir sürü günah yüklendin, biz de seninle birlikte o günahlara katıldık. Allah'a tevbe et ve Allah'a dön» diye seslenince Hz. Osmân: «Demek sen buradasın ha ey Nâbigâ'nın oğlu! Seni görevden aldığım günden beri kaşınıp duruyorsun. Senin cübben bitlerle doludur» der, fakat mescidin öbür tarafından bir ses daha: «Allah'a tevbe et» diye bağırınca Hz. Osmân ellerini kaldırıp: «Allah'ım, ben sana ilk tevbe edenlerden biriyim!» der.

Amr b. el-Âs bu olaydan sonra Filistin'deki yerine çekip gider. O şöyle derdi: «Vallahi dağ başlarında gördüğüm çobanlara varın-

caya kadar herkesi Osmân'ın aleyhinde kışkırtıp duruyordum.»

Sonra Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'e uğrayarak onları Hz. Osmân'ın aleyhinde kışkırtır.

Amr b. el-Âs Filistin'deki köşkünde oğulları Muhammed ve Abdullah ile birlikte otururken Seleme b. Ravh el-Cüzâmî de yanlarında bulunduğu bir sırada Medine'den bir atlının gelip kendilerine uğradığını görürler. Amr b. el-Âs ona Hz. Osmân'ın durumunu sorunca şu anda isyancılar tarafından muhasara altına alındığını söyler. Amr ona şöyle der: «Bana «Abdullah'ın babası» derler. Dağlama şişi daha ateşin içinde iken deve zorundan osurmaya başlar.» Daha sonra Medine'den bir başka adam gelip geçerken ona durumu sorduğunda Hz. Osman'ın şehit edildiği haberini verir. Amr şöyle der: «Bana «Abdullah'ın babası» derler. Eğer ben bir yarayı kaşıyacak olursam mutlaka onu [illegible]dırırım.» Seleme b. Ravh ona şöyle der: «Ey Kureyşliler! Sizinle Araplar arasında bir kapı vardı, onu da vurup kırdınız.» Amr ona cevaben: «Biz hakkı batılın kenarından sıyırıp çıkarmayı istedik ki insanlar tümüyle hak içinde olsunlar.»

Başka bir rivayette ise şunlar anlatılır: Hz. Ali Mısırlıların geri dönmesinden sonra Hz. Osmân'ın huzuruna çıkar ve ona şöyle der: «Müslümanlara bir hitapta bulun; onlar da, Cenâb-ı Allah da senin kalbinde herhangi bir hilenin ve ayrılık fikrinin olmadığını bilsinler ve sana emaneti teslim etsinler. Şu anda bütün şehirler senin aleyhinde çalkalanıp duruyor. Bunu yap da bir kaç gün sonra Basra'dan veya Kûfe'den bazıları çıkıp gelirse «Haydi Ali, çık git, onları ikna et» demene ihtiyaç kalmasın. Eğer böyle yapmayacak olursan işte o zaman göreceğin gibi ben de seninle olan akrabalık bağlarımı koparmış ve senin bana olan hakkını da hafife almış olurum.» Bunun üzerine Hz. Osman kalkıp hutbe okumuş ve bu hutbe Müslümanlar arasında biraz ihtilâflara sebep olmuştu. Hutbenin sonunda kendisi tevbe ederek: «**İlk öğüt alanlardan ve kendisine yapılan nasihatı kabul edenlerdenim. Bundan dolayı Allah'tan mağfiret diliyor ve tevbe ediyorum.**» demiş ve herhangi bir ayrılığa sebebiyet vermediğini ve tevbe ettiğini belirtmiş ve sonra şöyle demişti: «Ben minberden indikten sonra sizin ileri gelenleriniz bana gelsinler ve görüşlerini beyan etsinler. Vallahi eğer aranızda bir köle dahi beni hakka iletecek olursa onun dediğini yerine getirir, bir köle gibi boyun eğer ve Allah'a giden yolun dışında hiçbir yolun olmadığını beyan ederim. Vallahi sizi arzu ettiğiniz gibi razı edeceğim ve Mervân'ı ve yakınlarını sizden ve kendimden uzaklaştıracağım, onları sizinde aramızda perde edinmeyeceğim.» Müslümanlar onun bu sözleri üzerine son derece duygulanmış, ağlamış, sakalları ıslanın-

caya kadar gözyaşları dökmüş, o da onlarla birlikte ağlamıştı.

Hz. Osmân mescidden eve döndüğünde Mervân, Saîd ve Ümeyyeoğullarından bir grup kimseyi orada bulmuş mescidde okuduğu hutbeyi dinlemediklerini görmüştü. Oturduğu anda Mervân ona şöyle demişti: «Ey müminlerin emîri! Konuşayım mı, yoksa susayım mı?» Bu arada Hz. Osmân'ın hanımı Nâile binti el-Ferâsa söze karışır: «Hayır, susarsan çok iyi olacak. Sizler vallahi onu günaha sokan ve insanların ona karşı baş kaldırmalarına yol açıp onun öldürülmesine vesile olan adamlarsınız. O böyle bir söz söyledi ki artık bu sözünden geri dönmesi hiçbir zaman mümkün değildir.» der. Mervân ona şöyle karşılık verir: «Sana ne oluyor, bu işlere neden karışıyorsun? allahi senin baban öldüğü zaman daha abdest almasını bilmiyordu!» Nâile: «Dikkat et ey Mervân, babalardan bahsetmeye kalkışma, babam burada hazır değilken onun aleyhinde konuşup durma! Vallahi senin baban kendi nefsini müdafaa etmekten acizdi. Eğer o Osmân'ın amcası olmasaydı ve Osmân da bu söylediklerimden üzülmeyecek olsaydı ona hiçbir zaman yalan isnat etmeden şu anda sana birçok şeyler söylerdim.» Bunun üzerine Mervân ona cevap vermekten vazgeçip Hz. Osmân'a şöyle der: «Ey müminlerin emîri! Konuşayım mı, susayım mı?» Hz. Osmân Mervân'a: «Konuş» der. Mervân şunları söyler: «Annem babam sana feda olsun. Senin bu söylediklerine ilk uyanlardan biri ben olayım. Sana bu konuda yardımcı olmayı arzu ederim, ancak sen öyle sözler söyledin ki artık kemer sıkılacak kadar sıkılmış, son noktasına kadar gelmiş ve akan sel çekilip gitmiş, arkasından tortularını bırakmıştır. Zelil olan da artık planını kurmuş ve gerekenleri söylemiştir. Daha sonra tevbe ve istiğfar edilecek bir günahı işlemek sürekli korku verecek bir tevbeden daha iyidir. Sen istiyorsan tevben üzerinde dur da günaha yaklaşma, fakat şu anda dağlar misali bir sürü insan kapında bekleyip durmaktadır. Bu sözler üzerine Hz. Osmân: «O halde çık, onlarla konuş. Ben onlarla konuşmaya utanıyorum» deyince Mervân kapıya çıkmış ve insanların Hz. Osmân'ın kapısında kalabalıktan üst üste bindiği bir sırada onlara: «Ne oluyor size! Bir talan yapmak üzere gelen adamlar gibi toplanmış duruyorsunuz? Hey yüzleri çirkin insanlar, ne istiyorsunuz? Siz bizim hükümdarlığımızı elimizden almak niyetiyle mi geldiniz? Çıkınız gidiniz buradan. Allah'a yemin ederim, bize saldırıp kasdedecek olursanız, bizden hoşlanmayacağınız şeyler görürsünüz. Başınıza geleceklerden de memnun olmayacaksınız, çekin evlerinize gidin. Vallahi, biz şu anda elimizde bulundurduğumuz yönetim işini kimseye kaptırmaz ve bunda mağlup olmayız.» şeklinde seslenmişti.

Orada biriken müslümanlar geri dönmüş ve Hz. Ali'ye gelerek durumu haber vermişlerdi.

Bunun üzerine Hz. Ali Abdurrahman b. el-Esved b. Abdi Yağus'un yanına varıp ona sorar: «Hz. Osmân'ın hutbesini dinledin mi?» Abdurrahman: «Evet» der. Sonra Hz. Ali: «Mervân'ın insanlara söyledikleri sözleri duydun mu?» diye sorar. Abdurrahman: «Evet» der. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle konuşur: «Ey Allah'ın kulları, ey müslümanlar, görünüz! Ben evimde oturup bu işlerden uzak kaldığımda gelir: «Beni terkettin. Hani akrabalığımız, hani hukukumuz?» der. Konuşup da işlere karıştığımda tutup Mervân kendisiyle oynar, yaşının ilerlemesinden istifade eder ve onu istediği şekilde yönlendirmeye kalkışır. Halbuki o Rasûlullah (s.)'ın en yakın bir sahâbisidir.»

Hz. Ali bu kızgınlık içerisinde kalkıp Hz. Osman'ın yanma gider ve ona şöyle der: «Mervân'ın yaptıklarından razı olan sen değil misin? Seni dininden saptırıncaya kadar senden razı olan da o değil mi? O seni dininden ve aklından saptırmak istiyor. Aynen sahibinin çekip götürdüğü yere yönelen deve gibi onun elinde mi kaldın? Vallahi Mervân ne din konusunda, ne de kendi nefsiyle ilgili olarak hiçbir görüş beyan edecek adam değildir. Vallahi ben Mervân'ın seni bir bu tarafa, bir o tarafa yöneltip durduğunu görüyorum. Ben bu sözlerimden sonra sana bir daha gelip hitapta ve serzenişte bulunmayacağım. Sen şerefini kaybettin, itibarını yitirdin ve kendi görüşüne sahip çıkamadın.»

Hz. Ali çıkıp gidince Hz. Osmân'ın hanımı Nâile içeri girip ona şöyle der: «Ali'nin söylediklerini işittim. Sen onu bırakıp Mervân'a uydun, Mervân da seni arzu ettiği şekilde yönlendirmeye çalışıyor.» Hz. Osmân şöyle karşılık verir: «Fakat ne yapabilirdim ki?» Nâile de: «Allah'tan korkup senden evvelki iki halîfenin yoluna uyman gerekir. Sen Mervân'a itaat ettiğin anda o seni helâke götürür. Mervân'ın insanların katında hiçbir itibarı, heybeti ve sevgisi yoktur. Bundan dolayı da insanlar seni bir tarafa iter, bırakırlar. Onun için Ali'ye haber gönder, onun gönlünü al ve ona yakınlığını, akrabalığını ve itaat edeceğini söyle.» diye konuşur. Hz. Osmân Hz. Ali'ye haber gönderip onu çağırttığı halde o icabet etmez ve şöyle der: «Ben ona yakın olmadığımı artık anlamış oldum.»

Nâilenin söyledikleri Mervân'ın kulağına gidince Hz. Osmân'ın huzuruna gelir ve onun yanında ona: «Ey Ferâse'nin kızı!» diye kızacak olur. Hz. Osmân: «Sakın ona tek bir söz söylemeyesin hey

yüzü kara adam! O bana senden daha çok iyilik gösterir ve daha iyi nasihat eder» diye çıkışınca Mervân susar.

Hz. Osmân geceleyin Hz. Ali'nin evine gelerek ona şöyle der: «Evet, ben söylenenlere uymadım, fakat bundan sonra uyacağım.» Hz. Ali: «Sen Rasûlullah (s.)'ın minberinde konuşup insanlara söz verdikten sonra evine girdin, arkasından Mervân senin evinden çıkıp kapının önünde millete küfretti ve hakaret ederek onlara eziyet etti.» diye cevap verir. Hz. Osmân Ali'nin yanından çıkıp giderken ona: «Beni yalnız ve yardımsız bırakıp insanları bana karşı cesaretli davranmaya sebep oldun» der. Hz. Ali de ona cevaben: «Vallahi ben insanları şerleri dokunmasın diye hep senden uzaklaştırmağa çalıştım. Sana her gelip konuştuğumda razı olduğun ve uygun bulduğun hususlarda Mervân gelip sana başka şeyler söyledi ve seni başka yerlere yöneltti, sen de onun sözlerine uydun ve dediklerimi kulak ardı ettin.» diye konuşur.

Hz. Ali su içmekten alıkonuncaya ve evine suyun girmesi engelleninceye kadar ona uğramamış ve işlerine hiç karışmamıştı. Hz. Osmân su içmekten alıkonunca Hz. Ali Talha'ya şöyle der: «Ona su götürmeni istiyorum.» Böylece Hz. Ali Hz. Osmân'a su götürülünceye kadar kızgınlığını sürdürmüştü.

Başka bir rivayette şunlar kaydedilir: Hz. Osmân muhasara edildiği sırada Hz. Ali Hayber'de bulunuyordu. Medîne'ye vardığında müslümanlardan bir grubun Hz. Talha'nın yanında toplandıklarını görür. Burada toplananlar üzerinde Hz. Ali'nin etkisi olabilecek kimselerdi. Hz. Ali Medîne'ye ulaşınca Hz. Osmân ona giderek şöyle der: «Emmâ ba'du... Benim senin üzerinde İslâmın hakkı olduğu kadar kardeşliğin, akrabalığın ve sihriyyetin de hakları vardır. Eğer bütün bunlar olmasaydı ve biz de cahiliyye devrinde olsaydık Teymoğullarından birisinin emirleri olan Abdimenâftan birisini çekiştirmesi ayıp olurdu.» Bunun üzerine Hz. Ali ona: «İnşaallah sana iyi haberler gelir» diye karşılık verir ve çıkar. Mescide giderek orada Usâme'yi görür. Usâme'nin omuzuna dayanarak Hz. Talha'nın evine varıncaya kadar etraftakilerden gizlenir. Hz. Ali Talha'ya şöyle der: «Ey Talha! Bu içine düştüğün hata nedir?» Talha ise: «Ey Hasan'ın babası! Benim bu yaptığım bıçak kemiğe dayandıktan sonra yapılan şeylerdir» diye cevap verir. Ancak Hz. Ali beytulmâle varıncaya kadar gelir ve oradakilere kapıyı açmalarını söyler. Ancak o anda anahtarlar bulunmayınca Hz. Ali kapıyı kırar ve müslümanlara oradan mal dağıtmaya başlar. Hz. Ali'nin böyle davranması üzerine Talha yalnız başına kalıncaya kadar insan-

lar etrafında dağılmağa başlarlar ve Hz. Osman da buna son derece sevinir. Talha Hz. Osmân'a gelerek şöyle söyler: «Ey müminlerin emîri! Ben bir iş yapmak istedim, ancak Cenâb-ı Allah bana o işi yaptırmadı.» Hz. Osmân da ona: «Sen tevbe ederek geldin, fakat bu gelişinde de mağlûp olarak buraya ulaştın. Allah sana yeter ey Talha!» diye karşılık verir.

Hz. Osmân'ın şehit edilmesi

Hz. Osmân'ı öldürmek üzere gelenlerin Medîne'ye neden geldiklerini daha evvel yukarıda zikretmiştik. Bu adamların Hz. Osmân'ı öldürmek için delil ve sebep olarak gösterdikleri hususları bir kenara bırakıp onlardan söz etmedik. Şimdi ise burada Hz. Osmân'ın nasıl şehit edildiğini ve bu işin nasıl başladığını, insanların ona ellerini uzatmağa ve onu şehit etmeden evvel yapmış oldukları işlere nasıl cesaret ettiklerini anlatmağa çalışacağız.

Hz. Osmân kendisine getirilen zekât malları arasında bulunan bazı develeri alıp Benu'l-Hakem'e vermişti. Onun böyle davrandığını Abdurrahman b. Avf'a bildirdiklerinde Hz. Osmân evinde otururken o da bu develeri alıp müslümanlar arasında paylaştırmıştı.

Başka bir rivayette şöyle anlatılır: Hz. Osmân'ın aleyhinde ilk konuşanlardan birisi Cebele b. 'Amr es-Sâidî'dir. Cebele b. Amr akrabalarından bazılarıyla otururken Hz. Osmân oradan geçer ve onlara selâm verir. Cebele'nin elinde bir pranga vardır, yanındakilere: «Şöyle şöyle yapan adama hâlâ selâm mı veriyorsunuz?» diye çıkışır, sonra dönüp Hz. Osmân'a: «Vallahi, senin sırlarına vâkıf Mervân, İbn Âmir ve İbn Sa'd gibi adamları, hatta Kur'ân'ın kendisini kınadığı ve Rasûlullah (s.)'ın kanını mubah kıldığı bu kimseleri nasıl yanında tutarsın? Ya bunları yanından uzaklaştırırsın, ya da şu prangayı senin boynuna geçiririm» der ve orada bulunanlar da Hz. Osmân'a lâf söyleme cesaretinde bulunurlar. Daha evvel zikrettiğimiz hutbesi esnasında Amr b. el-Âs'ın cüretkârâne sözleri diğer insanların ona karşı gelmelerine cesaret vermişti.

Bu konuda başka bir rivayette şöyle anlatılır: Hz. Osmân bir gün hutbe okurken eline Hz. Peygamber (s.), Ebû Bekir ve Ömer'in hutbe okurlarken ellerinde tuttukları bir asâyı alır ve ona dayanarak hutbe okur. Cehcâh el-Gifârî bu asâyı Hz. Osmân'ın elinden alır, onu dizleri üzerinde kırıp atar ve hemen orada birden vücudunda allerjik kabarıklıklar meydana gelir.

Yine başka bir rivayette şöyle anlatılır: Medîne'de bulunan sa-

hâbilerden ve diğerlerinden bazıları İslâm âleminin diğer bölgelerinde bulunan sahâbilere haberler göndererek: «Eğer cihad istiyorsanız geliniz, burada Muhammed (s.)'in dini fesada uğramakta, sizin halifeniz onu fesada uğratmaktadır. Geliniz ve burada dini baştan ikame ediniz» diye yazmışlardı. Bunun üzerine müslümanların kalplerine ihtilâflar düşmüş ve arkasından yine yukarıda zikrettiğimiz gibi Mısırlılar Medine'ye gelmiş, Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme onlarla çıkıp konuşmuşlar ve onları geri çevirmişlerdi. Onlar bir müddet gittikten sonra tekrar geri geldiklerinde Muhammed b. Mesleme karşılarına çıkarak neden geri döndüklerini sorar. Onlar da Muhammed b. Mesleme'ye kurşundan bir boruya sokulmuş bir mektubu göstererek şöyle derler: «Biz Hz. Osmân'ın bir kölesini el-Buveyb denilen yerde zekât develerinden birine binmiş olarak gidiyorken gördük. Onun üzerini ve yanındaki eşyaları aradığımızda bu kâğıdı bulduk. Bunda Abdurrahman b. Udeys, Amr b. Mamit ve Urve b. el-Beyâ'ın kırbaçlanmalarını, hapsedilmelerini ve saçlarıyla sakallarının kesilmesi ve bazılarının da idam edilmeleri emrediliyordu. Bu mektubu götüren kişinin Ebû A'var es-Sülemî olduğu kaydedilir. Mısırlılar onu yolda gördüklerinde nereye gitmek üzere olduğunu sormuş ve yanında bir mektup olup olmadığını araştırmışlardı. O yanında herhangi bir mektubun olmadığını söylemiş, ancak kendisine neden Mısır'a gitmek istediği sorulunca sözü birbirine karıştırmış, onlar da tutup zorla aramış ve üzerinde taşımış olduğu bu mektubu görünce geri dönmüşlerdi. Kûfeliler ve Basralılar da onlarla birlikte Medîne'ye dönmüştü. Mısırlılar geri geldiğinde Muhammed b. Mesleme'ye haber göndererek ona şöyle derler: «Hz. Ali ile konuşmuştuk, Hz. Osmân ile konuşacağına dair bize söz vermişti. Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Saîd b. Zeyd ile konuştuğumuzda onlar bize: «Biz bu işlere girişmeyiz» demişlerdi.» Ayrıca Muhammed b. Mesleme'nin Hz. Ali ile birlikte Hz. Osmân'ın yanına gelmesini isterler. Muhammed b. Mesleme onlara bu konuda söz verir. Mısırlılarla görüşmek için izin istemek üzere Hz. Ali ile birlikte Hz. Osmân'ın yanına gittiklerinde yanında Mervân da bulunmaktadır. Mervân: «Bırak onlarla ben konuşayım» deyince Hz. Osmân ona: «Sus, hey Allah ağzını yamultasıca! Senin bu işle ne ilgin var. Çık git buradan!» der. Bunun üzerine Mervân çıkıp gider ve Hz. Ali ile Muhammed b. Mesleme Mısırlılarla mektup olayını Hz. Osmân'a aktarırlar. Bunu duyan Hz. Osmân Allah'ın adına yemin ederek böyle bir mektup yazmadığını, bundan kesinlikle haberi ve bilgisi olmadığını ifade eder. Hz. Osmân'ın bu yemini üzerine Muhammed b. Mesleme: «Doğru söylüyor, bu Mervân'ın çevirdiği bir iştir.» der.

Mısır'dan gelenler Hz. Osmân'ın yanına çıkarak ona halifeye verilmesi gereken selâmı vermemiş, böylece onların kötülük yapacakları anlaşılmıştı. Bunlar Hz. Osmân ile konuşmağa girişirler ve reisleri olan İbn Udeys, Abdullah b. Sa'd'ın müslümanlara ve ehl-i zimmete karşı olan kötü davranışlarını, sonra ganimetlerle ilgili uygulamalarını tek tek sıralamağa başlar. İbn Udeys Abdullah b. Sa'd'a: «Niçin böyle davranıyorsun?» diye sorduğunda onun; müminlerin emîrinden bana böyle mektuplar gelmiştir» diye karşılık verdiğini anlatır ve Medîne'de yapılan uygulamalardan söz ederek başka bir takım hususları Hz. Osmân'a nakleder. Daha sonra şöyle devam ederler: «Biz Mısır'dan çıkıp buraya seni öldürmek için geldik, ancak Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme bazı konularda bize garantiler verip bizi geri çevirdiler ve ayrılığa düşülmesine engel oldular, konuştuğumuz her konuda da bizi ikna ettiler. Bunun üzerine biz memleketimize dönerken yolda kölenle karşılaştık ve üzerinde senin mührünle mühürlenmiş mektubu bulduk. Bu mektubunda Abdullah b. Sa'd'ın bize dayak atmasını, bir sürü işkenceden sonra bizi uzun müddet hapsetmesini emrediyordun.» Bu sözleri duyan Hz. Osmân Allah'a yemin ederek böyle bir mektup yazmadığını, bu sözlerden ve bu işten kesinlikle haberinin olmadığını ifade eder. Onun bu yemini üzerine Hz. Ali ile Muhammed b. Mesleme: «Osmân doğru söylüyor.» derler. Bunun üzerine Mısırlılar: «Peki bu mektubu kim yazmış olabilir?» diye sorunca Hz. Osmân: «Bilmiyorum» cevabını verir. Konuşma karşılıklı olarak şöyle devam eder:

«Nasıl oluyor da birisi kalkar senin köleni zekât mallarından bir deve üzerine bindirip eline bir mektup verir ve bu mektubu da mührünle mühürleyip valine gönderir ve böyle büyük işler meydana gelirken senin haberin olmaz?»

«Evet, gerçekten haberim yok.»

«Sen ya gerçekten doğru söylüyorsun, ya da yalan. Eğer yalan söylüyorsan böyle haksız bir yere bizim öldürülmemizi emrettiğinden ötürü görevden azledilmen gerekir. Yok eğer gerçekten bu işlerin çevrilmesinden haberin yok da doğru söylüyorsan böyle zaafa düşmenden, bu işleri çevirenlere karşı gaflet içinde olmandan, yakınların ve sırdaşlarının böyle kötülük yapmalarından dolayı kendi kendini bu görevden azletmen gerekir. Ayrıca bizim de böyle zaaf ve gaflete düşen birisini görev başında bırakmamız doğru olmaz. İşte bundan dolayı Allah seni bu görevden azletmiştir. Senin de kendi kendini bu görevden azletmen gerekir.»

«Ben Allah'ın bana giydirdiği bir elbiseyi kesinlikle çıkarmam,

fakat yaptıklarımdan ve olanlardan tevbe eder geri dönerim.»

— «Eğer bu tevbe ettiğin ilk hatan ve günahın olmuş olsaydı kabul ederdik. Senin ikide bir tevbe edip geri döndüğünü görüp duruyoruz. Seni kesinlikle görevden almadıkça veya öldürmedikçe ya da ruhumuz bedenimizden ayrılmadıkça buradan ayrılmak niyetinde değiliz. Eğer senin arkadaşların ve akrabaların bizi bundan alıkoyar da seni korumaya kalkışırsa bu işi bitirinceye kadar onlarla çarpışırız.»

— «Bu işten istifa etmek, Allah'ın hilâfetini bırakmaktansa öldürülmek daha tatlı ve sevimlidir benim için. Sizi bu işten engelleyecek ve beni koruyacak kimselerle çarpışmanız meselesine gelince, ben kesinlikle hiç bir Allah'ın kuluna sizinle çarpışması için emir vermem. Benim emrim dışında sizinle çarpışıp da sizden birini öldürecek kimse katildir. Eğer ben sizinle çarpışmak isteseydim bölge valilerimi buraya çağırtır, kendimi muhafaza ederdim, yahut da bu bölgelerden birine çekip gidebilirdim.»

Hz. Osmân'ın bu son sözleri üzerine bir sürü gürültüler kopar ve kargaşalıklar meydana gelir. Sonra Mısırlılar oradan çıkar ve Hz. Alî de ayrılarak evine gider, kapanır. Mısırlılar Hz. Osmân'ı muhasara altına alır, bu arada Hz. Osmân da Muâviye ve İbn Âmir'e ve diğer bölge valilerine mektuplar gönderip onlardan acele asker göndermelerini ister. Muâviye bu konuda biraz duraksamış, fakat Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin dedesi Yezîd b. Esed el-Kasrî Şâm halkından bazı kimseleri yanına alarak büyük bir kitleyle birlikte Hz. Osmân'a yardım etmek üzere yola koyulmuştu. Bu gelen askerler Vâdi'l-Kurâ bölgesine ulaştığında Hz. Osmân'ın şehit edildiği haberini duymuş ve geri dönmüşlerdi.

Başka bir rivayette ise şöyle anlatılır: Şâm'dan Habîb b. Mesleme el-Fihrî, Basra'dan Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî gelmiş ve bunlar er-Rebze'ye, öncüleri de Medîne'nin yakınlarında bulunan «Sırar» denilen yere vardıklarında Hz. Osmân'ın şehit edildiği haberini almış ve geri dönmüşlerdi. Hz. Osmân bu konuda yakın adamlarıyla istişarede bulunmuş ve bunlar kendisine Hz. Ali'ye haber gönderip çağırtarak bu adamları buradan göndermesi, onlara istedikleri atiyye ve ihsanlarda bulunması ve onları imdat kuvvetleri gelinceye kadar oyalaması konusunda ondan yardım istemesi tavsiyesinde bulunmuşlardı. Ancak Hz. Osmân bu tavsiyeye şöyle karşılık verir: «Onlar böyle şeyleri ve benim ileri süreceğim mazeretleri kabul etmezler, çünkü birinci seferde onlara bazı vaatlerde bulunmuş ve onları ikna etmiş idik, ancak daha sonra olaylar bu şekilde geliş-

ti.» Bunun üzerine Mervân şöyle der: «Onlara istediklerini ver ve onları oyalayabildiğin kadar oyala. Onlar gerçekten sana isyan etmiş kimselerdir ve hiçbir ahitleri ve güvenceleri yoktur.» Sonra Hz. Osmân Hz. Ali'yi çağırarak ona şöyle der: «Bu adamların yaptıklarını görüyorsun. Ben hayatımdan emin değilim. İstediklerini ver, bütün isteklerini yerine getir ve onları buradan geri çevir.» Hz. Ali bu isteğe: «İnsanlar senin adaletine seni öldürmekten daha çok muhtaçtırlar. Sana güven duymak dışında bir şeye kanmazlar. Sen onlara daha evvel bir söz verdin, fakat sözünü yerine getirmedin. Aynı şekilde beni aldatma. Ben senin adına onlara hakkı iletirim.» diye karşılık verir. Hz. Osmân: «Vallahi, bu sefer verdiğim sözü kesin olarak yerine getirip ahde vefa göstereceğim» deyince Hz. Ali toplanmış olan adamların yanına çıkıp onlara şöyle der: «Siz hakkınız olan her şeyi aldınız. Ayrıca o sizin hakkınızı kendi hesabından verdiğini de söyledi.» Onlar şöyle cevap verirler: «Biz senin dediklerini kabul ediyoruz; ancak bize bu konuda güvence ver, onun kesin bir şekilde hakka uyacağına dair güvenilir bir belge getir. Yerine getirilmeyecek bir sözü kabul etmeyiz.» Bunun üzerine Hz. Ali Hz. Osmân'ın yanına girip ona durumu bildirir, Hz. Osmân da şöyle der: «Sen onlarla benim aramda bir müddet tayin et, çünkü onların istediklerini bir tek günde yerine getirebilecek durumda değilim.» Hz. Ali: «Medine'de olabilecek şeyler için sana bir mühlet veremeyiz, fakat şahsımla ilgili olmayan bir istekleri için de zaten durum bellidir.» deyince Hz. Osmân: «Medîne'deki istekleri için üç gün mühlet ver bana.» şeklinde talepte bulunur. Hz. Ali de onun bu talebini yerine getirerek bu adamların istedikleri kimselerin azledilmesi ve bazı zulümlerin ve karanlık işlerin kaldırılması için aralarında bir ahitname yazılmasını sağlar.

Bunun üzerine isyancılar geri çekilmiş, fakat kendisi bu müddet içinde çarpışmak için hazırlanmağa, silâh ve asker sağlamağa başlamıştı. Hiçbir şeyin değişmediğini gören Mısırlılar tekrar isyana başlamışlar ve Amr b. Hazm el-Ensârî yanlarına varıp onlara durumu bildirmişti. Onlar o sırada Zû Huşub'da bulunuyorlardı. Tekrar Medîne'ye döndüler ve Hz. Osmân'dan valileri azledip bazı hususlarda değişiklik yapmasını ve birçok zulümleri önlemesini istediler. Bunun üzerine Hz. Osmân: «Eğer ben sizin istediklerinizi vali tayin etsem ve istemediklerinizi de azletsem o zaman benim burada bulunmamın hiçbir anlamı kalmaz. İstediğinizi yapınız da göreyim.» demiş, onlar da: «Vallahi bu istekleri ya yerine getirirsin, ya da azledilir veya öldürülürsün» şeklinde karşılık vermişlerdi. Hz. Osmân onların bu isteklerini kesinlikle reddetmiş ve onlara şöyle

demişti: «Cenâb-ı Allah'ın bana giydirdiği bir gömleği asla sırtımdan çıkarmam.» Bunun üzerine onlar Hz. Osmân'ı yeniden kuşatmış ve kuşatma çemberini de gittikçe daraltmışlardı. Hz. Osmân bu olaylardan sonra tekrar Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'i çağırmış, onlar da bu çağrıya icabet ederek yanına gelmişlerdi. Hz. Osmân evinin balkonuna çıkıp etrafını çeviren adamlara şöyle seslenmişti: «Ey insanlar, oturunuz!» Bunun üzerine hepsi yerlere ve merdivenlere oturmuşlar, o da şöyle konuşmuştu:

«Ey Medîne halkı! Size «Allahaısmarladık» derim ve benden sonra hilâfeti en lâyık olana ihsan etmesini Allah'tan dilerim. Ey Medîneliler! Siz Hz. Ömer şehit edildiği anda Allah'a dua edip de sizin için bir halife seçmesini ve sizi hayır üzere birleştirmesini istememiş miydiniz? Siz hak bilir ve haktan yana kimseler iken Cenâb-ı Allah'ın bu dualarınıza icabet etmeyeceğine mi inanıyorsunuz? Yoksa siz artık Allah dinine ehemmiyet vermiyor ve henüz bu dinin sahipleri tefrikaya düşmemişken kimin yönettiğine aldırış etmiyor mu diyorsunuz? Veya müslümanların danışarak halifelerini seçmelerini pek hayırlı mı görmüyorsunuz? Cenâb-ı Allah bu ümmet ona isyan ettiği zaman da yine bir araya gelip başlarına geçirecek kimseyi seçmek konusunda istişare etmeleri için onları vekil tayin etmiştir. Yoksa siz Cenâb-ı Allah'ın benim sonumun nasıl olacağını bilmediğini mi zannediyorsunuz? Allah sizin hayrınızı versin. Sizler benim hayırlı bir geçmişimin olduğunu biliyor musunuz? Bu geçmişi bana Allah lûtfetmiştir. Benden sonra gelen herkesin bu konudaki üstünlüğünü kabul etmesi gerekir. Yavaş olunuz, sakın beni öldürmeye kalkışmayınız; çünkü bir müslümanın kanı ancak şu üç şeyden dolayı akıtılır: Evli olan bir zinâkâr, imandan sonra küfre giren bir mürted veya haksız yere adam öldüren kimsenin kanı helâldir. Siz beni öldürecek olursanız kendi başlarınız üzerine kılıçları koydunuz demektir ve ayrıca bu fitne ve ihtilâf ebediyyen aranızdan kaldırılmayacak bir fitne olarak kalacaktır.»

Onlar da Hz. Osmân'a cevaben şöyle demişlerdi: «Hz. Ömer'in şehâdetinden sonra müslümanların istişârelerinden ve seni görev başına bu istişâre neticesinde getirdiğinden söz ettin. Vallahi Allah'ın takdir ettiği her şey mutlaka hayırlıdır. Ancak Cenâb-ı Allah bu kullarını seninle imtihan etmiştir. Senin Rasûlullah (s.) ile birlikte bulunman ve bu konuda ilk olanlardan olmandan söz etmene gelince: Gerçekten sen bu iş için son derece ehil bir kimse idin, fakat bilmediğin bir sürü işler yaptın. Biz de hakkı yerine oturtmadıkça seni bırakmayız, çünkü her gün fitenin daha da büyümesinden korkuyoruz. Bir müslümanın kanı üç şekilde ancak akıtılabilir

demene gelince; Biz Allah'ın kitabında başka kimselerin kanının da akıtılabileceğinin ifade edildiğini görüyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'de yer yüzünde fesat çıkaranların, müslümanlara karşı isyan edenlerin veya azgınlık edenlerin öldürülebileceği zikredilmektedir. Hakkı menedip haktan başka bir şey için savaşan kimseler de aynı şekilde öldürülür. Sen de gerçekten azıttın, hayrı engelledin ve hayrın dışında başka şeylerle uğraştın. Ayrıca haksızlık yapan kimseleri de kendinden uzak tutmak için çalışmadın. Buna karşılık sen emirliği bize karşı bir koz olarak kullandın. Bu makamı bize karşı kullanmadığını söylüyorsan senin dışında bize karşı bunu kullanan adamlar ve bizimle bu konuda çarpışmak isteyenler vardır. Bu da senin bu göreve yapışıp durmandan ileri geliyor. Eğer sen bu görevden ayrılacak olursan onlar da bizimle çarpışmaktan vazgeçerler.»

Bu konuşmalardan sonra Hz. Osmân susup içeriye girmiş, Medinelilerin dağılıp gitmesini emretmiş, onlar da gerçekten evlerine gitmişlerdi. Ancak Hasan b. Ali, İbn Abbâs, Muhammed b. Talha, Abdullah b. Zübeyr ve benzeri gençler orada kalmışlardı. Bu muhasara kırk gün sürmüştü. Muhasaranın 18. gününde bir takım kimseler gelerek bir çok kimsenin onlara katılmak üzere Medîne'ye vardığı haberini iletmiş ve muhasaracıları cesaretlendirmişlerdi. Bundan dolayı bu isyancılar Medîne halkı ile Hz. Osmân arasına girmiş, hatta ondan suyu bile uzak tutup su içmesini engellemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Osmân gizlice Hz. Ali ile Talha, Zübeyr'e ve Peygamber Efendimiz (s.)'in hanımlarına haber göndererek şöyle demişti: «Bu adamlar bize su verilmesini bile engellediler. Eğer imkânınız varsa biraz su gönderiniz.» Bu davete icabet edenlerin ilki Hz. Ali olmuş ve sabahın erken saatinde çıkıp gelerek evi saranlara şöyle seslenmişti: «Ey insanlar! Sizin bu yaptıklarınız ne müminlerin işine, ne de kâfirlerin yaptıklarına benziyor. Siz bu insandan suyu ve yiyeceği kesmeyiniz. Rumlar ve İranlılar bile esir edildikleri anda asla yemek ve içmekten alıkonmazlar.» Onlar da Hz. Ali'ye şöyle demişlerdi: «Hayır, vallahi bir göze deva olacak en ufak bir şey dahi vermeyiz.» Hz. Ali o anda büyük bir öfkeye kapılmış ve başındaki sarığı bütün gücüyle yere çalarak oturup kalmıştı. O sırada Rasûlullah'ın zevcesi Ümmü Habîbe üzerine bindiği bir katır ile oraya gelmiş, ancak isyancılar katırın yüzüne vurup onu geri çevirmeye çalışmışlardı. Ümmü Habîbe onlara: «Ümeyyeoğullarının bu adamda bir vasiyeti vardır. Ben de yetimlerin ve dul kadınların hakları kaybolmasın diye bu vasiyetin ne olduğunu öğrenmek üzere geldim» demiş, ancak isyancılar: «Yalan söylüyorsun» diyerek katırın kolanını kılıçla kesmişlerdi. Ümmü Habîbe sarsılmış, katır-

dan düşecek gibi olmuş ve hemen o anda kendisini yakalayarak evine götürüp kapatmışlardı.

Bir gün Hz. Osmân evinin balkonuna çıkarak onlara: «Hay Allah hayrınızı versin! Siz biliyor musunuz ki ben kendi paramla Rûma kuyusunu satın almış, müslümanlar kana kana içsinler diye onu hibe etmiş ve kendim de herhangi bir müslüman gibi bu kuyudan yararlanmayı tercih etmiştim» diye sormuş, onlar da «Evet» diye karşılık vermişlerdi. O zaman Hz. Osmân onlara: «Peki neden beni bu sudan içmekten alıkoyuyorsunuz da ben de deniz suyundan içmek zorunda kalıyorum» diye sormuş ve devamla şöyle demişti: «Hay Allah hayrınızı versin! Siz benim mescidin yanında bulunan bir araziyi satın alıp da Peygamber mescidine ilâve ettiğimi biliyor musunuz? Peki, o halde benden evvel bu mescidde namaz kılmasına engel olunan kimse var mıdır? Hay Allah hayrınızı versin! Peygamber (s.)'in benim hakkımda şöyle şöyle dediğini bilmiyor musunuz?» Onun bu sözleri halk arasında yayılmış, onlardan bazıları şöyle demeğe başlamışlardı: «Yavaş olun bakalım! Müminlerin emîrine rahat verin.» Bu şekilde muhasaracılar arasında bir gevşeme başgöstermişken el-Eşter ayağa kalkıp şöyle demişti: «Bana öyle geliyor ki bu adam sizi kandırmak istiyor.»

Hz. Âişe hacca gitmek üzere yola çıkmış ve kardeşi Muhammed'in kendisiyle birlikte gitmesini istemişti. Fakat o Hz. Âişe'ye icabet etmemiş, bunun üzerine de Hz. Âişe: «Vallahi eğer gücüm yetseydi bu adamları yapmak istediklerinden alıkoymağa çalışırdım» demişti. Ayrıca Kâtip Hanzala da Muhammed b. Ebî Bekr'e: «Müminlerin annesi kendisiyle birlikte hacca gitmeni istiyor da sen ona uymuyor ve bu Arapların kurtlarına Allah'ın helâl kılmadığı bir konuda uyuyorsun değil mi? Vallahi eğer bu işler yarışmaya ve müsabakaya bırakılacak olursa Benû Abdimenâf mutlaka sana galip gelirler.» demiş ve çekip Kûfe'ye gitmişti.

Talha ve Zübeyr ile Hz. Ali müminlerin anası Ümmü Habîbe'nin başına gelenleri işitince evlerine kapanmış, Hz. Osmân ise böylece susuz bir şekilde bekleyip durmuştu. Sonra İbn Abbâs'a haber göndererek bu yıl hacc emîrliği görevini kendisinin yapmasını emretmişti. İbn Abbâs Hz. Osmân'ı kapıda bekleyenlerden birisi idi. Hz. Osmân'a cevaben şöyle demişti: «Bu adamlara karşı mücadele etmek benim için hacc etmekten vallahi daha hayırlıdır.» Ancak Hz. Osmân ona ısrar etmiş, o da halifenin emrine uymuştu.

Abdullah b. Abbâs b. Ebî Rebî'a şöyle anlatır: «Muhasara günlerinden birinde Hz. Osmân'ın yanına gittim. Beni elimden tutup ka-

pısının arkasından bana bazı şeyleri işittirdi. Onlardan bazıları: «Ne diye bekleyip duruyorsunuz?», bazıları da: «Bekleyin, o şu anda gelmek üzeredir» diyorlardı. Biz bu şekilde Hz. Osmân ile birlikte kapının arkasında duruyorken Talha geldi ve şöyle deyiverdi: «İbn Udeys nerede?» İbn Udeys Talha'nın yanına varıp bazı şeyler konuştular ve İbn Udeys geri döndüğünde arkadaşlarına şöyle dedi: «Osmân'ın yanına hiç kimseyi sokmayın ve evden çıkmak isteyenlere asla müsaade etmeyin.» Bu sözler üzerine Hz. Osmân bana: «İşte Talha'nın yaptıkları bunlardır. Allah'ım, Talha'nın yaptıklarından sadece sana sığınırım. O bu adamları getirip evimin önüne yığdı ve onları aleyhime kışkırttı. Allah'tan kendisinin de böyle bir şeye düçar olmasını ve kanının dökülmesini niyaz ederim.» Sonra ben de oradan çıkmak istedim, bana engel oldular. Ancak Muhammed b. Ebî Bekr'in emri üzerine beni bıraktılar da öyle çıktım gittim.»

Bir rivayete göre Zübeyr Hz. Osmân'ın öldürülmesinden önce Medîne'yi terketmiş, bir rivayete göre ise Hz. Osmân şehit edildikten sonra Medîne'den çıkmıştı.

Mısırlılar İslâm devletinin diğer şehirlerinden hacc mevsimi münasebetiyle Hicaz'a gelecek olan müslümanların onlara mani olmak isteyeceklerini işitmeleri üzerine: «Bizi bunlardan koruyabilecek tek husus bu adamı bir an evvel öldürmektir. Hacc mevsimi münasebetiyle gelenler bizi yok edebilirler. Eğer onlar bu adamın ölümüyle meşgul olacak olurlarsa onlardan kurtulabiliriz demişler ve arkasından Hz. Osmân'ın kapısına saldırmışlardı. Hz. Hasan, Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Talha, Mervân, Saîd b. el-Âs ve onlarla birlikte ashâbın ileri gelenlerinin çocukları onlara engel olmak istemişler, ancak saldırganlar onlarla çarpışmışlardı. Hz. Osmân ise öfkelenerek onlara engel olmak istemiş ve şöyle demişti: «Siz bana yardımcı olanların kanını dökmeyi de mi helâl görüyorsunuz?» Ancak onlar buna aldırış etmemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Osmân onları alıkoymak için kapıyı açmış, Mısırlılar onu kapıdan dışarı çıkarken gördüklerinde derhal üzerine yönelmiş, ancak yukarıda adları geçen sahâbe evlâtları onları tekrar geri çevirmişlerdi. Hz. Osmân kendisini korumak isteyenlere içeri girmeleri için yemin ettirmiş ve onlar da içeri girmişlerdi. Hz. Osmân Mısırlıların girmesini engellemek için tam kapıyı kapatacağı sırada Eslem kabîlesinden Neyâr b. İyâd adındaki bir sahâbî Hz. Osmân'ı çağırmış ve kapıda ikisi konuşup dururlarken Kesîr b. es-Salt el-Kindî attığı bir ok ile Neyâr'ı öldürmüştü.

Bu sırada Hz. Osmân'a: «Bize onun katilini ver de öldürelim.»

domişler, fakat o: «Siz beni öldürmek istiyorken bana yardım eden bir adamı öldürtmenize kesinlikle razı olmam» diye karşılık vermişti. Onun bu sözlerini işitmeleri üzerine hepsi birden kapıya hücum etmişler ve kimse de onları engellememişti. Ancak kapı kapalı olduğundan içeriye girememişler, bir ateş getirip kapıyı yakmışlardı. Bu arada kapının üzerindeki çardak da yanmış ve bunun üzerine ev halkı galeyana gelmişti. O sırada Hz. Osmân namaz kılmakta idi. Namaz sırasında meydana gelen bu karışıklığı duymuyor ve namazını şaşırmıyordu. Namazını bitirdikten sonra Kur'ân-ı Kerîm okumağa oturmuş ve şu âyeti okumuştu:

«Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine: «(Düşmanlarınız olan) insanlar size karşı ordular hazırladılar. O halde onlardan korkunuz.» dedi ve bu söz onların imanını artırdı da: «Allah bize yeter. O ne güzel vekildir» dediler. (1).

Ondan sonra Hz. Osman evde bulunanlara şöyle demişti: «Rasûlullah (s.), bana bir hususta söz verdi de ben ona nâil olmak üzere sabredip duruyorum. Onlar sadece kapıyı yakmakla kalmayacaklar, bundan daha büyük şeyler yapmak isteyeceklerdir. Sakın sizden birisi onlarla dövüşe ve kavgaya girişmesin.» Sonra dönüp Hz. Hasan'a şöyle demişti: «Şu anda senin baban büyük bir işle meşguldür. Allah'ını seversen kalk onun yanına git.» Ancak Hz. Osmân'ın yanındaki bu sahâbe çocukları onun dediklerine uymamış ve sürekli isyancılarla çarpışıp durmuşlardı. Bu arada Muğîre b. el-Ahnes b. Şerîk Hz. Osmân'ı isyancılara karşı korumak ve ona yardım etmek üzere hacc mevsiminden bazı adamlarla birlikte erkence dönmüş olup o sırada onun yanında bulunuyordu.

Hz. Osmân'ın yanından en son çıkan kişi Abdullah b. Zübeyr idi. Hz. Osmân'ın şehadetinden evvelki son durumlarını anlatan kimse idi. Evin önünde büyük bir kalabalığın kaynaşmakta olduğu bir sırada Ebû Hüreyre (r.a.) gelmiş: «İşte vuruşmanın ve dövüşmenin tatlı ve güzel olduğu gün bu gündür» deyip:**«Ey kavmim, size ne oluyor da ben sizi kurtuluşa davet ediyorum da siz beni cehennem ateşine davet ediyorsunuz!»** (2) âyetini okuyarak çarpışmağa başlamıştı.

Sonra kapıda olan Mervân evin önünde birikenlere karşı şiirler halinde bazı hakaretâmiz sözler söylemişti. Onun bu sözleri üzerine el-Beyâ' adında Benû Leys kabilesinden birisi Mervân'ın üzerine atılmış ve ona bir darbe indirmişti. Mervân da ona bir darbe in-

(1) Al-u İmrân, 3/173.
(2) el-Ğâfir, 40/41.

dirmiş, daha sonra adam Mervân'ın boynuna indirdiği bir kılıç darbesiyle boyun sinirlerinden bazılarını kesmişti. Ancak Mervân bu darbeyle ölmemiş, uzun yıllar yaşamıştı. Mervân yaralanıp da yere düşünce Ubeyd b. Rifâ'a ez-Zürekî kalkıp onu tamamlamak istemiş, fakat İbrâhim b. Adiy'in annesi ve aynı zamanda Mervân'ın süt annesi olan bir kadın hemen onu korumuş ve Ubeyd b. Rifâ'a'ya: «Eğer onun öldürülmesini istiyorsan zaten ölüp gidiyor, yok eğer onun etini parçalamak istiyorsan o da son derece ayıp bir şeydir» demiş ve adam da Mervân'ı bırakınca kadın onu alıp evine götürmüştü. Emeviler döneminde Mervân'ın çocukları bu kadının iyiliğini işitince oğlu İbrâhîm'e büyük görevler vermişlerdi. Sonra adamın birisi Muğîre b. Ahnes b. Şerîk'in üzerine saldırıp onu öldürmüştü. Muğîre ölüp de etrafındaki insanlar ondan söz etmeğe başlayınca adam da: «**İnnâlillâh ve innâ ileyhi râciûn**» demiş, Abdurrahman b. Udeys ona: «Sana ne oluyor?» diye sorunca: «Uyuyan bir adamın rüyasında gördüğü gibi, birisi bana gaipten şöyle dedi: «Muğîre b. Ahnes'i öldüren adamı cehennem ateşiyle müjdele. İşte ben de bununla imtihan edildim.»

Muhasaracılar etraftaki evlerden Hz. Osmân'ın evine girmeğe başlamış ve Amr b. Hazm'ın evinden dalarak içeriyi doldurmuşlardı. Hz. Osmân ve yanındakiler kapıda kimlerin olduğunu bilmiyorlardı. Bunlar Hz. Osmân'ın etrafını sarmış ve onu öldürmek üzere birisini seçmişlerdi. Nihayet bu seçilen katil Hz. Osmân'ın yanına girerek ona: «Hilâfetten istifa et, biz de seni bırakalım» deyince Hz. Osmân ona: «Sana yazıklar olsun! Vallahi cahiliyyet hayatımda İslâm hayatımda da bir tek kadına haram yolla yaklaşmadım, şarkı söylemedim, Allah'ın razı olmayacağı şeyleri temenni etmedim, Rasûlullah (s.)'a bey'at ettiğim günden beri elimi avretimin üstüne koymadım. Allah'ın bana giydirdiği bir elbiseyi de Cenâb-ı Allah mutlu insanlara ikramda bulunup zorba ve şakî insanları da zelîl edinceye kadar üzerimden çıkarmayacağım» diyerek karşılık vermişti. Bu sözleri işiten adam derhal dışarı çıkmış, kapıda bulunanlar ona hemen: «İçeride ne yaptın?» diye sorunca o da: «Bizi müslümanların elinden kurtaracak onu öldürmekten başka hiç bir yol yoktur, ancak bu adamı öldürmek de bize helâl değildir.» diye cevap vermişti. Arkasından Leysoğullarından bir adamı kendisini öldürmek için içeriye soktuklarında ona şöyle demişti: «Beni öldürecek kişi sen değilsin, çünkü Rasûlullah (s.) bu gibi kötülüklerden korunman için sana dua etmiştir. Sen bu duayı boşa çıkaracak değilsin.» Bu sözleri işiten ikinci adam da dışarıya çıkmış ve isyancıları terkedip gitmişti. Nihayet Kureyş'ten bir kiralık katil seçip onu Hz. Osmân'ın

üzerine gönderince Hz. Osmân şöyle demişti: «Rasûlullah (s.) bir gün senin için şöyle şöyle istiğfarda bulunmuştu. Sakın haram olan bir kanı akıtmayasın.» Bu adam da aynı şekilde geri dönmüş ve isyancıları terkedip gitmişti. Bu arada Abdullah b. Selâm oraya gelip Hz. Osmân'ı öldürmelerini engellemeğe çalışmış ve onlara şöyle demişti: «Ey adamlar! Kendinizin aleyhinde Allah'ın kılıcını kınından çekmeyiniz. Vallahi eğer bu kılıcı kınından çekerseniz onu bir daha kınına sokmak mümkün değildir. Sizin bugünkü gücünüz ve hakimiyetiniz kan kokmaktadır. Eğer siz Hz. Osmân'ı öldürecek olursanız bu iş ancak kılıç ile düzeltilebilir. Bu şehir meleklerle kuşatılmış bulunmaktadır. Eğer onu öldürecek olursanız bu melekler bu şehri terkedip giderler.» Onlar da şöyle karşılık vermişlerdi: «Ey yahûdinin oğlu! Sana ne oluyor da bu işe karışıyorsun?» Bu lâflar üzerine Abdullah b. Selâm da geri dönüp gitmişti. Hz. Osmân'ın yanına girip onu öldürmeyenlerin sonuncusu Muhammed b. Ebî Bekr idi. Hz. Osmân ona şöyle demişti: «Sana yazıklar olsun! Sen Allah'a mı karşı geliyor, ona mı kızıyorsun? Benim sana karşı işlediğim bir suç mu var, yoksa sana bir haksızlık mı ettim?»

Muhammed b. Ebî Bekr, Hz. Osmân'ın sakalını yakalayarak ona: «Allah seni rezil rüsvay etsin ey ahmak ihtiyar!» der. Hz. Osmân: «Ben ahmak değilim, ben Osmân'ım ve müminlerin emîriyim» diye karşılık verir. (İsyancılar Hz. Osmân'a «Na'şel» lakabını takmışlardı ki bu «ahmak» anlamına gelmektedir.) Muhammed b. Ebî Bekr ona devamla şöyle der: «Haydi şimdi Muâviye ve falan falan adamların seni kurtarsın bakalım!» Hz. Osmân ona: «Ey kardeşimin oğlu! Senin baban bu sakalı böyle tutup çekmemişti» diye cevap verir. Muhammed: «Eğer babam senin bu şekilde bir sürü işler çevirdiğini görmüş olsaydı senin hilâfetini reddederdi.. Şu anda sana yapmak istediğim sakalını tutmaktan daha ileri derecede bir şeydir!» deyince Hz. Osmân da ona: «Senin bu yaptıklarına karşı Allah'tan yardım dilerim!» diyerek karşılık verir. Muhammed Hz. Osmân'ın bu lâflarını işitince onu bırakır, dışarı çıkar.

Başka bir rivayete göre de, Muhammed elinde taşıdığı uzun saplı bir oku Hz. Osmân'a dürtüp dışarı çıkmıştı. Fakat birinci rivayet daha sahihtir.

Muhammed b. Ebî Bekr'in onu öldürmeden ve tesiri altında kalarak çıktığını gören isyancılardan Kuteyre, Sevdân b. Himrân ve el-Gâfikî adındaki üç kişi içeri girmiş, el-Gâfikî elinde bulunan bir demirle Hz. Osmân'a bir darbe indirmiş ve mushafı da ayağıyla tekmelemişti. Mushaf dönüp dolaşarak Hz. Osmân'ın önünde düş-

müş, Hz. Osmân'ın akan kanları mushaf üzerine damlamağa başlamıştı. Diğer taraftan Sevdân b. Himrân Hz. Osmân'a vurmak üzere kılıcını uzattığında Hz. Osmân'ın hanımı Nâile elini uzatmış ve Sevdân'ın kılıcı Nâile'nin parmaklarını kesmişti. Sonra Sevdân, Nâile'nin kaba etlerine bir göz atarak: «Bir hayli yaşlanmış» diye söylenmiş ve Hz. Osmân'a vurup onu şehit etmişti.

Başka bir rivayete göre ise, Hz. Osmân'ı Kinâne b. Bişr et-Tüceybî öldürmüştü.

Hz. Osmân şehit edileceği günün gecesinde Rasûlullah (s.)'ı rüyasında görmüş, ona şöyle demişti: «Bu akşamki iftarını bizimle birlikte yapacaksın.»

Hz. Osmân şehit edildiğinde «... **Onlara karşı Allah sana yeter**». (el-Bakara, 2/137) âyeti Osmân'ın önünde açık duran mushafta görülmüştü. Onun kanı bu âyetler üzerine akmıştı. O anda Hz. Osmân'ın bazı hizmetçileri, evde bulunan birkaç adamıyla birlikte içeri girerek ona yardım etmek istemişlerdi, fakat Hz. Osmân artık şehit olmuş bulunuyordu. Sevdân Hz. Osmân'a vurduktan sonra dönmüş, hizmetçilerine de kılıçla saldırmıştı, ancak onlar Sevdân'ı yakalayıp öldürmüşlerdi. Hz. Osmân'a ilk darbeyi vuran Kuteyre de onun hizmetçilerinden birine saldırıp öldürmüştü. Katiller bu cinayeti işledikten sonra evin içinde ne varsa hepsini talan edip içerde öldürülmüş olan üç kişiyi de kilitleyerek dışarı çıkmışlardı. Çıktıkları sırada Hz. Osmân'ın hizmetçilerinden birisi Kuteyre'ye saldırıp onu öldürmüştü. Geri kalan isyancılar harekete geçip etrafta ne bulmuşlarsa almışlar, hatta kadınların üzerinde bulunan süs eşyalarına bile el uzatmışlardı. Kelsûn et-Tüceybî Hz. Osmân'ın hanımı Nâile'nin sırtında bulunan bir örtüyü çekip almış ancak Hz. Osmân'ın bir kölesi ona bir darbe indirip öldürmüştü. Bu arada isyancılar: «Haydi beytülmâle doğru koşunuz» diye bağırmağa başladılar. O sırada beytülmâli korumakla görevli olanlar onların bu sözlerini işitmişlerdi. Ancak o anda beytülmâlde iki çuvaldan başka bir şey mevcut değildi. Bu görevliler: «Kendinizi onlardan koruyunuz. Bu adamlar dünya malından başka birşey istemiyorlar.» deyip kaçmışlardı. İsyancılar beytülmâle gelerek burayı talan etmiş ve bir sürü kimse etraflarında toplanmıştı.

Bir rivayete göre, bu isyancılar Hz. Osmân'ı şehit ettiklerine pişman olmuşlardı.

Yine anlatıldığına göre, isyancılardan Amr b. Hamik adında birisi Hz. Osmân'ın vefatından evvel göğsüne oturarak ona dokuz dar-

be indirmiş ve şöyle demişti: «Bunlardan üç tanesini Allah rızası için vurdum. Geri kalan altı tanesini de ona karşı beslediğim kinden dolayı vurdum.»

Katiller Hz. Osmân'ın başını kesmek istemişler, fakat hanımları Nâile ve çocuklarının diğer bir annesi üzerine kapanarak buna engel olmağa çalışmışlardı. İsyancılar onları bir kenara atıp tokatlamışlar, İbn Udeys: «Bırakınız» diye emir verdikten sonra Umeyr b. Dâbi'î adında birisi gelerek Hz. Osmân'ın kaburga kemiklerine bir tekme vurup kemiklerini kırmış ve şöyle bağırmıştı: «Benim babamı öldürünceye kadar hapse attın, babam da orada öldü.»

Hz. Osmân H. 35. yılın Zilhicce ayının 18'inci Cuma günü (M. 17 Haziran 656) şehit edilmişti. On iki gün eksikle 12 yıl hilâfet sürmüş, başka bir rivayette ise, 12 yıldan 8 gün eksiğiyle görev yapmıştı. Yine başka bir rivayette Hz. Osmân H. 36. yılın 18 Zilhicce'sinde şehit edilmişti. Diğer bir rivayette ise Kurban bayramı günlerinde, yani teşrik günlerinde öldürülmüştü. Hz. Osmân'ın seksen iki, seksen sekiz, doksan, yetmiş beş ve seksen altı yaşında şehit edildiğine dair muhtelif rivayetler kaydedilmiştir.

Hz. Osmân'ın nereye defnedilmiş olduğu ve namazını kimin kıldırdığı

Hz. Osmân'ın cenazesi üç gün yerde kalmış, sonra Hakîm b. Hizâm el-Kureşî ile Cübeyr b. Mut'im Hz. Ali'ye giderek defnedilmesine izin vermesi için onunla görüşmüş, defni için izin almışlardı. Cenazenin alınacağını işiten isyancılar gelenleri taşlamak üzere yolda oturmuşlardı, bu yüzden de cenazeye akrabalarından ve diğer kimselerden çok az kimse katılabilmişti. Bunlar arasında Hz. Zübeyr, Hasan, Ebû Cehm İbn Huzeyfe ve Mervân vardı. Akşam ile yatsı arasında cenazeyi alıp Medîne'nin dışında **«Hış Kevkeb»** diye adlandırılan bir duvarın arkasına götürmüşlerdi. Burası Bakî' mezarlığının dış tarafıydı. Hz. Osmân'ın namazını bir rivayete göre Cübeyr b. Mut'im, başka bir rivayete göre Hakîm b. Hizâm veya Mervân kıldırmıştı.

Ensârdan bir grup müslüman gelip Hz. Osmân'ın cenaze namazını kılmak isteyenlere engel olmak istemişler, fakat daha değişik bir fitnenin kopmasından korkarak bu isteklerinden vazgeçmişlerdi. Sonra Hz. Ali yolda oturup Hz. Osmân'ın tabutunu taşlamak isteyenlere haber gönderip onları bu işten alıkoymuştu. Bu olaylardan sonra Hz. Osmân «Hış Kevkeb» denilen yere defnedilmişti. Muâvive

b. Ebî Süfyân hakimiyeti eline geçirdikten sonra bu duvarın yıkılmasını ve Hz. Osmân'ın kabrinin «el-Bakî'» mezarlığının içine alınıp diğer müslümanların da cenazelerini bu Hz. Osmân'ın mezarının etrafına gömmelerini emretmişti. Böylelikle onun mezarı da müslümanların mezarı içine alınmış oldu. Başka bir rivayette ise, onun «Hış Kevkeb» denilen yere yakın bir yere, el-Bakî' mezarlığına gömüldüğü kaydedilir. Yine anlatıldığına göre, Hz. Ali, Talha, Zeyd b. Sâbit, Ka'b b' Mâlik ve onun yakın arkadaşlarından bir çok kimse cenazeye katılmıştı. Hz. Osmân gasledilmeden elbiseleriyle kefenlenip defnedilmişti.

Hz. Osmân'ın yaşayışı ve hayatından bazı örnekler

Hasan el-Basrî şöyle anlatır:

«Bir gün mescide girdim, Hz. Osmân'ın, abası üzerine kenarda uzanmış olduğunu gördüm. O anda iki su satıcısı aralarındaki anlaşmazlığı çözmek üzere ona gelmiş, o da aralarında hüküm vermişti.»

Şa'bî şöyle anlatır:

Hz. Ömer Kureyş kendisinden iyice usanıncaya kadar vefat etmemişti. O Kureyşlileri Medîne'ye tıkayıp bırakmıştı. Çünkü şöyle diyordu: «Benim bu ümmet için en çok korktuğum husus onların dünyanın muhtelif yerlerine dağılmalarıdır.» Kureyşten herhangi bir kimse gaza için Hz. Ömer'den izin isteyecek olsa Hz. Ömer ona şöyle derdi: «Sen Rasûlullah (s.) ile birlikte gazaya çıkmış kişisin ve o gazalar bugün çıkacağın gazalardan çok daha hayırlıydılar. Sen en iyisi gel de şu dünyayı görme ve dünyada seni görmeyiversin.» O bu uygulamayı Kureyş'in yalnız muhacirlerine uygulardı. Muhacirlerin dışında kalan Mekkelilere böyle bir kısıtlama getirmemişti. Hz. Osmân hilâfete geçtiğinde insanlar dünyanın dört bir bucağına yayılmak üzere Medîne'den çıkıp gitmişler ve İslâm diyarlarının bir çok yerine dağılmışlardı. Bu durum onlara Hz. Ömer'in uygulamasından daha sevimli geliyordu.»

Hz. Osmân, anlatıldığına göre, hilâfeti boyunca her yıl bizzat kendisi hacc emîrliği yapar, Rasûlullah (s.)'ın hanımlarıyla birlikte haccederdi. Hz. Ömer de hilâfeti boyunca aynı uygulamayı yapmıştı. Hz. Osmân İslâm devletinin bütün illerindeki müslümanlara mektuplar yazarak hacc mevsiminde gelip valilerden gördüklerini ve varsa şikâyetleri kendisine anlatmalarını istemişti. O, bu mektuplarında müslümanlardan dine uygun işler yapmalarını ve uygunsuz şeylerden kaçınmalarını istemiş ve kendisinin zulme uğradığı müddetçe sürekli olarak zayıfın yanında güçlüye karşı olduğunu

bildirmişti. Medîne'de ilk defa meydana gelen karışıklık hilâfetinin sekizinci yılında Medîne'yi istilâ eden kuşların gelmesi idi. Bu kuşlara çamurdan yapılmış yuvarlak misket şeklindeki güllelerle taşlar atılırdı. Bunları defetmek üzere Hz. Osman Leys kabîlesinden birisini göndermiş, bu kuşlar Medîne'den tamamen çıkarıldığı gibi onlara atılmak üzere hazırlanan yaylar ve bu misketler de imha edilmişti.

Adamın birisi Sa'îd b. el-Müseyyeb'e Muhammed b. Huzeyfe'nin Hz. Osmân'a karşı gelmesinin sebeplerini sormuş, Sa'îd b. el-Müseyyeb de şöyle demişti: «Muhammed b. Ebî Huzeyfe Hz. Osmân'ın evinde büyümüş bir yetim olup evde bulunan diğer yetimleri yöneten ve onları idare eden birisi idi. Bir gün Hz. Osmân'dan kendisini bir yere vali tayin etmesini ister. Hz. Osmân ona: «Ey oğulcağızım! Eğer sen bu işe uygun bir kimse olsaydın seni vali tayin ederdim» der, o da: «O halde bana müsaade et de çıkıp gideyim, yer yüzünde rızkımı arayayım.» diye karşılık verir. Bunun üzerine: «İstediğin yere gidebilirsin.» der ve ona yetecek kadar para verip yol azığını hazırlatır ve bineğini donatır. Muhammed b. Ebî Huzeyfe Mısır'a vardığında kendisine bir görev vermediğinden dolayı Hz. Osmân'a kızmış ve aleyhinde olan kimselerin yanında yer almıştı.» Aynı adam Sa'îd b. Müseyyeb'e: «Peki Ammâr b. Yâsir neden Hz. Osmân'a karşı gelmiştir?» diye sorunca Sa'îd: «Ammâr b. Yâsir ile Abbâs b. Utbe b. Ebî Leheb arasında bir tartışma meydana gelmiş, bunun üzerine Hz. Osmân onların her ikisini tedip etmek üzere kırbaçlatmış, bu da Ammâr'ın evlâtlarıyla Abbâs'ın evlâtları arasında bir düşmanlığın peyda olmasına sebep olduğu gibi, Hz. Osmân ile Ammâr'ın da tartışmaya girişmelerine yol açmıştı.» diye cevap vermişti.

Sâlim b. Abdullah'a Muhammed b. Ebî Bekr'in neden Hz. Osmân'a karşı geldiği sorulunca şöyle demişti: «Kızgınlık ve dünya tamahı...» Muhammed'in İslâmda kendine has bir mevkii vardı. Onu bazı kimseler kışkırttı o da dünya tamahına düştü ve o haklı iken haksız durumda kaldı. Bundan dolayı Hz. Osmân yakasına yapıştı. Bu ikisi bir araya gelince «Muhammed» olmaktan çıkıp «Müzemmem» oldu.

Anlatıldığına göre, adamın biri Abbâs b. Abdülmuttalib ile alay etmek istemiş. Hz. Osman da ona ceza uygulamış ve onun bu davranışı gayet güzel karşılanmıştı. O şöyle demişti: «Rasûlullah (s.) kendi amcasını üstün tutup yüceltir de ben nasıl onunla alay edilmesine müsaade edebilirim? Böyle davranıp da buna razı olan bir kimse Rasûlullah (s.)'a muhalefet etmiş demektir.»

Yine anlatıldığına göre, Ka'b b. Zilhabeke el-Hindî ateş ile oynamayı bir adet haline getirmişti. Bu durum Hz. Osmân'ın kulağına gelince Hz. Osmân Velîd'e mektup yazarak Ka'b İbn Zilhabeke'yi acıtacak kadar dövmesini emretmiş, Velîd de onu cemaatin ortasında döverek Hz. Osmân'dan gelen mektubu okumuştu. Bu mektuptakileri duyan Ka'b bir hayli kızmış, Hz. Osmân'a karşı isyan edenlerle birlik olmuştu. O sırada Ka'b Dünbâvend'e sürgün edilmişti.

Yine anlatıldığına göre, Velîd b. Ukbe zamanında Dâbi'î b. Hars el-Bercemî Ensârdan Karhân diye adlandırılan bir köpeği âriyet olarak almış. Bu köpek avda son derece başarılı olup ceylan yakalarmış. Dâbi'î b. Hars bu köpeği geri vermeyince Ensârîler ondan zorla geri almışlar, o da onların aleyhine onları hicveden şiirler okumuştu. Onlara böyle şiirle hakaret edince Ensârîler de durumu Hz. Osmân'a bildirmiş ve onu şikâyet etmişlerdi. Hz. Osmân Dâbi'î b. Hars'e ceza uygulamış ve onu ölünceye kadar hapse atmıştı. Bundan dolayı da Dâbi'î'nin oğlu Umeyr Abdullah b. Sebe'nin fırkasına katılmış ve Hz. Osmân'ın aleyhinde çalışanlardan olmuştu. Kümeyl b. Ziyâd ve Umeyr b. Dâbi'î Hz. Osmân'ı öldürmek üzere Medîne'ye gelen isyancılar arasında yer almışlardı. Ancak bu ikisinden Umeyr Hz. Osmân'dan çekinmiş, fakat Kumeyl ona karşı cesaret bularak isyan edenlerden olmuştu. Hz. Osmân Kumeyl'e bir tokat vurmuş kıçı üzerine oturtmuştu. Ayağa kalkıp «Ey müminlerin emîri, canımı acıttın» deyince Hz. Osmân: «Sen bana saldıran kişi değil miydin?» diye sormuş, onun: «Hayır, vallahi ben saldırmadım demesi üzerine Hz. Osmân: «O halde benden öcünü al» diye karşılık vermişti. Kumeyl: «Hayır, asla olamaz» demiş ve Hz. Osmân onu affetmişti. Bu iki adam tâ Haccâc zamanına kadar yaşamış ve ileride, inşaallah zikredeceğimiz gibi, Haccâc her ikisini öldürmüştü.

Hz. Osmân'ın Talha b. Ubeydullah'tan 50.000 dirhem alacağı vardı. Bir gün: «İşte senin malın burada, onu alabilirsin» deyince Hz. Osmân ona: «Hayır o senin iyiliğinden dolayı sana verilmiş bir yardımdır» diye karşılık vermişti.

Başka bir rivayette anlatıldığına göre ise, Hz. Osmân muhasara edilince Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah'a şöyle demişti: «Hay Allah senin müstehakını versin! Sen onu muhasara edenleri neden geri çevirmedin?» Talha bu soruya: «Hayır, vallahi Ümeyyeoğulları kendi keselerinden bana hakkımı verinceye kadar yapmayacağım» diye karşılık vermişti.

Hz. Osmân'a Hz. Peygamber (s.)'in iki kızıyla evlenmiş olduğundan **«Zi'n-nûreyn»** lakabı verilmişti.

el-Asma'î şöyle anlatır:

«Abdullah b. Âmir, Katn b. Abdiavf'ı Kirmân'a emîr olarak tâyin eder. Katn'ın kumandasındaki müslüman askerler bir vadiden geçmek üzere iken vadi taşmış ve sel onların geçişini engellemişti. Katn b. Abdiavf geçmekten korkmuş ve şöyle demişti: «Bu vadiyi geçebilene bin dirhem vereceğim.» Müslümanlar birden vadiye atılmış ve karşı tarafa geçmişlerdi. Geçenler dört bin kişi idi. O da onlara dört milyon dirhemi dağıtmıştı. Abdullah b. Âmir bu uygulamayı hoş karşılamamış ve durumu Hz. Osmân'a mektupla bildirmişti. Hz. Osmân: «Bu dört milyon dirhemi kendisine ver, çünkü o Allah yolunda müslümanlara yardım olarak verilmiş bir meblağdır.» diye cevap vermişti. Bundan dolayı bu paraya «Vadiyi geçme mükafatı» adı verilmişti.»

Hassan b. Zeyd şöyle anlatır:

«Bir gün Hz. Ali'nin müslümanlara hitapta bulunurken sesinin en yüksek dozuyla şöyle dediğini işittim: «Ey insanlar! Beni ve Osmân'ı kötüleyip duruyormuşsunuz. Vallahi Cenâb-ı Allah benim ve onun hakkında ve bizim gibiler hakkında şu sözünü söylemiştir: **«Onların göğüslerindeki kini çıkarıp attık. Hepsi kardeşler olarak köşklerde karşı karşıya oturur sohbet eder(ler).»** (1)

Bedir ashâbından olan Ebû Hümeyd es-Sâîdî muhasara günlerinde Hz. Osmân'ın yanında yer alanlardan birisi idi. Hz. Osmân şehit edilince: «Allah'ım! Biz onun öldürülmesini kesinlikle istemedik. Vallahi sana kavuşuncaya kadar şöyle şöyle yapmayacağım ve asla gülmeyeceğim.» demişti.»

Hz. Osmân'ın nesebi, özellikleri ve künyesi

Hz. Osmân Affân'ın oğlu olup dedesi el-Âs, el-Âs'ın babası Ümeyye, onun da babası Abdişems, onun da babası Abdimenâf idiler. Hz. Osmân'ın annesi ise Ervâ binti Kureyz idi. Kureyz'in babası Rabî'a, Rabî'a'nın babası Habîb, onun da babası Abdişems, onun da babası Abdimenâf idi. Hz. Osmân'ın anneannesi ise Abdulmuttalib'in kızı Ummu Hakîm idi.

Hz. Osmân orta boylu, gayet güzel yüzlü, yufka yürekli idi. Yüzünde hafif çiçek hastalığı izleri vardı. Sakalı gayet büyük ve gür olup hafif esmer idi. Saçları döküktü, omuzlarının arası gayet geniş,

(1) el-Hicr, 15/47.

kemikleri iri idi. Sakalını bazen kınalatırdı. Başka bir rivayette ise saçlarının dökük değil bir hayli gür olduğu söylenir.

Hz. Osmân'ın künyesine gelince: O «Ebû Abdullah» künyesiyle anılırdı. Ona bu künyenin verilmesi Hz. Peygamber (s.)'in kızı Rukiyye'den doğan oğlu Abdullah'tan dolayı idi. Abdullah altı yaşında iken vefat etmişti. Bir horoz onu gözünden gagalamış, bu gagalamanın tesiriyle hastalanmış, H. 4. yılın Cemaziyelevvel ayında vefat etmişti. Hz. Osmân başka bir rivayete göre de «Ebû Amr» diye çağrılırdı.

Hz. Osmân'ın İslâm'a girdiği ve hicret ettiği tarih

Hz. Osmân'ın Rasûlullah (s.)'ın Erkâm'ın evine girmesinden evvel müslüman olduğu kaydedilir. Hz. Osmân birinci ve ikinci Habeşistan hicretlerine katılmış, ikinci Habeşistan hicretine Rasûlullah'ın kızı olan Rukiyye ile birlikte gitmişti.

Hz. Osmân'm hanımları ve çocukları

Hz. Osmân Rasûlullah (s.)'ın kızları Rukiyye ve Ümmü Külsûm ile evlenmiş, Rukiyye'den Abdullah adında bir oğlu dünyaya gelmişti. Daha sonra Fâhite binti Gazvân ile evlenmişti. Bu hanımdan küçük Abdullah adında bir oğlu dünyaya gelmiş ve o da küçük yaşta iken vefat etmişti. Daha sonra Ümmü Amr binti Cündeb b. Amr b. Hümâme ed-Devsî ile evlenmiş ve ondan da Ömer, Hâlid, Ebbân ve Meryem adındaki çocukları dünyaya gelmişti. Daha sonra Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî'nin kızı Fâtıma ile evlenmiş ve ondan da Velîd, Sa'îd ve Ümmü Sa'îd adlarındaki çocukları dünyaya gelmişti. Hz. Osmân ayrıca Uyeyne İbn Hısn el-Fezârî'nin kızı Ummu el-Benîn ile evlenmiş ve ondan küçük yaşta vefat eden Abdulmelik dünyaya gelmişti. Bu hanımlarının dışında ayrıca Hz. Osmân Şeybe b. Rabîa'nın kızı Remle ile evlenmiş, ondan da Âişe, Ummu Ebân ve Ummu Amr adındaki çocukları dünyaya gelmişti. Daha sonra Ferâsa el-Kelbî'nin kızı Nâile ile evlenmiş ve ondan da Meryem adındaki kızı doğmuştu. Başka bir rivayette ise, Uyeyne'nin kızı Ummu el-Benîn'den Abdulmelik ve Utbe dünyaya geldiği gibi, ayrıca Nâile'den Anbese adındaki çocukları da doğmuştu. Bunların dışında Abdullah b. Yezîd b. Ebî Süfyân'ın hanımı olan Ümmü Benîn adındaki kızının da Nâile'den doğmuş olduğu rivayet edilir. Hz. Osmân şehit edildiği sırada onun nikâhı altında Şeybe'nin kızı Remle, Nâi-

le, Uyeyne'nin kızı Ümmü Benîn ve Gazvân'ın kızı Fâhite bulunuyordu. Ayrıca muhasara altında iken Ümmü Benîn'i boşadığı da ifade edilir. İşte bütün bunlar cahiliyye devrinde ve İslâm döneminde Hz. Osmân'ın hanımları ve çocuklarıdırlar.

Hz. Osmân'ın Valileri

Bu yılda (yani H. 35. yılda) Hz. Osmân'ın valileri şunlardı: Mekke valisi Abdullah b. el-Hadramî, Tâif valisi Kâsım b. Rabî'a es-Sakafî, San'a valisi Ya'lâ b. Münye, Cened valisi Abdullah b. Rabî'a, Basra valisi Abdullah b. Âmir. Abdullah b. Âmir buradan azledildikten sonra Hz. Osmân buraya kimseyi tâyin etmeden vefat etmişti.

Şam valisi Muâviye b. Ebi Süfyân'dı, Hums ve Sûriye'ye bağlı olarak Muâviye'nin maiyetinde Abdurrahman b. Hâlid ve Kınnesrîn Emîri Habîb b. Mesleme el-Fihrî, Ürdün Emîri Ebu'l A'var es-Sülemî, Filistin Emîri Alkama b. Hakîm et-Kinânî görev yapıyorlardı. O sırada deniz kuvvetlerinin başında Abdullah b. Kays el-Fezârî bulunuyordu, kazâ işlerine de Ebû ed-Derdâ' bakmaktaydı. Fakat sahih olan rivayete göre Ebû ed-Derdâ' Hz. Osmân şehit edilmeden evvel vefat etmişti.

Yine bu yıl içinde Kûfe valisi olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî görev yapıyordu, ancak Kûfe'de namaz kıldırma görevi Ebû Mûsâ'da, Sevâd haraçlarını toplama görevi ise Câbir b. Fülan el-Müzenî'de idi. Ayrıca Câbir Basra surları ve setlerinden de sorumlu idi. Kûfe'nin harp işlerine el-Ka'ka' b. Amr bakıyordu. Karkîsiyâ valisi de Cerîr b. Abdullah, Azerbaycân valisi Eş'as b. Kays el-Kindî, Hülvân valisi Uteybe b. en-Nehâs, Mah valisi Mâlik b. Habîb, Hemedân valisi Nuseyr, Rey valisi Saîd b. Kays, İsfahân valisi Saîb b. el-Akra', Sebezân valisi Huneys idiler. Beytülmâlin başında da Ukbe b. Âmir bulunuyor, merkez kaza işlerinç de Zeyd b. Sâbit bakıyordu.

Hz. Osmân'ın muhasara edildiği günlerde Hz. Peygamber'in mescidinde kim namaz kıldırıyordu?

Anlatıldığına göre, Hz. Osmân'ın mescidden ve namazdan alıkonduğu gün mescidin müezzini olan Sa'd el-Karaz Hz. Ali'ye gelerek: «Bu gün müslümanlara kim namaz kıldıracak?» diye sormuş, Hz. Ali ona cevap olarak: «Hâlid b. Zeyd'i çağır, namazı o kıldırsın» deyince o da Hâlid b. Zeyd'i çağırmış ve namazı o kıldırmıştı.

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin adının Hâlid b. Zeyd olduğu ilk defa o gün duyulmuştu. Hâlid b. Zeyd günlerce müslümanlara namazlarını kıldırmıştı. Başka bir rivayette ise, Hz. Ali Sehl b. Huneyf'e namazları kıldırmasını emretmiş ve Zilhicce ayının birinci gününden bayrama kadarki günlerde namazları Sehl kıldırmış, bayram namazını da Hz. Ali kıldırmıştı. Daha sonra Hz. Osmân'ın şehit edildiği güne kadar namazları Hz. Ali kıldırmıştı.

Müminlerin Emîri Hz. Ali b. Ebî Tâlib'e bey'at edilmesi

Bu yıl içinde Hz. Ali b. Ebî Tâlib'e hilâfet ile bey'at edildi. Tarihçiler bu bey'atın keyfiyeti hakkında değişik görüşler serdederler. Anlatıldığına göre, Hz. Osmân şehit edilince Rasûlullah (s.)'ın ashâbı, muhacirler ve Ensâr, aralarında Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu kalabalık bir cemaat halinde Hz. Ali'ye gelerek ona şöyle demişlerdi: «İnsanlara mutlaka bir imam, yani devlet başkanı gerekiyor.» Hz. Ali onlara: «Benim bu işinize herhangi bir müdahalem olmaz, siz kimi uygun görür ve seçerseniz ben de ona razı olurum» diye karşılık vermişti. Onlar: «Biz senden başkasını seçmeyiz» demiş ve ona defalarca gidip gelerek bu isteklerini belirtmişler ve en sonunda şöyle demişlerdi: «Biz bu işe ehil olarak senden daha iyisini ve senden daha hak sahibi bir kimseyi göremiyoruz. Rasûlullah (s.)'a olan yakınlığın ve akrabalığın herkesten üstündür.» Ancak o yine şöyle cevap vermişti: «Sakın böyle bir şeye tevessül etmeyiniz, benim vezir olmam emir olmamdan çok daha hayırlı olur.» Ancak onlar: «Vallahi biz sana bey'at etmedikçe başka hiçbir şey yapmayız» diye ısrar etmişlerdi. Onların bu ısrarları üzerine Hz. Ali: «Bana yapılacak bey'atin gizli olmaması için bu iş mescidde olsun» demişti, çünkü o sırada bu konuşmalar onun evinde yapılmıştı. Başka bir rivayette ise bu konuşmaların Amr b. Mebzûloğullarına ait bir duvarın kenarında geçtiği söylenir. Hz. Ali üzerinde uzun bir elbise, başında ipekten bir sarık bulunduğu, nalınları elinde olduğu halde bir yay'a dayanarak mescide çıkıp gitmiş ve müslümanlar da ona hilâfet bey'ati ile bey'at etmişlerdi. Hz. Ali'ye ilk bey'at eden kişi Talha b. Ubeydullah olmuştu. Bey'ata ilk olarak Talha'nın başladığını gören Habîb b. Züeyb: «İnnâ lillah! Bu bey'ata ilk başlayan çolak bir el oldu. Bu iş herhalde hayırla sona ermez!» diye söylenmişti. Arkasından Zübeyr bey'at etmiş, Hz. Ali her ikisine: «İstiyorsanız siz bana bey'at ediniz, istiyorsanız ben size bey'at edeyim.» demiş, onlar da: «Hayır, biz sana bey'at edelim» diyerek karşılık vermişlerdi. Daha sonraları Talha ve Zübeyr: «Biz öldürülmekten korktuğu-

muz için bu bey'atı yaptık. Aslında onun bize bey'at etmek istediğini bilmiyorduk» demişlerdi. Hz. Osmân'ın şehadetinden dört ay sonra Talha ve Zübeyr Mekke'ye gitmiş ve oraya yerleşmişlerdi. Sonra bütün müslümanlar Hz. Ali'ye bey'at etmişlerdi. Arkasından Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı getirmişler, Hz. Ali ona: «Bey'at et» deyince o: «Bütün insanlar sana bey'at etmedikçe ben sana bey'at etmem ve benden sana hiçbir zarar gelmez» diye karşılık vermiş, Hz. Ali de: «Onu bırakınız, gitsin» şeklinde konuşmuştu. Sonra İbn Âmir'i getirmişler, Hz. Ali ona da: «Bey'at et» demiş, İbn Âmir: «Bütün insanlar sana bey'at etmedikçe ben sana bey'at etmem» diye karşılık vermişti. Hz. Ali ona: «Peki, o halde bana bu konuda sana kefil olacak birini göster» deyince İbn Âmir: «Bana kefil olabilecek kimseyi görmüyorum» şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine el-Eşter: «Bırak da onun boynunu uçurayım» diye atılmış, Hz. Ali: «Onu bırakınız, kefili ben olayım. Senin küçükken de, büyükken de kötü huylu olduğunu biliyorum.»

Ensârdan çok küçük bir grup hariç hepsi Hz. Ali'ye gelip bey'at etmişlerdi. Bey'at etmeyenler arasında Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Mesleme b. Muhallid, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme, Nu'mân b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit, Râfi' b. Hudeyc, Fudâle b. Ubeyd, Ka'b b. Ucra idiler. Bunların hepsi Hz. Osmân'ın taraftarlarıydı. Bunlardan Hassân şâir olup ne yaptığını bilmeyen bir adamdı. Zeyd b. Sâbit ise Hz. Osmân tarafından divan ve beytülmâl başkanlığına getirilmişti. Hz. Osmân muhasara edilince Zeyd b. Sâbit: «Ey Ensâr topluluğu! Haydi ikinci kez Allah'a yardımcılar olunuz» diye konuşmuş Ebû Eyyûb ona: «Vallahi, o sana bir sürü iyiliklerde bulunduğu için ona yardım etmek istiyorsun» diye karşılık vermişti. Ka'b b. Mâlik'e gelince: Hz. Osmân onu da Müzeyne kabîlesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirmiş ve orada topladığı bütün zekât mallarını kendisine bağışlamıştı. Ayrıca Abdullah b. Sellâm, Süheyb b. Sinân, Seleme b. Selâme b. Vakş, Üsâme b. Zeyd, Kudâme b. Maz'ûm ve Muğîre b. Şu'be Hz. Ali'ye bey'at etmemişlerdi.

Nu'mân b. Beşîr Hz. Osmân'ın hanımı Nâile'nin kopan parmakları ile Hz. Osmân'ın kanlı gömleğini kapmış ve Şâm'a kaçmıştı. Muâviye, Hz. Osmân'ın gömleğini ve Nâile'nin parmaklarını mescidde açmış, halkı galeyana getirmiş, Şâmlılar da bu işe son derece kızmış ve kinlenmişlerdi. Bu kinleri de gittikçe artmıştı. Sonra gömleği kaldırınca onların bu şekilde galeyana geldiğini gören Amr b. el-Âs Muâviye'ye şöyle demişti: «Devenin yavrusunu uzakta tutarsan ona daha çok sevimli gelir. Onun için onları tekrar mescide as.» Muâviye de bunun üzerine kanlı gömleği tekrar mescide asmıştı.

Başka bir rivayete göre ise Talha ile Zübeyr Hz. Ali'ye kerhen bey'at etmişlerdi.

Diğer bir rivayette ise şöyle anlatılır: Zübeyr, Süheyb, Seleme b. Selâme b. Vakş ve Üsâme b. Zeyd bey'at etmemişlerdi.

Başka bir rivayette ise şöyle denilmektedir: Talha ve Zübeyr Hz. Ali'ye kerhen bey'at etmişlerdi. Bu rivayeti aktaran olayın şöyle cereyan ettiğini zanneder::

Hz. Osmân şehit edildikten sonra el-Gâfikî b. Harb Medîne'de beş gün emîrlik yapmıştı. İsyancılar bu isyanda kendilerine yardım edecek büyük şahsiyetleri arıyor ve onları isyana teşvik ediyorlardı, ancak bu konuda pek yüz görmemişlerdi. Sonra Talha'yı bir bahçe duvarının kenarında bulmuşlardı. Sa'd ve Zübeyr'in ise Medîne'yi terkettikleri görülmüştü. Ayrıca Ümeyyeoğullarından kaçabilen herkes kaçmıştı. Sa'îd b. el-Âs, Velîd ve Mervân kendilerine katılanlarla birlikte Mekke'ye kaçmışlardı. Sonra Mısırlılar Hz. Ali'ye gelmiş, Hz. Ali onları kovmuştu. Kûfeliler Zübeyr'e, Basralılar da Talha'ya gelmişler, fakat onlar da aynı şekilde kovulmuşlardı. İsyancılar Hz. Osmân'ın öldürülmesi konusunda müttefik oldukları halde ondan sonra halife olacak aday konusunda ihtilâfa düşmüşlerdi. Sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs'a haber gönderip onu istemişler, Sa'd ise şöyle demişti: «Ben ve İbn Ömer bu konuda hiçbir şeye talip değiliz.» Arkasından Abdullah b. Ömer'e gitmişler, o da bu isteklerine olumlu cevap vermeyince şaşırıp kalmışlardı. İsyancılardan bir grup diğerlerine şöyle demişti: «Eğer buraya toplanan insanlar şehirlerine başkan seçmeden dağılacak olurlarsa biz bu ihtilâftan emin olamayız ve ümmet arasında büyük bir fesat yayılır.» Bunun için Medîne halkının hepsini toplayarak şöyle demişlerdi: «Ey Medîne halkı! Siz şûrâ ehlisiniz ve başkanlığı sizler halledersiniz. Sizin vereceğiniz hüküm ümmetin katında geçerli bir hükümdür. Halîfeyi seçip hilâfet makamına getiriniz ve biz bu konuda size tabi olalım. Bu gün size akşama kadar mühlet vereceğiz. Vallahi eğer bu işi halletmezseniz yarın Ali'yi, Talha'yı, Zübeyr'i ve yanlarında birçok kimseyi öldürürüz.» Bu tehditlerden korkan müslümanlar Hz. Ali'ye: «İslâmın başına gelen bu felâketi ve bu bedevî halktan çektiğimiz işkence ve eziyetleri görüyorsun. Onun için sana bey'at edelim.» demişler, Hz. Ali ise: «Beni bırakınız da bir başkasına gidiniz. Biz öyle bir durumla karşı karşıyayız ki bunun bir sürü yanları ve yönleri vardır. Bu öyle bir nokta ve görevdir ki insanların kalplerini bu konuda birleştirmek ve onların akıllarını bir noktada toplamak mümkün değildir.» diye karşılık vermişti. Bunun üzerine: «Hay Allah senden razı olsun! Bizim ve dolayısıyla İslâm'ın içinde

bulunduğu durumu görmüyor musun? Fitnenin hangi noktaya ulaştığına dikkat etmiyor musun? Peki bütün bunlara karşılık Allah'tan korkmuyor musun?» deyince, Hz. Ali onların bu sözlerine karşılık: «Peki sizin dediğiniz olsun; yalnız şunu biliniz ki, ben size bu konuda icabet ettim ve bildiklerimi uygulayacağım. Beni bu konuda yalnız bırakacak olursanız ben de aynen sizden bir tek fert gibi davranır, o zaman başa geçireceğiniz kimseye en çok itaat eden ve onun sözünü en çok dinleyen birisi olurum.» demiş ve bu hususta ittifak ederek ayrılmış ve ertesi gün toplanmak üzere sözleşmişlerdi.

Medîneliler kendi aralarında istişâre edip: «Eğer Talha ve Zübeyr de gelip bey'at ederse bu iş rayına oturur» diye konuşmuşlar; Basralılar Zübeyr'e Hükeym b. Cebele'yi bir grup adamla göndererek onu alıp getirmiş ve başına kılıcı dayayarak bey'at etmesini istemişler, o da bey'at etmişti. Daha sonra el-Eşter yanındaki bir grup adamla Talha'ya gidip onun bey'at etmesini istemişti. Talha: «Bırakınız, bakayım diğer insanlar ne yapacaklar, ondan sonra bey'at edeyim» demiş, ancak ona fırsat vermeden dürte dürte getirip, minbere kadar yaklaştırmışlar, o da minbere çıkıp Hz. Ali'ye bey'at etmişti. Zübeyr şöyle derdi: «Abdikaysoğullarından bir grup eşkiya gelip beni almış, boynuma kılıcı dayayarak zorla bey'at ettirmişlerdi. Mısırlılar Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye bey'at ettiklerini ve Medînelilerin bu konuda fikir birliği ettiklerini görünce bir hayli sevinmişlerdi. Fakat buna karşı Kûfe ve Basralılar Mısırlılara tabi olduklarından dolayı bir hayli korkmuş, Talha ve Zübeyr'e karşı bayağı kin beslemişlerdi.

Hz. Ali'ye bey'at edildiği günün ertesinde yeni halîfe mescide gelip minbere çıkmıştı. O gün cuma günü idi, Müslümanlar da mescidde toplanmıştı. Hz. Ali onlara minberden şöyle seslenmişti: «Ey insanlar! Kalabalık bir topluluk olarak hilâfet için sizin tayin edeceğiniz kimseler dışında hiçbir kimsenin hakkı söz konusu değildir. Sizinle dün bir iş konusunda konuşmuş ve ayrılmıştık. Sizin bana yüklediğiniz bu işi kesinlikle sevmiş değildim, fakat siz bu işi bana yükleme konusunda hayli ısrarlı idiniz. Ben sizin görüşünüz ve rızanız dışında, sizden habersiz olarak, anahtarları benim katımda bulunan mallarınızdan tek bir dirhemi bile alacak ve harcayacak değilim. Eğer dilerseniz hemen şu anda bu işten vazgeçerim.» Mescittekiler Hz. Ali'ye şöyle karşılık vermişlerdi: «Dün seninle konuşmamızda ileri sürdüğümüz görüşler aynen devam etmektedir.» Bunun üzerine Hz. Ali de: «O halde ey Allah'ım, onların bu dediklerine şahit ol» demişti. Sonra müslümanlar Talha'yı bey'at etmek

üzere Hz. Ali'nin yanına getirdiklerinde Talha: «Ben sana zorla ve kerhen bey'at ediyorum» demiş, arkasından bey'at etmiş ve gitmişti. Talha eli çolak bir kimseydi. O anda orada bulunanlardan birisi şöyle demişti: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn... İlk defa bey'at eden çolak bir kimse oldu. Bu iş artık hayırla sona ermez!» Sonra Zübeyr getirilmiş, o da aynı şekilde Talha'nın bey'at tetiği gibi bey'at etmişti. Ancak onun bey'at edip etmediği konusunda muhtelif görüşler vardır. Sonra Hz. Ali'ye muhalif olan bir grup getirilmiş, onlar da bey'at etmiş ve şöyle demişlerdi: «Biz yakın ve uzak, aziz ve zelil olanlar için, Allah'ın kitabının her yönüyle mükemmel olarak uygulanması üzerine bey'at ederiz.» Daha sonra orada bulunan bütün müslümanlar gelip Hz. Ali'ye bey'at etmişlerdi. Bu iş Medinelilerin icmâ'ı ile arzu ettikleri şekilde gerçekleşmiş ve bey'atın sonunda herkes kendi evine dağılıp gitmişti.

Bu yılın Zilhicce ayının bitmesine beş gün kala Hz. Ali'ye bey'at edilmişti. Fakat bazıları Hz. Ali'nin hilâfetini Hz. Osmân'ın şehit edildiği günden itibaren sayarlar.

Hz. Ali kendisine hilâfet ile bey'at edildikten sonra mescidde okumuş olduğu hutbesinde Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra şunları söylemişti: «Cenâb-ı Allah insanlara doğru yolu gösteren, her türlü hayrı ve şerri açıklayan bir kitap indirmiştir. Sizler bu kitapta yazılı olan hayırları alınız ve zikredilen şerlerden uzak durunuz. Allah'ın size farz kılmış olduğu emirleri yerine getiriniz ki onlar sizi cennete iletsin. Cenâb-ı Allah sizlere meçhul olmayan bazı şeyleri haram kılmıştır. Müslümanın kanının haram kılınmasını da diğer bütün haramlar üzerine üstün tutmuştur. Müslümanların haklarını da bir arada kenetlenmek ve samimiyetle İslâm'a sarılmakla düzenlemiştir. Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden salim olduğu kimsedir. Müslümanın kanı gerekli hâller dışında hiç bir şekilde dökülemez. İnsanların hukukuna riayet ediniz, özellikle ölümü iyi hatırlayınız. İnsanlar sizin önünüzde duruyorlar, fakat sizin arkanızda sizi tehdit eden bir kıyamet saati vardır. Dünya mallarından ne kadar hafif yükler yüklenirseniz diğerlerine o kadar çabuk varırsınız. İnsanlar kendilerini izleyen en sonuncuları bile bekleyip duruyorlar. Şu yeryüzünde Allah'ın kullarının hakları konusunda Allah'tan korkunuz. Her türlü ufak şeylerde, hayvanlara karşı olan davranışlarınızda bile sorumlu olacaksınız. Her konuda Allah'a itaat ediniz ve ona isyan etmeyiniz. Bir yerde hayır gördüğünüz zaman onu mutlaka alınız, şer gördüğünüz zaman da ondan uzak olmaya çalışınız.» Sonra şu âyeti okumuştu: «**Düşünün**

ki siz bir zamanlar az idiniz, yer(yüzün)de müstez'af (insan)lar idiniz.» (1) ve hutbesini bitirmişti.

Bey'at ve hutbeden sonra Hz. Ali evine dönmüş, tam o sırada da Talha, Zübeyr ve ashâbdan bazı kimseler ona uğrayarak şöyle demişlerdi: «Biz sana bey'at ederken Allah'ın hudutlarının ve emirlerinin ikame edilmesini şart koşmuştuk. Görüyorsun onlar bir müslümanın öldürülmesine katılmış ve kendilerine had uygulanması konusunda kendi kanlarını mübah kılmışlardır.» Ancak Hz. Ali onlara şöyle cevap vermişti: «Ey kardeşlerim! Sizin bildiklerinizi ben bilmiyor değilim, ancak onlar şu anda bütün güçleriyle bize hâkim olan bir kitle durumundadırlar. Biz ise onlara henüz hâkim değiliz. İşte bunları görüyorsunuz. Sizin köleleriniz ve bedevî araplar bunlara katılmış, şu anda istedikleri gibi sizi evirip çeviriyorlar. Bu durumda benden istediğiniz hususun infazı konusunda herhangi bir şeyi gerçekleştirmek mümkün müdür, sorarım size?» Bu soruya onlar: «Hayır!» diye cevap vermişler, bunun üzerine Hz. Ali de: «Vallahi, Allah'ın dilediği ve sizin de arzu ettiğiniz bir görüşü ben de arzu eder ve mutlaka ona uyarım; fakat şu anda esmekte olan hava cahiliye devrinde görülen bir ortamı andırıyor, isyancıların takındıkları bir tavır var, yoksa şeytan herhangi bir şerîat ortaya koyup da yer yüzüne ebediyyen hâkim olacak değildir. Müslümanlar bu konuda harekete geçirilecek olurlarsa bir grup sizin dediklerinize uyar, başka bir grup da bu konuda size muhalefet eder ve sizin bu veya şu şekilde uygun gördüğünüzü bir başkası daha değişik bir şekilde görebilir. Bir başka grup da ne şunu, ne bunu uygun bulup başka bir görüşe saplanabilir. Onun için bekleyiniz, tâ ki kalpler iyice sükûna ersin, haklar iyice yerini bulsun. Bekleyiniz ve o zaman benden nasıl bir uygulama gelecek görünüz, ondan sonra tekrar bana geliniz, bu konuda sizinle görüşelim.» diye konuşmuştu.

Bundan sonra Hz. Ali bu durumlar karşısında Kureyş'e karşı şiddetli davranmış ve onların Medîne'den çıkmalarını engellemişti. Ancak Ümeyyeoğullarından bazılarının kaçıp gitmeleri Hz. Ali'yi endişelendirmiş ve müslümanların tefrikaya düşmelerinden korkmuştu. İşte bunun için bir kısmı Hz. Ali'nin görüşündeydi, bir kısmı da şöyle diyordu: «Şu anda üzerimize düşen görevi yapmamız ve onu asla geciktirmememiz gerekir. Ali görüşünü kendine saklasın ve o Kureyş'e bir başkasından daha otoriter davranmasın.»

---

(1) el-Enfâl, 8/26.

Hz. Ali bu konuşmalarını işitince onları toplamış ve faziletlerinden söz ederek kendilerine olan ihtiyacını, onlara hangi gözle baktığını, onlarsız hiç bir şeyi ayakta tutamayacağını ve kendilerine herhangi bir üstünlüğünün olmayacağını anlatmış, böyle davrandıkları takdirde mükâfatlarını Allah'tan alacaklarını bildirmiş ve onlara şöyle seslenmişti: «Efendisine dönmeyen bir köle zimmetsiz olduğunu ispat etmek zorundadır.» Medîne'deki isyancılardan Sebeiyye'ye mensup olanlar son derece öfkelenerek şöyle demişlerdi: «Yarın aynı şeyler bizim de başımıza gelir ve hiçbir hususta onlara güç yetiremeyiz» Hz. Ali müslümanlara hitap ederek: «Ey insanlar! Burada bulunan bedevîleri çıkarın da kendi ülkelerine gitsinler.» demiş, fakat Sebeiyyeliler buna karşı çıkarak Medîne'den gitmekten kaçınmış ve bedevîler de gitmeme hususunda onlara uymuşlardı. Bunun üzerine Hz. Ali evine kapanmış, aynı şekilde Talha, Zübeyr ve Hz. Peygamber (s.)'in ashâbından bazı kimseler de evlerine çekilmişlerdi. Hz. Ali şöyle demişti: «Dikkatli olunuz, size karşı isyan edenleri öldürünüz.» Onun bu sözüne müslümanlar şöyle karşılık vermişlerdi: «Bu isyancıların gözleri artık görmez oldu.» Hz. Ali de cevaben: «Vallahi böyle devam ederse bundan daha kötü, gözlerinin daha dumanlı ve büsbütün görmez olacağı günler olacaktır» demiş ve şu beyti söylemişti:

«Eğer kavmim bana itaat etseydi / Düşmanın kafasını bunaltacak emirler verirdim.»

Talha, Hz. Ali'ye şöyle demişti: «Bana izin ver, Basra'ya gideyim, çok kısa bir zaman sonra bir grup atlıyla geri döneyim.» Zübeyr de aynı şekilde: «Bırak da Kûfe'ye gideyim ve sana hemen bir grup atlı getireyim.» demiş, Hz. Ali ise onlara: «Bırakın da bu konuda biraz düşüneyim» şeklinde cevap vermişti.

Abdullah b. Abbâs şöyle anlatır: Hz. Osmân'ın şehadetinden sonra Mekke'den dönmüş ve Ali'ye uğramıştım. Yanında Muğîre b. Şu'be'yi gördüm, ikisi sohbet ediyorlardı. Oraya vardığımda Muğîre b. Şu'be çıkıp gitti. Ali'ye: «Bu adam sana ne söyledi?» diye sorunca Ali bana şunları anlattı: «Daha önceki bir gelişinde bana: «İtaat etmemizi ve sana öğütlerde bulunmamızı istemem senin hakkındır ve sen hayatta kalan iyilerden birisin. Bu gün bir görüşü koruman ve onunla amel etmen yarın ona sahip çıkmandan daha iyidir. Bu gün kaybolacak olan bir şey ise yarın çok daha büyüğünü kaybettirir. Bunun için Muâviye'yi, İbn Âmir'i ve Osmân'ın diğer valilerini yerlerinde bırak, gelip sana bey'at etsinler ve insanların heyecanları yatışsın. Sonra ilerde istediklerini azleder istedikleri-

ni de yerinde bırakırsın.» demiş, ben ise onun bu söylediklerine kulak asmayarak şöyle karşılık vermiştim: «Ben dünyadaki işlerim yürüsün diye dinime zarar verecek şekilde dalkavukluk yapamam.» Bunun üzerine Muğire: «Eğer benim dediklerimi dinlemeyip istemediğim kimseleri azledecek olursan hiç değilde Muâviye'yi yerinde bırak, çünkü o gerçekten cesur bir kimsedir ve Şâm halkı üzerinde otorite sahibi olup onlara sözünü dinletmektedir. Sen de bunu iyi biliyorsun. Ömer b. el-Hattâb ona Şâm valiliğini bundan dolayı vermişti.» diye konuşmuş, benim ona: «Hayır, vallahi Muâviye'yi iki gün dahi görevinde bırakmayacağım.» diyerek karşılık vermeden üzerine de çekip gitmişti. Gittiğinde benim bu konuda hata içinde olduğum kanaatini taşıyordu. Şimdi de geri geldi ve bana şunları söyledi: «Ben sana geçen gün bazı tavsiyelerde bulunmuştum ve sen bana muhalefet etmiştin. Sonra düşündüm ve şu kanaate vardım ki senin onlardan istediklerini azletmen ve yerlerine güvenece-ğin adamları tayin etmen daha iyi olacaktır. Gerçekten onların yerine tayin edeceğin kimseler mutlaka onlardan daha hayırlı kimseler olacaktır.»

İbn Abbâs şöyle anlatır: Bu sözler üzerine Ali'ye şöyle dedim: «Birinci gelişinde gerçekten sana nasihatlarda bulunmuştur, fakat bu ikinci gelişinde söyledikleri ile seni aldatmış bulunmaktadır.» Ali bana: «Peki bana neden nasihat etti dersin?» diye sorunca ben: «Muâviye ve arkadaşları dünya ehlidirler. Eğer onları yerlerinde bırakırsan onlar hilâfete kim gelirse gelsin buna aldırmayarak görevlerini sürdürmeye bakarlar. Onları görevlerinden azledecek olursan da «Bu hilâfet işi şûrâya baş vurulmadan gerçekleştirilmiştir ve o bizim akrabamızı öldürdü» deyip insanları senin aleyhine kışkırtmaya çalışırlar, ondan sonra da Şâm ve Irak senin aleyhine geçer. Diğer taraftan ben Talha ve Zübeyr'in sana itaat edeceklerine ihtimal vermiyorum. Benim de sana tavsiye edebileceğim bir husus vardır ki o da şudur: Muâviye'yi yerinde bırak, eğer sana bey'at ederse ona bey'atten sonra makamından etmek işi bana kalsın» diye cevap verdim. Bunun üzerine Ali bana şöyle dedi: «Hayır, vallahi ben ona kılıcımla cezalandırmaktan başka bir şey verecek değilim.» Ben: «Sen cesur ve güçlü bir adamsın, bunun için de harp taktiği konusunda iyi bir görüşe sahip bulunmuyorsun. Rasûlullah (s.)'ın «Harp hiledir.» sözünü işitmedin mi?» deyince: «Evet» diye cevap verdi. Devamla şöyle dedim: «Öyleyse, eğer benim sözümü dinleyecek olursan işi bana bırak. Ben onları bir çırpıda yerlerinden ederim. Onlar olup biten işlerin arkasından bakıp kalacaklar, ne olduğunu, başlarına neyin geldiğini anlayamayacaklar

ve senin de bu konuda hiç bir taksîrâtın ve günahın olmayacaktır.» Bu sözlerime Ali şöyle karşılık verdi: «Ey İbn Abbâs! Ben ne senin, ne de Muâviye'nin yardımlarınıza muhtacım.» Bunun üzerine İbn Abbâs ona şöyle söylediğini anlatır: «Sen haklı dahi olsan bu konuda sözümü dinle ve kapını örterek otur. Bedeviler ve Araplar birçok şeyi görüp denediler ve şüphesiz sana muhtaçtırlar, fakat sen bu adamlara uyup da Muâviye ve diğerlerini azletmeye kalkışırsan yarın insanlar sana Osmân'ın kanını da yüklerler.» Hz. Ali bu söylenenlere kulak asmayıp şöyle der: «Sen bana nasihat ediyorsun, benim düşündüğüm şey ise bana karşı geldiğin zaman itaat etmeni istemektir.» İbn Abbâs'ın: «Evet, öyle olsun ve benim için en kolay şey sana itaat etmektir.» demesi üzerine Hz. Ali şöyle karşılık verir: «Seni Şâm'a vali tayin ettim, haydi oraya git» İbn Abbâs da bunun üzerine: «Hayır, bence bu doğru değildir. Muâviye Ümeyyeoğullarından olup Hz. Osmân'ın amcası oğlu ve valisidir. Osmân'a karşılık benim boynumu vurdurabilir ve ben bundan emin olamam. En azından tutup sana olan yakınlığımdan dolayı beni hapseder ve beni muhakeme edebilir. Sana yüklenecek her şey bana da yüklenecektir. Muâviye'ye mektup yaz, onu yerinde bırak ve ona bir takım vaatlerde bulun.» der. Ali ise: «Hayır, vallahi bu ebediyyen olmayacak.» diyerek karşılık verir.

Anlatıldığına göre, Muğire b. Şu'be şöyle demiş: «Ben Ali'ye nasihat ettim, nasihatımı kabul etmedi. Arkasından onu aldattım.» ve çıkıp Mekke'ye gitmişti.

Bu yılın diğer olayları

Bu yıl içinde, yani H. 35. yılda Bizans imparatoru Heraklieos'un oğlu Konstantin bin gemilik bir donanma ile müslümanlar üzerine gelmek üzere yola çıkmıştı. Bu olay Hz. Osmân'ın şehadetinden önce idi. Ancak Konstantin denizde yol alırken Yüce Allah'ın izniyle şiddetli bir rüzgâr esmeye başlamış, askerlerinin büyük bir kısmı denizde boğulmuş, kendisi ise kurtularak Sicilya'ya sığınmıştı. Sicilyalılar bir banyo hazırlayıp onu buraya sokmuşlar ve: «Adamlarımızı helâk ettin» diyerek öldürmüşlerdi. Ebû Ca'fer et-Taberî bu rivayeti nakleder.

Adı geçen bu Konstantin'i H. 31. yılda Gazvetu's-Sevârî'de müslümanlar hezimete uğratmışlar ve sonunda Sicilyalılar onu hamamda öldürmüşlerdi. Tarihçiler meydana gelen bu olayların tarihinde ihtilâf etmişlerdir. Eğer bu rivayetlerin birinde yukarıda sözü edilen

bütün gemilerin batması hadisesi yer almasıydı gerçekten bu olayın H. 31. yılda meydana gelmiş olması ihtimali bulunabilirdi. Fakat diğer bazı müverrihlere göre bu olay H. 35. yılda vuku bulmuştu.

Bu yıl içinde Hz. Osmân'ın hilâfeti döneminde Evs b. Hevallî el-Ensârî ile yine Rasûlullah (s.) döneminde münafıklardan biri olup daha sonra mükemmel bir tevbe yapmış olan Cülâs b. Süveyt el-Ensârî vefat etmişlerdi.

Bu yıl içinde vefat edenlerden birisi de Abdulmuttalib oğlu Hars'ın oğlu olan Nevfel'in oğlu Hars idi. Yine bu yılın sonlarına doğru Ebu'l-Âs'ın oğlu el-Hakem vefat etmişti. el-Hakem Mervân'ın babası ve Osmân'ın amcası idi. Yine bu yılda Yahya b. Habbân'ın babası Habbân b. el-Munkiz el-Ensârî vefat etmişti. Bir rivayete göre Uhud'da şehit düştüğü kaydedilen Abdullah b. Kays b. Hâlid el-Ensârî de bu yılda vefat etmişti. Yine bu yılda vefat edenlerden biri Akabe bey'atı ile Bedir gazvesinde bulunan Kutbe b. Âmir el-Ensârî idi. Aynı şekilde ölümünden sonra konuştuğu rivayet edilen Zeyd b. Hârice b. Zeyd el-Ensârî de Hz. Osmân'ın hilâfeti döneminde vefat etmişti. Hz. Osmân'ın hilâfetinin son günlerinde Ma'bed b. Abbâs b. Abdulmuttalib, Kuzey Afrika'da şehit düşmüştü. Yine bu yılda Habeşistan muhacirlerinden olan Muaykib b. Ebî Fâtıma vefat etmiş bulunuyordu. Bu şahıs Rasûlullah (s.)'ın yüzüğünü muhafaza edenlerden birisi idi. Başka bir rivayette ise Muaykib Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde H. 40. yılda vefat ettiği kaydedilir. Aynı şekilde Mekke'nin fethi gününde İslâm'a girmiş olan Muti' b. Esved el-Adevî ile Nuaym b. Mes'ûd el-Eşcaî vefat etmişlerdi. Ancak diğer bir rivayette Nuaym b. Mes'ûd'un Cemel vakasında, Mücâşi' İbn Mes'ûd ile birlikte öldürüldüğü kaydedilir. Bu yılda vefat edenlerden birisi kendisinde hafif bir bönlük olan Bedir ashâbından Abdullah b. Huzefe es-Sehmî idi. Yine bu yılın sonlarında şâir Ömer'in babası Abdullah b. Ebî Rabîa el-Mahzûmî vefat etmişti. Bu şahıs Hz. Osmân'a yardım etmek üzere Yemen'den gelenlerden biri idi. Hz. Osmân'ın muhasara edildiği gün Medîne'ye varmış, fakat bineğinden düşerek ölmüştü. Yine Rasûlullah (s.)'ın azatlılarından Ebû Râfi'in bu yılda vefat ettiği kaydedilirse de Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde vefat ettiği daha sahîh bir rivayettir. Yine bu yılda Bedir ashâbmdan olan ve Âmir b. Lüey kabîlesine mensup bulunan Ebû Sebre b. Ebî Ruhm el-Âmirî ile Mekke'nin fethi gününde müslüman olup da gayet sâlih bir adam olan ve aynı zamanda Muâviye'nin dayısı bulunan Hâşim b. Utbe b. Rabîa ile Ebu'd-Derdâ' vefat etmişlerdi. Ebu'd-Derdâ'nın biraz daha yaşadığı rivayet edilirse de bu yılda vefat ettiğine dair olan rivayet daha sahîhtir.

H. 36. (M. 656-657) YILIN OLAYLARI

Hz. Ali'nin tâyin ettiği yeni valiler ve Muâviye'nin muhalefet etmesi

Hz. Ali bu yılın başında İslâm devletinin büyük vilâyetlerine çeşitli tâyinler yaparak Osmân b. Huneyf'i Basra'ya, Umâra b. Şihâb'ı Kûfe'ye, Ubeydullah b. Abbâs'ı Yemen'e, Kays b. Sa'd'ı Mısır'a, Sehl b. Huneyf'i de Şâm valiliğine tayin etti.

Sehl b. Huneyf yola çıkıp da Tebük'e vardığında bir grup atlıyla karşılaşmış ve aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

«— Kimsin sen?»

«— Ben emîrim.»

«— Sen nerenin emîrisin?»

«— Şâm'ın yeni emîriyim.»

«— Eğer seni Osmân gönderdiyse buyur, hoş geldin, yok eğer seni Osmân'dan başkası gönderdiyse durma geri dön.»

«— Olup bitenleri duymadınız mı?»

«— Duyduk.»

Bunun üzerine Sehl ileri gidememiş ve Hz. Ali'nin yanına geri dönmüştü.

Kays b. Sa'd'a gelince; O da Eyle'ye vardığında aynı şekilde bir grup atlı ile karşılaşmış, kendisine: «Sen kimsin?» diye sorulduğunda: «Ben Osmân'a karşı gelenlerdenim ve ona sığınmış, bağlanmış olanlara karşı Allah'tan yardım diliyorum.» demesi üzerine adının ne olduğunu sormuşlar, Kays b. Sa'd olduğunu ifade etmiş ve kendisine: «Haydi geç git.» demişlerdi. Kays Mısır'a gelinceye kadar yoluna devam etmiş ve Mısır'a vardığında halkın iki gruba ayrılmış olduğunu görmüştü. Bir kısmı ona uyup cemaate katılmış, bir kısmı da «Harenbe» denilen yere çekilip: «Eğer Osmân'ın katilleri yakalanır öldürülürse biz de sizinle beraber oluruz, aksi takdirde mücadelemizi sürdürür, insanları kışkırtır arzu ettiğimizi elde ederiz.» demişti. Diğer bir grup ise şöyle diyordu: «Biz kar-

deşlerimizden birini görevlendirdiği sürece Ali'yle birlikteyiz.» Bunlar da cemaatın arasında yer alıyorlardı. Bunun üzerine Kays, olup bitenleri Hz. Ali'ye bir mektupla bildirmişti.

Osman b. Huneyf'e gelince: O Basra'ya gidene kadar hiç bir engelle karşılaşmamış, İbn Âmir'in bu konuda herhangi bir çarpışmaya meydan verecek bir görüşünün ve ayrı bir tutumunun olmadığını görmüştü. Ancak yine de Basralılardan bir kısmı cemaata tabi olmuş, bir kısmı ise olmamıştı. Bunlardan bir grup: «Biz Medineliler ne yapacak diye bekleyecek, onların yaptıklarına uyacağız» demişlerdi.

Umâra b. Şihâb'a gelince: O da «Zübâla» denilen yere vardığında Tuleyha b. Huveylid kendisini karşılamıştı. Tuleyha Hz. Osmân'ın intikamını almak için yola çıkmış biri olup şöyle diyordu: «Benim bütün çabam yetişemediğim, ancak beni de geçmeyen bir iş içindir.» Tuleyha Hz. Osmân'a yardım etmek üzere çıkan el-Ka'ka'ın geri dönüşünden sonra yola çıkmış bulunuyordu. Umâra ile karşılaştığında: «Haydi geri dön, Kûfeliler kendi valilerinden başka bir vali istemiyorlar. Eğer benim bu dediklerime uymazsan senin boynunu uçururum.» demişti. Bunun üzerine Umâra Hz. Ali'nin yanına geri döner ve durumu ona bildirir.

Diğer taraftan Ubeydullah b. Abbâs Yemen'e varmış, Ya'lâ b. Münye Yemen'den topladığı bütün vergileri bir araya getirmiş ve bu mallarla birlikte Medîne'ye gitmiş, Ubeydullah b. Abbâs da bu şekilde Yemen'e varmıştı.

Sehl b. Huneyf Şâm yolundan geri dönüp de Hz. Ali'ye olup bitenleri anlatınca Hz. Ali Talha ve Zübeyr'i çağırarak onlara şöyle demişti: «Sizi sakındırmak istediğim husus işte maalesef ortaya çıktı. Bu ancak üzerine gitmekle çözülebilecek bir iş, ölümden beter bir fitne, üzerine varıldıkça alevi artan ve sürekli kızışan bir ateştir.» Talha ve Zübeyr de ona şöyle karşılık vermişler: «Bize izin ver de Medîne'den çıkıp gidelim. Ya bu konudaki görüşümüzde ısrar edelim, ya da bize müsaade et de çekip gidelim», Hz. Ali de bunun üzerine: «Sizi tutabildiğim müddetçe tutacağım, fakat bu işe eğer başka bir çare bulamazsam tedâvînin başka bir şekli de dağlamadır.» demişti.

Daha sonra Hz. Ali Muâviye ve Ebû Mûsâ'ya birer mektup yazmıştı. Ebû Mûsâ Kûfe'den yazdığı bir mektupla Kûfelilerin itaatini ve bey'atını bildiriyor, bu bey'ata kendiliğinden razı olanlarla zorla uyanları tek tek açıklıyor ve herşeyi açık açık izah ediyordu.

Hz. Ali'nin Ebû Mûsâ'ya gönderdiği elçi Ma'bed el-Eslemî, Muâviye'ye gönderdiği elçi ise Sebra el-Cüheni idi. Muâviye'ye giden elçi Sebra Şâm'a vardığında Muâviye kendisine hiçbir şekilde cevap vermemiş, Sebra konuştukça sürekli olarak okuduğu beyitlerle Hz. Osmân'ın kanından, ve bunun intikamının alınması gerektiğinden ve kaçınılmaz bir savaştan söz açmıştı.

Hz. Osmân'ın şehadetinden üç ay sonra safer ayında Muâviye Benû Abs'tan Kubeysa adında birini çağırarak dışından kendi mührüyle mühürlediği bir mektubu eline verir ve üzerine «Muâviye'den Ali'ye» ibaresini yazarak ona: «Medîne'ye vardığında mektubu alt tarafından tutup kaldır.» der ve Hz. Ali'ye söyleyeceklerini tavsiye eder. Arkasından onu Hz. Ali'den gelen elçi ile Medîne'ye gönderir. Her ikisi rebiulevvel ayında Medine'ye vardıklarında Kubeysa Muâviye'nin kendisine emrettiği gibi bu mektubu bir tarafından tutup havaya kaldırır, onu gören halk da kendisine bakıp durarak onu izler ve bu şekilde mektubun Muâviye'den geldiğini ve onun Hz. Ali'ye karşı çıktığını anlar. Kubaysa Hz. Ali'nin huzuruna çıkarak mektubu kendisine sunar. Hz. Ali mektubun dışındaki mührü açtığında içinde herhangi bir yazıya rastlamaz ve gelen elçiye «Geldiğin yerde neler olup bitiyor?» diye sorar. Elçi de: «Benim can güvenliğim söz konusu mudur?» diye bir soru ile karşılık verir. Hz. Ali'nin: «Emniyettesin, çünkü elçilere zevâl yoktur.» demesi üzerine Kubeysa şöyle konuşur: «Ben geldiğim yerde kısastan başka hiçbir şeye razı olmayan bir topluluk bırakıp geldim.» Hz. Ali ona: «Hangi kısas, kimin kısası?» diye sorunca o da: «Senin boynunun ipi... Ben Şâm'da Sûriyelilerin cami minberine giydirdiği, altmış bin kişiyi ağlatan Hz. Osmân'ın kanlı gömleğini bırakıp geldim.» der. Hz. Ali: «Hz. Osmân'ın kanını benden mi istiyorlar. Ben Osmân'a arka çıkmadım mı? Allah'ım! Ben Osmân'ın kanına bulaşmadım. Osmân'ın kanı Allah'ın iradesi dışında akmış değildir. Yüce Allah bir şeyi takdir ettiği zaman o mutlaka yerine gelir. Çık git buradan» diye çıkışır. Kubeysa bunun üzerine: «Ben güvence altında mıyım?» diye sorunca: «Evet, emniyettesin» der ve Kubeysa el-Absî da çıkıp gider. Bu arada onu gören Sebeiyye fırkası: «Bu köpek ve köpeğin elçisi ne geziyor burada, öldürünüz onu» diye seslenirler. Onların bu sesini duyan Kubasa: «Ey Mudar halkı, ey Kays Kabilesi, yetişiniz! Atlılar ve şerefliler neredesiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin üzerinize dört bin atlı geliyor. O zaman erkekleri ve süvarileri görünüz» diye bağırmaya başlayınca Mudar halkı onu korurlar ve şöyle derler: «Sus, konuşma artık!» O da: «Hayır, vallahi artık bunlar kurtuluşa eremezler. Kendilerine vadedilen baş-

larına gelecektir, korktuklarına da uğrayacaklardır. Onların amelleri sona ermiş ve rüzgârları dağılıp gitmiştir. Vallahi yarına kalmaz, onlar zillete uğramış kimseler olacaklardır.»

Medîneliler Hz. Ali'nin Muâviye'ye karşı nasıl davranacağını öğrenmek isterler. O kible ehline karşı savaşmağa cesaret edecek mi, yoksa bundan vaz mı geçecek? diye bekleyip dururlar. Bu arada Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın babasını savaştan alıkoymağa çalıştığı ve insanları bir tarafa bırakıp kendi evinde oturmasını istediği haberi ulaşmıştı. Bu arada yine müslümanlar Ziyâd b. Hanzala et-Temîmî'yi Hz. Ali'ye gönderip gizlice ne düşündüğünü öğrenmeye çalışmışlardı. Ziyâd Hz. Ali'ye gelir, onunla bir saat kadar oturup konuşur ve Hz. Ali ona şöyle der: «Ey Ziyâd, hazırlan bakalım!» Ziyâd: «Ne için hazırlanayım?» diye sorunca Hz. Ali: «Şâm'a sefer etmeye hazırlan» diye karşılık verir. Ziyâd ise «İyi ve yumuşak davranman daha uygundur.» şeklinde görüşünü belirtir.

Ziyâd Hz. Ali'nin yanından çıkınca müslümanlar kendisine varıp «Geride neyi bıraktın?» diye sorarlar. Bunun üzerine Ziyâd onlara: «Ey cemaat! Geride kılıç vardır» demiş, onlar da ne olduğunu ve Hz. Ali'nin ne düşündüğünü anlamışlardı. Bu ara Hz. Talha ve Zübeyr Umre yapmak üzere Mekke'ye gitmek istediklerini belirterek Hz. Ali'den izin istemişler. O da kendilerine izin vermiş ve her ikisi çekip Mekke'ye gitmişlerdi. Sonra Hz. Ali Muhammed b. el-Hanefiyye'yi çağırıp ona sancağı verir, Abdullah b. Abbâs'ı ordunun sağ kol komutanlığına, Amr b. Selime'yi veya diğer bir rivayete göre Amr b. Süfyân b. Esed'i ordunun sol kanadına kumandan tâyin edip Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın yeğeni olan Ebû Leylâ b. Amr b. el-Cerrâh'ı da öncülerin başına getirir. Medîne'de Kusam b. Abbâs'ı vekil olarak bırakıp ordusunu hazırlar, Hz. Osmân'a isyan edenlerden hiç birisine görev vermez. Sonra Kays b. Sa'd'e, Osmân b. Huneyf'e ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye mektuplar yazarak Irak halkını Şâmlılara karşı savaşa davet etmelerini ister ve Medîne halkını da kıtale çağırır ve onlara şöyle der: «Sizin işlerinizin sağlam olması Allah'ın hükümlerinin uygulanmasına bağlıdır. Bu bakımdan ona dosdoğru içinizden gelerek itaat etmelisiniz. Vallahi eğer siz böyle davranmazsanız mutlaka İslâm'ın bu günkü hakimiyeti elinizden çıkar ve sonunda İslâm her taraftan çekilip tâ Medîne'ye gelip sıkışıncaya kadar elinize bir daha dönmez. Sizin cemaatinizi dağıtmak isteyen bu adamlara kalkın gidin. Umulur ki Yüce Allah sizin elinizle İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde meydana gelen bu kargaşayı islâh eder ve onu sizin elinizle giderir, böylece siz de görevinizi yerine getirmiş olursunuz.»

Cemel olayını hazırlayan sebebler ve başlangıcı

Hz. Ali ve Medineliler Süriye grubu üzerine sefer hazırlıklarına giriştikleri bir sırada Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Âişe'nin Mekke halkı ile birlikte başka bir grup oluşturdukları ve Hz. Ali'ye karşı muhalefet içinde oldukları haberi yayıldı. Hz. Ali bu durumu Medinelilere bildirdi. Gelen haber Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'nin hilâfetini reddettikleri ve müslümanları bu işi yoluna koymağa davet ettikleri şeklinde idi. Hz. Ali onlara şöyle demişti: «Onların bana saldıracaklarından çekinmediğim sürece cemaatinize hücum etmeyeceğim. Onlar bana el uzatmazlarsa ben de uzatmayacağım. Bana yaptıklarına aynen karşılık vermekle yetineceğim.»

Sonra bunların Basra'ya doğru yöneldikleri ve oraya gitmek üzere oldukları haberini alan Hz. Ali buna bir hayli sevinmiş ve şöyle demişti: «Kûfe'de Arapların ileri gelenleri ve onların etrafında başka kimseler vardır.» Ancak İbn Abbâs ona: «Seni sevindiren şey maalesef beni üzüyor. Kûfe, içinde Arapların ileri gelen şahsiyetlerini barındıran bir şehirdir. Bunlar ise, sayıca ellerine geçirmek ihtimalini görmedikleri bir şeye uzanmamaktadırlar. Durum böyle olduğuna göre kızgınlıkları geçip istediklerini elde edinceye kadar şerrin dinmeyeceğini sanıyorum.»

Hz. Ali ona: «Gerçekten durum söylediğin gibidir» demiş ve onlara karşı çıkmak üzere hazırlıklara girişmişti. Hz. Ali Medîne halkını bu sefere hazırlanmaları için davet ettiyse de onlar hayli yavaş davranmışlardı. Daha sonra Hz. Ali Kumeyl en-Nehaî'yi Abdullah b. Ömer'e gönderip onu çağırır. Abdullah b. Ömer'i getirirler. Hz. Ali de onu sefere davet eder. Abdullah: «Ben Medîne halkından bir kişiyim. Eğer onlar bu işe girecek olursa ben de onlara katılırım, eğer onlar böyle bir sefere çıkarlarsa ben de onlarla birlikte sefere çıkarım, evlerinde otururlarsa ben de otururum.» diye karşılık verir. Hz. Ali'nin: «Peki, o halde bu sözünde duracağına dair bir kefil ver» demesi üzerine: «Hayır kefil vermem, kefile gerek yok» der. Bunun üzerine Hz. Ali de: «Vallahi senin küçükken de büyükken de bu kötü huyunu bilmemiş olsaydım senin yalan söylediğini söylerdim. Bırakınız onu gitsin, onun kefili benim» der. Abdullah b. Ömer Medîne'ye geri döndüğünde halk şöyle diyordu: «Vallahi ne yapacağımızı bilmiyoruz. Durumlar hayli karışık, biz de durumlar aydınlanıncaya kadar yerimizde bekleyip duracağız.»

Abdullah b. Ömer o gece Hz. Ali'nin kızı ve kendisinin de üvey annesi olan Ummu Külsûm'a gelerek duyduklarını ve Hz. Ali'ye bağlı ve ona itaatkâr olarak Mekke'ye umre için gidip orada yerleş-

mek istediğini ve böyle bir çarpışmaya girişmek istemediğini söyler. Ertesi gün sabah olunca Hz. Ali'ye şöyle denilmişti: «Bu gece Talha, Zübeyr, Âişe ve Muâviye'nin yaptıklarından daha kötü bir olay meydana geldi» Hz. Ali: «Nedir bu kötü olay?» diye sorunca da ona şöyle karşılık verilmişti: «Ömer'in oğlu Şâm'a giderek şehrin çarşı ve pazarlarına çıkmış, bir sürü adam ve binekler hazırlamış, her yola baş vurarak bir takım kimseler tespit etmiş ve halk da galayana gelmiştir.» Ancak Hz. Ali'nin kızı ve Hz. Ömer'in hanımı olan Ummu Külsûm babasına gelerek durumu anlatır. Onun bu sözleri üzerine babası Hz. Ali bir hayli sevinir ve bu haberi getirenlere «Çekip gidiniz buradan. Vallahi kızım yalan söylemediği gibi Abdullah b. Ömer de yalan söylemez. Ona gerçekten inanıyor ve onun doğruluğunu biliyorum. Çekin gidin buradan.»

Diğerlerinin Mekke'de toplanmalarının sebebine gelince: Hz. Osmân'ın muhasara edildiği günlerde Hz. Âişe Mekke'ye çıkıp gitmişti. Hacc mevsimi bittikten sonra Medine'ye dönerken «Serif» denilen yerde Benû Leys'ten, yani kendi dayılarından Ubeyd b. Selime adında birisiyle karşılaşır. Bu şahıs Ummu Külâb'ın oğlu idi. Hz. Âişe «Neler oldu Medîne'de?» diye sorunca Ubeyd: «Osmân öldürüldü» diye cevap verir. Hz. Âişe: «Peki ondan sonra ne yaptılar?» diye sorar. Ubeyd bu soruya: «Hz. Ali'ye bey'at etmek üzere birleştiler» diye cevap verir. Hz. Âişe bunun üzerine: «Senin bu bahsettiğin adama bey'at edileceğine keşke gökyüzü yerin üzerine çöküp düşseydi. Beni geri çeviriniz, geri çeviriniz.» demiş ve Mekke'ye geri dönmüştü. Hz. Âişe şöyle diyordu: «Vallahi Osmân mazlûm olarak katledildi ve ben onun kanını mutlaka arayacağım.» Ubeyd ona: «Neden kanını arıyorsun? İlk defa Osmân'ın yanlış uygulamalara giriştiğini ve yoldan inhiraf ettiğini söyleyen ve «Şu yaşlıyı öldürünüz, o küfretti.» diyen sen değil miydin?» diye sorunca, Hz. Âişe: «Onlar Osmân'ın tevbe etmesini istediler, o da tevbe etti; fakat arkasından dönüp öldürdüler. Ben bunları söylemiştim ,onlar da aynı şeyleri söylemişlerdi,» ancak benim sonradan söylediğim sözlerim ilk defa söylediklerimden daha doğru ve hayırlıdır.» diye karşılık verir.

Sonra Hz. Âişe Mekke'ye doğru yönelip gitmiş, «Hicr» mevkiine gelerek orada gizlenmiş ve etrafında bir kısım müslüman birikivermişti. Onlara şöyle hitapta bulunmuştu: «Ey insanlar! Biliniz ki muhtelif şehirlerden gelen bir sürü ayak takımı ile Medîne'den bir sürü kölemsi kimseler bu zulmen öldürülen adamın etrafını çevirmiş, yaşının gereği yapmış olduğu bazı uygulamaları reddetmişlerdi. Halbuki o kendinden önceki arkadaşlarının yaptıklarını tekrar-

lamıştı. O koruması gereken şeyleri korumuş ve uzaklaşması gereken şeylerden de uzak durmuştu. Bu adamlar herhangi bir delil ve özür bulamayınca ona düşmanlık etmeğe başlamış ve nihayet haram bir kanı haksız yere dökmüş, haram bir beldede, haram bir ayda, kendilerine haram olan mallara el koymuşlardır. Vallahi Osmân'ın bir tek parmağı bu tip insanların yeryüzünü dolduran sayısız benzerlerinden çok daha hayırlıdır. Vallahi onların ileri sürdükleri hususlarda ve ona düşmanlık ettikleri konularda o günah işlemekten tamamen arınmış ve altının, içinde bulunan yabancı maddelerden temizlenmesi veya bir elbisenin yıkanıp kurutulması gibi bu türlü kötülüklerden tamamen uzaklaşmıştı.»

Abdullah b. Âmir el-Hadremî Hz. Osmân'ın Mekke valisi olup Hz. Âişe'nin bu sözleri üzerine şöyle demişti: «Ben senin bu davetine ilk icabet eden kimse olayım.» Ve gerçekten ona ilk uyan o oldu. Arkasından Ümeyyeoğullarından bazı kimseler de onun bu davetine katılmışlardı. Bu Ümeyyeoğulları Hz. Osmân'ın şehadetinden sonra Medîne'den kaçıp Mekke'ye gelmiş ve burada baş kaldırmışlardı. Mekke'de ilk toplanan bu muhalifler arasında Saîd b. el-Âs, Velîd b. Ukbe gibi adamların yanında bazı Emevi ailesi mensupları olup ayrıca Abdullah b. Âmir de Basra'dan getirdiği büyük miktarda mallarla bunlara katılmıştı. Diğer taraftan Hz. Osmân'ın Yemen valisi Ya'lâ b. Ümeyye b. Münye Yemen'den altı yüz deve ile altı yüz bin dirhem getirip onları bu iş için teslim etmişti. Bu arada Talha ile Zübeyr de Medîne'den gelmiş, Hz. Âişe ile karşılaşmışlardı. Hz. Âişe onlara: «Geldiğiniz yerde neler vardı?» diye sorunca Talha ile Zübeyr şöyle demişlerdi: «Biz Medine'deki karışıklıklardan ve oradaki bedevîlerin şerrinden kaçıp geldik, orada ise ne yapacaklarını bilmeyen, hakkı bilmedikleri gibi batıla karşı da koyamayan ve kendilerine isabet eden zulmü önleyemeyen kimseleri bıraktık.» Bunun üzerine Hz. Âişe: «Haydi bu karışıklığı önlemeğe gidelim.» demiş, onlar buna karşılık: «Şâm'a gidelim» deyince İbn Âmir şöyle konuşmuştu: «Muâviye Şâm'a yeter, gelin Basra'ya gidelim. Benim orada yapacağım bir sürü şeyler var ve Basralılar Talha'ya bir hayli meyillidirler.» Onun bu sözleri üzerine diğerleri: «Hay Allah seni kahretsin! Vallahi sen ne sulh zamanında, ne de savaş zamanında bir işe yaramışsındır. Sen de Muâviye'nin yaptığı şeyleri yapmağa kalkıştın. Sana ihtiyacımız yok. Biz oradan Kûfe'ye gider, orada da müslümanların bu ayrılıkçı gruplarını anlaştırırız.» diye karşılık vermişler, onun kendilerini ikna edecek herhangi bir sözü ile de karşılaşmamışdı. Nihayet Basra'ya gitmek üzere anlaşmışlar ve Hz. Âişe'ye şöyle demişlerdi: «Medîne'yi terkettik,

çünkü Medine'de bulunanlara ve bu kargaşaya güç yetiremeyecek kimseler var yanımızda. Biz öyle bir yere gidelim ki Hz. Ali'ye yapılan bey'atı ileri sürecek olsalar bile Mekke ehlini topladığın ve ikna ettiğin gibi orayı da toplayabilesin. Eğer Yüce Allah bu durumu ıslâh eder, düzeltmeyi dilerse bizim de istediğimiz olmuş olur, yoksa biz de O'nun istediği oluncaya kadar mücadelemizi sürdürürüz.»

Hz. Âişe onların bu dediklerini kabul etmişti. Sonra Abdullah b. Âmir'i kendileriyle birlikte gelmesi için çağırmışlar, fakat o onların bu çağrısına uymamış ve: «Ben Medine halkındanım, onlar ne yaparsa ben de onu yaparım» diye karşılık verince onu kendi haline bırakmışlardı.

Rasûlullah (s.)'ın diğer hanımları da Hz. Âişe ile birlikte Medîne'ye doğru yol almışlardı, ancak yukarıda anlattığımız gibi yolda onun görüşü değişip de Basra'ya gitmeğe karar verince onlar bu işten uzak durdular. Hz. Hafsa onlarla gitmek istemişse de kardeşi Abdullah b. Ömer ona engel olmuştu. Yemen'den gelen Ya'lâ b. Münye yukarıda söylediğimiz gibi getirmiş olduğu altı yüz deve ile altı yüz bin dirhemi Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'ye vermiş, İbn Âmir de aynı şekilde bir sürü mallar vermiş ve onları donatmışlardı. İbn Âmir: «Müminlerin annesi Âişe, Talha ve Zübeyr Basra'ya doğru gidiyorlar. İslâm'ı aziz kılmak isteyip onu bozmak isteyenlere karşı çarpışmayı arzu edenler ve Hz. Osmân'ın intikamını almak isteyen ve bunlardan bineceği herhangi bir bineği olmayanlar bana gelsinler» diye çarşılarda bağırmıştı. Nihayet bu grup altı yüz deve üzerinde altı yüz kişi olarak yola çıkmış ve bin kişi olmuşlardı. Başka bir rivayette ise yalnız Medine ve Mekkelilerden altı yüz kişi vardı. Bunlar Basra'ya doğru giderlerken onlara katılan diğer kimselerle birlikte üç bin kişiye ulaşmışlardı. Onların bu şekilde çıkıp gittiklerini gören Abdullah b. Abbâs'ın annesi, Cüheyna kabîlesinden Zafer adında birisini tutup ücretini vermiş ve onu Hz. Ali'ye bu haberi iletmek üzere Medîne'ye göndermiş, bu da Abdullah b. Abbâs'ın annesinin göndermiş olduğu mektubu Hz. Ali'ye iletmişti.

Hz. Âişe ve yanındakiler Mekke'den yola çıkacakları sırada Mervân b. el-Hakem ezan okuyup Talha ve Zübeyr'in yanına gelmiş ve onlara: «Emîrlik için ve namaz kıldırmak üzere hanginize selâm vereyim?» diye sorunca Abdullah b. Zübeyr kendi babasını kasdederek: «Abdullah'ın babasına» demiş, Muhammed b. Talha da yine kendi babası Talha'yı kasdederek: «Muhammedin babasına

selâm ver» diye söylemişti. O sırada Hz. Âişe Mervân'a şöyle seslenmişti: «Sen bizim birliğimizi bozmak mı istiyorsun? Müslümanlara namazı ablamın oğlu Abdullah b. Zübeyr kıldıracak.» Başka bir rivayette ise namazı öldürülünceye kadar Abdurrahman b. Attâb b. Esîd'in kıldırdığı kaydedilir.

Muâz b. Ubeyd şöyle anlatır:

«Vallahi eğer biz zafere ulaşmış olsaydık mutlaka kendi aramızda iki grup olup çarpışacaktık, çünkü ne Zübeyr emîrliği Talha'ya bırakıyordu, ne de Talha Zübeyr'e kalsın diye göz yummuyordu.»

Rasûlullah'ın diğer hanımları Hz. Âişe ile birlikte Zât Irk'a kadar gelmişler, orada ondan ayrılmışlar ve ayrılırken bir hayli ağlamışlardı. Gerçekten o gün İslâm için ağlayan insanların sayısı o kadar çoktu ki bir başka gün İslâm için bu kadar ağlandığı müşahade edilmemişti. Bundan dolayı o güne «Ağlama günü» adı verilir. Zât Irk'a vardıklarında Saîd b. el-Âs, Mervân b. el-Hakem ve adamlarıyla karşılaşmış ve Mervân'a şöyle demişti: «Siz intikam almadan ve şu arkanızda develere binmiş olanları halletmeden nereye gidiyorsunuz.» Saîd b. el-Âs bu sözleriyle Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in öldürülmelerini ve ondan sonra Mervân b. el-Hakem ve adamlarının evlerine dönmelerini kasdediyordu. Mervân ve yanındakiler Saîd'e şöyle demişlerdi: «Bir gidelim bakalım, belki Hz. Osmân'ın bütün katillerini toptan öldürürüz.» Sonra Saîd b. el-Âs Talha ve Zübeyr'in yanına gelip onlarla gizlice görüşmüş ve onlara şöyle demişti: «Eğer zafere ulaşırsanız hilâfet görevini kime devredeceksiniz? Bana doğruyu söyleyin» Onlar: «Bu işi müslümanların aramızdan seçeceği birine devrederiz» deyince Saîd: «Siz Osmân'ın kanını almağa çıkmışsınız. Bu işi onun evlâtlarından birine devretmeniz gerekir» diye konuşmuş, bunun üzerine Talha ve Zübeyr: «Muhacirlerin ileri gelenlerini bırakalım da bu işi bir iki yetime mi devredelim?» diye karşılık vermişlerdi. Saîd: «Talha benim hilâfet görevinin Abdimenâfoğullarının elinden çıkmasından başka bir gayretimin olmadığını zannetti.» diyerek döner ve Abdullah b. Hâlid b. Esîd de onunla birlikte gider.» Muğire b. Şu'be bunun üzerine şöyle der: «Gerçekten Saîd doğru ve yerinde söylüyor. O halde burada Sakîf kabîlesine mensup kim varsa geri dönsün.» Gerçekten bir grup insan oradan geri döner, Hz. Osmân'ın Ebân ve Velîd adındaki çocukları da onlarla birlikte geri dönerler.

Ya'lâ b. Münye Hz. Âişe'ye seksen dinara satın almış olduğu «Asker» adındaki devesini vermiş, o da bu deveye binip gitmişti.

Başka bir rivayette ise, Hz. Âişe'nin bindiği deve Ureyne kabilesine mensup bir adamın devesi idi.

Ureyne kabilesine mensup kişi şöyle anlatır:

«Ben bir gün deveme binmiş gidiyorken atlının birisi karşıma çıkıp: «Deveni satar mısın?» diye sorunca: «Evet.» dedim. O: «Peki kaça satarsın?» diye sorunca ben: «Bin dirheme.» dedim. Adam: «Sen deli misin?» deyince ben: «Neden deli olayım? Benim bu deve ile yarışıp da geçmediğim hiçbir kimse olmadığı gibi beni geçmek isteyip de geride bırakmamış olduğum kimse de olmamıştır.» diye karşılık verdim. Bunun üzerine bana şöyle dedi: «Peki, bu deveyi kimin için alacağımızı biliyor musun? Biz bu deveyi müminlerin anası Hz. Âişe için almak istiyoruz» Onun bu sözü üzerine: «O halde para istemiyorum, al, götür» dedim. «Hayır bizimle gel, kâfilenin yanına varalım, orada sana biraz para ile bir de dişi deve verelim» demesi üzerine onunla birlikte kâfilenin yanına vardık. Bana biraz yaşlı bir deve ile beş altı yüz dirhemlik bir para verip şöyle dediler: «Ey Ureyne-zâde! Sen bu yolu iyi biliyor musun?» Ben: «Herkesten daha iyi bir delilim» deyince: «Haydi bizimle gel» dediler ve ben de onlarla birlikte gittim. İçinden geçtiğim her yamaç ve vadi hakkında bana sorular sordular, ben de onlara cevaplar verdim. Nihayet «Hav'ab» denilen suyun kenarına geldik. Bu suyun kenarına vardığımızda burada bulunan bazı köpekler havlamaya başladılar. Bana: «Bu hangi sudur?» diye sorduklarında onlara: «Bu Hav'ab suyudur» diye cevap verdim. O anda birden Hz. Âişe'nin yüksek sesle bağırıp: «İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn. İnşaallah ben o değilim! Çünkü Rasûlullah (s.)'ın zevcelerine şöyle dediğini işittim: «Keşke Hav'ab köpeklerinin hanginize uluyacağını bir bilebilseydim.» Sonra eliyle oyluklarına vurmağa başladı ve devesine de vurarak ıhtırdı ve şöyle dedi: «Beni geri çeviriniz. Vallahi ben Hav'ab köpeklerinin kendisine uluduğu kadınım.» Bundan dolayı etrafındakiler de onun yanında develerini ıhtırdılar ve orada bir gün bir gece kaldılar. Abdullah b. Zübeyr ona «Bu yalandır, burası Hav'ab değildir.» dedi ve bu sözünü tekrarlayıp durdu. Fakat Hz. Âişe ona hiç aldırış etmedi. Nihayet şöyle dedi: «Kurtuluş, kurtuluş! Biliniz ki Ali b. Ebî Tâlib size ulaştı. Kalkınız ve Basra'ya doğru yöneliniz.» Onlar Basra'nın yakınında bir yerde iken Umeyr b. Abdullah et-Temîmî onlarla karşılaşmış ve şöyle demişti: «Ey müminlerin anası! Hay Allah senden razı olsun! Kendilerine hiç bir haber göndermemişken nasıl oluyor da bir yerin halkına doğru yol alıp gidiyorsunuz. Hemen İbn Âmir'i oraya gönderiniz. Onun orada yapacağı çok şeyler var. En azından sizin oraya ula-

şacağınızı Basra halkına duyurup onların size tabi olmalarını sağlar, buraya niçin geldiğinizi anlatır.» Nihayet Abdullah b. Âmir'i Basra'ya gönderdiler. Abdullah Basra'ya varıp Hz. Âişe'nin Basra halkından Ahnef b. Kays, Sabra b. Şeymân ve benzeri kimselere yazdığı mektupları iletmiş, Hz. Âişe de «el-Hafîr» denilen yerde konaklayıp cevap beklemeğe başlamıştı. Hz. Âişe'nin Basra'ya doğru geldiğini haber alan Basra'nın ileri gelenlerinden Osman b. Huneyf İmrân b. Husayn'i çağırıp yanına da Ebû Esved ed-Düelî'yi verip her ikisini Hz. Âişe'ye göndererek onlara şöyle der: «Kalkın, gidin, bu kadın ne yapmak istiyor öğrenin, yanında kimler var, bana bildirin.» Bunun üzerine her ikisi kalkıp Hz. Âişe'nin konaklamış olduğu «el-Hafîr» denilen yere gittiler ve Hz. Âişe onunla görüşmek üzere bu iki adama izin verdi. Hz. Âişe'ye selâm verip şöyle dediler: «Bizim emîrimiz sizin niçin buraya geldiğinizi öğrenmek istiyor, bizi bu yüzden gönderdi. Sen bize daha önce bir haber gönderdin mi bu konuda?» Hz. Âişe cevap olarak: «Vallahi benim gibi bir ananın evlâtlarına böyle bir haber iletmesi gerekmez, çünkü görüyorsunuz ki kavgalar ve kargaşalıklar başını alıp gitmiş, bedevî kabileleri Rasûlullah (s.a)'ın haremine hücum etmiş ve arzu edilmeyen bir çok olaylara sebep olmuş, Allah'ın ve Rasûlünün lânetine müstahak olmuşlardır. Bununla kalmayıp hiç bir mazeretleri ve delilleri olmadan müslümanların imamının kanını dökmüş ve beytülmâla hücum ederek haram bir ayda haram bir beldeyi yağmalamışlardır. Ben de bu durumu müslümanlara bildirmek üzere yanımdakilerle birlikte çıkıp geldim. Kastımızın geldiğimiz yerlerde neler olup bittiğini anlatmak ve bunları ıslâh etmek olduğunu ifade etmek isterim.» diyerek: «**Onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hayır yoktur...**» (1) âyetini okur ve «İşte bu âyet size bildirmek ve emretmek istediğimiz bir maruf olup, sakındırmak istediğimiz bir münkeri ifade eder.» şeklinde konuşur.

İmrân ve Ebû Esved Hz. Âişe'nin yanından çıkıp Talha'nın yanına varırlar ve ona: «Buraya gelmenizin sebebi nedir?» diye sorarlar. Talha: «Osmân'ın kanını istemek üzere buraya geldik» der. Onlar: «Neden Ali'ye bey'at etmediniz?» diye sorunca Talha: «Evet, kılıç boynumun üzerinde iken Ali'ye bey'at ettim, ancak Ali bizim ile Osmân'ın katilleri arasındaki meseleyi halletmedikçe bey'atı tam olarak almış sayılmaz» diye cevap verir. Sonra İmrân ve Esved kalkıp Zübeyr'in yanına giderler ve Talha'ya söylediklerinin aynısını ona da söylerler. O da aynı şekilde Talha'nın söylediklerini tekrarlar. Bunun üzerine her ikisi kalkar Basra'ya Osmân b. Huneyf'-

(1) en-Nisa, 4/114.

in yanına gelirler. O sırada Hz. Âişe'nin tellâlları hareket için çağrıda bulunmuşlardı. Nihayet Basra'ya Osmân'ın yanına gelen Ebû Esved İmrân'dan evvel söze başlayarak Osmân'a şöyle der: «Ey Huneyf'in oğlu! Sana gelindi, sen de savaşa çık, mızrakla vuruş, kılıçla savaş ve diren! Zırhını giyinerek ve kılıcını kuşanarak onlara karşı çık.» Bu lâfları duyan Osmân şöyle der: «İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn. Kâbe'nin rabbine andolsun ki İslâm'ın değirmeni ters dönmeğe başlamıştır. Bakınız, bundan sonra ne gibi bozukluklar meydana gelecek, görünüz» İmrân da ona: «Evet, vallahi siz bir hayli zor ve uzun çarpışmalara girişeceksiniz» diye karşılık verir. Osman: «O halde ey İmrân, bana nasihat et, ne yapalım?» diye sorunca: «Bir kenara çekil, işte görüyorsun ben de bir kenara çekilmiş durumdayım.» diye cevap verir. Osman'ın: «Hayır, müminlerin emîri gelinceye kadar onları alıkoymak isterim» demesi üzerine İmrân çekip evine gider, Osman da görevini sürdürmeğe devam eder. Abdullah b. Âmir Osman'a gelerek şöyle der: «Senin yapmak istediğin şey bizleri şerre götürecek ve sonradan nefret edeceğin bir netice doğuracak. Bu öyle bir yaradır ki kapanması mümkün değil. öyle bir deliktir ki onarılması imkânsız. O halde onlara yumuşak davran, anlayış göster ve Ali'nin emri gelinceye kadar bekleyedur.» Ancak Osman onu dinlememiş, adamlar çıkartarak Basra halkını silâhlanmağa çağırmış, halk mescide toplanmış, Osman da hemen onlara savaş meydanına hazırlanmaları için emir vermişti. Daha sonra son derece hileci Kûfeli Kays kabilesinden birisini çağırtıp onun halka çağrıda bulunmasını ister. Bu adam kalkar şöyle der: «Ey ehâli! Ben Kays b. Akadiyye el-Hümeysî'yim. Bu gelenler eğer sizden korkarak geldilerse biliniz ki güvercinlerin bile emniyette olduğu bir şehirden geliyorlar. Ve eğer Osman'ın kanını talep etmek üzere geliyorlarsa biz zaten Osman'ın katilleri değiliz. O halde dinleyiniz ve bana itaat ediniz. Bu adamları geldikleri yere geri çeviriniz ve burada ikametlerine müsaade etmeyiniz.» Fakat arkasından Esved b. Serî' es-Sa'dî kalkıp şöyle der: «Onlar bizim Osman'ın katilleri olduğumuzu mu zannettiler? Hayır! Onlar Osman'ın katillerini bulmak ve onlara karşı çarpışmak üzere bizden ve başkalarından yardım dilemek üzere buraya gelmişlerdir.» Onu bu sözü üzerine müslümanlardan birçok kimse kendisini doğrulamış, bunun üzerine de bunların Basra'da taraftarlarının olduğunu gören Osman yapmak istediğinden vaz geçmişti.

Hz. Âişe yanındakilerle birlikte «el-Mirbed» denilen yere ulaşmış ve buranın en yüksek yerinde konaklayıp Osman'ın çıkışını beklemeğe başlamışlardı. Nihayet bir taraftan Osman çıkıp gelmiş,

diğer taraftan Basra'dan bir kısım kimseler gelerek Hz. Âişe'nin yanındakilere katılmışlardı. Böylece her iki taraf da el-Mirbed'de toplandı. el-Mirbed'in sağ tarafında konaklamış olan Hz. Âişe'nin yanında bulunan Talha ayağa kalkıp konuşmaya başlamış, her iki taraf onu dinlemeğe koyulmuştu. Talha Allah'a hamd-u-senâ ettikten sonra Hz. Osman'ın faziletinden bahsetmeğe başlamış, onun kanının akıtıldığını zikrederek bu kanın bedelini istemiş ve katillere kısas uygulanmasını istediklerini belirterek her iki taraftakileri buna teşvik etmeye çalışmıştı. Osman el-Mirbed'in sol tarafında bulunuyordu. Talha'nın konuşmasından sonra Zübeyr de ayağa kalkarak aynı şeyleri söylemiş ve insanları Hz. Osman'ın kanını almaya teşvik etmişti. el-Mirbed'in sağ yanında bulunanlar Talha ve Zübeyr için: «Doğru söylediler ve iyiliği emrettiler» demişler, sol yanındakiler ise: «Bunlar yaptıklarını yaptılar, gadrettiler ve batıl ile emrettiler. Hz. Ali'ye bey'at ettikleri halde insanları intikam almağa teşvik ediyor, fitneyi kızıştırıp deşmeye çalışıyorlar.» diye konuşmuşlardı.

Sonra Hz. Âişe konuşmağa başladı. O, sesi gayet gür bir kadın idi. Allah'a hamd-ü-senâ ettikten sonra şöyle dedi:

«Bir zamanlar müslümanlardan bazıları Hz. Osmân'a gelip valilerinin yaptıklarından şikayet ediyorlar ve bizi Medîne'de ziyaret ederek istişârede bulunup bu valilerin yaptıkları uygulamaları anlatıyorlardı. Biz de olaylara bakıp değerlendirmeler yapıyor ve gerçekten Hz. Osman'ın bu işlerden uzak olduğunu, tertemiz ve vefalı olduğunu anlıyor, diğer taraftan bu haberleri getiren adamların fâcir, gaddâr ve yalancı olduklarını görüyorduk. Onlar gerçekten bize söylediklerinin dışında başka işler çevirmek istiyorlardı. Ancak güçlendiler, çoğaldılar ve nihayet gelip Hz. Osmân'ın evini kuşatarak haram olan bir kanı haram olan bir ayda ve haram olan şehirde haksızca ve hiç bir özürleri olmaksızın akıttılar. İşte size düşen tek bir şey varsa o da Osmân'ın kanını talep etmek ve katillerini yakalayarak Allah'ın kitabının hükümlerini uygulamaktır.» Sonra şu âyet-i kerîmeyi okudu: «**Kitaptan kendilerine bir pay verilmiş olanlar aralarında hüküm versin diye Allah'ın kitabına nasıl çağırdıklarını görüyor musun? Sonra da onlardan bir topluluk yüz çevirip gidiyorlar**» (1)

Hz. Âişe'nin bu konuşması üzerine Osman'ın yanında bulunanlar iki gruba ayrılmışlardı. Bu gruplardan biri: «Âişe doğru söylüyor, o haklıdır.» derken ikinci gruptakiler işe: «Hayır, vallahi ya-

(1) Al-u İmrân, 3/23.

lan söylüyorsunuz. Bize ulaştırılan bu haberlerin doğru olup olmadığını bilmiyoruz.» diyorlardı. Nihayet her iki taraf birbirlerini teşvik etmiş ve fitnenin koparılması ve deşilmesine sanki yol açmağa başlamışlardı. Hz. Âişe bu durumu görünce hemen oradan uzaklaşmağa başlamış ve el-Mirbed'in sağ tarafında bulunan gruplar da oradan ayrılmışlardı. Nihayet el-Mirbed'in «ed-Debbâğîn» denilen mevkiine ulaştılar. Ancak Osman ve yanındakiler oldukları yerde bekliyorlardı. Onlardan bazıları Hz. Âişe'ye meyletmiş, bazıları da Osman'ın yanında kalmayı tercih etmişlerdi.

Sonra Câriye b. Kudâma es-Sa'dî Hz. Âişe'ye doğru giderek ona şöyle der: «Ey müminlerin anası! Vallahi senin buraya gelmen, evini terketmen ve bu mel'un devenin üzerine binip de silâhların kızıştırılmasına sebep olman Hz. Osmân'ın öldürülmesinden çok daha kötü bir iştir. Senin Yüce Allah'ın sana ihsan etmiş olduğu ve açılıp ortaya serilmemesi gereken bir kıymetli tarafın vardır. Fakat sen bunu açığa serdin ve onu ayaklar altına atmış oldun. Vallahi senin böyle savaşa çıktığını görenler kanını da mübah kılarlar. Eğer sen gerçekten buralara kendi isteğinle gelmişsen hemen evine geri dön, zorla getirilmişsen hemen müslümanlardan yardım iste ve bu işten vazgeç.»

Sonra Benû Sa'd'dan genç bir adam Talha ve Zübeyr'in yanına giderek onlara şöyle seslenir ve sorar: «Ey Zübeyr! Hani sen Rasûlullah (s.)'ın en yakın arkadaşlarındandın. Ve sen ey Talha! Sen Rasûlullah (s.)'ı kendi elinle koruyan bir adamdın. Şimdi ikiniz anneniz Âişe'yi almış, buraya gelmişsiniz. Peki hanımlarınızı da buraya getirdiniz mi?» Onlar: «Hayır.» diye cevap verirler. O genç de bunun üzerine: «Vallahi ben sizin yaptıklarınızdan hiçbirine katılmıyorum.» demiş ve onlardan ayrılarak bu acıyı şu şiirle dile getirmişti:

Kendi hanımlarınızı koruyup annenizi getirdiniz,
Ey Âişe! Ömrüne and olsun ki bu onların insafsızlığındandır.
O evinde oturup iffetini korumakla emredilmişken
Sahraları süratle katetmeyi arzuladı,

Talha ve Zübeyr yüzünden onun sakınması gereken kıymeti yok oldu.

İşte bu onların nasıl bir kötülük yaptıklarını anlatmağa yeter.

Sonra bir ara Hükeym b. Cebele el-Abdî bir at sırtında çıkar gelir ve savaşı başlatır. Hz. Âişe'nin yanındakiler de mızraklarını çekip Hükeym ve arkadaşlarını durdurmak isterler, ancak çarpış-

malar durdurulamaz ve Hz. Âişe'nin yanındakiler de çarpışmağa başlarlar. Bu arada kendilerini korumağa çalışırlarken Hükeym b. Cebele atını üzerlerine sürüyor ve onları zorla savaşa çekiyordu. Böylece bir süre mızrak uçlarıyla çarpışıp durdular. Sonra Hz. Âişe yakınındakilerin oradan ayrılıp Benû Mâzen mezarlığı tarafına çekilmelerini istemiş, nihayet o gece orada kalmışlardı. Osman b. Huneyf o gün Basra'daki köşküne çekilmiş, Hz. Âişe ve yanındakiler de «Dâr er-Rızk» bölgesine çekilmiş ve geceyi orada korku içinde geçirmişlerdi. Etraftan bazı kimseler de onların yanında, Dâr er-Rızk alanında toplanmışlardı. Hükeym b. Cebele tekrar çıkıp geliyor ve elindeki mızrakla etrafa saldırıp durmadan küfredip duruyordu. Abdi Kays kabilesinden bir adam Hükeym'in böyle küfredip durduğunu görünce ona: «Bu küfürleri kime savuruyorsun?» diye sormuş, Hükeym: «Âişe'ye.» diye cevap vermişti. Adam ona: «Ey kötü kadının oğlu, müminlerin anasına mı küfrediyorsun?» deyince de Hükeym onu mızraklayarak öldürmüştü. Sonra bu küfürlerine devam ederek gitmiş ve karşısına çıkan bir kadın: «Müminlerin anasına mı küfrediyorsun ey kötü kadının oğlu?» diye seslenince Hükeym o kadını da vurup öldürmüş ve sonra Dâr er-Rızk'da çarpışmalar şiddetlendikçe şiddetlenmişti. O günün zevâl vaktine kadar çarpışmalar sürmüş, Osman b. Hüneyf'in adamlarından pek çok kimse ölmüş ve her iki taraftan da bir hayli yaralananlar olmuştu. Savaş her iki tarafa da zarar vermeğe başlayınca aralarında barış yapmak için çağrıda bulundular. Yaptıkları antlaşmaya göre aralarında bir ahitnâme yazarak Medîne'ye bir elçi gönderecekler, Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye zorla mı bey'at ettirildiği, yoksa kendi istekleriyle mi bey'at ettiklerini soracaklardı. Eğer zorla bey'at ettirilmişlerse Osman b. Huneyf Basra'dan çıkıp gidecek ve şehri onlara terkedecekti; yok eğer zorla bey'at ettirilmemişlerse Talha ve Zübeyr Basra'yı terkedecekti. Bu konuda aralarında yazılı bir anlaşma yapmışlar ve Ka'b b. Süver'i durumu öğrenmek üzere Medîne halkına göndermişlerdi. Ka'b b. Süver Medîne'ye ulaşınca halk onun etrafına toplanmıştı. O gün günlerden cuma idi. Ka'b onlara şöyle seslenmişti: «Ey Medîneliler! Ben Basra halkının elçisiyim. Buraya Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye kendi rızalarıyla mı yoksa zorlanarak mı bey'at ettiklerini öğrenmeğe geldim.» Ancak kendisine Üsâme b. Zeyd'den başka cevap veren olmamıştı. Üsâme ayağa kalkıp: «Her ikisi de gerçekten zorla getirilip bey'at ettiler.» demiş, onun böyle demesi üzerine Temmâm b. el-Abbâs Sehl b. Huneyf'e üzerine atılmasını söylemiş, Sehl de Üsâme'nin üzerine atılınca Süheyb ve Ebû Eyyûb el-Ensârî ile Rasûlullah (s.)'ın ashâbından bazıları bağırmaya başlamışlardı. Aralarında Muhammed b. Mesle-

me de vardı. Bunlar Üsâme'nin öldürüleceğini görünce: «Evet, vallahi doğrudur.» diye bağırmışlar, bunun üzerine de Üsâme'yi bırakmışlardı. Süheyb Üsâme'nin elinden tutup evine götürmüş: «Sana ne oluyor? Bizim sustuğumuz gibi susuverseydin ne olurdu?» diye çıkışmış, Üsâme: «Vallahi durumun böyle olacağını tahmin etmemiştim» demişti. Nihayet Ka'b geri döner ve bu durumlar Hz. Ali'ye iletilir. Bunun üzerine Hz. Ali, Osman b. Huneyf'e mektup yazarak beceriksizliğini yüzüne vurup şöyle der: «Vallahi onların her ikisi de böyle belirli bir grup tarafından zorlanmış değillerdir. Onlar ashâbın ileri gelenlerinden bir cemaat ve fazilet sahibi kimselerin zorlamasıyla bey'at etmişlerdi. Eğer onlar beni bu görevden azletmek istiyorlarsa bu konuda bir mazeretleri yoktur, fakat bunun dışında başka bir şey istiyorlarsa biz duruma bakar, inceleriz. Onlar da durumu incelesinler.»

Hz. Ali'nin bu mektubu ile Ka'b b. Süver Osman'a ulaşır. Onun geldiğini görmeleri üzerine Osman'a haber gönderip dışarı çıkmasını isterler. O da gelen mektubu delil olarak gösterip: «Bu bizim kendiliğimizden ileri sürdüğümüz bir durum değildir der.» Bunun üzerine Talha ve Zübeyr son derece karanlık, yağışlı ve fırtınalı bir gecede adamlarını toplayarak yatsı namazı için mescide giderler. Onlar mutat olarak namazı geç kılarlardı. O gün Osman da namaza geç kalmıştı. Onun fazla gecikmesi üzerine Abdurrahman b. Attâb'ı namaza geçirirler. Sonra aralarında çarpışmalar başlar, mescidin içinde savaşırlar ve aralarından kırk kişi öldürülür. Arkasından Osman'a adamlar gönderip onu zorla yerinden çıkararak alır gelirler. Yanlarına varıncaya kadar Osman'ın sakalını yolmuşlardı, yüzünde tek bir kıl bile kalmamıştı. Talha ve Zübeyr buna üzülmüş ve durumu Hz. Âişe'ye bildirerek ne yapmaları gerektiğini sormuşlar, Hz. Âişe de: «Onu serbest bırakınız» demişti.

Başka bir rivayette ise şöyle anlatılır:

Osman b. Huneyf yakalanıp getirildiğinde Hz. Âişe'ye durumu hakkında sorular sormuş ve istişâre etmişlerdi. Hz. Âişe: «Onu öldürünüz» diye emir verince orada bulunan bir kadın şöyle demişti: «Hay Allah kahrını versin! Bu adamın Rasûlullah (s.) ile arkadaşlığı ve sohbeti vardır. Ne yapıyorsunuz?» Bu kadının sözleri üzerine Hz. Âişe: «O halde onu hapsediniz» diye emir vermiş, Mücâşi' b. Mes'ûd ise: «Onu kırbaçlayınız; sakalını, kirpiklerini ve başlarını yolunuz.» demişti. Onlar da Osman'a kırk sopa vurmuş; sakalını kaşlarını ve kirpiklerini yolarak hapsetmişler, sonra da serbest bırakmışlardı.

Bu olaydan sonra Talha ve Zübeyr Basra'daki beytülmâlin başına Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'ı tayin etmişlerdi.

Osman b. Huneyf'in Basra'dan çıkartılması konusunda başka bir rivayet kaydedilir. Şöyle ki:

Hz. Âişe ile Talha ve Zübeyr Basra'ya yaklaştıklarında Hz. Âişe Zeyd b. Sûhân'a mektup yazarak şöyle der: «Müminlerin annesi ve Rasûlullah (s.)'ın sevgili eşi Âişe'den samîmî ve sadık oğlu Zeyd b. Sûhân'a... Bu mektubum sana ulaştığında yanındakilerle birlikte gel ve bize yardım et. Bize böyle bir yardımda bulunmayacak olursan insanlara Hz. Ali'ye yardım etmemeleri konusunda teşvikte bulun.» Zeyd b. Sûhân da Hz. Âişe'ye şöyle cevap yazar: «Emmâ ba'du... Ben senin samîmî ve sadık oğlunum. Sen bu işten vaz geçip de kendi evine dönersen ne âlâ; eğer böyle davranmayacak olursan ilk defa sana karşı çıkan ben olacağım.»

Zeyd b. Sûhân şöyle anlatır: «Allah müminlerin anası Hz. Âişe'ye rahmet eylesin! Ona kendi evine kapanıp oturması, bize de savaşmak emredilmişti. O kendisine verilen bu emri dinlememiş, bizi savaşa teşvik ederek kendisine emredilmediği halde çarpışmaya girişmiş ve bizi de bu işten alıkoymuştu.»

Hz. Âişe'nin Basra'ya vardığı sırada Basra valisi Osman b. Huneyf idi Osman, Hz. Âişe ve yanındakilere: «Bu arkadaşınıza neden karşı gelip intikam almak istiyorsunuz?» diye sormuş, onlar da şöyle cevap vermişlerdi: «Biz onu hilâfete bizden daha lâyık biri olarak görmüyoruz. O kendi yaptığını kendi adına ve kendisi için yapmıştır.» Bunun üzerine Osman şöyle demişti: «Bu adam beni buraya vali olarak tayin etmiştir. Ben de sizin gelişinizi ve bu gelişin sebebini ona bir mektupla bildirip sadece burada müslümanlara namaz kıldırmakla yetineceğim.»

Osman'ın böyle demesi üzerine onlar durup beklemişler ve Osman durumu Hz. Ali'ye mektupla bildirmişti. Ancak iki veya üç gün bekledikten sonra «er-Rızk» denilen yerde Osman'a saldırmış ve onu öldürmek istemişlerdi. Daha sonra ise Osman'ı yakalamış, saçını, sakalını yolup kırbaçlamışlar ve hapsetmişlerdi. Bu olaydan sonra Talha ve Zübeyr kalkıp Basralılara karşı hitapta bulunmuş ve şöyle demişlerdi: «Ey Basra halkı! Meydana gelen bu çarpışmalardan dolayı Allah'a nasuh bir tevbe ile tevbe ederiz. Bizler Hz. Osmân'a serzenişte bulunmak istemiştik, fakat sefih kimseler iyi niyetli ve halim selim kimselere karşı üstünlük sağlayarak onu öldürdüler.» Bunun üzerine Basra halkından bazı kimseler ortaya atılıp Talha'ya şöyle demişlerdi: «Ey Muhammed'in babası! Bize gelen

mektuplarında böyle şeyler söylemiyordun. Bize yazdıkların başka türlü idi.» Arkasından Zübeyr: «Bu konuda benden size bir mektup geldi mi hiç?» diye sormuş ve Hz. Osman'ın öldürülmesi hadisesini hatırlatarak Ali'nin ayıplarını dökmeye başlamıştı. O arada Abdikaysoğullarından birisi kalkıp Zübeyr'e şöyle demişti: «Be hey adam, dur da biraz biz konuşalım, sen de dinle!» Bunun üzerine Zübeyr susmuş, adam şöyle demişti: «Ey muhacirler topluluğu! Siz Rasûlullah (s.)'ın çağrısına ilk icabet eden kimselersiniz ve bundan dolayı sizin ayrı bir üstünlüğünüz vardır. Sizin İslâm'a girişinizden sonra diğer insanlar da girmiş ve İslâm'ı sizin gibi kabul etmişlerdir. Rasûlullah (s.) vefat edince siz yine kendinizden birine bey'at ettiniz ve biz de bu bey'ate rıza göstererek teslim olduk ve siz herhangi bir konuda bize kesinlikle baş vurmadan ve bizi bir göreve getirmeden işlerinizi hallettiniz. Yüce Allah bu ilk halîfe ile İslâm'ı bereketlendirdi. Sonra o vefat edince yerine başka birini başa getirdiniz ve yine bize danışmadınız. Biz yine razı olup teslim olduk. O da vefat edince kendi işinizi altı kişilik bir şûrâya havale edip Osman'ı seçtiniz ve aynı şekilde bize hiç danışmadan ve baş vurmadan ona bey'at ettiniz. Sonra yine Osman'da bazı şeyleri görerek hoş karşılamadınız ve tutup yine bize hiç de danışmadan öldürüverdiniz. Arkasından yine bize danışmadan Ali'ye bey'at ettiniz. Peki Ali'de beğenmediğiniz ve reddettiğiniz ne gibi şeyler vardır ki ona karşı savaşalım? O ganimetlere istediği gibi mi el koydu, yoksa hakkın dışında bir uygulamaya mı girişti veya sizin beğenmediğiniz ve reddedeceğiniz bir şey mi yaptı? Söyleyin, eğer böyle bir şey yapmışsa sizinle birlikte olalım; yok eğer Hz. Ali böyle bir davranışta bulunmamışsa sizin bu yaptıklarınız nedir?» Onun bu konuşması üzerine hemen üstüne çullanmışlar ve onu öldürmek istemişler, ancak aşireti onu kurtarmış ve onlara engel olmuştu. Ertesi gün olunca Talha ve Zübeyr'in taraftarları Osman'ın üzerine hücum ederek onu ve yanında bulunan yetmiş kişiyi öldürmüşlerdi. Osman b. Huneyf'in bertaraf edilmesinden sonra Talha ve Zübeyr Basra'ya tamamen hâkim olmuşlar, beytülmâli, emniyet kuvvetlerini ele geçirmişler, Basra halkı da onlara uymuştu. Onlara uymayanlar ise kendilerini gizlemişlerdi. Osman'ın başına gelenleri işiten Hükeym b. Cebele: «Vallahi ben Osman'a yardım etmezsem Allah'tan korkarım.» demiş, sonra yanındaki Abdikaysoğullarından ve onlara tabi olan Rabîaoğullarından bir cemaatle birlikte «Dâr er-Rızk» denilen yere kadar gelmişlerdi. Hükeym oraya vardığında orada bulunanlar yemek yiyorlardı. Abdullah b. Zübeyr Hükeym'e ve adamlarına bu yemekten yedirmek istemiş, ona: «Ey Hükeym, ne istiyorsun?» diye sorunca, Hükeym: «Bu yemeği yemek is-

tiyor ve ayrıca Osman'ı serbest bırakmanızı ve anlaşmanız gereği olarak Hz. Ali'den haber gelinceye kadar onun valilik makamında kalmasını diliyorum. Vallahi eğer size karşı yardımcılar bulsaydım bu yaptıklarınıza razı olmaz ve öldürdüklerinize karşılık sizi öldürürdüm. Bizden öldürdüğünüz adamlara karşılık şu anda sizin kanlarınız da bize helâldır. Allah'tan korkmuyor musunuz? Allah'ın haram kıldığı bir kanı neyle helâl kılıyorsunuz?» diye karşılık vermiş, bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr: «Hz. Osman'ın kanıyla» deyince de: «Sizin öldürdüğünüz bu adamlar mı Hz. Osman'ı öldürdü? Siz Allah'ın bir gün sizi sorguya çekeceğini düşünmüyor ve ondan korkmuyor musunuz?» demişti. Abdullah b. Zübeyr'in: «Sen Ali'ye bey'atından vaz geçmedikçe bu yemekten ne sana ne de adamlarına yediririz ve ne de Osman'ı serbest bırakırız» demesi üzerine Hükeym: «Allah'ım! Sen yegâne hâkim ve âdilsin. Onun bu dediklerine şahit ol» diyerek adamlarına dönüp şöyle seslenmiş: «Ben artık bu adamlarla savaşmak konusunda hiç bir şüphe taşımıyorum. Aranızda şüphe taşıyan varsa buyursun, çekip gitsin.» ve arkasından onların üzerine atılarak savaşa girişti. O anda Talha ve Zübeyr şöyle demişlerdi: «Basra halkından intikam almayı bize nasib eden Allah'a hamdolsun. Allah'ım, onlardan tek bir şahsı sağ bırakma!» Nihayet her iki taraf son derece şiddetli bir çarpışmaya girmişlerdi. Hükeym'in yanında dört kumandan daha bulunuyordu. Bu çarpışmalar sırasında Hükeym sürekli olarak Talha'yı, Zureyh de Zübeyr'i gözetiyordu. Diğer taraftan İbn el-Muhteriş Abdurrahman b. Attâb'ı, Hurkûs b. Züheyr de Abdurrahman b. Hars b. Hişâm'ı sürekli kollayıp durmuşlardı. Talha Hükeym'in üzerine atılmıştı. Hükeym'in yanında üç yüz atlı bulunuyordu. Çarpışmaların şiddetlendiği bir anda Hükeym, etrafına kılıçla saldırıyorken adamın birisi ona bir darbe indirip ayağını kesmişti. Hükeym emekleyerek ayağının yanına kadar varmış ve eline alıp kesen adama fırlatarak arkasından koşmuş ve onu öldürmüştü. Sonra ayağını yeniden eline almış ve ona dayanıp oturmuştu. Bu sırada adamın birisi gelip ona: «Ne oluyorsun ey Hükeym?» diye sorunca: «Öldürüldüm» demiş, adam: «Seni ne öldürdü?» diye sorunca da: «Şu üzerine dayandığım yastık beni öldürdü» şeklinde cevap vermişti. Sonra bu adam onu alarak adamlarından yetmiş kişilik bir grubun yanına götürmüştü. Hükeym tek ayakla kalmış ve kılıçların şakırtısı, gürültüsü altında yıkılmış olarak şöyle diyordu: «Biz şu Hz. Ali'ye bey'at edip itaat ettikten sonra ona muhalefet ederek Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere çarpışmağa gelmiş bu iki adama karşı çıktık ve çarpışmalara giriştik. Halbuki birbirimizin komşusu ve aynı evin evlâtları idik ve bunlar aramıza girip bizi iki-

ye böldüler. Allah'ım, sana yemin olsun ki, bunlar Osman'ın kanını taleb ediyor değiller.» O böyle söylerken adamın birisi ona seslenerek şöyle der: «Ey rezil adam! Mazlûm ve maktul imama karşı yüklenmiş olduğunuz bu kötü tavrınıza karşılık Cenâb-ı Allah'ın cezası ve ikabı isabet edince etrafı ısırmağa başladın değil mi? Siz cemaate saldırıp onları ikiye böldünüz ve onların kanını akıttınız. İşte al, Allah'ın senden almış olduğu intikamı gözlerinle gör!» Arkasından Hükeym ve yanındakiler tümüyle öldürülmüştü. Hükeym'i, Yezîd b. Eslem el-Hüdânî öldürmüş ve çarpışmaların sonunda Yezîd ve kardeşi Ka'b'ın cenazeleri arasında Hükeym de bulunmuştu.

Başka bir rivayette ise Hükeym'in Duhaym adında birisi tarafından öldürüldüğü belirtilir.

Hükeym, oğlu el-Eşref ve kardeşi er-Ri'il b. Cebele ile birlikte öldürülmüştü. Hükeym'in öldürülmesinden sonra Osman b. Huneyf'i de öldürmek istemişlerdi. Bunun üzerine Osman onlara şöyle dedi: «Bu kolay bir iş değildir. Eğer siz beni öldürecek olursanız biliniz ki size karşı zafer elde edeceğim.» Bu sözleri üzerine onu serbest bırakmışlar, o da çekip Hz. Ali'nin yanına varmıştı. Aynı şekilde muhaliflerden Züreyh ve yanındakiler de öldürülmüş, Hurkûz b. Züheyr ile yanında bulunan bir grup arkadaşı ise birlikte kaçıp kurtulmuş ve kendi kabîlelerine sığınmışlardı. Bu arada Talha ve Zübeyr'in bir tellâlı şöyle bağırmıştı: «Basra'ya gidip de bir kimseyi yakalayarak alıp gelmiş olan varsa onu bize getirsin. Böylelikle yakalanan herkes getirilerek öldürülmüş, ancak Hurkûz b. Züheyr, aşireti olan Sa'doğullarının kendisini koruması üzerine kaçıp kurtulmuştu. Bundan dolayı da Sa'doğullarının başına büyük bir felâket gelmişti. Talha ve Zübeyr'in adamları üzerlerine çullanmış, onlardan birçok kimsenin göğsünü yarmışlardı, çünkü Sa'doğulları Osman b. Huneyf yanlısı idiler. Ancak bu olaylardan sonra Sa'doğullarıyla Abdikaysoğulları hem Hz. Ali yanlısı olan kendi adamlarının, hem de onlara sığınan kimselerin öldürülmeleri üzerine bir hayli gazaplanmışlardı. Talha ve Zübeyr kendilerine itaat edenlere atiyye verilmesini ve yiyecek dağıtılmasını emretmişler ve böylece bunlara diğerlerine göre bir ayrıcalık tanımışlardı. Bunun üzerine kabîlelerinin ileri gelenlerinin engel olmak istemelerine rağmen Abdikaysoğullarıyla Bekr b. Vâil kabîlesinden birçok kimse beytülmâl mensuplarının onlara verdikleri mallara hücum etmiş ve bir çok şeyler alarak Hz. Ali'nin yolunu gözetlemek üzere çıkıp gitmişlerdi. Talha ve Zübeyr de intikam alacakları Hurkûz b. Züheyr'den başka kimse kalmamış olduğundan Basra'da ikamet ederek Şâm halkına burada meydana gelen hadiselerden söz eden mektuplar

yazmışlardı. Ayrıca Hz. Âişe Kûfelilere bir mektup yazarak Basra'da olup bitenleri anlatmış ve müslümanların Hz. Ali'ye bey'at etmemekte direnmeleri için onları kışkırtmalarını ve Hz. Osmân'ın katillerinin istenmesi konusunda ısrar etmelerini istemişti. Aynı şekilde Hz. Âişe Yemâme ve Medîne halkına meydana gelen olayları ve başlarına gelenleri anlatan mektuplar yazmış ve bunları oralara iletmişti.

Bu olay H. 36. yılın 25 Rebiü'l-evvel'inde (M. 11 Eylül 656) meydana gelmişti.

Talha ve Zübeyr Basra'da ikamet edince Basra halkı kendilerine bey'at etmişlerdi. Bu bey'atın tamamlanması üzerine Zübeyr: «Buraya varmadan önceki günün sabahında veya akşamında Ali'yi öldürmeğe benimle birlikte gelecek bin atlı yok mudur?» demiş, fakat onun bu sözüne hiç kimse cevap vermemişti. Arkasından devamla şunları söylemişti: «İşte bizim kendisinden söz ettiğimiz asıl fitne budur.» Bunun üzerine Zübeyr'in bir kölesi şöyle der: «Bu meseleyi fitne diye nitelendiriyor ve onun için mi çarpışıyorsun?» Bu sözü duyan Zübeyr: «Yazıklar olsun sana! Sen kendi önünü görmediğin halde millete yol göstermeğe mi kalkışıyorsun. Ben her konuda ayağımı attığım yeri biliyorum, ancak bu konuda nasıl adım atacağımı bir türlü kestiremiyorum. Yürürken ileri mi gidiyorum, yoksa geri mi, anlamıyorum.» diye konuşur.

Alkame b. Vakkâs el-Leysî şöyle anlatır:

«Talha, Zübeyr ve Âişe Basra'ya doğru yola çıktıklarında gizlice topladığı bir mecliste Talha'yı son derece memnun olarak oturmuş ve göğsüne uzanan sakalını okşayıp dururken gördüm. Ona şöyle dedim: «Ey Muhammed'in babası! Seni böyle güzel ve sevdiğin meclislerin birinde göğsüne uzanan sakalını da okşayıp dururken görüyorum. Eğer uygun bulursan oturabilir miyim?» Bana şöyle karşılık verdi: «Ey Alkame! Biz dışımızda olanlara karşı tek bir el gibiyiz. Demirden iki ayrı dağ olsak bile birbirimize muhtaç oluruz. Osman hakkında istediğim tek bir şey varsa o da kanım akıtılıncaya kadar onun kanını taleb etmektir.» Sonra Talha'ya şöyle dedim: «Senin bir köyün ve çoluk çocuğun var. Şu oğlun Muhammed'i gönder de senden sonra iyi bir halef olsun.» Bana: «İstiyorsan ona söyle» deyince Muhammed'e gidip şöyle dedim: «Baban Talha'nın başına bir şey gelecek olursa sen ona halef olacaksın. Onun için köyüne gidip ikamet etmen gerekir.» Bu sözümü işiten oğlu Muhammed şöyle karşılık verdi: «Ben babam hakkında gelip giden kafilelerden bilgi almak yerine onunla birlikte olmayı isterim.»

Hz. Ali'nin Basra'ya gitmesi ve Cemel olayı

Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Ali Şâm'a gitmek üzere hazırlıklarını yapmış, fakat tam bu sırada Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin Mekke'den hazırlık yaparak ayrılıp kendisine karşı sefere çıktıklarına dair haber almıştı. Hz. Ali bunun üzerine Medînelilerin ileri gelenlerini toplayarak hamd-ü-senâ ettikten sonra şöyle hitap etmişti: «Bu ümmet içinde son zamanlarda kopan bu fitneyi gidermenin tek yolu İslâm'ın ilk günlerinde olduğu gibi kılıca sarılmaktır. Bunun başka bir şekilde ıslâh edilmesi ve ortadan kaldırılması mümkün değildir. Allah'a yardım ediniz ki Allah da size yardımcı olsun ve işlerinizi iyiye götürsün.» Ancak Medîneliler son derece ağır davranmış, Ziyâd b. Hanzala da müslümanların böyle ağır davrandıklarını görünce Hz. Ali'ye giderek şöyle demişti: «Sana katılmakta ağır davrananlar olabilir, fakat biz çabuk davranacak ve seninle birlikte çarpışacağız.» Sonra ensârdan ileri gelen iki salih kişi ayağa kalkarak Hz. Ali'ye icabet ederler. Bunlardan birisi Bedir ashâbından olan Ebu'l-Heysem b. et-Teyahân, diğeri ise Huzeyme b. Sâbit idi. Huzeyme b. Sâbit Akabe'de ve Bedir'de bulunanlardan idi.

el-Hakem ise şöyle der:

Hz. Ali'ye yardım etmek üzere kalkan bu ikincisi Huzeyme b. Sâbit değildi, çünkü o Hz. Osmân zamanında vefat etmişti.

Şa'bi şöyle anlatır:

«Bu fitneyi gidermek üzere Ali'ye Bedir ashâbından yalnız altı kişi katılmıştı. Onların yedincisinden söz etmek mümkün değildir.»

Saîd b. Zeyd şöyle der:

«Rasûlullah (s.) ashâbını hayırlı bir amele davet ettiğinde onun etrafına ilk toplanan dört kişiden biri mutlaka Ali olurdu.»

Bu arada Ebû Katâde el-Ensârî'nin Hz. Ali'ye şöyle dediği rivayet edilir: «Ey müminlerin emîri! Bu kılıcı bana Rasûlullah (s.) kuşatmıştı, ben de onu uzun zaman kınından çıkarmamıştım; fakat şimdi onu kınından çıkarmayı ve bu İslâm ümmeti için tehlikeye ve fitnelere karşı onu kullanmayı arzu ediyor ve bunun için de beni komutan olarak tayin etmeni diliyorum.»

Ümmü Seleme de şöyle der:

«Ey müminlerin emîri! Eğer Allah'a karşı isyan olmasından korkmasam ve senin de kabul edeceğini bilsem bu sefer için se-

ninle birlikte çıkardım. Bu adam hem amcamın oğlu, hem de kendimden daha çok sevdiğim birisidir. Onun için o da seninle gelsin ve senin katıldığın bütün olaylara katılsın.» Sonra Hz. Ali ile birlikte çıkmış ve hep onunla birlikte kalmıştı.

Hz. Ali onu Bahreyn'e vali tayin etmiş, daha sonra da azlederek yerine Nu'mân b. Aclân ez-Zürakî'yi getirmişti.

Hz. Ali'nin maksadı Basra'ya gitmek isteyen Talha ve Zübeyr'e oraya varmadan önce yetişip onları geri çevirmeğe çalışmak veya onlarla Basra'ya varmalarından önce çarpışmaktı. Medîneden çıktığında kaymakam olarak Temmâm b. Abbâs'ı bırakmış ve Mekke valiliğine de Kusem b. Abbâs'ı getirmişti. Başka bir rivayete göre ise Medîne'de kendi yerine vekil ve kaymakam olarak Sehl b. Huneyf'i tayin ettiği söylenir. Hz. Ali H. 36 yılın rebî'ulâhir (656 Ekim ayı sonlarına doğru daha önce Şâm'a gitmek üzere hazırlamış olduğu askerleri ve ordusuyla birlikte Basra'ya yöneldi.

Hz. Ali ile birlikte Kûfe ve Basra halkından dokuz yüze yakın gönüllü son derece hafif silâhlarla yola koyuldular. Hz. Ali'nin gayesi onlara Basra'ya varmadan evvel yetişmek, isyan bayrağını açmadan önce yetişip onları bu işten alıkoymaktı. Yolda giderken Abdullah b. Selâm ile karşılaşmış ve o Hz. Ali'nin atının gemini tutarak şöyle demişti: «Ey müminlerin emîri! Medîne'den dışarı çıkma. Vallahi eğer sen buradan çıkacak olursan müminlerin hâkimiyeti ebediyyen bir daha Medîne'ye dönemez.» Onun bu sözleri üzerine Hz. Ali'nin yanında bulunanlar bir hayli kızıp küfretmişlerdi. Ancak Hz. Ali böyle davrananlara: «Bırakınız adamı! O Muhammed (s.)'in ashâbındandır.»

Hz. Ali ve yanındakiler er-Rebze'ye varıncaya kadar yollarına devam etmişler, buraya vardıklarında Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin buradan geçtikleri haberini almış ve ne yapacaklarını düşünmek ve görüşmek üzere burada konaklamışlardı. Bu arada oğlu Hz. Hasan onlara yolda yetişmiş ve babasına şöyle demişti: «Daha önce bir kaç defa bir şeyler söyledim de sen karşı çıktın. Korkarım ki yarın son derece tenha bir yerde öldürülürsün ve sana yardım edecek bir tek adam olmaz.» Hz. Ali ona: «Sen hâlâ genizinden konuşan bir cariye gibi konuşup duruyorsun. Bana ne söyledin de sana karşı koyup uymadım?» demiş, Hz. Hasan şöyle karşılık vermişti: «Hz. Osmân'ın kuşatıldığı günlerde Medîne'den çıkıp gitmeni ve öldürüldüğünde orada bulunmamanı söyledim, bana uymadın. Hz. Osmân öldürüldüğü gün sana bey'at etmek üzere geldiklerinde: «Bütün İslâm diyarından Araplar gelip de sana bey'at edinceye, bu

şekilde güçlenip hiç kimse sana danışmadan ve uymadan herhangi bir işe kalkışamayacak duruma gelinceye kadar bey'at alma.» dedim, yine o gün de beni dinlemedin. Şu kadın ve şu iki adam sana karşı hazırlıklara girişip Basra'ya doğru yöneldiklerinde: «Evinde otur, eğer onlar doğru yolu bulurlarsa bulurlar, yoksa fesat ve fitne senden başka bir kimsenin eliyle kurcalansın.» diye söylediğim halde yine bana karşı çıktın ve bütün bunlarda bana uymadın.»

Hz. Ali ona şöyle der: «Evet ey oğulcağızım! Hz. Osmân kuşatıldığında Medine'den çıkma konusundaki sözlerine bakarsak: Vallahi Medîne'de yalnız Osman kuşatılmamıştı, onun gibi biz de kuşatılmıştık. Bütün İslâm diyarından müslümanlar gelip de bana bey'at etmedikçe böyle bir bey'atı kabul etmememi tavsiyene gelince: Her şeyden önce bu iş Medîne halkının işidir ve onların hakkıdır. Bu haklarını kaybettirmeyi kesinlikle uygun görmedik ve hoş karşılamadık, çünkü Rasûlullah (s.) vefat ettiğinde bu işe benden daha lâyık ve hak sahibi bir kimsenin olmadığını görmüş, ancak Medîne halkı Ebû Bekir'e bey'at ettikleri için ben de ona uyup bey'at etmiştim. Ebû Bekir'den sonra, aynı şekilde o da bu ümmet arasında benden daha uygun birisini görmediği halde, müslümanlar Ömer'e bey'at edince ben de ona bey'at ettim. Hz. Ömer de vefat etmeden önce —Allah rahmet eylesin— hilâfete benden daha uygun ve hak sahibi birisini görmediği halde beni altı kişilik paydan sadece bir pay sahibi kıldı. Ancak müslümanlar Osmân'a bey'at edince ben de aynı şekilde bey'at ettim. Sonra insanlar gelip Osmân'ı öldürdüler ve gayet itaatkâr olarak ve isteyerek gelip bana bey'at ettiler. İşte ben de bunun için Allah hükmünü verinceye kadar bana itaat edenlerle birlikte muhalefet edenlerle çarpışacağım ve sonunda hâkimlerin en büyüğü olan Allah hükmünü verecektir. Son olarak Talha ve Zübeyr Mekke'den çıkıp gittiklerinde evimde oturmamı söylememe gelince: Bana bir görev düştüğünde nasıl olur da yerimde otururum? Sen benim kuşatılmış bir sırtlan gibi olmamı mı istiyorsun? Bir sırtlan kuşatıldığında gizlendiği yerden arka ayaklarından çekilip çıkarılıncaya kadar burada olmadığı söylenir. Böyle olmamı mı istiyorsun? Ben üzerime düşen göreve atılmasam ve bu işlerde beni ilgilendiren meselelere el koymasam bu işlere kim gelip bakacak? Ey oğlum! Seni ilgilendirmeyen meselelerden biraz uzak dur.»

Hz. Ali er-Rebze'ye vardığında Talha ve Zübeyr grubundan bazı haberler alması üzerine ellerine verdiği mektuplarla Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk ile Muhammed b. Ca'fer'i Kûfe'ye gönderir ve Kûfelilere şöyle yazar: «Kûfe'de ve İslâm beldelerinde kargaşalık

çıkarmamanızı ihtar ediyorum. Başınıza gelecek olaylardan korkuyorum. Allah'ın dinine yardımcı olun ve gelin bize katılın. Asıl dirlik ve düzeni sağlamak ve bu kargaşalıkları yok etmek bu ümmetin tekrar kardeş olmasını arzu etmemizle mümkün olur.» Bu iki elçi Kûfe'ye gitmiş, Hz. Ali ise er-Rebze'de kalmıştı. Bu arada Medîne'ye haberler gönderip oradan kendisine istediği miktarda davar ve silâhın gönderilmesini istemiş ve etrafındakilere çeşitli emir ve görevler vererek şöyle hitapta bulunmuştu: «Yüce Allah (c.c.) son derece zelil iken, kıtlık içinde yüzüyorken, aramızda bir sürü kin, düşmanlık ve uçurumlar bulunuyorken bizi İslâm ile aziz kıldı ve bizi yüceltip birbirimize kardeş yaptı. İnsanlar Allah'ın dilediği güne kadar dinleri İslâm olmak üzere hakka bağlandılar, Allah'ın kitabını kendilerine kılavuz edindiler ve bu hayatlarını sürdürdüler. Bu durum şeytanın kendilerini aldattığı kimselerin eliyle Osmân'ın başına gelenlerin vuku bulduğu güne kadar devam edip gitti. Şeytan bugün aynı şekilde o adamları aldattığı gibi bu ümmetin arasına da fitneyi sokmağa çalışıyor. Evet bu ümmet kendisinden önceki ümmetler gibi bir sürü fırkalara ayrılacaktır. Meydana gelecek bu tefrikanın şerrinden Allah'a sığınırız.» Sonra devamla şöyle dedi: «Evet mutlaka takdir edilen olacak ve bu ümmet yetmiş üç küsur fırkaya ayrılacak, bu fırkaların en kötüsü ise bana uymayan ve benim amelimle amel etmeyen fırka olacaktır. İşte siz kendi gözünüzle olayları gördünüz. Bunun için dininize iyi yapışınız ve benim yolumu izleyiniz. Bu yol Peygamberimizin yoludur, onun sünnetine uyup yapışınız ve önünüze çıkan her türlü zorluk ve yanlışlıklardan uzak durmaya çalışınız. Karşılaştığınız yanlışlıkları Kur'ân ile değerlendirip ölçüye vurun ve Kur'ân'a mutlaka yapışın, şayet Kur'ân'a uymuyorsa onu reddedin. Allah'ı rab, İslâm'ı din ve Muhammed'i peygamber olarak kabul edip Kur'ân'ı yegâne kaynak ve rehber edininiz.»

Hz. Ali er-Rebze'den Basra'ya doğru yönelmek istediğinde Refâ'a b. Râfi'nin bir oğlu kalkıp ona şöyle der: «Ey müminleri emîri! Ne yapmak istiyorsun ve bizi nereye götürüyorsun?» Hz. Ali cevaben şöyle konuşur: «Bizim arzumuz ve niyetimiz, şu fitneyi ıslâh etmektir. Eğer onlar kabul eder de bize uyarlarsa mesele biter.» Refâ'a'nın oğlu: «Peki, barış için yaptığımız teklifi kabul etmezlerse ne olacak?» diye sorunca Hz. Ali: «Onları bu özürleriyle başabaş bırakır, onlara hakkı bildirir ve bu hal üzere sabrederiz.» diye cevap verir. «Peki buna da razı olmazlarsa?» demesi üzerine: «Onları kendi halleriyle başbaşa bırakır ve bize ilişmedikleri sürece biz de onlara ilişmeyiz.» der. İbn Refâ'a'nın: «Peki yine onlar bizim ya-

kamızı bırakmazlarsa?» diye sorması üzerine ise: «Yine onlardan vazgeçer, uzak durmaya çalışırız.» şeklinde cevap verir. Refâ'a da: «Peki, o zaman doğrudur» der. Arkasından Haccâc b. Gazye el-Ensârî kalkar ve şöyle der: «Vallahi bizi söylediklerinle ikna ve razı ettiğin için biz de sana uyar ve fiillerimizle seni razı ederiz. And olsun, Allah bizi ensâr (yardımcılar) diye isimlendirdiği gibi biz de O'nun dinine yardımcılar olacağız.»

Bu sırada Hz. Ali daha er-Rebze'de iken Tayy kabîlesinden bir cemaat gelip ona katılmışlardı. Tayy kabîlesine mensup olan bu kimseler geldiklerinde Hz. Ali'ye şöyle denilmişti: «Sana bir cemaat geldi. Onlardan bazıları seninle birlikte savaşa çıkmak istiyor, bazıları da sadece ziyarete gelmişlerdir.» Hz. Ali buna şöyle karşılık vermişti: «Allah her iki gruptan da razı olsun. Yüce Allah cihada çıkanları yerinde oturanlardan çok daha üstün tutmuş ve onlara büyük mükâfatlar vaadetmiştir.»

Bu cemaat gelip huzuruna varınca Hz. Ali onlara sorar: «Bizi nasıl gördünüz?» Şöyle cevap verirler: «Senin sevip razı olduğun şekilde gördük.» Bunun üzerine Hz. Ali: «Allah sizden razı olsun. Sizler itaat ederek müslüman oldunuz, dinden dönenlerle savaştınız ve müslümanlara zekât vererek haklarını gözettiniz.» diye karşılık verir. Bu arada Tayy kabîlesinden mensup Saîd b. Ubeyd şöyle der: «Ey müminlerin emîri! Bazı insanlar kalplerinde olanları dilleriyle ifade edebiliyorlar; fakat vallahi ben şu anda içimden geçenleri dilimle ifade edemiyorum, ancak mutlaka İslâm için çalışacağım. Başarı Allah'tandır. Ve ben gizli de olsa, açık da olsa her yerde senin yardımcın olacağım, senin düşmanınla her yerde çarpışacağım. Faziletin ve Rasûlullah'a yakınlığından dolayı seni zamanında yaşayan herkesten daha üstün ve bu işe daha lâyık ve hak sahibi olarak görüyorum.» Onun bu sözlerini Hz. Ali: «Allah senden razı olsun. Senin dilin kalbinde ve vicdanında olan şeyleri gayet güzel bir şekilde izah etmiştir.» diyerek cevaplar. Saîd b. Ubeyd daha sonra Hz. Ali ile birlikte Sıffîn savaşına katılmış ve orada şehit düşmüştü.

Hz. Ali er-Rebze'den hareket ettiğinde öncü kuvvetlerin başında Ebû Leylâ b. Ömer b. el-Cerrâh bulunuyor, onun sancağını ise Muhammed b. el-Hanefiye taşıyordu. Hz. Ali kırmızı bir deveye binmişti, doru renkte bir atı da arkasından çekiyordu. Hz. Ali «Feyd» denilen yere vardığında Esed ve Tayy kabileleri gelmiş ve emrinde olduklarını bildirmişlerdi. Hz. Ali onlara şöyle demişti: «Kararınızı kendiniz veriniz, muhacirler bize yeter.» Yine Feyd'de bulun-

duğu bir sırada Kûfe'den kendisine bir adam gelir. Hz. Ali: «Bu adam da kim?» diye sorar. Adam: «Ben Âmir b. Matar eş-Şeybânî'yim.» deyince Hz. Ali: «Geldiğin yerde neler bırakıp geldin, anlat bize.» der ve ona Ebû Mûsâ el-Eş'arîye dair sorular sorar. Bunun üzerine adam: «Eğer sen sulh istiyorsan Ebû Mûsâ da ondan yanadır; yok eğer savaş istiyorsan Ebû Mûsâ'nın böyle bir savaşa niyeti yoktur.» der. Hz. Ali de cevaben: «Vallahî ben sulhtan başka bir şey istemedim ve bir an evvel bu barış ortamının geri dönmesini arzu ettim.» diye konuşur.

Hz. Ali «es-Sa'lebiyye» denilen yere ulaştığında Osman b. Huneyf ve adamlarının başına gelenler kendisine haber verilmiş, bunun üzerine Hz. Ali şöyle demiştir: «Allah'ım! Talha ve Zübeyr'i imtihan ettiğin şeyden beni uzak tut.» Daha sonra İs'ed denilen yere vardığında Hükeym b. Cebele'nin başına gelenler ile Osman'ın başına gelenlerin haberi ulaşmış: «Allahu ekber, Allah'ım ne büyüksün! Talha ve Zübeyr'in bu yaptıklarından intikam almaya kalkışırlarsa beni bundan ne koruyacak?» diye söylenmişti.

Hz. Ali Zî kâr denilen yere vardığında Osman b. Huneyf gelmiş ve yüzünde tek bir kıl kalmadığı görülmüştü. Başka bir rivayete göre ise Osman b. Huneyf Hz. Ali er-Rebze'de iken varmıştı. Daha önce zikrettiğimiz gibi Osman b. Huneyf'in saçını sakalını yolup öyle göndermişlerdi. Osman b. Huneyf Hz. Ali'ye: «Ey müminlerin emîri! Sen beni sakallı olarak göndermiştin, fakat ben bir köse gibi sakalsız olarak geri döndüm.» demiş, Hz. Ali de ona: «Ey Osman! Sen ecir alıp hayırlar kazandın. Benden önce Ömer ve Osman Basra'ya valiler gönderdi de müslümanlar kitap ve sünnet ile amel ettiler. Üçüncüsü onlara vali gönderince ise işte böyle davrandılar. Onlar da, Talha ve Zübeyr de bana bey'at etmişlerdi. Sonra her ikisi de bey'atlarını inkâr edip müslümanları bana karşı kışkırttılar. Hayret doğrusu! Onlar Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a uydular da bana nasıl oldu da muhalefet ettiler, anlayamıyorum. Vallahi her ikisi de daha önce gelip geçenler içinde benim nasıl bir kimse olduğumu iyi biliyorlar. Allah'ım, onların akdettiği her konuyu çöz, sağlam yapmak istedikleri her şeyi de sağlamlaştırma ve onların yapmak istedikleri kötülükleri de onlara göster.» diyerek karşılık vermişti. Sonra Hz. Ali Zî kâr denilen yerde ikamet edip Muhammed b. Ebî Bekr'i ve Muhammed b. Ca'fer'i beklemeye koyulmuştu. Bu arada Rabî'a kabîlesinden Abdikayslıların başına gelenler kendisine anlatılmış ve şöyle demiştir. «Abdikays Rabî'a kabilesinin en iyilerinden ve hayırlılarındandır». Sonra Bekr b. Vâil kabilesi gelip Hz. Ali'ye iltihak etmiş,

Hz. Ali daha önce Tayy ve Esed kabilelerine söylediklerini bunlara da söylemişti.

Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Ca'fer Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yanına varıp ona Hz. Ali'nin gönderdiği mektupları vermiş ve halk arasında bir müddet kalıp onlara Hz. Ali'nin işlerini ve içinde bulunduğu durumları anlatmışlardı. Ancak onların hiç bir talebine uyan çıkmamıştı. Akşam olunca Hicâz halkından bazı kimseler Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yanına varıp ona: «Çıkıp gitme konusunda ne dersin?» diye sormuşlar, o da: «Görüş beyan etmek asıl daha önce gerekli ve geçerliydi. Bugün görüşümüzü açıklamamız gayet kolaydır çünkü daha önce böyle önemsemediğimiz adam işte gördüğünüz gibi bugün üzerimize gelmiş bulunmaktadır. Burada iki durumla karşı karşıyayız: Evlerimizde oturmamız ahiret için daha hayırlı, çıkıp savaşa gitmemiz ise dünyamız için daha hayırlıdır. Siz bu ikisinden birini seçiniz» diye cevap vermişti. Bunun üzerine hiç kimse çıkıp gitmez ve Ebû Mûsâ'ya elçi olarak gelen iki Muhammed ona son derece kızıp ağır sözler söylerler. O da onlara şöyle karşılık verir: «Vallahi Osman'ın bey'atı benim ve arkadaşınızın (yani Hz. Ali'nin) boynundadır. Biz Hz. Osman'ın katli işini halletmedikçe ikinci bir kıtal işine girmeyiz.»

Hz. Ali, Zî kâr denilen yerde konaklamış iken bu iki Muhammed gelip olup bitenleri anlatırlar. Hz. Ali, o anda yanlarında bulunan el-Eşter'e şöyle der: «Sen aramızda bulunanlar içinde hem Ebû Mûsâ'ya en yakın olan, hem de her konuda itiraz eden kimsesin: Bu sebeple sen ve İbn Abbâs kalkın, gidin, bütün bu olup biten fesat ve kötülükleri düzeltmeye çalışın. Bunun üzerine el-Eşter ve İbn Abbâs kalkıp Kûfe'ye giderler ve Ebû Mûsâ ile bu durumu görüşerek Kûfe halkından yardımcı kuvvet vermesini isterler. Bu isteklerine karşılık Ebû Mûsâ kalkıp bir hutbe okur ve şöyle der: «Ey insanlar! Rasûlullah (s.)'in ashâbı Allah'ı ve rasûlünü, onunla sohbet etmeyenlerden çok daha iyi bilirler. Sizin bizim üzerimizde bir hakkımız vardır. Benim bu hakkınızı ödemek üzere nasihatte bulunmam ve bu görevimi yerine getirmem gerekir. İşin gerçek bir yönü varsa, Allah'ın hakimiyetinin bu şekilde sarsılmaması gerektiğidir. Onun için Allah'ın hakimiyet ve sultasını hafife almayınız. Allah'ın hukukuna tecavüz etmek hususunda da cür'etkâr davranmayınız. Size düşen Medine'den gelen bu insanları bir an evvel tekrar geri göndermenizdir. Onlar aralarında hilâfete hak sahibi olan kimseyi bulup seçerler. Meydana gelen bu olaylar son derece kötü ve şiddetli bir fitnedir. Bu fitne esnasında uykuda olan uyanık olandan, uyanık olan oturandan, otu-

ran ayakta olandan, ayakta olan ata binenden, ata binen de atını koşturandan daha hayırlıdır. Siz de Arapların rastgele adamlarından olmayınız, şu kılıçlarınızı kınlarına, oklarınızı yerlerine koyunuz, yaylarınızın kirişlerini koparınız, mazlum ve işkence görmüş olanları, zulme uğrayanları koruyunuz; ancak bu şekilde bu işler kökünden kurur ve fitne ortadan kalkar.»

Daha sonra İbn Abbâs ile el-Eşter Hz. Ali'nin yanına dönüp ona durumu anlatmışlar, bunun üzerine, Hz. Ali oğlu Hasan'ı ve Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye göndermiş ve Ammâr'a şöyle demişti: «Git, kendi fesada uğrattıklarını ıslâh etmeye çalış.» Ammâr, Kûfe'ye varıp mescide girer ve Hasan ile birlikte oturdukları sırada ilk olarak gelip selâm veren Mesrûk b. el-Ecde' olur. Mesrûk Ammâr'a yönelip şöyle der: «Ey Ebu'l-yakazân! Hz. Osman'ı neden öldürdünüz?» Ammâr: «Irzlarımıza yapılan küfürden ve bize vurulan kırbaçlardan dolayı» diye cevap verir. Mesrûk bunun üzerine şöyle konuşur: «Vallahi siz size davranıldığı gibi davranmadınız. Eğer sabretmiş olsaydınız bu sizin için daha iyi olurdu. Sabırlılar için mutlaka hayır vardır.» Sonra Ebû Mûsâ çıkar, Hasan'ı görür ve onu da yanına alarak Ammâr'ın yanına gider ve: «Ey Ebu'l-Yakazân! Müminlerin emîrine düşmanlık eden o fâcir ve günahkârlarla birlikte sen de mi bulundun?» diye sorar. Ammâr şöyle cevap verir: «Hayır, ben kesinlikle böyle bir şeye katılmadım; fakat böyle bir şey de beni ilgilendirmez.» Hz. Hasan sözün uzamasından korkar, konuşmaları keser ve Ebû Mûsâ'ya yönelerek şöyle der: «İnsanların bize doğru gelmelerini neden engelliyorsun? Vallahi bizim durumu düzeltmekten başka bir şey düşündüğümüz olmadığı gibi müminlerin emîri gibi de böyle fitnelerden korkan hiç kimse yoktur.» Ebû Mûsâ cevaben şöyle konuşur: «Hey anam babam feda olası! Doğru söyledin, ancak kendisiyle danışılan kimse güven duyulan kimse demektir. Ben Rasûlullah (s.)'tan işittim, şöyle diyordu: «Öyle bir fitne olacak ki bu zamanda oturan ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen ata binmiş olandan daha hayırlıdır». Yüce Allah bizleri kardeş, birbirimizin kanlarını ve mallarını ise haram kılmıştır.» Bu sözler üzerine Ammâr b. Yâ'sir son derece kızarak Ebû Mûsâ'ya küfretmiş ve kalkıp şöyle demişti: «Ey insanlar! O kendi kendini vasfetmektedir. Sen bu fitnede oturuyorsun, ancak ayakta duran senden daha hayırlıdır.» Sonra Benû Temîm'den biri kalkıp Ammâr'a söz etmiş ve şöyle demişti: «Sen dün bizzat kavganın içindeydin. Şimdi kalkıp emîrimize hakaret mi ediyorsun?» Sonra Zeyd b. Sûhân ayağa kalkıp o da bağırıp çağırmaya başlamış, orada bulunan bir grup da

aynı şekilde bu kavgaya katılmak üzere fırlayınca Ebû Mûsâ halkı tutmağa ve onları susturmağa çalışmıştı. O ara Zeyd b. Sûhân mescidin kapısında durarak Hz. Âişe'den kendisine gelen bir mektup okur ve kendisinden yardım istediğini halka bildirir. Kûfe halkına gelen mektup da aşağı yukarı aynı anlamı taşıyordu. Zeyd her iki mektubu çıkarıp mescidde müslümanların huzurunda okuyuvermiş ve bitirdikten sonra şöyle demişti: «Hz. Âişe'ye evinde oturması, bize de yer yüzünde fitne kalmayıncaya kadar savaşmamız emredilmiştir. Ancak şu anda kendisine verilen emri bize duyuruyor ve kendisi de bu emri yüklenmiş bulunuyor» Zeyd'in bu sözleri üzerine Şebes b. Rib'î adında birisi kalkar ve ona şöyle der: «Ey Ummanlı adam! (Çünkü Zeyd b. Sûhân, Abdikays kabîlesine mensuptu ve bu kabile Ummân'da ikamet ediyordu) Sen Celûlâ'da hırsızlık yaptın da elin kesildi. Şimdi gelip müminlerin annesine karşı çıkıyor ve insanları ona karşı mı kışkırtıyorsun?»

Sonra Ebû Mûsâ kalkıp şöyle hitap etmişti: «Ey insanlar! Bana itaat ediniz, Arapların asillerinden olunuz ki mazlûm olan kimse gelip size sığınsın, korkuya kapılan kimse size karşı güven duysun. Fitne koptuğu zaman insanlar onda yanılır, bazı şeyleri birbirine benzetir ve yanlışlıklar yapabilirler, sırtını çevirip de gittiği zaman ise kendi kendini açıklar ve ne olduğunu ortaya koyar. Bugünkü fitne insanların canını yakan şiddetli bir fitnedir. Kuzeyden ve güneyden, doğudan ve batıdan esip durur ve son derece dirayetli insanları bile sanki dünkü çocuk, tecrübesiz bir kişiymiş gibi hayretler içinde bırakır. Kılıçlarınızı kınına sokunuz mızraklarınıza sahip olunuz, yaylarınızı, krişlerinizi kırıp atınız ve evlerinize girip oturunuz ve Kureyş'i kendi haline bırakınız. Eğer onlar hicret yurdundan dışarı çıkıp, oranın ilim ehlinden olan halkından ayrı düşerlerse işte benden nasihat beklerler. Fakat siz o anda beni sakın aldatmayasınız. Bana itaat ediniz ki din ve dünyanızı kurtarmış olasınız.»Bu fitneyi körükleyen kimse onun şiddetinden ve ateşinden mutlaka büyük bir ıstırap çekecektir.»

Sonra Zeyd b. Sûhân ayağa kalkarak kesik olan elini çıkarıp şöyle demişti: «Ey Abdullah b. Kays! Fırat suyu her tarafından çağlayarak akıp gelmeğe başlamıştır. Onu geldiği yere iade et ki ebediyyen buraya dönmesin. Eğer buna gücün yeterse bil ki bundan sonra arzu ettiğin her şeye güç yetireceksin, fakat gücün yetmeyen şeyi bırak. Kalkın, müminlerin emirine ve müslümanların efendisine gidin. Hep birlikte ona doğru gidelim ki hakkı bulmuş olasınız.»

Daha sonra el-Ka'ka b. Amr kalkıp şöyle demişti: «Size sami-

miyetle bir öğütte bulunayım ve şefkatimi belirteyim. Size öğüt verilmesini istiyor ve hakkın söylenmesini arzu ediyorum. Eğer o bir kurtuluş çaresi olsaydı valimizin söylediği biliniz ki en doğru ve hak olanıdır. Zeyd'in söylediği sözlere gelince. O bu işlerin yabancısı ve düşmanıdır. Sakın onu dinlemeyesiniz. Gerçek olan bir şey vardır ki o da şudur: Müslümanları yönlendiren, zulümleri önleyen, mazlûmların hakkını koruyup onlara yardım eden bir halifenin olması gerekir. Müminlerin emîri bu işi kendisine yüklenildiği gibi yüklenmiş ve yaptığı çağrıda insaflı davranmıştır; çünkü o, ıslâhtan başka bir şeye davet etmiyor, fitnenin kökünü kazımak istiyor. Onun için siz de bu konuda onun yanında olmak için kalkınız ve yürüyünüz ki emre itaat eden ve söz dinleyen kimseler olasınız.»

Bunun üzerine Abdulhayr el-Hayrânî kalkıp şöyle sormuştu: «Ey Ebû Mûsâ! Talha ve Zübeyr gerçekten bey'at etmişler miydi?» Ebû Mûsâ: «Evet!» diye karşılık verince Abdulhayr devamla: «Ali bey'atını nakz edecek herhangi bir davranışta bulundu mu?» diye sormuş, Ebû Mûsâ: «Bilmiyorum!» karşılığını verince de: «Hay bilmemiş olasın! Biz de bilip öğreninceye kadar seni terkediyoruz. Bu fitnenin dışında kalan kimsenin bulunduğunu biliyor musun? Şu anda müslümanlar dört fırkaya ayrılmış bulunuyorlar. Ali Kûfe'nin yakınında, Talha ve Zübeyr Basra'da, Muâviye ise Şâm'da bulunuyor. Diğer taraftan Hicâz'da kendilerinden vazgeçilemeyen ve bir tarafa itilemeyen, ancak hiç kimseye karşı çarpışma istemeyen Hicâz ehli bulunmaktadır.» demişti. Ebû Mûsâ bunun üzerine: «İşte bu sonuncular en hayırlılarıdır.» demiş, Abdulhayr da şöyle karşılık vermişti: «Sen aldanmış durumdasın».

Bundan sonra Seyhân b. Sûhân kalkar ve şöyle hitapta bulunur: «Ey insanlar! Bu işi kökünden kazıyacak, insanları uğradıkları zulümden kurtaracak, mazlumu aziz kılıp insanları bir araya toplayacak bir emîre ihtiyaç vardır. İşte sizin bu emîriniz de iki arkadaşına karşı sizi davet ediyor, aralarında meydana gelen şu anlaşmazlığı görüp sulha kavuşturasınız diye çağırıyor. O ümmetin en eminlerinden olup dinde fakîh bir kimsedir. Kim kalkıp onun yanına giderse biz de onunla birlikte gideriz.» Sayhân sözünü bitirince Ammâr ayağa kalkıp şöyle der: «İşte bu Rasûlullah (s.)'in amcası oğlu! Sizi Rasûlulah (s.)'in zevcesine, Talha ve Zübeyr'e karşı ıslâha davet ediyor. Ben Âişe'nin Rasûlullah'ın dünya ve ahirette zevcesi olduğuna şehadet ederim. Siz de olaya bakıp değerlendirme yapın, hakka bağlanın ve onunla birlikte çarpışın.» Orada bulunanlardan birisi kalkıp Ammâr'a şöyle sesle-

nir: «Ben kendisine cennet müjdelenen kimse ile birlikte, cennetle müjdelenmeyen kimseye ise karşı olurum.» Hasan b. Ali: «Bırak şimdi bu lafları, biz sulhu sağlamak için buraya geldik ve sulh ehliyiz» diye söylenir ve kalkıp şöyle hitapta bulunur: «Ey insanlar! Emirinizin davetine icabet edin; kalkın, kardeşlerinizin yanına gidin ve orada durumu inceleyin, görün. Vallahi kalkıp oraya gidecek olanlardan erken davranıp geç kalmayanlar sonunda hayırlı bir akibete kavuşacaklardır. Bizim bu davetimize icabet edin. Kendisiyle imtihan edildiğimiz ve sizin de imtihana tabi tutulduğunuz bu durumda bize yardımcı olun. Müminlerin emîri size şöyle sesleniyor: «Bu sefere çıkarken zalim veya mazlûm olarak kalkıp geldim. Hakka riayet eden her Allah'ın kuluna şunu hatırlatırım ki eğer mazlûm isem bana yardımcı olur, zâlim isem gelir, benden hakkını alır. Vallahi Talha ve Zübeyr bana ilk bey'at eden kimselerdi. Böyle olduğu halde ilk defa ihanet eden yine onlar oldu. Ben müslümanların malına mı el koydum, yoksa Allah'ın hükümlerinden birini mi değiştirdim?» Onun için kalkınız, yürüyünüz ve iyiyi emredip insanları kötüden alıkoyunuz.» Bu sözler üzerine insanlar Hz. Hasan'a uyup katıldılar ve dediklerine razı oldular. Sonra Tayy ve Adiy b. Hâtem kabilelerinden bir sürü kimse kalkıp Hz. Hasan'a şöyle dediler: «Neyi uygun görüyor ve bize neyi emrediyorsun?» Hasan şöyle cevap verir: «Hepimiz kalkıp ona Hz. Ali'ye beyat ettik, o da bizi meydana gelen bu olayları çözmek üzere iyiliğe davet etti ve biz de bu yüzden onunla birlikte geldik ki meselelere bakıp değerlendirmeler yapalım.»

Sonra Hind b. Amr kalkıp şöyle der: «Müminlerin emîri bizi davet edip elçilerini gönderdi; hatta bize oğlu gelip onun emirlerini bildirdi. Onun için bunlara uyun ve onların dediklerini dinleyin. Müminlerin emîrinin söylediklerine uyun, kalkın, emîrinizin emrine gidin ve onunla birlikte olun, meseleyi onunla birlikte tartışın. İşte yapılacak olan budur, ona reyleriniz ve görüşlerinizle yardımcı olunuz.»

Hicr b. Adiyy de şöyle konuşur: «Ey insanlar! Müminlerin Emîrinin yaptığı davete uyunuz. Genç, ihtiyar demeden kalkıp ona gidiniz. Kalkın, işte ben sizin ilk kalkanlarınızdan olayım ve ilk defa ben yürüyeyim.»

Gerçekten müslümanlar harekete geçer ve Hz. Hasan onlara şöyle der: «Ey insanlar! Ben sizinle birlikte geleceğim. Karadan gitmek istiyenler karadan, nehirden gitmek isteyenler ise nehirden gitsinler.»

Hz. Hasan'a dokuz bine yakın insan tabi olmuştu. Onlardan altı bin iki yüz kişisi karadan gitmiş, iki bin dört yüz kişisi ise nehirden gitmişlerdi.

Başka bir rivayete göre ise Hz. Ali Hasan ile Ammâr b. Yâsir'i yukarıda sözkonusu ettiğimiz gibi Kûfe'ye gönderdikten sonra el-Eşter'i arkalarından göndermişti. el-Eşter oraya vardığında Ebû Mûsâ el-Eş'arî müslümanlara mescidde hitap ediyor ve onları yerlerinde durmağa ve orada ikamet etmeğe teşvik ediyordu. Ammâr ve diğerleri bu arada bir tartışmaya girmişlerdi. el-Eşter Kûfe'ye gelinceye kadar uğradığı her kabileyi kendilerine katılmağa çağırıyor ve onlara: «Haydi bana uyun, Ebû Mûsâ'nın köşküne doğru gidiyoruz» diyordu. Müslümanlardan bir cemaatle Ebû Mûsâ'nın halka hitap ettiği bir sırada köşküne girmişti.

Ebû Mûsâ hitabe sırasında Kûfelilere yerlerinden çıkmamalarını tavsiye ederken Hasan ona şöyle demişti: «Bizim verdiğimiz görevi bırak, ayrıl bu görevden hay annesi yitiresi! Bizim minberimizden de in aşağı!» Bu sırada Ammâr da aynı şekilde onunla çekişip duruyordu. Bu arada el-Eşter Ebû Mûsâ'nın köle ve hizmetçilerini köşkten çıkarmıştı. Onlar koşuşarak Ebû Mûsâ'ya seslenirler ve el-Eşter'in köşke girdiğini ve kendilerini döverek çıkarıp kovduğunu söylerler. Ebû Mûsâ minberden inerek köşküne gider, oraya vardığında el-Eşter kendisine bağırıp: «Hay annesi yitiresi! Çek git buradan, Allah seni buradan ihraç etmiştir.» der. Ebû Mûsâ el-Eşter'in bu sözü üzerine: «Bana bu gece müsaade et» derse de el-Eşter: «Hayır, vallahi bu köşkte artık bir tek gece bile gecelemeyeceksin.» diyerek karşılık verir. Bu arada etraftan bir çok kimse gelip köşke girmek ve eşyalarını talan etmek istemiş, ancak el-Eşter gelenlere engel olmuş ve: «Ben onun koruyucusuyum.» diyerek onları engellemişti. Bu olaylardan sonra —yukarıda zikrettiğimiz gibi? dokuz bine yakın insan Kûfe'den çıkıp Hz. Ali'ye doğru yönelmişlerdi. Başka bir rivayette ise, Kûfe'den Hz. Ali'ye doğru gidenlerin on iki bin kişi oldukları kaydedilir.

Ebû Tufeyl şöyle anlatır:

Kûfeliler Hz. Ali'nin yanına varmadan önce o gelecek adamların kaç kişi olacaklarını söylemiş ve vardıklarında ben de onları tek tek saymıştım. Gerçekten Hz. Ali'nin dediği sayıda adam gelmişti.

Gelen kabilelerden Kinâne, Esed, Temîm ve Rübâb ile Müzeyne kabilelerinin başında Makil b. Yesâr er-Reyâhî bulunuyordu. Kays kabilesinin bir grubunun başında ise Muhtâr'ın amcası Sa'd

İbn Mes'ûd es-Sakafî bulunuyordu. Bekir ve Tağlib kabilelerinin başında Va'le b. Mahduc ez-Zehelî, Muzhic ve Eş'arîlerin başında da Hicr b. Adiy Buceyle, el-Mâr, Cus'am ve Ezd kabilelerinin başında Mahnef b. Süleym el-Ezdî bulunuyordu. Bütün bu kabileler Hz. Ali Zî kâr denilen yerde iken yanına varmışlardı. O da yanında bulunan İbn Abbâs ve bir cemaatle birlikte onları gayet iyi karşılamış, muhabbetlerle ve selâmlarla kabul etmişti. Arkasından Hz. Ali Kûfelilere seslenmiş: «Ey Kûfeliler! Acem hükümdarlarına karşı savaşıp onları dağıttınız ve bütün mülk ve devletleri size intikal etti. Böylelikle her türlü dünyevî ihtiyaçlarınızı giderip düşmanlarınıza karşı diğer müslümanlara yardım ettiniz. Ben Basra'da bulunan kardeşlerimizin geri dönmelerini sağlamak için burada olmanızı istedim. Onlardan istediğimiz tek şey geri gelip Medine'ye dönmeleridir. Eğer bu işten dönmek istemezlerse onları gayet yumuşaklıkla yola getirmeğe çalışırız. Ancak zulme başvurduklarında tutacağımız yol da ona göre olur. İçinde fesat bulunan bir işi salâha çevirmedikçe onu inşaallah bırakmayacağız.» demişti.

Gelen Kûfelilerle birlikte Hz. Ali ve yanındakiler Zî Kâr denilen yerde toplanmıştı. Diğer taraftan Basra ile Zî Kâr arasında ise Hz. Ali'yi yolda bekleyen binlerce kişilik Abdikays kabîlesi vardı. Basra'dan gelen grupların başında şu büyük şahsiyetler yer almıştı: el-Ka'ka' b. Amr, Sa'd b. Mâlik, Hind b. 'Amr ve el-Heysem b. Şihâb. Çarpışmağa meyyâl olanların başında ise Zeyd b. Sûhân, el-Eşter, Adiyy b. Hâtem, Müseyyeb b. Necbe ve Yezîd b. Kays gibileri olup bunların dışında da savaşmağa ve çarpışmağa niyeti olan pek kimse yoktu. Kûfeliler Zî Kâr'a vardıklarında Hz. Ali el-Ka'ka'ı çağırarak onu Basralılara gönderip şöyle demişti (el-Ka'ka' Rasulullah (s.a.v.)'in ashabından idi.) «Git bu iki adamı bul, tatlılığa ve cemaata davet edip tefrikaya düşmenin tehlikesinden söz et.» Bu istek üzerine el-Ka'ka' Hz. Ali'ye: «Benim aranızda hükümde bulunmam söz konusu değilken onlardan gelecek haberlere ve sözlere karşı nasıl davranacaksınız?» diye sormuş, Hz. Ali'nin: «Senin emredeceğin şekilde davranırız. Eğer onlardan gelecek tekliflerde senin bir görüşün ve içtihadın olmazsa biz reyimizle içtihâd eder, onlarla o istikamette konuşur ve gerektiği şekilde hadiseleri sonuçlandırırız.» demesi üzerine de: «Doğru söyledin.» dedikten sonra çıkıp Basra'ya gitmişti. Ka'ka' Hz. Âişe'den başlar; yanına varır, selâm verir ve sorar: «Ey anneciğim! Seni yerinden söküp bu şehire getiren durum nedir?» Hz. Âişe: «Ey oğul-

cağızım! Benim buraya gelmemin tek sebebi müslümanlar arasında meydana gelen fitneyi ıslâh etmektir.» diye cevap verir. el-Kaka': «Talha ve Zübeyr'e haber gönder, onlar da gelsin. Aramızda geçecek konuşmalara sen de şahit ol.» der. Hz. Âişe Talha ve Zübeyr'e haber gönderir, gelip oturduklarında el-Ka'ka' onlara şöyle seslenir: «Ben müminlerin annesine buraya neden geldiğini sorduğumda müslümanların arasını bulmağa geldiğini söyledi. Siz ne dersiniz? Tâbi mi olacaksınız, yoksa muhalif misiniz?» Talha ve Zübeyr tâbi olacaklarını söylerler. Bunun üzerine el-Ka'ka' şöyle der: «Bana söyler misiniz: Bu ıslâh yoluna nasıl gideriz? Vallahi ıslâh edilmesini uygun gördüğünüz şeyi ıslâh eder, hoş karşılanmayan şeyi de reddederiz.» Talha ve Zübeyr şöyle cevap verirler: «Osman'ın katilleri... Eğer bunlar terkedilecek olursa vallahi bu Kur'ân'ın terki demektir.» el-Ka'ka' bunun üzerine şöyle konuşur: «Siz Basra halkından Osman'ın katilleri olan bir sürü kimse öldürdünüz. Bugün doğruluğa herkesten daha önce sizin yönelmeniz gerekir. Altı yüz adam öldürdünüz, altı bin kişi size karşı çıktı, sizi terkedip gittiler, yanınızdan ayrıldılar. Hurkus b. Züheyr'i öldürmek istediniz, altı bin kişi onu size karşı korudu. Eğer onları kendi hallerine terkederseniz bu söylediğinizi de terketmiş olursunuz. Eğer onlarla çarpışacak ve sizden ayrılan bu adamlara karşı koyacak olursanız hoş karşılamadığınız bu olaylardan daha büyüğüyle karşılaşır ve nefret duyarsınız. Rabîa ve Mudar kabilelerini bu şehirlerden uzaklaştırmak isterseniz onlar size karşı toplanır, sizinle savaşır ve sizi dehşet verici bir yenilgiye uğratırlar ki aynen Hz. Osman'ın katli gibi büyük bir günahtan daha büyük bir hadiseyle karşı karşıya kalırsınız.»

Hz. Âişe: «Peki sen ne dersin?» diye el-Ka'ka'a sorar, o da şöyle cevap verir: «Benim görüşüm şudur: Meydana gelen bu olayların ilacı hâdiseleri ve insanları teskin etmektir. Eğer bu durum sakinleştirilirse insanların heyecanları söner ve iş sona erer. Bize bey'at ederseniz bu hayra bir alâmettir, rahmete ve iyiliğe doğru giden bir yolun müjdesidir, fakat buna yanaşmaz da işi daha çok büyüterek yan çizerseniz durum şerre ve kötülüğe doğru kayıp gider ki bu hâkimiyetin ve mülkün zevâli demektir. Afiyeti, sağlığı ve selâmeti isteyiniz ki Yüce Allah onu size ihsan etsin. Siz daha önce, islâm'ın başlangıcında olduğu gibi hayra ve iyiliğe anahtar olunuz. Ne olur belâya ve musîbete başvurup da onu başımıza ve kendi başınıza sardırmayın. Vallahi benim söyleyeceklerim bundan ibarettir. Sizi bu sözlere uymağa ve hayra davet ediyorum. And olsun, bu ümmetin başına bu günlerde gelen bu

müsibetlerin sonunda Yüce Allah'ın bizi daha büyük bir musibete uğratacağından korkuyorum. Başımıza gelen bu felâketler gerçekten daha evvel düşünülen ve tasarlanılan şeyler değildir. Bu işler bir adamın bir başkasını öldürmesi veya ondan nefret etmesi, ya da bir kabilenin bir adamı öldürüp de ondan nefret etmesine benzemez.» Bu sözler üzerine onlar da el-Ka'ka': «Doğru ve yerinde söyledin. Kalk şimdi, Ali'ye git; eğer Ali de bu görüşlerine aynen uyar ve bu görüşlerle bize yaklaşırsa o zaman bu iş sulh ile neticelendi demektir.» derler.

el-Ka'ka' Hz. Ali'ye dönüp durumu anlatmış, o da son derece sevinip her iki taraf sulha yönelmişti; ancak bu sulhu hoş karşılamayanlar olduğu gibi bundan son derece memnun olanlar da vardı. el-Ka'ka'ın Hz. Ali'nin yanına varmasından önce Basra'dan bir sürü Arap heyeti Hz. Ali'ye gelerek, Kûfe halkından olan diğer kardeşlerinin görüşlerinin ne olduğunu öğrenmek istemişler, kendilerinin hangi duruma meylettiklerini açıklamışlar, sulh yapmayı daha uygun bulduklarını, çarpışmaların tehlikelerini ve hiçbir zaman çarpışmayı düşünmediklerini bildirmişlerdi.

Basra'dan gelenler bu kimseler Kûfe halkından olup burada kendi aşiretlerinden kimselerle karşılaştıklarında onların da aynı şekilde düşündüklerini görmüş ve onları alıp Hz. Ali'nin huzuruna götürerek haberi iletmişlerdi. Hz. Ali bu gelenlerden Cerîr b. Seris'e Talha ve Zübeyr'in ne düşündüklerini sormuş, Cerîr de onların durumlarını anlatarak şöyle demişti: «Zübeyr kerhen ve zorla bey'at ettirildiklerini söylüyor, Talha da aynı minval üzere, şiirler okuyarak bu yolda görüşünü belirtiyor.

Basra halkından gelen heyetler Kûfelilerle de aynı görüşleri taşır olarak geri döndükleri gibi el-Ka'ka' da Basra'dan dönmüş ve her iki tarafın da sulh istedikleri ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Hz. Ali kalkıp bir hutbe okumuş, Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra cahiliyye devrinin şekâvetinden ve mutsuzluğundan, İslâm'ın gelişiyle erişilen mutluluktan, Allah'ın bu ümmete verdiği nimetlerden, Rasûlullah (s.)'tan sonra hilâfetle ve cemaatle nasıl bir nimete erdiklerinden söz ederek Rasûlullah'tan sonra gelen her iki halîfenin döneminde de aynı mutluluğun sürdüğünü, fakat daha sonra Cenâb-ı Allah'ın insanlara ihsan ettiği bu üstünlükleri kıskanan ve dünyayı talep eden şerli bir grubun çıkıp bu olaya sebep verdiğini söylemiş ve bunların İslâm'ı tekrar gerisin geriye çevirmek istediklerini ifade etmiş, sonra sözlerini şöyle bitirmişti: «Allah mutlak arzu ettiğini ortaya koyar ve dilediğini ya-

par. Haberiniz olsun ki ben yarın çıkıp gidiyorum. Siz de bana uyup çıkın gidiniz.»

Bu konuşmadan sonra Hz. Osman'a karşı gelip onun öldürülmesine yol açan kimseler yerlerinden kıpırdamamış, bu sefihler tekrar kendi hevâ ve heveslerine uyarak bir araya toplanmışlardı. Bu toplananlar arasında Albâ' b. Heysem, Adiyy b. Hâtem, Sâlim b. Sa'lebe el-Kaysî, Şüreyh b. Evfâ ve el-Eşter ile birlikte Hz. Osman'ı kuşatanlardan ve ona karşı Medîne'ye gidenlerden bazı kimseler bulunuyordu. Mudar kabilesinden bazı kimseler ile Abdullah b. Sebe', Hâlid b. Mülcem de bunlarla bir araya gelmiş ve istişâre etmişlerdi. Bu konuda söyleyecekleriniz nedir? diye sorulduğunda şu fikirler ortaya atılmıştı: «Ali Allah'ın kitabını en iyi kavrayan ve en iyi bilen bir kimse olduğu için Osman'ın katillerini er geç yakalayıp Allah'ın emrini uygulayacak ve bu konuda titiz davranacak ilk insandır. Ali bu şekilde konuşuyor, ancak Osman'ın katillerinden nefret ettiği kadar da hiç kimseden nefret etmiyor. Talha ve Zübeyr kendi yanlarındaki kalabalığa bakıp da Hz. Ali'nin yanında bulunanların azlığını görürse bunlar birbirlerine düşebilirler. Buna ne dersiniz? Yoksa herhalde sizler bir gün aranacaksınız ve sağ kalmaktan uzak düşebilirsiniz».

Bu konuşmalardan sonra el-Eşter şöyle der: «Talha ve Zübeyr'in hakkımızda neler düşündüğünü öğrenmiş bulunuyoruz. Ancak Ali'nin ne düşündüğünü bu güne kadar öğrenemediğimiz gibi diğer insanlardan da kimlerin bize karşı neler düşündüğünü bilmiyoruz. Bunlar eğer aralarında birlik sağlarlarsa bizim kanımızı akıtmak üzere de anlaşabilirler. Geliniz Ali'yi de Osman'a katalım, onu da öldürelim. O zaman öyle bir fitne kopar ki bu fitneyi durdurmak için bizim her dediğimize razı olurlar.» Abdullah b. Sebe' (İbn es-Sevde') Eşter'in bu görüşüne karşı şöyle demişti: «Bu görüşün ne kadar kötü bir görüş! Siz Osman'ı öldürenler şu Zî kâr'da iki bin veya altı yüz kişi civarındasınız, —Hz. Talha'yı kasdederek— Hanzala'nın oğlu ve adamları ise sizi öldürmek için sürekli fırsat kollayan ve bu işe gayet hevesli olan beş bin kişiden meydana gelmektedir.» Arkasından Albâ' b. Heysem kalkıp şöyle der: «Gelin onları kendi hallerine bırakıp gidelim. Eğer Ali'nin yanındakiler zayıflayacak olurlarsa düşmanları onlara karşı galip gelirler, eğer çok olurlarsa sizin aleyhinize sulh akdedebilirler. Onları kendi hallerine bırakın ve gelin uzak şehirlerden birine gidip orada yerleşin, iyice güçleninceye kadar da bu insanlardan uzak durun.» Ancak İbn es-Sevde' tekrar söze karışıp şöyle konuşur: «Senin görüşün de ne kadar kötü bir görüş! Vallahi herkes sizin ayrı bir grup olup

gitmenizden dolayı sevinir. Eğer siz bu iyi ve her türlü kötülükten uzak olan insanlarla bir arada olursanız mesele yok, eğer ayrılıp da kendi başınıza bir grup olursanız nerede bulunursanız bulunun, vallahi insanlar sizi doğrarlar.» Sonra Adiyy b. Hâtem şöyle der: «Allah'a yemin olsun ki, bütün bu söylenenleri tam olarak ne beğendim, ne de reddettim. Ancak bu konuşmalar esnasında Hz. Ali'nin öldürülmesi konusunda tereddüt gösterenlerin tereddüdünü beğendim. Burada yapılacak tek şey varsa o da bu insanları birbirine düşürmektir. Bizim bu konuda yapacağımız şey ise atlarımızı ve silahlarımızı kullanmamızdır. Eğer sizler ileriye atılırsanız biz de ileriye atılırız, eğer duracak olursanız biz de dururuz.» Adiyy'in bu sözlerini İbn es-Sevde': «Doğru ve güzel söyledin» diye karşılar. Arkasından Sâlim b. Sa'lebe şöyle der: «Dünyayı arzu edenler edebilir, fakat ben istemiyorum. Vallahi yarın onlarla karşılaşırsam mutlaka çarpışacak ve onlardan da asla geri kalmayacağım. Allah'a yemin ederim ki, sizler ister istemez ve er geç kılıçla karşı karşıya kalacaksınız. Onun için bu kılıçtan ayrı durmayınız.» İbn es-Sevde' Sâlim'in bu sözlerine karşı şöyle der: «Bu adam amma da doğru konuştu.» Arkasından Şüreyh b. Evfâ şunları söyler: «İşlerinizi çabuk tutun, buradan çıkarılıp sürgün edilmeden önce çabuk davranın ve bir an evvel yapmanız ve tacil etmeniz gereken işinizi de kesinlikle tehir etmeyin, geriye bırakmanız gereken bir işi de acele ile yapmayın. Biz, insanların nazarında en şerli ve kötü bir noktadayız. Vallahi bu iki grup çarpışmazlarsa sonunda bize karşı nasıl davranacaklar bilemiyorum.» İbn es-Sevde' bu sözler üzerine şöyle der: «Beyler! Sizin üstün olmanız ve bu işten sıyrılmanız her iki grubun çarpışmasıyla mümkündür. Eğer onlar yarın birbirlerine düşerlerse siz aralarından yavaşça çekilip çıkınız ve onlara herhangi bir şekilde yardım konusunda da söz vermeyiniz. Siz kimin yanında olursanız onun savaştan vaz geçmesi mutlaka kaçınılmazdır. Burada yapılacak tek şey Ali'yi Talha ve Zübeyr ile çarpıştırıp onları birbirine düşürmektir. O zaman Ali, Talha, Zübeyr ve onların görüşünde olanlar birbirleriyle uğraşıp dururlar. İşte o arada siz neticeyi görün ve hiç kimse farkına varmadan siz de çekip gidin.»

Ertesi gün Hz. Ali öğleye doğru çıkar gider, onunla birlikte bulunanlar da Abdikays kabilesinin yanına varırlar ve bir araya toplanıp giderler. Hz. Ali oradan ayrılıp ez-Zaviya denilen yere varır ve oradan da Basra'ya gitmeyi tasarlar. Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe de el-Farda denilen yerden ayrılır ve her iki topluluk Ubeydullah b. Ziyâd'ın köşkü yanında karşılaşırlar. Her iki taraf konaklayınca

Şakîk b. Sevr, Amr b. Merhûm el-Abdî'ye haber göndererek çıkıp gelmesini, böyle yapması halinde kendisiyle birlikte bir sürü kimsenin çıkacağını, varıp Hz. Ali'nin askerlerine meyletmesini tavsiye eder. Ayrıca Abdikays ve Bekr b. Vâil'den de bazı askerler gelip Hz. Ali'nin askerlerine katılırlar. O zaman bazıları şöyle demişlerdi: «Bu Kays ve Bekr b. Vâil kabileleri kiminle birlikte ve kimin yanında olursa o mutlaka galip gelir.) Nihayet her iki taraf üç gün müddetle karşı karşıya durmuş ve aralarında hiçbir çarpışma olmamıştı. Bu müddet içinde Hz. Ali onlara haber gönderip konuşmak istediğini söylemişti. Her iki taraf H. 36. yıl cemâziyel-âhir ayının ortalarına doğru (M. 656 Aralık) buraya gelip konaklamışlardı. Hz. Ali burada konakladıktan sonra adamları gelip ona katılıyorlardı. Hz. Ali orada konakladığında Ebu el-Cerbâ' adında birisi Zübeyr'e: «Ali'nin adamları henüz gelip katılmadan üzerine bin atlı göndersen iyi olur.» demiş, Zübeyr de ona cevaben şunları söylemişti: «Biz savaşın neticelerini ve ortamını çok iyi biliriz. Onlar bizim dâvâmızın adamlarıdır. Bu iş şimdiye kadar hiç düşünülmemiş ve olmamış bir şeydir. Bu günde meydana gelecek olaylardan sonra Allah'a özürle gidecek olan kimsenin kıyamet gününde özrü kopar gider. Onların bize gelen heyetleri bizden ayrıldığı zaman sulh akdetmek üzere ayrılmışlardı. Ben de aynı şekilde sulhun meydana gelmesini ve bunun sulh ile neticelenmesini arzu ediyorum. Sabrediniz! Sizin için müjdeler olsun.» Sonra Sabra b. Şeymân, Talha ve Zübeyr'e giderek şöyle söyler: «Şu adama karşı fırsat kollayınız, asıl isabetli olan savaşa girişmektir.» Talha ve Zübeyr ona şöyle karşılık verirler: «Aramızda meydana gelen bu ihtilaflar daha önce hiç vaki olmamıştı ki bu hususta Cenab-ı Allah Kur'an'da bir hüküm zikretsin veya Rasulullah (s.)'in bir sünneti olsun. Aramızda bazıları bu işin kesinlikle kurcalanmamasını ve bir an önce kapatılmasını istemişlerdir. Bu kimseler Ali ve yanındaki kimselerdir. Bizler de şunları söyledik: «Bu sulhü terk etmememiz ve bunu geciktirmememiz gerekir.» Bunun üzerine Ali de: «Bu adamları terk edip gitmek bir kötülüktür, fakat daha büyük bir kötülükten hayırlı bir davranıştır.» diye söylemiş bulunmaktadır. Ve bu durumun hayırlı olduğu bizce de görülüyor. Müslümanların üzerine inen ahkâm ise onların genellikle haklarını koruyan hükümlerdir.» Sonra Kâ'b İbn Süver: «Ey topluluk, şu karşınızdaki topluluktan şu ilişkiyi kesiveriniz.» demiş, ona da aynı şekilde daha evvel zikredildiği gibi cevap vermişlerdi. Sonra Hz. Ali kalkıp yanındakilere hutbe okumuş, bu arada A'var b. Benân el-Münkarî niçin buraya geldiklerini sormuş, Hz. Ali de ona cevaben şunları söylemişti: «Buraya gelişimizin sebebi sulh akdetmek ve bu yanan ate-

şi söndürmektir. Umulur ki Cenâb-ı Allah bu ümmeti bir araya getirir, aralarındaki ihtilâfları ortadan kaldırır ve bizim buraya gelişimizle müslümanlar arasında meydana gelecek bir savaş önlenmiş olur.» el-A'var: «Şayet onlar bizim bu isteklerimizi kabul etmezlerse ne yaparız?» diye sorunca Hz. Ali: «Onlar bizi terkettiği müddetçe biz de onları kendi başlarına bırakırız» diye karşılık verir. el-A'var: «Peki, yine onlar bizim yakamızı bırakmazsa ne yaparız?» diye sorunca da, Hz. Ali: «Onları kendimizden uzaklaştırmaya çalışırız.» der. Bunun üzerine el-A'var Hz. Ali'ye şöyle sorar: «Peki onların yapacakları kötü davranışlara aynısıyla mukabele edilecek mi?» Hz. Ali: «Evet.» diye karşılık verir.

Ebû Seleme ed-De'lânî kalkıp Hz. Ali'ye sorar: «Eğer bu adamlar Hz. Osman'ın kanını istemekte gerçekten samimi iseler bu hususta delilleri var mıdır?» Hz. Ali: «Evet, vardır.» diye cevap verir. Sonra konuşma karşılıklı olarak şöyle devam eder: «Peki, bu kanı aramakta gecikme konusunda kendin için bir delil var mıdır?» Hz. Ali: «Evet, vardır; eğer bir şeye bir anda ulaşmak mümkün değilse onu tehir etmek daha faydalıdır.» Ebû Seleme: «Eğer biz ve onlar yarın karşı karşıya gelir çarpışırsak kıyametteki durumumuz ne olacaktır?» Hz. Ali: «Bizden ve onlardan kalbi Allah'a safça bağlı olan bir kimsenin öldürülüp de Cenâb-ı Allah tarafından cennete konulmamasını temenni etmem.»

Hz. Ali yanındakilere okuduğu bir hutbede şöyle demişti: «Ey müslümanlar! Karşımızda bulunan bu müslümanlar için dillerinizi, ellerinizi tutun. Sakın bu konuda bizden ileri gitmeyin. Çünkü yarın kıyamet gününde bugün düşmanlığı başlatanlar dâvâ edilecek.» Sonra karşıdaki gruba Hükeym b. Seleme ve Mâlik b. Habîb'i gönderip şöyle der: «Eğer siz el-Ka'ka' ile konuştuğunuz gibi aynı fikirlerinizi koruyorsanız biz dönüp de durumu görüşünceye kadar sakın herhangi bir harekete girişmeyesiniz.» Sonra Ahnef b. Kays ve Hurkûs b. Züheyr'i koruyan ve halen bir kenarda duran Sa'doğulları Hz. Ali'ye gelirler. Ahnef b. Kays Hz. Osman'ın şehadetinden sonra hacdan dönmüş ve hac dönüşünde gelip Hz. Ali'ye Medîne'de bey'at etmişti.

el-Ahnef şöyle anlatır:

«Talha, Zübeyr ve Âişe ile danışmadan Ali'ye bey'at etmedim. Osman muhasara altında bulunduğu günlerde hacca gitmek istedim. Onların her birine varıp tek tek şunları söyledim: «Bu adam muhasara altındadır ve her an öldürülebilir. Kime bey'at etmemi istersiniz?» Onların her biri bana: «Ali'ye be'yat et.» dediler. «Ya-

pacağım bu bey'attan razı olurmusunuz?» diye sorduğumda: «Evet.» diye karşılık vermişlerdi. Hac görevimi ifa edip de Medîne'ye döndüğümde Hz. Osman'ın öldürülmüş olduğunu gördüm, gidip Ali'ye bey'at ettim. Sonra çoluk çocuğumun yanına döndüğümde gerçekten işlerin yoluna girdiğini gördüm. Sonra çoluk-çocuğumun arasında böylece otururken birisi gelip şöyle bir haber getirdi: «Âişe, Talha ve Zübeyr seni filan yerde bekliyor ve çağırıyorlar.» Ben: «Onlara ne oldu?» diye sorduğumda adam bana şöyle dedi: «Osman'ın kanını talep etmek konusunda Ali ile çarpışmak üzere senden yardım diliyorlar.» O anda dünya başıma yıkılır gibi oldu ve şöyle dedim: «Benim müminlerin annesini ve Rasûlullah (s.)'ın havarisini karşıma alıp onlarla çarpışmam ne kadar kötü bir şeydir. Fakat Rasûlullah (s.)'ın amcasının oğluna karşı savaşmak —ki bana ona bey'at etmem söylendi— çok daha kötü bir durumdur.» Nihayet onlara vardığımda bana: «Seni şunun şunun için çağırdık.» dediler, ben de onlara şöyle karşılık verdim: «Ey müminlerin annesi, ey Zübeyr ve ey Talha! Allahınızı severseniz, ben size kime bey'at edeyim, kime bey'at etmemi istersiniz? diye sorduğumda, Ali'ye bey'at etmemi söylemediniz mi?» Bunun üzerine onlar: «Evet, fakat o, işleri değiştirip halden hale soktu» deyince ben de: «Vallahi, müminlerin anası aranızda olduğu sürece size karşı çarpışacak değilim, fakat aynı şekilde Rasûlullah (s.'ın amcasının oğluna karşı da çarpışacak değilim, çünkü siz bana ona bey'at etmemi emretmiştiniz. Ben kendi evime çekilir, oturur ve hepinizden ayrı kalırım.» dedim.

Bu yüzden onlar da onu haklı görerek bu konuda kendisine izin vermişler, o da yanında altı bin küsur adamla birlikte el-Celhâ' denilen yere çekilmiş ve onlardan ayrı kalmıştı. Celhâ', Basra'ya iki fersah uzaklıkta bir yerdir.

Hz. Ali oraya vardığında el-Ahnef gelerek şöyle der: «Basra'da bulunan adamlarımız yarın kendilerine karşı saldırıya geçeceğinizi, erkeklerini öldürüp kadınlarını esir alacağınızı zannediyorlar.» Hz. Ali ona: «Benim gibi bir adam böyle davranmak hususunda Allah'tan korkmaz mı? Böyle bir işi yapmak, hele hele müslüman bir kavme karşı böyle yapmak ancak küfre düşen ve helâk olan bir kimse için helâl olabilir.» diye karşılık verir. Sonra aralarında şöyle bir konuşma olur: el-Ahnef: «Benden şu iki hususdan birini yapmamı iste: Ya seninle birlikte onlara karşı çarpışayım, veya sana karşı çarpışmaya hazır olanlardan on bin adamı kılıçlarıyla birlikte savaş meydanından alıp gideyim.» Hz. Ali «Sen adamlarına bu işten uzak duracaklarına dair söz verdikten sonra

nasıl böyle diyebilirsin?» el-Ahnef: «Bugün vefaya uymak gerekirse onlara karşı çarpışmak lâzımdır.» Hz. Ali: «O halde bana karşı savaşacak şu adamlardan on bin kişiyi alıp götür.» Bunun üzerine el-Ahnef Hz. Ali'ye karşı tavır takınan bu insanlara dönüp: «Ey Hindefoğulları!» diye seslenir ve bir çok kimse ona icabet eder. Arkasından «Ey Temimoğulları!» diye seslenince yine birçok kimse onun yanına varır. Daha sonra Ey Sa'doğulları diye seslendiğinde yanına koşup gitmeyen Sa'd kabilesine mensup tek bir kişi kalmaz. Bütün bunları alıp gider ve her iki tarafın ne yapacaklarını bekler durur. Nihayet çarpışmalar meydana gelip de Hz. Ali bu işten zaferle çıkınca onlar da diğer müslümanların davrandıkları gibi davranmış ve topluma karışmışlardı.

İki cemaat karşı karşıya gelince Zübeyr bir ata binmiş ve eline silâhını alarak ortaya atılmıştı. Hz. Ali'ye: «Bu gelen Zübeyr'dir.» denilince Hz. Ali şöyle demişti: «Vallahi o kendisine Allah'ın emirleri hatırlatıldığı zaman ilk olarak uyacak iki adamdan ilkidir.» Arkasından Talha çıkar. Bunun üzerine Hz. Ali her ikisinin yanına gider ve birbirlerine öyle yaklaşırlar ki atlarının başları ve boyunları birbirine karışır ve kimin atının kime ait olduğu seçilemez olur. Ali onlara şöyle seslenir: «And olsun sizler silâh, at ve bir sürü askerler hazırladınız. Eğer bunu yaparken Allah'a karşı sunacak bir özrünüz varsa bile yine de Allah'tan korkun.» Arkasından **O ipliğini kuvvetle büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın.** (en-Nahl, 16/92) ayetini okur ve onlara şöyle der: «Ben ikinizin de dinde kardeşi değil miyim? Ve sizin benim kanımı benim de sizin kanınızı haram kılmamız gerekmez mi? Kanımın akıtılmasını helâl kılacak herhangi bir olay meydana geldi mi?» Talha şöyle karşılık verir: «Sen insanları Osman'a karşı kışkırttın.» Hz. Ali «**O gün Allah onlara hak** (ettikleri) **cezalarını tam verir ve onlarda bilirler ki Allah apaçık haktır.**» (en-Nur, 24/25) ayetini okur ve devamla: «Ey Talha! Osman'ın kanını talep ediyorsun değil mi? Allah Osman'ı öldürenlere lânet etsin! Ey Talha! Sen Rasûlullah (s.)'ın hanımını yanına alıp onu kendine kalkan olarak kullanıyorsun da kendi hanımını evde saklıyorsun değil mi? Sen bana bey'at etmemiş miydin?» Talha şöyle cevap verir: «Sana bey'at ettiğimde kılıçlar boynumun üzerinde tutulmuştu.» Hz. Ali sonra Zübeyr'e dönerek osrar: «Ey Zübeyr! Senin buraya kadar gelmene sebep olan şey nedir?» Zübeyr: «Buraya gelmeme sebep sensin. Ben seni bu hilâfet görevine ehil görmüyorum, üstelik bu konuda bizden daha hak sahibi bir kimse de değilsin.» diye karşılık verir. Bunun üzerine. Hz. Ali şöyle konuşur: «Ben Osman'dan sonra bu işe ehil değil miyim? Biz seni Ab-

dulmuttalib'in evlâtlarından sayarken senin şu kötü huylu oğlun çıkıp aramıza tefrika soktu.» Daha sonra ona bazı şeyler hatırlatır ve şöyle der: «Hatırlıyor musun, bir gün Rasûlullah (s.) ile birlikte bir yerde yürüyordum da Benû Ganem'den geçtiğimiz sırada Rasulullah (s.) bana bakıp tebessüm etti ve ben de ona bakıp tebessüm ettim. Sen o anda Rasulûllah'a: «Ebû Tâlib'in oğlu niye bu kibrini bırakmış değildir?» dediğin zaman Rasûlullah (s.), sana şöyle demedi mi?: «Ebû Tâlib'in oğlunda kibir yoktur ve bir gün sen onunla haksız yere çarpışmış olacaksın.» Bu sözleri işiten Zübeyr: «Vallahi doğrudur! Şu anda Rasûlullah'ın dediklerini hatırladım. Eğer bunları daha evvel hatırlamış olsaydım kesinlikle buraya gelmezdim, bundan sonra da ebediyyen sana karşı savaşacak değilim.» diye karşılık vermişti.

Hz. Ali sonra arkadaşlarının yanına döner ve onlara: «Zübeyr sizinle kesinlikle çarpışmamak üzere Allah'a söz vermiş bulunmaktadır.» der. Gerçekten Zübeyr Hz. Âişe'nin yanına gider ve ona şöyle der: «Ben dünyaya geldiğim ilk günden beri, bugünkü kadar şu anda bulunduğum yerin benim olmadığını ve burada durmamam gerektiğini hissetmiş değildim.» Hz. Âişe ona: «Peki ne yapmak istiyorsun?» diye sorunca Zübeyr: «Sizi olduğunuz gibi bırakıp hemen gitmek istiyorum.» diye cevap verir. Oğlu Abdullah babasına şöyle seslenir: «Bu iki muhalif grubun birbirlerine karşı çıkmalarından ve keskin kılıçlarını çekip bu noktaya gelmelerinden sonra onları yüzüstü bırakıp gitmek mi istiyorsun? Korktun ve Ebû Tâlib'in ordusundaki o sancaklarla onları taşıyan gencecik adamları ve bunun arkasında dehşet verici bir ölümün olduğunu gördün de dehşete kapıldın değil mi? Olduğun yerde dur ve bekle.» Fakat Zübeyr ona: «Hayır, ben ona karşı çarpışmamak üzere yemin ettim.» diye karşılık verir. Oğlu Abdullah ise ısrar ederek: «Yeminine kefaret öde ve onunla çarpış.» der. Sonra Zübeyr kölesi Mekhûl'u, başka bir rivayete göre ise Selce adındaki kölesini kefaret olarak azat etmişti.

Başka bir rivayete göre ise Zübeyr Ammâr b. Yâsir'i Hz. Ali'nin yanında görünce savaştan vaz geçmişti. Bu çarpışmalarda Ammâr b. Yâsir'in öldürülmesinden korkmuştu, çünkü Rasûlullah (s.)'ın: «Ey Ammâr! Seni isyancı bir grup öldürecek» dediğini işitmişti. Ancak kendisi savaştan vazgeçmişken oğlu yukarıda zikrettiğimiz gibi onu tekrar savaşa sokmuştu. Bu şekilde Basralılar üç ayrı gruba ayrılmış oldular. Bir grup Talha ve Zübeyr'in yanında yer alanlar, bir grup Hz. Ali'ye katılanlar, ve bir grup da savaşı kesinlikle kabul etmeyenlerdi. Bunlar arasında el-Ahnef, Amr b. Husayn ve

onlara benzer kimseleri saymak mümkündür. Daha sonra Hz. Âişe gelip Huddân mescidinde Ezd kabilesi arasına konaklamıştı. O gün Ezd kabilesinin reisi Sabra b. Şeymân idi. Kâb b. Süver ona şöyle demişti: «Ordular karşı karşıya geldiklerinde onları birbirinden ayırıp uzaklaştırmak çok zordur, aynen kükreyip dalgalanan denizler gibidirler. Onun için bugün bana itaat et, beni dinle, onların arasında bulunma ve adamlarını alıp çekil; çünkü bu durumda artık sulhün gerçekleşmemesinden korkuyorum. Mudar ve Rabia kabilelerini kendi hallerine bırak. Onlar birbirlerine kardeş kabilelerdir. Eğer sulh akdederlerse zaten bizim de istediğimiz odur; şayet çarpışacak olurlarsa onların arasına girer, hakemlik yaparız.»

Kâ'b, İslâm'a girmeden evvel cahiliyye devrinde Hristiyan idi. Onun bu sözleri üzerine Sabra b. Şeymân şöyle demişti: «Senin hâlâ Hristiyanlıktan kalan bazı anlayışlar taşıdığını görüyorum. İnsanların arasını ıslâh etmek konusunda uzak durmamı mı bana emrediyorsun? Müminlerin annesini, Talha ve Zübeyr'i terketmemi mi istiyorsun? Eğer sulh bile akdedilmiş olsa ben Osman'ın kanını talep etmekten vaz mı geçeyim? Vallahi ebediyyen böyle bir şeye girişmem.»

Nihayet bütün Yemen halkı ve Mincâb b. Râşid er-Ribâb kabileleriyle birlikte Hz. Âişe'nin yanında yer almıştı. Bu kabileler de Teym kabilesi, Adiyy, Sevr, Ukel, Abdimenaf b. Udd İbn Tâbiha b. İlyâs b. Mudar ve Dabbe b. Udd b. Tâbiha kabileleri idiler. Aynı şekilde Amr b. Temimoğulları ile birlikte Ebû el-Cerbâ', Hanzala oğulları ile birlikte Hilâl b. Veki', Sabra b. Şeymân Ezd kabilesinin başında, Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî Süleym kabilesinin başında, Züfer b. Hars, Âmir ve Gatafânoğullarının başında, Mâlik b. Mesma' Bekroğullarının başında, el-Hirreyt b. Râşid Nâciyeoğullarının başında ve nihayet el-Âcire el-Himyeri Yemen halkının başında olmak üzere savaşa hazır hale gelmişlerdi.

Talha ve Zübeyr ortaya atıldıklarında sulhun akdedileceği hususunda zerre kadar şüphesi olmayan Mudar kabilesi onlarla birlikte ortaya çıkmış ve arkasından aynı şekilde barıştan hiç de şüphe etmeyen Rabîa kabilesi de onlara katılmıştı. Onların yanıbaşında sulhün kesinlikle gerçekleşeceğine inanan Yemen halkı da ortaya çıkmış, Hüddânoğulları Hz. Âişe ile birlikte ve diğer tarafta sayılan kabileler reisleriyle birlikte otuz bin kişiye yakın bir ordu oluşturarak yerlerini almışlardı. Hepsi sulhün akdedileceğine inanıyorlardı. Nihayet bu noktadan sonra Hakîm ve Mâlik'i Hz. Ali'nin yanına göndererek: «Biz el-Ka'ka' ile yaptığımız görüşmelere

halen sadığız.» diye haber iletirler. Hz. Ali de onların saf tuttukları yere kadar varmıştı. Mudar kabilesine mensup olanlar diğer taraftaki Mudarlılara karşı, Rabîa kabilesine mensup olanlar diğer taraftaki Rabîaoğullarına karşı ve Yemenliler de Yemenlilere karşı yer almış durumdayken hepsi sulhün akdedileceğinden başka hiçbir şey düşünmeksizin birbirlerine yaklaşmışlardı. Hz. Ali'nin yanında bulunanlar yirmi bin kişiye yakın idiler. Nihayet Ali, Talha ve Zübeyr birbirlerine yaklaşmış, konuşmuş ve savaşı bir tarafa bırakıp barış akdetmek dışında hiçbir yol görmemişlerdi. Bu şekilde anlaşarak birbirlerinden ayrılıp yerlerine geri döndüler. O günün akşamında Hz. Ali Abdullah b. Abbâs'ı Talha ve Zübeyr'in yanına göndermiş, aynı şekilde Talha ve Zübeyr de Talha'nın oğlu Muhammed'i Hz. Ali'nin yanına göndermişlerdi. Hz. Ali yanında bulunan bütün kabilelerin reislerine bu durumu bildirmiş, Talha ve Zübeyr de yanlarındaki bütün kabile reislerine ve ileri gelenlerine bu sulh durumunu aktarmışlardı. O gece şimdiye kadarki günlerinde geçirmedikleri bir gece olarak esenlik ve huzur içinde, sulha büyük bir adım atılmışcasına geçirildi. Hz. Osman'ın kanını heder edenler ise son derece kötü bir gece geçirmiş ve yok edilmekle karşı karşıya olduklarını hissetmişlerdi. Yine o gece birbirleriyle istişare etmek üzere bir araya gelmiş ve savaşma yollarını aramak üzere toplanmışlardı. Gece karanlığında, kimsenin görmeyeceği bir anda çıkıp kılıçlarını çekerek Mudar kabilesinden olanlar Mudarlılara, Rabîa kabilesinden olanlar Rabîalılara ve Yemenlilerden olanlar da Yemenlilere karşı hücum ederek onları kırmaya başlamışlar, Basra halkı karşı koymağa çalışarak her biri üzerine gelen bu askerleri geri püskürtmeye çalışmış ve şüpheye düşmüşlerdi. Nihayet Talha ve Zübeyr, sağ tarafda bulunan Rabîalıların başına komutan olarak Abdurrahman b. Hars'ı ve sol taraftaki kuvvetlerin başına ise Abdurrahman b. Attâb'ı göndererek kendileri de merkezde yer almışlardı. «Bu ne haldir?» diye sorduklarında onlara şöyle demişlerdi: «Kûfelilerin bulunduğu taraftan bize geceleyin bir saldırı meydana geldi.» Talha ve Zübeyr de: «Evet, Ali'nin niyetinin farklı olduğunu ve bizi kandırıp kanlarımızı dökmek istediğini anladık.» demişler, sonra Basralılar üzerlerine saldıran Kûfelileri karargâhlarına geri püskürtmüşlerdi.

Hz. Ali ve Kûfeliler meydana gelen bu kargaşalığı duymuşlardı. Bu Sebeiyye'ye mensup olanlar Hz. Ali'ye yakın bir yere adam yerleştirmiş ve olanların sebebini sorduğunda cevap vermek üzere hazır bulundurmuşlardı. Hz. Ali: «Ne oluyor, bu nedir?» diye sorduğunda oraya yerleştirilen adam şöyle der: «Birdenbire karşıdan

çıkagelen kimselerin bizi gafil avlayıp hücum ettiklerini gördük, biz de onları geri püskürttük. Birden üzerimize atlarla saldırdılar ve hücuma geçtiler.» Hz. Âli bu andan sonra sağ taraftaki kuvvetlerin başına bir kumandan ve sol taraftaki kuvvetlerin de başına bir kumandan göndererek şöyle demişti: «Talha ve Zübeyr'in bizim kanlarımızı dökmeden buradan ayrılmayacaklarını ve bize asla uymayacaklarını anladım.» Ancak Sebeiyyeliler yaptıklarını hissettirmeden işlerine devam ediyorlardı. O arada Hz. Ali müslümanlara şöyle hitap eder: «Olduğunuz yerde durun, hiçbir şey yoktur.» Onların ortak görüşü, ellerine delil geçirmek ümidiyle karşı taraf başlamadan savaşmamak, kaçanı öldürmemek, yaralıların işini bitirmemek, maktullerin üzerindeki eşyayı almamak, Basra'dan silâh, elbise ve mal almamak şeklinde idi.

Bunun üzerine Ka'b b. Süver Hz. Âişe'ye doğru koşar ve ona: «Ey müminlerin annesi! Bu adamlar savaşmaktan bir türlü vazgeçmiyorlar. Belki Yüce Allah senin vasıtanla sulhü temin eder.» der, Hz. Âişe de kalkıp devesine biner. Onun deve üzerindeki hevdecini zırhlarla kaplamışlardı. Hz. Âişe oraya yaklaştığı sırada devesinin üzerinde bulunuyorken meydana gelen çarpışmaları duymağa başlamıştı. Durduğu yerde müslümanlar çevresini almış, çarpışıp duruyorlardı. Zübeyr de çarpışmalara girişmiş, o anda Ammâr b. Yâsir Zübeyr'in üzerine atılarak onu mızrağıyla kollamağa başlamıştı. Ancak, Zübeyr sürekli kaçıyor ve ona: «Beni öldürecek misin ey Eba'l-Yakazân?» diye soruyordu. Ammâr da ona şöyle diyordu: «Hayır, ey Abdullah'ın babası!» Zübeyr, Rasûlullah (s.)'ın «Ammâr'ı isyancı bir kitle öldürecek» diye buyurması üzerine Ammâr'a dokunmamıştı. Eğer Rasûlullah'ın bu sözü olmamış olsaydı Zübeyr Ammâr'ı öldürebilirdi. Bu arada Hz. Âişe son derece dehşet verici bir ses işitir. Ne olduğunu sorduğunda ona askerlerin sesi olduğunu söylerler. «Askerlerin bu sesi hayır için mi, yoksa şer için midir?» diye sorunca: «Şer içindir.» diye cevap verirler. Bu arada Zübeyr bir kenara çeker gider ve es-Sibâ' vadisine varır. Onun bu çarpışmalardan ayrılmasının sebebi Hz. Ali'nin ona Rasûlullah'ın yukarıda geçen hadisini hatırlatması idi. Talha'ya gelince, çarpışmalar sırasında ona serseri bir ok isabet etmiş, ayaklarından yaralanmıştı. Talha ayaklarını atın iki yanına yapıştırarak şöyle bağırıyordu: «Gelin, gelin, bana gelin ey Allah'ın kulları! Sabrediniz, sabrediniz!» Onu gören el-Ka'ka' b. 'Amr: «Ey Muhammed'in babası! Sen yaralısın, hastasın. Ne isteyip duruyorsun. Git şu evlerden birine gir.» Talha yandaki evlerden birine gider, giderken şöyle söyler: «Allah'ım! Hz. Osman'ın kanı için benden dilediğini al

ki bizdon razı olasın.» Ayakkabısı kan ile dolup taşınca kölesine: «Beni al, bir yere götür ve orada indiriver.» der. Kölesi onu alıp Basra'ya götürür, harabe bir eve koyar ve orada ölür.

Anlatıldığına göre, bu harabe evde olduğu bir sırada Hz. Ali'nin yanında bulunan adamlardan birisi kendisine uğrar ve şöyle der: «Sen müminlerin emîrinin tarafından mısın?» Talha «Evet.» diye cevap verince adam: «O halde uzat elini, senden bey'at alayım.» der. Bunun üzerine Talha ölüp de bir mümine bey'at etmemekten korktuğu için elini uzatmış ve ona bey'at etmişti. Vefat edince Sa'doğulları mezarlığına gömülmüştü.

Talha'yı öldürenin Mervân b. el-Hakem olduğu söylendiği gibi bir başkası tarafından öldürüldüğü de kaydedilir.

Zübeyr'e gelince, O da Ahnef b. Kays'ın karargâhına giderek şöyle demişti: «Vallahi bunun yaptığı sadece çarpışmalara katılmamak değildir. O müslümanları bir araya topladı, sonra onlar birbirlerini vurup kırmağa başlayınca kendisi çekilip, evine kapandı. Bu sözleri işiten el-Ahnef etrafındakilere şöyle der: «Bana Zübeyr'den haber getirecek kimse var mıdır?» Amr b. Cermûz «Ben» diye cevap verir, Zübeyr'i takip ederek ona bir yerde yetişir. Zübeyr onu görünce: «Geldiğin yerle ilgili ne gibi haberler var?» diye sorar. O da: «Ben de sana aynı şeyi sormak istiyorum.» diye karşılık verir. Zübeyr'in, adı Atiyye olan kölesi İbn Cermûz'a: «Namaz vakti yaklaşmış durumdadır. Namaza kalkmak üzere olan bir adamdan ne istiyorsun?» diye sorar. İbn Cermûz: «Haydi namaza, haydi namaza.» diye bağırır. Zübeyr de: «Namaz vakti geldi, namaza kalkın.» der. Namaza durduklarında İbn Cermûz, Zübeyr'in tam arkasında durur ve namaz esnasında zırhının yakası tarafından hançerle vurup öldürür; atını, silâhını ve yüzüğünü alarak çeker, gider. Kölesi Zübeyr'i alır, es-Sibâ' vadisine defneder ve geri dönüp müslümanlara durumu bildirir. İbn Cermûz, el-Ahnef'in yanına döndüğünde Ahnef ona: «Vallahi bilmiyorum, iyilik mi yaptın yoksa kötülük mü?» der.

İbn Cermûz Hz. Ali'nin yanına varıp kapıcısına şöyle der: «Zübeyr'i öldüren adama görüşme izni al.» Hz. Ali'den adamın girmesi için izin istenince Hz. Ali: «Ona girmesi için izin ver, fakat onu cehennem ateşiyle müjdele.» der.

İbn Curmûz, Zübeyr'in kılıcını getirip Hz. Ali'nin önüne koyunca Hz. Ali kılıca bakıp: «Rasûlullah (s.)'tan sıkıntıyı gideren kılıç.» demiş, sonra bu kılıcı alıp Hz. Âişe'ye göndermişti. Bu arada çar-

pışmalar da sona ermişti. Basralılar yenilgiye uğramışlardı ve Basra'ya doğru çekilmek istiyorlardı, ancak atların tekrar Hz. Âişe'nin devesi etrafında biriktiğini görünce ilk başta olduğu gibi yeniden onun etrafında toplanmışlardı ve yeni bir harekete koyulmak üzereydiler. Rabia kabilesinin bir kısmı bu toplananların sağ tarafına, bir kısmı da sol tarafına birikmişti. Hz. Âişe olaylar bitip de Basralılar hezimete uğrayınca Ka'b b. Süver'a şöyle demişti: «Şu devenin önünden çekil ve al şu Kur'ân-ı Kerîm'i, insanları ona davet et.» Ka'b Mushaf'ı alıp Hz. Ali taraftarlarının bulunduğu yöne doğru giderken Abdullah b. Sebe' taraftarları onu görmüş, hemen ok yağmuruna tutarak öldürmüşler ve müminlerin annesinin devesine de ok atmağa başlamışlardı. O sırada Hz. Âişe: «Ey oğullarım! Geriye bir ben kaldım, bir ben kaldım.» diye seslenıyor ve sesinin olanca gücüyle şöyle bağırıyordu: «Allah Allah! Allah'ı ve hesabını hatırlayınız.» Ancak onlar onu dinlemiyor ve hâlâ üzerine doğru geliyorlardı. Sözlerine aldırış etmediklerini gören Hz. Âişe şöyle demişti: «Ey insanlar! Osman'ı öldüren kişilere ve onların taraftarlarına lânet edin.» Arkasından beddua etmeğe başlamış ve etrafındakiler de ona katılmışlardı. Hz. Ali bu sesleri duyunca ne olduğunu sormuş, ona Hz. Âişe'nin Osman'ın katilleri ve onların taraftarlarına lânetler okuduğu ve onlar için beddua'ya çağırdığını söylemişler, Hz. Ali de bunun üzerine: «Allah'ım, Osman'ın katillerine lânet et!» demişti.

Sonra Hz. Âişe Abdurrahman b. Attâb'a, Abdurrahman b. Hars b. Hişâm'a haber göndermiş ve yerlerinde durmalarını bildirmişti. O etrafındakilerin savaşa devam etmek istediklerini görünce onları teşvik etmişti. Nihayet Basra tarafındaki Mudarlılar Kûfeliler tarafındaki Mudarlılara bir hamle yapıp çarpışmağa girişmişlerdi. Çarpışmalar öylesine şiddetlenmişti ki Hz. Ali olduğu yerde sıkışmış ve ordunun sancağını taşıyan oğlu Muhammed'i arkasından dürtmeye başlamıştı. Onu dürterken: «Haydi ileri atıl!» demiş, ancak önünde ilerleyen hiç kimsenin olmadığını görünce sancağı bizzat kendisi eline alarak oğluna: «Ey oğlum, ilerle, ilerle ve öyle çarpış!» diye seslenmişti.

Kûfeliler tarafında bulunan Mudar kabilesi mensupları bütün güçleriyle karşı tarafa hücum etmişler ve her iki taraf devenin durduğu yerde tükeninceye ve takatları kesilinceye kadar çarpışıp durmuşlardı. O sırada Mudarlılardan başka kimseler Hz. Ali'nin yanında bulunuyordu, bunların arasında Zeyd b. Sûhân da vardı. Adamın birisi Zeyd b. Sûhân'a: «Kendi adamlarının yanına çekip gitsene! Burada ne işin var Mudarlıların seni kollayıp durdukları-

nı ve ölümün do şu devenin etrafında olduğunu ve onların yanından başka bir yerde bulunmanın senin için ölüm olduğunu bilmiyor musun?» der. O da: «Evet, ölüm yaşamaktan çok daha hayırlıdır. Benim de istediğim ölümdür» diye karşılık verince hücum edip kardeşiyle birlikte onu katlederler. Bu arada kardeşleri Sa'sa' da yaralanmış, çok ağır yaralı iken oradan kaldırılmış ve götürülürken ölmüştü.

Bu olaydan sonra çarpışmalar tekrar şiddetlenmişti. Hz. Ali bu durum karşısında Rabîa ve Yemen kabilelerine haber gönderip bütün güçleriyle toplanmalarını ister. O sırada Hz. Ali'nin taraftarı olan Abdikays kabilesinden biri kalkıp: «Sizi Allah'ın kitabına davet ediyoruz.» der. Ona şöyle karşılık verirler: «Kendileri doğru yola girmemişlerken, Allah'ın emirlerini yerine getirip onları uygulamıyorlarken ve Allah'ın bir davetçisi olan Ka'b b. Süver gibisini öldürüyorlarken nasıl oluyor da bizi Allah'ın kitabına davet ediyorlar?» Arkasından Rabîalılar o adama bir hamle ile hücum etmiş, ok yağmuruna tutup öldürmüşlerdi. Müslim b. Abdullah el-Aclî onun yerinde durmuş, onu da aynı şekilde ok yağmuruna tutup öldürmüşlerdi. Bu arada Kûfe tarafında yer alan Yemenliler Basra tarafındaki Yemenlileri davet edip onları ok yağmuruna tutmuşlardı. Bu olaylar üzerine Kûfeliler artık savaştan başka hiçbir şey istemez hâle gelmişlerdi ve Hz. Âişe'yi öldürmeğe niyetleniyorlardı. Hz. Âişe bu durumu kavramış ve etrafındakileri ikaz etmişti. Nihayet birbirlerini savaşa davet ederek bir hayli şiddetli çarpışmalara girişmişler, geri çekilip tekrar hamle ederek kapışmışlardı. Böylece birbirlerini kırıp duruyorlardı. Sonra Basra tarafında yer alan Yemenliler Kûfe tarafındaki Yemenliler üzerine şiddetli bir saldırıya geçip onları hezimete uğratmışlardı. Aynı şekilde Basra tarafında yer alan Rabîa kabilesine mensup kimseler Kûfe tarafındaki kabiledaşları üzerine hücum etmiş, onları bozguna uğratmışlardı. Kûfe tarafındaki Yemenlileri geri dönerken sancaklarını taşıyan on kişi öldürülmüştü. Bunlardan beşi Hemdân kabilesinden, geri kalan beşi de diğer Yemen kabilelerinden idiler. Sancağı taşıyan on kişinin öldürülmesi üzerine Yezîd b. Kays onu eline almış ve götürmüştü.

Sonra Kûfe tarafındaki Rabîa kabilesi savaş meydanına tekrar geri dönmüş, şiddetli çarpışmalar sonunda sancaklarını taşıyan kişi öldürülmüştü. Bunlar Hz. Ali taraftarlarının sol kanadını teşkil ediyorlardı. Rabia'nın sancağını taşıyıp öldürülenler arasında Zeyd ve Abdullah b. Rakbe, Ebû Ubeyde b. Râşid b. Sülmâ vardı. Ebû Ubeyde şöyle diyordu: «Allahım! Biz sapık yolda iken bize doğru

yolu gösterdin. Bizi cehaletin çukurundan çıkardın. Arkasından bu fitne ile bizi imtihan ettin. Biz bu konuda bir şüphe içindeydik.» O bu sözleri söyleyip gitmekte iken öldürülmüştü.

Çarpışmalar öyle şiddetlenmiş bir durumda idi ki, Kûfelilerin sağ kanadı merkez kuvvetlerine yanaşıp dayanmış, Basralıların sol kanadı da merkez kuvvetleri ile birleşmişti. Ancak Kûfelilerin sağ kanadında bulunan askerler merkeze çok yakın bir noktada olmalarına rağmen merkez askerlerine karışmamağa dikkat etmişlerdi. Aynı şekilde Kûfelilerin sol kanadı da Basralıların sol kanadını böyle sıkıştırmıştı. Mudar kabilesinden gerek Basralılar ve gerek Kûfeliler tarafında bulunan askerler savaşın bu şekilde sabırla yürütüldüğünü görünce birbirlerine şöyle seslenmişlerdi: «Eğer sabır tükenir de savaş durursa kenara çıkın, orada çarpışalım.»

Gerçekten bu olay büyük bir olaydı. Bu çarpışmalardan daha büyüğü ne Cemel vakasından önce, ne de sonra görülmüş değildir. Bu çarpışmalarda kesilen kolların, kopan ayakların haddi hesabı yoktu. Bu arada Abdurrahman b. Attâb'ın da şehit edilmeden önce eli kesilmişti.

Bir ara Hz. Âişe sol tarafına bakarak: «Sol yanımda kimler vardır?» diye sorunca, Sabra b. Şeymân, «Evlatların Ezd kabilesi var.» diye cevap vermiş, Hz. Âişe de: «Ey Gassânoğulları! Daha önce işitmiş olduğumuz kahramanlıklarınızı bugün de koruyunuz.» diye seslenmişti. Ezd kabilesi Hz. Âişe'nin binmiş olduğu devenin pisliğini alıp kokluyor ve: «annemizin devesinin pisliği mis gibi kokuyor.» diyorlardı. Yine Hz. Âişe sağ tarafındakilere bakarak: «Sağ yanımda kimler vardır?» diye sorunca: «Bekr b. Vâil kabilesi var.» diye cevap vermişler, bir darb-ı meselle şiir okuyarak aynı şekilde onları da teşvik etmiş ve şöyle demişti: «Sizin karşınızda Abdi kays oğulları vardır.» Bunun üzerine onlar da daha evvel girişmedikleri biçimde son derece şiddetli çarpışmalara girişmişlerdi. Hz. Âişe bir askerî birliğin önüne gelmiş ve onların kim olduklarını sormuş, Nâciyeoğulları olduklarını söyleyince de: «Bravo, bravo, aferin hasmını yere seren Kureyşli kılıçlar.» demişti. Bu konuşmalardan sonra onlar da gerçekten sözedilmeğe değer büyük çarpışmalara girişmişlerdi. Sonra Dabbeoğulları Hz. Âişe'nin etrafını çevirmişlerdi, onlara da şöyle demişti: «Haydi bakalım süvarilerin süvarileri, göreyim sizi!» Onların bu şekilde moralleri yükseltilince Adiyy b. Abdimenât oğulları da onlara gelip katılmış ve böylece Hz. Âişe'nin etrafında bir hayli çoğalmışlardı. Hz. Âişe bunların kim olduklarını sorunca Adiyyoğulları ile birlikte olduklarını söylemişlerdi.

Bunlar hep birlikte devenin ön tarafına geçip şiddetle, yılmadan ve asla yerlerini terketmeden çarpışıp duruyorlardı. Çarpışmalar çok şiddetli bir noktaya varmış, her iki tarafta da bir sürü ölümler meydana gelmişti. Nihayet deveyi artık ok yağmuruna tutmağa başlamışlar ve, «Bu deve öldürülmedikçe bu adamlar yok olup gitmez.» diye söylemişlerdi.

Hz. Ali'nin yanında bulunan askerlerin sağ ve sol kuvvetleri merkez kuvvetlerinin yanına katılmış, Basralılar da aynı şekilde davranmışlardı. Her iki taraf birbirinden iyice nefret eder duruma gelmişlerdi. Ka'b b. Süver'dan önce Basra kadısı bulunan Amîre b. Yesribî ile kardeşi Abdullah devenin ön tarafına geçmişlerdi, deveyi koruyorlardı. Diğer taraftan Hz. Ali: «Kim bu devenin üzerine atılıp onu yokedecek?» diye seslenince Hind b. Amr ortaya atılmış ve İbn Yesribî ile çarpışmağa girişmişti. İbn Yesribî bir darbe indirmiş ve onu öldürmüştü. Arkasından Albâ' b. Haysem üzerine atılmış, fakat İbn Yesribî onu da öldürmüştü. Bu arada Seyhan b. Sûhân ve kardeşi Sa'sa' da öldürülmüşlerdi.

Sonra Ammâr b. Yâsir İbn Yesribî'ye seslenerek şöyle der: «Sen koruduğun kimseden dolayı mazaretli sayıldın. Fakat eğer gerçekten doğru söylüyorsan o yanında bulunduğun birlikten ayrıl ve tek başına ortaya çık. Senin için öldürülmekten başka bir yol kalmadı.» Bunun üzerine İbn Yesribî devenin yularını Adiyyoğullarından bir adamın eline vererek ortaya atılır ve her iki tarafın tam ortasına gelir, Ammâr b. Yâsir de ona doğru ilerler. Ammar, doksan küsur yaşında idi. Üzerinde eski bir post vardı ve onu bir hurma lifi ile belinden bağlamıştı. Gerçekten onu teke tek dövüşe davet eden hasmından çok zayıf görünüyordu. Ammâr, tek başına ortaya atılmış ve kendisini izlemek isteyenlere gelmemelerini söylemişti. Onu böyle gören müslümanlar: «Bu da diğerlerine yetişmek üzeredir, öldürülecek galiba.» diye söylenirler. İbn Yesribî, Ammâr'a bir darbe indirir, Ammar bunu kalkanı ile önler ve kılıcını elinden düşürür. Ancak Ammâr galip geldiği halde İbn Yesribî yerinden kımıldayıp gitmez. Bunun üzerine onun gitmediğini gören Ammâr bir kılıç darbesi indirip ayaklarını keser ve kıçı üzerine oturtur. Nihayet İbn Yesribî esir alınır ve Hz. Ali'nin yanına götürülür. Hz. Ali'ye: «Ne olur beni bu halimle bırak!» deyince Hz. Ali: «Üç kişiyi öldürdükten sonra sağ mı bırakılacaksın?» demiş ve öldürülmesini emretmişti. Nihayet öldürüldü.

Başka bir rivayette ise burada öldürülen kişinin Amr b. Yesribî olduğu söylenir. Amîra b. Yesribî ise daha sonraya kadar yaşamış ve Muâviye zamanında Basra kadılığı yapmıştı.

Devenin yularını tutan Adiyyoğullarına mensup kişi İbn Yesribî'nin öldürüldüğünü görünce yuları kabile başkanlarından birine bırakarak ortaya atılmış, ona karşı da Rabîa el-Ukaylî çıkmıştı. Rabîa şöyle sesleniyordu: «Ey annemiz! Seni annelerin en iyisi biliyoruz. Anneler ise çocuklarına karşı son derece şefkatlidirler. Görüyor musun kaç tane cesur adam öldürülüp gitti, öldürülenlerin kanlarına da kaç tane masum adamın elleri girdi?» (Gerçekten Hz. Âişe bildiğimiz kadarıyla annelerin en iyisidir.) Sonra bu ikisi çarpışmış, her ikisi birbirini yaralamış, sonra ölmüşlerdi. Adiyy kabilesine mensup bu kişinin öldürülmesinden sonra Dabbe kabilesine mensup Hars adında birisi —ki ondan güçlü bir kimse görülmüş değildi— ortaya atılır ve şöyle der:

«Biz deveyi koruyan Dabbe'nin evlatlarıyız.

Eğer karşımızda yıkılıp giden olursa bir başkasıyla teke tek çarpışmaya gireriz.

Biz Affan'ın oğlunun etrafını kollayan adamlarız.

Ölüm bize baldan daha tatlı gelir. Fakat bu sözlerin Vesîm b. Amr ed-Dabbî'ye ait olduğu da ifade edilir.

Bu şekilde kırk kişi öldürülene kadar devenin yuları bırakılmadı. Hz. Âişe bu konuda şöyle demişti: «Dabbe' kabilesi evlatlarının sesleri kesilinceye kadar bu öldürmeler devam etmişti.» Başka bir rivayete göre ise devenin yularını tutan yetmiş Kureyşli öldürülünceye kadar bu çarpışma devam etmişti. Devenin yularını tutanlardan birisinin de Talha'nın oğlu Muhammed olduğu söylenir. Muhammed b. Talha devenin yularını tutunca Hz. Âişe'ye şöyle der: «Ey mü'minlerin annesi! Ne yapmamı emredersin?» Hz. Âişe ona şöyle cevap verir: «Eğer sağ kalırsan, âdemoğullarının en hayırlılarından biri olmanı tavsiye ederim.» Arkasından kendisine karşı çıkan her adamı bir hamlede vurup öldürmüş ve: «Hâmîm. Onlar yardım edilmezler» deyip durmuş ve önüne çıkan her adamı tepelemişti. Onu öldürmek üzere Muka'bir el-Esedî, Muka'bir ed-Dabyî, Muâviye b. Şeddâd el-Absî, Affâr es-Sa'dî en-Nasrî gibileri ortaya atılmış, ancak hepsini mızrak darbesiyle öldürmüştü. Daha sonra devenin yularını Ka'b b. Eşref tutmuş ve önüne çıkan her kişiyi kılıç darbeleriyle yere sermişti.

Sonra karşısına Hars b. Zeüheyr el-Ezdî çıkmış, her ikisi birbirini yaralamış ve biri diğerini öldürmüştü. Nihayet gerçekten güçlü ve kuvvetli kimseler Hz. Âişe'nin etrafını çevirmiş, fakat buna rağmen devenin yularını tutan her kim olursa olsun mutlaka öl-

dürülmüştü. Devenin yularını tutan kişilerin her biri «Ben falanın oğlu falanım» diye kendini tanıtıyordu.

Bu devenin önünde çarpışanlar, and olsun, ölüm yolundan başka bir yola gitmiyor ve ondan başka bir şeyi talep etmiyorlardı. Hz. Ali'nin adamları devenin yularını tutan kişilere her hücum edişlerinde bunlar mutlaka ya ölüyor, ya da serbest bırakıldıklarında kesinlikle geri dönmüyorlardı.

Nihayet Adiyy b. Hâtem et-Tâî üzerlerine atılmış, fakat gözlerini kaybetmişti. Sonra Abdullah b. Zübeyr Hz. Âişe'nin yanına sessizce sokulmuş ve devenin yularını tutmuştu. Hz. Âişe ona: «Kimsin sen?» diye sorunca: «Senin ve ablanın oğluyum.» diye cevap vermiş, Hz. Âişe de ona: «Vah Esmâ'nın başına gelenlere!» demişti. el-Eşter ona karşı çıkmış, her ikisi şiddetle çarpışmaya başlamışlardı. el-Eşter Abdullah'ın başına indirdiği bir darbe ile kafasında büyük bir yara açmış, Abdullah da onu hafifçe yaralamıştı. Sonra her iki hasım birbirlerinin boyunlarına atılarak atlarından yere düşmüşler ve yerde boğuşmaya devam etmişlerdi. Boğuşma sırasında Abdullah İbn Zübeyr: «Benimle birlikte Mâlik'i de öldürünüz.» der. Rivayete göre Mâlik'in kim olduğunu bilmiyorlardı. Eğer bilselerdi onu da öldüreceklerdi. Başka bir rivayette ise Mâlik'in el-Eşter olduğu anlatılır.

Boğuşmanın bu şekilde devam ettiğini gören Hz. Ali taraftarları ile Hz. Âişe'nin yanındakiler koşup her iki hasmı birbirinden çekip ayırmışlardı.

el-Eşter şöyle anlatır:

Abdurrahman b. Attâb ile çarpıştım. O çarpıştığım insanlar içinde en güçlüsü ve yerinde en iyi ayak direyenidir. Fakat onu hemencecik öldürüverdim. Sonra Esved b. 'Afv ile karşılaştım. O da aynı şekilde insanların en güçlülerinden ve en cesurlarından birisiydi. Onun böyle güçlü olduğunu hiç de tahmin etmemiştim. Onun elinden zorla kurtuldum, fakat öyle bir adamla karşılaşmayı hiç istemezdim. Sonra Cündeb b. Züheyr el-Gâmidî ile dövüşmüş onu da öldürmüştüm. Sonra iyi dövüşen adamlardan Kureyş'in sancağını taşıyan Abdullah b. Hakîm b. Hizâm'ı Adiyy b. Hâtem ile çarpışırken gördüm. Her ikisi de en yiğit erkeklerin birbirlerine saldırdıkları gibi saldırıyorlardı. Hemen koşup Adiyy b. Hâtem'e yardım ettik ve öbürünü öldürdük.

Daha sonra Kureyş kabilesine mensup olan el-Esved b. Ebi'l-Buhterî devenin yularını tutmuş ve o da öldürülmüştü. Arkasından

yuları Amr b. el-Eşref eline almış, kendisi ve akrabalarından on üç kişi öldürülmüştü. Bunlar Ezd kabilesine mensup idiler. Sonra Mervân b. el-Hakem ile Abdullah b. Zübeyr yuları tutup da yaralananlardan idiler. Abdullah b. Zübeyr yediği ok ve mızrak darbeleriyle otuz yedi yerinden yaralanmıştı.

el-Eşter şöyle devam eder:

«Ben bu Cemel günü gibi büyük bir gün görmedim. Bizden bir tek kişi yenilgiye uğramıyor ve biz yüksek dağlar gibi dimdik ayakta duruyorduk. Devenin yuları tamamen kayboluncaya kadar onu tutan her adam mutlaka öldürülmüştü. Nihayet onların hep böyle öldürüldüğünü gören Hz. Ali: «Devenin ayaklarını kesiniz. Eğer deve yere çöktürülür, ayakları kesilirse onlar tamamen dağılır giderler.» demiş, onun bu sözü üzerine adamın birisi devenin ayaklarına vurmuş ve onu yere çöktürmüştü. Deve o anda öyle dehşetli bir ses çıkarmıştı ki bir daha böyle bir ses işitmedim.»

Kûfeliler tarafında bulunan Ezdlilerin sancağı Mihnef b. Süleym'in elindeydi. O öldürüldüğünde es-Sak'ab sancağı eline almış, onun da ölümü üzerine Mihnef'in kardeşi Abdullah b. Süleym sancağı taşımış, fakat o da öldürülmüştü. Daha sonra zafer elde edilene kadar sancağı elinde tutan Alâ' b. Urve olmuştu. Abdi kays oğullarının sancağı da yine Kûfelilerden Kâsım b. Süleym'in elinde iken o öldürülmüş, onunla birlikte Sûhân'ın oğulları Zeyd ile Seyhân katledilmişlerdi. Arkasından yine bu sancağı birçok kimse eline almış, fakat hepsi de öldürülmüşlerdi. Bu öldürülenler arasında Abdullah b. Rukiye zikredilmektedir. Arkasından Munkiz b. en-Nu'mân sancağı eline almış, daha sonra da oğlu Murre b. Munkiz teslim almıştı. Harp sona erdiğinde bu sancak Murre'nin elinde bulunuyordu. Bekr b. Vâil kabilesinin sancağı da Züheloğullarından el-Hars b. Hassân ez-Züheli'nin elinde idi. Hars ileriye atılarak şöyle demişti: «Ey Bekroğulları topluluğu! Haberiniz olsun ki Rasûlullah (s.)'a sizin şu anda başınızda bulunan kimseden daha yakın bir kimse yoktur. Bunun için ileriye atılın, yürüyün.» Kendisi ileriye atılıp bir hayli çarpışmış, sonra o, oğlu ve akrabalarından beş kişi bu olayda öldürülmüştü.

Mahdûcoğullarından bir çok kimse öldürüldüğü gibi Züheloğullarından da otuz beş kişi öldürülmüştü. Çarpışmaların çok şiddetlendiği bir anda iki kardeşten birisi diğerine: «Ey kardeşim! Eğer biz hak yolda isek bu savaşımızdan daha güzel bir savaş olamaz.» demiş, kardeşi de cna şöyle cevap vermişti: «Evet, bizler hak üzereyiz; çünkü insanlar sağa sola dağılmışken biz Peygamberimizin

ehl-i beytine uymuş ve onların etrafında toplanmış bulunuyoruz.» İkisi de bu şekilde çarpışmış ve öldürülmüşlerdi. Yine o gün Umeyr b. Ahleb ed-Dabbî yaralanmış olarak yerde atıyorken Hz. Ali'nin taraftarlarından biri kendisine uğramış ve şöyle dediğini işitmişti: «Ailemiz bizi şiddet dolu harp alanına ve ölüme doğru çekti, fakat biz hayatta olduğumuz müddetçe bu savaşa sırtımızı dönmeyiz. Dabbeoğullarının annelerine ve taraftarlarına yardım etmesinde son derece cömertlik, bolluk ve zenginlik vardır.»

Sonra adam yanına yaklaşarak ona: «Lâilâheillallah deyiver.» diye seslenmiş, Umeyr b. Dabbe: «Yaklaş da beni telkin ediver, kulaklarım biraz ağır işitiyor, bende sağırlık var.» deyince adamın yaklaşması üzerine de onu tutmuş ve kulağını ısırıp kesmişti.

***

Hz. Âişe'nin devesinin ayakları kesilerek yere çöktürülmesi konusunda başka bir rivayette şunlar kaydedilir: el-Ka'ka', el-Eşter'e rast gelmişti. el-Eşter o anda devenin önünde çarpışmaktan geri dönüyordu. el-Ka'ka' el-Eşter'e: «Bir daha geri dönmeyi arzu eder misin?» diye sormuş, fakat el-Eşter ona cevap vermemişti. Bunun üzerine el-Ka'ka' ona: «Ey Eşter! Bizim bir kısmımız diğer bir kısmımızın nasıl savaştığını ve senin de nasıl savaştığını iyi bilirler.» demiş, sonra devenin bulunduğu yere atılmıştı. O anda devenin yuları Züfer b. el-Hars'ın elinde bulunuyordu. Züfer b. el-Hars devenin yularını elinde tutan en son kişiydi. Âmiroğullarından devenin önünde durup da çarpışan gençlerin hepsi öldürülmüş ve yaşlılardan başka hiç kimse kalmamıştı. el-Ka'ka' Züfer'in üzerine atılmış, her ikisi karşılıklı şiirler söylemeye başlamış, o anda Âmiroğulları da çarpışma alanına girmiş ve bir sürü yaralar almışlardı. O anda Hz. Ali'nin taraftarları arasında bulunan Buceyr b. Delce'ye seslenen el-Ka'ka' şöyle demişti: «Ey Belce'in oğlu Buceyr! Şu akrabalarına seslen de devenin ayaklarını kesiversinler; yoksa ya siz mağlûbiyete uğrarsınız, ya da müminlerin annesi zarar görür.» Becîr o anda şöyle bağırır: «Ey Dabbeoğulları, ey Amr b. Delce! Yanına geliyorum.» Bunun üzerine o da onu çağırmış ve Buceyr şöyle demişti: «Sizin yanınızdan dönünceye kadar emniyette miyim?» Amr: «Evet.» diye cevap vermiş, devenin ayaklarını kesip kendisi de ortaya atılarak deveyi sağa sola çekmeye başlamıştı. el-Ka'ka' onun arkasında duranlara şöyle demişti: «Sizler de emniyettesiniz.» Sonra o ve Züfer bir araya gelerek devenin iplerinin kesilerek hevdecinin taşınmasına karar vermiş ve hevdeci taşıyıp bir kenara koymuşlardı. Hevdec atılan ve saplanan oklardan aynen kirpi sırtına

dönmüştü. Sonra el-Ka'ka' ile Züfer hevdecin etrafında dolanarak onu yere yerleştirmiş ve çekip gitmişlerdi.

Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in adamları bozguna uğradığında Hz. Ali bir adama seslenerek şöyle bağırmasını emretmişti: «Sakın, sakın kaçanları izlemeyesiniz, onların peşine düşmeyesiniz ve herhangi bir yaralıya dokunmayasınız ve aslâ evlere girmeyesiniz!» Daha sonra Hz. Ali hevdecin savaş alanında öldürülenlerin arasından taşınıp götürülmesini istemiş, Hz. Âişe'nin kardeşi Muhammed b. Ebî Bekr'e bir çadır hazırlamasını emretmiş ve ona: «Bir bakıver, herhangi bir yarası beresi var mı?» diye söylemişti. Muhammed başını hevdecin içine sokunca Hz. Âişe kim olduğunu sormuş, o da ona: «Senin akrabalarından sana en çok buğzeden kimse.» demişti. Hz. Âişe: «Has'amiyye'nin oğlu musun?» diye sormuş, onun: «Evet.» diye cevap vermesi üzerine de Hz. Âişe: «Ah babacığım! Allah'a binlerce şükürler olsun ki seni sıhhat ve afiyette bıraktı.» diye şükretmişti.

Başka bir rivayete göre ise, deve yere düşünce Muhammed b. Ebî Bekr ve Ammâr b. Yâsir birlikte koşup hevdeci tutup almış, kenara çekmişlerdi. Sonra Muhammed elini hevdecin içine sokunca Hz. Âişe: «Bu da kim?» diye seslenmiş, Muhammed de ona: «İyiliksever kardeşin!» diye cevap vermişti. Hz. Âişe: «Asî çocuk!» diye seslenince Muhammed: «Ey kardeşciğim! Yaran var mı?» diye sormuş, Hz. Âişe: «Seni ne ilgilendirir?» diye karşılık vermişti. Muhammed: «Peki, o halde şu anda yanlış yolda olanlar kimlerdir?» diye karşılık vermişti. O anda Ammâr b. Yâsir söze karışarak: «Ey anneciğim! Bugün çocuklarının böyle birbirlerini kırmalarını nasıl karşıladın?» deyince Hz. Âişe: «Ben senin annen değilim» diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Ammâr ona: «Sen razı olmasan ve kabul etmesen bile benim annemsin.» demiş, Hz. Âişe de bu sözü «Zafere erince gururlanmağa başladınız ve intikam almış bir kişinin edâsını takındınız. Heyhat! Vallahî bu gayede olan bir kimse aslâ zafere eremez.» diye karşılamıştı.

Daha sonra hevdeci bir tarafa çekip kimsenin bulunmadığı bir yere koyuvermişlerdi. Hz. Ali yanına giderek: «Nasılsın ey anneciğim?» diye sormuş, Hz. Âişe: «Allah'a şükür, hayır içindeyim.» şeklinde karşılık vermiş, Hz. Ali ardından: «Allah seni affetsin!» deyince de: «Seni de affetsin.» diye söylenmişti.

Sonra A'yun b. Dübey'a b. A'yun el-Mücâşi Hz. Âişe'nin yanına gelerek başını hevdecin içine sokar ve onu görür. Hz.. Âişe ona: «Allah'ın lâneti senin üzerine olsun, behey adam!» diye beddua

eder, adam da: «Ben burada Humeyrâ'dan başka kimseyi görmüyorum.» şeklinde karşılık verir. Hz. Âişe: «Allah senin sırrını açığa vursun, hey eli kesilesice adam; avretlerini de insanların gözü önüne sersin!» diyerek tekrar bedduada bulunur.

Gerçekten bu adam daha sonra Basra'da öldürülmüş, elbiseleri üzerinden alınmış, eli kesilmiş ve çırılçıplak bir halde Ezd kabilesinin harabe evlerinden birisine atılıp, bırakılmıştı.

Daha sonra müslümanların ileri gelenleri Hz. Âişe'yi ziyarete gelmişlerdi. Bunların arasında el-Ka'ka' b. Amr da bulunuyordu el-Ka'ka' Hz. Âişe'ye selâm vererek konuşmuş, Hz. Âişe ona: «Dün birbirleriyle çarpışan ve karşılıklı söz düellosuna giren iki adam vardı. Onları tanıyor musun?» diye sorunca şöyle demişti: «Evet, tanıyorum; birisi diğerine: «Bildiğimiz annelerin en asisinin oğlu» demiş, diğeri de ona: «Bildiğimiz annelerin en hayırlısı ve en iyisi ancak kendisine itaat edilmeyenin oğlu.» şeklinde karşılık vermişti.» Hz. Âişe bu sözleri işitince: «Vallahi bu günden yirmi yıl önce ölmeyi arzu ederdim.» diye söylenmişti.

Sonra el-Ka'ka' Hz. Âişe'nin yanından ayrılıp Hz. Ali'ye gider, Hz. Ali de kendisine şöyle söyler: «Vallahi ben bu olaydan yirmi yıl önce ölmeyi arzu ederdim.»

O gün akşam olunca Muhammed b. Ebî Bekr Hz. Âişe'yi alarak Basra'ya götürmüş ve Abdullah b. Halef el-Huzâî'nin evinde misafir etmişti. Burada Hars b. Ebi Talha'nın kızı Sâfiye bulunuyordu. Ebû Talha'nın babası Abduluzzâ, onun da babası Osman, onun da babası Abdidâr idi. Safiye Abdullah b. Halef'in kızı Ümmü Talha diye biliniyordu. Diğer taraftan yaralanan kimseler ölüler arasından çıkarılarak Basra'ya götürülmüş, Hz. Ali Basra'nın dışında üç gün ikamet edip müslümanlara ölülerini defnetmeleri için izin vermişti, onlar da çıkıp ölülerini kaldırmışlardı.

Bu arada Hz. Ali ölülerin bulunduğu yerde dolaşmış, Ka'b b. Süver'in cesedinin yanına gelince şöyle demişti: «Siz zannediyor musunuz ki onlarla birlikte hep sefih ve kötü kimseler gelmişlerdi. İşte bu âlim insana bakınız.» Sonra Abdurrahman b. Attâb'ın cesedi başına gelerek: «İşte bu da büyük bir başbuğ! Kavmi ve yanındakiler onun çevresinde dönüp dolaşıyor ve ona uyuyorlardı. Ayrıca onu namazlarında imam tayin etmişlerdi» diye söylemişti. Daha sonra Talha b. Ubeydullah'ın başına gelir, onu yere yıkılmış olarak görür ve şöyle der: «Ey Muhammed'in babası! Senin bu haline gönlüm razı olmuyor. Çok yazık! Biz Allah'ınız ve tekrar Allah'a

dönücüleriz. Vallahi hiçbir Kureyşlinin bu şekilde yere serilmesine ne şekilde olursa olsun gönlüm razı olmazdı.»

Hz. Ali ölüler arasında böylece dolaşıp da her hayırlı ve iyi adamın yanına vardığında şöyle konuşmuştu: «Kavgacı ve fesatcı kimselerin dışında kimselerin bize karşı çıkmayacağını zannedenler yanılmıştır. İşte, bakın aralarında bu adil ve müctehid kimse de bulunuyor.»

Sonra Hz. Ali Basra ve Kûfe ahalisinden öldürülenlerin ayrı ayrı namazlarını kıldırmış, ölen bütün Kureyşlilerin namazlarında ise ayrıca imamlık etmiş, arkasından Hicaz bölgesinin dışından olan kimselerin büyük bir kabristana defnedilmelerini emretmişti. Daha sonra askerler arasında bulunan her türlü eşyayı toplamış, onları Basra mescidine göndererek şöyle demişti: «Kendisine ve akrabalarına ait olduğunu bilip gören herkes tanıdığı eşyaları alıp götürebilir, ancak devlet hazinesine ait silâhlar hariç; çünkü bu silâhların yetkisi devlet başkanının elindedir.»

Cemel vakasında öldürülenlerin sayısı on bine yaklaşmıştı. Bunların beş bini Hz. Ali taraftarlarından beş bini de Hz. Âişe'nin taraftarlarından idiler. Başka bir rivayette ise bu rakamdan daha değişik râkamlar verilir. Dabbe kabilesinden bin kişi, Benû Adiyy kabilesinden de yetmiş kişi öldürülmüştü. Adiyy kabilesinden öldürülen bu yetmiş kişiden çoğu —bazı gençleri ve bir kısmı hariç— genellikle Kur'anı öğrenen ve okuyan kimseler idiler.

Cemel vak'asının sona ermesinden sonra Ahnef b. Kays Sa'd oğullarıyla birlikte Hz. Ali'nin yanına varmıştı. O bu olayın dışında kalmış, bir kenara çekilip durmuştu. Yanına vardığında Hz. Ali ona: «Sonucun meydana çıkmasını mı bekledin?» diye sormuş, Ahnef de: «Ben davranışımın isabetli ve daha iyi olduğunu görüyorum. Ey müminlerin emîri! Senin emrinle olan olmuştur ve ben yine senin emrindeyim. Senin şu anda koyulduğun yol hayli uzun bir yoldur ve ben senin dününden ziyade yarınına muhtacım. Ben yapacağım iyiliği biliyor ve yarın için de bağlılık ve sevgimi arındırıyorum. Sakın bana bu söylediğin sözler gibi serzenişte bulunma. Ben senin yanındayım ve senin yardımcılarından olurum.» diyerek karşılık vermişti.

Sonra Hz. Ali pazartesi günü Basra'ya girmiş, Basralılar ona bey'at ettikleri gibi olayda yaralananlar ve kendilerine eman verilenler de gelip bey'at etmişlerdi. Abdurrahman b. Ebî Bekre de kendilerine eman verilen kişilerle birlikte gelmiş ve Hz. Ali'ye bey'at

etmişti. Hz. Ali Ebû Bekre'nin oğluna —babasını kasdederek— «Şu fırsatı kollayan ve sonucu bekleyip de yerinde oturan adam hakkındaki görüşün nedir?» diye sormuş, Abdurrahman da şöyle cevap vermişti: «Vallahi o şu anda hastadır ve sana bağlı olmak konusunda son derece samimi bir kimsedir.» Hz. Ali Abdurrahman'a: «Düş önüme bakalım.» diye seslenmiş, ikisi birlikte babasına gitmişlerdi. Ebû Bekre'nin yanına giden Hz. Ali ona şöyle demişti: «Sen yerinde oturup da sonucu mu kolladın?» Ebû Bekre elini göğsüne koyarak! «Bak, görüyor musun, bu apaçık bir hastalıktır.» deyip özrünü beyan edince Hz. Ali de özrünü kabul etmişti. Hz. Ali onu Basra'ya vali tayin etmek istemiş, ancak o bunu reddetmiş ve: «Hayır, senin adamlarından veya akrabalarından birisi olsun, ben de onun müsteşarı olayım; böylesi daha iyidir» diye söylemişti.

Hz. Ali ile Ebû Bekre Basra valiliğine İbn Abbâs'ın getirilmesi konusunda anlaşarak ayrılmışlardı. Diğer taraftan Hz. Ali Basra'nın haracına ve beytülmâlin başkanlığına Ziyâd'ı tayin etmişti. Sonra ibn Abbas'a ona itaat etmesi ve sözünü dinlemesini emretmişti. Ziyâd da kenara çekilenlerden idi.

Sonra Hz. Ali Hz. Âişe'nin yanına gider. Hz. Âişe o anda Basra'nın en büyük evi olan Abdullah b. Halef'in evinde idi. Bu arada Hz. Ali kadınların Halef'in iki oğlu Abdullah ve Osman için ağladıklarını görür. Abdullah Hz. Âişe'nin, Osman da Hz. Ali'nin taraftarları arasında öldürülenlerden idiler. Abdullah'ın hanımı Safiye ağlar ve sızlar bir halde iken Hz. Ali ile karşılaşmış ve ona şöyle demişti: «Ey Ali, Ey sevgililerin katili, ey insanların arasını ayıran kişi! Allah senin de çocuklarını yetim bıraksın, Abdullah'ın çocuklarını yetim bıraktığın gibi.» Ancak Hz. Ali ona hiç cevap vermeden yoluna devam etmiş, Hz. Âişe'nin yanına gidip ona selâm vererek yanına oturuvermiş ve şöyle demişti: «Safiye olup bitenleri yüzümüze vurdu. Ben onu cariye olduğu zamandan şimdiye kadar hiç görmediydim.»

Hz. Ali oradan çıkıp gidince Safiye aynı sözleri tekrar söylemiş, ancak Hz. Ali yolunu değiştirerek şöyle demişti: «Bu kapıyı açmak isterdim, —sonra kapıya parmağıyla işaret ederek— bu evde bulunanları öldürmeğe çalışırdım.

Burada çarpışmalarda yaralananlar vardı. Hz. Ali'ye bunların nerede barındırılacağı sorulunca sesini çıkarmamış ve onları kendi hallerine bırakmıştı. Onun emrettiği gibi kaçan hiç kimse takip edilmemiş ve yaralılar da öldürülmemişti. Ayrıca hiçbir kimsenin sırrı ifşa edilmemiş ve hiç kimsenin malına el konmamıştı.

Hz. Ali Hz. Âişe'nin yanından ayrılınca Ezd kabilesine mensup birisi ona şöyle der: «Vallahi bu kadın bize galip gelmemeliydi.» Hz. Ali onun bu sözlerine son derece kızar ve: «Sus bakalım! Onların hiçbirinin ayıpları ortaya çıkarılmaz, Onların hiçbirinin evine girilip de korkuya verilmez. Hiçbir kadına sizin ırzlarınıza küfretse, sizin yaptığınız işleri kötü görse ve sizin yakın adamlarınıza karşı çıksa bile kesinlikle eziyet etmeyiniz; çünkü kadınlar zayıf yaratıklardır. Müşrik kadınlardan bile uzak durmamız ve onları öldürmememiz emredilmişken bugün müslüman kadınlara nasıl olur da saldırırız?» diyerek karşılık verir.

Daha sonra Hz. Ali yürüyüp giderken adamın birisi peşinden koşup ona şöyle demişti: «Ey müminlerin emîri! İki kişi bu gencin kapısına dayanmış ve senin için söylenip duran Safiye ve yanındakileri kötüleyip durmuşlardır.» Hz. Ali: «Yazıklar olsun! Yoksa onlar Hz. Âişe'ye mi söz söylediler?» deyince adam: «Evet, onlardan birisi: "Ey annemiz, bize asi oldun!", öbürü de: "Ey annemiz, hataya düştün; bunun için Allah'a tevbe et!" dedi.» diye karşılık vermişti. Sonra el-Ka'ka' b. Amr'ı kapıya göndermiş, o da orada Kûfe'de yaşıyan Ezd kabilesinden olan iki adamın bazı kimseler tarafından çevrelendiğini görmüştü. Bu iki adam Abdullah'ın çocukları Aclan ve Sa'd adındaki şahıslar idiler. Her birine yüzer kamçı vurarak onları oradan çıkarmış ve üzerlerinden elbiselerini soyup öyle salmıştı.

Hz. Âişe bir gün müslümanlarla birlikte oturuyorken Cemel olayında kendi yanında bulunanlarla karşı tarafta bulunanlardan kimlerin öldürüldüğünü sormuştu. Her iki taraftan öldürülenler tek tek zikredildikçe Hz. Âişe: «Allah ona rahmet etsin.» diye dua ediyordu. Orada bulunanlardan birisi Hz. Âişe'ye: «Nasıl oluyor da bu her iki taraftakilere de rahmet okuyorsun?» diye sorduğunda Hz. Âişe: «Rasûlullah (s.)'tan: "Falan adam cennetliktir, filan cennetliktir, filan cennetliktir" diye tek tek işitmiştim, onun için onlara rahmet okuyorum.» şeklinde karşılık vermişti.

Hz. Ali de bu konuda şöyle demişti: «Ben bu öldürülenler arasında kalbi tertemiz olan bütün kişilerin Yüce Allah tarafından mutlaka cennete sokulacağını ümit ediyorum.»

Daha sonra Hz. Ali Hz. Âişe için gerekli olan her türlü hazırlıkları yapmış, kendisine lâzım olabilecek bütün binekleri, eşyayı azığı hazırlattıktan sonra onunla birlikte Hicaz'dan Basra'ya gelenler içinde yerlerine geri dönmek isteyenleri Hicaz'a geri göndermiş, Basra'da kalmak isteyenleri de yerlerinde bırakmıştı. Ayrıca Basra'nın ileri gelen hanımlarından kırk tanesini seçip onunla birlikte

yola çıkartmıştı. Diğer taraftan kardeşi Muhammed b. Ebî Bekr'i de onunla birlikte Medîne'ye göndermişti. Hz. Âişe'nin Basra'dan hareket edeceği gün Hz. Ali gelip onun huzurunda durmuş ve müslümanlar da orada hazır bulundukları bir sırada Hz. Âişe çıkıp müslümanlara veda etmiş ve şöyle demişti: «Ey oğullarım! Hiç biriniz diğer bir kardeşine aslâ serzenişte bulunmasın. Vallahi daha evvel benimle Ali arasında meydana gelen olay her ailede bir kadın ile kayınları arasında meydana gelen dedikodulardan başka bir şey değildi.» Hz. Ali de bunun üzerine: «Evet, doğru söyledi. Benimle onun arasında bundan başka hiç bir çekişme söz konusu değildi. Ve şunu çok iyi biliniz ki, o sizin Peygamberinizin dünyada ve ahirette zevcesidir.» demişti.

Hz. Âişe o yılın Recep ayının birinci gününde yola çıkmış, Hz. Ali onu bir kaç millik bir mesafeye kadar uğurlamış ve evlâtlarından bazılarını da bir günlük mesafeye kadar göndermişti.

Hz. Âişe, Mekke'ye doğru yönelmiş, o yılın hacc mevsimine kadar orada bulunup sonra tekrar Medîne'ye dönmüştü.

Hz. Âişe, Basralılara veda ederken Ammâr b. Yâsir ona şöyle demişti: «Senin çıktığın bu yolculuk ile asıl ifa etmen gereken rol birbirinden ne kadar uzak!» Hz. Âişe ona cevaben: «Vallahi senin böyle haklı konuştuğunu bilmiyordum» deyince de Ammâr: «Senin dilinle benim hakkımda hüküm verdiren Yüce Allah'a hamd ederim.» diye karşılık vermişti.

Cemel olayında yenilgiye uğrayanlara gelince, onların hallerini az çok anlatmıştık. Bunların içinde Utbe b. Ebî Süfyân Hakem'in çocuklarından Abdurrahmen ve Yahya ile birlikte çıkmış, yollara düşmüştü. Asma b. Ubeyr et-Teymî onlara rastlayınca: «Ne dersiniz, bizim yanımızda oturup da bize komşu olmak ister misiniz?» diye sormuşlar, onlar da: «Evet.» deyip onlara uymuşlardı. Teym kabilesine mensup olan bu Ubeyr'in evlâtları kendilerini misafir etmiş ve yaraları bereleri iyileşinceye kadar onları orada barındırmışlar ve daha sonra dört yüz atlıyla birlikte onları Şâm tarafına doğru yola çıkarmışlardı. Dûmetü'l-Cendel'e vardıklarında Teymlilere: «Görevlerinizi yerine getirdiniz ve size düşeni yaptınız, artık geri dönebilirsiniz?» demişler, uğurlayanlar da böylece oradan geri dönmüşlerdi.

İbn Âmir'e gelince; o da aynı şekilde yaralı olarak yola düşmüş, Hurkûzoğullarından Murrî adında birisi onu alıp gelmiş, bir müddet yanında misafir ettikten sonra Şâm tarafına göndermişti.

Mervân b. el-Hakem'e gelince, o da Mesmâoğlu Mâlik'in yanında misafir olmuş ve Mâlik onu iyice ağırlayarak izzet ve ikramda bulunup yolcu etmişti. Bundan dolayı Mervânoğulları kendi hilâfetleri döneminde Mâlik'in bu iyiliğini unutmamış, ona bir sürü menfaatler temin ettikleri gibi onu önemli görevlere de getirmişlerdi. Başka bir rivayete göre de Mervân b. el-Hakem, Hz. Âişe ile birlikte Abdurrahman b. Halef'in evinde misafir olmuş ve onunla birlikte Hicaz'a kadar gitmişti. Hz. Âişe Mekke'ye vardığında Mervân'da Medine'ye varmıştı.

Abdullah b. Zübeyr'e gelince, o da Ezdoğulları kabilesine mensup Vezîr adında birisinin evinde misafir olmuştu. Abdullah b. Zübeyr ev sahibine: «Kalk, müminlerin annesinin yanına git Muhammed b. Ebî Bekr'e duyurmadan benim nerede olduğumu söyle.» demiş, Vezîr de Hz. Âişe'ye gelip ona Abdullah b. Zübeyr'in nerede olduğunu haber vermişti. Hz. Âişe bu haberi alınca gelen adama: «Muhammed'den korkmasın, onun kefili benim.» şeklinde konuşmuş, o da Hz. Âişe'ye: «Hayır, ona haber vermemem konusunda bana tenbihte bulunmuştur.» demişti. Ancak Hz. Âişe buna aldırış etmeden Muhammed b. Ebî Bekr'e, yani kardeşine haber göndererek: «Bu adamla birlikte gidin ve bana yeğenim Abdullah'ı getirin.» diye emretmiş, o da onunla birlikte giderek Abdullah b. Zübeyr'in yanına varmıştı. Abdullah b. Zübeyr ile dayısı Muhammed Hz. Âişe'nin bulunduğu Muhammed b. Halef'in evine birlikte gelmişlerdi.

Hz. Ali, Basralılardan bey'at aldıktan sonra beytülmâli teftiş etmiş ve orada altı yüz bin dirhemlik bir fazlalık bulmuştu. Bu fazlalığı kendisiyle birlikte Cemel olayına katılan adamlara dağıtmış ve her birine beş yüz dirhemlik bir pay düşmüştü. Hz. Ali onlara: «Eğer Yüce Allah Şâmlılara karşı da bir zafer ihsan ederse bunun kadar, hatta daha fazlasını sizlere veririm.» diye söylemişti. Ancak Abdullah b. Sebe'in adamları hemen bu meseleyi dedikodu etmiş ve Hz. Ali'nin arkasından sürekli olarak aleyhinde konuşmuşlardı. Yine aynı şekilde, Hz. Ali'nin onlara hiçbir mala ganimet diye el uzatmamalarını emretmesi üzerine de aynı dedikoduya başlamışlar ve onun hakkında şöyle demişlerdi: «Nasıl oluyor da onların kanlarını mübah, mallarını ise haram kılıyor?» Hz. Ali bunun üzerine: «Bu adamlar sizin gibi müslüman kimselerdir. Bizimle sulh yapıp musafaha eden herkes bizdendir; ancak bundan vazgeçip de yan çizen kimse olursa o zaman onunla dövüşmek de bana düşen bir görevdir.» şeklinde cevap vermişti.

el-Ka'ka' şöyle anlatır:

«Cemel vak'asıyla Sıffîn savaşında merkez kuvvetlerinin çarpışması kadar birbirine benzeyen başka bir çarpışma görmedim. Kendimizi onlara karşı mızraklarımızın uçları ile korumaya çalışır ve demirlerine de dayanıyorduk, onlar da aynı şekilde ,bizim gibi yapıyorlardı. Eğer insanlar bunların üzerinde yürüyecek olsaydı rahatlıkla yürüyebilirdi.»

Abdullah b. Sinân el-Kâhilî şöyle anlatır:

«Cemel gününde oklarımızı tamamen tüketinceye kadar birbirimize atıp durduk ve elimizdeki kılıçlar kırılıp dökülünceye kadar çarpıştık. Göğüslerimiz onların göğüslerine değecek kadar yakın olduk; öyle ki, eğer göğüslerimiz üzerinde atlar koşturulsaydı rahatlıkla koşabilirlerdi.»

Hz. Ali de şöyle söylemişti: «Ey muhâcir çocukları! Kılıçlarınız, kılıçlarınız... Ve o kılıçların şakırtıları demircilerin çıkarmış olduğu sesten başka bir sese de benzemiyordu.»

Medineliler Cemel vak'asının meydana geldiği gün, güneş batmadan önce olan bitenlerin haberini almışlardı. O gün Medine civarlarına uçup gelen bir kartalın ağzında bir şey vardı. Bu kartal Medine'ye yakın bir yerde bir insan eli düşürmüştü. Bu elin parmaklarının birinde bir yüzük vardı ve yüzüğün üzerinde Abdurrahman b. Attâb yazılıydı. Bu şekilde Medîneliler ile Hicaz ve Basra arasındaki bölgelerin insanları kartalların kendilerine taşıyıp durdukları insan elleri ve ayaklarıyla bu olayı öğrenmişlerdi.

Hz. Ali Basra'da meydana gelen bu karışıklıkları önlemek için bir müddet daha orada ikamet etmek istemişti, ancak Abdullah b. Sebe'nin adamları acele edip durmuşlar ve Hz. Ali'den izin almadan Basra'dan çıkıp gitmişlerdi. Bunun üzerine o da bu adamların yapma ihtimali olan kötülükleri önlemek için Basra'dan ayrılmıştı.

Cemel Vak'asıyla İlgili Diğer Bir Rivayet

Yukarıda anlatmış olduğumuz rivayetin dışında Cemel vak'asının meydana gelmesinin sebepleri daha değişik olarak da anlatılır. Ancak Hz. Âişe ve etrafındakilerin Basra'ya gelişleri ve Osman b. Huneyf ve Hükeym ile aralarında meydana gelen ilk çatışmalarla ılgili rivayetlerde ittifak vardır. Bu rivayetler arasında ihtilaflar söz konusu değildir.

Hz. Ali'nin Basra'ya doğru gelişi ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi görevinden azletmesine dair başka bir rivayet anlatılır. Şöyle ki:

Hz. Ali Muhammed b. Ebi Bekr'i Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiğinde aralarında meydana gelen konuşma ve münakaşaları Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs Hz. Ali'ye er-Rebze'de iken iletir. Hz. Ali Hâşim b. Utbe'yi gerisin geriye Ebû Mûsâ'nın yanına göndererek ona şöyle söylemesini emreder: «Etrafındaki adamları bana gönder, ben seni hak yolunda bana yardımcı olman için vali tayin etmiştim.» Ancak Ebû Mûsâ Hz. Ali'nin bu çağrısına uymamış, Hâşim de durumu Hz. Ali'ye bir mektupla bildirerek şöyle yazmıştı: «Ben son derece burnu havada, ayrılıkçı ve alenen saldırıya geçen bir adamla karşılaştım.» Sonra bu mektubu Muhill b. Halîfe et-Tâî ile Hz. Ali'ye ulaştırmıştı. Arkasından Hz. Ali oğlu Hasan ile Ammâr b. Yâsir'i müslümanları Kûfeden alıp getirmeleri için oraya göndermişti. Hz. Ali, Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi Kûfe'ye vali tayin edip Ebû Mûsâ'ya şöyle bir mektup yazmıştı: «Ben Hasan ile Ammâr'ı müslümanları toplayıp getirmeleri için oraya gönderdim. Ayrıca Karaza b. Ka'b'ı da Kûfe valiliğine tayin ettim. Bunun için sen, verdiğimiz görevi bırak, çekil git. Eğer görevin başından ayrılmazsan ve çekip gitmezsen seni uzaklaştırması için ona emir verdim, eğer sen onu uzaklaştırmağa kalkışacak olursan da seni paramparça etmesini de söyledim.» Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ali'nin bu mektubunu alınca görevinden ayrılmış, Hz. Hasan da müslümanları alıp Hz. Ali'ye doğru gitmişlerdi. Böylelikle Hz. Ali Kûfelilerle birlikte Basra'ya doğru yol almıştı.

Cevn b. Katâde şöyle anlatır:

«Zübeyr ile birlikte olduğum bir sırada adamın birisi gelerek «Esselâmü aleyke ey emîr» diye Zübeyr'e selâm verdi. Zübeyr onun selâmını aldıktan sonra adam şöyle dedi: "Bu gelenler senin üzerine doğru geliyorlar ve şöyle şöyle bir yere geldiler. Onların ellerindeki silâhlar bir hayli fazla, ayrıca sayıları da sayılmayacak kadar çok idi ve gayet katı yürekli bir görünüşe sahip olarak bu tarafa doğru yönelip geliyorlardı.» ve sonra çekip gitti. Arkasından başka bir atlı geldi ve Zübeyr'e şöyle dedi: "Üzerine gelen adamlar şöyle şöyle bir yere vardılar. Sonra Yüce Allah'ın size ihsan etmiş olduğu bu asker topluluğunun adedini işitince korkup gerisin geriye kaçmaya başladılar." Zübeyr ona: "Haydi adam sen de! Vallahi Ebu Tâlib'in oğlu Ali, tek başına kumlu yollarda bile olsa bize doğru yol alır, gelir." deyince adam çekip gitmişti. Bunların arkasından üçüncü bir adam geldi, atının kaldırdığı tozlarla neredeyse

ordu atları ürküp dağılacaklardı. Zübeyr'e şöyle dedi: "Bu adamlar sana doğru geliyorlar, aralarında Ammâr b. Yâsir de var. Onunla bazı şeyler konuştum, o da bana bazı şeyler anlattı." Zübeyr: «Ammâr onların arasında değildir» deyince gelen adam: «Evet, vallahi Ammâr onların arasındadır.» diye cevap verdi. Zübeyr: «Hayır, vallahi Ammâr onların arasında olamaz» deyince de adam: "Evet! vallahi Ammâr onların arasındaydı." diye ısrar etti. Adam bu sözlerini tekrar tekrar söyleyince Zübeyr Ammâr'ın Hz. Ali'nin yanında olup olmadığını öğrenmek üzere iki adam gönderdi. Adamlar gidip baktı ve dönüşte adamın doğru söylediğini anlattılar. Ammâr'ın Hz. Ali'nin yanında olduğunu işiten Zübeyr: "Ey burnu kesilesi, ey beli kırılası!" diye söylenmeğe ve bağırıp çağırmağa başladı. Sonra Zübeyr'i müthiş bir titreme tuttu, silâhı elinden düştü ve yerinde kalakaldı.»

Cevn şöyle devam eder: «Zübeyr'in yanına sokuldum ve: Hay anam babam sana feda olsun! Ne oldu sana? Seninle ölmeyi ve seninle yaşamayı arzu ederdim» dedim.

Cevn Zübeyr'in yanından ayrıldıktan sonra Zübeyr ordudan ayrılıp gitmiş, bir müddet sonra da Hz. Ali oraya varmıştı. İki ordu karşı karşıya gelince Hz. Ali Talha ve Zübeyr'i çağırmış ve bir araya gelmişlerdi. Hz. Ali Zübeyr'in içinde bulunduğu durumu kendisine hatırlatmış ve nasıl bir yanlış içinde olduğunu anlatmıştı. Ancak bunların savaştan vazgeçmediklerini gören Hz. Ali: «İçinizde bu mushafı eline alacak ve içindekilere davet edecek, mushafı tutan eli koparıldığında onu diğer eline alacak, bu eli de kesildiğinde dişleri arasına sıkıştırıp Allah'ın hükmüne davet ederek öldürülüp gidecek adam var mı?» diye sormuş, bir genç kalkıp: «Ben Kur'ân'ı elime alacağım» demişti. Hz. Ali bütün taraftarlarına varıp bu sözlerini üç kez tekrarladığı halde bu gençten başkası bu göreve talip olmamıştı. Nihayet Hz. Ali Mushaf'ı buna teslim etmiş, o da eline alarak onları uymağa davet etmişti. Sağ eli kesilince sol eline almış, sol eli de kesilince göğsüyle onu tutmaya çalışmış, ancak her tarafından kanlar akıp gitmişti. Nihayet abası iyice kanlara bulandıktan sonra da öldürülmüştü. Bu manzarayı gören Hz. Ali: «İşte bundan sonra onlarla çarpışmak helâl oldu» diye söylemiş, öldürülen bu gencin annesi ise şu beyitleri okumuştu:

Onları müslüman bir kişi Allah'ın kitabını okuyarak
Korkmadan bu hükme davet etti.
Anneleri de onları görüyordu.
Ancak savaşı emrediyor ve savaştan alıkoymuyordu.

Hz. Ali taraftarlarının sağ kanat kuvvetleri onların sol kanadı üzerine hücum etmiş, aralarında şiddetli çarpışmalar meydana gelmeğe başlamış, bundan dolayı da Hz. Âişe'nin tarafında bulunanlar onun etrafında toplanmışlardı. Bunların büyük bir kısmı Dabbe ve Ezd kabilelerine mensup idiler. Her iki taraf arasındaki çarpışmalar günün ilk saatlerinden ikindiye yakın saatlere kadar sürmüş ve nihayet Basralılar hezimete uğramışlardı. Mağlubiyetten sonra Ezd kabilesine mensup biri: «Savaşı tekrarlayınız!» diye bağırınca Hz. Ali'nin oğlunun oğlu Muhammed ona bir darbe indirip elini kesmişti. Bundan sonra aynı kişi: «Ey Ezdoğulları, kaçınız!» diye bağırmış ve o sırada Ezd kabilesine karşı çok şiddetli hücumlar yapılmış ve çok kimseler öldürülmüştü. Bunun üzerine onlar: «Biz Ali'nin dini üzereyiz.» diye bağırmağa başlamışlardı.

Çarpışmaların sürdüğü bir sırada Ammâr b. Yâsir Hz. Zübeyr'in üzerine hücum etmiş ve onu mızrağıyla dürtmeye başlamıştı. Hz. Zübeyr ona: «Ey Eba'l-Yakazân! Beni öldürmek mi istiyorsun?» diye sormuş, Ammâr b. Yâsir de: «Hayır, ey Abdullah'ın babası! Çek git buradan, çek git buradan» diye söylenmişti. Yine çarpışmalarda Zübeyr'in oğlu Abdullah da yaralanmış ve kendisini yaralıların arasına atarak kurtulmuştu. Nihayet devenin ayakları kesilip yere ıhtırılmış, Muhammed b. Ebî Bekr de Hz. Âişe'yi hevdeciyle taşıyarak bir kenara koyup ona bir çadır kurdurmuştu. Hz. Âişe böyle istirahata alındıktan sonra Hz. Ali onun yanına gelerek şöyle demişti: «İnsanları toplayıp getirdin, işte sonunda dağılıp gittiler, Onları birbirlerine karşı kışkırttın, bir kısmı diğer bir kısmını öldürdü.» Hz. Âişe bunun üzerine: «Hükmü eline geçirdin, onun için müsamahalı davran. Yine ne mutlu bana ki senin cemaatınla imtihan edildim.» diye karşılık vermiş, sonra Hz. Ali onu yol için hazırlayarak yanında kadın ve erkekten oluşan bir topluluğu Medîne'ye göndermiş ve onun bütün ihtiyaçlarını sağlamıştı.

Ben Cemel vak'asıyla ilgili olarak Ebû Ca'fer et-Taberî'nin kaydettikleri dışında hiçbir şey kaydetmedim; çünkü o tarihçiler arasında en güvenilir olanıdır. Bazı tarihçiler ise bu olayla ilgili olarak eserlerini bir sürü boş laflarla doldurmuşlar ve arzuladıkları gibi yazmışlardır.

Cemel olayında öldürülenlerden bazıları şunlardı: Ashâbdan olup Talha b. Ubeydullah'ın kardeşi bulunan Abdurrahman, Amr b. Abdullah b. Ebî Kays b. Âmir b. Lüey ve el-Muhriz b. Hârise b. Rabîa b. Abdüluzza b. Abdişems. Bu sonuncusunu Hz. Ömer birara Mekke'ye vali tayin etmiş ve hemen arkasından azletmişti. Yine

bu olayda öldürülen Hz. Ali taraftarlarından biri Haccâc b. İlât'ın kardeşi Mu'riz b. İlât es-sülemî idi. Ayrıca Mes'ûd es-sülmânî'nin evlâtları olan Mücâşi ve Mücâlid de Hz. Âişe'nin taraftarları arasında öldürülmüş olup her ikisi de sahâbî idi. Mücâşi'nin kesin olarak Cemel olayında öldürüldüğü bilinir. Hz. Âişe'nin ölen taraftarları arasında Abdullah b. Hakîm b. Hizâm el-Esedî el-Kuraşi de vardı. Bu adam Mekke'nin fethi günü müslüman olmuştu. Yine bu olayda Rasûlullah (s.)'ın ilk hanımı Hz. Hatice'nin ilk eşinden olan oğlu Hind b. Ebî Hâla el-Üseyyîdî Hz. Ali'nin taraftarları arasında öldürülmüştü. Bu kişinin Basralılar arasında yer aldığı söylenirse de birinci rivayet daha doğrudur. Yine ashâbdan olup Hz. Âişe taraftarları arasında öldürülenlerden biri de Temîm kabîlesine mensup Bişr'in oğlu Hilâl b. Vekî' idi. Ayrıca Muavviz'in kardeşi Muâz b. Afrâ' da bu olayda öldürülmüştü. Bunların ikisi Hars b. Rifâa el-Ensârî'nin çocuklarıdır. Her ikisi Bedir gazvesinde bulunmuşlardı. Bunun Hz. Ali taraftarları arasında iken öldürüldüğü söylenir. Ayrıca başka bir rivayette ise Cemel vakasında ölmeyip daha sonraya kadar yaşadığı ve Harra olayında öldürüldüğü anlatılır.

Haricilerin Sicistân'a Gitmeleri

Cemel vak'asının sona ermesinden sonra bu yıl içinde Haseke b. Attâb el-Habati ile İmrân b. Fudayl el-Bercemî Arap bedevîlerinden ayak takımı denilebilecek kimselerle bir araya gelip Sicistan'ın Zâlik kentine doğru yöneldiler. Buranın halkı daha evvel isyan ettiği için buraya hücum etmiş ve birçok mallar ele geçirmişlerdi. Aldıkları mallarla Zerenc'e varmış, buranın Merzubân'ı da korktuğu için onlarla sulh akdetmiş ve şehre girmişlerdi. Hz. Ali bunların üzerine Abdurrahman b. Cerv et-Tâî'yi göndermiş, haricîlerin reisi Haseke onu öldürünce de Abdullah b. Abbâs'a mektup yazarak Sicistan üzerine dört bin adam ile birlikte birisini göndermesini emretmişti. Abdullah b. Abbâs da Kâs el-Anberî'nin oğlu Rib'î'yi Ebû el-Hur el-Anberî'nin oğlu Husayn ile birlikte Sicistan'a göndermişti. Sicistan'a vardıklarında Haseke karşı çıkmış, onlar da Haseke ile çarpışarak onu öldürmüşlerdi. Bu çarpışmaların neticesinde Rib'î Sicistan şehirlerine tamamen hakim olmuştu. Sicistan halkından olan Feyruz Husayn buraya gelen bu iki kumandandan biri olan Ebu'l-Hurrun oğlu Husayn'ın soyundan gelmekteydi.

Muhammed B. Ebî Huzeyfe'nin Öldürülmesi

Bu yıl içinde Ebû Huzeyfe'nin oğlu Muhammed öldürülmüştü. O, Yemâme savaşında öldürülen Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa b.

Abdişems'in oğluydu. Babasından sonra halef olarak kalmıştı. Ebû Huzeyfe onu Hz. Osman b. Affân'a teslim etmiş, o da Hz. Osman'ın yanında yetişmişti. Bir rivayette şarap içtiği ve Hz. Osman'ın ona had uyguladığı kaydedilir. Bunun üzerine Muhammed son derece ibadetlere bağlanmış ve takva sahibi bir insan olmuştu. Hz. Osman'ın hilâfeti devrinde vali tayin edilmesini isteyince Hz. Osman ona şöyle demişti: «Eğer bu işin ehli bir kimse olsaydın gerçekten seni vali yapardım.» Hz. Osman'ın bu arzusunu reddetmesi üzerine Muhammed Hz. Osman'a şöyle demişti: «Ben denizde gaza yapmayı arzu ediyorum. Bana müsaade et de Mısır'a gideyim.» Bunun üzerine Hz. Osman kendisine müsaade etmiş, hazırlıklarını tamamlayarak onu yola çıkarmıştı. Muhammed Mısır'a vardığında müslümanlar onun takvasını ve ibadete bağlılığını görünce kendisine bağlanmış ve etrafında toplanmışlardı. O da Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ile birlikte Savârî gazasına katılmıştı.

Ne var ki Ebû Huzeyfe'nin oğlu Muhammed bu kumandanı sürekli olarak ayıplıyor ve onu tayin eden Hz. Osman'ı tenkit ederek şöyle diyordu: «Rasûlullah (s.)'ın kanının akıtılmasını mübah kıldığı bir adamı vali olarak tayin etti.» Bunun üzerine Abdullah b. Sa'd Hz. Osman'a bir mektup yazarak: «Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekr, ikisi birlikte bölgemizde bir sürü fesatlar çıkartıp halkı bana karşı kışkırtıyorlar.» demiş, Hz. Osman da: «Muhammed b. Ebî Bekr o babasına ve ablasına havale edilir, iş biter, ancak Ebû Huzeyfe'nin oğluna gelince o benim oğlumdur ve kardeşimin oğludur. Benim terbiyemde büyümüş Kureyş'in bir yavrusudur.» diye karşılık vermişti. Abdullah b. Sa'd Hz. Osman'a ikinci bir mektup yazarak şöyle der: «Yavru büyüdü, tüylendi ve artık uçmak istiyor.» Bunun üzerine Hz. Osman Ebû Huzeyfe'nin oğlu Muhammed'e otuz bin dirhem ile gayet iyi süslenmiş ve donatılmış bir deve gönderir. Muhammed bu deveyi ve dirhemleri alıp Mısır'da bir camiye götürür ve müslümanlara hitaben şöyle der: «Ey müslümanlar! Görüyor musunuz, Osman bana rüşvet verip beni dinimde ve anlayışımda hileye uğratmak istiyor.» Bu sözleri üzerine Mısır halkı ona daha çok bağlanıp Hz. Osman'a kin beslememeye başlamışlar ve kendilerine reis olması konusunda ona bey'at etmişlerdi. Hz. Osman Muhammed'e bir mektup yazarak ona yapmış olduğu iyilikleri, kendisinin büyümesine ve yetişmesine harcadığı emekleri hatırlatarak şöyle demişti: «Bana teşekkür etmeni beklediğim bir sırada sana karşı yaptığım iyilikleri inkâr ettin.» Ancak Muhammed Hz. Osman'a cevap bile vermediği gibi ahaliyi kışkırtmada daha da aşırı gitmiş, Mısırlıların kalkıp Hz. Osman'ı mu-

hasara etmelerinde onları teşvik etmiş, onlara her türlü yardımlarda bulunmuştu.

Mısırlılar Hz. Osman'ı muhasara etmek üzere Medîne'ye gittiklerinde Ebû Huzeyfe'nin oğlu Muhammed Mısır'da kalmıştı. Bu arada Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh de oradan çıkıp gitmişti. Muhammed bundan sonra Mısır'a hâkim olmuş, Hz. Osman'ın öldürülüp de Hz. Ali'ye bey'at edildiği güne kadar burada vali olarak kalmıştı. Muâviye ve Amr b. el-Âs Hz. Ali'ye karşı birleşince Amr Mısır'a doğru yürümüş ve Kays b. es-Sa'd'ın vali olarak gelmesinden önce oraya varmıştı. Mısır'a girmek isteyen Amr bunu beceremeyince Muhammed b. Ebî Huzeyfe'yi aldatarak onun bin adamla birlikte çıkıp el-Arîş'e gitmesini sağlamış ve el-Arîş'te onu muhasara ederek mancınıklarla çıkartmağa çalışmış ve nihayet adamlarından otuz kişi ile birlikte el-Arîş hisarından inmeğe mecbur kalmış ve öldürülmüştü.

Ancak bu anlatılanlar pek de doğru şeyler değildir, çünkü Hz. Ali kendisine bey'at edildikten sonra ilk iş olarak Kays b. Sa'd'ı oraya vali tayin etmişti. Kays b. Sa'd'ın Mısır'a varmasından önce şayet Muâviye ve Amr. b. el-Âs Mısır'a girmiş olsalardı orayı tamamen ellerine geçirebilirlerdi, çünkü onları Mısır'a girmekten alıkoyacak resmi bir vali mevcut değildi. Bilinen bir husus vardır ki o da Muâviye ile Amr b. el-Âs'ın Mısır'a Sıffîn savaşından sonra hâkim olmalarıdır. Ancak doğrusunu Allah bilir.

Başka bir rivayette ise şöyle anlatılır: Mısırlıları Hz. Osman'ın üzerine gönderen Muhammed b. Ebî Huzeyfe'dir. Mısırlılar Hz. Osman'ı muhasara altına alınca Muhammed b. Ebî Huzeyfe Hz. Osman'ın valisi bulunan Abdullah b. Sa'd'ı Mısır'dan çıkararak burayı ele geçirmiş, Abdullah b. Sa'd da Mısır'ın dışına bir yere çıkarak Hz. Osman'ın durumunu gözetlemeye başlamıştı. Abdullah b. Sa'd yolda bir atlı ile karşılaşıp da bu atlı ona Hz. Osman'ın şehadetini bildirince: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn.» der. Arkasından müslümanların ne yaptıklarını sorunca adam ona Hz. Ali'ye bey'at edildiğini söyler. Abdullah b. Sa'd yine: «İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn.» der. Atlı adam: «Hz. Ali'nin emîr oluşunu Osman'ın öldürülmesi gibi bir musibet olarak mı telakki ediyorsun.» diye sorar. O da: «Evet» diye cevap verir. Atlı adam: «Galibe sen Abdullah b. Sa'd'sın» deyince de: «Evet, ben oyum.» diye karşılık verir. Bunun üzerine adam ona: «Eğer sen kendini kurtarmak istiyorsan bunun için gayret et, çünkü müminlerin emîri Hz. Ali seni ve adamlarını yakalayacak olursa ya öldürecek, ya da sürgün

edecektir. İşte benim arkamda Hz. Ali'nin tayin ettiği Mısır valisi geliyor.» der. Abdullah b. Sa'd ona kimin geldiğini sorunca adam: «Mısır'a Kays b. Sa'd b. Ubâda geliyor.» diye cevap verir. Bunun üzerine Abdullah b. Sa'd: «Yüce Allah Muhammed b. Ebî Huzeyfe'yi oradan uzaklaştırdı demek. O amcası oğluna karşı geldi, insanları ona karşı kışkırttı; halbuki Osman onu terbiyesine almış, onu yetiştirmiş ve her türlü iyiliklerde bulunmuştu. Böyle olduğu halde o Osman'a karşı her türlü kötülüğü işlemiş, Mısırlılar onu muhasara etmeğe giderlerken onları techiz etmiş ve onun öldürülmesine sebep olmuştu. Arkasından onun başına kendisine de Osman'a da uzak olan birisi vali olarak tayin edilmiş bulunuyor. O hâkim olduğu şehirlere bir ay bile olsun sahip olup da onların nimetlerinden yararlanamadan uzaklaştırılmış oldu.» şeklinde sözler söyler. Sonra Abdullah b. Sa'd süratle kaçarak Muâviye'nin yanına varır.

İşte bu rivayet Kays b. Sa'd'ın Muhammed b. Huzeyfe hayatta iken Mısır'a vali olduğunu gösteriyor. Doğru olan rivayet de budur.

Başka bir rivayette ise şunlar anlatılır: Amr b. el-Âs, Sıffîn savaşından sonra Mısır'a gitmişti. Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Amr'ı askerleriyle karşılamış, Amr b. el-Âss Muhammed'in yanındaki askerlerin çokluğunu görünce onunla bir araya gelmeyi sağlamağa çalışmıştı. Amr ona şöyle demişti: «İşte meydana gelen olayları görüyorsun. Ben iki çizgi arasında —Muaviye'yi kasdederek— bu adama bey'at etmiş bulunuyorum. Halbuki onun yaptığı birçok icraattan da hoşnut değilim. Yine çok iyi biliyorum ki senin adamın (Ali b. Ebi Tâlib) ondan daha üstün, İslâm'da ondan çok daha evveliyâtı olan ve bu işe çok daha lâyık bir kimsedir. Askersiz ve ordusuz olarak buluşmak üzere bana bir yer söyle ki orada bir araya gelelim. Sen yanına yüz adam al, ben de aynı şekilde yüz adam alayım ve birlikte oraya gidelim. Yanlarımızda da kınlarına sokulmuş kılıçlardan başka hiçbir şey olmayacak.» Her ikisi bu konuda anlaşmaya varıp birbirlerine söz verir ve el-Arîş'de buluşmak üzere ayrılırlar. Sonra Amr Muâviye'ye durumu bildirir.

Buluşma zamanı gelince yanlarına yüzer kişi alarak el-Arîş'e gelmişlerdi. Ancak Amr arka taraflarda durumu gözleyecek bir ordu bırakmıştı. Her ikisi el-Arîş'e varıp görüşmeye başladıklarında birden Amr'ın ordusu çıkagelmiş ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe aldatıldığını anlamış ve hemen al-Arîş'te bulunan bir köşke girerek orada kendisini savunmağa çalışmıştı. Onu bu köşkte muhasara altına alan Amr mancınıklarla taşlamış ve oradan çıkartarak esir alıp Muâviye'ye göndererek hapse atılmasını sağlamıştı. Bu arada

Muâviye'nin hanımı olan Karaza'nın kızı Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin halasının kızı olup Utbe'nin kızı Fâtıma'nın kızı idi. Ona yemek hazırlayıp hapishaneye gönderirdi. Bir gün ona yemek içinde bir törpü göndermiş, o da bağlı olduğu pıranga ve kelepçeleri bu törpü ile törpüleyip kırarak hapishaneden kaçmış ve bir mağarada gizlenmişti; ancak orada yaklanmış ve öldürülmüştü. Yine sözün doğrusunu Allah bilir.

Bir başka rivayete göre ise Hucr b. Adiyy öldürülünceye kadar hapiste kalmış, sonra oradan kaçmış, Mâlik b. Hubeyre es-Sekûnî onu kovalamış ve Hucr'a karşılık olarak Mâlik'i öldürmüştü. Mâlik b. Hubeyre Hucr için Muâviye'nin katında şefaatte bulunduğu halde Muâviye onun bu teklifini kabul etmemişti.

Başka bir rivayette ise şöyle anlatılır: Muhammed b. Ebî Bekr öldürülünce Muhammed b. Ebî Huzeyfe yanındaki bir miktar adamla Amr b. el-Âs'ın yanına gitmişti. Amr ona emân vermiş, arkasından bu emânına hiyanet edip onu Muâviye'nin yanına göndermiş ve Filistin'de hapsedilmesine sebeb olmuştu. Ancak Muhammed b. Ebî Huzeyfe buradan kaçtıktan sonra Muâviye onun bu davranışını hoş karşılamadığını müslümanlara anlatmıştı. Bunun üzerine Has'am kabilesine mensup Zallâm'ın oğlu Amr'ın oğlu Ubeydullah Muhammed b. Ebî Huzeyfe'yi takip edip onu Havran'da bir mağarada yakalamıştı. Bazı merkepler gelip mağaraya girmek istemiş, fakat birden ürküp geri kaçmışlardı. Oralarda mağaranın çevresinde ekip biçmekte olan kimseler «Bu merkeplerin kaçmasına bir sebep olmalı?» diye düşünmüşler, gidip mağaraya baktıklarında Muhammed b. Ebî Huzeyfe'yi görmüşler, sonra çıkıp gittiklerinde yolda Ubeydullah ile karşılaşmışlar, o da böyle böyle bir adamı görüp görmediklerini sorunca onun mağarada olduğunu söylemişlerdi. Ubeydullah onu mağaradan çıkartmış, fakat Muâviye'nin yanına götürmesi hâlinde onun serbest bırakılabileceğini düşünerek boynunu vurdurmuştu; çünkü Muhammed Muâviye'nin dayısının oğluydu (*).

Kays b. Sa'd'ın Mısır Valiliği

Hz. Ali bu yılın Safer ayında Kays b. Sa'd'ı Mısır'a vali tayin etti. Kays b. Sa'd Rasûlullah (s.)'ın ashâbından olup ensârın sancağını taşıyanlardan biriydi. Gayet isabetli görüşlere sahip olan cesur bir adamdı. Hz. Ali ona şöyle demişti: «Seni Mısır'a vali tayin ettim; kalk, oraya git. Güvendiğin ve sevdiğin adamlardan istediğini yanına al ve askerlerinle birlikte Mısır'a yönel. Senin böyle

(*) Muhammed'in babası Hüzeyfe Muâviye'nin dayısının oğluydu. Muhammed ise Muâviye'nin dayısının oğlunun oğludur. (Çeviren.)

adamlarında ve askerlerinde oraya varman düşmanlarına korku vereceği gibi, şanın için de daha iyidir. İyilik yapılması gereken kimselere iyiliklerde bulun, kötü kimselere karşı da sakın taviz verme. İnsanların her seviyede olanına karşı iyi davran, onlara karşı yumuşak ol. İnsanlara karşı yumuşaklıkla davranmak güveni getirir.» Kays, Hz. Ali'ye şöyle cevap vermişti: «Senin: "Mısır'a askerlerinle birlikte gir." demene bakarak, andolsun ben Medîne'den toplayacağım askerlerle oraya gitmem. Mısır'a götürmek üzere davet edeceğim askerlerin Medîne'de olması daha iyidir, çünkü senin ihtiyacın olduğu zaman onların senin yakınında bulunmaları gerekir. Onları sana karşı çıkan kimselere gönderirsin, istediğinde de askerlerine güç katmış olurlar.»

Kays daha evvel zikrettiğimiz gibi yedi arkadaşıyla birlikte Mısır'a gider. Oraya vardığında camide minbere çıkıp oturur ve Hz. Ali'nin Mısırlılara hitaben yazdığı mektubun getirilip cemaatın huzurunda okunmasını ister. Mektup Mısır halkına karşı okunur. Hz. Ali bu mektupta Kays'ı buraya vali tayin ettiğini, ona bey'at edip yardımcı olmalarını ve hak üzere onunla yardımlaşmalarını emretmektedir. Mektubun okunmasından sonra Kays ayağa kalkıp müslümanlara hitap eder. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra müslümanlara şöyle der: «Hakkı getirip batılı yok eden ve zâlimlerin vasıflarını belirten Yüce Allah'a hamdederim. Ey insanlar! Bizler Rasûlullah (s.)'tan sonra insanların en hayırlısı olarak bildiğimiz bir zata bey'at ederek buraya geldik. Siz de kalkın, Allah'ın kitabı ve Rasûlunun sünneti gereği ona bey'at edin. Eğer biz sizi böyle bir bey'ata çağırmasak sizin üzerinizde bizim böyle bir bey'at hakkımız olmaz.»

Sonra halk kalkıp Kays'a Hz. Ali adına bey'at etmiş ve böylece Mısır'da sukûnet meydana gelmişti. Kays b. Sa'd, Mısır'ın çevresine kendi görevlilerini göndermiş, fakat Harenbe adıyla bilinen bir köye adam göndermemişti; çünkü bu köyün halkı Hz. Osman'ın şehadet işini kendilerine bir kalkan yapmışlardı. Bu köye Kinâne kabilesine mensup bir adamla Müdlicoğullarından adı Yezîd b. Hars olan birisi reislik etmekteydi. Yezîd b. Hars Kays b. Sa'd'a haber göndererek Hz. Osman'ın kanını talep ediyordu. Diğer taraftan Mesleme b. Muhallid Hz. Osman'ın kanını talep etmeğe başlamıştı. Kays ona haber gönderip şöyle der: «Sana yazıklar olsun! Bana karşı mı geliyorsun? Allah'a yemin ederim Şâm'dan Mısır'a kadar her yerin benim olması karşılığında bile seni öldürmek istemem.» Buna karşılık Mesleme O'na şöyle haber gönderir: «Sen Mısır valisi olduğun sürece sana elimi uzatmayacağım.»

Kays ihtiyatlı ve akıllı bir adamdı. Harenbe halkına adam göndorlp şöyle demişti: «Ben sizi bey'at konusunda zorlamıyorum ve size ihtiyacım da yoktur.» Onlarla sulh yapıp haracını ve diğer zekatlarını rahatlıkla ve güzellikle toplamış ve hiç kimse de karşı çıkmamış, müminlerin emiri Cemel vak'ası için Basra'ya gidip gelene kadar da bu görevini sürdürmüştü.

Muâviye için yeryüzündeki Allah kullarının en tehlikelisi Mısır halkı ve Kays'ın oradaki valiliği olarak gözüküyordu. Hz. Ali Irak halkı ile, Kays da Mısır halkı ile Şâm üzerine yürüyecek olursa Muâviye her iki taraf arasında kalacaktı. Bu da Muâviye'ye son derece korku veriyordu. Bunun için Muâviye Kays'a şöyle bir mektup yazmıştı:

«Allah'ın selâmı üzerine olsun. Sizler Hz. Osman'ın bir kamçı vuruşunu, birisine hakaret edişini, birini sefere çıkarmasını, genç birisini vali tayin etmesini uygun görmeyip itiraz ettiniz. Bütün bunlara rağmen onun kanının helâl olmadığını da biliyorsunuz. Bunun için siz büyük bir günah işleyip ağır bir yük yüklendiniz. Ey Kays! Bu yaptıklarından dolayı Allah'a tevbe et. Senin Osman üzerine gönderilen adamlardan olduğunu biliyoruz. Adamına (Hz. Ali'ye) gelince onun da Hz. Osman'ı öldürmek için üzerine adamlar gönderdiği kanaatine vardık. Osman'ın katlinden dolayı senin bağlı bulunduğun topluluğun adamlarından hiçbirinin kemikleri bile kendini kurtaramayacaktır. Ey Kays! Eğer imkânın varsa Osman'ın kanını talep edenlerle birlikte ol ve bu konuda bize katıl. Eğer bize tabi olursan ben zafere erdiğim takdirde sana Irakayn'in sultanlığını veririm ve hayatta olduğum sürece de bu görevin başında sen olacaksın. Hakimiyetim devam ettiği müddetçe yine akrabalarından arzu ettiğin kimselere de Hicaz valiliğini vereceğim. Ayrıca başka istediklerini söyle ki ben onları sana rahatlıkla vereyim. Bu konuda bana görüşünü bildir.»

Muâviye'nin bu mektubunu alan Kays ona karşı kendisini korumağa karar verir, ancak savaşmak konusunda aslâ acele etmemeyi tercih edip şöyle bir mektup yazar: «Emmâ ba'd... Hz. Osman'ın katli konusunda söylediklerini anladım, ancak benim bu konu ile hiçbir alâkam yoktur. Benim adamımın da —Hz. Ali'yi kastederek— Osman'ın katli için çalıştığını ve insanları bu yolda aldattığını söylüyorsun. Bu konuda da hiçbir bilgim yoktur. Benim akrabalarımın kemiklerinin de Osman'ın kanından kendilerini kurtaramayacağını söylüyorsun. Oysa Hz. Osman'ın kanını ilk defa talep edecek olan benim akrabalarım ve aşiretim olacaktır. Sana uymam

konusunda söylediklerine gelince, benim bu konuda bazı düşüncelerim vardır, düşünmem gerekir. Bu söylediklerinde acele edilmemesi gerekir... Benim sana ihtiyacım yoktur ve benim tarafımda da hoşuna gitmeyecek hiçbir davranışta bulunulmayacaktır. Yüce Allah'ın neyi takdir edeceğini bizler ve sen görünceye kadar.»

Muâviye Kays'ın bu mektubunu okuyunca onun ne uzakta durduğunu ve ne de kendisine yaklaştığını görür. Bunun için ona ikinci bir mektup yazar:

«Mektubunu okudum, bana yakınlaştığını görmedim ki benimle barış halinde olduğunu kabul edeyim. Benden uzak da düşmedin ki seninle savaşma halinde olduğumu göreyim. Ancak benim gibi bir adamın, her türlü hile ve entrika yapabilecek bir kimsenin hile ve tuzağa düşmesi mümkün değildir. Elinde her türlü adamı, imkânları, atları ve silahları olan kimsenin mağlup olması mümkün değildir.»

Kays Muâviye'nin mektubunu görünce onunla cedelleşmenin ve ona karşı kendisini müdafaa edip sözü uzatmanın hiçbir fayda vermeyeceğini anlamış ve bunun üzerine düşündüklerini açığa vuran şöyle bir mektup yazmıştı:

«Emma ba'd. Beni aldatmak istemene, bana tamah etmene ve beni tuzağa düşürmek istemene hayret ediyorum! Beni insanların en hayırlısı, emirliğe en layık olanı, hakkı en iyi söyleyeni, en doğru yolda olanı ve Rasûlulah (s.)'a en yakın olan bir insana itaatten çıkarıp kötülüğe mi düşürmek istiyorsun? Ve dolayısıyla beni kendine boyun eğmeğe mi çalışıyorsun? Sana itaat etmek demek insanlar içerisinde ehliyetçe en uzak olan, insanlara zorla şahitlik ettirmeğe çalışana, sapık ve Rasûlullah (s.)'a en uzak olan birisine itaat etmek demektir. Sen yoldan çıkaranların ve yoldan çıkmış olanların torunlarındansın. Sen iblîsin tâğutlarından bir tağutsun. Senin benim üzerime gelip Mısır'ı atlarla ve adamlarla dolduracağın ve burayı istila edeceğine dair sözlerine gelince, vallahî eğer seni kendinden başka bir şeye önem veremeyecek şekilde kendinle uğraştırmasam belki söylediklerini yapabilirsin. ve's-selâm.»

Muâviye Kays'ın mektubunu alınca ondan ümidini kesip hazırlamış olduğu hilelerinin başarıya ulaşmadığını görür. Hz. Ali tarafından onu tuzağa düşürmeğe çalışır ve Şâm halkına şöyle der: «Sakın Kays b. Sa'd'a küfretmeyesiniz ve ona karşı gelmeyesiniz, Ona karşı halkı gaza ve sefer hazırlamayasınız, çünkü o bizim yandaşımızdır ve onun mektupları ve nasihatları bize gizlice ulaşmakta-

dır. Harenbe köyünde bulunan sizin kardeşlerinize nasıl davrandığını görmüyormusunuz? Onların azıklarını temin ediyor ve her türlü iyilikle onlara muamelede bulunuyor.»

Muâviye daha sonra Kays'tan gelmiş gibi bir mektup uydurmuş ve onun Hz. Osman'ın kanını talep ederek kendisiyle aynı görüşte olduğunu söyleyerek bu uyduruk mektubu Şâm halkına okumuştu.

Nihayet bu durumlar Hz. Ali'nin kulağına gelmiş, haberi Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Ebî Ca'fer kendisine ulaştırmışlardı. Ayrıca Şam'da bulunan Hz. Ali'nin bazı casusları da bu durumu Hz. Ali.ye anlatmışlardı. Hz. Ali bu duruma karşı hayrete düşer ve doğru olduğunu kabul etmek istemez. Sonra her iki oğlunu ve Abdullah b. Ca'fer'i çağırarak onlara durumu anlatır. İbn Cafer şöyle der: «Ey müminlerin Emîri! Şüphelendiğin şeyi bırak da şüphe etmediğin bir şeye yapışıver. Kays'ı Mısır'dan azlet.» Hz. Ali buna karşılık: «Vallahi ben bütün bu söylenenleri Kays için doğru kabul etmek istemem.» derse de Abdullah b. Ca'fer: «Onu Mısır'dan azlet; şayet söylenenler doğruysa o azlini kabul etmeyecek.» diyerek ısrar eder. Onlar bu şekilde durumu görüşürlerken Kays'tan Hz. Ali'ye bir mektup gelir ve bey'at etmeyen kimselere karşı takındığı tavrı bildirip onları öldürmediğini yazar. İbn Ca'fer: «İşte beni korkutan da budur. Bunları öldürmesi için kendisine emir ver!» deyince Hz. Ali Kays'a bir mektup yazarak el-Harenbe köyünde toplanan adamları öldürmesini emreder. Bu mektup Kays'a ulaşınca Hz. Ali'ye şöyle bir cevap yazmıştı:

«Hayret doğrusu! Sana saldırmaktan uzak durup düşmanlarına karşı yanında yer alabilecek bir kitleyi nasıl oluyor da öldürmemi emrediyorsun? Eğer biz onlara karşı kılıçları bileyecek olursak ve onları kışkırtırsak şunu iyi bil ki sana karşı düşmanına yardım ederler. Bu konuda benim dediklerime uy ve bundan gel, vazgeç! Doğru olan görüş onları kendi hallerine terketmektir, vesselâm.»

Hz. Ali Kays'ın bu mektubunu okuyunca İbn Ca'fer şöyle der: «Ey müminlerin emîri! Muhammed b. Ebî Bekr'i Mısır'a vali olarak gönder ve Kays'ı oradan azlet. Ben şahsen Kays'ın şöyle dediğini işittim: «Mesleme b. Muhallid'in öldürülmesiyle ayakta durabilecek bir hükümdarlık son derece kötü bir hükümdarlıktır.»

Abdullah b. Ca'fer Muhammed b. Ebî Bekr'in ana bir kardeşi idi. Bunun üzerine Hz. Ali Muhammed b. Ebî Bekr'i Mısır'a vali olarak gönderir. Başka bir rivayette ise Eşter en-Nehâî'yi gönderdiği

kaydedilmektedir. Ancak Eşter yolda giderken vefat ettiğinden dolayı arkasından Muhammed b. Ebî Bekr Mısır'a gönderilmişti. Muhammed Mısır'a Kays'ın yanına vardığında Kays ona şöyle der: «Müminlerin emirine ne oldu, onu ne değiştirdi? Acaba benimle onun arasına birisi mi girdi?» Muhammed: «Hayır.» der, «Bu hakimiyet bizim hakimiyetimizdir.» Bunun üzerine Kays: «Hayır, vallahi ben burada bir gün bile duracak değilim!» diyerek son derece kızgın olarak Medîne'ye doğru yönelir. Hz. Osman'ın taraftarlarından olan Hassan b. Sâbit Kays'ın yanına gelerek onunla alay etmeğe başlar ve şöyle der: «Osman'ı öldürdün, Ali'de seni görevinden azletti. Bu günahı yüklendin de karşılığında bir şey görmedin.» Kays da: «Ey kalbi ve gözü körolası adam! Vallahi eğer benim kabilemle seninki arasında bir savaş meydana gelmiş olsaydı senin boynunu vururdum.» diye karşılık verir

Sonra Mervân b. el-Hakem Kays'ı Medîne'de korkutunca o da Selh b. Huneyf ile çıkıp Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almıştı. Bunun üzerine Muâviye Mervân'a bir mektup yazarak kızmış ve şöyle demişti: «Vallahi, eğer Ali'ye yüz bin savaşçı ile yardım etmiş olsaydın benim için Kays b. Sa'd'ı ona göndermenden çok daha kolay gelirdi; çünkü onun görüşü ve yeri çok değişiktir.»

Kays Hz. Ali'nin yanına gelip olup bitenleri ona anlatmış ve Hz. Ali onun son derece büyük işler becerdiğini ve her türlü hile ve tuzakları geri çevirdiğini anlamıştı. O sırada Muhammed b. Ebî Bekr'in Mısır'da öldürüldüğü haberinin ulaşması üzerine de Kays'ın değerini daha çok anlamış ve birçok işte onun dediklerine uymuştu.

Muhammed b. Ebî Bekr Hz. Ali'nin mektubuyla Mısır'a vardığında kalkıp mektubu okur ve şöyle der: «Sizi ve bizleri hidayete erdiren ve her türlü hak konusunda ihtilâfa düşürdüğü halde doğruyu gösteren, cahillerin içinde bulunduğu birçok durumdan bizi koruyan Allah'a hamd olsun. Biliniz ki müminlerin emîri sizin işlerinizi ona havale etmiş ve beni size vali tayin ederek işittiğiniz gibi sizin işlerinizi bana havale etmiştir. Benim muvaffakiyetim ancak Allah'ın elinde olan bir şeydir. Ben O'na dayandım ve O'na güvendim ve O'ndan yardım dilerim. Emirliğim ve yapacağım işlerde Allah'a itaat ettiğimi görürseniz biliniz ki bu Allah'tandır ve onun hidayetindendir. Onun için Allah'a hamd ediniz ve benim haktan başka herhangi bir iş yaptığımı görürseniz mutlaka bana bildiriniz ve bu konuda bana serzenişte bulununuz. Ben bununla daha mutlu olurum ve sizin de göreviniz budur. Allah sizleri ve biz-

leri en iyi ve salih amoller işlemeğe rahmetiyle muvaffak kılsın.»

Muhammed, bir ay kadar Mısır'da durduktan sonra o Hz. Ali'ye bey'atlarını bildirmeyip kenara çekilen, Kays'ın kendilerine ihsanda bulunduğu adamlara haberler gönderip onlara şöyle der: «Bize tam olarak ya itaat ediniz ya da şehrimizden çıkıp gidiniz.» Onlar da şöyle cevap verirler: «Biz şimdilik bey'at etmeyiz. Bizi kendi halimizde bırak, bakalım neler olacak. Bizimle savaşmak konusunda da sakın acele etmeyesin.» Muhammed bunların dediklerine kulak asmamış, onlar da ona itaat etmemişlerdi. Sıffîn savaşı meydana geldiği zaman onlar hâlâ Muhammed'den sakınıyor ve korkuyorlardı.

Hz. Ali Muâviye üzerine gitmekten vazgeçip de iş hakem olayına havale edilince bunlar Muhammed'in üzerine yürüyüp onunla çarpışacaklarını ilân etmişler, Muhammed de Hars b. Cümhân el-Cu'fî'yi Harenbe köyü üzerine göndermişti. Burada Kinanaoğulları ve onlara katılanların başında Yezîd b. Hars bulunuyordu. Nihayet aralarında çarpışmalar meydana gelmiş ve Hars b. Cümhân'ı öldürmüşlerdi. Muhammed arkasından İbn Medâhim el-Kelbî'yi üzerlerine göndermiş, onu da öldürmüşlerdi.

Başka bir rivayette ise Muhammed b. Ebî Bekr ile Muâviye arasında bir sürü mektuplaşmalar olduğu anlatılır ki ben bunları herkesin işitmesinde bir fayda görmediğim için burada yazmağa gerek görmüyorum.

*
**

Bu yıl içinde, Cemel olayından sonra Merv merzubânı Ebrâz Hz. Ali'ye gelerek sulh akdetmişti. Hz. Ali Merv ve civarındaki reislere mektuplar yazmış ve onlarla sulh akdetmişken onlar buna uymamışlar ve baş kaldırarak Nisâbûr kalesinin kapılarını kapatmışlardı. Bunun üzerine de Hz. Ali bir rivayetle Huleyde b. Kurra, diğer bir rivayette ise İbn Turayf el-Yerbûî'yi Horasan'a göndermişti.

Amr b. el-Âs'ın Muâviye'nin yanına gidip ona tâbi olması:

Denildiğine göre Amr b. el-Âs Hz. Osman'ın katlinden evvel Medîne'den çıkıp Filistin civarlarına gidip yerleşmişti. Amr'ın Medîne'den çıkıp gitmesinin sebebi Hz. Osman'ın kuşatılmasından sonra şöyle demiş olmasıydı: «Ey Medîne halkı! Yüce Allah'ın zillete uğratmış olduğu bu adamın öldürülmesinden önce gücü yetenleriniz burada kalmasın. Ona yardım etmeğe gücü yetmeyenleriniz bu-

radan kaçıp gitsinler.» Sonra kendisi de çekip Medîne'den gitmişti. Ancak bu konuda daha önce zikrettiğimiz başka rivayetler de nakledilmektedir. Amr, Medîne'den iki oğlu, Abdullah ve Muhammed ile çıkıp Filistin'e gidip yerleşir. Bir gün Medîne'den gelmekte olan bir atlı Amr'a uğrar, Amr ona: «Senin adın ne?» diye sorar. Adam: «Hasîr» diye cevap verir. Amr: «O halde (Osman'ı kasdederek) o muhasara edilmiştir, ne durumdadır?» deyince adam: «Osman'ı muhasara edilmiş bir durumda iken bırakıp geldim.» diye karşılık verir. Birkaç gün sonra bir adam daha çıkıp gelir. Amr ona adını sorunca «Kattâl» olduğunu söyler. «Adam öldürüldü mü, ondan ne haber var?» diye sorunca da adam: «Osman öldürüldü. Ben onun öldürülmesinden çok kısa bir süre sonra Medîne'den ayrıldım.» diye söyler. Sonra üçüncü bir kişi Filistin'e doğru gelmiş, Amr adını sorunca «Harb» olduğunu söylemiş, bunun üzerine şöyle demişti: «Herhalde bir savaş olacak.» Ve arkasından adama Medîne'den ne haber olduğunu sorar. Adam müslümanların Hz. Ali'ye bey'at ettiklerini söyler.

Selm b. Zinbağ'ın şöyle dediği kaydedilir:

«Ey Arap ümmeti! Sizinle diğer Araplar arasında bir kapı vardı, o da kırılıverdi. Artık bunun dışında başka bir kapı arayınız.»

Arkasından Amr, şunları ilâve etmişti: «İşte bizim de istediğimiz buydu.»

Sonra Amr iki oğluyla birlikte aynen bir kadın gibi ağlayarak yola koyulur ve: «Ey Osman, hayanın ve dinin timsali!» diye bağıra bağıra Dımaşk'a varırlar.

Amr'ın bu işlerin olacağından az çok haberi olmuştu. Rasûlullah (s.), onu Ummân'a vali olarak göndermiş, o da Ummân'da bulunan ve doğruluğuyla tanınan bir râhibe giderek Rasûlullah (s.)'ın vefatının nasıl olacağını ve kendisinden sonra kimin başa geçeceğini sormuş, bu râhib Amr'a Rasûlullah'tan sonra Ebû Bekr'in başa geçeceğini, fakat çok kısa bir müddet kaldıktan sonra vefat edeceğini, arkasından yine onun kabilesinden ikinci bir adamın gelip uzun bir müddet başta kalacağını ve sonra aniden öldürüleceğini ve yine onun kabilesinden üçüncü bir kişinin başa geçip uzun bir müddet kalacağını ve bunun da sonunda bir kalabalık tarafından öldürüleceğini haber vermiş ve eklemişti: Fakat bu son derece kötü bir durum olacak. Aynı şekilde onun kabilesinden diğer bir kişi gelecek ve onun bulunduğu dönemde şiddetli bir savaş olacak, o da arkasından bütün insanların etrafında toplanmasından evvel öldü-

rülecek. Sonra gelecek emir mukaddes toprakların emiri olacak ve bunun da hüküm yılları uzun sürdükten sonra fırkalara ayrılan halk onun etrafında toplanacak ve sonra o da ölüp gidecek.»

Anlatıldığına göre, Amr Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberini aldığı zaman: «Bana Abdullah'ın babası derler Sibâ' vadisinde olduğum halde onu ben öldürdüm. Eğer onun arkasından bu işi Talha yürütecek olursa o Arapların en gencidir, eğer Ebû Talib'in oğlu bu işi yüklenecek olursa Osman'dan sonra başa geçeceklerden en hoşlanmadığım kişi de odur.» demişti. Hz. Ali'ye bey'at edildiğini öğrendiği zaman son derece üzülmüş ve insanların ne yapacağını beklemeye koyulmuştu. Nihayet Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in Basra'ya doğru yöneldiğini işittiğinde de onların ne yapacağını beklemişti. Cemel vakasını işittiğinde de daha çok sarsılmıştı. Bu arada Muâviye'nin Şâm'da Ali'ye bey'at etmediğini ve Hz. Osman'ın şehadetini kendisine konu edindiğini işitmişti. Amr Muâviye'yi Ali'den daha çok severdi. Bunun üzerine iki oğlu Abdullah ve Muhammed'i çağırarak durumu onlarla istişâre edip ne yapmak gerektiğini onlara sormuş ve şöyle demişti: «Ne dersiniz? Ali'ye bakacak olursak, bizim onun yanında hiçbir değerimiz olmadığı gibi bizim için de ondan bir hayır yoktur; çünkü daha evvel onun bize karşı tavrını biliyoruz. O yönetim işinde bizi kendisine ortak kılmaz.» Onun bu sözü üzerine oğlu Abdullah ona şöyle demişti: «Rasûlullah (s.) vefat etti. Ebûbekir ve Ömer onun arkasından geldi ve onlar da senden razı olarak vefat edip gittiler. Eğer bana soracak olursan bu işten uzak durmanı, bütün müslümanlar bir imamın etrafında birleşip, ona tam bey'at edinceye kadar kendi evinde oturmanı tavsiye ederim.» Sonra diğer oğlu Muhammed de şöyle konuşmuştu: «Sen Arapların ileri gelenlerinden birisin. Bu işin halledilip de senin bunda bir katkının olmamasını pek uygun görmüyorum.» Evlâtlarının bu sözleri üzerine Amr şöyle demişti: «Ey Abdullah! Senin dediklerine bakacak olursam bu sözler benim ahiretim ve dinimin selâmeti için çok daha hayırlıdır. Sen ey Muhammed! Bana dünyam için hayırlı, fakat ahiretim için çok şerli şeyler tavsiye ediyorsun.» Sonra kalkıp iki oğluyla birlikte Muâviye'nin yanına gitmişti. Şâm'a vardığında oradaki müslümanların Muâviye'yi Hz. Osman'ın kanını talep etmek konusunda teşvik ettiklerini görünce şöyle demişti: «Siz haklısınız ve davanızda hak sahibisiniz. Gerçekten mazlûm olarak öldürülen halifenin kanını isteyiniz.» Ancak Muâviye ona hiç de iltifat etmiyordu. Bunun üzerine Amr'ın oğulları ona şöyle demişlerdi: «Muaviye'nin sana iltifat etmediğini görmüyor musun? O halde çek ve bir başkasının yanına gidiver?» Amr

da Muâviye'nin yanına giderek ona şöyle demişti: «Vallahi senin bu tavrın beni hayretlere düşürdü. Ben sana iltifat ettikçe sen benden uzaklaşıp duruyorsun? Vallahi eğer senin yanında savaşacak olursam mutlaka halifenin kanını isteyeceğim. And olsun, nefsimize soracak olursak kiminle savaştığımızı biliyoruz. Onun yakınlığı, fazîleti ve İslâm'daki önceliği ve üstünlüğü malûmdur. Ancak biz bu konuda dünyalığı talep ettik.» Amr'ın bu sözleri üzerine Muâviye onunla barış yaparak ve ona iltifat eder. Amr da ona tabi olur.

Sıffîn Olayının Başlangıcı

Hz. Ali Cemel olayından sonra Basra'dan geri dönüp Kûfe'ye gelmiş ve Hz. Osman'ın Hemedân'a vali olarak tayin etmiş olduğu Cerîr b. Abdullah el-Beceli ile yine Hz. Osman tarafından tayin edilmiş olan Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays'ın kendisine bey'at etmek üzere yanına gelmelerini istemiş ve her ikisi Hz. Ali'nin yanına gelerek ona bey'at etmişlerdi. Bunu müteakiben Hz. Ali Muâviye'ye bir adam göndermek istemişti. Cerîr: «Muâviye'ye beni gönder, onunla bir yakınlığım ve arkadaşlığım vardır.» deyince el-Eşter: «Sakın onu göndermeyesin, çünkü onun gönlü Muâviye'ye daha çok yatkındır.» diye itiraz etmişti. Bunun üzerine Hz. Ali ise, el-Eşter'e şöyle demişti: Bırak onu bir gönderelim, bakalım bize ne haberler getirir.» Sonra da Cerîr'i eline verdiği bir mektupla Muâviye'ye göndermiş, mektubunda muhâcirlerle ensârın bey'at ettiklerini, ancak Talha ve Zübeyr'in bu bey'ata uymayıp kendisiyle savaştığını yazmış ve muhâcirlerle ensârın yapmış olduğu bey'ata uyup itaat etmesini istemişti.

Cerîr Muâviye'nin yanına gitmiş, Şâm'a vardığında Muâviye onu bekletip bu arada Amr b. el-Âs ile istişârede bulunmuştu. Amr Muâviye'ye Şâm ahalisini toplayıp Hz. Osman'ın kanını bahane ederek Hz. Ali ile savaşılmasını tavşiye etmiş, Muâviye de Amr'ın bu tavsiyesine uymuştu. Gerçekten Şâm halkı daha önce Nu'mân b. Beşîr'in kana bulanmış olarak getirmiş olduğu Hz. Osman'ın gömleği ile hanımı Nâile'nin koparılmış parmaklarını gördükleri anda bir hayli duygulanmışlardı. Kanlı gömleğin yanısıra Nâile'nin el ayasından bir parçaya bitişik olan iki parmağıyla baş parmağından bir kısım getirilen kesik uzuvlar arasında idi. Muâviye bu parmaklarla kanlı gömleği Şâm mescidinde minbere asarak her taraftan gelen adamlara göstermiş, kanlı gömlek ve onun içinde sarılı parmaklar minberde asılı olarak durmuş ve onu her gören mutlaka ağlamıştı. Şâm halkından bazı kimseler Hz. Osman'ın kanını dö-

kenlerle savaşıncaya kadar cünüplükten yıkanmanın dışında asla vücutlarına su değdirmeyeceklerine, yataga yatmayacaklarına ve kendilerine karşı çıkacak herkesi öldüreceklerine dair yemin etmişlerdi. Cerîr Şâm'dan dönerek Hz. Ali'nin yanına gelip Muâviye'nin Şam halkıyla kendisine karşı savaşmak üzere anlaştığını, Hz. Osman'ın şehâdetine ağlayarak: «Onu Ali öldürdü ve arkasından onu öldürenleri himaye etti» dediklerini ve kendisine karşı savaşıp, öldürmedikçe veya onun tarafından öldürülmedikçe bundan vazgeçmeyeceklerini söylediklerini anlatmıştı. Bunun üzerine el-Eşter Hz. Ali'ye: «Ben Cerîr'i göndermemen konusunda itirazda bulunmuş, onun düşmanlığını ve hilekârlığını sana anlatmıştım. Eğer beni oraya göndermiş olsaydın Muâviye'nin yanına gidip de hayırla açılmasını arzu ettiğimiz her türlü kapıyı açmış ve korktuğumuz her türlü kapıyı da kapatmadan bırakıp gelmezdim ve bu mutlaka daha hayırlı olurdu.» Eşter'in bu sözleri üzerine Cerîr şöyle der: «Eğer oraya gitmiş olsaydın seni mutlaka öldürürlerdi, çünkü Hz. Osman'ın katilleri arasında senin de adını zikrediyorlar.» Ancak Eşter şöyle karşılık verir: «Vallahi eğer ben onlara gitmiş olsaydım bana verecekleri cevap ve göstereceklerî tavır beni ilgilendirmezdi. Muâviye'yi öyle bir noktaya getirirdim ki bir an evvel karar vermeğe mecbur kalırdı. Eğer müminlerin emîri bu konuda benim tavsiyelerime uyacak olursa durumlar düzelinceye ve şüpheler kalkıncaya kadar seni hapsetmesi çok iyi olacak.» Cerîr, bunun üzerine çıkıp Karkîsiye'ye gitmiş ve oradan Muâviye'ye bir mektup yazmış, Muâviye'de ona yazdığı mektupta yanına gelmesini istemişti.

Anlatıldığına göre herhangi bir gerek olmadığı halde Cerîr el-Becelî'nin reddedilmesi ve geri gönderilmesi konusunda Muâviye'yi teşvik eden Şurahbîl b. Sımt el-Kindî idi.

Bunun da sebebi olarak şu olay anlatılır: Hz. Ömer Şurahbîl'i Irak'a Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yanına göndermiş, Sa'd b. Ebî Vakkâs da ona önemli mevkiler vererek kendisine yaklaştırmıştı. Bu arada aralarındaki bazı çekişmelerden dolayı Eş'as b. K'ays el-Kindî Şurahbîl'i kıskanıyordu. Cerîr el-Becelî de Hz. Ömer'e Irak'tan bir görevle gelmiş bulunuyordu. Eş'as Cerîr'den: «Eğer yapabilirsen Şurahbîl'i Hz. Ömer'in huzurunda yeriver.» şeklinde bir istekte bulunmuş, Cerîr de Hz. Ömer'in yanına geldiğinde Hz. Ömer ona Irak'tan ve müslümanlardan ne haberler getirdiğini sormuş, o da Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın iyiliğinden ve herkese iyi davrandığından söz ettikten sonra okuduğu beyitlerle Zebr ve Şurahbîl b. es-Sımt'ı kötülemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer Sa'd b. Ebî Vakkâs'a mektup yazarak Zebr ve Şurahbîl'i Medîne'ye göndermesini istemiş Sa'd da bun-

ların ikisini Medîne'ye göndermişti. Hz. Ömer Zebr'i Medîne'de bırakıp Şurahbîl'i Şam'a göndermiş, Şurahbîl, Şâm'a vardığında orada kendisine değer verilmiş ve ileri gelenler arasında yer bulmuştu, çünkü babası es-Simt, Şâm'a ilk gazaya çıkanlardan biri idi.

Cerîr b. el-Becelî Hz. Ali'nin mektubunu getirdiğinde Muâviye Şurahbîl'in gelmesini beklemiş ve geldiğinde Cerîr'in getirdiği mektubu haber vermişti. Şurahbîl: «Müminlerin emîri olarak Osman bizim halifemiz idi ve eğer onun kanını talep etmekte gücün yeterse bunu yap, aksi takdirde biz bir kenara çeker gideriz.» demiş, bunun üzerine Cerîr oradan ayrılıp Medîne'ye geri dönmüştü. Nihayet Hz. Ali yanında bulunan askerlerle en-Nuhayle'ye doğru çıkmış ancak Kûfe halkından Murre el-Hemedânî ve Mesrûk gibi kişiler Hz. Ali'ye katılmışlardı. Bunlar yanlarındaki adamlarla birlikte Kazvin'e gittiler. Mesrûk daha sonraları Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almadığından dolayı Allah'a tevbe ve istiğfar edip durmuştu. Hz. Ali en-Nuhayle'ye geldiğinde Abdullah b. Abbâs Basra halkıyla birlikte gelip ona katılmıştı. Hz. Ali'nin yola çıktığı haberini alan Muâviye Amr b. el-Âs ile istişâre etmiş, Amr da ona şöyle öğütte bulunmuştu: «Eğer Ali sana karşı gelirse sen de ona çekinmeden karşı çık. Sakın geri kalma, görüşlerinle ve hilelerinle ona karşı koymaya çalış. Muâviye savaş hazırlıklarına girişmiş, etrafındakiler de bu hazırlıklarda ona katılmışlardı. Amr b. el-Âs ahaliyi Hz. Ali'ye karşı teşvik ederek onun güçsüzlüğünü ve adamlarının azlığını anlatmağa çalışıyor, şöyle diyordu: «Irak halkı bölük bölük olmuş, onların cemaatleri dağılmış, moralleri bozulmuş, kılıçları da körelmiş bulunmaktadır. Basralılar ise öldürmüş olduğu kimselerden dolayı Ali'ye muhaliftirler. Cemel vakasında hem Basralıların hem de Kûfelilerin ileri gelenleri ölüp gittiler. Ali ise sizin halîfenizi öldürerek çok büyük bir grupla üzerinize geliyor. Sakın, sakın, akıtılmış kanınızı kaybetmeyesiniz ve bu kanın öcünü geciktirmeyesiniz.» Bundan sonra Muâviye Şâm askerlerini çeşitli gruplara ayırmış, Amr b. el-Âs ve iki oğlu Abdullah ve Muhammed'e birer sancak vermiş, aynı şekilde kölesi Verdân'a da bir sancak teslim etmişti. Diğer taraftan Hz. Ali de kölesi Kanber'e bir sancak vermişti. Nihayet Muâviye yola çıkmış, ancak sefere doğru yönelmekte acele etmemişti. Diğer taraftan Hz. Ali de Ziyâd b. Nadr el-Hârizî ile birlikte sekiz bin kişilik bir öncü kuvvet göndermişti. Arkasından Hz. Ali Şurayh b. Hânî ile birlikte dört bin kişilik bir yardımcı kuvvet de gönderdikten sonra kendisi Medâin halkının savaşçılarından bir miktar adam alarak yola koyulmuştu. Medâîn'de Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sakafî'nin amcası Sa'd b. Mes'ûd'u vali ola-

rak bıraktıktan sonra Nuhayle'den yola çıkmıştı. Mâbiğa b. Ca'de onunla birlikte bulunuyordu. Diğer taraftan Hz. Ali Medâin halkından Ma'kal b. Kays'ı üç bin kişilik bir kuvvetle Musul'a doğru göndererek Rakka'ya varmasını istemişti. Ma'kal Rakka'ya vardığında oranın halkına nehir üzerinde bir köprü yapmalarını ve bu köprüden Şâm'a geçileceğini söylemiş, ancak Rakka halkı buna pek yanaşmamış ve gemilerini Şâmlılar tarafına göndermişlerdi. Ma'kal b. Kays Menbic köprüsünden geçmek üzere oradan ayrılıp gitmiş ve Rakka'da yerine el-Eşter'i bırakmıştı. el-Eşter, Rakka halkına şöyle demişti: «Allah'a yemin ederim ki müminlerin emîrinin üzerinden geçeceği bir köprü yapmadığınız takdirde sizi kılıçtan geçirir, erkeklerinizi öldürür, mallarınıza el koyarım.» el-Eşter'in bu sözleri üzerine Rakka halkı bir araya gelip birbirlerine şöyle demişlerdi! «Buna Eşter derler ve gerçekten yeminini yerine getirecek adamdır. Hatta yemin ettiğinden daha fazla bir kötülükte de bulunabilir.» Bunun üzerine nehir üzerine bir köprü yapıp Hz. Ali ve adamlarının geçmelerini sağlamışlardı. Hz. Ali ve askerleri köprüden geçerken bir hayli izdiham olmuş, hatta bu arada Abdullah b. Ebîl-Husayn el-Ezdî'nin sarığı suya düşmüş, inip sarığını almış ve tekrar atına binmişti. Abdullah b. el-Haccâc el-Ezdî'nin de sarığı suya düşmüş, o da sarığını almak üzere inmiş ve almıştı. Bunların her ikisi de Sıffîn savaşında öldürülmüştü.

Hz. Ali Fırat nehrine vardığında Ziyâd b. Nadr el-Hârisî ile Şurayh b. Hânî'yi çağırarak onları Kûfe'den çıkıp geldikleri gibi, on iki bin kişilik bir ordu ile Muâviye üzerine göndermişti. Hz. Ali'nin kendilerini Kûfe'den Şam'a doğru göndermiş olduğu halde onların tekrar dönüp Hz. Ali'ye gelmelerinin sebebi şu idi: Onlar daha önce giderken Fırat nehrinin öbür yakasına geçmişler ve Ânât denilen yere vardıklarında Muâviye'nin Şâm askerleriyle üzerlerine geldiğini haber almışlar, bunun üzerine şöyle demişlerdi:

«Hayır, vallahi bizimle müslümanlar ve müminlerin emîri arasında bu vadi bulunduğu müddetçe kesinlikle savaşa girmeyiz. Yanımızda bulunan bu az sayıdaki askerle Şâm ordusunu karşılamamız doğru olmaz.» Bu sözleri söyledikten sonra Ânât'tan nehri geçip karşı tarafa varmak için gitmişler, fakat Ânât halkı kendilerine izin vermemişti. Oradan Hît şehrine gelip karşıya geçmek istemişler ve Hz. Ali'nin askerlerine katılmışlardı. Yanına vardıklarında Hz. Ali onlara: «Benim öncü kuvvetlerim arkamdan bana doğru geliyorlar.» diye söylenmişti. Şurayh ve Ziyâd ona olup bitenleri anlatmışlar, ancak Hz. Ali: «Siz her türlü kapıyı kapattınız.» demişti. Hz. Ali askerleriyle birlikte Fırat nehrini geçtikten sonra yi-

ne öncü kuvvetlerini önden göndermişti. Bu gidenler Şâm sınırına yaklaştıkları bir sırada Ebu'l-A'var es-Sülemî'nin başında bulunduğu Şâm kuvvetlerinden bazı askerlerle karşılaşmışlardı. Her ikisi durumu Hz. Ali'ye bildirmiş, Hz. Ali de el-Eşter'e süratle oraya varmasını emrederek şunları söylemişti: «Oraya vardığında onların emîri sensin, ancak sakın karşındaki adamlarla birden savaşa girişmeyesin. Onlar savaşa başladıklarında sen de savaşa girebilirsin. Onları bey'at için davet et ve bu konudaki görüşlerini al. Sakın onlara karşı beslemiş olduğun kinden dolayı bey'at etmeğe davet etmedikçe ve bu daveti tekrar tekrar onlara iletip durumlarını öğrenmedikçe çarpışmaya girişmeyesin. Sağ kanat kuvvetlerinin başına Ziyâd'ı, sol kanat kuvvetlerinin başına ise Şurayh'i getir. Savaşa atılmak isteyen biri gibi sakın onlara çok yaklaşmayasın. Ve ben sana yaklaşıncaya kadar da korkuya kapılmış bir kimse olarak uzaklarda kalmayasın. Allah nasip ederse ben de hemen senin arkandan orada olacağım.»

Sonra Hz. Ali Ziyâd ve Şurayh'e bir mektupla durumu bildirmiş ve el-Eşter'e itaat etmelerini tavsiye etmişti. el-Eşter Hz. Ali'nin tavsiyelerine uyarak onlara varmış ve savaştan uzak durmağa çalışmıştı. Akşama kadar Ebûl-A'var es-Sülemî üzerlerine saldırıncaya kadar öylece bekleyip durmuşlardı. Nihayet bu saldırıya karşı koymuş ve bir saat kadar çarpışmışlardı. Sonra Şâm askerleri geriye doğru çekilmiş ve ertesi gün Hâşim b. Utbe ve el-Merkal adındaki şahıs onları takip etmişti. Ebu'l-A'var da ona karşı tekrar saldırıya geçmiş ve o gün akşama kadar sabırla ve birbirlerine karşı çekinmeden savaşmışlar, sonra her iki taraf çekilip gitmişti. Daha sonra el-Eşter onlara karşı saldırıya geçerek: «Bana Ebu'l A'var'ı gösteriniz.» diye seslenmiş, onlar da buna karşı: «İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn.» demeğe başlamışlardı. Ebu'l-A'var bir gün önce bulunduğu yerin arka tarafında durmuş, el-Eşter de gelip bir gün evvel durduğu yerde askerlerini safa koymuştu. el-Eşter Sinân b. Mâlik en-Nehâî'ye şöyle demişti: «Kalk, el-A'var'a git ve onu teke tek çarpışmağa davet et!» Sinan: «Benimle mi, yoksa seninle mi çarpışmağa çağırayım?» diye sormuş. el-Eşter: «Eğer seninle kapışmasını emretsem yapar mısın?» deyince de: «Evet, vallahi eğer bana onların safları üzerine tek başıma hücum etmeyi emretsen derhal bunu yaparım.» diye karşılık vermiş, el-Eşter de ona duada bulunmuş ve: «Ebul A'var'ı benimle çarpışması için çağır» demişti. Sinan kalkıp Şâmlıların tarafına gitmiş; «Bana emân veriniz, ben elçiyim.» diyerek emân almış ve Ebu'l-A'var'ın yanına gidip ona şöyle demişti: «el-Eşter seni teke tek çarpışmağa davet ediyor.» Ebu'l-A'var

laka savaşmamızı ve suya böylece ulaşmamızı istiyorsan o zaman aramızda galip gelen suya ulaşsın ve suyu içsin.»

Bu haber Muâviye'ye ulaşınca adamlarına: «Bu konuda ne dersiniz?» diye sormuş, Velîd b. Utbe ve Abdullah b. Sa'd şöyle demişlerdi: «Onlar Affân'ın oğlunu su içmekten alıkoydukları gibi sen de onları alıkoy! Onları susamış olarak öldür, Allah da onların canlarını alsın.» Amr b. el-Âs ise şöyle demişti: «Onlarla suyun arasına girme, sen kana kana su içiyorken onları böyle susuz bırakma, onlarla suyun dışında başka türlü çarpış, kendinle Allah arasında olan duruma bak ve öyle karar ver.» Ancak Velîd ile Abdullah b. Sa'd yukarıda zikrettiğimiz sözlerini tekrar ısrarla söylemiş ve şunları ilave etmişlerdi: «Onları suya yaklaştırma, geceye kadar bu şekilde bırak. Eğer onlar bu konuda güç yetiremezlerse zaten çekip gidecekler. Bu geri dönüşleri de onlar için bir hezimettir. Suya yaklaşmalarına engel ol. Allah onları kıyamet gününde susuz bıraksın.» Bu durum karşısında Sa'sa'a şunları söylemişti: «Allah suyu facirlerden ve şu şarap içenlerden bile alıkoymaz. Allah'ın lâneti sizin ve bu fasık adamın üzerine olsun.» (Fasık derken Velid b. Utbe'yi kasdediyor). Sonra Sa'sa'a Velîd'e küfredip onu tehdit etmişti.

Başka bir rivayete göre ise Velîd b. Utbe ile Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Sıffîn olaylarında bulunmamışlardı.

Sonra Sa'sa'a geri dönerek orada geçen konuşmaları ve Muâviye'nin size görüşümü bildireceğim demesini Hz. Ali'ye bildirmişti. Muâviye diğer taraftan Ebu'l-A'var'ı suyun kenarına göndererek Hz. Ali taraftarlarını suya ulaşmaktan alıkoyması için emir vermişti. Hz. Ali, olup bitenleri işitince: «Onlarla su için çarpışınız.» diye emir vermişti. Eş'as b. Kays el-Kindî: «Onlara ben gideceğim.» diyerek Şâmlıların üzerine yürümüş, yaklaştığında birbirlerine karşılıklı ok atmağa başlamışlar, bir saat bu şekilde çarpıştıktan sonra mızraklarla birbirlerine saldırmış, sonra kılıçlarını çekerek bir saat kadar da sürekli kılıçlarla savaşmışlardı. Bu çarpışmaların akabinde Muâviye Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin dedesi Yezîd b. Esed el-Becelî el-Kasrî'yi Ebu'l-A'var'a yardım etmek üzere göndermişti. Bunların gelmesi üzerine Hz. Ali de, Şebes b. Rib'î er-Reyâhî'yi kendi kuvvetlerine yardımcı olarak göndermiş ve çarpışmalar hayli şiddetlenmişti. Arkasından Muâviye Amr b. el-Âs'ı büyük kuvvetlerle Ebu'l-A'var ve Yezîd b. Esed'e yardım etmek üzere gönderince Hz. Ali de el-Eşter'i büyük kuvvetlerle Eş'as ve Şebes'e yardımcı olarak göndermişti. Bu arada çarpışmalar bir hayli şiddetlenip durmuştu.

Hz. Ali'nin taraftarları Şâmlıların üzerine şiddetli hücumlarda

bulunup onların ellerindeki su menfezlerini ele geçirerek şöyle demişlerdi: «Vallahi bu sudan Şâmlılara bir damla bile içirmeyiz.» Ancak Hz. Ali taraftarlarına haber göndererek: «Siz sudan kendi ihtiyacınız kadar alın ve onlara suyu kesmeyin. Yüce Allah onların isyan ve zulümlerinden dolayı size zafer ihsan edip yardım etmiştir.» demişti.

Sonra Hz. Ali bu şekilde iki gün kalmış, onlara adam göndermediği gibi onlar tarafından kendisine gelen de olmamıştı. Nihayet Hz. Ali Ebû Amr b. Beşîr b. Amr b. Mihsan el-Ensârî'yi, Saîd b. Kays el-Hemdânî' ve Şebes b. Rid'î et-Temîmî'yi çağırarak onlara şöyle demişti: «Kalkın bu adama gidin ve onu Allah'a itaate ve cemaate bağlanmağa davet edin.» Bu arada Şebes Hz. Ali'ye şöyle demişti: «Ey müminlerin emîri! Sana bey'at etmesi hâlinde kendisine bir görev verilip memnun olacağı bir noktaya ve mevkie getirileceği konusunda vaatte bulunacak ve onu bu konuda istekli kılacak olursan belki bu bey'at etmesine etkili olabilir.» Bunun üzerine Hz. Ali de: «Kalkın, ona gidin ve bey'at etmek konusunda onu ikna etmeye çalışın. Bu konuda delil ileri sürün ve ne dediğini öğrenin.» diye konuşmuştu.

Bu olaylar bu yılın zilhicce ayının ilk günlerinde meydana gelmişti.

Nihayet kalkıp ona giderler ve sözü önce Beşîr b. Amr el-Ensârî alıp Allah'a hamd ve şana ettikten sonra şöyle konuşur: «Ey Muâviye! Bilmiş ol ki bu dünyan kaybolup gidecektir ve sen ahirete yöneleceksin. Bilki Yüce Allah seni dünyada yaptıklarından dolayı sorguya çekecek, bu yüzden ya mükâfatlandıracak, ya da cezalandıracaktır. Sana şunu hatırlatayım ki sakın bu müslüman cemaatın arasına ayrılık sokup bu ümmetin kanını heder etmeyesin.»

Muâviye birden onun sözünü keserek ona şöyle der: «Sen kendi adamına bunları tavsiye ettin mi?» Muâviye'nin bu sözü üzerine Ebû Amr: «Benim adamım senin gibi değildir. O gerçekten iyilik konusunda bu işe daha lâyık olması yanında, fazilet, dine bağlılık ve İslâm'a ilk girenlerden olmak ve Rasulullah'a (s.)'a olan yakınlık bakımlarından da daha üstündür ve bu iş onun hakkıdır.» deyince de Muâviye şöyle sorar: «Peki, Ali ne istiyor?» Amr bu soruya: «Allah'tan korkmanı, Allah'tan korkmanı sana tavsiye edip amcanın oğluna icabet ederek ona bey'at etmeni ve hakka yönelmeni istiyor ki bu senin dinin ve ahiretin için mutlaka daha hayırlıdır.» diye cevap verir. Muâviye şöyle der: «Peki bizler böyle yapıp da Affân'ın

oğlunun kanını terk mi edelim? Hayır, vallahi ben bunu kesinlikle yapacak değilim.»

Said b. Kays konuşmak ister, fakat Şebes b. Rib'î onun sözünü keserek Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şunları söyler: «Ey Muâviye! Mihsan'ın oğluna neler söylediğini iyice anlıyor musun? Vallahi istediğin bizim için gizli kapaklı bir şey değildir. Onları kendine çekip hevâ ve hevesleriyle meylettirmen ve itaat ettirebilmen şu sözleri tekrarlayıp durmanla mümkün olmaktadır: «Sen şöyle diyorsun: «Sizin imamınız haksız yere öldürüldü, biz de onun kanını talep ediyoruz.» İşte bu sözlerin üzerine bir sürü isyancı sana uyuyor ve bu davetine katılıyor. Senin bugün istemiş olduğun noktaya gelebilmek için ona yardım etmekte geciktiğini, onun öldürülmesine rıza gösterdiğini ve bunu arzuladığını iyi biliyoruz. Umulur ki bir kimse ile istemiş olduğu şey arasına Yüce Allah girer ve onu istediğine ulaştırmaz ve olabilir ki Yüce Allah bir gayeye ulaşmak isteyen kimseyi daha da ileri bir noktaya ulaştırır, muvaffak kılar. Vallahi bunların hiçbirinde de hayır olmayacaktır. Vallahi umduğun konularda eğer hataya düşecek olursan bugün Arapların en kötü insanı olarak tanınacaksın. Temenni ettiğin şeye ulaşabilmen ancak cehennem ateşine atılman karşılığında mümkün olabilecektir. Allah'tan kork ey Muâviye! Şu anda istediğin şeyden vazgeç ve bu konuda ayrılıklar çıkarıp Ümmetin arasına tefrika sokma.»

Bu sözlere karşılık Muâviye Allah'a hamd ettikten sonra şöyle demişti: «Her şeyden evvel benim burada gördüğüm husus, kavminin efendisi ve son derece şerefli ve üstün olan bir adamın sözünü kesip haberli olmadığın bir konuya girmen ve bilmediğin bir hususta sözler söylemendir. Ey kaba bedevî! Sen bilmediğin bir konuda yalan söyledin ve anlattığın her konuda da bir sürü yalanlar uydurdun; çek git yanımdan! Aramızda kılıçtan başka hiçbir şey olmayacaktır!»

Muâviye bu sözlerden sonra son derece kızmış ve gelen heyet de çıkıp gitmişti. Giderken Şebes b. Rib'î Muâviye'ye şöyle demişti: «Bizi kılıçlarla mı korkutuyorsun? Allah'a yemin ederim ki bu kılıçları önce biz sana ulaştıracağız.»

Bu heyet gelip durumu Hz. Ali'ye bildirince Hz. Ali etrafında bulunanlardan ileri gelen kimseleri çıkarmış, bunlara da bir hayli adam katılıp bir cemaat halinde savaş meydanına atılmışlardı. Muâviye de onlara karşı bir grup adam çıkarınca her iki taraf karşı karşıya gelip çatışmağa başlamışlardı. Âdetlerine göre, çarpıştıktan sonra her iki grup yerlerine çekiliyorlardı. Irak halkı ile Şam hal-

kının karşılıklı olarak hep birlikte çarpışmalarını pek hoş karşılamamışlar, bunun sonucunda pek çok insanın ölüp gitmesinden korkmuşlardı. Bu yüzden bu karşılıklı çarpışmalara bazen Hz. Ali, bazen el-Eşter, bir keresinde Hicr b. Adiyy el-Kindî, diğer bir seferinde Şebes b. Rib'î, Hâlid b. Muammer, Ziyâd b. Nadr el-Hârisî, Ziyâd b. Hasa'fa el-Temîmî, Said b. Kays el-Hemedânî, Ma'kıl b. Kays er-Reyâhî ve Kays b. Saîd el-Ensârî birer birer cemaatlarıyla çıkıp çarpışıyorlardı. Fakat bunlar arasında savaşa en çok atılan el-Eşter olmuştu. Muâviye de bunlara karşı Hâlid b. el-Velîd'in oğlu Abdurrahman'ı, Ebû'l-A'var es-Sülemî'yi Hâbib b. Mesleme el-Fihrî, İbn Zilkilâ' el-Himyerî, Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb'ı, Şurahbîl b. Sind el-Kindî'yi Humra b. Mâlik el-Hemdanî'yi çıkarmış ve çarpışmalar bu şekilde Zilhicce ayının başından sonuna kadar devam edip gitmişti. Bazen bir günde iki sefer karşılıklı çarpışmaların olduğu görülüyordu.

Bu yılın diğer olayları

Bu yılda Hz. Osman'ın şehâdetinden çok kısa bir müddet sonra Huzeyfe b. el-Yemân vefat etmiş ve Cemel olayına yetişmemişti. Ancak onun iki oğlu, Safvân ve Saîd babalarının vasiyeti üzerine Hz. Ali'nin yanında yer almış ve Sıffin savaşında öldürülmüşlerdi. Diğer bir rivayette onun H. 35. yılda vefat ettiği kaydedilirse de birinci rivayet, yani bu yılda vefat ettiği rivayeti daha doğrudur. Yine bu yılda Selmân el-Fârisî'nin vefat ettiği bazı tarihçiler tarafından kaydedilir. Onun rivayetlere göre en az 250 yaşında vefat ettiği söylenir. Hatta öldüğünde 350 yaşında olduğu ve Hz. İsa'nın bazı havârîlerine yetiştiği rivayet edilmektedir. Yine bu yılda Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Askalan'da vefat etmişti. Muâviye Sıffîn savaşına çıktığında bu savaşa onun yanında katılmak istememiş, bir kenara çekilmişti. Yine bu yılda Hz. Osman'ın katli için Mısır'dan gelenlerin başkanı olan ve Rasûlullah (s.)'a ağaç altında bey'at etmiş bulunan Abdurrahman b. Udeys el-Belevî vefat etmiştir. Başka bir rivayette onun Şâm'da öldürüldüğü kaydedilmiştir. Yine bu yılda Habeşistan muhacirlerinden ve Bedir ashâbından olan Kudâma b. Maz'ûn el-Cümahî vefat etmiştir. Aynı şekilde yine Bedir ashâbından Şeddâd'ın babası olan Amr. b. Amr el-Fihrî vefat etmiştir.

Yine bu yılda Hz. Ali Rey valiliğine Teym el-Lât kabilesine mensup Yezîd b. Hüceyye et-Temimî'yi tayin etmiş, o da Rey şehrinin haracından otuz binlik bir meblağı yemişti. Hz. Ali bir mektup ya-

zıp onu huzuruna çağırmış ve zimmetine geçirmiş olduğu malı ne yaptığını sormuştu. Yezîd bir şey almadığını söyleyince Hz. Ali ona kırbaçla bir kaç darbe vurduktan sonra hapse atmış, yerine kölesi Sa'd'ı görevlendirmişti. Bunun üzerine Yezîd kaçıp Şâm'a gitmiş, Muaviye ona bir sürü mal vermişti. Muâviye hilâfeti tamamen eline geçirene kadar Yezid Şam'da kalır, sonra Muâviye ile birlikte Irak'a gider ve Muâviye onu tekrar Rey valiliğine getirir. Başka bir rivayette ise Yezîd'in Hz. Ali ile birlikte Cemel, Siffîn ve Nehrevan olaylarına katıldığı ve bundan dolayı Hz. Ali'nin onu Rey valiliğine getirdiği kaydedilir. Daha evvel bunları zikrettiğimiz gibi doğru olan rivayet de budur.

H. 37. (M. 657 - 658) YIL OLAYLARI

(Sıffîn Savaşının Devamı)

Bu yılın Muharrem ayında Hz. Ali ile Muâviye arasında bazı konularda anlaşmalara varıldı. Bunlardan biri sulh yapma ümidi ile Muharrem ayında aralarındaki çarpışmaları durdurmaları idi. Bu müddet içinde aralarında elçiler gidip gelmişti. Hz. Ali'nin Muâviye'ye gönderdiği elçiler arasında Adiyy b. Hâtem, Yezîd b. Kays el-Erhabî, Şebes b. Rib'î ve Ziyâd b. Hasafa gibileri vardı.

Adiyy b. Hâtem elçilikle gitmiş olduğu Muâviye'ye Allah'a hamd ettikten sonra şöyle demişti: «Bizler Cenâb-ı Allah'ın aramızı bulup bizi birleştirmesi için gayret etmek, bu ümmetin birliğini sağlamak, dökülen kanları bir an evvel durdurmak, iki taraf arasında barışı sağlayıp aralarını bulmak için seni barışa davet etmeğe geldik. Senin amcanın oğlu müslümanların efendisi, en faziletlilerinden birisi, İslâm'a ilk girenlerden ve İslâm'da en çok tesiri olan şahsiyetlerdendir. Bütün müslümanlar ona bey'at etti, senden ve senin yandaşlarından başka muhalefet eden çıkmadı. Ey Muâviye, kendini koru; sana ve arkadaşlarına Cemel gününde diğerlerinin başına gelen musibetler gelmesin.» Adiyy'in bu sözleri üzerine Muâviye şöyle der: «Senin sanki arayı bulmak ve barışı sağlamak için değil de beni tehdit etmeğe gelmiş gibi bir halin var. Heyhât ey Adiyy! Şunu iyi bilin ki savaş çocuğuyum ve böyle saldırılar bana pek tesir etmez. Vallahi sen Osman'ın üzerine saldırtılan adamlardan ve Osman'ın katillerindensin. Osman'ın katlinden dolayı senin de öldürülmeni Allah'tan diliyorum.» Muâviye'nin böyle sözler sarfetmesi üzerine Şebes ve Ziyâd b. Hasafa ikisi birden söze karışarak ona şöyle derler: «Bizler seninle sulh yapmaya ve arayı bulmağa geldik, sen kalkmış bize hikâye anlatır gibi konuşup duruyorsun. Şu faydasız sözleri bir tarafa bırak da faydalı olacak konuda bize cevabını bildir.» Bu arada Yezîd b. Kays da şunları ilâve eder: «Bizler buraya sadece bize emredileni bildirmek ve senden duyduklarımızı da oraya götürmek üzere gelmiş bulunuyoruz. Bir hüccet olsun di-

ye sana bazı öğütlerde bulunmayı ve bazı şeyleri hatırlatmayı da terkedecek değiliz. Bunu yapmaktaki gayemiz tekrar müslümanlar arasında bir yakınlığın doğması ve cemaatin toparlanmasıdır. Bütün müslümanlar bizim arkadaşımızın —Hz. Ali'yi kastederek— faziletini biliyorlar ve bunu sen de biliyorsun. Bunun için Allah'dan kork ve sakın muhalefet etme ey Muâviye! Vallahi biz bu dünya hayatında ondan daha ileri derecede takva sahibi, zühde sarılmış ve her türlü hayır ve güzel vasıfları kendisinde bulunduran bir adama rastlamadık.»

Muâviye Allah'a hamd ettikten sonra şöyle der: «Siz bizi taate ve cemaate davet ediyorsunuz. Cemaate bakarsak, kendisine katılmağa bizi çağırdığınız bu cemaat bizim yanımızda vardır. Sizin adamınıza ve arkadaşınıza benim itaat etmeme gelince; bunu ona lâyık görmüyorum, çünkü o bizim halifemizi öldürdü ve cemaatimizi dağıtarak insanları bize karşı kışkırttı. Ayrıca adamınız Osman'ı öldürmediğini zannediyor. Biz onun bu zannını kabul ederiz. O zaman bize Osman'ın katillerini versin, onları öldürelim ve itaat edip bahsettiğiniz cemaate dönelim.» Bunun üzerine Şebes b. Rib'i «Ey Muâviye, Ammâr'ı öldürmek sana hoş mu geliyor, seni sevindiriyor mu?» diye sorunca Muâviye: «Beni bundan alıkoyacak bir durum mu var sanki? Eğer Sumeyye'nin oğlunu elime geçirecek olursam onu Osman'ın kölesine karşılık öldürürdüm.» diye cevap verdi. Bunun üzerine: «Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki dünyada akıllı insanlar azalıncaya ve yer yüzüyle fezâ senin üzerine daralıncaya kadar bu dediklerine ulaşamayacaksın.» dedi. Muâviye de: «Böyle olsaydı senin üzerine daha dar olacaktı.» diye karşılık verdi.

Nihayet bu gelenler yanından ayrılıp gittikten sonra Muâviye Ziyâd b. Hasafa'ya haber gönderip onunla tek başına oturmuş ve ona şöyle demişti: «Ey Râbîaoğullarının evlâdı! Ali bizim aramızdaki akrabalık bağlarını kopardı. İmamızı öldürüp onun katillerini korudu. Seni aşiretinle birlikte bize yardım etmeğe davet ediyorum. Vallahi eğer ben zafere erecek olursam sana kesinlikle söz veriyorum ki arzu ettiğin en büyük iki şehirden birine vali tayin ederim.» Ziyâd Muâviye'nin bu sözlerine: «Ben Rabbımdan bana gelen apaçık bir delil görüyorum. Allah bana iman nimetini ihsan ettikten sonra kalkıp günahkârlara yardımcı olamam!» demiş, sonra kalkıp gitmişti. Muâviye Ziyâd'dan yüz bulamayınca Amr b. el-Âs'a şöyle demişti: «Biz bunun aşiretinden tek bir kişiye bile teklifte bulunmayalım, çünkü onların kalbi tek bir adamın kalbi gibidir ve onlar bu konuda bize hayırlı bir şey söylemezler.»

Bu olaylardan sonra Muâviye Habib b. Mesleme el-Fihrî, Şurahbîl b. es-Sımt ve Ma'n b. Yezîd b. el-Ahnas'ı Hz. Ali'ye göndermiş, bunlar varıp Hz. Ali'nin huzuruna girmişlerdi. Bunlardan Habîb b. Mesleme hamd-ü senâ ettikten sonra şöyle demişti: «Osman son derece samimi bir halife olup Allah'ın kitabıyla amel eder ve onun emirlerine bağlı kalırdı. Onun hayatta olması size ağır geldi, bir an evvel ölmesini arzu edip ona karşı düşmanlık ettiniz ve nihayet onu öldürüverdiniz. Eğer Osman'ı öldürmediğini söylüyorsan o halde bize onun katillerini ver de onları öldürelim. Sonra yüklenmiş olduğun bu emirlikten vaz geç ki müslümanların işleri aralarında şûrâ ile olsun ve emîrlerini tekrar, yeni baştan seçsinler ve hep birlikte etrafında toplanacakları birine işlerini havale etsinler.» Bu sözler üzerine Hz. Ali şöyle demişti: «Senin azlimden ve bu işten söz etmeğe hakkın var mı ey annesi yitiresi adam! Sus! Senin bu konuda söz söyleyecek hiç bir hakkın ve yetkin yoktur.» Bunun üzerine Habîb: «Vallahi hoşuna gitmeyecek bir durumda beni karşında göreceksin.» demiş, Hz. Ali de: «Sen de kim oluyorsun? Başımıza musallat edilirsen Allah sana fırsat vermesin ve elinden geleni ardına koyma!» şeklinde karşılık vermişti. Sonra Şurahbîl: «Benim arkadaşımın söylediklerinden başka söyleyecek bir sözüm yoktur. Senin bize vereceğin başka bir cevap var mıdır?» diye sormuş, Hz. Ali: «Benim size söyleyecek başka bir şeyim yoktur.» diye cevap vermişti.

Sonra Hz. Ali Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra şunları söyledi: «Yüce Allah Hz. Muhammed (s.)'i hak ile gönderip insanları delâletten kurtararak yok olmalarını önledi ve her türlü ayrılıkları giderdikten sonra ruhunu kabzetti. Arkasından müslümanlar Ebû Bekir'i halife seçtiler. Sonra Ebû Bekir de kendisine sonra Ömer'i halife tayin etti. Ömer son derece adaletle hükmetmiştir. Bizler Rasûlullah (s.)'ın akrabaları ve yakınları olduğumuz halde her iki halifeye itaat etmeyi kendimize gerekli gördük. Sonra müslümanlar Osman'ı halife tayin ettiler. Tasvip etmeyip ayıpladıkları bazı icraatlarda bulunması üzerine de gidip onu öldürüverdiler. Sonra bana gelerek "bey'at al" deyince ben hep kaçındım. Onlar: "Müslümanların bey'atını al. Bu ümmet senden başkasına razı değildir. Müslümanların tefrikaya düşmelerinden korkuyoruz." diye ısrar ettiler. Bunun üzerine ben de onların bey'atlerini aldım. Bey'at ettiği halde bana karşı çıkan iki kişi ile Muâviye'nin İslâm'da her hangi bir önceliği ve İslâm'a bir bağlılığı ve yakınlığı söz konusu olmadığı halde serseri oğlu serseri gruplardan bir grup, o ve babası İslâm'a istemeyerek girdikleri güne kadar Allah'a ve Rasûlüne

harp açan bir adamın yaptıklarından başka zorluklarla ve muhalefetlerle karşılaşmadım. Fakat beni en çok hayrete düşüren husus da onunla beraber olmanız, ona bağlanarak peygamberimizin ehlibeytini terketmenizdir. Onlara düşmanlık beslemek ve muhalefet etmek, size yakışmazken nasıl oluyor da böyle davranıyorsunuz, ona hayret ediyorum! Haberiniz olsun ki sizi Allah'ın kitabına, peygamberin sünnetine, hakkı yerleştirip batılı yok etmeğe ve dinin emirlerini yerine getirmeğe davet ediyorum. Benim diyeceklerim bundan ibarettir. Kendime, size ve bütün müminlere Allah'tan mağfiret dilerim.» Hz. Ali'nin bu sözlerinden sonra, gelen bu iki elçi: «Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğüne şehadet eder misin?» diye sorunca Hz. Ali onlara cevaben şöyle der: «Ben onun zalim veya mazlûm olarak öldürüldüğünü söylemem.» Onlar da şöyle deyip ayrıldılar: «Biz Osman'ın zulmen öldürüldüğünü itiraf etmeyen kimselerden uzağız.» Bunun üzerine Hz. Ali şu iki âyeti okumuştu: **«Zira şüphesiz ki sen ölü kimselere duyuramazsın. Arkalarını dönmüş kaçarlarken sağırlara da davetini işittiremezsin. Ve sen o kör(ler)i sapıklıklarından ayırıp hidayet verici de değilsin. Sen ayetlerimize iman edecek kimselerden başkasına (söz) dinletemezsin. İşte müslüman olanlar onlardır.»** (1). Sonra Hz. Ali dönüp kendi adamlarına şöyle der: «Bunlar sizin haklı olduğunuz davada ve Rabbınıza yaptığınız itaatte kendi delâletleri yolunda sizden daha gayretkeş olmasınlar.»

Siffîn gününde Âmir b. Kays el-Hizmirî et-Tâî ile Adiyy b. Hâtem et-Tâî arasında sancağı taşıma konusunda ihtilaf çıkmıştı. Hizmir aşireti, Adiyy'in aşireti olan Benû Adiyy'den daha kalabalık idiler. Bu ihtilâf sırasında Abdullah b. Halife el-Bevlânî Hz. Ali'nin hazır olduğu bir anda şu sözleri sarfetmişti: «Ey Hizmiroğulları! Sizler Adiyyoğullarına üstünlük mü taslıyorsunuz. Sizde ve sizin babalarınız arasında Adiyy ve babası gibi bir adam var mıdır acaba? Reviye günü kasaba halkını ve kasabanın suyunu koruyan o değilmidir? Onun babası kabile reisi değilmiydi? Arapların en cömerdinin oğlu, o kendi malları talan edilirken komşusunun mallarını koruyan, o gadretmeyen, kötülük yapmayan, cimrilik etmeyen, yaptığı iyilikleri başa kakmayan ve pintilik etmeyen adam değil miydi? Söyleyin bakalım, babalarınız arasında onun babası gibi var mıydı? Var mıydı onun gibisi, getirin bakayım bir benzerini. İslâm'da sizden daha faziletli olup Rasûlullah (s.)'a giderken heyet başkanınız olan o değil miydi? O Nuhayle, Kâdisiyye, Medâin, Celûle, Nihâvend ve Tuster savaşlarında sizin reisiniz değil miydi?» Bu

(1) en-Neml, 27/80-81.

sözlerden sonra Hz. Ali: «Yeter artık ey Halîfe'nin oğlu!» demiş, sonra şöyle emretmişti: «Tayy kabilesi buraya gelsin, toplansın.» Hz. Ali'nin bu emri üzerine Tayy kabilesi gelir, onun önünde toplanır ve onlara şöyle der: «Bu vatanda sizin reisiniz kimdi?» Onlar reislerinin Adiyy olduğunu söyleyince İbn Halîfe: «Ey Müminlerin emiri! Onlara sor, onlar Adiyy'nin reisliğinden memnun değiller miydi?» Gerçekten Hz. Ali onlara bu soruyu sorunca onlar evet demişlerdi. Sonra Hz. Ali onlara şöyle der: «O halde Adiyy sancağı taşıma konusunda hepinizden çok hak sahibidir.» Bu sözler üzerine Adiyy sancağı eline almıştı. Daha sonraları Hicr b. Adiyy'nin komutanlığı sırasında, Ziyâd Abdullah b. Halîfe'yi çağırıp Hicr ile birlikte onu göndermek istemiş, sonra el-Cebeleyn bölgesine varmıştı. Adiyy, onu tekrar geri getirmeye ve ona bu hususta yardımcı olmaya sözvermişti. Ancak bu iş uzar gider. Bu olayı Allah izin verirse daha sonra tümüyle tekrar ele alacağız.

Muharrem ayı sona erince Hz. Ali birini çağırarak ona şöyle ilânda bulunmasını söyler: «Ey Şam halkı! Müminlerin emîri size sesleniyor, Hakk'a geri dönmeniz ve ona boyun eğmeniz konusunda sizden yardım diliyor. Bu isyanınızdan vazgeçin ve hakka yönelin. Ben size hakkı ve doğruyu göstermekten başka bir şey yapmış değilim. Allah hain kimseleri sevmez!»

Şam halkı ise kendi emirleri ve reislerinin etrafında toplanmışlardı. Muâviye ve Amr b. el-Âs çıkıp Şam askerlerini bölüklere ve birliklere ayırmış ve ahâliyi sürekli yığmaya başlamışlardı. Aynı şekilde Hz. Ali de askerlerini birliklere ayırmış ve onlara şöyle seslenmişti: «Onlar sizinle savaşa girişmedikçe sakın siz onlara saldırmayasınız. Allah'a hamd olsun ki sizin elinizde delilleriniz vardır ve onlara önce saldırmamanız da diğer bir delil olacaktır. Eğer onları mağlup ederseniz sakın kaçan adamı öldürmeyesiniz, yaralı bir kimseye de zarar vermeyesiniz. Hiç kimsenin avretini açmayasınız. Öldürülen kimselerin uzuvlarını kesmeyesiniz. Bu adamların karargâhlarına vardığınız zaman sakın kimsenin örtüsünü ve avretini açmayasınız. Hiç kimsenin evine girmeyesiniz ve onların mallarından hiç bir şeye el uzatmayasınız. Sakın, sakın bir kadını heyecanlandırıp korkutmayasınız. Bu kadınlar size küfretseler, sizin emîrlerinize ve salih kişilerinize dillerini uzatsalar bile sakın siz onlara ilişmeyiniz; çünkü onlar son derece zayıf ve güçsüz kimselerdir.»

Hz. Ali her gittiği yerde ve her an bu sözleri adamlarına söyleyip duruyordu. Yine adamlarına şunları söylemişti: «Ey Allah'ın kulları! Allah'dan korkun, gözlerinizi sakındırın. Seslerinizi alçal-

tın, az söz söyleyin. Kendilerinizi her türlü meşakkatlere, savaşa, yokluklara, yorgunluklara ve ok atmağa, yakından çarpışmalara, atların birbirine girip savaşın en şiddetli anına ve düşmanla göğüs göğüse gelmelere kendinizi alıştırın. Sonra «**Ey iman edenler, (savaşan) bir (düşman) topluluğuna çattığınız vakit sebât edin ve Allah'a ve Onun rasûlüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin, sonra korku ve zaafa düşersiniz. Rüzgârınız** (kesilip) gider. **Bir de sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.**» (1) ayetlerini okur ve şöyle devam eder: «Allah'ım onlara sabır ihsan et, onlara yardım eyle ve zafere ulaştırarak onlara en büyük ecri ver!»

Hz. Ali ertesi gün sabahleyin Kûfe askerlerinin başına el-Eşter'i, Basra askerlerinin başına Sehl b. Huneyf'i, Kûfeli yayaların başına Ammâr b. Yâsir'i, Basralı yayaların başına da Kays b. Sa'd'ı tayîn etmişti. Hâşim b. Utbe el-Mirkâ'e de sancağı vermiş, Mis'ar b. Fedaki'i Basra ve Kûfe halkının kurrâlarının başına geçirmişti. Muâviye de sağ kanadın başına İbn Zi'l-kilâ' el-Himyerî'yi, sol kuvvetlerinin başına Habîb b. Mesleme er-Fihrî'yi, öncülerin başına Ebû'l A'var es-Sülemî'yi, Dimaşk atlılarının başına Amr b. el-Âs'ı, yayalarının başına da Müslim b. Ukbe er-Mürrî'yi getirmiş, bütün askerlerinin başına da Dahhâk b. Kays'ı tayin etmişti. Şam askerlerinden bazıları birbirlerine ölüm üzerine bey'at etmişlerdi. Bunlar beş saf kadar olup birbirlerine sarıklarla bağlanmışlardı.

Safer ayının birinci günü her iki taraftan gruplar ileri atıldı ve günün büyük bir kısmında çarpışmayı sürdürdüler. Kûfelilerden savaşa girişen askerlerin başında el-Eşter, Şam halkından savaşa girenlerin başında da Habîb b. Mesleme vardı. Gün boyunca şiddetli bir şekilde çarpışmışlar, ancak bazıları diğerlerine acıdığı için geri çekilmişlerdi. Hz. Ali taraftarlarından atlılar ve yayaların başında Hâşim b. Utbe, Şamlıların başında ise Ebu'l-A'var es-Sülemî vardı. Aynı şekilde bunlar da akşama kadar çarpışmış, sonra geri çekilmişlerdi. Üçüncü gün Ammâr b. Yâsir ortaya atılmış, ona karşı Amr b. el-Âs çıkmıştı. Bunlar da şiddetli çarpışmalara girişmiş ve birbirlerini doğramışlardı. Ammâr b. Yâsir şöyle demişti: «Ey Iraklılar! Siz Allah'a ve rasûlüne karşı çıkıp onlarla mücadele eden, müslümanlara karşı isyan ederek müşriklere yardımcı çıkan adama bakıp durmak ister misiniz? Yüce Allah dinini aziz kılmak ve rasûlünü ortaya çıkarmak için Hz. Peygamber (s.)'i gönderdi. Ama o zaman bu adam ona yanaşmamış ve İslâm'a rağbet etmemişti. Rasûlullah (s.) vefat ettikten sonra da işte bugün gördüğünüz gibi müslümana adavet

(1) el-Enfâl, 8/45-46.

edip mücrim ve günahkâr bir adama tabi olmuş. İşte sizler ona karşı dayanın ve onunla savaşınız.»

Ammâr b. Yâsir atlıların başında bulunan Ziyâd b. Nadr'a şöyle demişti: «Şamlılar üzerine hücum et.» Gerçekten Ziyâd da Şamlılar üzerine hücum etmiş ve onunla birlikte müslümanlar da çarpışmalara girişerek savaşta sebat etmişlerdir. Ammâr b. Yâsir, Amr b. el-Âs'ın üzerine hücum ederek onu bulunduğu yerden uzağa atmıştı. O gün Ziyâd b. Nadr Müntefik kabilesinden olup ana bir kardeşi olan Amr b. Muâviye adında birisi ile teke tek vuruşmağa girişmiş, fakat karşı karşıya geldiklerinde birbirlerini tanımışlar ve ikisi de uzaklaşarak geriye çekilmişlerdi. Onlarla birlikte müslümanlar da geriye çekilmişti. Ertesi gün Muhammed b. el-Hanefiye diye meşhur olan Hz. Ali'nin oğlu savaş meydanına girmiş, ona karşı da Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb çıkarak her ikisi iki büyük birliğin başında şiddetli çarpışmalara girişmişlerdi. Bu çarpışmalar esnasında Ubeydullah Muhammed b. el-Hanefiyye'ye haber göndererek onu teke tek çarpışmağa davet etmişti. Muhammed Ubeydullah'a karşı çıkınca Hz. Ali atını sürerek oğlunun önüne geçip onu geri göndererek kendisi Ubeydullah'a karşı çıkmış, ancak Ubeydullah geriye dönüp gitmişti. Muhammed babasına şöyle demişti: «Bıraysandın onu öldüreceğimi ümid ederdim. Ey mü'minlerin emiri! Nasıl oluyor da bu fasığa karşı kendin karşı teke tek çarpışmağa çıkıyorsun? Sen onun babasından üstünsün.» Hz. Ali ise oğlunun bu sözüne şöyle karşılık verir: «Ey oğulcağızım! Sakın onun babası hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyesin.» Bu hadiseden sonra müslümanlar da çarpışma alanından geri dönmüşlerdi.

Sıffîn savaşının beşinci gününde Hz. Ali taraftarlarından Abdullah b. Abbâs savaş meydanına çıkmış, ona karşı da Velîd b. Utbe çıkarak şiddetli çarpışmalara girişmişlerdi. Bu çarpışmalar sırasında Abdulmuttaliboğullarına küfredilince Abdullah b. Abbâs onu teke tek çarpışmağa çağırmış, fakat Velîd bundan kaçınmıştı. Abdullah b. Abbâs bu çarpışmalar sırasında son derece büyük gayretler göstermişti. Savaşın altıncı gününde Kays b. Sa'd el-Ensârî ortaya atılmış, ona karşı da İbn Zi'l-Kilâ' el-Himyerî çıkıp çarpışmışlar, sonra her ikisi gruplarıyla birlikte geriye çekilmişlerdi. Çarpışmaların sürdüğü salı günü tekrar el-Eşter ortaya çıkmış, ona karşı Habîb dikilmiş, o günün öğle vaktine kadar son derece şiddetle çarpışmışlardı. O gün Hz. Ali şöyle demişti: «Bunlara toplucа hücum etmek için ne zamana kadar bekleyeceğiz?» Sonra o günün akşamı, salıyı çarşambaya bağlayan gece kalkıp Allah'a hamdederek şöyle demişti: «İstemediği bir iş yapılamayan, verdiği hüküm bozulamayan Allah'a

hamdolsun. Allah dileseydi mahlûkatından iki kişi arasında bile anlaşmazlık çıkmaz, ümmet arasında ihtilaf olmaz, fazileti az olanlar kendilerinden daha faziletlilerin faziletini inkâr etmezdi. Bizi de, bunları da mukedderat bu işe sürüklemiş bulunuyor. Rabbimiz bizi hem görüyor, hem işitiyor. Dilese intikamını çabuklaştırır, zâlimin yalanını ortaya koyar, hak da nereye varacağını bilirdi. Ancak O, dünyayı amel yurdu, ahireti de ebedî kalınacak yer kılmıştır. «**O kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırsın. Güzel davrananları da güzellikle mükâfatlandırsın.**» (1). Bilmiş olunuz ki siz yarın en güçlü kavim olacaksınız. Bu geceyi namaz kılarak, Kur'an okuyarak ve Allah'tan yardım ve sabır ihsan etmesini dileyerek geçirin ve yarın onları ciddiyetle karşılayın. Bu amellerinizde de sadık ve samimi olun.» Gerçekten bütün askerleri silâhlarını hazırlamağa başlamış, Ka'b b. Cü'eyl adındaki şahıs, askerler arasında dolaşarak şu beyitleri söylemişti:

Yarın ümmet acaip ve büyük bir işle sabahı karşılayacak, yarın yönetim ve hükümranlık galip gelenin eline geçecek.

Ben gerçekten yalan olmayan doğru sözler söyledim.

Yarın Arapların ileri gelenleri helâk olacak.

O gece sabaha kadar Hz. Ali bütün askerlerini iyice hazırlamış ve onlarla birlikte savaş meydanına girmişti. Muâviye de Şamlılarla birlikte çıkmış ve karşı karşıya gelmişlerdi. Hz. Ali Şam askerleri arasında bulunan kabilelerin yerlerini bir bir öğrenmiş ve Ezd kabilesine seslenerek şöyle demişti: «Ezd kabilesi sizindir.» Has'am kabilesine de: «Has'amlılar sizindir.» demiş ve Şam tarafındaki her bir kabileye karşı kendi tarafında olan kardeşlerini ve kabiledaşlarını çıkarmıştı. Ancak Şam askerleri arasında kendisinden adam bulunmayan kabilelerden bazılarını Irak tarafındaki diğer bir kabileye yardımcı kuvvet olarak eklemişti. Meselâ Buceyle kabilesinden Şam tarafında çok az kimse olduğu için bu kabileye mensup olanlar Lahm kabilesine ilave etmişti.

O gün çarşamba günü akşama kadar her iki taraf birbirlerine şiddetle girişmiş, çok şiddetli çarpışmalar olduğu halde akşama kadar galip veya mağlup olan belli olmamıştı. Ertesi gün Hz. Ali erkenden namaz kılmış ve Şamlılar üzerine büyük bir hamle yapmıştı. Hz. Ali'nin kuvvetlerinin sağ kanadında komutan olarak Abdullah b. Budeyl b. Verkâ' el-Huzâî, sol kanadın başında da Abdullah b. Abbâs bulunuyordu. Diğerleri de üç kısma ayrılmışlar, Ammâr ve Kays b. Sa'd Abdullah b. Budeyl'in yanında yer almışlardı. Müslü-

(1) en-Necm. 35/31.

manlar sancaklarının bulunduğu yerlerde ve merkezlerde yer tutmuşlardı. Ordunun merkezinde de, Medîne halkıyla birlikte, Kûfelilerle Basralıların tam ortasında Hz. Ali yer almıştı. Yanında bulunanların büyük bir kısmı Medîne halkından idiler. Bunların büyük bir kısmı ensârdandı, ayrıca yine Medîne halkından Huzâa ve Kinâna kabilesine mensup kimseler vardı. Hz. Ali bu şekilde Şamlıların üzerine atılmıştı. Diğer tarafta Muâviye karargâhını düzenlemiş, kendisi için gayet gösterişli bir çadır kurdurmuştu. Üzerine kumaşlar sermiş ve Şamlıların büyük bir ekseriyeti ona ölünceye kadar savaşacaklarına dair bey'at etmişlerdi. Dımaşk kuvvetlerinin atlıları onun bu çadırını koruyorlardı. Hz. Ali'nin sağ kuvvetlerinin kumandanı olan Abdullah b. Budeyl Muâviye'nin sol kuvvetleri kumandanı olan Habîb b. Mesleme üzerine atılmış, çok geçmeden Şamlıları Muâviye'nin çadırına kadar püskürtmüştü. Bunlar öğle saatlerinde kendilerini Muâviye'nin çadırı yanında bulmuşlardı. Abdullah b. Budeyl adamlarını savaşa teşvik ederek şöyle demişti: «Muâviye kendisinin aslâ hakkı olmayan bir şeyi iddia etmiş, hakkı ve hak ehlini terkederek onlarla ayrılığa düşmüş ve kendisine denk olmayan kimselere karşı inatlaşmıştır. Hakkı yok etmek için de batıl yolla mücadeleye girişmiştir. O Araplardan ve bedevilerden bir çok grubu ve delalet ehlinden bir çok kimseyi size karşı salıvermiştir. Muâviye bu insanların kalplerine fitne tohumlarını ekmiş, bu işi onların boyunlarına yıkmış, hilelerine daha çok hileler katarak onları size karşı çıkartmıştır. İşte siz de bu zalim ve isyancılarla çarpışınız ve aslâ onlardan korkmayınız. **«Onlarla savaşınız. Allah onları sizin ellerinizle azaba uğratsın. Sizi onlara üstün getirsin ve müminlerin göğüslerini ferahlandırsın.»** (1). Ayrıca Hz. Ali de kendi taraftarlarını savaşa teşvik ederek şöyle demişti: «Saflarınızı düzgün tutun, birbirine kenetlenmiş duvar taşları gibi olun. Aranızda zırhlı olanları öne geçirin, zırhsız ve miğfersiz olanları da arkaya çekin. Çarpışmalarda dişlerinizi sıkın, bununla kılıç darbelerinin tepenize inmesini önlersiniz. Sağa sola yayılın, böylece kendinizi mızraklardan daha iyi korursunuz. Savaşırken önünüze bakın, çünkü o kalplerin sükûn bulması ve sebat için daha etkilidir. Sakın bağırıp çağırmayasınız, seslerinizi kesiniz; çünkü bu yenilgiye daha çabuk götürür ve böyle yapmak insanı daha vakarlı kılar. Sancaklarınıza dikkat edin, onları yana yatırmayın, sakın elinizden bırakmayın ve onları yalnız cesur olanlarınızın eline verin. Sıdk ve sabrı Allah'tan dileyin. Biliniz ki sabırdan sonra sizin üzerinize Allah'ın yardımı inecektir.»

Diğer taraftan Yezîd b. Kays el-Erhabî kalkmış ve insanları teş-

(1) et-Tevbe, 9/14.

vik ederek şöyle demişti: «Müslüman kişi kendi dininde ve görüşünde gerçekten hakkı teslim eden kişidir. Fakat bu karşımızdakiler vallahi bizim kaybettiğimiz bir dini ikame etmek veya yok ettiğimiz bir hakkı yaşatmak için bizimle çarpışıyor değillerdir. And olsun onlar bu dünyada son derece zalim ve zorba bir hükümdar olmak için bizimle çarpışıp duruyorlar. Eğer onlar size hâkim olurlarsa —ki Allah onlara hâkim olma ve bu konuda sevinme fırsatı vermesin— aynen sefih ve dalalet ehli olan Said, Velîd ve İbn Âmir gibi her biri kendi diyeti babasının, dedesinin diyetleri için cevaz verir ve: «Bu benim için câizdir ve bunda benim için asla bir günah yoktur» der dururlar. Sanki onlar bu ümmetin mallarını babalarının malını dağıtır, onu istedikleri gibi kendilerine alıkoymuşlardı. Fakat bu mallar Cenâb-ı Allah'ın mızraklarımız ve kılıçlarımızla bize ganimet olarak ihsan ettiği mallardır. Ey Allah'ın kulları! Şu zâlim kimselerle çarpışınız. Şunu iyi biliniz ki, onlar size hükümran olacak olurlarsa sizin dininizi ve dünyanızı fesada uğratırlar. Siz bunları çok daha önceden biliyorsunuz, onlardan haberdarsınız. Vallahi onlar bu güne varıncaya kadar sadece kötülük yolunda ilerlemişlerdir.»

Abdullah b. Budeyl Şamlıların üzerine şiddetle atılarak Hz. Ali' nin sağ kanat kuvvetleriyle birlikte Muâviye'nin çadırının bulunduğu yere kadar varmıştı. Ancak o anda, ölünceye kadar çarpışacaklarına dair söz veren Şamlılara Muâviye bir emir vererek Abdullah b. Budeyl'e karşı yürümelerini ve ona karşı koymalarını emretmişti. Muâviye'nin sağ kanat askerleri ile sol kanattaki Habîb b. Mesleme'nin yanında bulunanlar Hz. Ali'nin sağ kanadı üzerine birden hücum ederek onları mağlûp etmişlerdi. Bunlar öyle bir şekilde dağılmışlardı ki Irak ehlinin sağ kol ve sağ kanat kuvvetlerinden Abdullah b. Budeyl'in yanında iki yüz, üç yüz kişiden başka kimse kalmamıştı. Bunlar birbirine iyice kenetlenmişlerdi, çarpışmalara devam ediyorlardı. Fakat müslümanların gözü sanki korkuvermişti. Bunun üzerine Hz. Ali Sehl b. Huneyf'e yanında bulunan bir grup Medîne'li ile ortaya atılmasını emretmişti. Bunlara da aynı şekilde Şam askerlerinden büyük bir kitle karşı koymuş, sağ kuvvetlerinin yanına sıkıştırıncaya kadar üzerlerine hamle etmişlerdi. Bu sağ kol kuvvetleriyle merkezde bulunan Hz. Ali'nin arasında Yemen halkı yer almıştı. Bunlar da yenilgiye uğrayıp geri çekilince ve Hz. Ali'nin yanına gelinceye kadar geri gelen askerler hezimete uğramış oldular. Bunun üzerine Hz. Ali savaş alanına yaya olarak girmiş ve onun sol kanat kuvvetlerinden Mudar kabilesi de dağılınca yalnız Rabîa kabilesi savaşa devam etmişti. Hz. Ali'nin evlâtlarından Hasan, Hüseyin ve Muhammed onunla birlikte, oklar yağmur gibi sağdan, sol-

dan ve omuzlarının üstünden geçtigi halde ilerleyip durdular. Şamlıların arasında hiç bir kimse yoktu ki Hz. Ali ile karşılaşmış olsun da mutlaka geri dönmüş olmasın. Nihayet Ebû Süfyân'ın veya başka bir rivayette Hz. Osman'ın kölesi olan Ahmer onu görmüş ve ona doğru ilerlemişti. O sırada Hz. Ali'nin azatlısı bulunan Keysân Ahmer'in üzerine atılmış ve birbirlerine girmişlerdi. Meydana gelen bu çatışmada el-Ahmer Keysân'ı öldürmüştü. O esnada Hz. Ali Ahmer'in zırhının bir kenarından yakalamış, omuzlarından tutup havaya kaldırarak birden yere çalmış ve iki omuzuyla bir kaç kaburga kemiği kırılıvermişti. Şamlılar Hz. Ali'ye yaklaşmışlar, fakat yaklaştıkları gibi birden geri dönmüşlerdi. Bu arada Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan, babasına şöyle demişti: «Peki böyle bir durumda neden daha da ileriye yürümedin de bu adamlara karşı koymadın.» Hz. Ali oğlunun bu sözüne şöyle karşılık vermişti: «Ey oğulcağızım! Senin babanın belli bir eceli vardır. Bundan ileri gidemeyeceği gibi koşarak gitmesi bu ecelini geciktirmez, yavaş yürüdüğü için de bu eceli daha erken gelip çatmaz. Senin baban o gün gerçekten üzerine ölüm mü düşmüştü yoksa kendisi mi ölüme yaklaşmış diye aldırış etmez.» Sonra Hz. Ali Rabîa kabîlesinin bulunduğu yere varınca en yüksek sesiyle, sanki hiç de tasalı ve üzüntülü değilmiş ve müslümanların hiç de üzüntüleri yokmuş gibi: «Bu sancaklar kimindir?» diye sormuş, Rabîa kabîlesine ait olduğu söylenince şöyle demişti: «Bunlar öyle sancaklardır ki Cenab-ı Allah onların sahiplerini korumuş, onlara sabırlar ihsan etmiş ve savaşta sebât etmeleri için onlara güç vermiştir.» Sonra Hudaym b. Münzir'e: «Ey genç adam! Sen şu sancağını bir zira' kadar ileriye götürebilir misin?» diye sormuş, genç adam: «Değil bir zirâ', on zirâ' bile ileriye götürebilirim» demiş ve sancağı alıp karşı tarafın kuvvetlerine doğru yürüyüp gitmiş, Hz. Ali: «Dur.» deyinceye kadar ilerlemişti. Rabîa kabîlesinin yanına vardığı zaman onlar birbirlerine seslenerek şöyle demişlerdi: «Ey Rabîa kabîlesi! Eğer müminlerin emîri sizin aranızda öldürülecek olursa, sizden tek bir kişi sağ kaldığı takdirde Araplara karşı rezil oldunuz demektir.» Sonra gerçekten benzeri görülmemiş büyük ve şiddetli bir çarpışmaya girişmiş ve örnek bir mücadele ortaya koymuşlardı.

Hz. Ali karşı tarafın ordularına doğru ilerlerken el-Eşter'e rast gelmişti. el-Eşter sağ kanat kuvvetlerinin önünde oturmuştu, sanki korkar gibi bir hali vardı. Hz. Ali ona: «Ey Mâlik!» diye seslenmiş, o da: «Buyrun ey müminlerin emîri!» diye cevap verince Hz. Ali şöyle demişti: «Git şu adamlara şunları söyle: «Aslâ acze düşüremeyeceğiniz ve dünya hayatında kurtulamayacağınız ölümden nereye kaçıyorsunuz? Bu dünya hayatı bize aslâ kalacak değildir.» el-Eşter gidip adamlarını karşılamış, yenilmiş olarak geri dönerlerken onlara Hz.

Ali'nin söylediklerini duyurmuş ve şöyle seslenmişti: «Ey insanlar! Ben Eşter'im, bana doğru geliniz.» Bir kısmı el-Eşter'e doğru yanaşmış, bir kısmı ise çekip gitmişti. el-Eşter bir daha seslenerek: «Ey insanlar! Sizin bu güne kadar savaştığınız insanların en kötüleri bu gün kendileriyle savaştığınız kimselerdir. Ey Mezhic kabîlesi! Bana doğru geliniz.» deyince Mezhic kabilesi ona doğru gelmiş, o da onlara şöyle demişti: «Siz Rabbinizi razı etmiş ve düşmanınızı bu konuda Allah'ı razı edecek şekilde karşılamış değilsiniz. Peki böyle olduğu halde nasıl savaş çocukları olduğunuzu söyleyip duruyorsunuz? Sizler her türlü akın yapan adamlardınız hani? Hani siz sabah aydınlığının genç adamlarıydınız? Hani siz düşmanını kovalayan süvariler idiniz? Hani siz ölümü tabiî karşılayan kahramanlardınız? Hani sizler o Mezhic kabilesi idiniz de sizden evvel ve sizden daha çabuk intikam alan kimse olmuyordu ve sizin aslâ kanınız dökülmüyordu? Bugün işte intikam günüdür. Siz dininize yardımcı olunuz ve bu konuda samimi davranınız. İşte karşınızda düşmanınız sizi karşılamayı bekliyor. Allah sadıklarla beraberdir.» Sonra el-Eşter Şam halkını işaret ederek: «Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bu adamlar içerisinde bir sineğin kanadında bulunan ufacık bir şey kadar dinî gayreti olan bir tek kimse mevcut değildir. Şu yüzünüzdeki karalığı giderin de tekrar kanı ve rengi dönsün. Siz bu büyük topluluğun ve kalabalığın yanında olunuz, çünkü Cenâb-ı Allah, onda bir gedik açacak olursa etrafındakiler de onu takip eder ve bunlar çözülüp gider.»

Sonra bu Mezhic kabilesi el-Eşter'e hitap ederek: «Bizi istediğin gibi bulacaksın» demişlerdi. el-Eşter onların en kalabalık bulunduğu ve sağ kanatlarının yenildiği yere doğru gitmiş, onları tekrar toplamış ve Hemdan'dan sekiz yüz kadar bir savaşçı grubuna rast gelmişti. Bu savaşçılar sağ kanatta gerçekten yüz seksen asker ve on bir reisleri öldürülünceye kadar yerlerinde sabretmişlerdi. Bunların ilki Züeyb b. Şüreyh olup ondan sonra Şurahbîl, arkasından Mürsid öldürülmüşlerdi. Sonra Şüreyh'in oğulları Hübeyre, Yerîm ve Sümeyr de öldürülenler arasında idiler. Bunların öldürülmesinden sonra sancağı Beşîr'in iki oğlu Amîre ve Hars ellerine almış, onlar da öldürülmüşlerdi. Arkasından Zeyd'in oğulları Süfyân, Abdullah ve Bekr sancağı ellerine almış, fakat hepsi de öldürülmüşlerdi. Bunların sancaklarını Vehb b. Kureyb eline alarak kavminden geri kalanlarla birlikte ileriye atılmıştı. Şöyle diyorlardı: «Keşke bizim sayımız kadar Araplardan başka bir grup olsaydı da bizimle ölüm üzerine sözleşiverselerdi. Ölüm üzerine sözleşelim de sonra tekrar savaş meydanına atılalım; ya tamamen öldürülünceye, ya da zafer elde edinceye kadar dönmeyelim.» Onlar böyle seslenirlerken el-Eşter sözlerini duy-

muş ve onlara şöyle demişti: «Ben ya zafer elde edinceye veya tamamen helâk oluncaya kadar savaşmak üzere sizinle anlaşıyor ve size söz veriyorum.» Eşter'in bu sözleri üzerine onunla birlikte savaşta yer almışlardı. Sonra el-Eşter sağ kanat kuvvetlerinin bulunduğu yere yönelmiş, diğerleri de etrafında toplanmış, tekrar bir araya gelip Basra halkı ve diğerleri de onlara katılmışlardı. el-Eşter uğrayıp da geri püskürtmediği ve geri çevirmediği hiç bir topluluk bırakmamıştı. Bu şekilde çarpışıp duruyorken Ziyâd b. Nadr el-Hârisî ona doğru gelmiş, fakat yenilivermişti. Çünkü Ziyâd b. Nadr Hz. Ali'nin sağ kuvvetleri üzerine hamle yaptığında Abdullah b. Budeyl' in orada kumandanlık yaptığını tahmin etmişti. Ziyâd bir anda hamle yapıp sancaklarını sağ kanat kuvvetleri üzerine ilerletmeğe başlamış, onlar da yerlerinde durmuş, sabretmiş ve onu yeninceye kadar çarpışmağa devam etmişlerdi. Ziyâd'ın mağlûp olup dönmesi üzerine Yezid b. Kays el-Erhabi'nin sancaklarını alıp, sağ kanat kuvvetleri üzerine hamle yaptığı görülmüştü. el-Eşter Yezid'in, üzerlerine geldiğini görünce şöyle demişti: «İşte vallahi en güzel sabır ve en mükemmel iş ve amel yapma zamanı şu andır. Bir adam öldürülmeden buradan kaçıp giderse utanmayacak mı? Veyahutta keşke öldürülseydi diye temenni edilmesi onun için daha mı iyidir?» Sonra onlarla şiddetli çarpışmalara girişmişti. Hars b. Cümâhân el-Ca'fî onun yanında çarpışıp duruyordu. el-Eşter yanındakilerle birlikte tekrar geri dönüp gelenlerle şiddetli çarpışmalara girişmiş ve Şam askerlerinden önüne gelen herkesi dağıtmış ve onları Muâviye'nin çadırına kadar sürüklemişti. Bu çarpışmalar o günün ikindi namazı ile akşam namazı arasında meydana gelmişti. Abdullah b. Budeyl'in yanında iki yüz, üç yüz kişilik bir kuvvet bulunuyordu, utançlarından yere çakılmış cesetler gibi olmuşlardı. Şam halkı onları dağıtmıştı, ancak kardeşlerinin nasıl çarpıştıklarını da görüp duyuyorlardı. O sırada Abdullah b. Budeyl ve yanındakiler: «Müminlerin emîri ne yapıyor?» diye sormuşlar ve: «Gayet iyidir, hayattadır ve sol kuvvetleri de önünde savaşıp duruyorlar» diye cevap almışlardı. Bunun üzerine: «Allah'a binlerce şükürler olsun! Biz sizin ve müminlerin emîrinin öldürüldüğünü zannediyorduk!» demişler, sonra Abdullah b. Budeyl dönüp arkadaşlarına şöyle seslenmişti: «Bize doğru yaklaşınız!» el-Eşter ona: «Sakın bir şey yapmayasın; yanındakilerle birlikte yerinde dur, bu senin ve arkadaşların için daha hayırlıdır.» demiş, fakat Abdullah b. Budeyl Eşter'in sözünü dinlemeyerek eline iki kılıç almış, yanındakilerle birlikte etrafında dağlar gibi insanlar bulunduğuna aldırmayarak, Muâviye ve adamları tarafına kayıp gitmişti. Elindeki kılıçlarla önüne çıkan herkesi doğruyor, öldürüyordu. Hatta büyük bir grubu öldürdükten sonra Muâviye'nin bulunduğu

yerin çok yakınına ulaşmıştı. O anda Muâviye'ye yakın bir yerde bulunan Şamlılardan büyük bir kitle onu ve arkadaşlarını karşılamış ve etraflarını çevirmişlerdi. Abdullah ve arkadaşları bir çok kimse telef oluncaya kadar çarpışıp durmuşlar, nihayet onlardan çok küçük bir grup yaralı olarak geri dönmüştü. Bundan sonra el-Eşter Hars b. Cemahân el-Ca'fî'yi hezimete uğrayan Abdullah ve arkadaşlarını takibe gelen Şamlılara karşı koymak üzere göndermişti. Hars b. Cemahân gelen Şamlılara karşı koymuş ve onları geri çevirerek el-Eşter'in yanına geri dönmüştü. Abdullah b. Budeyl öldürülmeden önce şiddetli çarpışmalara girmiş ve büyük kahramanlıklar göstermişti. Onun gayet mükemmel savaştığını gören Muâviye şöyle demişti: «Bu milletin koçunu görüyor musunuz?» Abdullah öldürüldüğünde Muâviye adamlar gönderip bunun kim olduğunu araştırmış, fakat Şamlılardan onu tanıyan kimse çıkmamıştı. Muâviye kendisi gelip bakmış ve onu gördüğü anda tanıyarak: «Bu Abdullah b. Budeyl'dir. Vallahi eğer Huzâa kabîlesinin kadınları onu öldürdüğümüzü bilseler bizimle çarpışır ve erkeklerinden daha çok karşı koyarlardı.»

Sonra el-Eşter Akk ve Eş'arîler üzerine hücum ederek Mezhic kabîlesine: «Siz Akk'lılara yöneliniz.» demiş ve Hemdân kabîlesi arasına girip Kindelilere de: «Siz de Eş'arîlere karşı çarpışınız.» diye tavsiye etmişti. Bu iki grup karşı karşıya gelmiş ve akşama kadar büyük çarpışmalara girişmişlerdi. Diğer taraftan el-Eşter de yanına Hemdânlıları alarak yine Hz. Ali taraftarlarından bazı gruplarla Şamlılara karşı koymuş ve onları mağlûp ederek bulundukları yerden geri atmıştı. el-Eşter'in önünden geriye doğru çekilenler Muâviye'nin etrafını saran ilk beş safın yanına ulaşmışlardı. Sonra Muâviye'nin etrafında birbirlerine bağlı olarak onu korumak üzere duran saflara kadar hücum edip dört safı dağıtmış, beşinci safın yanına kadar ulaşmıştı. Bunun üzerine Muâviye atının getirilmesini emretmiş ve getirilince savaş meydanına atılmıştı.

Bu kanunda şöyle demişti: «Bu noktadan sonra kaçmayı düşündüm, fakat birden İbn İtnâba el-Ensârî'nin sözlerini hatırlayınca kaçmaktan vazgeçtim. Sonra Amr b. el-Âs bana doğru bakarak: «Bugün sabır günüdür, yarın da övünme günü olacaktır.» diye söyleyince ben de ona: «Doğru söyledin.» diye karşılık verdim.»

Sonra Hz. Ali taraftarlarından Cündeb b. Züheyr Şam tarafında bulunan Ezd kabîlesinin reisini teke tek çarpışmağa davet etmiş, ancak Şamlı onu öldürmüştü. Bu arada onun taraftarlarından Abdullah'ın iki oğlu İcl ve Sa'd ile birlikte Ebû Zeyneb b. Avf ve onların taraftarlarından bir grup adam da öldürülmüştü. Sonra Abdullah b.

Ebi'l-Husayn el-Ezdi, Ammâr b. Yâsir'in yanında bulunan Hâfızlarla birlikte savaş meydanına atılmış, bu arada o da öldürülmüştü. Ukbe b. Hadîd en-Nümeyrî ortaya çıkarak şunları söylemişti: «Biliniz ki dünya otlakları kupkuru bir çöl haline gelmiştir. Ağaçları tamamen kurumuş, demirleri çürümüş, tatlıları acımtırak bir hale gelmiştir. Ben dünyayı iyice gözümde kararttım ve nefsim bu dünyadan usandı artık. Ben şehadeti temenni ediyorum, ortaya çıkacak bütün birliklere akın yapacağım. Allah'tan temenni ederim ki beni bugün şehadete erdirsin. Bu gün şu içinde bulunduğum anda hücuma kalkacağım. Nefsimi bu şehadetten mahrum etmek istemiyorum. Neden bakıp duruyorsunuz? Allah'ın düşmanlarına karşı neden cihada çıkmıyorsunuz, ey Allah'ın kulları?» Bu şekilde uzun bir konuşma yapmış ve sözlerini şöyle bitirmişti: «Ey kardeşlerim! Ben bu dünyayı onun arkasından gelecek dünya ile değiştiriyorum.» Onun bu sözlerinden sonra kardeşleri Ubeydullah, Avf ve Mâlik arkasından koşarak: «Vallahi biz de senden sonra dünyanın hiçbir rızkını talep etmeyeceğiz.» diye söylemiş ve ölünceye kadar çarpışmışlardı. Sonra Şemr b. Zi'l-cevşen çarpışmak için ortaya çıkmış, Ethem b. Muhriz el-Bâhilî yüzüne bir kılıç darbesi vurup yaralamış, Şemr de onu yaralamışsa da ona pek bir zarar verememişti. Bunun üzerine Şemr geri dönmüş, bir miktar su içmişti. Gayet susamış bir halde idi. Sonra arkasından mızrağını alarak Ethem'in üzerine hücum edip onu yaralamış ve bu yaraya karşı: «İşte sana bir darbe!» şeklinde söylemişti.

Büceyle kabilesinin sancağı Ebû Şeddâd Kays b. Hübeyre el-Ahmasî'nin elinde idi. Onun lakabı Kays b. Mekşûh idi. Kays kabilesine ve kavmine şöyle seslenmişti: «Vallahi ben sizi alıp bu altın kalkanlı adamın üzerine gidiyorum. Altın kalkanlı adam Abdurrahman b. Hâlid idi.» Abdurrahman son derece kahramanca savaşıyordu. Kays b. Hübeyre adamlarını alarak bu altın kalkanlı adamın bulunduğu yere doğru ilerlemiş, karşısına Muâviye'nin Rum bir kölesi çıkmış ve Ebû Şeddâd da ona bir darbe vurarak öldürmüş, bunun üzerine de Şamlılar tarafından üzerine yapılan mızraklı hücumlarla öldürülmüştü. Onun ölümü üzerine Büceyle'nin sancağını Abdullah b. Kıl' el-Ahmesî eline almış, o da öldürülünceye kadar çarpışmıştı. Arkasından sancağı Afîf b. İyâs alarak her iki ordu birbirinden ayrıldığı ana kadar sancağı elinde tutmuştu. Kays b. Ebî Hâzim'in kardeşi Hâzim b. Ebî Hâzim ve Rasûlullah'ın ashâbından olan babası o gün öldürülmüşlerdi. Aynı şekilde Hz. Ali'nin yanında yer almış bulunan Buceyl kabilesine mensup Nuaym b. Sühayb b. Ayle de öldürülmüştü.

Hz. Ali, sağ kanat kuvvetlerinin tekrar geriye yerlerine döndük-

lerini, eski yerlerini aldıklarını ve düşmanlarından üzerlerine gelen kuvvetleri gerisin geriye püskürterek onları yerlerine ve merkezlerine kovalayıncaya kadar vurduklarını görünce onlara doğru gelmiş ve şöyle hitapta bulunmuştu: «Ben sizin yaptığınız çarpışmalarda yerlerinizde ve tuttuğunuz saflarda Arapların ayak takımı ve Şamlıların rezil grupları tarafından nasıl kuşatıldığınızı ve yerlerinizden atıldığınızı gördüm. Halbuki sizler Arapların ileri gelenleri, reisleri ve şereflileri olup, gecelerini Kur'an tilavetiyle geçiren, hakka davet eden kimselersiniz. O geri kaçışınızdan sonra tekrar onlar üzerine hamle yapıp da onları kovalayarak geri çevirmemiş olsaydınız vallahi savaş gününde gerisin geriye kaçan bir adama vacip olan bir ceza size de çarpabilirdi ve o zaman yok olup gidebilirdiniz. Ancak onların sizi kovalamaları gibi son anda sizin de onları kovalamanız, saflarınızı dağıttıkları gibi sizin de onların saflarını dağıtmanız ve ta yerlerine kovalamış deve sürüleri gibi ilkinden sonuncusuna kadar perişan etmeniz benim gönlüme su serpti ve gönlümdeki bütün sıkıntılara şifa verdi. Şimdi artık sabrediniz, direniniz. Sizin üzerinize Allah'ın sekinesi inmiş ve yakîn ile sizin ayaklarınıza sebat vermiştir. Böylelikle hezimete uğrayan kişinin Allah'ın gazabına uğradığı ve helâk olduğu bilinmiş oluyor.» Hz. Ali bu şekilde uzun bir konuşma yapmıştı.

Bişr b. İsma el-Murri adındaki kişi Muâviye'nin taraftarlarındandı. Sıffîn savaşı meydana gelince Bişr Mâlik b. el-Akadiye el-Cüşemî'nin Şamlıların üzerine saldırdığını görmüş, bunun üzerine gazaplanarak Mâlik'in üzerine atılmış, ikisi bir saat kadar birbirlerini kovalayıp çarpıştıktan sonra Bişr b. İsma Mâlik'i yaralamıştı. Bu yara öldürmeyecek bir yara idi, ancak Bişr onu yaraladığına pişman olmuştu. O son derece zalim bir kimse diye bilinmekte idi.

Abdullah b. Tufeyl el-Bekkâî, Şamlılar üzerine bir hücum yapmış, savaş meydanına atılınca Irak ehlinden olup, Muâviye'ye katılmış bulunan Temîmoğullarından Kays b. Mürre adında biri ona karşı çıkarak birden mızrağını iki omuzu arasına dayamıştı. O anda Abdullah'ın Yezîd b. Muâviye adındaki amcası oğlu yetişerek mızrağını bu Temîmlinin iki omuzu arasına dayayıvermiş ve ona: «Vallahi eğer onu vuracak olursan ben de aynı şekilde seni öldürürüm» demişti. Bunun üzerine Temîmli: «Allah'ın ahdi ve misâkı üzerine olsun ki eğer ben mızrağımı kaldırırsam sen de aynı şekilde mızrağının ucunu üzerimden kaldırırsın.» demiş, Yezîd b. Muâviye de: «Evet.» diye karşılık verince Temîmli mızrağını Abdullah'ın sırtından çekmiş, Yezîd de aynı şeyi yapmıştı.

Savaşın devam ettiği bir sırada Akkoğullarından birisi Şam ta-

raftarlarından olarak ortaya çıkmış ve dövüşmek için adam istemişti. Bunun üzerine Kays b. Fehdân el-Kindî ona karşı çıkarak birbirlerine silâh çekmişler, bir saat kadar mücadele ettikten sonra Abdullah onu yaralayıp öldürmüştü.

Muâviye'ye kaçanlardan birisi olan Kays b. Yezîd ortaya atılmış, Ebu Amarrata b. Yezîd de ona karşı çıkmıştı. Çarpışmağa girişmeden önce birbirleriyle tanışıp kim olduklarını anlamışlar, sonra çarpışmaktan vazgeçerek geriye dönmüşler, her biri döndüğü yerdeki arkadaşlarına kardeşi ile karşılaşmış olduğunu söylemişti. Sıffîn savaşında Tayy kabilesi kahramanca çarpışmış ve onlardan bir çok kimse öldürülmüştü. Hümra b. Mâlik el-Hemdânî adındaki şahıs gelerek bunların kim olduklarını sormuş, onun bu sorusuna Hz. Ali'nin taraftarlarından iyi bir şâir ve hatip olan Abdullah b. Halife şöyle demişti:

«Biz ovaların, kumların, hurmalıkları olan sarp dağların adamları olduğumuz gibi mızrakların, savaşların da evlâtlarıyız. Biz sabah atlılarız, biz Tayyiyiz.» Bunun üzerine Hümra b. Mâlik ona şöyle demişti: «Sen kendi kavmini gayet güzel övüp anlatıyorsun.» Savaşın şiddetli bir anında onlara şöyle seslenmişti: «Ey Tayyoğulları! Benim neslim ve atalarım size fedâ olsun. Çarpışınız. Din uğruna ve iyilikler adına çarpışınız.» O günde Bişr b. Asûs ortaya atılıp savaşmış, fakat bir gözünü kaybetmişti.

Aynı şekilde Sıffîn savaşında Neha' kabilesi kahramanca savaşmıştı. Hevze'nin oğulları Hayyân ve Bekr öldürülmüşlerdi. Ayrıca Şuayb b. Nuaym, Rabia b. Mâlik b. Vehbîl ve meşhur fakîh Alkame b. Kays'ın kardeşi Ubey de öldürülenler arasındaydılar. Alkame'nin o gün ayağı kesilmişti. O hep şöyle derdi: «Ayağım bana eskisinden daha sıhhatli görünüyor ve bu bana daha sevimli geliyor; çünkü bu ayağımla Allah'tan sevap bekliyor ve onunla mükâfatlandırılacağımı tahmin ediyorum.»

Alkame şöyle anlatır: «Bir gün kardeşim Ubey'i rüyamda gördüm, ona: «Ahirette nelerle karşılaştınız?» diye sordum, bana şöyle dedi: «Bizler karşımızdaki kavimle karşı karşıya Allah'ın huzuruna getirildik. Delillerimizi ortaya koyup onları bu delillerle ilzâm ettik.» Ben bu rüyadan dolayı sevindiğim kadar hiç bir şeye sevinmemişimdir.»

Alkame'nin kardeşi Ubey'e «namazcı Ubey» diye isim verilirdi; çünkü o gerçekten çok çok namaz kılan bir adamdı.

Bu çarpışmalar sırasında Şam halkından kendilerine katılan-

larla birlikte Himyer kabilesi ortaya atılmıştı. Başlarında Zi'l-kilâ' yer almış olup, yanında da Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb vardı. Bunlar Şam askerlerinin sağ kanat kuvvetlerini oluşturuyorlardı. Hücuma kalkarak Irak askerlerinin sol kanat kuvvetlerini oluşturmakta olan Rabîa kabilesi üzerine hücum etmişlerdi. Abdullah b. Abbâs da bu sol kanat kuvvetlerinin başında bulunuyordu. Himyer kabilesi ve yanında bulunan Şamlılar Rabîa kabilesinin üzerine şiddetli bir hücuma geçmişler ve Rabîa kabilesinin sancağı sarsıntıya uğramıştı. O gün Rabîa'nın sancağı Ebu Sâsân Hudayn b. Münzir'in elinde bulunuyordu. Bir müddet çarpıştıktan sonra Şam askerleri geriye çekilmiş, fakat Ubeydullah b. Ömer tekrar hücuma kalkarak Şamlılara şöyle seslenmişti: «Ey Şam halkı! Biliniz ki, burada toplanmış olanlar Iraklılardan Hz. Osman'ı öldüren ve Ali'ye yardımcı olan kimselerdir.» Onun bu sözleri üzerine tekrar hücuma geçmişler, aralarında çarpışmalar meydana gelmiş ve Rabîa kabilesi de fevkalade direnme göstermişti. Ancak Rabîa kabilesinden çok az miktarda kimse dayanamayıp yenilgiye uğramışlardı. Gerçekten sancakları ellerinde tutanlar iyi direnmiş, koruyucular gayet iyi çarpışmış ve fevkalade kahramanca savaşmışlardı. Bu sırada Rabîa kabilesine mensup olan Hâlid b. el-Muammer yenilgiye uğrayanlar arasındaydı. Ancak sancakları ellerinde tutanların yerlerinde durup direndiklerini görünce o da geri dönmüş, yenilerek kaçanlara da tekrar dönmeleri için emir vermiş ve hep birlikte savaşa katılmışlardı. Hâlid b. Muammer Hz. Ali'ye gammazlanmış ve onun Muâviye ile mektuplaştığı dedikoduları yayılmıştır. Hz. Ali onu Rabîa kabilesinden bazı kimselerle huzuruna çağırmış, bu söylenenlerin doğru olup olmadığını sormuş ve şöyle demişti: «Eğer gerçekten bu söylenenleri sen yapmış isen hemen buradan çık ve Muâviye'nin hükmünün geçmediği her hangi bir beldeye git.» Ancak Hâlid bunu reddetmişti.

Rabîa kabilesi bu konuda şöyle demişti: «Ey müminlerin emîri! Eğer onun böyle yaptığını bilsek kesinlikle onu öldürürdük.» Hz. Ali de ondan kesin bir söz almış bulunuyordu. Fakat Hâlid bu çarpışmalar sırasında birden geriye çekilip kaçmağa başlayınca bazıları onu itham etmişlerdi. Halbuki o şöyle demişti: «Ben bizim kabileden bazı adamların yenilgiye uğrayıp kaçtıklarını görünce onları geri çevirmek için gittim, onları tekrar toplayıp bana itaat edenlerle birlikte yanınıza geldim.» O çarpışmaların yapıldığı yere tekrar geri gelince Rabîa kabilesinden olanları savaşa teşvik etmiş ve Rabîalılar Himyer kabilesi ile Ubeydullah b. Ömer'e karşı şiddetle çarpışmış ve onların arasından bir çok kimse öldürülmüştü. Son derece güçlü kuvvetli bir adam olan Sümeyr b. er-Reyyân el-İclî de öldürülmüştü. Ziyâd

b. Ömer b. Hasafa Abdikays kabilesine gelerek Bekr b. Vâil kabilesinin Himyer kabilesinden çektiklerini bildirmiş ve onlara şöyle demişti:

«Ey Abdikays kabilesi! Bu günden sonra artık Bekr kabilesi diye bir kabile olmayacaktır.» Bunun üzerine Abdikaysoğulları, Bekroğullarına yetişerek onlarla birlikte Himyer kabilesi üzerine saldırmış ve Zü'l-Killâ' el-Himyerî ile Ubeydullah b. Ömer bu arada öldürülmüşlerdi. Ubeydullah b. Ömer'i Basra halkından Teymullah b. Sa'labe'den Mahrez b. Sahsah öldürmüştü. Ubeydullah'ın kılıcını Zü'l-Veşâh adında biri almıştı. Bu kılıç babası Hz. Ömer'in kılıcı idi. Muâviye, Irak'ı eline geçirdikten sonra bu kılıcı Zü'l-Veşâh'tan geri almıştı. Başka bir rivayette ise Ubeydullah b. Ömer'i Hânî b. Hattâb el-Arhabî veya Mâlik b. Amr et-Tin'î el-Hadramî öldürmüştü.

Ammâr b. Yâsir ortaya çıkıp müslümanlara şöyle seslenmişti: «Allah'ım! Çok iyi biliyorsun ki eğer nefsimi bu denize atmakla senin rızanı kazanacağımı bilseydim mutlaka bunu yapardım. Eğer senin rızanı kazanmak bu şekilde mümkün olsaydı kılıcımın keskin ucunu karnıma sokar, sonra sırtımdan çıkıncaya kadar üzerine eğilip dururdum. Vallahi bu gün bildiğim bir şey var, bu fasık adamların yapacağı cihattan daha hayırlı bir iş yapacağım. Senin rızanı kazanmak için bundan daha hayırlı bir iş olduğunu bilseydim mutlaka o işi yapmış olurdum. Vallahi ben şu anda sizi öyle bir şekilde vurup duran ve kasıp kavuran bir topluluk görüyorum. Onların bu darbelerinden gayet güçlü kuvvetli kahraman adamlar bile titrer. Vallahi onların vurmuş oldukları bu darbeler bizi gerçekte yok etse bile mutlaka askerimizin hak üzere, onların ise batıl üzere olduklarını söylerim.» Sonra Ammâr oradakilere: «Allah'ın rızasını dileyip de sonra tekrar dünya malına ve çoluk çocuğuna dönmek istemeyen kimse var mı?» diye sormuş, bir grup insan etrafında toplanınca da şöyle seslenmişti: «Haydi hep birlikte şu Osman'ın kanını talep eden insanların üzerine yürüyelim. Vallahi onlar Osman'ın kanını talep ediyor değillerdir. Onlar dünyanın ve dünya makamının tadını aldılar da onu tercih ettiler ve çok iyi biliyorlar ki eğer hak onların arasında hükmedecek olursa onlarla bu dünya zevkleri içine dalıp durdukları hayatları arasına girmiş olacak ve onları bu nimetlerden uzak tutacak. Onların İslâmî hayatta her hangi bir öncelikleri yoktur ki bu öncelikleriyle müslümanların kendilerine itaat etmelerini istesinler ve bu hilâfet yükünü yüklensinler. Onlar: «Bizim imamımız zulmen öldürüldü» diyerek kendi etrafındaki adamları aldattılar. Gayeleri gerçekten zorba hükümdarlar olmaktır. İşte şu gördüğünüz noktaya gelmişlerdi. Eğer onların bu iddiaları olmamış olsaydı müs-

lümanlardan iki kişi bile onlara tabi olacak değildi. Allah'ım! Eğer bize yardım edip zafer ihsan edersen işte bu yardım ve zaferden daha güzel bir şey aslâ olamaz. Ve eğer zafer onların tarafında olacaksa, ey Rabbim, kullarına yapmış oldukları bu zulümler sebebiyle onların azabını arttır.» Sonra Ammâr b. Yâsir etrafında bulunan bu grupla birlikte savaş alanına doğru ilerlemeğe başlamış ve Sıffîn vadisinde nereye uğramışsa Rasulullah (s.)'in ashâbından ona katılmayan kimse olmamıştı. Sonra Ammâr b. Yâsir Mirkal diye bilinen Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ın yanına uğramış o Hz. Ali'nin sancağını taşıyanlardan biri olup tek gözlü idi. Ona şöyle demişti: «Tek gözlü ve korkak adam olmaz. O tek gözlü olduğu halde ona yine şu kötülükler gölgeleniyorsa onda hayır yoktur. Haydi bin atına da bizimle gel.» Ammâr'ın bu sözleri üzerine, Hâşim atına binip Ammâr'ın yanındakilere katılmıştı. Ammâr ona şöyle diyordu: «Haydi yaklaş ey Hâşim! Cennet kılıçların gölgesi altındadır. Ölüm işte bu civarlarda dolaşıyor. Göklerin kapıları açılmış, hûriler süslenmiş bekliyor. İşte bu gün sevgililer Muhammed (s.) ve onu sevenlere katılırlar.» Sonra Ammâr, Amr b. el-Âs'a yaklaşarak ona şöyle demişti: «Ey Amr! Sen dinini Mısır'la mı değiştirdin? Hay gözün kör olsun!» Amr b. el-Âs: «Hayır, Ben Osman'ın kanını talep ediyorum.» deyince Ammâr b. Yâsir ona: «Vallahi benim bildiğim bir şey varsa senin hiç bir konuda Allah'ın rızasını talep etmediğindir. Şunu bil ki eğer bu gün öldürülmezsen yarın nasıl olsa ölürsün. Ve sen kendin düşün. İnsanlar kendi niyetlerine göre mükâfatlandırılırlar. O halde senin niyetin nedir? Onu bir kendi kendine sor. Sen bu sancağı taşıyan kimseye ve Rasûlullah (s.)'a karşı daha evvel üç defa savaşmıştın. Bu diğerlerinden daha hayırlı bir çarpışma değildir.» Sonra Ammâr b. Yâsir kahramanca savaşmağa başlamış ve öldürülünceye kadar savaşıp durmuştu.

Hibbe b. Cüveyn el-Urani şöyle anlatır:

«Bir gün Huzeyfe b. el-Yemân'a: «Bize bir şeyler anlat, biz fitnelerden korkuyoruz.» dedim. O da şöyle dedi: «Sümeyye'nin oğlunun bulunduğu topluluk içinde olunuz, çünkü Rasûlullah (s.) bu konuda şöyle buyurmuştu: «Ammâr'ı isyancı bir kitle öldürecektir. Onlar yoldan sapmış kimselerdir. Onun dünyadan son rızkı bol su ilave edilmiş süt olacaktır.»

Hibbe b. Cüveyn şöyle devam eder:

«Ben Ammâr'ı öldürüldüğü gün gördüm, şöyle diyordu: «Bana dünyadaki son rızkımı getirin, bir şeyler yiyeyim». Ona bol su ilâve edilmiş bir kâse dolusu süt getirildi. O sütü içtiği kâsenin kırmızı bir

çizgisi vardı. Ammâr sütü içerken şöyle diyordu: «Vallahi bizi vurup da darmadağın etseler bile yine bizlerin hak üzere, onların ise batıl üzere olduklarını biliyorum.» Bu sözleri söyledikten sonra savaş alanına girmiş ve öldürülmüştü.»

Ammâr'ı Ebu el-Gâziye adında birisi öldürmüş, başını da İbn Hüveyy es-Sekseki adında birisi kesmişti. Başka rivayetlerde ise onu başkalarının öldürdüğü kaydedilir.

Zü'l-Kilâ' el-Himyeri, Amr b. el-Âs'ın şöyle dediğini işitmişti: «Rasûlullah (s.) şöyle buyurmuştu: «Ammâr b. Yâsir... Onu isyancı bir kitle öldürecek ve onun dünyada içeceği son şey bol su katılmış süt olacaktır.» Zü'l-Kilâ Amr b. el-Âs'a: «O halde ey Amr, sana yazıklar olsun! Bu durum nedir?» demiş, ise: «Ammâr bize dönecektir» diye karşılık vermişti. Zü'l-Kilâ' Ammâr'ın öldürülmesinden evvel Muâviye'nin tarafında iken öldürülmüştü. Arkasından Ammâr da Hz. Ali' nin yanında iken öldürülmüştü. Ammâr'ın öldürülmesi üzerine Amr b. el-Âs Muâviye'ye şöyle demişti: «Ben bu ikisinden hangisinin öldürüldüğüne sevineyim, bilmiyorum. Ammâr'ın öldürüldüğüne mi sevineyim? Vallahi eğer Zü'l-Kilâ' Ammâr'ın öldürülmesinden sonraya kalmış olsaydı o Şam halkının tümüyle birlikte Ali'nin yanına gider, ona katılırdı.» Sonra Muâviye'ye bir sürü adam gelerek her biri Ammâr'ı kendisinin öldürdüğünü ileri sürmüş, bunun üzerine Amr b. el-Âs Ammâr'ı öldürdüklerini iddia edenlere şöyle demişti: «Onun öldürülmeden önce neler dediğini işittin?» Bu soruya cevap veremeyenler lâfı karıştırmağa başlamışlardı. Sonra Hüveyy es-Sekseki'nin oğlu Amr'ın bu sorusuna muhatap olunca: «Ben onu öldürdüğüm zaman şöyle diyordu: «Bu gün Muhammed'e ve onun taraftarlarına sevgi besleyenler onlara kavuşacaklardır.» Bunun üzerine Amr b. el-Âs Hüveyy as-Sekseki'nin oğluna: «İşte onu öldüren sensin.» demiş, sonra şunları ilâve etmişti: «Yalnız yavaş ol. Sakın zafer kazandığını sanmayasın. Allah senin ellerini zelil kılmıştır.»

Başka bir rivayette ise Ebu'l-Gâziye'nin Ammâr'ı öldürdüğü ve onun Haccâc zamanına kadar yaşadığı söylenir. Ebu'l-Gâziye bir gün Haccâc'ın huzuruna çıkmış, Haccâc da ona izzet ve ikramda bulunarak şöyle sormuştu: «Sümeyye'nin oğlunu sen mi öldürdün?» Haccâc bu sözleriyle Ammâr'ı kasdediyordu. Ebu'l-Gâziye: «Evet ben öldürdüm» diye karşılık vermiş, Haccâc ona ve etraftakilere şöyle demişti: «Kıyamet gününde en büyük azaba çarptırılıp en çok bağıracak kişiyi görmek isteyenler işte şu Sümeyye'nin oğlunu öldüren adama bakıversin.» Sonra Ebu'l-Gâziye Haccâc'tan bazı şeyler ister, fakat Haccâc kendisine hiç bir şey vermez. Bunun üzerine Ebu'l-Gâziye:

«Biz onlara dünya işlerinde yardım ediyor ve dünyalarını mamur etmeye çalışıyoruz, onlarsa bize hiç birşey vermiyorlar ve benim kıyamet gününde en çok bağıracak ve azaba uğrayacak adam olduğumu söylüyor.» der. Haccâc ona şöyle karşılık verir: «Evet, vallahi Ammâr'ı öldüren kişinin bir dişi Uhud dağı kadar, baldırı Verikan dağı gibi, oturduğu yer Medine ve Rebeze gibi bir yer olsa kıyamet günü çektiği azaptan yine de sesi çıktığı kadar bağırıp çağıracaktır. Eğer Ammâr'ı yeryüzündeki insanların tümü öldürmüş olsaydı onların hepsi cehenneme girerdi.»

Abdurrahman es-Sülemî şöyle anlatır:

«Ammâr b. Yâsir öldürüldüğünde Muâviye'nin askerleri arasına dalıp onların Ammâr'ın öldürülmesinden bizim etkilendiğimiz gibi etkilenip etkilenmediklerini görmek istedim. Ammâr öldürüldüğünde biz birden savaşı bırakmış ve karşımızdakilerle çarpışıp dururken birden dövüşü terkedip karşı karşıya gelip konuşmağa ve bu olayları birbirimize anlatmağa başlamıştık. O sırada Muâviye, Amr b. el-Âs, Ebu'l-A'vâr, Abdullah b. Amr bir araya gelip yürümeğe başlamışlardı. Ben de atımı onların arasına sokarak ne konuştuklarını anlamak istedim. Abdullah babasına şöyle diyordu: «Ey babacığım! Siz bu adamı bu gün öldürdünüz ve Rasûlullah (s')'ın onun hakkında ne söylediğini bildiğiniz halde bunu yaptınız.» Amr oğlu Abdullah'a: «Ne demişti Rasûlullah?» diye sorunca Abdullah: «Rasûlullah (s.)'ın mescidini Medine'de inşa etmeye başladıkları gün herkes birer taş taşırken Ammâr'a iki taş taşıtıyorlardı. O da bundan dolayı yorulmuş ve baygın bir halde düşmüşken Rasûlullah (s.) ona gelerek yüzüne yapışmış olan toprağı siliyor ve şöyle diyordu: «Vay sana Sümeyye'nin oğlu! Herkes birer tuğla taşıyorken sen iki tane taşımağa çalışıyorsun. Bunu yaparken daha çok ecir kazanmak için yapıyorsun, fakat buna rağmen seni isyancı bir kitle öldürecektir.» diye anlatır. Abdullah'ın naklettiği bu hadis üzerine Amr b. el-Âs, Muâviye'ye şöyle der: «Ey Muâviye! Abdullah'ın ne dediklerini işitiyor musun?» Muâviye: «Ne diyor Abdullah?» diye sorunca ona Abdullah'ın anlattıkları aktarılır. Bunun üzerine Muâviye şöyle der: «Onu biz mi öldürdük? Hayır. Onu alıp buraya savaşa getirenler öldürmüştür.» Muâviye'nin bu sözleri üzerine bir takım kimseler saklı bulundukları yerlerden çıkarak: «Ammar'ı öldürenler onu buraya getirenlerdir.» diye bağırıp söylenmeğe başladılar. Artık bilemiyorum onların söyledikleri mi, yoksa bunlar mı dehşet verici şeylerdir.»

Ammâr b. Yâsir öldürülünce Hz. Ali Rabîa ve Hemdân kabilelerine şöyle seslenir: «Sizler benim zırhım ve mızrağımsınız.» O anda

Hz. Ali'nin yanında yer almak üzere on iki kişi nâip seçilmiş ve o da toplanan Iraklılarla Şamlılar üzerine yürümüş ve hepsi bir tek yumruk gibi birden Şamlılar üzerine atılmışlar, dağıtılmamış tek bir saf bırakmamışlar, önlerine geleni öldürmüşler ve Muâviye'nin karargâhına kadar ulaşmışlardı. Hz. Ali şöyle diyordu: «Öldürünüz onları; Muâviye'yi de görmek istemiyorum,o entrikalar çeviren çatlak gözlü adam...»

Sonra Hz. Ali, Muâviye'ye şöyle seslenmişti: «Benimle senin aranda insanlar niye böyle birbirlerini kesip öldürüyorlar? Haydi gel seninle karşılıklı bu işi halledelim. Kim diğerini öldürürse bütün işler ona kalsın.» Hz. Ali'nin bu sözü üzerine Amr b. el-Âs Muâviye'ye: «Gerçekten sana karşı insaflı davrandı.» demiş, fakat Muâviye Amr'a: «Ancak sen insaflı davranmadın, çünkü sen çok iyi biliyorsun ki o kendisine karşı teke tek çarpışmağa çıkan herkesi mutlaka öldürmüştür.» diye karşılık vermişti. Sonra Amr Muâviye'ye: «Eğer sen onun karşısına çıkmazsan hakkında pek iyi şeyler söylenmeyecektir. Bu çağrıyı reddetmemen gerekir.» demiş, Muâviye onun bu sözlerine: «Herhalde sen, benden sonra yerime geçmek istiyorsun, yerime göz diktin.» diyerek cevap vermişti. Hz. Ali'nin çevresinde bulunanlar onun savaşa girmesi için sürekli olarak yanında iki adam bulunduruyorlar ve bunlar ona engel oluyorlardı. Hz. Ali fırsat bulduğu anda onları bırakıp savaşa dalıyor ve kılıcı kana bulanıncaya kadar çarpışıp duruyordu. Hem de o kadar şiddetli çarpışmıştı ki kılıcı ikiye bölünmüş ve sonra geriye dönerek kılıcını onlara fırlatmış ve: «Eğer şu kılıcım kırılmamış olsaydı kesinlikle geri dönmezdim» diye seslenmişti.

el-A'meş Ebû Abdurrahman'a şöyle der: «Vallahi bu hiç bir şüphesi olmayan bir kimsenin vuruşudur.» Ebû Abdurrahman da: «Bunlar bir şey işittiler ve onu bildirdiler, yalan söylemiyorlar.» diye karşılık verir.

Muâviye Sıffin savaşında Hz. Ali'nin taraftarlarından bazılarını esir almış, Amr b. el-Âs ona bunları öldürmesini tavsiye etmişti. Bu esirler arasında bulunan Amr b. Evs el-Evdî Muâviye'ye: «Beni öldürmeyesin, sen benim dayımsın» demiş, Muâviye ona: «Bizimle Evs kabilesi arasında her hangi bir akrabalık olmadığı halde ben senin nereden dayın oluyorum?» diye sorunca: «Peki ben sana dayım olduğunu ispatlarsam bana emân verir misin?» diye sormuş. Muâviye de: «Evet» diye karşılık vermişti. Amr b. Evs bunun üzerine: «Rasûlullah (s.)'ın hanımı Ümmü Habîbe senin kız kardeşin değil midir?» diye sorunca, Muâviye: «Evet» der. Amr b. Evs: «Ben onun oğluyum,

çünkü o müminlerin annesidir. Sen de onun kardeşi olduğun için benim dayımsın» şeklinde konuşur. Muâviye ona: «Hay babası yiti-resi adam! Bu kadar adam arasında senden daha zeki birisi çıkıp da bunu düşünmedi» demiş ve onu serbest bırakmıştı. Hz. Ali de Muâviye taraftarlarından bir sürü esir almış, fakat hepsini serbest bırakmıştı. Bu serbest bırakılanlar Muâviye'nin yanına geldikleri halde Amr b. el-Âs ona hâlâ esirleri öldürmesi için ısrar edip duruyordu. Kurtulanlar Muâviye'nin yanına varınca ona: «Eğer esirler konusunda seni dinlemiş olsaydık mutlaka son derece kötü bir işin içine düşecektik.» demiş ve bütün esirleri serbest bırakmıştı.

Savaşın devam ettiği bir sırada Hâşim b. Utbe ortaya atılmış ve akşam üzeri halka seslenerek şöyle demişti: «Evet yoldaşlar! Allah'ı ve ahiret yurdunu arzu edenler benim yanıma gelsin.» Bunun üzerine bir çok kimse etrafında toplanmış, o da Şamlılar üzerine bir kaç kez saldırıda bulunmuştu. Ancak Şamlılar ona karşı direnmişler, Hâşim b. Utbe büyük çarpışmalara girişmiş ve yanındaki arkadaşlarına şöyle demişti: «Sakın onların böyle direnip durmaları ve savaşa devam etmeleri sizi korkuya düşürmesin. Vallahi onların böyle direnmeleri Araplık damarlarının kabarmasından ve şu ellerinde tuttukları sancakları korumak amacından başka bir şey değildir. Onlar dalâlet içinde, siz ise hak üzeresiniz.» Sonra yanındaki arkadaşları aralarında bulunan Kur'an hafızları ile birlikte onları savaşa teşvik etmiş ve hep birlikte savaş meydanına atılmışlar ve sevinebilecekleri birçok başarılar elde etmişlerdi. Onlar böyle çarpışıp dururken genç bir adam karşılarına çıkıp şöyle bağırıp çağırmıştı:

Ben Gassânoğullarının evlâtlarındanım!
Gün bugündür, gün Osman'ın günüdür.
Ve bize şu haber ulaştı ki
Affânın oğlunu Ali öldürmüştür.

Sonra eline kılıcını alan bu genç birden etrafına saldırmış, küfredip önündekilere lânet okuyup durmuştu. Onun böyle davrandığını gören Hâşim b. Utbe şöyle demişti: «Ey adam! Senin söylediğin bu sözün ardından düşmanlık gelir. Düşmanlığın getirdiği savaştan sonra da hesap vardır. Allah'tan kork. Sen bu işin erbabı değilsin ve sen buraya kendi iradenle de gönderilmiş değilsin.» Ancak bu genç adam ortaya atılarak: «Ben sonuna kadar savaşacağım, çünkü sizin başınızdaki adam namaz kılmıyor ve siz de namaz kılmıyorsunuz. Sizin adamınız bizim halîfemizi öldürdü ve siz de bu konuda ona yardım ettiniz.» diye konuşmuş, Hâşim ona şöyle karşılık vermişti: «Sana ne Osman'dan. Onu Rasûlullah (s.)'ın ashâbı ve ashâbının çocukları ile

Kur'ânı gayet iyi okumasını bilen kimseler öldürdü. Onlar gerçekten dinlerine bağlı, ilim sahibi kimselerdir. Aslâ bir göz kırpması kadar bile olsun dinin emirleri ihmal edilmemiştir. Senin bizim adamımızın namaz kılmadığını iddia etmene gelince; vallahi o Allah'ın bütün kulları arasında en çok namaz kılan ve dinde fakih olan bir kimsedir. O Allah'ın dininde Rasûlullah (s.)'a en yakın olan bir kimsedir. Ve şu anda benim yanımda görüp durduğun şu adamların hepsi gece namazı ve teheccüd kılan kimselerdir. Bu şaki adamlar seni sakın aldatmasınlar.» Hâşim'in bu sözlerini işiten genç adam: «Peki ben bundan sonra tevbe edebilir miyim?» diye sorunca Hâşim: «Evet, Allah'a tevbe et. Allah da senin tevbeni kabul eder, çünkü Allah kullarından tevbeyi kabul edip onların günahlarını da affeder.» Bu şekilde adam geri dönüp gitmiş, Şam halkı ona: «Seni aldattı.» demişler, genç adam ise: «O bana öğüt verdi.» şeklinde onlara cevap vermişti. Sonra Hâşim b. Utbe ve adamları zafer işaretlerini görünceye kadar kahramanca çarpışıp durmuşlardı. O gün güneşin batmasından çok kısa bir müddet önce Tenûh kabilesinden bir askerî birlik onlara karşı çıkmıştı.

O gün meydana gelen çarpışmalarda dokuz veya on kişi öldürülmüştü. Hars b. el-Münzir et-Tenûhî Hâşim üzerine hamle yapmış, fakat Hâşim onu yere yıkarak yaralamıştı. Sonra Hz. Ali Hars b. el-Münzir'e haber göndererek kendisine doğru sancağını yaklaştırmasını ister, ancak Hars b. Münzir gelen haberciye: «Şu karnıma bakıver, nasıl da yarılmıştır.» der.

el-Haccâc b. Gaziyye el-Ensârî bu konuda şu şiiri söylemişti:
«Eğer sizler Budeyl'in oğlu ve Hâşim ile övünüyorsanız
Bizler Zü'l-Kilâ' ile Havşeb'i katlettik.
Biz çarpışmaların meydana geldiği o alanda
Kardeşin Ubeydullah'ı cüssesi ve etiyle birlikte terkettik.
Biz devenin ve sahiplerinin etrafını çevirip
Sizlere de acı bir zehir içirdik.»

Bir ara Hz. Ali Şam askerlerinden bir birliğe rast gelmiş ve onların hâlâ yerlerinde durduklarını görmüştü. Bunlar Gassân kabilesine mensup idiler. Onlara şöyle demişti: «Bu adamların, karınları deşilmeden, kemikleri etlerinden ayrılmadan, omuzları ve kolları vücutlarından koparılmadan ve başlarına vurulup da demir çubuklar haline getirilmeden pek de ayrılmaya niyetleri yoktur. Ey Allah'a yardım etmek isteyen ve savaşa sabredip de ecir isteyenler neredesiniz?» Onun bu sözleri üzerine müslümanlardan bir grup gelip önünde birikmiş, sonra Hz. Ali oğlu Muhammed'i çağırıp ona şöyle de-

mişti: «Haydi yavaş yavaş ve acele etmeden şurada dikilmiş duran sancakların yanına var. Onların göğsüne mızraklarınızı dayayın ve ikinci emrim gelene kadar sabredip direnin.» Muhammed bu şekilde davranıp yürüdükten sonra Hz. Ali onlara bir ikinci destek kuvvet daha göndermiş ve çarpışmalarını emretmişti. Bu yardımcı kuvvetler Şamlıların üzerine birden hamle yapıp onları yerlerinden uzaklaştırdılar, birçok kimseyi de yaraladılar. Çarpışmalar sırasında Esved b. Kays el-Murâdî, Abdullah b. Ka'b el-Murâdî'ye rast gelmiş, onu yaralı bir şekilde yerde yatarken görmüştü. Abdullah ona: «Ey Esved!» diye seslenince el-Esved: «Efendim!» şeklinde cevap vermişti. el-Esved onu tanımış ve şöyle demişti: «Geçmiş olsun, ne oldu sana?» Sonra atından inerek ona doğru yaklaşmış, şöyle demişti: «Komşun senin şerrinden daima emin idi. Sen sürekli olarak Allah'ı zikreden ve ibadet eden bir kimseydin. Allah sana mağfiret etsin, bana bazı öğütlerde bulun.» Bunun üzerine Abdullah ona şu öğütlerde bulunmuştu: «Önce Allah'tan korkmanı tavsiye ederim, sonra da Mü'minlerin emîriyle birlikte bu isyancılara karşı çarpışmanı ve bu çarpışmalara katılmanı dilerim. Ali'ye selâmımı söyle ve ona şunları ilet: «Çarpışmalara devam et ve bunu karşındakiler arkanda kalıncaya kadar sürdür. Yarın bu çarpışmalarda sabahlayıp da çarpışma alanını gerisinde bırakan kimse sonunda kazanmış demektir.» Bunları söyledikten kısa bir müddet sonra vefat etmişti. el-Esved kalkıp Hz. Ali'ye gitmiş ve Abdullah'ın söylediklerini ona iletmiş, Hz. Ali de: «Allah ona rahmet eylesin. O hayatta iken bizimle birlikte düşmanlarımıza karşı cihatta bulundu ve ölürken de bize nasihatlarda bulundu.» demişti.

Başka bir rivayete göre müminlerin emîri Hz. Ali'ye bu nasihatı yapan adamın Abdurrahman b. Hanbel el-Cümahî adındaki kişiydi.

Anlatıldığına göre o gece sabaha kadar karşılıklı olarak savaşılmıştı. O geceye «el-Herîr» gecesi adı verilir. O gece ellerindeki mızraklar tamamen kırılıncaya, okları tükeninceye kadar savaşmışlar ve sonra kılıçları ellerine alarak savaşa devam etmişlerdi. Çarpışmaların devam ettiği sırada Hz. Ali sağ kanat kuvvetlerinin yanından başlayarak sol kanat kuvvetlerinin yanına varır ve sürekli olarak önüne gelen her askerî birliğe daha da ileri gitmesini ve onu izleyen askerî birliğin de bir öncekisini geçmesini onlara emreder. Hz. Ali bu emirlerini ta sabaha kadar sürdürmüş ve çarpışma alanının arkada kaldığı ana kadar bunu devam ettirmişti. el-Eşter sağ kanadın başında, İbn Abbâs da sol kanadın başında, Hz. Ali ise merkezde bulunuyor ve her tarafta kendilerine yapılan saldırılara karşı koyuyor ve çarpışıyorlardı. O gün cuma günü idi. el-Eşter, sağ

kanat kuvvetlerini sürekli ileriye doğru çekip savaşa devam ediyordu. O bu görevi perşembe akşamını cumaya bağlayan gece almış, ta cuma günü öğleye yakın saatlere kadar sürdürmüş ve arkadaşlarına şöyle demişti: «Haydi, onları biraz daha, şu mızrak boyu kadar geriye itin.» Şamlılara doğru adım atıp duruyordu. Arkadaşları bu kadar bir mesafe alınca onlara tekrar şöyle diyordu: «Haydi, şu yay mesafesi kadar daha onlara yaklaşın ve onları geriye atın.» Bu kadarcık bir mesafe ilerleseler, tekrar aynı şeyi onlardan istiyor ve sürekli olarak ileriye gitmelerine çalışıyordu. el-Eşter, bu şekilde şevkle çarpıştıklarını görünce şöyle demişti: «Bu günden sonra koyunlardan süt içmemeniz konusunda sizi Allah'a sığınmaya davet ederim.» Sonra atının getirilmesini emretmiş, elindeki sancağı Hayyân b. Hevze en-Nehâî'ye vererek kendisi askerî birliklerin arasında dolaşmağa çıkıp onlara şöyle seslenmişti: «Kim nefsini Allah'a satarak zafere erişinceye veya Allah'a kavuşuncaya kadar el-Eşter'le birlikte savaşmak ister?» Onun bu sözleri üzerine etrafına birçok kimse birikmişti. Bunların arasında Hayyân b. Hevze en-Nehâî ve benzeri kimseler bulunuyordu. el-Eşter daha evvel durduğu yere gelerek yine bu etrafında birikenlere şöyle seslenmişti: «Şiddetli bir şekilde kendinizi hazırlayınız. Dayım ve amcam size feda olsun. Sizin böyle bir çarpışmaya gönüllü olarak çıkmanız Allah'ı razı edecek ve bu dini de aziz kılacaksınız.» Sonra oradan inip atının yüzünü savaş meydanına doğru sürmüş ve sancağı taşıyan adama da: «Haydi, sancağını yaklaştır!» diyerek Şamlılar üzerine atılmış ve yanındakiler de aynı hamleyle savaşa katılmışlardı. Eşter ve adamları Şamlıların karargâhlarına varıncaya ve onları oraya sokuncaya kadar çarpışıp durmuş, sonra karargâhın bulunduğu yerde onlar da son derece şiddetli çarpışmalara devam etmişlerdi. Bir ara el-Eşter'in sancağını taşıyan adam öldürülmüş, fakat Hz. Ali zaferin kendi adamları tarafında olduğunu görünce hemen el-Eşter'e bir o kadar daha adam göndermişti. Bu arada Amr b. el-Âs kölesi Verdân'a şöyle demişti: «Ben, sen ve Eşter neye benziyoruz biliyor musun?» Verdân: «Hayır, bilmiyorum.» diye cevap verince Amr: «Aynen kırmızı deveye benziyoruz: Öne atıldığı zaman da boğazlanır, arkaya çekildiğinde de boğazlanır. Ve eğer sen şu andan itibaren geriye çekilecek ve kaçacak olursan senin boynunu uçururum.» demişti. Verdân da: «Hayır ey Abdullah'ın babası, and olsun, ben ölünceye kadar seninle birlikte olacağım, sen şimdi gör beni.» deyip, ileriye atılmış, «Hep seninle birlikte olacağım» deyip durmuş ve çarpışmalar şiddetlendikçe şiddetlenmişti.

Kur'an sahifelerinin mızrak uçlarına takılması ve bu işin hakeme havâle edilmesine yapılan çağrı

Amr b. el-Âs Iraklıların üzerlerine şiddetle gelmeye başladığını ve harbin aleyhlerine seyrettiğini görmeye başladığında öldürülmekten korkmuş ve Muâviye'ye şöyle demişti: «Sana bir hususu hatırlatmamı ister misin ki o bizim aramızı birleştirsin, onları da ikiye bölsün ve aralarına tefrika soksun?» Muâviye: «Evet, isterim, nedir bu?» diye sorunca Amr: «Kur'an sahifelerini havaya kaldıralım ve onları Kur'an'ın hükümlerine davet ederek aramızda bu hükümlerin hakem olmasını talep edelim. Şayet onların bir kısmı bu hileye kanmaz da bu hükmü kabul etmezse onların bir kısmı buna yanaşmak isteyecek ve Kur'an hükmüne boyun eğmeyi kabul edecektir. Böylelikle aralarına tefrika girmiş olacak. Onlar Kur'an hükümlerine müracaat etmeyi kabul ederlerse biz bir müddet savaşmaktan nefes almış oluruz.» diyerek cevap vermişti.

Sonra Kur'an sahifelerini mızraklarının uçlarına takmış ve karşı tarafa şöyle seslenmişlerdi: «İşte bu Allah kitabının hükmüdür. Bizim ve sizin aranızda hüküm versin. Şam sınırlarını Şamlılardan Irak sınırlarını da Iraklılardan başka kim koruyabilir?» Bu şekilde bağırmaya başlayınca Hz. Ali'nin etrafında bulunanlardan bazıları: «Allah'ın kitabına icabet etmemiz gerekir.» diye konuşmuşlar, ancak Hz. Ali hemen şunları söylemişti: «Ey Allah'ın kulları! Hakkınızı aramaya devam ediniz ve samimiyetinizi ve bağlılığınızı sürdürünüz. Düşmanınıza karşı savaşmağa devam ediniz. Ben Muâviye'yi, Amr'ı, İbn Ebî Muayt'ı, Habîb'i, İbn Ebî Serh'i ve Dahhâk'ı çok iyi tanıyorum. Onların dinle ve Kur'anla ilgileri yoktur. Ben onları sizden daha iyi bilirim, çünkü çocukken beraber olduk ve büyüdükten sonra da beraber vakit geçirdik. Onlar çocukken de son derece kötü idiler, şerli idiler. Büyüyünce de o kötülük ve şerliliklerini sürdürdüler. Size yazıklar olsun, aldanmayasınız! Vallahi bu Kur'an sahifelerini sırf sizi aldatmak ve size tuzak kurmak için havaya kaldırmışlardır.» Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine ona şöyle demişlerdi: «Allah'ın kitabına davet edilip de ona icabet etmemek bize yakışmaz ve bunu kabul edemeyiz.» Hz. Ali, onlara şöyle cevap vermişti: «Ben Allah'ın dinine, Allah'ın kitabına dönünceye kadar onlarla savaşacağım; çünkü onlar Allah'a isyan etmiş, Allah'ın emirlerine baş kaldırmış, onun ahdini ve emrini unutarak Kitabına muhalefet etmişlerdir.» Hz. Ali'nin bu sözlerine karşı çıkıp sonradan hariciler grubunu teşkil eden Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî ve Zeyd b. Husayn et-Tâî ve onlara tabi olan bazı Kur'an hafızları şunları söylemişlerdi:

«Ey Ali, Allah'ın kitabına icabet et. Sen buna davet edildiğin halde icabet etmezsen biz seni şu karşımızdaki kavmin arasına katıncaya kadar oraya sürükler ve Affanınoğlu Osman'a yaptığımızın aynısını sana da yaparız.» Hz. Ali ise şöyle demişti: «Sizi nehyettiğim şeyden kendinizi uzak tutunuz. Söylediklerime de uyunuz. Eğer bana itaat ederseniz bu adamlara karşı savaşmağa devam edin ve eğer bana karşı gelip isyan edecek olursanız istediğinizi yapın ve elinizden geleni ardınıza koymayın.» Bunun üzerine onlar şöyle demişlerdi: «O halde Eşter'e haber gönder, buraya gelsin.» Hz. Ali bunun üzerine Yezîd b. Hâni'i el-Eşter'e göndererek onu geriye çağırmıştı. Bu haberi alan el-Eşter şöyle demişti: «Beni geri çağıracak bir saat ve an değildir bu an. Ben öyle bir noktadayım ki Allah'ın bana zafer vereceğinden ümidim vardır. Beni bulunduğum şu noktadan alıp götürmeniz aslâ doğru değildir.» Gelen elçi Yezîd geriye dönerek durumu Hz. Ali'ye bildirmişti. O anda Eşter'in bulunduğu yerde şiddetli bağrışmalar ve çarpışmalar duyulmağa başlandı. Muhaliflerden bazıları Hz. Ali'ye: «Galiba sen ona savaşa devam etmesi için emir verdin.» deyince Hz. Ali onlara: «Benim oraya gittiğimi gördünüz mü? Ben sizin ileri gelenleriniz önünde ona haberci göndermedim mi? Ve siz ondan gelen sözleri işitmediniz mi?» demiş, onlar da: «Eşter'e haber gönder, buraya gelsin. Eğer gelmeyecek olursa vallahi biz senden ayrılıp gidiyorum.» diye karşılık vermişlerdi. Hz. Ali de Eşter'e tekrar Yezîd'i göndererek: «Ey Yezîd, dikkat et! Ona şunları söylemen gerekir. Mutlaka buraya gel. Şu an burada başka bir fitne meydana gelmiştir.» Bu haber el-Eşter'e ulaşınca el-Eşter şöyle demişti: «Bu mushafların havaya kaldırılması meselesini diyorsun, öyle mi?» Yezîd: «Evet» şeklinde cevap verince el-Eşter şunları söyler: «Vallahi bunun aramızda ihtilâflara sebep olacağını ve bizleri fırkalara ayıracağını tahmin etmiştim. Bu şu zaninin oğlunun hilesidir. Şu Allah'ın bize müyesser kıldığı fethi görmüyor musun? Şu an onların başına gelen felâketi görmüyor musun? Cenab-ı Allah'ın bize ihsan etmiş olduğu şu zaferi görmüyor musun? Benim şu anda, bu adamların içinde bulunduğu şu durumda onları bırakıp gitmem hiç de doğru olmaz ve ben onları bırakıp gitmeyeceğim.» Yezîd ona şöyle demişti: «Peki sen bir taraftan zafer elde ederken mü'minlerin emîrinin düşmanların eline düşmesini ve öldürülmesini arzu edermisin?» el-Eşter de: «Hayır vallahi, sübhanallah!» Yezîd el-Eşter'e bu adamların sözlerini ve Hz. Ali'yi tehdit etmelerini söyleyince el-Eşter onlara doğru yönelmiş ve şöyle demişti: «Ey Irak ehli! Ey zillet ve korkaklığın timsalleri! Şu anda bu adamlara üstün gelmiş durumda iken, sizin onları yenmek üzere olduklarınızı gördükleri sırada mushafın sahifelerini elleriyle yükse-

ge kaldırarak sizi Allah'ın kitabına davet ediyorlar. Halbuki onlar çoktan Allah'ın emirlerine sırt çevirmişler ve kendisine bu Kur'an'ın indirildiği insanın sünnetinden sapmışlardır. Bana bir müddet daha mühlet veriniz ve ben neredeyse zafer elde ediyorum.» Onlar: «Hayır biz sana müsaade vermeyiz.» şeklinde karşılık verince el-Eşter: «Ey Farslıların düşmanları! Bana bir müddet daha mühlet veriniz. Ben neredeyse zafer elde ediyorum.» demiş, onlar ise: «Hayır, aslâ müsaade etmeyiz. Girdiğin günaha biz seninle birlikte girmek istemeyiz.» demeleri üzerine el-Eşter onlara şöyle sormuştu: «Söyleyin bakayım, siz ne zamandan beri bu kadar titiz olmağa başladınız? Siz şu ana kadar savaşıyordunuz ve sizin en hayırlı adamlarınız da hâlâ savaş alanındadırlar. Sizler şu anda mı savaşmaktan vazgeçtiniz, yoksa şu anda mı titiz olmağa başladınız? Her zaman faziletlerini söyleyip durduğunuz ve sizden daha hayırlı olup öldürülen adamlarınız şu anda cehennemdedir.» Eşter'in bu sözlerine onlar: «Bırak bizi el-Eşter, bırak şimdi bunları. Biz onlarla Allah rızası için savaştık ve yine onlarla Allah rızası için savaşa son vereceğiz.» diye karşılık vermişler, el-Eşter ise onlara şöyle demişti: «Size tuzak kuruldu ve siz de aldandınız. Sizler savaş için davet edildiniz, icabet ettiniz. Ey siyah sarıklı adamlar! Kılmış olduğunuz namazda sizleri gayet de zâhid kimseler olarak Allah ile mülâkî olmağa şevk ve hasret duyan insanlar olarak bilirdik. Fakat şu anda sizin dünyadan başka bir isteğinizin olmadığını gördüm. Yazıklar olsun! Ne kadar kötü kimseler imişsiniz. Siz aslâ temiz kişiler değilsiniz. Şu zalim kavmin bizden uzaklaştığı gibi siz de bizden uzaklaşıp gidiniz.» Sonra onlara küfretmiş, onlar da el-Eşter'e küfretmiş ve atını kırbaçlamaya başlamışlardı. O da onların atlarını kırbaçlamış, fakat o anda Hz. Ali onlara bağırarak iki tarafı susturmuştu. Bu olaylardan sonra şöyle demişlerdi: «Biz onlarla bizim aramızda hakem kılmayı kabul ettik.»

Eş'as b. Kays, Hz. Ali'ye gelerek ona şöyle demişti! «Ben şu anda müslümanların davet edildikleri Allah'ın kitabına razı olduklarını görüyorum. Eğer arzu edersen Muâviye'ye gideyim de onun ne istediğini sorayım» Hz. Ali: «Evet, Muâviye'ye git.» diye izin verince el-Eş'as Muâviye'ye giderek ona şöyle sormuştu: «Bu Kur'an sahifelerini neden havaya kaldırdınız?» Muâviye bu soruya: «Bizim ve sizin Allah'ın kitabına ve Allah'ın bize kitabında emrettiklerine geri dönmemiz için. Sizler beğendiğiniz ve razı olduğunuz bir adamı seçip gönderiniz, biz de beğendiğimiz ve razı olduğumuz bir adamı seçip gönderelim. Bu iki adamın Allah'ın kitabına göre hüküm vermelerini ve aslâ düşmanlığa girmeden karar vermelerini kabul ede-

lim ve onların üzerlerinde ittifak edecekleri hükme tabi olalım» diye karşılık verir. el-Eş'as Muâviye'ye: «Evet, hak olan da, gerçek olan da budur.» der ve Hz. Ali'ye dönerek durumu kendisine bildirir. O arada Hz. Ali'nin etrafındakiler: «Biz de bu işe razı olduk.» demişlerdi. Şam halkı bu iş için Amr b. el-Âs'ı seçtiklerini söylerken el-Eş'as ve daha sonra Hâricîler olarak bilinen kimseler şunları söylemişlerdi: «Biz de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hakem olarak tayin edilmesine razı olduk.» Bunun üzerine Hz. Ali onlara: «Bana birinci konuda isyan ettiniz, bu konuda da isyan etmeyiniz. Ebû Mûsâ'nın bu işin ehli olduğuna inanmıyorum.» demiş, ancak Eş'as, Zeyd b. Husayn, Mis'ar b. Fedekî: «Hayır, biz Ebû Mûsâ'nın dışında hiç kimseyi kabul etmeyiz; çünkü o her zaman bizim içine düştüğümüz hatalardan bizi engellemeye ve bizi günahlardan korumaya çalışmıştır.» diye söyleyince Hz. Ali onlara cevaben şöyle demişti: «Bence o güvenilecek bir adam değildir, çünkü o benden bir ara ayrılıp insanları bana karşı kışkırtmıştı ve ben ona aylar sonra emân verdiğimde tekrar gelmişti. İşte burada Abdullah b. Abbâs vardır ve ondan bu konuda daha iyidir, daha hayırlıdır.» Onlar ise itiraz ederek şöyle demişlerdi: «Vallahi sen de olsan, İbn Abbâs da olsa bizi aslâ ilgilendirmez. Senin veyahut Muâviye'nin yakını olabilecek kimseyi de kabul etmeyiz. Her şeyden evvel senin ve Muâviye'nin dışında bir kimse bu işi halletmelidir.» Bunun üzerine Hz. Ali: «O halde el-Eşter'i tayin ediyorum.» demiş, onlar ise: «el-Eşter'den başka dünyada daha iyi bir kimse yok mudur?» diye karşı çıkmışlardı. Hz. Ali: «Siz Ebû Mûsâ'nın dışında kesinlikle kimseyi kabul etmez misiniz?» diye sormuş, «Evet, Ebû Mûsâ'nın dışında kimseyi kabul etmeyiz.» demeleri üzerine de: «O halde istediğinizi yapınız.» demişti.

Ebû Mûsâ Urz denilen yerde bir kenara çekilmiş ve savaştan uzak durmuştu. Bir kölesiyle haber göndererek onu davet etmişlerdi. Kölesi ona varmış: «Müslümanlar barış akdettiler.» demiş Ebû Mûsâ da: «Elhamdülilâh, elhamdülillâh!» diye Allah'a şükretmişti. Onu davet etmeye gelen kölesi: «Seni müslümanlar hakem tayin etti.» deyince Ebû Mûsâ: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn.» şeklinde karşılık vermiş, sonra kalkıp askerlerin yanına gitmişti. Bu arada el-Eşter Hz. Ali'nin yanına gelip ona şöyle dedi: «Bana Amr b. el-Âs'ı bırak, vallahi onu gördüğüm yerde öldüreceğim.» Sonra Ahnef b. Kays Hz. Ali'ye varıp: «Ey müminlerin emîri! Sen yer yüzünde bir çok müsibetle karşılaştın ve bu konuda bir çok tecrüben oldu. Ancak ben Ebû Mûsâ ile epey bir vakit geçirdim, onun hakkında bildiklerim vardır. Ben onun her yönünü iyi bilirim. O gerçekten

ileri görüşü olmayan, kıt görüşlü ve aldatılmaya müsait bir kimsedir. O bu adamlara karşı koyamaz ve bu işin de ehli değildir. Bu adamlara karşı çıkacak kimse onların arasında aynen bir yıldız gibi parlayarak üstün gözükmeli. Eğer beni hakem tayin etmek istemiyorsan ikinci veya üçüncü şahıs olarak göster. Vallahi karşımdaki adamın düğümleyeceği her düğümü çözmeye çalışacağım ve onun senin aleyhinde çözmek isteyeceği her düğümü de mutlaka eskiden olduğundan çok daha sağlam bir şekilde düğümleyip onun yerine bir tane daha düğüm atacağım.» demişti. Ancak oradakiler Ebû Mûsâ'nın dışında hiç kimseyi kabul etmeyeceklerini bildirince el-Ahnef şöyle der: «Eğer sizler Ebû Mûsâ'nın dışında hiç bir kimseyi kabul etmeyecekseniz bu olayın arkasından hemen erkeklerinizi defnetmeye hazırlanınız.»

Amr b. el-Âs Hz. Ali'nin yanına gelerek bu hakem olayını yazıya dökmek için oturmuş ve şunları yazmışlardı.

«Bismillahirrahmanirrahim. Bu müminlerin emîrinin vardığı bir karardır.» Ancak bu arada Amr b. el-Âs itiraz ederek: «Onun adını ve babasının adını yazınız. O sizin emiriniz olabilir, fakat bizim emîrimiz değildir.» demiş, el-Ahnef söze karışarak Hz. Ali'yi şöyle uyarmıştı: «Müminlerin emîri sözünü silmeyesiniz. Korkarım ki eğer onu bizzat kendi elinle silecek olursan bir daha ona aslâ ulaşamazsın. İnsanlar bunun için birbirini doğrasalar dahi sakın bu sıfatı oradan silmeyesiniz.» Hz. Ali bunun için bir müddet bekler ve günün bir kısmı bu yüzden beklemekle geçer. Eş'as b. Kays gelerek şöyle der: «Bu ismi sil gitsin. Zaten silinmiş bir durumdadır.» Hz. Ali ise: «Allah-u Ekber! İşte bir sünnetle diğer bir sünnet. Vallahi ben Hudeybiye gününde Rasûlullah (s.)'ın kâtibi idim ve Hudeybiye anlaşması metninde «Allah'ın rasûlu Muhammed» diye yazdığında Müşrikler buna itiraz etmiş ve: «Sen Allah'ın rasûlu değilsin. Kendi ismini ve babanın ismini yaz.» demişlerdi. Rasûlullah bunun üzerine bana «Rasûlullah» kelimesini silmemi emretti, fakat ben: «Hayır, bunu kendi elimle silemem.» deyince de «Orasını sen göster, ben kendi elimle sileyim.» dedi ve şöyle ilâve etti: «Ve sen buna benzer bir şeye davet edileceksin, ona uy.» Amr b. el-Âs şöyle der: «Sübhanallah! Bizler mümin olduğumuz halde kâfirlere mi benzetiliyoruz.» Hz. Ali de onun bu sözleri üzerine: «Ey Nâbiğa'nın oğlu. Senin müminlerle dost ve fasıklarla düşman olduğun bir zamanın var mıdır?» diye sorunca Amr b. el-Âs: «Vallahi, şu anımızdan sonra seninle ebediyyen bir daha bir araya gelmeyeceğim.» diye karşılık vermiş. Hz. Ali ise ona cevaben şöyle demişti: «Ben de Cenab-ı Allah'tan sen ve senin gibileri meclisimden ve yanımdan

uzaklaştırıp meclisimi temizlemesini niyaz ederim.» Sonra kâtipler şöyle yazmışlardı:

«Bu kararlar Alî b. Ebî Tâlib'le Muâviye b. Ebî Süfyân'ın kararlaştırdığı hususlardır. Ali yanındakilerle birlikte Kûfelilerin temsilcisi, Muâviye de Şamlılar ve onlara tabi olanlarla birlikte Şamlıların temsilcisidir. Biz Allah'ın hükmü ve Allah'ın kitabına tabi olduk ve onun dışında başka hiçbir şeyin aramızı bulmayacağını ümit ederiz. Bizim aramızda Allah'ın kitabı ta başından sonuna kadar hükmedecek ve biz Allah'ın kitabında var olanları aynen var edecek ve yok olanları da yok edeceğiz. Bu iki hakem Allah'ın kitabında ne bulur ve ne söylerlerse biz de onlara uyacağız. Bu hakemler Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays ile Amr b. el-Âs olacaklar. Eğer Allah'ın kitabında bir çözüm yolu bulmazlarsa Rasûlünün sünneti bu yolu çözmek için en âdil bir yoldur. Bu iki hakem Hz. Ali ile Muâviye'den ve onların askerlerinden söz ve emân alarak aile fertlerinin emânda olduklarına ve verecekleri hükme itiraz edecek kimseye karşı bütün ümmetin kendilerine yardımcı olacaklarına dair söz aldılar. Ebû Mûsâ ile Amr b. el-Âs'ın Allah'ın kitabıyla hükmedeceğini ve bu ümmetin bir daha harbe düşmemesi için Allah'ın kitabıyla ve en mükemmel şekilde hükmedeceklerine dair söz vermişlerdi. Bu iki hakem bu ümmet arasında meydana gelmiş olan savaşı Ramazan sonuna kadar ertelemişlerdir ve onlar isterlerse bu müddeti biraz daha uzatabilirler. Onların vereceği hükümler de Kûfe ehli ile Şam ehli arasında adaletli bir hüküm olacaktır.»

Hz. Ali taraftarlarından Eş'as b. Kays, Said b. Kays el-Hemdânî Vekâ' b. Sümeyyi'l-Becelî, Abdullah b. Muhill el-İclî, Hucr b. Adiy el-Kindî, Abdullah b. Tufeyl el-Âmirî, Ukbe b. Ziyâd el-Hadrâmî. Yezîd b. Huceyye et-Temîmî, ve Malik b. Ka'b el-Hemdânî bu hakem olayına şahit olarak katılmışlardı. Muâviye taraftarlarından şahit olarak katılanlar da şunlardı: Ebu'l-A'var es-Sülemî, Habîb b. Mesleme, Ziml b. Amr el-Üzrî, Humra b. Mâlik el-Hemdânî, Abdurrahman b. Hâlid el-Mahzûmî, Sübey' b. Yezîd el-Ensârî, Utbe b. Ebi Süfyân ve Yezîd b. Hurr el-Absî.

el-Eşter'e kâtiplik yapması için söylenmişse de o aslâ buna yanaşmamış ve şöyle demişti: «Sağ elim ve sonra da sol elim bu sahifede yazı yazmağa imkân tanımasın, bana fırsat vermesin. Ben bu antlaşma metninde bir sulh ve vaadleşme konusunda bir şey yazmayacağım. Düşmanlarımın dalâlette olduğuna dair Rabbimden elimde bir delil var mıdır, yok mudur?. Ve ben bu konuda tam zafere ermek üzere değil miydim?» Bu sözler üzerine el-Eş'as ona şöy-

le der: «Vallahi ben her hangi bir zafer görmüş değilim. Kalk, bu tarafa gel. Biz senin bu zaferini de istiyor değiliz. Evet, vallahi senin tek arzun dünya içindir ve ahirette senden kaçmak gerekir. Benim kılıcım bir çok adamın kanını akıtmıştır, fakat o adamların içinde sen aslâ daha hayırlı olamazsın ve onlar içinde senin kanından daha haram bir kan da olamaz.»

Taberî şöyle nakleder:

«Bu sözlerle Eş'as'ın yüzü renkten rengi girdi.»

el-Eş'as yazılan metin ve ahidnâmeyi müslümanların huzurunda okumak üzere çıkıp gitmişti. Bu metni alır, gittiği yerlerde rastladığı kimselere okurdu. Bilâl'in kardeşi Urve b. Udeyye adındaki şahsın da aralarında bulunduğu Temîmoğullarından bir gruba bu metni okuyunca, bu kabileye mensup olan Urve: «Siz Allah'ın emrine ve verdiği hükümlere ortak mı koştunuz. Hayır, vallahi hüküm yalnızca Allah'ındır ve ondan başkası hüküm veremez.» demiş ve kılıcını beline kuşanarak el-Eş'as'ın atına vurup onu hafifçe sendeletmiş, bunun üzerine el-Eş'as'ın adamları bağırıp çağırarak ona kızmışlar, o da çekip geri gitmişti. Buna karşılık, Urve'nin adamları ve akrabaları da el-Eş'as'a bir hayli kızmışlardı. el-Eş'as'a karşı takındıkları bu tavırdan dolayı Temîmlilere Yemen halkından da bir çok kimse katılmıştı. Ancak Ahnef b. Kays, Mis'ar b. Fedeki ve Temîmlilerden bir grup gelerek ondan özür dilemişler, o da onların bu özürlerini kabul edip onlara teşekkür etmişti.

İki taraf arasında yazılan bu ahitnâme 37. yılın Safer ayının 13. çarşamba günü (31 Temmuz 656) yazılmış ve bu metinde Hz. Ali'nin ramazan ayında bu iki hakemin Dûmetü'l-Cendel veya Ezruh'da verecekleri hükme uyacakları konusunda karar vermişti. Hz. Ali'ye şöyle denildiği kaydedilir: «el-Eşter'in bu sahifede yazılanlara uymayacağını ve bu adamlara karşı savaşa devam etmekten başka bir şey yapmayacağını görüyoruz.» Hz. Ali buna şöyle cevap vermişti: «Vallahi ben sizler razı olmadıkça her hangi bir şeye razı olmadım ve sevmedim. Ve razı olduğunuz bir şeyin dışında aslâ başka bir şeye yanaşmadığınızı görünce ben de size uydum. Bir şeye «Evet» dedikten sonra ondan vazgeçmek ve verilen bir karardan sonra ikide bir fikir değiştirmek hiç de doğru değildir. Ancak her hangi bir konuda Allah'a isyan edilirse ve Allah'ın kitabındaki hükümler çiğnenirse o zaman karardan dönmek mümkündür. Allah'ın emrini terkedenlerle savaşınız. Şu anda onun benim emrimin dışına çıktığını söylüyorsanız o Allah'ın emrini terk edenlerden değildir. Ben bu adamdan korkuyor da değilim. Keske sizin içi-

nizde onun gibi iki kişi olabilseydi. Keşke sizin içinizde onun gibi tek bir adam olsaydı. Benim düşmanımda gördüğümü o rahatlıkla görüyor. Benim size karşı olan güvenim biraz sarsılmıştır ve Allah'tan ümit ederim ki sizler bazı konularda istikamette olasınız ve size olan muhabbetim de böylece artar. Ben sizi bazı hususlarda alıkoymağa çalıştım, fakat siz bana itaat etmediniz ve benim sözümü dinlemediniz. Vallahi siz öyle bir şey yaptınız ki bu kuvvetimizi giderdi, nimetleri yok etti ve arkasından bize bir sürü korku ve zilleti miras bıraktı. Savaşta üstün olduğunuz zaman düşmanlarınıza korku salmış ve onları bozguna uğrattığınız bir anda onlar almış oldukları büyük yaranın ızdırabını hissetmeye başlamışlardı. Bunun üzerine de Kur'ân-ı Kerîm'i'n sahifelerini mızraklarının uçlarına takarak sizleri Allah'ın hükmüne davet etmişlerdi. Ancak onlar sizi aldatmak, bir an evvel savaşı durdurmak ve bundan sonra yapacakları hileler için fırsat kollamışlardır. Siz de onlara bu fırsatı vermiş oldunuz. Üzerinde durup ısrar ettiğiniz konuların dışına çıkmadınız ve ayak direyerek başka hiç bir şey kabul etmediniz. Evet, vallahi sizin bu yanılgıya düşmenizden sonra bir daha doğruyu bulmanız ve sağlam bir kapıya dayanmanız mümkün olmayacaktır.»

Hz. Ali ve müslümanlar Sıffîn mevkiinden geriye dönmeğe başlayınca hariciler ilk defa isyan etmiş ve muhalefetlerini ortaya koyarak hakem olayını reddetmişlerdi. Sonra o anda izledikleri yolu bırakarak gerisin geriye çöl tarafına doğru yürümeğe koyulmuşlar ve kendilerini herkese düşman hissetmeğe ve herkese kin ve buğz beslemeğe başlamışlardı. Bu hakem olayının dedikoduları aralarında bir hayli yayılmıştı, önlerine çıkanlara küfredip onlarla çatışıp duruyorlardı. Bu hariciler diğerlerine şöyle diyordu: «Ey Allah'ın düşmanları! Siz Allah'ın emrine muhalefet ettiniz.» Diğerleri de onlara: «Siz de bizi terkettiniz, imamımıza aykırı hareket ettiniz ve cemaatımızı da dağıttınız.»

Hz. Ali ve taraftarları el-Nuhayle denilen yere kadar varmış, hatta orayı geçip Kûfe evlerini görebilecek bir yere ulaşmışlardı. Oraya yaklaştıkları bir sırada bir evin gölgesinde hasta olarak yatan bir adam görmüşler, Hz. Ali ona selâm vermiş, adam da gayet güzel bir şekilde Hz. Ali'nin selâmını karşılamıştı. Hz. Ali ona şöyle demişti: «Senin yüzünde bir tuhaflık görüyorum, acaba hasta mısın?» Adam: «Evet, hastayım.» diye cevap verince Hz. Ali ona: «Her halde sen hastalıktan nefret ettiğinden gelip seni buldu.» demiş, adam: «Hastalığın benden başkasında olmasını hoş karşılamıyorum.» şeklinde karşılık vermişti. Hz. Ali ona: «Senin başına gelen

bu hastalığın başkasının başına da geleceğini hesaba kattın mı?» diye sormuş, adam da «Evet.» diye karşılık vermişti. Hz. Ali: «O halde Rabbinin sana rahmet edeceğini ve günahını affedeceğini sana müjdeleyebilirim. Kimsin sen ey Allah'ın kulu?» demiş, adam: «Ben Sâlih b. Süleym'im.» deyince: «Kimlerden oluyorsun?» diye sormuştu. Adam: «Benim aslım Selmân et-Tâi'den geliyor, ama yakınlık meselesine gelince Süleym b. Mansûr'a yakınım.» şeklinde karşılık verince Hz. Ali de ona şöyle demişti: «Sübhanallah! Senin ve babanın adı ne kadar da güzel. Bağlı olduğun ve geldiğin ailenin adı da ne kadar güzel. Sen bizim yapmış olduğumuz gazalara katıldın mı?» Adam: «Hayır! Ben onlara katılmak istedim, fakat gördüğün gibi işte bu hastalık beni bu gazadan alıkoymuştur.» diye karşılık vermiş, Hz. Ali bunun üzerine: «Zayıf kimselere ve hastalara zorluk yoktur» (1) ayetini okumuş ve ona şöyle sormuştur: «Söyle bakayım bana, bizimle Şamlılar arasında meydana gelen olaylar hakkında halk neler söylüyor?» Adam bu soruya şöyle karşılık vermişti: «Bazıları sevinmiş durumdalar, bunlar diğer insanları aldatan kimselerdir. Bazıları ise son derece üzüntülüdürler, bunlar ise sana yakın olan ve senin iyiliğini isteyen kimselerdir.» Bunun üzerine Hz. Ali ona şu sözleri söylemişti: «Doğru söyledin, Allah bu hastalığının etkisiyle yapmış olduğun inlemelerinden dolayı günahlarını affetsin. Her hastalıkta bir ecir yoktur, fakat hastalıklarda da kulun mutlaka dua ettiği hususlarda Cenab-ı Allah onun günahlarını affeder. Ecir ise ancak insanın kendi diliyle söylediği ve eliyle ve ayağıyla yaptığındadır. Allah kendi kullarından samimî bir niyetle ve salih davranışlarla gelen bir kimseyi mutlaka cennetine koyar.»

Hz. Ali bir müddet daha yürüdükten sonra Abdullah b. Vedia el-Ensârî ile karşılaşmış, ona yakınlaşmış, selâmlaşmış ve onunla bir müddet yürüdükten sonra sormuştu: «Girişmiş olduğumuz hususlarda insanlar neler söylüyorlar?» O da şöyle cevap vermişti: «Bazıları bu yapılanı beğeniyor, bazıları ise şiddetle karşı çıkıyor.» Hz. Ali: «Peki bu konuda görüş beyan edenler neler söylüyor?» diye sorunca da şöyle demişti: «Hz. Ali'nin büyük bir taraftar kitlesi vardı, onu tutup dağıttı. Onun sapasağlam bir kalesi vardı, onu yıkıverdi. Ne zaman bu yıktıklarını inşa edecek ve bu dağıttıklarını toplayıverecek? Eğer o kendisine itaat edenlerle birlikte isyan edenlere karşı savaşsaydı ve zafere erinceye veya ölünceye kadar böyle devam etseydi çok daha iyi olurdu.» Hz. Ali bu sözlere şöyle karşılık vermişti: «Ben mi yıktım, yoksa onlar mı? Ben mi bölüp parça-

(1) et-Tevbe, 9/91.

ladım, yoksa onlar mı? Onların: "Kendisine itaat edenlerle birlikte zafere erinceye veya ölünceye kadar çarpışıverseydi daha iyi olurdu." diye söylemelerine gelince, vallahi bu benim için gizli ve bilmediğim bir husus değildi. Ben de aynı şeyi düşünüyordum. Ben bu dünyada nefsime karşı son derece cömert davranacak olsaydım gerçekten bir nefis için ölümden daha güzel bir şey olamaz. Ben öne doğru ve karşımızda duranlara karşı savaşmak istedim, fakat şu ikisi —Hasan ile Hüseyn'i kasdederek— beni alıkoymaya çalıştılar. Geri dönmek istedim, yine şu iki adam —Abdullah b. Ca'fer ve Muhammed b. Ali— beni geri dönmekten alıkoyup ileriye doğru atılmamı söylediler. Ben şunları düşündüm: Eğer şu iki adam öldürülecek olursa Rasûlullah (s.)'ın dünyada ve bu ümmet arasında nesli kesilir gider. Bundan dolayı ileriye gidip savaşmayı istemedim ve bu ikisinin öldürülmesinden üzülerek ve merhamet duyarak geri döndüm. Fakat bu günden sonra vallahi eğer onlarla karşılaşacak olursam mutlaka onlar benden alacaklarını alacaklardır. İster bir çarpışma alanında, isterse her hangi bir yerde olsun, mutlaka onlara karşı çarpışacağım.» Sonra oradan ayrılıp yürümeğe devam edince sağ tarafında yedi veya sekiz kabrin bulunduğunu görür. Hz. Ali onların ne olduklarını sorunca şöyle derler: «Ey müminlerin emîri! Burada yatan Habbâb b. Eret'tir. O, sen Sıffin'e çıktıktan sonra vefat etmiş ve buraya,şehir dışına defnedilmesini vasiyet etmişti.»

O güne kadar ölen kimseler ya kendi evlerinde veya evlerinin avlularında defnedilirlerdi. İlk defa Kûfe'nin dışında defnedilen kimse Habbâb olmuştu. Ondan sonra yanına bir çok kimse daha defnedilmişti.

Onun kabrinin başında duran Hz. Ali şöyle dedi: «Allah Habbâb'a rahmet eylesin. O gayet iyi bir müslüman olarak itaat etti, gönüllü olarak hicret etti ve mücahit olarak yaşayıp hastalıklarla ve eziyetlerle imtihan edildi. Allah hiç bir kimsenin güzel amelini zayi etmez.» Sonra bu kabirlere yaklaşarak şöyle seslenmişti: «Esselâmüaleyküm! Ey bu ürküntü ve korku verici diyarın insanları! Ey mümin erkeklerle mümin kadınlardan, müslüman erkeklerle müslüman kadınlardan son derece ıssız kalan bu yerin sakinleri! Siz, bizlerden evvel oraya varan seleflerimizsiniz, biz de sizin hemen arkanızdan oraya varacak kimseleriz. Allah'ım! Bize ve onlara mağfiret eyle. Bizi ve onları affeyle. Ne mutlu o Allah'ın hesap gününü hatırlayarak güzel amel işleyenlere! Ne mutlu aza kanaat edenlere ve ne mutlu Allah'ın kendilerinden razı olduğu kimselere.»

Sonra Hz. Ali yoluna devam eder. Sikketü's-Sevreyn denilen yere vardığında ağlama sesleri işitir. Bunların ne olduğunu sorunca: «Sıffîn'de öldürülenler için yapılan ağlamalardır.» diye cevap verilir. Bunun üzerine: «Ben Sıffîn'de sabrederek ve sevabını Allah'tan umarak öldürülenlerin şehit olduklarına şehâdet ederim.» der. Sonra Hz. Ali, el-Fâişiyyeyn'e varıp aynı sesi işitir. Arkasından eş-Şibâmiyeyn denilen yere vardığında çok daha şiddetli bağrışmalar ve sesler işitir. Orada durur, bekler ve Harb b. Şurahbîl eş-Şibâmî adındaki şahıs Hz. Ali'nin yanına varınca Hz. Ali ona şöyle der: «Hanımlarınız size galip mi gelecekler? Onların şu ağlayıp sızlamalarını, bağrışmalarını engellemiyor musunuz?» Harb b. Şurahbîl ise şöyle karşılık verir: «Eğer bir ev veya iki ev olsaydı onları susturabilirdik, fakat şu mahalleden yüz seksen ölü vardır bunların içinde ağlayıp sızlamaların olmadığı bir tek ev de mevcut değildir. Biz erkekler ise aslâ ağlamayız ve şehadete seviniriz.» Hz. Ali bunun üzerine: «Allah sizin şehitlerinize ve ölülerinize rahmet eylesin» der ve oradan ayrılır. Giderken kendisi bineğine bitmişti, Harb b. Şurahbîl ise yaya olarak yanında yürüyordu. Hz. Ali ona geriye dönmesini söylemiş, sonra bineğini durdurarak ona: «Geriye dön! Seninle birlikte benim bu şekilde yürümeğe devam etmem buranın ahalisi için kötü bir örnek ve müminler için de zillettir!» demişti. Sonra en-Na'itiyyeyn denilen yere vardı. Buranın halkı Hz. Osman'a meyli olan kişiler idiler. Onlardan bazılarının şöyle dediklerini işitti: «Valdahi Ali hiç bir şey yapmadan gitti, sonra aynı şekilde, evine eli boş olarak geri döndü.» Onu gördüklerinde birden susuvermişlerdi. Hz. Ali de o anda etrafındakilere: «Bunlar öyle kişilerdir ki Şâm'ı görmüş değillerdir.» demiş ve arkasından da şunları ilave etmişti: «Biraz önce kendilerinden ayrıldığımız kimseler bunlardan daha iyi kimselerdir.» Sonra yoluna devam ederek sürekli Allah'ı zikretmiş ve Kûfe'deki vali kasrına girinceye kadar böyle zikirle yoluna devam etmişti. Hz. Ali Kûfe'ye vardığında Hariciler onunla birlikte şehre girmemişler ve Harûra denilen yerde konaklamışlardı.

Anlatıldığına göre, Uveys el-Karânî Sıffîn savaşında öldürülmüştü. Başka bir rivayette onun Dımaşk'ta öldüğü de kaydedildiği gibi Armenia'da veya Sicistan'da vefat ettiğine dâir rivayetler de vardır. Yine Sıffîn'de Hz. Ali'nin taraftarlarından olup aynı zamanda sahabî olan Cündeb b. Züheyr el-Ezdî öldürülmüştü. Ayrıca Sıffîn'de Muâviye saflarında çarpışarak öldürülenler arasında Yezîd b. Adiyy b. Hâtem'in dayısı Hâbis b. Sa'd et-Tâî vardı. Onun yeğeni Yezîd Hâbis'in katilini aniden öldürünce Adiyy onu maktülün akrabalarına teslim etmek istemiş, ancak Yezîd Muâviye'nin yanına kaçmıştı.

Sıffîn savaşında Hz. Ali ile birlikte olanlardan biri de Huzeyme b. Sâbit Zü eş-Şehâdeteyn idi. Huzeyme savaşa bizzat katılmamıştı, ancak Ammâr b. Yâsir şehit edildiğinde kılıcını hemen çekmiş ve öldürülünceye kadar savaşıp durmuştu.

Huzeyme şöyle anlatır: «Ben Rasulullah (s.)'ın şunları söylediğini işittim: «İsyâncı bir kitle Ammâr'ı öldürecektir.»

Yine Hz. Ali'nin yanında yer alıp Bedir ashâbından olan Süheyl b. Amr b. Ömer el-Ensârî Sıffîn'de öldürülenlerden biri idi. Hz. Ali'nin yanında yer almış olup da şehit edilenlerden birisi de muhacirlerden ve sahâbilerden Hâlid b. Velid idi (1).

Ca'de b. Hubeyre'nin Horasan'a vali olarak tayin edilmesi

Bu yıl içinde Hz. Ali Ca'de b. Hubeyre el-Mahzûmî'yi Sıffîn dönüşünden sonra Horasan'a vali olarak göndermişti. Câ'de b. Hubeyre Nîsâbûr'a varmış, oranın halkının tekrar küfre düşüp irtidat ettiğini görünce gerisin geriye Hz. Ali'ye dönmüştü. Arkasından Hz. Ali Ca'de yerine Huleyd b. Kurra el-Yerbuî'yi Horasan'a vali tayin etmiş, Huleyd de oraya varıp halkını muhasara altına alarak onlarla sulh akdetmiş ve aynı şekilde Merv halkıyla da barış yapmıştı.

Haricîlerin Hz. Ali'den ayrılmaları ve tekrar ona dönmeleri

Hz. Ali Sıffîn savaşından döndükten sonra on iki bin kişi olan Haricîler Harûrâ'ya gelmişler, orada konaklamışlar ve şöyle bir çağrıda bulunmuşlardı: «Aramızda savaş emîri Şebes b. Rıb'î el-Temîmî, namaz emîri de Abdullah b. el-Kevvâ' el-Yeşkerî'dir. Fetihten sonra yönetim işi artık istişare ile yapılır ve sadece Allah'a bey'at edilir. Maruf ile emredip münkeri nehyetmek vardır.» Hz. Ali ve etrafındakiler onların bu sözlerini ve yaptıkları çağrıyı duyunca şöyle demişlerdi: «Bizim üzerimizde ikinci bir bey'at vardır. Bizim bey'atımız senin dost olarak kabul ettiğin herkesi dost, düşman olarak kabul ettiğin herkesi de düşman olarak kabul etmemizdir.» Onların bu sözlerine Haricîler şöyle karşılık vermişlerdi: «Sizler ve Şam halkı aynen iki yarış atı gibi küfürde yarışıyorsunuz. Şam halkı

(1) Hâlid b. Velîd'in burada zikredilmiş olması bir yanlışlık eseri olsa gerek, çünkü Hâlid b. Velîd çok daha evvel Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde vefat etmişti. Acaba tanınmamış bir Hâlid olabilir mi? (Çeviren)

Muâviye'ye sevdikleri ve sevmedikleri konusunda bey'at ettiler. Ve sizler de Ali'ye onun dost edindiklerini dost kabul edeceğinize ve düşman edindiklerinizi ve düşman kabul edeceğinize dair bey'at etmiş bulunuyorsunuz.»

Ziyâd b. Nadr onlara şöyle demişti: «Vallahi Ali elini uzatıp da bizler bey'at ettiğimizde sadece Allah'ın kitabı ve Rasûlünün sünnetine uymak üzere bey'at etmiş bulunuyorduk. Ancak sizler kalkıp da muhalefet ettiğinizde onun taraftarları gelip şöyle demişlerdi: «Bizler senin dost edindiğini dost, düşman edindiğini de düşman kabul ediyoruz.» Bizler de aynı minval üzereyiz. O hak ve hidâyet üzeredir. Ona muhalefet eden kim olursa olsun delâlet içinde yüzen sapık kimselerdir.»

Sonra Hz. Ali Abdullah b. Abbâs'ı Haricîlere göndererek ona şöyle der: «Ben sana varıncaya kadar sakın düşmanca davranıp onlara cevap vermeğe kalkışmayasın.» Abdullah b. Abbâs çıkıp onların yanına gelmiş, onlar da karşılayarak kendisiyle mücadeleye girişmişlerdi. Abdullah b. Abbâs dayanamayıp onların söylediklerine karşılık vermiş onlara şöyle demişti: «Hakem olayında neden böyle yan çizdiniz? Cenab-ı Allah şöyle buyurmuyor mu: **Eğer aralarının açılmasından endişe duyuyorsanız erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar arayı düzeltmek isterlerse Allah onların arasını bulur; çünkü Allah her şeyi bilendir ve her şeyden haberdardır.**» (1). Bir kadın ile kocasının arasını bulmak için hakem tayin edilmesi emredildiği halde Muhammed (s.)'in ümmetinin arasının bulunması için neden hakem tayin edilmesin?» Abdullah b. Abbâs'ın bu sözleri üzerine Haricîler şöyle derler: «Ancak Cenab-ı Allah hükmünü verdikten sonra bunu insanlara havale edip bu konuda görüş beyan etmeleri hususunda onlara her hangi bir emir vermiş değildir. O hüküm koyduğu bir konuda emrini verip bitirmiş, kullara görüş beyan etmeleri hususunda her hangi bir imkân vermiş değildir. Zina edene yüz değnek vurulmasını, hırsızın elinin kesilmesini emretmiş ve bu konuda kullarına hiç bir görüş beyan etmelerine imkân bırakmamıştır.» İbn Abbâs bu sözlere şöyle karşılık verir: «Cenab-ı Allah şöyle buyurur: **«İçinizden iki âdil kimse hüküm versin.**» (2). İbn Abbâs'ın bu sözüne karşı onlar şöyle derler: «Sen avcılık, ziraat ve kadın erkek arasındaki ilişkileri müslümanların akıtılan kanları hakkında verilecek bir hükme mi benzetiyorsun? Dün bizimle çarpışıp duran senin gözünde âdil

(1) en-Nisâ, 4/35.
(2) el-Mâide, 5/95.

bir kimse midir? Eğer o âdil ise bizim adaletle hiç bir ilişkimiz yoktur. Sizler Allah'ın hükmü ve emirleri konusunda insanları hakem tayin ettiniz. Halbuki Cenab-ı Allah Muâviye ve adamları hakkında hükmünü vermiş, tevbe edip dönünceye ya da teslim oluncaya kadar onlarla savaşılması emredilmiştir. Fakat siz aranızda bir ahitnâme yazıp ahitleştiniz. Halbuki Berâa suresi indiği günden beri, Cenâb-ı Allah cizye verene kadar müslümanlara savaş açanlarla ahitleşmeyi kesinlikle yasaklamıştır.»

Sonra Hz. Ali Ziyâd b. Nadr'ı göndererek ona şöyle demişti: «Git, araştır; onlar en çok hangi adamlarına itaat ediyorlar ve hangilerine daha çok bağlıdırlar.» Ziyâd b. Nadr gitmiş, geri döndüğünde Hz. Ali'ye onların katında en çok itibara sahip kimsenin Yezid b. Kays olduğu haberini getirmişti. Bunun üzerine Hz. Ali yanında bulunan kimselerle birlikte Yezîd b. Kays'ın çadırına varıp içeri girmiş, iki rekat namaz kıldıktan sonra onu Isfahan ve Rey'e vali tayin etmişti. Sonra oradan çıkıp Abdullah b. Abbâs ile çekişenlerin yanına varmış, tartıştıklarını görünce: «Sana ben gelinceye kadar sakın tartışmaya girmeyesin diye söylemedim mi?» diye çıkışmış, sonra: «Allah'ım! Kıyamet gününde bunlara karşı delil getirilebilecek en mühim yer burasıdır» demiş ve ardından dönüp: «Sizin reisiniz kimdir?» diye sormuştu. Onların: «el-Kevvâ'ın oğludur.» diye cevap vermeleri üzerine şöyle sormuştu: «Peki bize isyan etmenizin sebebi nedir?» Onlar: «Senin Sıffîn gününde varmış olduğun hakem olayıdır.» diye cevap vermişler, bunun üzerine Hz. Ali onlara şöyle demişti: «Allah hayrınızı versin! Hatırlıyor musunuz, onlar Kur'an sahifelerini havaya kaldırdıkları zaman sizler "Bu çağrısına uyalım" demiştiniz. Halbuki ben size bu adamları sizden daha iyi tanıdığımı ve bunların dinlerinin ne kadar olduğunu sizden daha iyi bildiğimi söylemiştim.» Hz. Ali ayrıca onlara o gün söylediklerini tekrar tekrar hatırlatmış ve şöyle demişti: «Ayrıca ben bu iki hakeme Kur'an-ı Kerim'in koyduğu hükümlere dayanmaları, yasaklayıp yok ettiğini yok saymaları şartıyla verecekleri hükme razı olacağımı söylemiştim. Onlar Kur'an-ı Kerim'in hükmüne uygun hüküm verdiklerinde kesinlikle bize bu emre aykırı hareket etmek uygun düşmez. Ancak bu iki adam Kur'anın emirlerine muhalefet edecek olurlarsa biz zaten onların verecekleri hükme uymayız.»

Bunun üzerine Hariciler şöyle demişlerdi: «O halde bir kimsenin kanının akıtılması konusunda her hangi bir hakeme baş vurmayı gerekli görüyor musun?» Hz. Ali onlara şöyle cevap vermişti: «Biz bu konuda insanların hüküm vermelerini kabul etmiş de-

ğiliz. Biz Kur'anın hükmünü talep etmişizdir. İşte bu Kur'an-ı Kerim iki kapak arasında satırlarla yazılmış, dili olmayan bir kitaptır. O ancak insanlar okuduğunda konuşur ve hükmünü beyan eder.» Bu sözler üzerine Hz. Ali'ye şöyle sorarlar: «Peki aramızda sulh için neden belirli bir vakit tayin ettiniz? Bu konuda bize bilgi verir misin?» Hz. Ali onlara cevaben şöyle der: «Câhilin kim olduğunu bilmek, âlimin de bu konuda sebat edip etmediğini görmek için böyle bir vakit tayin ettik. Umulur ki Cenâb-ı Allah bu müddet içerisinde bu ümmete bir salâh verir ve onları doğru yola iletir. Haydi, kalkınız, şehrinize giriniz. Hay Allah size rahmet ve mağfiret etsin.» Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine onların tümü kalkmış ve onunla birlikte Kûfe'ye girmişlerdi.

Başka bir rivayette ise şöyle anlatılır:

Haricilerin o gün Hz. Ali'ye şöyle dedikleri zannedilmektedir: «Doğru söyledin. Biz aynen senin dediğin gibi düşünüyorduk. Bu konuda küfre girdik ve bundan dolayı Allah'a tevbe edip geri dönüyoruz. Sen de bizim tevbe ettiğimiz gibi tevbe et, tekrar sana bey'at edelim. Aksi halde sana karşı çıkar, muhalefet ederiz.» Sonra Hz. Ali'ye bey'at etmişler, o da şöyle demişti: «Haydi kalkınız, şehrinize giriniz. Altı ay kadar bekleyelim, bir miktar daha mal biriktirelim, bir süre daha sabredelim, sonra düşmanımıza karşı çıkarız.» Ancak Haricilerin böyle dediklerinin zannedilmesi, olayların böyle cereyan ettiğinin söylenmesi son derece büyük bir yalan ve iftiradır.

Hakemlerin bir araya gelmesi (hakem olayı)

İki hakemin bir araya gelip toplanacakları gün gelip çattığında Hz. Ali Şureyh b. Hânî el-Hârisî'nin başkanlığında dört yüz kişilik bir kuvveti oraya göndermiş ve Şureyh'e Amr b. el-Âs'a şu sözleri iletmesini tavsiye etmişti: «Ona de ki, Ali sana şunları söyler: «Allah (c.c.) katında insanların en faziletlisi ve sevimli görüneni hak ile hüküm veren kimsedir. Ey Amr! Sen hakkın nerede olduğunu çok iyi bildiğin halde neden böyle bilmemezlikten geliyorsun? Sen küçücük bir dünya tamahı için Allah'a ve Allah'ın dostlarına düşman kesiliverdin ve sen çok iyi biliyorsun ki bu dünya nimetleri sana daha evvel verilmişti de sonra yok olup gitmişti. Sana yazıklar olsun. Hainlere dost ve zalimlere yardımcı olmayasın. Vallahi ben senin pişman olacağın günü çok iyi biliyorum. Sen vefat edeceğin gün son derece pişman olacaksın; keşke hiç bir müslümana düşmanlıkta bulunmasaydım diye temennide bulunacak ve verdiğin

her hükümde rüşvet almamış olmayı çok temenni edeceksin.»

Şureyh'ten Hz. Ali'nin bu sözlerini işiten Amr'ın benzi atmış, yüzünün rengi değişmiş ve şöyle demişti: «Ben Ali ile nasıl müşavere edebilir, emrine girip uyabilir ve onun görüşlerine ne zaman bağlanabilirdim?» Şureyh ona şöyle karşılık vermişti: «Ey Nâbiğa'nın oğlu! müslümanların efendisi ve peygamberlerinden sonra gelenlerin en faziletlisi olan insanın yanına sokulup onunla danışmaktan seni alıkoyan nedir ki? Senden daha hayırlı olan Ebû Bekir ve Ömer ona danışır ve onun görüşleriyle amel ederlerdi.» Şureyh'in bu sözleri üzerine Amr: «Benim gibi birisi senin gibi bir adamı karşısına alıp onu muhatap kabul etmez» demiş, Şureyh de: «Sen hangi ataların ve babalarınla bana karşı üstünlük taslıyorsun? Orta halli olan baban ile mi, yoksa annen Nâbiğa ile mi?» diyerek karşılık vermiş ve yanından ayrılmıştı. Ayrıca Hz. Ali bu gidenlere namaz kıldırmak ve emîrlik yapmak üzere Abdullah b. Abbâs'ı göndermiş ve onların yanında da hakem olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî gitmişti. Diğer taraftan Muâviye Şam halkından dört yüz kişiyi Amr b. el-Âs başkanlığında Dûmetü'l-Cendel'in Ezruh mevkiine göndermişti. Amr b. el-Âs Muâviye'den kendisine gelen mektuplara aslâ aldırış etmiyor ve Şam halkına da hiç bir konuda danışmıyordu. Iraklılar ise sürekli olarak İbn Abbâs'a danışıyorlar ve Hz. Ali'den ona ulaşan mektuplara göre amel ediyorlardı. İbn Abbâs onlara bir şey söylemeyip sustuğu zaman hemen o konu hakkında şüpheye düşüyor: «Acaba Hz. Ali bu konuda şöyle şöyle bir şeyler mi yazdı?» diye soruyorlar, İbn Abbâs da onlara şöyle cevap veriyordu: «Siz aklınızı başınıza toplamayacak mısınız? Görmüyor musunuz, Muâviye'nin postası gidip geldiği halde onun ne getirdiği hiç de duyulmuyor ve onlar bağırıp çağırmıyorlar. Halbuki sizler her gün yanıma gelip hakkımda bir sürü konularda şüpheye düşüyorsunuz.»

Hz. Ali'nin gönderdiği heyet içinde Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Sıddîk, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm, Abdurrahman b. Yağûs ez-Zührî, Ebû Cehm b. Huzeyfe el-Adevî ve Muğîre b. Şu'be var idiler.

Sa'd b. Ebî Vakkâs çölde Benû Süleym kabilesine ait bir su kenarında ikamet etmekte iken oğlu Ömer gelmiş ve ona şöyle demişti: «Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Amr b. el-Âs yanlarında bir çok Kureyşli bulunduğu halde bir araya toplanmış bulunuyorlar. Senin de Rasûlullah (s.)'ın en yakın arkadaşlarından ve şûrâ ehlinden biri olman hasebiyle oraya gitmen iyi olur. Senin girdiğin hiç bir husus yoktur ki bu ümmet onu hoş karşılamamış olsun. Sen insanlar arasında hilâfete en lâyık olan birisin.» Ancak Sa'd b. Ebî Vakkâs oğlu-

nun bu dediklerine uymamış ve oraya gitmemişti. Diğer bir rivayette ise Sa'd muhakemenin yapıldığı yere gitmiş, fakat orada bulunmaktan dolayı son derece pişman olarak Kudüs'ten ihrama girip umre yapmak üzere Hicâz'a yönelmişti.

Muğire b. Şu'be Kureyş'ten bazı kimselere şöyle demişti: «İki hakemin bir fikre varıp varmayacakları konusunda görüş sahibi olabilmek için birisinin oraya gidip haber getirmesini mümkün görebiliyor musunuz?» Onlar: «Hayır.» diye cevap verince: «O halde ben gidip durumu onlardan öğreneyim.» demiş ve Amr b. el-Âs'ın yanına giderek ona şöyle sormuştu: «Şu savaşa katılmayan bizleri nasıl görüyorsun? Aranızda meydana gelen bu savaş ve hükümleşme konusunda şüpheye düşüp şaşırdık.» Bunun üzerine Amr ona: «Sizi iyilerin arkasında ve kötülerin önünde görüyorum.» diye cevap verir. Sonra Muğire kalkıp Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gider ve ona da Amr'a söylediklerinin aynısını söyler. Ebû Mûsâ ona şöyle der: «Kendimizi insanların içinde en sağlam ve haklı görüşe sahip olarak görüyorum.» Sonra Muğire ordan kalkıp arkadaşlarının yanına gelir ve onlara: «Bu iki adam kesinlikle bir görüş etrafında toplanamazlar.» der.

İki hakem bir araya gelince Amr: «Ey Ebâ Mûsâ! Sen Osman'ın mazlûm olarak öldürüldüğünü biliyor musun?» diye sorarak söze girmiş, sonra aralarındaki konuşma şöyle sürmüştü:

Ebû Mûsâ: «Evet, onun mazlum olarak öldürüldüğüne şehâdet ederim.»

Amr: «Muâviye ve Muâviye'nin akrabalarının Osman'ın yakınları ve akrabaları olduğunu bilmiyor musun?»

Ebû Mûsâ: «Evet.»

Amr: «Peki, onun halife olmasını nasıl karşılarsın? Şu Kureyş'in ileri gelenlerinden biri olarak biliniyor ve sen de bunu biliyorsun? Eğer müslümanların: "Onun İslâmda her hangi bir önceliği yoktur." demelerinden korkuyorsan sen de şöyle dersin: "Ben onu halife Osman'ın mazlûm olarak öldürülmesine sahip çıktığı, onun velisi olduğu, kanını güzel bir şekilde talep ettiği için benimsiyorum. Ayrıca o Rasûlullah (s.)'ın hanımı Ümmü Habîbe'nin kardeşidir ve Rasûlullah'a kâtiplik yapmış bir sahabîdir. Bunun yanında Rasûlullah (s.) onun bir gün bir hükümranlığa sahip olacağını da haber vermiştir.»

Ebû Mûsâ: «Ey Amr, Allah'tan kork! Senin Muâviye'nin şerefinden söz etmem yersizdir, çünkü böyle bir görev sırf şeref ile ola-

bilecek bir görev değildir. Eğer bu görev bir üstün şeref ile verilmiş olsaydı bu iş Sabbâh'ın oğlu Ebrehe'ye havale edilirdi. Bu makam dindarlığı ve üstün faziletliliği gerektirir. Bütün bunlara rağmen eğer bu işin en üstün şerefe sahip olan bir Kureyşliye verilmesini arzu etseydim bunu Ebû Tâlib'in oğlu Ali'ye verilmesini tavsiye ederdim. Ayrıca Muâviye'nin Osman'ın kanının velisi olduğunu iddia edip de bu görevin ona havale edilmesi gerektiğini ileri sürmene gelince, aslâ ilk muhacirleri bir tarafa itip de onu başa getirmem mümkün değildir. Muâviye'nin saltanata ve hükümranlığa sahip olacağına dair iddiana gelince; vallahi, Muâviye'nin benim üzerimde en ufak bir hükümranlığı olduğu takdirde ona kesinlikle bir emîr gözüyle bakmam ve Allah'ın hükmünü yerine getirme konusunda da aslâ her hangi bir rüşvete talip olacak değilim. Ancak eğer arzu edersen Ömer b. el-Hattâb'ın adını ihya edelim, ne dersin?»

Amr: «Peki, benim oğlum hakkında ne dersin? Sen onun faziletini ve Allah'a karşı olan sâlih amelini de biliyorsun.»

Ebû Mûsâ: «Senin oğlun gerçekten samimî bir insandır, fakat sen onu kendin bu fitnenin içine soktun.

Amr: «Bu iş ancak yiyen ve yediren bir kimseye yarar. Bu gibi durumların Abdullah b. Ömer'in dikkatinden kaçtığını gören Abdullah b. Zübeyr, ona: «Ne olup bittiğini görüyormusun? Dikkat etsene!» demek gereğini görmüştü.

Ebû Mûsâ: «Ey Âs'ın oğlu! Araplar seni kendi yönetim işlerini halletmek üzere görevlendirdiler. Onlar bu işe ancak birbirlerine kılıç çektikten sonra razı olmuşlardır. Sen onları tekrar fitnenin içine sokmayasın.»

Amr Ebû Mûsâ'ya öncelikle söz vermeyi bir alışkanlık haline getirmeğe çalışmış ve ona: «Sen Rasûlullah (s.)'ın yakın sahabelerindensin ve benden de daha yaşlısın. O halde önce sen konuş» diye söyleyip durmuş ve Ebû Mûsâ da bu yüzden hep önce konuşmağa alışmıştı. Amr'ın tek gayesi Hz. Ali'yi bu görevden azletmek idi. Ebû Mûsâ'nın kendi oğlu Abdullah'ı ve Muâviye'yi kabul etmediğini gören Amr onun teklif ettiği Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ı kabul etmemiş ve Ebû Mûsâ'ya şöyle demişti: «Peki, bu durumdan sonra sen ne düşünüyorsun?»

Ebû Mûsâ bu soruya: «Bana kalırsa her ikisini de görevlerinden azledelim ve işi şûrâya havale edelim, Müslümanlar kendilerine arzu ettikleri ve sevdikleri birisini halife tayin etsinler.» diye-

rek karşılık vermiş, bunun üzerine Amr: «Hak ve gerçek olan da aynen senin söylediğin gibidir.» demiş, sonra her ikisi kalkıp müslümanların huzuruna çıkmışlardı. Müslümanlar da bir araya toplanmışlar, onları bekliyorlardı. Amr: «Ey Ebû Mûsâ, onlara düşündüğümüz ve kararlaştırdığımız hususu bildiriver.» deyince Ebû Mûsâ da orada toplanmış bulunan müslümanlara seslenerek: «Bizler bir konuda ittifak ettik, Cenab-ı Allah'tan bu ümmetin işini verdiğimiz bu kararla ıslâh etmesini temenni ederiz.» diye söze başlamıştı. Sonra Amr'ın: «Doğruyu ve gerçeği söyledi Ey Ebû Mûsâ! Buyur konuş.» demesi üzerine orada bulunanlara yaklaşıp konuşmaya devam edecekken Abdullah b. Abbâs kendisine şöyle seslenmişti: «Yazıklar olsun sana! Vallahi, eğer yanılmıyorsam bu adam seni aldatmış bulunuyor ve eğer ikiniz bir noktada ittifak etmişseniz o halde ona söyle de o senden önce konuşsun. Sen ondan sonra konuşursun. O hilekâr bir adamdır, güven duyulan biri değildir. Olabilir ki şimdi rızanı almak için seni öne doğru sürmek istiyor ve sen kalkıp müslümanların huzurunda konuştuktan sonra tutar sana muhalefet edecektir.» Ancak Ebû Mûsâ biraz gaflete dalmış olarak Abdullah b. Abbâs'a: «Hayır, bizler bir konuda ittifak bir karara varmış bulunuyoruz.» diye karşılık vermiş, arkasından halka yönelerek: «Ey Müslümanlar! Bizler bu ümmetin hilâfet işini gözden geçirdik ve bu ümmetin işlerinin salâha ermesi ve başına gelen her türlü felâketlerin savuşturulabilmesi için bir konuda anlaştık ve fikir birliğine vardık. Kararımız şudur: Ali'yi ve Muâviye'yi bu görevden uzaklaştırarak işi müslümanların şûrâsına havale edelim, onlar arzu ettikleri birisini başa getirsinler. Ben şu anda Ali'yi ve Muâviye'yi görevden azlediyorum. Sizler kendi işinizi yüklenin ve kendi aranızda ehil gördüğünüz birisini bu işe seçin» demiş, sonra kenara çekilmişti. Arkasından Amr b. el-Âs ayağa kalkarak şöyle demişti: «Bu adamın söyledikleri sözleri işittiniz. O kendi temsilcisi bulunduğu adamı görevinden azletmiştir. Ben de aynı şekilde onun adamını bu görevden azlediyor ve temsilcisi olduğum Muâviye'yi yerinde bırakıyorum, çünkü o Osman b. Affân'ın velisidir ve onun kanını arayan kimsedir. Bundan dolayı o, Osman'ın makamına geçmeğe daha lâyık ve hak sahibi bir kimsedir.»

Bu konuşmalardan sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs: «Ey Ebû Mûsâ! Seni bu hallere, Amr'ın tuzaklarına düşüren ne oldu?» diye sormuş, Ebû Mûsâ da: «Ne yapabilirim? O bana bir konuda ittifak ettiğini söyledi, sonra da yan çizdi.» demişti. Abdullah b. Abbâs da: «Ey Ebû Mûsâ! Senin günahın yoktur, asıl günah seni bu makama getiren kimsenindir.» diye söylenmiş, bunun üzerine Ebû Mûsâ: «Adam

sözünden döndü, hile yaptı, ben ona ne yapabilirim?» diye kendini savunmuştu. Abdullah b. Ömer de içini dökerek şunları ilâve etmişti: «Bakınız bu ümmetin işi nereye vardı, başına neler geldi. İşin başına öyle birisi geldi ki, çok zayıf ve bu işi en son yüklenmesi gereken kişiydi.»

Sonra Abdurrahman b. Ebî Bekr de: «Keşke Ebû Mûsâ el-Eş'arî bugünden evvel ölüp gitseydi, bu iş bu günden daha hayırlı olurdu.» diye söylenmişti.

Daha sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî dönüp Amr b. el-Âs'a: «Allah seni muvaffak etmesin, sözünde durmadın ve kötülük ettin.» diyerek «**Senin durumun aynen şu köpeğin durumuna benzer ki üstüne varsan dilini sarkıtıp solur, kendi hâline bıraksan yine dilini sarkıtıp solur.**» (1) ayetini okur ve serzenişte bulunur. Amr ise ona şöyle cevap verir: «Sen de aynen şuna benziyorsun, senin durumun da aynen **kitaplar taşıyan eşekler gibidir** (2). O anda Şurayh b. Hânî Amr'ın üzerine yürüyerek elindeki kırbaç ile ona vurmuş, Amr'ın oğlu da Şurayh'e elindeki kırbaçla vurmuş, fakat müslümanlar araya girerek duruma el koymuşlardı.

Şurayh bu çatışmadan sonra şöyle demişti: «Amr'a kırbaç ile vuracağıma bir kılıç ile vurmadığıma pişman olduğum kadar hiç bir şeye pişman değilim.»

Sonra Şamlılar Ebû Mûsâ'ya iltifat ederek onu korumuş, o da kaçıp Mekke'ye gitmişti. Diğer taraftan Amr b. el-Âs Şamlılarla birlikte Muâviye'nin yanına dönmüş ve ona hilâfet unvanı ile selâm vermişlerdi. Bu arada Abdullah b. Abbâs ve Şurayh de Hz. Ali'nin yanına dönmüşlerdi.

Hz. Ali her gün öğle namazını kıldığında kunut duasını okur ve şöyle derdi: «Allah'ım! Muâviye'yi, Amr'ı, Ebu'l-A'var'ı, Habâb'i, Abdurrahman b. Hâlid, Dahhâk b. Kays ve Velîd'e lânet eyle.» Bu haber Muâviye'ye ulaştığında o da aynı şekilde kunut duası okuduğunda Hz. Ali'ye, Abdullah b. Abbâs'a, Hasan ve Hüseyin'e ve el-Eşter'e küfrederdi.

Diğer bir rivayette anlatıldığına göre, Muâviye iki hakemin konuşup görüştükleri yere gelmiş ve o günün akşamında kalkıp insanlara hitapta bulunarak şöyle demişti: «... Bu durumdan sonra hilâfet meselesinde her hangi bir şey söyleyecek olan varsa bize başını uzatsın da görüverelim.»

---

(1) el-A'râf, 7/176.
(2) el-Cum'a, 62/5.

Bu konuda Abdullah b. Ömer şöyle der: «Ben onun bu sözleri üzerine ortaya çıkıp da konuşmak ve ona: «Öyle adamlar vardır ki seninle ve senin babanla İslâm için savaştılar.» demek istedim, ancak bu sözlerin müslüman cemaatın arasını tekrar ayıracağından ve bundan dolayı tekrar kanların dökületeceğinden korktuğum için susuverdim. Diğer taraftan Cenab-ı Allah'ın bizlere yaptığı cennet vaadlerini düşünerek böyle davranmayı daha yerinde buldum. Sonra oradan çekip evime gittikten sonra Habîb b. Mesleme bana gelerek: «Bu adam bu şekilde konuşup duruyorken seni konuşmaktan alıkoyan ne oldu?» diye sorunca ona şöyle cevap verdim: «Gerçekten konuşmak istedim, fakat arkasından korktum.» Habib bunun üzerine: «Allah seni başarılı kılsın. Sen Cenab-ı Allah tarafından korunmuş oldun. Bu yaptığın daha doğru, daha yerinde bir şey olmuş oldu.»

Hakemlerin tayininden sonra Haricîlerin tutumu ve en-Nehr savaşı

Hz. Ali Ebû Mûsâ el-Eşarî'yi muhakeme için göndermek istediğinde Haricîlerden Zur'a b. el-Burc et-Tâî ve Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî adındaki iki şahıs Hz. Ali'ye gelerek şöyle derler: «Hüküm yalnız Allah'ındır.» Hz. Ali de onlara: «Hüküm yalnız Allah'ındır.» diye karşılık verir. Hurkûs Hz. Ali'ye: «Yaptığın şu hatadan dolayı Allah'a tevbe et. Vermiş olduğun karardan da geri dön ve gel bizimle beraber düşmanımıza karşı çıkalım, ölünceye kadar onlarla çarpışalım.» diye söyleyince Hz. Ali cevaben şöyle der: «Ben sizi bunun için davet etmiştim. Fakat sizler bana isyan ettiniz. Şu anda da biz bu adamlarla aramızda bir ahitname yazıp araya şartlar ve ahitler koyduk. Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: «**Anlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam olarak yerine getiriniz.** (Verdiğiniz sözü tutunuz) (1). Hurkûs ise şöyle karşılık verir: «Bu tevbe etmen gereken bir durumdur.» Hz. Ali: «Hayır, bu günah değildir; ancak bir görüş karşısında acze düşmektir. Ben sizi bundan alıkoymuştum.» deyince diğer harici Zur'a Hz. Ali'ye: «Ey Ali! Eğer sen bu hakem meselesinden vazgeçmezsen mutlaka seninle savaşırız. Onun için Allah'ın emirlerine yapış ve O'nun rızasını iste.» diyerek söze karışır. Hz. Ali'nin: «Hay kör olasıca adam, ne kadar da kötü bir insansın! Eğer sen benimle savaşacak olursan ben de seni öldürürüm ve üzerinden rüzgârlar esip geçer.» diye söylenmesi üzerine şöyle karşılık verir: «Evet, benim de arzum budur.» Son-

(1) en-Nahl, 16/91.

ra bu iki harici Hz. Ali'nin yanından çıkıp gider ve etrafındakileri ona karşı kışkırtırlar.

Bir gün Hz. Ali mescidde hutbe okurken bunlar aynı şekilde Allah'ın hükmünü talep ettiklerini tekrarlayıp durmuşlar ve mescidin bir kenarına çekilerek sürekli bunu istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle demişti: «Allah'ım, ne büyüksün! Bunlar hak söz ile batılı murad ediyorlar. Sustukları zaman bizi kederlendiriyorlar, konuştuklarında da deliller getirip onları susturuyoruz. Ancak bize karşı isyan edecek olurlarsa biz de onlara karşı çarpışırız.» Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine Yezid b. Âsım el-Muhâribi adındaki adam yerinden fırlayarak: «Önce Allah'a hamd ederim, Rabbimizi aslâ terketmeden ve O'ndan müstağni kalmadan sözüme başlarım. Allah'ım! Dinimize karşı dünyayı talep etmekten ve onu dinimizle değiştirmekten sana sığınırız. Dini dünya ile değiştirmek Allah'ın emri karşısında âciz düşmek ve zillete duçar olmaktır. Bu da sonunda Allah'ın gazabını cezbeder. Ey Ali! Sen bizi savaşla mı korkutmaya çalışıyorsun. Vallahi Allah'tan ümid ederim ki seni en yakın bir zamanda öldüreceğim, o zaman hangimizin cehenneme atılmış olacağını görmüş olacaksın.» diye konuşmuş, sonra yanında bulunan üç kardeşiyle birlikte oradan çıkıp gitmiştir. Bu adam «en-Nehr» gününde bazı yaralar almış, kardeşlerinden biri de en-Nuhayle'de yaralanmıştı.

Yine bir başka gün Hz. Ali hutbe okurken birisi daha ayağa kalkmış: «Allah'tan başkasının hükmü yoktur» diyerek oradan çekip gitmiş, arkasına da bazı kimseler takılmıştı. Bu söz üzerine Hz Ali: «Allahu Ekber! Bu kelime hak bir kelimedir, fakat onunla batıl talep ediliyor! Eğer bizimle beraberliğinizi sürdürecek olursanız sizin üzerimizde üç tane hakkınız vardır: Birisi Allah'ı içinizde zikrettiğiniz sürece sizi mescidlerimize girmekten alıkoymayız. Bizimle birlikte olduğunuz müddetçe size ganimet vermeye devam ederiz ve sizler de bize karşı savaşmadığınız müddetçe aslâ size karşı savaş açmaz ve size ilişmeyiz. Sizin hakkınızda Allah'ın emri cari olacaktır» diye konuşmuş ve tekrar hutbesine kaldığı yerden devam etmişti. oSnra Hariciler birbirleriyle konuşmuş, nihayet Abdullah b. Vehb er-Râsibi'nin evinde toplanmışlardı. Bu da onlara bir sürü konuşmalar yapmış, dünya hayatında zahit olmalarını tavsiye etmiş, maruf ile emretmelerini, münkeri nehyetmelerini tavsiye ettikten sonra onlara şöyle demişti: «Haydi, hep birlikte şu halkı zalim olan beldeden çıkalım da şu civardaki dağ başlarına veya etraftaki şehirlere varalım, bu bidatçı ve dalâlet içinde bulunan kavimden

kurtulmuş olalım.» Bu teklif üzerine Hurkûs b. Züheyr ona şöyle demişti: «Bu dünyadan ve nimetlerinden istifade etmek az bir şey olduğu gibi bu dünyayı bırakıp gitmek de son derece yakın bir andır. Onun için dünyanın güzellikleri ve nimetleri sizi burada sürekli kalmak yolunda aldatmasın ve aynı şekilde bu dünya sizleri hakkı emretmekten ve zulmu reddetmekten de alıkoymasın. «**Allah ondan korkanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir.**» (2) Sonra Hamza b. Sinân el-Ezdî ayağa kalkarak şöyle konuşmuştu: «Ey burada hazır bulunanlar! Sizin bu anlayışınız hak olan bir anlayıştır. Onun için kendi işlerinizi yürütecek ve başınıza geçecek birini seçin de işlerimizi yürütsün. Mutlaka üzerinde dayanacağınız bir dayanağınız ve etrafında toplanarak sürekli kendisine danışacağınız bir lideriniz olmalıdır.» Bu görevi Zeyd b. Hüsayn et-Tâî'ye vermişler, fakat o bunu kabul etmemişti. Sonra bu görevi Hurkûs b. Züheyr'e vermişler, o da kabul etmemiş, arkasından Hamza b. Sinân ve Şureyh b. Elfâ el-Absî de bu görevi kabul etmeyince Abdullah b. Vehb'e teklif etmişler, o da: «Getirin bu görevi, vallahi ben bu dünyaya olan rağbetimden dolayı bunu kabul edecek değilim ve ölümden kaçmak için de bunu red edecek değilim.» demiş, onlar da bu yılın Şevvâl ayının onuncu gününde ona bey'at etmişlerdi. Abdullah b. Vehb'e Zû es-sefinât diye lakâb verilmişti.

Sonra bunlar Şureyh b. Evfâ el-Absî'nin evinde toplanmışlar ve reisleri Abdullah b. Vehb onlara şöyle demişti: «Allah'ın hükmünü infaz etmek üzere bir beldeye gidelim. Sizler hak üzere bulunan kimselersiniz.» Şureyh bu teklif üzerine: «Medâin'e gidelim, orada konaklayıp kapılarını tutalım ve halkını oradan çıkarıp kendimiz orada yerleşelim. Sonra da Basra'daki kardeşlerimize haber gönderip bize gelmelerini söyleyelim.» demiş, Zeyd b. Husayn da şunları söylemişti: «Eğer topyekün olarak buradan çıkacak olursanız sizi izler ve nereye gideceğinizi anlarlar. Ancak tek tek çıkıp giderseniz hiç kimse farkına varmaz. Medâin'e yerleşmeniz işine gelince bizi oraya girmekten alıkoyacak kimseler vardır orada. Gelin, Nehrevân köprüsünün bulunduğu yere varıp orada toplanalım ve Basralı kardeşlerimize durumu haber verelim.» Sonunda onun bu görüşü benimsenmiş ve kabul edilmişti.

Abdullah b. Vehb Basra'da tanıdıklarına mektuplar yazarak üzerinde ittifak ettikleri görüşleri bildirmiş ve kendilerine katılmaları için onları teşvik etmişti. Mektup Basralılara ulaştırıldığında

---

(1) en-Nahl, 16/128.

onun bu davetine icabet etmişler ve kendilerine katılacaklarını bildirmişlerdi.

Gitmeyi kararlaştırdıkları o geceyi ibâdetle geçirmişlerdi. O gece cuma gecesi, ertesi gün de cumartesi günü idi. Bu vakti hep ibadetle geçirmiş ve cumartesi günü yola çıkmışlardı. Şureyh b. Evfâ el-Absî oradan çıkıp giderken şu âyetleri okuyordu: «(Etrafı) **gözetleyerek korka korka oradan çıktı. Rabbim beni şu zalim kavimden kurtar, dedi. Medyen'e doğru yönelince: 'Umarım ki Rabbim beni doğru yola iletir!' dedi.**» (1). Onlara Tarfa b. Adiyy b. Hâtem et-Tâî de katılmıştı. Babası kendisini izleyip geri çevirmek istediyse de güç yetirememiş, Medâin'e kadar varıp oradan geri dönmüştü. Sâbât edilen yere vardığında Abdullah b. Vehb er-Râsibî, yanında bulunan yirmi atlı ile birlikte onu bulmuş ve onunla çarpışmak istemişse de Amr b. Mâlik en-Nebhânî ve Bişr b. Zeyd el-Bevlânî onu böyle bir çatışmaya girmekten alıkoymuşlardı. Bu durumu gören Adiyy b. Hâtem, Hz. Ali'nin Medâin valisi olan Sa'd b. Mes'ûd'a durumu bildirerek kendisini onlara karşı korumasını tavsiye etmiş, Sa'd b. Mes'ûd da Medâin kapılarını kapatarak yerine yeğeni Muhtar b. Ebî Ubeyd'i vekil bırakıp onlara karşı savaşmak üzere atlılarıyla birlikte yola çıkmıştı. Haricîlerin reisi Abdullah b. Vehb onun geldiğini haber alınca hemen yolunu değiştirip Bağdad'a doğru yönelmiş, ancak Medâin valisi Sa'd b. Mes'ûd onları yanında bulunan beş yüz atlıyla birlikte o gün akşam üzeri el-Kerh'te yakalamış, Sa'd yanına aldığı otuz atlıyla birlikte bunların üzerine atılmış ve bir saat kadar çarpıştıktan sonra Haricîler savaştan vaz geçmişlerdi.

Bu durum üzerine Sa'd'ın arkadaşları şöyle demişlerdi: «Bu adamlarla neden savaşıp duruyorsun. Halbuki sana bu konuda her hangi bir emir de verilmiş değildir. Bırak onları çekip gidiversinler. Durumu müminlerin emîrine bildir, eğer onları izlemeni tavsiye ederse ve sana bu konuda emir verirse onları takip edersin. Yok eğer müminlerin emîri bu görev için başkasını tayin ederse sen de bu işten kurtulmuş olursun.» Onların bu sözleri üzerine Sa'd gerçekten savaşmaktan vaz geçmişti. Gece karanlığı basınca Abdullah b. Vehb hemen Dicle'yi aşıp karşı tarafa geçmiş ve Cuhâ mevkiine varıp oradan da Nehrevân'a ulaşmıştı. Adamlarının yanına vardığında gerçekten ondan ümitlerini kesmiş ve: «Eğer Abdullah ölecek olursa işimizi ve emîrliğimizi Zeyd b. Husayn'a veya Hurkûs b. Züheyr'e havale ederiz.» diye söylemişlerdi.

Kûfe halkından da bazı kimseler Hâricîlere katılmak istemiş,

(1) el-Kasas, 28/21-22.

fakat akrabaları onları bu işten alıkoymuş ve geri çevirmişlerdi. Bu istekleri dışında geri dönen bu adamlardan bazıları şunlardı: et-Tirimmâh b. Hakîm'in amcası el-Kâ'ka' b. Kays et-Tâî, Abdullah b. Hâkim b. el-Bekkaî. Sonra Hz. Ali'ye Sâlim b. Rabîa el-Absî'nin çıkıp Hâricîlere katılacağı haberi verilmiş, o da Sâlim'i çağırarak gitmekten alıkoymuş, Sâlim de bu işten vaz geçmişti.

Hâricîler Kûfe'den çıkıp gittiklerinde adamları ve yakın taraftarları Hz. Ali'ye gelip tekrar bey'at etmişler ve şöyle demişlerdi: «Bizler senin dost kabul ettiğini dost kabul ediyor, düşman kabul ettiğini de düşman olarak tanıyoruz.» Ancak Hz. Ali onlara bu konuda onlardan Rasûlullah (s.)'in sünnetine tâbi olmalarını istemiş ve bunu şart koşmuştu. Hz. Ali ile birlikte Cemel ve Sıffîn olaylarında bulunup Has'am kabilesinin sancağını taşımış bulunan Rabîa b. Ebi Şeddât el-Has'amî Hz. Ali'ye gelerek oturmuş ve Hz. Ali de ona şöyle demişti: «Allah'ın kitabı ve Rasûlullah (s.)'ın sünneti gereği olarak bana bey'at et.» Rabîa bu teklife şöyle karşılık vermişti: «Ben Ebû Bekir ve Ömer'in sünnetleri üzerine sana bey'at ederim.» Bunun üzerine Hz. Ali: «Hay, yazıklar olsun sana! Eğer Ebû Bekir ve Ömer Allah'ın kitabı ve Rasûlünün sünnetinden başka bir yol üzere amel etmiş olsalardı onlar hak üzerine olmayacaklardı ki!» demiş, Rabîa da Hz. Ali'ye bey'at etmişti. Sonra Hz. Ali yüzüne bakarak Rabîa'ya şöyle demişti: «Fakat buna rağmen ben senin Hâricîlerle birlikte olacağından ve onlarla birlikte öldürüleceğinden korkuyor gibiyim. Senin bu Hâricîlerle meydana gelecek çatışmalarla atların ayakları altında ezilip gitmenden korkuyorum.» Gerçekten Rabîa b. Ebi Şeddât, en-Nehr gününde Basra Hâricîleriyle birlikte olmuş ve öldürülmüştür.

Basra Hâricîlerine gelince onlar da beş yüz kişilik bir kuvvet oluşturarak başlarına Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî'yi geçirerek harekete geçmişler, Abdullah b. Abbâs onların bu durumlarını öğrenince üzerlerine Ebu'l Esved ed-Düelî'yi göndermişti. Ebu'l Esved onlara büyük köprünün yanında yetişmiş ve o gün, gece bastığından dolayı her iki grup da yerlerinde durmuşlardı. Gece karanlığında Mis'ar b. Fedekî ve arkadaşları öncülerinin başına el-Eşras b. Avf el-Şeybânî'yi geçirerek karşı tarafa geçmişler ve Nehr'de bulunan Abdullah b. Vehb'e katılmışlardı.

Hâricîler çıkıp gittikten, Ebû Mûsâ el-Eş'arî Mekke'ye kaçtıktan ve Hz. Ali Abdullah b. Abbâs'ı Basra'ya geri çağırdıktan sonra kendisi Kûfe'de müslümanlara karşı şu hutbeyi irat etmişti: «Allah'a hamdederim! Zaman bütün musibetleriyle ve büyük olayla-

nıyla üzerimize gelmiş bulunmaktadır. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed (s.)'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet ederim... İsyân etmek mutlaka sonunda pişmanlık getirir ve onu izleyen şey de pişmanlıktan başka bir şey olamaz. Ben bu iki hakem tayin edildiği, ve hakemin görüşüne baş vurmak istenildiği sırada sizi bundan alıkoymağa çalışmıştım. Fakat siz dinlememiş ve arzu ettiğinizi yapmak istemiştiniz. Ancak işte her şey apaçık ortaya çıkmış durumdadır. Siz kendi görüşleriniz istikametinde olup bitenleri, ben de olayların neticelerini görmüş bulunuyoruz. Bu iki adamı hakem olarak siz seçtiniz; fakat her ikisi de Kur'an'ın hükmüne uymamış, Allah'ın hükümlerini arkalarına atmış ve Kur'ân'ın yok ettiğini onlar ihya ederek her biri kendi hevâ ve hevesine tabi olup hidayetten başka bir yol çizmişlerdir. Onların verdikleri hüküm hiçbir hükme, apaçık bir delile dayanmıyor ve daha evvel uygulanmış bir sünnete de hiç uymuyor. Ayrıca ikisi de verdikleri kararda ihtilâfa düşmüşler, böylelikle apaçık bir yanlışlığa saplanmışlar ve bundan dolayı da Allah rasûlü ve salih müminler bunların etkisinden berî olmuşlardır. Hazırlanın, her türlü savaş ikmallerinizi yapın ve Şâm'a doğru gitmek üzere inşallah pazartesi günü sabahleyin hazır olun.»

Sonra Hz. Ali en-Nehr'de bulunan Haricilere bir mektup yazarak şöyle demişti: «Bismillahirahmanirrahim, Allah'ın kulu ve müminlerin emîri Ali'den Zeyd b. Husayn ve Abdullah b. Vehb ve onlarla birlikte bulunan adamlara... Hakem olarak tayin etmiş olduğunuz bu iki adam Allah'ın kitabına muhalefet etmiş, Allah'ın hidayetinin dışında kendi hevâ ve heveslerine tabi olmuş, Rasûlullah'ın sünnetiyle amel etmemiş, Kur'ân'ın hükmünü infaz etmemiş ve Kur'an'a uygun bir hüküm vermemişlerdir. İşte bundan dolayı Allah rasûlü ve müminler onlardan berîdirler. Size bu mektubum ulaştığı zaman hemen bize doğru geliniz, düşmanımız üzerine gitmek üzere daha evvel gittiğimiz yere doğru gidelim ve eskiden olduğumuz çizgide olalım.» Hz. Ali'nin bu mektubuna karşılık Haricîler şu cevabı vermişlerdi: «... Sen Rabbının rızası için kızmış değilsin, kendi nefsin için kızmış bulunuyorsun. Eğer sen kendinin küfre girdiğini ve tevbe ederek geri döndüğünü kabul edecek olursan o zaman bizimle senin aranda meydana gelen olayları gözden geçiririz. Yok eğer bunu kabul etmeyecek olursan doğrudan doğruya sana harb ilân ederiz. Allah hainler güruhunu sevmez.»

Onların bu mektubunu alan Hz. Ali tamamen ümidini keserek onları bir tarafa bırakıp yanındaki müslümanlarla birlikte Şâmlılar üzerine varıp savaşmayı uygun görmüş, sonra Kufelilere varıp

Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle demişti: «... Kim ki Allah yolunda cihadı terkederek kendi dünya işlerine dalarsa bilmiş olsun ki yok olma tehlikesiyle ve uçuruma yuvarlanmakla karşı karşıyadır. Ancak Allah nimetini üzerimize indirirse o zaman kurtuluş mümkündür. Allah'tan korkunuz. Allah'a ve Allah'ın rasûlüne karşı savaş ilân edip de Allah'ın nurunu söndürmek isteyenlere karşı savaş ediniz. Günahkârlara, dalâlette olanlara ve müslümanlara karşı kılıç kuşananlara karşı siz de savaşınız. Onlar Kur'ân-ı Kerîm'i anlamış değiller. Dinin ahkâmında da her hangi bir bilgileri olmadığı gibi tevilde de, yani Allah'ın âyetlerini yorumlama hususunda da bilgileri mevcut değildir. Bu tilâvet işi İslâm'da herhangi bir öncelikleri olmayan insanlara düşecek değildir. Şunu çok iyi biliniz ki eğer bu adamlar sizin başınıza geçecek olurlarsa size Kisrâ'nın ve Bizans imparatorlarının yaptıkları gibi muamele edeceklerdir. Haydi şu batı tarafındaki düşmanlarımız için savaşa hazırlanınız. Basra'daki kardeşlerimize haber gönderdik, onlar da bize yakında gelip katılacaklardır. Eğer bir araya gelirseniz Allah'ın izniyle hemen savaşa hazırlanınız. Şunu bilin ki Allah'ın emri dışında hiç bir şey yapmak ve her hangi bir adım atmak mümkün değildir. Bütün güç ve kuvvet Allah'ın elindedir.»

Sonra Hz. Ali Abdullah b. Abbâs'a şöyle bir mektup yazmıştı: «... Bizler en-Nuhayle'deki karargâhımıza çıkmış ve batı tarafındaki düşmanımıza karşı yürümek üzere toplanmış bulunuyoruz. Sana ikinci defa elçi gelinceye ve bu konuda bir emir verinceye kadar müslümanları hazırla, Allah'ın selâmı üzerine olsun.»

Abdullah b. Abbâs Hz. Ali'den gelen mektubu müslümanlara okumuş ve Ahnef b. Kays ile birlikte bin beş yüz kişilik bir kuvvet toplayıp göndermişti. Abdullah b. Abbâs onlara hitab ederek şöyle demişti: «Ey Basra halkı! Size müminlerin emirinden bir mektup geldiği ve savaş için sizi davet ettiği halde aranızdan yalnız bin beş yüz kişi toplanıp geldi. Halbuki sizler çocuklarınız ve köleleriniz dışında tam altmış bin savaşçı adamsınız. Haydi sizler Câriye b. Kudâme es-Sa'dî ile birlikte kalkınız, ona doğru yöneliniz. Bu konuda aranızda hiç bir kimse mazeret uydurmağa kalkışmasın. Ben imâmının davetine icabet etmeyip isyan ederek bu konuda geri durmağa çalışana karşı gereken tedbirlerimi alacağım. O zaman da hiç kimse kendi nefsini kınamaktan başka bir şey yapmasın.»

Bu konuşmasından sonra oraya gitmek üzere çıkan Câriye b. Kudâme'nin etrafında bin yedi yüz kişi daha birikmiş, bunlar Hz. Ali'ye vefa borçlarını ödemişler ve böylelikle üç bin iki yüz kişi sa-

vaşa hazırlanmıştı. Bunun üzerine Hz. Ali Kûfe'nin reislerini ve müslümanların ileri gelenlerini toplayarak Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra onlara şöyle demişti: «Ey Kûfeliler! Sizler benim kardeşlerim, benim yardımcılarımsınız. Bana hak üzere yardım eden arkadaşlarımsınız. Siz İslâm'ı çözmek isteyen adamlara karşı cihada çıkan adamlarımsınız. Sizin sayenizde İslâm'a sırt çevirenleri vuruyor ve itaat edenleri de kabul ediyorum. Basralı kardeşlerimize haber gönderip onlardan yardım istedim. Bana üç bin iki yüz kişi geldi. Her biriniz kendi aşireti içerisinde bulunan savaşçıları, savaşa gücü yeten çocukları, köleleri ve diğer adamları tek tek sayın ve bize sayılarını bildirin.»

Sonra Saîd b. Kays el-Hemdânî ayağa kalkarak şöyle demişti: «Ey mü'minlerin emiri! Senin söylediklerini işittik, itaat ettik ve kabul ettik. Ben istediğin konuda sana ilk defa icabet eden ve emrine uyan kimse olayım.» Arkasından Ma'kil b. Kays ve Adiyy b. Hâtem, Ziyâd b. Hasafa, Hicr b. Adiyy ve müslümanların ileri gelenleriyle bazı kabile reisleri kalkıp aynen Saîd b. Kays'ın dediklerini Hz. Ali'ye söylemişler ve istediklerini yazıp ona vermişlerdi. Ayrıca kendi evlâtlarına, kabilelerinde bulunan kölelere emirler vererek onların da hemen savaşa hazırlanmalarını ve onlardan hiç kimsenin savaştan geri kalmamasını emretmişlerdi. Böylelikle Kûfeliler kırk bin savaşçının yanı sıra on yedi bin de kendi çocuklarından savaşa girecek kimseler çıkardıkları gibi kölelerinden de sekiz bin kişi toplamışlardı. Böylece Kûfelilerden savaşa katılacakların sayısı altmış beş bini bulmuştu. Bu rakama Basra askerleri dahil değildi. Basradan gelenler de yukarıda söylediğimiz gibi üç bin iki yüz kişi idiler.

Sonra Hz. Ali Medâin valisi bulunan Sa'd b. Mes'ûd'a bir mektup yazarak yanında bulunan savaşçıları kendisine göndermesini emretmişti, ancak Medâin'den gelen haberde oranın müslümanları Hz. Ali'ye şöyle diyorlardı: «Eğer emirü'l-müminînin kendisi bizzat gelir, bu Haricîlere karşı savaş yapılıp onların işi halledilir ve sonra İslâm'ı çözmek isteyen Şamlılara karşı gidilirse çok daha iyi olacak.» Bu sözleri üzerine Hz. Ali onlara şöyle haber göndermişti: «Sizlerin şöyle şöyle dediğinizi işittim, halbuki bizim için önemli olan bu Hariclîerin dışındaki fitnedir. Onları şimdilik bırakın. Kalkın, size savaş açmış olan kimselere ve İslâmî yönetimi «zorba hükümdarlık» haline getirmek isteyen bu adamlara karşı savaşmağa yönelin. Bunlar Allah'ın kullarını kendilerine kul ve köle edinmek istiyorlar.» Sonra müslümanlardan bir grup kalkıp Hz. Ali'ye: «Ey mü'minlerin emiri! Bizi istediğin yöne al, götür. Nereye istiyorsan

oraya yönelelim.» demişler, Sayfî b. Fesîl eş-Şeybânî ise şöyle hitap etmişti: «Ey mü'minlerin emiri! Biz senin taraftarlarınız. Sana karşı düşmanlık besleyen kimselere biz de düşmanlık besler ve bu konuda sana yardım ederiz. Sana itaat eden kimselerin de yardımcılarıyız. Bu dost ve düşmanların kim olursa olsun ve nerede olursa olsunlar Allah'ın izniyle sen hiç bir zaman az bir asker sayısı ile ve böyle zayıf niyetli kimselerle oralara yönelmeyeceksin ve sana tabi olanlar da böyle az ve niyeti zayıf kimseler olmayacaktır.»

Haricîlerle yapılan savaş

Anlatıldığına göre, Haricîler Basra'dan çıkıp da Nehrevân'a yakın bir yere geldiklerinde içlerinden bir grup, merkez üzerine bindirdiği bir kadınla birlikte yolda giden birine rastlamışlar, onu kendilerine katılmağa davet etmişler, aralarında çekişmeler meydana gelmiş ve adamı bir hayli korkutmuşlardı. Sonra ona kim olduklarını sorduklarında adam: «Ben Rasûlullah (s.)'ın sahâbisi Habbâb'ın oğlu Abdullah'ım.» diye cevap vermişti. Ona: «Seni korkuttuk mu yoksa?» diye sorduklarında «Evet» diye cevap vermiş, bunun üzerine onlar da «Sakın korkmayasın. O halde babanın Rasûlullah (s.)'tan işitmiş olduğu ve senin de bildiğin bir hadis varsa bize naklediver.» demişlerdi. Abdullah onlara şöyle cevap vermişti: «Babamdan işittiğime göre, Rasûlullah (s.) bir gün şöyle buyurmuştur: «Bir zamanlar öyle bir fitne kopacaktır ki bir insanın bedeninin öldüğü gibi kalbi de ölüp gidecektir. Ve o zamanlar bir adam mümin olarak akşamlayacak ve kâfir olarak sabahlayacak. Kâfir olarak sabahlayıp mümin olarak akşama çıkacak.» Onlar: «İşte biz de sana bu hadîsi sormuştuk.» demişler, ardından: «O halde Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne dersin?» diye sormuşlar, o da her ikisini hayırla yâd edip onlar hakkında güzel şeyler söylemişti. Sonra ona Hz. Osman'ın ilk hilâfeti dönemi ile hilâfetinin son dönemleri hakkında neler düşündüğünü sorduklarında, Hz. Osman'ın hilâfetinin başında da sonunda da gerçekleri uygulayan bir kimse olduğunu, ifade etmişti. Hakem olayından evvel ve hakem olayından sonra da Hz. Ali hakkında ne düşündüğü sorulunca şöyle cevap vermişti: «O Allah'ın dinini bilme konusunda sizden daha çok bilgilidir ve dine bağlılık açısından da sizden daha çok dinine bağlıdır ve görüşleri çok daha isabetlidir.» Bu sözleri üzerine Haricîler Habbâb'ın oğluna şöyle demişlerdi: «Sen kendi hevâ ve hevesine uyuyor ve insanları amellerine göre değil de isimlerine göre değerlendiriyorsun. Vallahi seni öyle bir ölümle öldüreceğiz ki daha evvel hiç bir kimse bu şekilde öldürülmüş değildir.»

Sonra ellerini bağlamış ve hamile olan hanımıyla birlikte alıp götürmüşlerdi. Yolda giderken bir hurma ağacının altında konaklamışlardı. O sırada bir hurma tanesi yere düşmüş bu Haricîlerden birisi bunu alıp ağzına atmıştı. Bunu gören diğer arkadaşı: «Sen bu hurmayı hakkın olmayarak ve bedelini ödemeden yedin.» diye söyleyince hemen hurmayı ağzından çıkarıp atmıştı. Arkasından yola devam edip zimmîlere ait bir domuza rastlamışlar, yine onlardan biri domuzu kılıcıyla vurup öldürmüş, diğer arkadaşları: Bu senin yaptığın yer yüzünde fesat çıkarmaktır.» demişler. Bunun üzerine domuzu öldüren Haricî domuzun sahibini bulmuş ve onu razı etmişti. Bu arada Habbâb b. Eret'in oğlu onlara şöyle demişti: «Eğer siz bu yaptıklarınızda samimî iseniz bana hiçbir kötülüğünüzün dokunmaması gerekir. Ben müslümanım ve İslâm hakkında hiç bir kötülükte de bulunmadım. Siz bana emân verdiniz ve benim için her hangi bir korkunun olmadığını söylemiştiniz.» Ancak onun bu sözlerine hiç aldırış etmeden yere yıkmışlar ve boğazından kesmişlerdi. Kanı bir müddet akmış, orada bulunan bir dereye karışmıştı. Sonra hanımı öldürmek istemişler, o da onlara şöyle demişti: «Ben bir kadınım. Siz Allah'dan korkmaz mısınız?» Ancak kadının bu sözlerine hiç aldırış etmeden karnını yarmış ve öldürmüşlerdi. Ayrıca yine bu Haricîler Kays kabilesine mensup üç kadını daha öldürmüş, hatta Ummu Sinân es-Seydâviyye adındaki kadını da öldürmüşlerdi.

Hz. Ali Haricîlerin Habbâb b. Eret'in oğlu Abdullah'a yapmış olduklarını duyunca hemen ne yaptıklarını ve kendisine ulaşan haberlerin doğru olup olmadığını araştırması ve hiç bir şeyi gizlemeden bütün olup bitenleri kendisine yazması için Hâris b. Mürre el-Abdî'yi oraya göndermişti. Hâris b. Mürre oraya vardığında onlarla daha konuşmağa başlamadan onu öldürmüşlerdi. Şâm'a sefere çıkmak üzere hazırlanmış bulunan Hz. Ali ve yanındakiler bu haberi de alınca müslümanlar Hz. Ali'ye şöyle demişlerdi: «Ey müminlerin emîri! Biz bu şekilde muhalefet edip çoluk çocuğumuza ve mallarımıza el uzatan bu adamları arkamızda bırakıp nasıl gideceğiz. Şimdi onların üzerine yürüyelim, eğer onları berteraf edersek Şâm'daki düşmanlarımız üzerine sefer düzenleyelim.»

Sonra Eş'as b. Kays kalkıp aynı mealde sözler söylemişti. Oradaki müslümanlar Eş'as'ın onlarla (Haricîlerle) aynı görüşte olduğunu sanıyorlardı, çünkü Eş'as Sıffîn gününde şöyle demişti: «Biz Allah'ın kitabına davet eden bu insanlar hakkında insaflı davrandık.» Onun bu gün Hâricîler hakkında söylemiş olduğu sözlere şâhid olanlar ise o gün aynı görüşte olmadıklarını görmüşlerdi.

Bunun üzerine Hz. Ali askerlerini toplayıp köprüyü geçmek üzere onlara doğru yola çıkmıştı. Haricîler üzerine yürüdüğü sırada yolda bir müneccim ile karşılaşmış, müneccim Hz. Ali'ye günün falanca saatinde onlar üzerine yürümesini tavsiye etmiş, bu saatte onların üzerine varmadığın takdirde mutlaka büyük bir zarara uğrayacaksın demişti. Ancak Hz. Ali bu müneccimin sözlerine aslâ kulak asmamış, bilakis ona muhalefet ederek varmamasını söylediği saatte oraya varmıştı. Hz. Ali bu nehir kenarında toplanmış olan Haricîleri bertaraf ettikten sonra şöyle demişti: «Eğer biz bu müneccimin söylediği saatte oraya gitmiş olsaydık bazı cahil kimseler ve kendini bilmez insanlar «Müneccimin sözlerine uydu» deyip çıkarlar, «İşte müneccimin, söylediği saatte oraya varmış ve bundan dolayı zafer elde etmişti.» diye söylerlerdi. Bu müneccim Müsâfir b. Afif el-Ezdî adında birisi idi.

Hz. Ali nehir kenarında toplanmış olan Haricîlerin yanına vardığında onlara bir haber gönderip şöyle demişti: «Bizim kardeşlerimizi öldüren şu katil adamlarınızı bize gönderin, onlarla yetinelim, size başka bir zararımız dokunmasın. Arkasından biz de çekip şu batıdaki düşmanlarımızın üzerine varalım. Umulur ki bundan sonra Yüce Allah üzerinde bulunduğunuz bu kötülüklerden sizi uzaklaştırır da hayra yönelirsiniz.» Onlar ise Hz. Ali'ye şöyle demişlerdi: «Biz hep birlikte onları öldürdük ve hepimiz de sizin kanlarınızı akıtmağa azmetmiş bulunuyoruz.» Bunun üzerine Kays b. Sa'd b. Ubâde onlara karşı çıkıp şöyle demişti: «Ey Allah'ın kulları! Sizden istemiş olduğumuz kardeşlerimizin katillerini çıkarıp bize gönderin, siz de ayrılıp gittiğiniz bu cemaate gelin, katılın. Ortak düşmanımız üzerine gidip üstümüze düşeni yerine getirelim. Böyle davranmakla büyük bir vebali yüklenmiş bulunuyorsunuz. Bizim müşrik olduğumuzu söyleyip de müslümanların kanlarını akıtmak mı istiyorsunuz?» Arkasından Abdullah b. Şecere es-Sülemî: «Hak ve gerçek bize apaçık olmuştur. Size tâbi olacak değiliz. Böyle bir olayı halletmek üzere bize Ömer'i de getirecek değilsiniz.» diye konuşmuş, sonra devamla şöyle sormuştu: «Şu arkadaşımızın dışında bu işe ehil bir kimse olduğunu da kesinlikle bilmiyoruz. Siz aranızda bu işi halledebilecek ve müminlerin emîri görevini yüklenecek kimseyi biliyor musunuz?» Onlar: «Hayır», bilmiyoruz.» deyince Abdullah b. Şecere de: «Hay Allah sizin müstehakınızı versin! Kendi nefislerinizi kendi ellerinizle helâke mi götürmek istiyorsunuz? Vallahi ben fitnenin tamamen sizin kalplerinizi kapladığını ve sizi yok ettiğini görüyor gibiyim.» demişti.

Sonra Ebû Eyyûb el-Ensârî kalkıp onlara şöyle hitâb etmişti:

«Ey Allah'ın kulları! Bizler ve sizler daha önce bulunduğumuz hâl üzere değil miyiz? Aramızda her hangi bir ayrılık söz konusu olmadığına göre neden bizimle savaşmak istiyorsunuz?» Onlar Ebû Eyyûb'un bu sözlerine: «Eğer bu gün size uyacak olursak yarın bizim de hakkımızda hakem olayına başvurursunuz.» diye karşılık vermişler, Ebû Eyyûb da onlara şöyle demişti: «Hay Allah sizin müstehakkınızı versin! Önce bu gün içinde bulunduğunuz şu fitneyi bertaraf etmeniz gerekir ki gelecekte meydana gelecek bir fitneden korkmağa hakkınız olsun.»

Arkasından Hz. Ali onların yanına varıp, şöyle demişti: «Düşmanlık ve kinin isyan ettirdiği, hevânın haktan saptırdığı, gazabın gözlerini kör ettiği, büyük karışıklıklara düşen topluluk! Ben size şunları bildireyim: Yarın öbür gün bu vadinin kenarında ölüp gittiğinizde bu ümmet sizi sürekli olarak lânetleyip durmasın. Elinizde her hangi bir ilâhî delil ve apaçık bir bürhan olmadan bu şekilde davranmanızdan dolayı sizi hakîr görmesinler. Siz hatırlamıyormusunuz ki ben sizi bu hakem olayına baş vurmaktan alıkoymuştum ve size bu olayın bir hile ve tuzak olduğunu hatırlatmıştım. Bu adamların da her hangi bir dinî hamiyetlerinin olmadığını söylemiştim. Fakat siz bana isyan ettiniz. Ancak hakem olayına baş vurulduğunda ben her iki hakemin Kur'ân'ın ihya ettiğini ihya etmelerini ve yok ettiğini de yok etmelerini şart koşmuş ve bundan asla vaz geçmemiştim. Fakat onlar kendi aralarında ihtilâfa düşmüş, Allah'ın kitabı ve rasûlünün sünnetinin hükmüne muhalif davranmışlardır. Biz bu iki hakemin böyle davranmalarından dolayı verdikleri hükmü kesinlikle reddetmiş ve ilk defa üzerinde bulunduğumuz anlayışımızı korumuş bulunuyoruz. Peki bu hâlde sizler nereden çıktınız?» Haricîler ise Hz. Ali'ye şöyle karşılık vermişlerdi: «Biz hakeme baş vurduk, fakat bu şekilde hakeme başvurmaktan dolayı da günaha düşmüş olduk ve bundan dolayı da küfre girdik. Ancak arkasından tevbe edip bu hatamızdan geri döndük. Eğer sen de bu yaptığından dolayı tevbe edersen seninle birlikte oluruz ve senin yanında yer alırız. Şayet tevbe etmeyecek olursan mutlaka biz de sana karşı sürekli olarak savaşmaya devam edeceğiz.» Hz. Ali onlara: «Başınıza bir kasırga kopmuş ve sizi yok edip götürmüştür. Ben Rasûlullah (s.)'a imanımdan, onunla birlikte hicret etmemden ve Allah yolunda yapmış olduğum cihadımdan sonra küfre düştüğümü mü kabul edeceğim? Eğer böyle davranacak olursam bir daha hidayete ermemek üzere dalâlete sapmış olurum.» demiş, bu sözleri söyledikten sonra çekip onları kendi hallerine bırakmıştı.

Başka bir rivâyette ise Hz. Ali'nin Haricilere şunları söylediği

kaydedilir: «Be hey adamlar! Benim daha evvel sürekli olarak reddedip durduğum, fakat sizin üzerinde ısrarla durarak başlatmış olduğunuz hakem ve muhakeme olayını aramızda bir ayrılığa sebep olması için sizler meydana getirdiniz. Ben size karşımızdakilerin hakeme baş vurmak istediklerinde bunu sırf bir hile ve tuzak olması için ileri sürdüklerini haber vermiştim. Fakat sizler bana karşı tam bir muhalif olarak bu konuda isyan edip yan çizdiniz. Tam asi insanların inatlarına düşüp gâyet inatçı davrandınız. Nihayet kendi görüşümü sizin görüşünüz istikametinde çevirmek zorunda kaldım. Vallahi, yanlış yoldasınız, akılsızca şeylerin peşindesiniz. Sizin dediğinize gelmiyorum, Allah müstahakkınızı versin, benden uzak durunuz. Vallahi, sizinle ilgili konularda onları aslâ aldatmadım ve onlarla ilgili meselelerde de sizden hiç bir şeyi gizlemedim ve sizleri de aslâ karanlıklara sürüklemedim. Sizi aslâ tehlikeye yaklaştırmadım. Bizim yaptığımız işler zahirî olarak bir müslümanın yapması gereken işler idi. Bundan dolayı sizin ileri gelenlerinizin görüşleri istikametinde iki adam seçildi, biz de bu iki adama Kur'an'ı Kerîm'in hükümlerine uymalarını şart koşup bundan aslâ ayrılmamalarını istedik. Ancak bu iki adam hevâ ve heveslerine uymuş, hakkı gördükleri hâlde terk etmiş ve nihayet kendi arzuları istikametinde davranmışlardır. Bu iki adam hakka muhalefet edince biz kendi elimizde bulunan sağlam delillere tekrar yapıştık ve onların verdikleri, bilinmeyen ve duyulmayan şu hükme riayet etmedik. Peki bu durumdan sonra, söyleyin bakalım, neden bizimle savaşmayı helâl görüyor ve bizim cemaatimize karşı isyan edip duruyorsunuz. Neden kılıçlarınızı ellerinize alıp müslümanlara karşı hücuma geçerek onları öldürüp duruyorsunuz? Vallahi, işte böyle bir davranış apaçık bir hüsrandır. Vallahi, bu anlayış üzerine bir tavuğu öldürecek olursanız bu, Yüce Allah katında büyük bir ölüm olur. Kaldı ki Allah indinde kanı haram olarak bilinen bir müslümanın öldürülmesi ise son derece büyük bir vebaldir.»

Haricîler Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine birbirlerine şöyle seslenmeye başlamışlardı: «Onlarla konuşmayın, onları muhatab almayın. Allah'a mülâkî olmak üzere hazırlanınız. Cennete giden yol!» Bu bağırışmaları üzerine Hz. Ali onları kendi hallerine bırakıp geri dönmüştü.

Arkasından Haricîler nehrin batı tarafında duruyorlarken nehre doğru yaklaşmış ve köprüyü geçmişlerdi. Hz. Ali'nin bazı adamları kendisine Haricîlerin köprüyü aştıklarını söyleyince: «Hayır, onlar nehri aşamazlar.» demişti. Bunun üzerine bir öncü heyeti gönderip durumu öğrenmiş, gelen heyet Haricîlerin nehri geçtikleri ha-

berini getirmişti. Eğer bu öncü kuvvetlerin korkusu olmasaydı onlar mutlaka Hz. Ali'ye daha da yakın bir yere gelirlerdi. Haberci gelip Hz. Ali'ye onların nehri aştıklarını haber verince; «Hayır, onlar nehri aşmış değiller; çünkü onların bağırışıp çağırışmaları nehrin öbür tarafından geliyordu. Vallahi, aranızda meydana gelecek bir çarpışmada sizlerden on kişi öldürülmez, onlardan da on kişi kurtulamaz.» demiş, sonra bizzat kendisi Haricîlere doğru yaklaşmış ve köprünün öbür tarafında olduklarını görmüştü. Ancak etrafındakiler Hz. Ali'nin bu sözlerinde şüpheye düşmüşler ve bazıları da ona inanmamışlardı. Gerçekten köprüyü aşmadıklarını görünce de tekbirler getirmiş ve durumu Hz. Ali'ye bildirmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle demişti: «Vallahi sen yalan söylemedin ve yalanlamadın da!» Arkasından Hz. Ali adamlarını toplayarak savaş durumuna geçmiş ve sağ tarafında Hucr b. Adiyy'i, sol tarafında da Şebes b. Ribî'yi veya başka bir rivâyette ise Ma'kil b. Kays er-Reyâhî'yi görevlendirmişti. Süvarilerin başına Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi, yayaların başına da Ebû Katâde el-Ensârî'yi geçirmişti. Yedi yüz veya sekiz yüz kişi oldukları söylenen Medînelilerin başına da Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi tayin etmiş bulunuyordu. Diğer taraftan Haricîler de bir araya toplanmış, sağ kuvvetlerinin başına Zeyd b. Husayn et-Tâî'yi, sol kuvvetlerinin başına da Şureyh b. Avfî el-Absî'yi, atlıların başına Hamza b. Sinân el-Esedî'yi yayaların başına da Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî'yi geçirmişlerdi.

Hz. Ali Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye emân sancağını vermiş bulunuyordu. Ebu Eyyûb el-Ensârî onlara seslenerek şöyle demişti: «Bu sancağın altına gelip toplanan kimseler güvenlik içindedir. Sizden kim ki savaşa katılmayıp taarruza geçmezse yine emân içindedir. Ve yine bu cemaat içinden Kûfe'ye veya Medâin'e çekip gidecek olanlar da emân içindedir. Aranızda bulunan kardeşlerinizin kanını akıttıktan ve onları öldürdükten sonra artık her hangi bir şey söylemeğe gerek kalmayacaktır.»

Bu konuşmalardan sonra Haricîlerden Fervâ b. Nevfel el-Eşcaî şöyle demişti: «Vallahi Ali ile neden savaştığımızı bilmiyorum. Ben onunla neden savaştığımı iyice anlayıncaya kadar veya onunla çarpışmayı bırakıp ona tabi oluncaya kadar çekilip gidiyorum.» Bu şekilde söyledikten sonra yanında bulunan beş yüz atlı ile birlikte ayrılıp Bend en-Necî ve ed-Deskere denilen yere gidip konaklamıştı. Onlara tabi başka bir grup da ayrılarak Kûfe'ye çekip gitmiş, orada kalanlardan yüz kişilik kadar bir kuvvet de Hz. Ali'nin yanına varıp ona katılmışlardı. Hz. Ali, yanında bulunan arkadaşlarına bunlarla çarpışmağa kesinlikle ilk defa kendilerinin girmeme-

... ve onlara karşı silâh çekmedikçe onlarla savaşılmamasını tavsiye etmişti. Haricilerden artakalanlar birbirlerine seslenerek: «Haydi cennete geliniz, cennete giden yol burada!» diye seslenmiş ve müslümanlar üzerine hücuma kalkmışlardı. Onların böyle savaşa başlamaları üzerine Hz. Ali'nin süvari kuvvetleri iki kısma ayrılarak onların sağ ve sol kanatları üzerine hücum etmiş ve okçular da onların okçularıyla karşılaşmışlardı. Hz. Ali'nin süvarileri sağ ve sol koldan onları kuşatmış bulunuyordu. Geri kalan müslümanlar da üzerlerine mızraklar ve kılıçlarla saldırmışlar, çok kısa bir süre sonra onları bozguna uğratmışlardı. Hamza b. Sinân el-Hilâlî arkadaşlarının bu şekilde helâk olmak üzere olduklarını görünce onlara şöyle seslenmişti: «Çekiliniz, ininiz!» Onlar da oradan tam çekilip ayrılacaklarken Hz. Ali'nin kumandanlarından Esved b. Kays el-Murâdî, yanında bulunan atlılarla birlikte üzerlerine hücum etmiş ve onları bir saat içinde tamamen helâk etmişlerdi. Sanki onlara bir anda «Ölünüz!» diye söylenmiş ve onlar da topyekün ölüvermişlerdi.

Bu çarpışmalardan sonra Ebû Eyyûb el-Ensârî Hz. Ali'ye gelerek şöyle demişti: «Ey müminlerin emiri! Ben Zeyd b. Husayn et-Tâî'yi öldürdüm. Göğsüne kılıcımı saplayarak sırtından çıkıncaya kadar sokuverdim ve onu öldürürken: «Ey Allah'ın düşmanı! Seni ateşle müjdeliyorum.» dedim. O anda o da bana şöyle dedi: «Yarın hangimizin cehenneme atılacağını görüp öğreneceksin.» Bu sözler üzerine Hz. Ali: «O ateşe atılacak kişidir.» diye karşılık vermişti. Sonra Hânî b. Hattâb el-Ezdî ve Ziyâd b. Hasafa Hz. Ali'ye gelerek Abdullah b. Vehb'i öldürdüklerini söylemişler, Hz. Ali onlara nasıl yaptıklarını sorunca şöyle anlatmışlardı: «Onu görünce hemen tanıdık ve üzerine atılarak mızraklarımızla onu öldürüverdik.» Bunun üzerine Hz. Ali: «O halde ikiniz de katilsiniz» diye karşılık vermişti.

Bu çarpışmalar sırasında Ceyş b. Rabîa el-Kinânî, Hurkûs b. Züheyr'i; Abdullah b. Zahr el-Hevlânî, Abdullah b. Şecere eş-Sülemî'yi öldürmüşlerdi. Çarpışmalar sırasında Şureyh b. Evfâ bir duvar kenarına çekilerek orada çarpışıp duruyordu. Onun üzerine Kays b. Muâviye atılıp ayağını koparmıştı, fakat o yine bazı taşlamalarda bulunarak çarpışmaya devam ediyor idi. Kays b. Muâviye ikinci bir hücumla Şureyh b. Evfâ'yı öldürmüştü.

Zü es-Südeyye'nin öldürülmesi

Bir cemaat Hz. Ali'den şunları rivâyet etmiştir:

Haricilerle yapılan çarpışmalar meydana gelmeden önce Hz. Ali'-

nin arkadaşlarına: «Bazı kimseler zuhur edip okun yaydan fırlayıp gittiği gibi dinden çıkacaklardır. Bu kavmin içinde doğuştan bir eli eksik bir adam bulunacaktır.» deyip durduğu bir çok defa işitilmiş bulunuyordu. Nihayet Nehrevân'da toplananların isyanları üzerine Hz. Ali, üzerlerine adamları ile birlikte varmış ve aralarında anlatılan hadiseler meydana gelmişti. Nihayet olaylar sona erip de bu eli olmayan adamı aramağa başladıklarında onlardan bazıları böyle bir kimseye rastlamadıklarını söylemişlerdi. Hatta bazıları böyle bir adamın bunlar içinde olmadığını ileri sürmüşlerdi. Ancak Hz. Ali şöyle demeğe devam ediyordu: «Hayır, vallahi o bunların içinde olmalıdır. Ben yalan söylemedim ve yalanlanmadım da. Sonra bir adam gelip Hz. Ali'ye: «Ey Mü'minlerin Emîri! Onu ölüler arasında bulduk.» diye müjde vermişti.

Başka bir rivâyete göre ise bu adamın gelip Zû es-Sudeyye'nin öldürülmesini müjde vermesinden evvel Hz. Ali yanına Süleym b. Sulame el-Hanefî ve Reyyân b. Sabra'yı alarak onu aramağa çıkmış, nehir kenarında Haricîlerden öldürülen elli kişilik bir grup arasında bir çukurda ölü olarak yattığını görmüş bu çukurdan çıkardığında koluna bakmış, kolunda aynen bir kadının memesine benzer bir et parçasının sarkık olduğunu ve ayrıca meme ucu üzerinde bir kaç siyah kılın bulunduğunu müşahade etmişti. Bu et parçası çekilip uzatıldığında diğer eli hizasına varacak kadar uzuyor, kadın göğsüne benzeyen bu et parçası tekrar bırakıldığında yine adamın omuzlarına doğru çekiliyordu. Hz. Ali onu gördüğünde şöyle demişti: «Allah-u Ekber! Ben yalan söylemedim ve yalanlamadım da. Eğer korkmayacağınızı bilseydim size Yüce Allah'ın Rasûlullah (s.)'ın lisanı ile şu anda sahip bulunduğumuz hakkı bilerek, onlarla neden savaştığını bilen kişiler için ne buyurduğunu aktarırdım.»

Hz. Ali savaştan sonra Haricîlerin yenilip de maktul olarak yerlere serildiklerini gördüğünde onlara şöyle seslenmişti: «Yazıklar olsun size! Sizi aldatanlar size bu zararı getirdi!» Yanında bulunanlar: «Ey Müminlerin emîri, onları kim aldattı?» diye sorunca da Hz. Ali onlara şöyle cevap vermişti: «Onları aldatan şeytan ve kötülüğü emreden nefistir. Şeytan onlara dünya hayatını tatlı gösterip, Allah'a karşı isyan etmelerini gayet süslü göstermiş, nefisleri de hak üzere olduklarını söylemişti.»

Anlatıldığına göre, Hz. Ali, Haricîleri bu şekilde mağlûp ettikten sonra karargâhlarında bulduklarını ele geçirmiş, silâh ve atlarını müslümanlar arasında paylaştırdıktan sonra geri kalan eşya ve kölelerini ise geri döndüğünde sahiplerine iade etmişti.

Çarpışmalar bittikten sonra Adiyy b. Hâtem öldürülenler arasında dolaşıp oğlu Tarafa'yı bulmuş ve onu defnetmişti. Müslümanlardan bazı kimseler de yakın akrabalarından öldürülen kimseleri defnetmeye çalışmışlardı. Ancak bu durum Hz. Ali'ye haber verilince: «Onları öldürüyor, sonra da defnetmeye mi kalkışıyorsunuz? Kalkın, yürüyün bakayım!» diye söylenmiş ve müslümanlar da kalkıp yola koyulmuşlardı.

Anlatıldığına göre, Hz. Ali'nin adamlarından yalnız yedi kişi öldürülmüştü. Başka bir rivâyette bu olayın Hicrî 38. (M. 658-659) yılda meydana geldiği kaydedilir. Hz. Ali'nin arkadaşlarından öldürülenler arasında Rasûlullah (s.)'ın ashâbından olup onun cennetle müjdelediği Yezîd b. Nüveyre el-Ensârî vardı. Bu çarpışmalarda ilk öldürülenlerden biri idi.

Hz. Ali'nin Kûfe'ye Dönüşü

Hz. Ali bu Haricîlerden kurtulduktan sonra Allah'a hamd-ü sena etmiş ve yanındaki arkadaşlarına şöyle seslenmişti: «Allah sizin sayenizde büyük bir kötülüğü yok etmiş ve zaferimizi yüceltmiş bulunuyor. Onun için bulunduğunuz şu yerden sür'atle düşmanlarınızın üzerine yürüyünüz.» Ancak onlar Hz. Ali'nin bu çağrısına: «Ey müminlerin emîri! Oklarımız tamamen tükendi, kılıçlarımız köreldi, mızraklarımızın uçları kırılıp paramparça oldu. Bundan dolayı bizi al, şehrimize götür, orada hazırlıklara girişelim. Umulur ki müminlerin emîrinin bu hazırlıklarımızda katkısı olur ve bu da düşmanımıza karşı daha güçlü hale kavuşmamıza sebep olur.» diyerek karşılık vermişlerdi. Bu sözleri söyleyenin Eş'as b. Kays olduğu ifade edilir. Bunun üzerine Hz. Ali en-Nuhayle'ye gelip konaklamış ve müslümanların da burada karargâh kurmalarını emretmişti. Ayrıca Hz. Ali müslümanlara burada cihat hazırlıklarına girişmelerini ve kendilerini ruhen savaşa hazırlayıp çoluk çocuklarının ziyaretlerine az gitmelerini ve düşmanları üzerine gitmeye iyice hazırlıklı olmalarını söylemişti. Askerler en-Nuhayle'de bir müddet ikame ettikten sonra yavaş yavaş karargâhlarını terketmeğe başlamış ve müslümanların ileri gelenlerinin dışında karargâhta kimse kalmamıştı. Böylece karargâh bomboş bir şekilde terkedilmiş bulunuyordu. Hz. Ali bu durumu görünce Kûfe'ye varmış ve sefere çıkma konusundaki görüşünün ağır bastığını görmüş ve onlara şöyle seslenmişti: «Ey insanlar! Düşmanınız üzerine yürümek için hazırlıklarınızı yapınız. İçinizde yapacağı cihatla Allah'a yakın olmak isteyen kimler vardır. Bu cihadı Allah'a yaklaşmak

için vesile kılacak kimler varsa ortaya çıksın. Düşmanlarınız haktan sapmış, Allah'ın kitabından yüz çevirmiş ve taşkınlıkları içinde bocalayıp durmuşlardır. Bunun için siz de onlara karşı koymak üzere gücünüz oranında hazırlıklar yapıp onlara karşı savaş atları hazırlayın ve Allah'a tevekkül edin. Allah kendisine güvenilecekle-rin en büyüğüdür ve O vekil olarak yeter. O yardımcı olarak da yeter.» Ancak Hz. Ali'nin bu sözlerine rağmen hiç kimse yerinden kıpırdamamış ve böyle bir hazırlığa da girişmemişlerdi. Onları günlerce bu şekilde terkedip kendi hallerine bırakmıştı. Savaş için hazırlıklar yapacaklarından artık ümidini kesince ileri gelenlerini ve reislerini toplayıp görüşlerini almış ve neden böyle geciktiklerini sormuştu. Bazılarının mazeretleri vardı, bazılarının ise aslâ bir mazeretleri yoktu. Aralarından çok az kimse savaşa gitmeğe niyetli idi.

Bunun üzerine Hz. Ali onlara hitaben şöyle demişti: «Ey Allah'ın kulları! Size ne oldu da Allah'ın yoluna çıkmağa davet ettiğimde **«Yere çakılıp kaldınız? Dünya hayatını âhirete mi tercih ettiniz»** (1), yoksa zilleti ve korkaklığı izzete mi tercih ettiniz? Sizleri cihada davet ettikçe ölüm sekerâtına tutulmuşcasına kendinizden geçmiş, kalbleriniz tamamen ölmüş, idrakiniz kaybolmuş gözleriniz görmez olmuş gibi bir duruma düştünüz. Vallahi, söze gelince dağda hızlı koşan aslanları andırırsınız, savaşa davet edildiğinizde de aynen yan çizen tilkiler gibisiniz. Bundan sonra aslâ size güvenmeyeceğim. Bir hedefe ulaşmak için sizlerle yola çıkılmaz. Sizler savaşı körükleyenlerin en kötülerisiniz. Sizlere tuzak hazırlanıyor, ama sizler böyle bir yola teşebbüs bile etmiyorsunuz. Zayıf düşürüldüğünüz halde birbirinize savaş için yardımcı olmuyor ve teşvik etmiyorsunuz. Sizler derin bir uykuda iken düşmanınızın gözüne uyku bile girmiyor.» Sonra devamla şöyle demişti: «... Benim sizin üzerinizde hakkım vardır ve sizlerin de benim üzerimde hakkınız vardır. Sizin benim üzerimdeki hakkınız yakınlığım sürdüğü müddetçe sizlere öğütte bulunmam, ihtiyaçlarınızı gidermem, cahil kalmamanız için bazı şeyleri öğretmem ve yanlışlığa düşmemeniz için de size gerekli eğitimi vermemdir. Benim sizin üzerinizdeki hakkıma gelince, bu, bana yapmış olduğunuz bey'at'e vefâ göstermeniz, huzurumda veya gıyabımda bana iyi davranıp sadık kalmanız, itaate davet ettiğimde ve emir verdiğimde de bu davetim ve emrime icabet etmeniz, ayrıca Yüce Allah hakkınızda hayır dilerse mutlaka benim kötü gördüğümü sizin de terketmeniz, benim sevdiklerimi de tercih etmenizdir. İşte böylece arzu ettiklerinize kavuşur ve umduklarınızı da elde etmiş olursunuz.»

(1) et-Tevbe, 9/38.

Bu Yılın Diğer Olayları

Anlatıldığına göre bu yıl hacc emîrliğini Hz. Ali'nin Yemen valisi bulunan Ubeydullah b. Abbâs yerine getirmişti. Mekke ve Tâif valisi de o sırada Usem b. Abbâs idi. Sehl b. Huneyf de Medîne valisi olarak görev yapıyordu. Başka bir rivâyette ise o sırada Medîne valisi Temâm b. Abbâs idi. Basra valisi ise Abdullah b. Abbâs olup Muhammed b. Ebî Bekr de Mısır valiliğini yürütüyordu. Hz. Alî Sıffîn savaşına gittiğinde Kûfe'de Ebû Mes'ûd el-Ensârî'yi vekil bırakmıştı. O yılda Horasan valisi Hüleyd b. Kurrâ el-Yerbûî olup Muâviye b. Ebî Süfyân da Şâm'da hüküm sürmekteydi.

Bu yıl içinde, Sıffîn savaşına katılmış ve Hz. Ali'nin taraftarlarından olan Kays el-Ahmesî el-Beceli'nin kardeşi Hâzım b. Ebi Hâzım öldürülmüştü. Yine bu yıl içinde Bedir ashâbından olup diğer gazalara da Rasûlullah ile birlikte katılmış bulunan Habbâb b. Eret vefat etmişti. Bir rivâyete göre Habbâb, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarına katılmıştı. Başka bir rivâyette ise bu iki savaşa katılmadığı kaydedilir. Habbâb bu sıralarda hasta olup Hz. Ali'nin Kûfe'ye varmasından evvel vefat etmiş bulunuyordu. Diğer bir rivâyette ise Hicrî 39. (M. 659-660) yılda altmış üç yaşında iken vefat ettiği kaydedilir.

Yine rivâyete göre bu yıl içinde Hz. Ali ile birlikte Sıffîn'e katılmış bulunan Ebû'l Heysem b. et-Teyyahân öldürülmüştü. Başka bir rivâyette ise bir müddet daha yaşadığı kaydedilir. Aynı şekilde onun kardeşi Ubeydullah b. et-Teyyahân da Sıffîn'de öldürülenlerden idi. Bir rivâyete göre Rasûlullah (s.)'a Akabe'de ilk defa bey'at eden kişi bu Ebû'l-Heysem idi. O aynı zamanda Bedir ashabındandır.

Yine Sıffîn'de öldürülenlerden birisi Münye adında bir kadının oğlu olan Ya'lâ b. Ümeyye et-Temîmî adındaki şahıstır. O Ukbe b. Gazvân'ın yeğeni, başka bir rivâyette ise halasının oğlu idi. Bu kişi de Cemel olayında Hz. Âişe ile birlikte bulunmuş, daha sonra Hz. Ali'nin yanında Sıffîn savaşında yer almış ve orada öldürülmüştü. Ya'lâ b. Münye Mekke fethi gününde müslüman olanlardan olup Huneyn gazasına katılmış bulunuyordu.

Bedir ashâbından olup Sıffîn savaşında öldürülenlerden birisi de Abdurrahman'ın babası Ebû Amra el-Ensârî el-Neccârî idi. Yine Bedir ashâbından olup Sıffîn'de öldürülenlerden birisinin Ebû Fadâla el-Ensârî olduğu kaydedilir.

Yine bu yıl içinde ve Sıffîn'de öldürülenlerden birisi de Bedir

ashâbından olup Sehl b. Huneyf el-Ensârî idi. Aynı zamanda o Hz. Ali ile birlikte bütün savaşlara katılmıştı. Suheyb b. Sinân ve Saffân b. Beydâ da bu yıl içinde vefat etmişlerdi. Saffân, Bedir ashabından idi.

Bu yıl içinde vefat edenlerden birisi de Abdullah b. Ebî Serh olup Askalân'da namaz esnasında aniden vefat etmişti. Bir rivâyete göre o Sıffîn savaşında Muâviye'nin yanında yer almayı kesinlikle istememiş idi. Diğer bir rivâyette ise onun Sıffîn'de savaştığı kaydedilir. Ancak bu konuda sahîh bir bilgi mevcut değildir.

H. 38. (M. 658-659) YIL OLAYLARI

Amr b. el-Âs'ın Mısır'a Hakim olması ve Muhammed b. Ebî Bekr'in Öldürülmesi

Bu yıl içinde, Hz. Ali'nin Mısır valisi olarak görek yapmakta olan Muhammed b. Ebî Bekr Mısır'da öldürüldü. Hz. Ali'nin onu Mısır'a vali tayin etmesinin sebebini, Kays b. Sa'd'ın Mısır'dan azli ile Muhammed b. Ebî Bekr'in Mısır'a girip İbn Mudâhim el-Kelbî ve Haranbe ahalisi hakkında yapmış olduğu uygulamaları daha önce kaydetmiştik. İbn Mudâhim oraya vardığında Muhammed onu öldürmüş ve Muâviye b. Hudeyc es-Sekûnî Hz. Osman'ın kanını talep edip ora ehalisini kendisine katılmağa davet etmiş, bazıları Muâviye b. Hudeyc'in bu davetine uymuş, böylece Mısır'da bazı karışıklıklar meydana gelmiş ve Muhammed b. Ebî Bekr'e karşı bir grup oluşmuştu. Bu durum Hz. Ali'ye haber verildiğinde şöyle demişti: «Mısır'a gönderebileceğimiz şu iki kişiden başkası bu görevi hakkıyla yerine getiremez. Bunlar da daha evvel görevinden zaletmiş olduğumuz Kays veya el-Eşter'dirler.»

El-Eşter Sıffîn savaşından sonra görev yeri olan el-Cezîre'ye dönmüştü. Bu yüzden Hz. Ali Kays'a: «Sen bir müddet benim yanımda dur, güvenlik işlerine bak, bu durumlar düzelince Azerbaycan'a gidersin.» demişti. Mısır'daki son durumlar Hz. Ali'ye bildirilince, o sıralarda Nusaybin'de bulunan el-Eşter'e bir mektup yazıp çağırmış, huzuruna varınca Mısır'da olup bitenleri anlatmış ve şöyle demişti: «Senden başka bu görevi yüklenebilecek kimse yoktur, gel oraya git. Sana tavsiye edeceklerim dışında kendi görüşlerinle orayı iyi yöneteceğine inanıyor ve bununla yetiniyorum. Allah'tan yardım dile. Halkına karşı tatlı sert bir tavırla davran. Yumuşak ve merhametle davranılması gereken yerlerde gayet yumuşak davran, zor kullanmanın dışında bir çare kalmayan durumlarda da zor kullan.»

Bunun üzerine el-Eşter Mısır'a gitmek üzere hazırlıklara girişmiş, ancak bu sırada Muâviye'nin ajanları durumu ona bildirmişlerdi. Muâviye durumdan son derece endişe duymuştu, çünkü Mısır'da onun da gözü vardı. el-Eşter Mısır'a varacak olursa, Muhammed b. Ebî Bekr'den daha iyi bir şekilde orayı yöneteceğini biliyordu. Bunun üzerine Kulzum'da bulunan haraç görevlisine haber göndererek şöyle demişti: «el-Eşter Mısır'a vali olarak tayin edilmiş bulunmaktadır. Eğer güç yetirip de onu bertaraf edersen hayatta olduğumuz müddetçe aslâ senden haracı almayacağım.» Bu yol kesiciler Muâviye'den bu sözleri aldıktan sonra Kulzum'a gelip orada ikamet etmişlerdi. Diğer taraftan el-Eşter de Irak'tan çıkıp Mısır'a doğru yol almış bulunuyordu. el-Eşter Kulzum'a vardığında sözü geçen haraç görevlisi onu karşılamış ve evinde konaklamasını teklif etmişti. el-Eşter de teklifi kabul ederek bu adamın evinde konaklamış ve kendisine bir yemek takdim edilmişti. Yemeğini bitiren el-Eşter'e içine zehir karıştırdıkları bir bal şerbeti içirmişler, el-Eşter bunu içer içmez olduğu yerde ölüvermişti.

Diğer taraftan Muâviye Şâm halkına şöyle demişti: «Ali el-Eşter'i Mısır'a vali olarak tayin etmiş bulunuyor. Onun aleyhinde beddua ediniz.» Gerçekten Şâmlılar da her gün el-Eşter'e beddua ediyorlardı. Nihayet el-Eşter'i zehirleyerek öldüren adam Muâviye'ye gelmiş, el-Eşter'in ölümünü haber vermişti. Bunu duyan Muâviye mescitte minbere çıkarak şöyle bir hitapta bulunmuştu: «... Biliniz ki Ali'nin iki sağ kolu vardı. Birisi Sıffîn'de öldürüldü (bununla Ammâr b. Yâsir'i kastediyordu), diğer kolu da bugün kesilmiş bulunuyor.» (Bu diğer kol ile de el-Eşter'i kastediyordu).

Hz. Ali el-Eşter'in ölüm haberini işittiğinde: «Allah rahmet eylesin.» deyip üzerinde durmadı, çünkü söylediğini işittiği bazı sözlerinden dolayı el-Eşter'e kırgındı.

Başka bir rivâyete göre ise el-Eşter'in öldürüldüğü haberi Hz. Ali'ye ulaşınca şöyle demişti: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. O bir çok kimseyi mal sahibi kıldığı halde kendisi hiç bir şeye sahip olmadı. Bu gibi adamlar acaba her zaman bulunabilir mi? Eğer o demirden olmuş olsaydı bir paranga olurdu ve eğer taştan olmuş olsaydı son derecede sert ve güçlü olurdu. İşte ağlayacak kimseler buna benzer adamlar için ağlarlar.»

Bu ikinci rivâyet daha doğru olsa gerektir, çünkü eğer Hz. Ali el-Eşter'e kızgın olmuş olsaydı onu Mısır'a vali tayin etmezdi.

el-Eşter Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Hâlid b. Velîd ve Hz. Ebû Zerr'-

den hadis rivâyet etmiş ve onun bu rivâyetlerini de bazı cemaatler ondan aktarmışlardır. Ahmed b. Sâlih onun hadiste sika (güvenilir) olduğunu ifade eder.

Başka bir rivâyette de şunlar kaydedilir:

el-Eşter Mısır'a vali tayin edilince Muhammed b. Ebî Bekr buna kırılmış ve bir hayli alınmıştı. Bunun üzerine Hz. Ali ona bir mektup yazarak şöyle demişti: «... el-Eşter'i Mısır'a vali olarak tayin etmemin seni öfkelendirdiğini işittim. Bu tayini cihat konusunda geri kalmandan dolayı yapmış olmadığım gibi az gayret gösterdiğini de ifade etmiş değilim. Eğer senin elindeki imkânları çekip almış olsaydım daha önceleri sana çok daha kolay gelecek ve senin de daha çok hoşuna gidecek bir yerin valiliğini verirdim. Mısır'a tayin etmiş olduğum bu adama gelince, o gerçekten bize son derece yardımcı olmuş ve düşmanlarımıza gayet şiddetle karşı koymuş bir kimse idi. O dünyadaki günlerini tamamlamış ve âhirete intikal etmiş bulunuyor. Biz ondan razı idik, Allah da ondan razı olsun ve dünyada işlemiş olduğu sevablarını kat kat versin. Sen de düşmana karşı direnmesini bil ve savaşa hazırlan. **Hikmetle güzel öğütle Rabbının yoluna davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et** (1). Allah'ı çok çok an ve ondan korkarak çok çok yardım dile. İşte bu senin işlerini kolaylaştırması için yeterli bir ameldir. Allah'ı çok anman ve ondan yardım dilemen senin görevini kolaylaştırmış olur.»

Muhammed b. Ebî Bekr Hz. Ali'nin bu mektubuna şu şekilde karşılık vermişti: «... Mektubun bana ulaştı ve mektubun muhtevasını da iyice anladım. İnsanlar arasında Allah'ın rızasını Müminlerin emîrinden daha çok talep eden pek az kimse vardır ve düşmanına karşı ondan daha şiddetli olup kendi yakınlarına rahmet ve yumuşaklıkla davranan kimse yoktur. Ben hazırım. Şehrin dışına çıkıp karargâhımı kurdum, insanlara güvence sağladım, ancak bize karşı savaş açmış olanlara ve bize muhalefet edenlere böyle bir güvence ve emân vermiş değilim. Ben Müminlerin emîrinin emrine tâbîyim ve onun emrini sonuna kadar koruyacak kimseyim. Vesselâm.»

Ancak başka bir rivâyette el-Eşter'in Muhammed b. Ebî Bekr'in öldürülmesinden sonra Mısır'a vali tayin edildiği kaydedilir.

Şâmlılar Sıffîn savaşından sonra hakem olayının nasıl netice vereceğini bekliyorlardı. İki hakem bulundukları yerden ayrılıp git-

(1) en-Nahl, 16/125.

tikten sonra Şâm halkı Muâviye'ye hilâfet üzerine bey'at etmiş ve gittikçe kuvvet kazanmışlardı. Buna karşılık Irak'ta bulunan müslümanlar Hz. Ali'ye muhalefet etmiş ve kendi aralarında ayrılığa düşmüşlerdi. Muâviye'nin ise Mısır'dan başka her hangi bir endişesi yoktu. O, Mısır'ın kendisine yakın oluşundan ve halkının daha önce Hz. Osman'dan yana olanlara karşı olan şiddetli tavırlarından dolayı onlardan bir hayli korkuyor ve çekiniyordu. Mısır'a sahip ve hakim olduğu takdirde oranın gelirinin çokluğundan dolayı Hz. Ali'ye de galip geleceğini tahmin ediyordu. Bu yüzden Amr b.el-Âs, Habîb b. Mesleme, Busr b. Ebî Ertâd, Dahhâk b. Kays, Abdurrahman b. Hâlid, Ebûl-A'var es-Sülemî ve Şurahbîl b. es-Simt el-Kindî'yi çağırarak onlara şöyle demişti: «Sizi neden buraya topladığımı biliyor musunuz? Benim için son derece önemli olan bir husus için sizi buraya toplamış bulunuyorum!» Onlar da ona şöyle cevap vermişlerdi: «Cenâb-ı Allah kimseye gaybı bilme yetkisi vermiş değildir ve senin de ne istediğini bilmiyoruz.» Bu arada Amr b. el-Âs: «Bizi buraya Mısır konusunda ne düşündüğümüzü sormak için çağırdın. Eğer gerçekten bizi bunun için toplamış isen bu konuda azimli davran ve verdiğin kararda sabırlı ol. Mısır'ın ele geçirilmesi konusunda son derece mükemmel bir görüştür bu. Mısır'ı elde etmekle kendin ve arkadaşlarının yücelmesini ve düşmanının da yok olup şikâk ve nifâk ehlinin zelil olmasını sağlamış olursun.» şeklinde konuştu. Muâviye ise ona şöyle karşılık verdi: «Ey Âs'ın oğlu, haydi göreyim seni, göster kendini bakayım!»

Amr b. el-Âs Muâviye'nin en yakın adamlarından olup Mısır'a temâyülünden dolayı Hz. Ali'ye karşı onun yanında savaşmıştı.

Sonra Muâviye bu adamlara yaklaşarak: «Abdullah'ın babası gerçekten benim sizi neden topladığımı tahmin etmiş bulunuyor. Peki sizler ne dersiniz?» diye sormuş, onlar da: «Biz de Amr'ın görüşüne katılıyoruz» diye karşılık vermişlerdi. Muâviye'nin: «Peki o halde ne yapalım? Amr bu konuda görüşünü belirtti, ama ne yapmam gerektiği konusunda herhangi bir açıklamada bulunmadı.» demesi üzerine Amr: «Bence oraya gayet kalabalık ordular gönderip bu orduların başına son derece dirayetli, sabırlı ve işini bilen, kendisine güvendiğin birini getirmen gerekir. Eğer bu kişi oraya varıp da Mısır'a hakim olursa orada bizim görüşümüzde olanlar ona yardımcı çıkar ve o da düşmanına karşı galip olur. Eğer Mısır'daki orduların bu konuda bizim görüşümüze uyar da bize katılırlarsa o zaman Cenâb-ı Allah'ın sana yardım edeceğini umuyorum.» şeklinde konuşmuş, Muâviye de şöyle demişti: «Bence orada bize taraftar olanlara mektuplar yazıp güvence verelim ve dayanıp

sabretmelerini söyleyelim. Diğer taraftan bize düşman olanlara mektuplar yazıp onları barışa davet edelim; onlara birazcık şükür ifadeleri kullandıktan sonra biraz da savaş ile korkutalım. Eğer çarpışma meydana gelmeden arzu ettiğimiz vasat oluşursa zaten bizim istediğimiz de budur. Yok eğer bu gerçekleşmeyecek olursa o zaman onlarla savaşırız. Ey Âs'ın oğlu! Senin işlerin şiddetle ve acele ile başarıya ulaşır. Ben ise tam tersine soğuk kanlı ve yavaş davranmakla başarıya ulaşıyorum.» Amr bunun üzerine Muâviye'ye şunları söyler: «Sen neyi uygun görürsen onu uygularsın, fakat ben harbin dışında her hangi bir başarıya ulaşacağımızı tahmin etmiyorum.»

Muâviye Mesleme b. Muhalled ve Muâviye b. Hudeyc es-Sekûnî'ye bir mektup yazar ve kölesi Sübey' ile gönderir. Bu iki şahsa yazdığı mektubunda Hz. Ali'ye karşı olan muhalefetlerinden dolayı onlara teşekkür ediyor ve Hz. Osman'ın kanını talep etme konusunda onları teşvik edip kendisinin devlet otoritesini tamamiyle eline geçirdiği takdirde bazı vaadlerde bulunuyordu.

Bu iki şahıs durumdan haberdar olunca bunlardan Mesleme b. Muhalled el-Ensârî kendi adına ve Muâviye b. Hudeyc adına şunları söylemişti: «Bizler nefislerimizi Allah'ın emirlerine tâbi olmaya adamış ve bununla Rabbımızdan sevabını ummuş olarak ondan yardım umuyor ve imamımızı öldüren kitleden intikam almamız için bize zafer ihsan etmesini ondan temenni ediyoruz. Senin hakimiyet sağlayacağın dönemde bize vereceğin mükâfatlara gelince; vallahi, biz aslâ bunlar için gayret etmiyoruz ve bizim istediğimiz de bunlar değildir. Şimdi bize acele süvârilerini ve yaya askerlerini gönder. Şu anda düşmanımız bizden bir hayli korkuyor. Eğer bize bir yardım gelecek olursa Yüce Allah mutlaka bize bir zafer ihsan edecektir.»

Muâviye bu mektubu Filistin'de iken almış, yukarıda adları geçen heyeti toplayarak onlara bu konuda ne düşündüklerini sormuş, onlar da Mısır'a ordu gönderilmesini uygun görüp ona bunu tavsiye etmişlerdi.

Muâviye Amr b. el-Âs'a hazırlanması için emir vermiş, onunla birlikte altı bin kişilik bir kuvvet göndererek aslâ acele etmemesini tavsiye etmişti. Amr b. el-Âs Mısır'a en yakın bir noktaya gelip yerleşmiş, konakladığı yerde Hz. Osman'a taraftar olan kimseler etrafında toplanmışlardı. Amr b. el-Âs burada durup Muhammed b. Ebî Bekr'e mektup yazarak ona şöyle demişti: «... Ey Ebî Bekr'in oğlu! Kanını akıtmamam için benden uzak dur. Benim elimle ba-

şına bir musibetin gelmesini istemiyorum. Şu anda buranın halkı senin aleyhinde bir araya gelmiştir. Bundan dolayı buradan çıkıp gitmeni sana tavsiye ediyorum.» Aynı mahiyette olan Muâviye'nin mektubunu da Muhammed b. Ebî Bekr'e ileterek onu Hz. Osman'ı muhasara eden kimseler arasında bulunmasından dolayı tehdit etmiş bulunuyordu.

Muhammed b. Ebî Bekr her iki mektubu Hz. Ali'ye ileterek Amr b. el-Âs'ın Mısır arazisine gelip konakladığını ve ona karşı koymakta şimdilik ağır davrandığını, bundan dolayı kendisinden yardım istediğini bildirmişti. Hz. Ali de ona bir mektup yazarak bunlara karşı asker hazırlamasını ve son derece sabırlı davranıp düşmanına karşı çarpışma konusunda azimli olmasını emretmiş idi. Muhammed b. Ebî Bekr de müslümanlara bir hitâbede bulunarak düşmanlarına karşı hazırlanmalarını istemiş ve Kinâne b. Bişr'in kumandasında iki bin kişilik bir öncü kuvveti hazırladıktan sonra kendisi de iki bin kişilik bir kuvvetle yola çıkmıştı. Kinâne b. Bişr bu öncü kuvvetlerin başında olduğu halde Amr'ın bulunduğu tarafa yönelmişti. Amr b. el-Âs da Kinâne'nin geldiği tarafa yönelmiş, Kinane Amr'a doğru yaklaşınca Amr birliklerini grup grup yapmıştı. Her birini tek tek Kinâne üzerine salınca Kinâne bu birlikleri kovalamış ve onları Amr b. el-Âs'ın yanına kadar geri püskürtmüştü. Amr bu durumu görünce Muâviye b. Hudeyc'e haber göndermiş, o da bir hayli kalabalık bir orduyla Amr'ın imdadına yetişerek Kinâne ve arkadaşlarını tamamen kuşatmışlardı. Şam halkı da Kinâne ve arkadaşlarını dört bir yanından sarmışlardı. Kinâne bu durumu görünce atından inerek savaş meydanına atılmış ve arkadaşlarıyla birlikte çarpışmaya başlamış ve şehit düşene kadar kılıç sallamıştı.

Kinâne'nin öldürüldüğünü, arkadaşlarının dağıldığını ve Amr b. el-Âs'ın üzerine doğru geldiğini haber alan Muhammed b. Ebî Bekr'in etrafında kimse kalmamış, kendisi tek başına yolda yürümeğe başlayarak rast geldiği bir harabeliğe doğru yolalmış ve o harabelikte saklanmıştı. Amr b. el-Âs Fustat şehrine girinceye kadar yoluna devam etmişti. Diğer taraftan Muâviye b. Hudeyc Muhammed b. Ebî Bekr'i aramağa çıkmış, yol kenarında oturan bir cemaata rast gelerek görüp görmediklerini sormuş, onlardan biri şöyle demişti: «Ben şu harabeliğe girdiğimde orada oturan bir adam görmüştüm.» O anda Hudeyc'in oğlu: «Evet, evet; işte odur» diyerek o harabeliğe doğru gitmiş ve onu oradan çıkarmışlardı. Muhammed bu sırada susuzluktan ölmek üzere idi. Onu alıp Fustat'a götürmüşlerdi. Amr b. el-Âs'ın askerleri arasında bulunan Muham-

med b. Ebî Bekr'in kardeşi Abdurrahman Amr'ın üzerine atılarak ona: «Kardeşimi işkence ederek mi öldüreceksin? Hudeyc'in oğluna haber gönder de onu elinden al.» demiş, bunun üzerine Amr Hudeyc'in oğluna haber göndererek Muhammed b. Ebî Bekr'i kendisine getirmesini söylemiş, ancak Hudeyc'in oğlu şöyle cevap vermişti: «Sizler Kinâne b. Bişr'i öldürdünüz de ben, Muhammed b. Ebî Bekr'i mi bırakacağım? Şimdi sizin kâfirleriniz onlardan hayırlı mı, yoksa kitaplarda sizin için bir berâet (inkârınızdan dolayı size bir sorumluluk) mi var?» (1). Yazıklar olsun, yazıklar olsun!» Onun bu sözlerinden sonra Muhammed b. Ebî Bekr kendisine su vermelerini istemiş, Muâviye b. Hudeyc şöyle demişti: «Eğer sana bir tek damla su verirsem Allah bana ebediyyen su içirmesin. Sizler Osman'dan suyu alıkoydunuz. Allah sana irin ve katı bir pis su içirsin diye seni öldüreceğim!» Onun bu sözlerine Muhammed b. Ebî Bekr: «Ey Yahudinin oğlu! Bu seni ilgilendiren bir mesele değildir, bu Allah'ın elinde olan bir hususdur. O kendi dostlarını gayet mükemmel bir su ile kandırır. Senin gibi düşmanlarını ise ebediyyen susuz bırakır. Vallahi, eğer şu anda kılıcım elimde olsaydı sizi bu şekilde konuşturtmazdım.» diye karşılık vermiş, bunun üzerine Muâviye b. Hudeyc de Muhammed b. Ebî Bekr'e: «Şimdi sana nasıl davranacağımı biliyor musun? Seni bir merkebin karına sokup o merkebi ateşe vereceğim ve seni bu şekilde öldüreceğim.» demişti. Muhammed de ona: «Sen bana bu şekilde davranabilirsin. Bu sizin ilk yaptığınız iş değildir. Sizin Allah'ın dostlarına karşı olan davranışlarınızdır bunlar. Ben senin ve senin dostların Muâviye'nin ve Amr'ın bu şekilde ateşe atılıp cayır cayır yanmalarınızı Allah'tan temenni ederim. Öyle bir ateş ki her eksildiğinde Cenâb-ı Allah onu en katı ve en kızgınıyla artırsın.» diyerek karşılık vermiş, onun bu sözlerine kızan Muâviye b. Hudeyc Muhammed b. Ebî Bekr'i öldürerek onu ölü bir merkebin karnına sokmuş ve ateşe vermişti.

Muhammed'in bu şekilde öldürüldüğünü haber alan Hz. Âişe son derece üzülmüş, ağıtlar yakmış ve her namazın arkasında Kunut okuyarak Muâviye ve Amr'a beddualar etmişti. Sonra Muhammed'in çoluk çocuğunu yanına aldırmıştı. Bunlar arasında Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr de vardı. Hz. Âişe kardeşinin bu şekilde öldürülmesinden sonra vefat edene kadar hiç bir kızartma et yememişti.

Diğer bir rivâyette ise şöyle kaydedilir:

Muhammed b. Ebî Bekr, Amr b. el-Âs ile şiddetli çarpışmalara

(1) el-Kamer, 54/43.

girişmiş ve Kinâne b. Bişr'in öldürülmesinden sonra Muhammed de yenilgiye uğrayınca Cebele b. Mesrûk'un yanında gizlenmişti. Ancak onun nerede gizlendiği Muâviye b. Hudeyc'e haber verilince Muâviye gidip Muhammed'i kuşatmış, Muhammed de karşısına çıkarak öldürülünceye kadar çarpışmıştı.

Diğer taraftan Hz. Ali'ye gelince: Muhammed b. Ebî Bekr'in mektubunu aldığında hemen ona cevabî bir mektup yazıp yardım göndereceğini vaatetmişti. Sonra müslümanlara bir hutbe okuyarak Mısır'da meydana gelen olayları, Amr b. el-Âs'ın oraya gittiğini haber verip onları Mısır'dakilere yardım etmek için teşvik etmiş ve bu konuda gerekli öğütleri vererek şöyle demişti: «Haydi bizimle birlikte el-Ceraa'ya doğru yola çıkınız. (el-Ceraa Kûfe ile Hîre arasında bir yer idi.) Ertesi gün olunca Hz. Ali el-Ceraa'ya doğru yola çıkmış, orada erken saatlerde konaklayarak günün ortalarına kadar beklemiş, ancak hiç kimsenin oraya geldiğini görmemişti. Hz. Ali geriye dönerek akşam olunca son derece üzüntülü ve mahzun bir şekilde müslümanların ileri gelenlerini çağırmış ve onlara şöyle demişti: «Kendi işini arzu ettiği gibi infaz eden ve olayları istediği şekilde takdir edip beni sizin gibilerle imtihan eden Cenâb-ı Allah'a hamdolsun. Ey emir verdiğim zaman itaat etmeyen, cihada davet ettiğimde icabet etmeyen şu beldenin insanları! Hay babalarını yitiresiceler! Cihad sizin boynunuzun borcu iken hâlâ şehrinizde oturup neyi bekliyorsunuz? Vallahi, haberiniz olsun, ölüm yaklaşıyor ve bana da gelip çatacaktır. Ölüm sizinle aramızı ayırıncaya kadar ben yine size gerekli nasihatlerimi yapacağım. Vallahi, sizi gayet mükemmel bir şekilde birleştiren ve birliğinizi sağlayan bir din üzeresiniz. Düşmanınızın sizi bastığını ve şehirlerinize akınlar yaptığını hissettiğiniz anda sizi bundan koruyacak başka bir koruyucunuz var mıdır? Muâviye bir sürü ayak takımını, isyancı kimseleri çağırıyor ve her hangi bir konuda kendilerine uhrevî bir şey vaat edilmediği halde onları bir, iki, katta üç sefer istediği yere davet ediyor ve istediği yere gönderiyor da onlar ona uyuyor ve bağlanıyorlar. Ben ise bu ümmetin en hayırlısı olduğunuz halde sizleri davet ediyorum, aslâ bu davete icabet etmiyor ve bana isyan ederek muhalefet edip duruyorsunuz. Bu tuhaf değil midir!»

Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine Ka'b b. Mâlik el-Erhabî kalkarak şunları söylemişti: «Ey Müminlerin emiri! İnsanları davet edip topla. Ben işte bu gün için nefsimi hazırlamıştım.» Sonra dönüp oradakilere hitab ederek: «Ey insanlar! Allah'tan korkun, imâmınızın davetine icabet edin, onu düşmanlarına karşı destekleyin ve ona yardım edip düşmanlarıyla çarpışın. İşte ben onun düşmanına kar-

şu ilk gidecek kişiyim.» demiş, ileri çıkmış ve iki bin kişi ona katılmıştı. Hz. Ali: «Haydi oraya git, fakat onların işi bitmeden oraya varacağını sanmıyorum.» demiş, Ka'b b. Mâlik de beş günlük bir mesafeye kadar gitmişti. Arkasından Haccâc b. Gâziyye el-Ensârî Mısır'dan gelmiş ve Muhammed b. Ebî Bekr'in öldürüldüğü haberini iletmişti. Kendisi de onunla birlikte Şâmlılara karşı çarpışanlar arasında idi. Diğer taraftan Hz. Ali'nin Şâm'a tayin etmiş olduğu Abdurrahman b. Şebîb el-Fezârî Şâm'dan dönmüş ve Mısır'da Muhammed b. Ebî Bekr'in öldürüldüğü, Mısır'ın tamamen ele geçirildiği müjdelerinin Amr b. el-Âs'tan gelmiş olduğunu ve Şâmlıların Muhammed'in öldürülmesine bir hayli sevindikleri haberini getirmişti. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle demişti: «Onlar Muhammed b. Ebî Bekr'in öldürülmesine ne kadar sevinmişlerse biz ondan kat kat fazla üzülmüş olduk.» Sonra Hz. Ali Mısır'a göndermiş olduğu askerlere haber göndererek onları geri çağırmış ve müslümanlara şu hitabeyi yapmıştı:

«Haberiniz olsun ki Mısır şu fâcir, zorba, zâlim, Allah yolundan insanları alıkoyan, İslâm'a karşı hilekârlıkla baş kaldırmış, olan bir kitle tarafından ele geçirilmiş bulunuyor. Ve yine haberiniz olsun ki Muhammed b. Ebî Bekr şehit edilmiştir. Biz Allah huzurunda onlardan Muhammed'in hesabını soracağız. Vallahi, eğer Allah'ın kazâsını bekleyip duran, mükâfat için çalışan, fâcirin bütün icraatlarına buğz edip müminin hidâyet yolunu seven kimseleri iyice bilmiş olsaydım o zaman kesinlikle her hangi bir hususta ve cihatta geri kalma konusunda kendini kınayacak bir durumda aslâ olmazdım. Şunu iyi bilesiniz ki ben savaş alanında iyi bir uzmanım. Ve yine şunu iyi bilin ki ben bu işe ilk ön ayak olacak olanınız olurum. Bu konuda azimli davranmayı da iyi biliyor ve sizinle yapacağım uygulamalar konusunda mutlaka isâbetli görüşü seçip onu uyguluyorum. Bu hususta sizden yardım isteyerek, sizi yardıma davet eden yardıma muhtaç kimse gibi size sesleniyorum; ancak sizler maalesef benim sözlerime kulak asmıyor, benim emirlerime itaat etmiyorsunuz. Bunun sonunda da işler acıklı bir noktaya gelip dayanıyor, o zamanda iş işten geçmiş oluyor. Siz intikam almağa çıkılacak bir topluluk değilsiniz, size aslâ bel bağlamak mümkün değildir. Sizi elli küsûr geceden beri kardeşlerinizin yardımına çağırıp durduğum halde sizler avurdu çatlamış develer gibi sağa sola kaçışıp durmağa başladınız. Allah yolunda düşmanlarına karşı cihada çıkmağa ve bundan dolayı mükâfat kazanmağa niyeti olmayanlar gibi de yerlere çakılıp kaldınız, yerlerinizde ağırlaşıp durdunuz. Sonra aranızdan küçücük bir askerî birlik çıkıp ba-

na geldi, bunlar da azlıklarından dolayı bile bile kendilerini ölüme atıp duruyor gibi bir halde idiler. Yazıklar olsun size!»

Bu hitabeden sonra minberden inerek gitmişti.

Muâviye'nin Abdullah b. el-Hadramî'yi Basra'ya Göndermesi:

Bu yıl içinde Muhammed b. Ebî Bekr'in öldürülmesi ve Amr b. el-Âs'ın Mısır'ı istilâ etmesinden sonra Muâviye, Abdullah b. Amr b. el-Hadramî'yi Basra'ya göndererek ona şöyle demişti: «Basra halkının ileri gelenleri ile büyük bir ekseriyeti Osman hakkında bizim gibi düşünüyorlar ve onun kanını talep ettiklerinden dolayı öldürülmüşlerdir. Bundan ötürü onlar son derece öfkeli olup, kendilerini bir araya getirecek, intikamlarını alacak ve imamlarının kanını talep edecek birisini istiyorlar. Önce Mudar kabilesine git, onların arasına konakla. Arkasından Ezd kabilesine sevgi göster. Bu iki kabile tamamen senin yanında yer alacaklardır. Sonra Rabîa kabilesini de davet et, çünkü Rabîa'dan başka sana karşı çıkacak güç yoktur. Onlar tamamen Ebû Turâb'dan (1) yanadırlar.»

İbn el-Hadramî yola çıkıp Basra'ya varmıştı. Bu arada Basra valisi bulunan Abdullah b. Abbâs Hz. Ali ile görüşmek üzere Kûfe'ye gitmiş ve yerine Ziyâd b. Ebîh'i vekil bırakmıştı. İbn el-Hadramî Basra'ya vardığında Temîm kabilesine misafir olmuştu. Onun Basra'ya varması üzerine Hz. Osman'dan yana olan kimseler yanına varıp selâm vermiş ve etrafında başka kimseler de birikivermişti. Hadramî'nin oğlu bu biriken kimselere şunları söylemişti: «Sizin imamınız, hidayetin imamı Hz. Osman mazlûm olarak öldürülmüştür. Onu öldüren Ali'dir. Eğer onun kanını isteyecek olursanız Yüce Allah sizi hayırla mükâfatlandırır.»

Onun bu sözleri üzerine Abdullah b. Abbâs'ın emniyet görevlisi olan Dahhâk b. Kays el-Hilâlî Hadramî'nin oğluna şöyle der: «Buraya gelmendeki maksadı ve bize yaptığın çağrıyı Allah kahretsin! Aynen Talha ve Zübeyr gibi sen de aynı sözlerle gelip aynı şeyleri söylüyorsun. Onlar da Hz. Ali'ye bey'at etmemizden sonra bize gelmiş, işlerimiz yoluna girmiş iken bizi tefrikaya düşürmüş, bir grubumuzun diğer gruba karşı saldırmasına sebep olmuşlardı. Bizler de şu anda bir emîre bey'at etmiş bulunuyoruz. Bu emîrimiz de şerri tamamen def'etmiş, kötü davranan kimseleri affetmiş bulunuyor. Şu anda sen Muâviye emîr olsun diye kılıçlarımızı çekip bir-

(1) Ebu Turâb, Hz. Ali b. Ebi Talib'in Rasûlullah (s.) tarafından verilmiş bir künyesi idi (Çeviren).

birimize düşmemizi mi bize emrediyorsun? Vallahi, Hz. Ali başımızda iken geçirdiğimiz tek bir gün Muâviye'nin tüm hayatından ve onun bütün akrabalarının hayatından daha hayırlıdır.» Arkasından Abdullah b. Hâzım es-Sülemî kalkarak Dahhâk'a karşı çıkmış ve «Sus, sen konuşacak adam değilsin, sana söz düşmez!» dedikten sonra Hadramî'nin oğluna dönüp şunları söylemişti: «Biz senin yardımcılarınız. Senin yanında yer alacağız. Doğrusu senin söylediğindir. Bize getirmiş olduğun mektubu oku da dinleyelim.» Bunun üzerine Hadramî'nin oğlu Muâviye'den getirmiş olduğu mektubu okumuştu. Mektupta Muâviye Basralılara Hz. Osman'ın intikamının alınmasını hatırlatıyor, onun yumuşaklığını, kendilerine karşı nasıl davrandığını, nasıl öldürüldüğünü anlatıp onları Hz. Osman'ın kanını talep etmeye davet ediyor ve yine Hz. Osman'ın nasıl Rasûlullah'ın sünnetiyle amel ettiğini ve her yıl onlara bir sürü mallar verdiğinden söz edip duruyordu. Mektubun okunması bitince el-Ahnef ayağa kalkıp: «Benim bu konuda hiç bir alıp vereceğim yoktur.» demiş, sonra yanlarından ayrılarak çekip gitmişti. Arkasından Amr b. Merhûm el-Abdî şöyle hitapta bulunmuştu: «Ey insanlar! Yapmış olduğunuz bey'atınız gereği itaat edin ve cemaatinize bağlanın. Sakın bey'atinizi bozmayasınız. Şâyet bunun aksine davranacak olursanız aranızda büyük bir fitne kopar.» Avf kabilesine mensup olan Abbâs b. Suhâr el-Abdî ise Hz. Ali'ye olan muhabbetleri hususunda kendi kabilesine muhalif bulunduğu için şunları söylemişti: «Biz seni ellerimizle ve dillerimizle destekleyeceğiz.» Onun arkasından el-Musennâ b. Muharribâ el-Abdî kalkmış, şunları söylemişti: «Vallahi, geldiğin yere dönmeyecek olursan seninle kılıçlarımızla ve mızraklarımızla çarpışır ve sana karşı cihad ederiz. Şu adam —Suhâr'ın oğlunu kastederek— seni aldatmasın.»

Bu konuşmalardan sonra Hadramî'nin oğlu Sabra b. Şeymân'a: «Sen Arapların ileri gelenlerinden bir kimsesin, senin yardımını istiyorum.» diye seslenmiş, Sabra ona şöyle karşılık vermişti: «Eğer benim evimde konaklamış olsaydın sana mutlaka yardım ederdim.»

Bu durumları gören Ziyâd b. Ebîh, gerçekten endişelenmiş ve Hudayn b. el-Münzîr ve Mâlik b. Misma'ı çağırarak onlara şöyle demişti: «Ey Bekr b. Vâiloğulları! Siz Müminlerin emirinin yardımcıları ve güvenilir adamlarısınız. Şu İbn el-Hadramî'nin yapmış olduğu fitneyi görüyorsunuz, onun etrafına toplanan kimseleri de müşahade etmektesiniz. Onun için Emîrü'l-Müminin'in emri bize ulaşıncaya kadar siz beni koruyunuz.» Bunun üzerine Hudayn b. el-Münzir: «Evet seni koruyacağım» demiş, ancak Mâlik b. Misma, Ümeyyeoğullarına biraz daha meyilli olduğu için şöyle konuşmuş-

tu: «Bu yalnız başıma karar vereceğim bir husus değildir. Bu konuda adamlarıma danıştıktan sonra karar verebilirim.» Ziyâd b. Ebîh Mâlik b. Misma'ın böyle ağır davrandığını görünce Rabîa kabilesinin bu konuda ihtilâfa düşmesinden korkmuş, bunun için Sabra b. Şeymân el-Huddânî el-Ezdî'ye haber göndererek kendisini ve müslümanların beytülmalini korumasını istemişti. Sabra b. Şeymân: «Beytülmali benim evime naklettiğiniz takdirde korurum.» diye haber gönderince gerçekten beytülmal Hüddân denilen yere taşınmış ve ayrıca minber de oraya nakledilmişti. Ziyâd o günden sonra cuma namazını Hüddân mescidinde kıldırmış ve orada yemek dağıtmıştı.

Ziyâd b. Ebîh Câbir b. Vehb er-Râsibî'ye şöyle demişti: «Ey Muhammed'in babası! Ben şu Hadramî'nin oğlunun ortalığı karıştıracağından ve sizi birbirinize düşüreceğinden endişeleniyorum. Ancak senin akrabaların ve adamların bu konuda ne düşünüyorlar bilmiyorum, bir öğrensen iyi olur.» Ziyâd b. Ebîh namazı kıldırdıktan sonra mescitte oturmuş ve cemâat etrafında birikivermişti. Bu arada Câbir b. Vehb şöyle hitab etmişti: «Ey Ezd kabilesi! Biliniz ki Temîmoğulları kendilerini daha üstün görüyor ve musibetlere karşı sizden daha dayanıklı ve daha sabırlı olduklarını zannediyorlar. İşittiğime göre onlar üzerinize gelip komşunuz olan Ziyâd'ı elinizden alarak onu buradan zorla çıkarmak istiyorlar. Onlar bu şekilde komşu edindiğiniz emiri ve himayenize aldığınız müslümanların beytülmalini gelip ele geçirirlerse siz o anda nasıl davranırsınız?» Bu sözler üzerine, gayet iri yapılı ve güzel konuşan bir adam olan Sabra b. Şeymân şöyle der: «Eğer Ahnef buraya yaklaşacak olursa ben de ona yaklaşırım. Eğer onların ileri gelenleri buraya gelecek olursa ben de onlara giderim. Eğer onların gençleri ortaya atılacak olursa bizim de ortaya atılacak gençlerimiz vardır.»

Ziyâd b. Ebîh Hz. Ali'ye bir mektup yazıp durumu anlatmış, Hz. Ali de Temîm kabilesini, İbn el-Hadramî'nin etrafından dağıtması için A'yen b. Dabîa el-Mucâşiî et-Temîmî'yi Basra'ya göndermişti. Hz. Ali, eğer Temîm kabilesi ona uymayacak olursa kendisine itaat edenleri alıp isyan edenlere karşı çarpışmasını emretmiş bulunuyordu. Diğer taraftan Hz. Ali Ziyâd'a mektup yazarak ona bu durumu iletmişti. A'yen Basra'ya vardığında Ziyâd ona gitmiş ve yanında oturmuştu. A'yen bir sürü adamı etrafına toplamış, kabilesine mensup kimseler de ona varmışlar ve onlarla birlikte kalkıp Hadramî'nin oğlu ve etrafında birikmiş kimselere giderek onları bey'ate davet etmişti, ancak onlar bu daveti kabul etmemişler, ona bir sürü küfürler savurmuşlardı. O gün akşama kadar onla-

rın karşısında bekleyip durmuş, sonra ayrılmış gitmişti. Bir rivâyete göre Haricîlerden olduğu söylenen bir grup gelip A'yen'in yanına varmıştı. Başka bir rivâyette ise bunların Hadramî'nin oğlunun kandırdığı ve A'yen'i öldürmek üzere gönderdiği kimseler olduğu söylenir. Bu adamlar A'yen'in yanına varmış ve onu hile ile öldürmüşlerdi. A'yen'in öldürülmesi üzerine Ziyâd onlarla çarpışmağa hazırlanmıştı. Bunun üzerine Temîm kabilesi Ezd kabilesine haber göndererek: «Biz sizin komşuluğunuza sığınmış olan adama sataşmış değiliz. Peki siz bize sığınmış kimseye neden karışıyorsunuz!» diye sorarlar, Ezd kabilesi ise onlarla çarpışmayı hoş karşılamaz ve şöyle cevap verirler: «Eğer bize sığınana taarruz edecek olurlarsa biz onu mutlaka koruruz.»

Bunun üzerine Ziyâd Hz. Ali'ye bir mektup yazıp durumu ve A'yen'in öldürülmesi haberini iletmiş, Hz. Ali de Temîm kabîlesinden Sa'doğullarına mensub Câriye b. Kudâme es-Sa'dî'yi elli kişilik bir grupla, diğer bir rivâyette Temîm'den beş yüz adamla birlikte Basra'ya göndermiş ve ayrıca Ziyâd'a da mektup yazarak Câriye'ye yardım etmesini ve gerektiğinde ona öğütler vermesini emretmişti. Câriye b. Kudâme, Basra'ya vardığında Ziyâd A'yen'in başına gelenleri ona anlatmış ve bu konuda kendisini onlardan korumasını istemişti. Câriye Ezd kabilesine gitmiş ve onlara iyi davranarak: «Sizden başkası bu işin cahili iken siz hakkı tanıyıp öğrendiniz.» diye konuşmuş ve Hz. Ali'nin Basra halkına yazmış olduğu mektubu okumuştu. Hz. Ali bu mektubunda onları kınamış, tehdit edip ayıplamış ve hatta onlarla çarpışmak üzere oraya varacağını yazmış ve kendileriyle Cemel vakasına benzer bir vakaya girişeceğinden söz etmişti. Bunun üzerine Sabra b. Şeymân: «Müminlerin emîrinin sözünü dinledik ve ona itaat ettik. Müminlerin emîriyle savaşan adamlara karşı savaşır, onunla barış akdedenlerle de barış akdederiz.» şeklinde konuşmuş, arkasından Muhalleb'in babası Ebû Süfrâ Ziyâd'a şöyle demişti: «Eğer ben Cemel günü oraya varmış olsaydım benim kavmim Müminlerin emîri ile asla çarpışmayacaktı.» Diğer bir rivâyette ise Ebû Süfrâ'nın Sıffîn savaşına giderken yolda vefat ettiği kaydedilmektedir. Doğrusunu Allah bilir.

Câriye b. Kudâme daha sonra kendi kabilesine varıp Hz. Ali'nin mektubunu ve onlara yapmış olduğu vaatleri iletmiş, onların büyük bir ekseriyeti ona uymuş, davetine icabet etmişlerdi. Oradan Ezd kabîlesi ile kendi kabilesinden uyanlarla birlikte Hadramî'nin oğluna varmıştı. Hadramî'nin oğlunun suvarileri başında Abdullah b. Hâzim es-Sülemî bulunuyordu. Aralarında bir saat kadar bir çar-

pışma meydana gelmişti. Şerik b. el-A'var el-Hârisî oraya yönelmiş ve çarpışmalarda Câriye'nin yanında yer almıştı. Hadramî'nin oğlu bu çarpışmalarda hezimete uğramış ve Hâzım'ın oğlu ile birlikte Sünbîl kasrına sığınmıştı. Sonra Habeşli bir kadın olan ibn Hâzım'ın annesi acele olarak oraya varmış, oğlundan bu köşkten aşağı inmesini istemiş, fakat oğlu buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine annesi ona şöyle demişti: «Vallahi ya inersin, ya da şurada bütün elbiselerimi çıkarıp çırılçıplak meydanda dururum.» Bunun üzerine oğlu köşkten inmiş ve kendisini kurtarmıştı. Arkasından Câriye b. Kudâme köşkü ateşe vermiş ve içindekilerle birlikte İbn Hadrâmî'yi ve yanında bulunan yetmiş kişiyi yakmıştı. Hadramî'nin oğlundan kurtulan Ziyâd daha sonra köşküne yerleşmişti. Bu köşk daha evvel İranlıların yaptırmış olduğu bir köşk idi. Ancak sonraları Sünbîl es-Sa'dî'nin eline geçtiğinden dolayı buna «Sünbîl Köşkü» adı verilirdi. Köşkün etrafında bir hendek vardı. Burada yanarak ölenler arasında Hârise b. Bedr'in oğlu Darâ' b. Bedr de bulunuyordu.

Hırreyt b. Râşid ve Nâciyeoğulları Olayı

Anlatıldığına göre bu yıl içinde Hırreyt b. Râşid en-Nâcî Hz. Ali'ye muhalefet etmiş ona karşı çıkmıştı. Hırreyt b. Râşid Naciyeoğullarından üç yüz kişi ile birlikte Hz. Ali'ye varıp ona katılmış, Cemel olayında ve Sıffin savaşında yanında çarpıştıktan sonra o güne kadar onunla birlikte Kûfe'de ikâmet etmişti. Bir gün otuz süvari ile birlikte Hz. Ali'nin yanına varmış ve ona şunları söylemişti: «Ey Ali! Vallahi, bu günden sonra senin emrine itaat etmeyeceğim, arkanda namaz kılmayacağım ve yarın da seni bırakıp gideceğim.» Bu olay Hakem olayından sonra meydana gelmişti. Hz. Ali ona şöyle karşılık vermişti: «Hay anası kaybedesice! Böyle davranacak olursan Rabb'ine isyan etmiş, vermiş olduğun ahdi bozmuş olduğun gibi, kendinden başka hiç bir kimseye de zarar vermiş olmazsın. Fakat yine de bana söyle, neden bunu yapıyorsun?» Hırreyt Hz. Ali'nin sözlerine: «Sen olayı hakemlerin eline bıraktın. Hakkı savunma konusunda zayıf düştün ve şu zulmeden kimselere de meyledip onlara dayandın. Ben seni ayıplıyor, onları kınıyor ve hepinizden de uzaklaşıp gidiyorum.» diyerek karşılık vermiş, Hz. Ali ise cevaben şöyle demişti: «Gel seninle birlikte Allah'ın kitabını mütalaa edelim. Sana onu açıklayıp anlatayım, sünneti izah edeyim ve meydana gelen işleri açıklayayım. Ben bu konuda senden daha çok bilgiye sahibim. Belki o zaman şu anda karşı çıkmış olduğun şeyleri daha iyi anlar ve daha iyi idrak edersin.» Hırreyt b. Râşid

Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine: «Evet, sana döneceğim.» deyince Hz. Ali şunları eklemişti: «Seni şeytan aldatmasın, cahiller seni yoldan çıkarmasınlar. Vallahi, eğer bana danışacak ve benim söyleyeceklerimi kabul edecek olursan seni en güzel ve en doğru yola iletirim.»

Hırreyt b. Râşid Hz. Ali'nin yanından çıkıp akrabalarının ve adamlarının yanına varmış, o günün gecesinde arkadaşlarıyla birlikte çekip gitmişlerdi. Hz. Ali onların gittiklerini haber alınca şöyle demişti: «Semud kavminin uzaklaştığı gibi onlar da varsınlar, uzak dursunlar. Bu gün şeytan onları hevâ ve heveslerine uydurdu, onları dalalete düşürdü, yarın ise onlardan uzaklaşacaktır.» Ziyâd b. Hasafa el-Bekrî Hz. Ali'ye «Ey Müminlerin emîri! Bu adamların ayrılıp gitmelerini kayıp sayacak kadar üzülmeğe değmez. Eğer onlar aramızda olacak olsalar bile sayıca bizim içimizde son derece az bir kitledirler. Onlar gitmekle bizim sayımızı çokça azaltmış olmadılar, ancak onların fitne ve fesat çıkarmalarından ve sana itaat eden insanlardan bir kitleyi aldatarak geri dönmelerinden korkuyoruz. Bana kalırsa onları izleyelim ve tekrar senin yanına getirmeğe çalışalım» demiş, Hz. Ali: «Nereye doğru yöneldiklerini biliyor musun?» diye sorunca: «Hayır, bilmiyorum, fakat nereye doğru yöneldiklerini sorar ve izlerini takip ederim» diye cevap vermişti. Hz. Ali bunun üzerine: «O halde haydi Allah yardımcın olsun; çık, git. Ebû Mûsa'nın kasrında konakla ve emrim sana ulaşıncaya kadar orada bekle. Eğer bunlar isyanlarını ilân edecek olurlarsa valiler zaten durumlarını bana bildireceklerdir.» demiş ve onu göndermişti.

Ziyâd b. Hasafa el-Bekrî çıkıp evine gitmiş, Bekr b. Vâiloğullarına durumu anlatmış ve onlardan yüz otuz kadar adamı toplayarak onlarla birlikte Allah'a tevekkül edip yola çıkmış ve Ebû Mûsâ'nın kasrına varıp orada Hz. Ali'nin emrini beğlemeğe koyulmuştu. Bu arada Hz. Ali'ye Karaza b. Ka'b el-Ensârî'den bir mektup gelmiş, onların Niffer tarafına yöneldiklerini ve müslüman olmuş bir dihkânı (İranlı kabile reisini) öldürdüklerini haber vermişti. Hz. Ali de Ziyâd b. Hasafa'ya müslüman bir adamı öldürdüklerini bildirerek onları takip etmesini ve bulundukları yere varıp onları geri getirmesini emretmiş ve ancak geri gelme konusunda itiraz etmeleri hâlinde onlarla çarpışmasını tavsiye etmişti. Hz. Ali, bu mektubu Abdullah b. Vâil ile Ziyâd'a göndermişti. Abdullah Hz. Ali'den Ziyâd ile birlikte bunların üzerine gitmesine izin vermesini istemiş, Hz. Ali de ona izin vermiş ve ona şöyle demişti: «Bana hak üzere yardım eden yardımcılarımdan olmanı temenni eder

ve zalimlere karşı bana arka çıkmanı umarım.» Abdullah Vâil Hz. Ali'nin bu sözü için şöyle demişti: «Vallahi, onun söylemiş olduğu bu sözler benim için vadiler dolusu kırmızı develerden çok daha sevimli ve güzel gelmişti.»

Abdullah b. Vâil Hz. Ali'nin mektubunu Ziyâd'a iletmiş ve hep birlikte Niffer'e varıncaya kadar yollarına devam etmişlerdi. Diğer bir rivayette ise Cerceraya denilen yere varıp izlerini takip ettiklerini, isyancıların ise onların yetişmelerinden bir gün bir gece evvel Mezâr denilen yere varıp gayet iyi dinlenmiş olduklarını gördükleri kaydedilir. Ziyâd oraya vardığında kendisi ve arkadaşları yapmış oldukları bu yolculuktan dolayı son derece yorulmuş ve hayli bitkin düşmüşlerdi. Onları gördüklerinde hemen atlarına atlamışlar, el-Hırreyt onlara: «Söyleyin bakalım ne istiyorsunuz?» diye sorunca gayet tecrübeli ve yumuşak huylu olan Ziyâd şöyle cevap vermişti: «Bizim nasıl yorgun olduğumuzu ve bitkin düştüğümüzü görüyorsun. Buraya, sana geliş sebebimize gelince; böyle alenî olarak, herkesin gözü önünde konuşup durmakta hiç bir yarar yoktur. Seninle bir araya gelelim ve şu durumumuzu bir müzakere edelim. Eğer buraya geliş sebebimizi kendin için bir fırsat olarak görür ve değer bir şey bulursan kabul edersin. Bu müzakerelerden sonra biz de senden hayırlı bir şey duyacak olursak mutlaka sonunda iyiliği ve esenliği temenni ederiz.» el-Hırreyt onun bu sözleri üzerine: «O halde haydi atından in.» demiş, Ziyâd ve arkadaşları orada bulunan bir su kenarına inerek yemeklerini yemişler ve hayvanlarını yemlemişlerdi. Sonra Ziyâd adamlarından ve kendi akrabalarından beş süvarinin önünde durmuştu, onlar da atlarından inmiş bekliyorlardı. Ziyâd arkadaşlarına şöyle demişti: «Bizim sayımız aşağı yukarı onların sayısıncadır. Bu işin sonunda çarpışmaların olacağını tahmin ediyorum. Sizden istediğim şu iki gruptan aciz olan taraf olmamamızdır.»

Ziyâd el-Hırreyt'in yanına vardığında onların kendi aralarında şöyle dediklerini işitmişti: «Bu adamlar bize geldiklerinde bir hayli yorgun ve bitkin idiler. Biz onların dinlenmesine fırsat verdik ve onları öylece bıraktık. Bu ne kadar kötü bir tutum oldu.» Sonra Ziyâd, el-Hırreyt'i çağırarak ona: «Neden Müminlerin emîrine ve bize karşı böyle isyan edip ayrılıp gittin?» diye sormuş, onun: «Ben sizin adamınızı imam olarak görmüyorum ve sizin de gidişinizi beğenmiyorum, bundan dolayı sizden ayrıldım ve bizi Şûrâya davet edenlerle birlikte olmayı istedim.» demesi üzerine de: «Allah'ın kitabını, Rasûlünün sünnetini daha iyi bilen, Rasûlullah'a daha yakın olan ve İslâm'a ilk girenlerden birisi olan ondan daha bağ-

lı bir kimse üzerinde insanların ittifak edeceklerine ihtimal veriyor musun?» diye sormuş, el-Hırreyt ise şöyle demişti: «Bu konuda sana söyleyecek sözüm yoktur. »Ziyâd şöyle devam etmişti: «Peki, şu müslüman adamı neden öldürdün?» el-Hırreyt: «Onu ben öldürmedim, adamlarımdan bir grup öldürdü.» diye karşılık vermiş, Ziyâd da: «O halde bu müslümanı öldürenleri bize teslim et.» deyince el-Hırreyt: «Hayır, buna hiç imkân yoktur.» diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Ziyâd adamlarını çağırmış, el-Hırreyt de adamlarını çağırarak aralarında son derece şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Mızraklarla birbirlerini öldürüp durmuşlar ve mızraklarının uçları iyice körelinceye kadar çarpışmışlardı. Arkasından kılıçlara davranmışlar ve kılıçlar keskinliklerini kaybedinceye kadar çarpışmaları sürdürmüşlerdi. Sonunda bütün atlar öldürülmüş, aralarından bir sürü kimse yaralanmış, Ziyâd'ın adamlarından iki kişi ve diğerlerinden de beş kişi ölmüştü. Nihayet gece olunca karanlık aralarına girmiş ve birbirlerini bırakıp çarpışmaları terk etmişlerdi. Gece karanlığında el-Hırreyt çekip gitmiş, Ziyâd da Basra'ya geri dönmüştü. Daha sonra el-Hırreyt'in Ahvâz'a gittiği ve Ahvâz yakınlarında bir yerde konaklayarak etrafında iki yüz kadar adamın biriktiği haberi ulaşmıştı. Ziyâd ise durumu Hz. Ali'ye bir mektupla bildirmiş, Basra'da yaralıları tedavi etmekle uğraştığını ve kendisinin emrini beklediğini yazmıştı.

Hz. Ali Ziyâd'ın mektubunu okuyunca Ma'kil b. Kays ona şöyle der: «Ey Müminlerin emiri! Bu adamları alıp geri getirmek için onların her bir adamına karşılık on adamı göndermek gerekir; ancak o şekilde onları yakalar, geri getirir ve köklerini kazıyabilirler. Yoksa onların sayısınca adamlar gönderildiğinde eşit sayıda olacakları için çarpışmalarda mutlaka direneceklerdir.» Onun bu sözleri üzerine Hz. Ali: «O halde ey Mâkil, hemen hazırlan.» der ve onunla birlikte Kûfe'lilerden iki bin adamı hazırlatıp gönderir. Bunların arasında Yezîd b. Muakkil el-Esedî de yer almış bulunuyordu. Diğer taraftan Hz. Ali Basra valisi olan Abdullah b. Abbâs'a bir mektup yazıp Basra halkından cesaretiyle ve müslümanların işlerini gözetmesiyle bilinip tanınan bir adamı iki bin kişilik bir kuvvetle Ma'kil'e göndermesini emreder. Ma'kil oraya varıncaya kadar bu adam Basra'dan göndereceği bu iki bin kişilik kuvvetin başında bulunacak. Ma'kil ile karşılaştıklarında ise komutan Ma'kil olacaktır. Diğer taraftan Ziyâd b. Hasafa'ya da bir mektup yazıp yaptıklarından dolayı teşekkür eder ve Medîne'ye geri gelmesini emreder.

Hırreyt en-Nâcî'nin etrafına Ahvâz halkının ayak takımından

bir sürü kimseler toplanmış ve haracın kaldırılmasını istemişlerdi. Diğer taraftan bir sürü eşkiya ve hırsız ile Araplardan onun görüşünde olan bazı gruplar yanında yer almıştı. Ayrıca haraç verenlerden bazıları da haracın kaldırılmasına tama' etmiş, haracı kesmiş ve Sehl b. Huneyf'i bölgeden çıkarmışlardı.

Sehl b. Huneyf Hz. Ali'nin Fars valisi idi. Bu görüş Sehl b. Huneyf'in 37. yılda (M. 657-658.) vefat etmediğini zannedenlerin görüşüdür.

Abdullah b. Abbâs da Hz. Ali'ye şöyle yazar: «Ben Fars illerini iyi idare edecek olan Ziyâd b. Ebîh'in oraya gönderilmesini tavsiye ederim.» Bunun üzerine Hz. Ali de Ziyâd'ın oraya gönderilmesini ve bu hususta acele edilmesini İbn Abbâs'a emreder. Abdullah b. Abbâs Ziyâd b. Ebîh'i büyük bir ordu ile Fars'a gönderir. Ziyâd b. Ebîh Fars illerini itaat altına alır ve tekrar haracı ödemelerini ve itaate girmelerini sağlar. Diğer taraftan Ma'kil b. Kays da yola çıktığında Hz. Ali ona şöyle öğütte bulunur: «Yapabildiğin kadar Allah'tan kork. Sakın kıble ehline karşı haksızlıkta bulunmayasın. Zımmîlere de kesinlikle zulmetmeyesin. Sakın, sakın başkalarına karşı kibirlenmeyesin; çünkü Allah kibirli davrananları sevmez.»

Ma'kil b. Kays Ahvâz'a varıp Basra'dan gelecek yardımı beklemeğe başlamış, ancak yardımın geciktiğini görünce Ahvâz'dan çıkıp el-Hırreyt'in üzerine yürümüştü. Ma'kil bir günlük bir mesafe yürüdükten sonra Hâlid b. Ma'dân et-Tâî komutasında Basra'dan yardım ulaşmış ve hep birlikte yola devam etmişlerdi. Ma'kil ve arkadaşları el-Hırreyt ve adamlarını Râmhürmüz dağlarından bir dağda yakalamışlardı .Ma'kil hemen adamlarını saf haline sokmuştu. Sağ tarafına Yezîd b. Muakkil'i, sol tarafına da Basra halkından Mincâb b. Râşid ed-Dabbiyyî'i tayin etmiş bulunuyordu. Diğer taraftan el-Hırreyt de adamlarını saf haline sokup sağ tarafına Araplardan olan taraftarlarını, sol tarafına da Ahvâz halkından oluşan kimseleri yerleştirmişti. Ayrıca sol taraftakiler arasında Türkler de yer almıştı. Bu iki kumandan kendi adamlarını teşvik etmiş ve savaşa hazırlamıştı. Ma'kil iki sefer başını salladıktan sonra üçüncüsünde birden savaşa atılmıştı. el-Hırreyt ve adamları bir saat kadar direnebildikten sonra nihayet hezimete uğramış, Ma'kil'in adamları el-Hırreyt taraftarlarından ve Nâciyeoğullarından ve onlarla birlikte bulunan Araplardan yaklaşık yetmiş kişiyi, diğer ayak takımı ile Türklerden de yaklaşık üç yüz kişiyi öldürmüşlerdi. Nihayet el-Hırreyt b. Râşid tamamen hezimete uğramış, kaçıp deniz ke-

narına ulaşmış, adamlarından bir grup da ona katılmıştı. O, sonuna kadar insanları Hz. Ali'ye karşı çıkmağa davet etmiş ,hakikatin ve doğru yolun Hz. Ali ile savaşmak olduğunu anlatıp dürmuş ve bir çok kimse de onun etrafında birikmişti.

Ma'kil Ahvâz'da ikâmet edip Hz. Ali'ye elde etmiş olduğu zaferi bir mektupla bildirmişti. Hz. Ali mektubu aldığında arkadaşlarına okumuş ve onlarla istişâre ettiğinde hepsi birden şunu söylemişlerdi: «Bize soracak olursan Ma'kil'in bu fâsık ve günahkâr herifi izlemesini ve onu ya öldürüp, ya da tamamen bertaraf edinceye kadar çarpışmasını emretmen yerinde olacaktır; yoksa bu adamın müslümanlar arasında bir sürü fitne ve fesat çıkarmasından emin olamayız.» Hz. Ali Ma'kil'e bir mektup yazıp kendisine ve yanındakilere yaptıklarından dolayı teşekkür etmiş ve Hırreyt'i takip ederek öldürmesini veya tamamen bertaraf etmesini tavsiye etmişti. Bunun üzerine Ma'kil el-Hırreyt'in nerede olduğunu sormuş ve deniz sahillerinde olduğunu, etrafındaki adamları Hz. Ali'ye itaat etmemeğe davet ettiğini, yine etrafında bulunan Araplardan Abdi-Kaysoğullarından bazı kimseleri de itaatsizliğe davet ettiğini öğrenmişti. Adamları da Sıffin savaşından sonra zekât vermeyi yasaklamışlardı. Bunun üzerine Ma'kil üzerlerine yürümüş ve bütün Fars illerini hakimiyeti altına alıp deniz sahillerine kadar varmıştı.

Hırreyt, Mâ'kil'in geldiğini işitince yanında bulunan Haricîlere: «Ben sizin görüşlerinize katılıyorum, gerçekten Ali hakeme baş vurmamalıydı.» şeklinde konuşmuş, adamlarından diğerlerine de: «Ali hakeme baş vurup bu hükme razı olmuş ve razı olduğu hükme göre de kendi kendini bu görevden azletmiş durumdadır.» demişti. Kûfe'den ayrılmasına sebep olan görüş de bu görüşü idi ve bunda ısrar edip durmuştu. Ayrıca Hz. Osman'a taraftar olanlara da gizlice şöyle demişti: «Vallahi ben sizin görüşünüzdeyim ve Osman gerçekten mazlûm olarak öldürüldü.» Bu şekilde gerek Haricîleri, gerek kendi adamlarını ve gerekse Hz. Osman'ın taraftarlarını ayrı ayrı ikna edip onları razı etmişti.

Bu bölgede zekât vermeyenlere gelince, onlara da şöyle demişti: «Zekâtlarınızı elinizde tutunuz ve onları akrabalarınıza verip onlara olan bağlılığınızı kuvvetlendiriniz.»

Bu bölgede hristiyan iken müslüman olan bir kitle vardı. Müslümanların kendi aralarında bu kadar ihtilâfa düştüklerini görünce: «Terk ettiğimiz eski dinimiz bu adamların dininden daha hayırlıdır. Onların dinleri kendilerini kan dökmekten alıkoymuyor.» demişler, el-Hırreyt de onlara şöyle karşılık vermişti: «Yazıklar olsun

sizel Bu adamlardan kurtulabilmeniz ancak onlara karşı savaşmanızla ve bu savaşınızda ayak diretip sabretmenizle mümkün olabilir, çünkü onlar daha evvel İslâm'a girip de sonradan dönenleri mutlaka öldürür ve onların hiç bir tevbesini ve özrünü kesinlikle kabul etmezler.» Bu şekilde onların hepsini, bütün grupları hileyle aldatmıştı. Bu arada Nâciyeoğullarıyla başka kabilelerden bir çok kimse onun etrafında tekrar birikmişti. Ma'kil üzerine vardığında bir emân sancağı dikerek şöyle seslenmişti: «Daha önce, birinci karşılaşmada bizimle çarpışan el-Hırreyt ve adamları dışında bu sancak altında toplanacak herkes emniyet içinde olacaktır.» Bu şekilde Hırreyt'in etrafında bulunanların büyük bir kısmı onu terketmiş, böylece o, sadece yakın adamlarıyla başbaşa kalmıştı. Bunun üzerine Ma'kil derhal kendi adamlarını toplayıp Hırreyt'in bulunduğu tarafa doğru yönelmiş, Hırreyt de yanında bulunan müslüman, hristiyan ve zekât vermeyenlerden bir grup ile birlikte kalmıştı. Yanındakilere şöyle diyordu: «Çoluk çocuğunuz için çarpışınız. Vallahi, eğer bunlar galip gelecek olurlarsa sizleri tamamen öldürecek veya esir alacaklardır.» Adamlarından biri: «Vallahi, bu başımıza gelen felâket hep senin yüzünden ve senin zulmünden dolayı olmuştur.» diye çıkışınca el-Hırreyt: «Kılıçlar kınamaları, hatayı örtme çaba ve gayretini gerilerde bırakmıştır artık.» demişti.

Diğer taraftan Ma'kil kendi adamlarını savaşa teşvik ederek onlara şöyle diyordu: «Ey insanlar! Sizin için önceden yazılmış olan bu muazzam mükâfattan başka daha neler istersiniz ki. Allah zekât vermekten vaz geçen bir kavmin, İslâm'dan dönen bir cemaatin, zulmen bey'ati ihlâl eden bir grubun üzerine sizleri gönderdi, onlarla çarpıştınız. Böyle bir çarpışmada öldürülen kimsenin cennete gireceğine şehadet ederim. Geri kalanlarınız içinse Cenâb-ı Allah'ın bir zafer ihsan edeceğini sizlere vaadediyorum.» Arkasından Ma'kil ve yanında bulunanlar hep birlikte birden savaşa girişmiş, şiddetli çarpışmalar başlamış ve bu çarpışmalar esnasında Nu'mân b. Suhbân el-Râsibî, el-Hırreyt'i birden görmüş, üzerine atılarak atından yere yuvarlamış ve onu bir darbe ile öldürmüştü. Hırreyt ile birlikte bu çarpışmalarda yüz yetmiş adam katledilmişti. Geri kalanlar da sağa sola dağılmış, Ma'kil de Hırreyt'in adamlarından yetişebildiği kimselerle onların hanımlarından bazılarını esir almıştı. Bu esirler içerisinde müslüman olanların tekrar Hz. Ali'ye bey'atlerini yenilemelerini istemiş ve çoluk çocuğuyla onları serbest bırakmıştı. Dönenlere gelince; onlara da aynı şekilde müslüman olmalarını teklif etmiş, yine İslâm'a girmeleri üzerine serbest bırakmıştı. Ancak bu hristiyanlar arasında er-Rumâhis adında yaşlı bir

kimse müslüman olmayı reddedince Ma'kil onu öldürtmüştü. Zekât vermekten kaçınanlara gelince, Ma'kil onları bir araya toplayıp iki yıllık zekâtlarını almıştı. Hristiyanları aileleri ile birlikte alıp götürmüş, müslümanlar da esir akrabalarını uğurlamışlardı. Onları uğurladıklarında erkekleri de kadınları da birbirleri için ağlamışlardı. Ma'kil'in askerleri onların bu hâllerine bir hayli üzülmüşler ve onlara acımışlardı.

Ma'kil elde etmiş olduğu zaferi Hz. Ali'ye bir mektupla bildirmiş, elindeki esirlerle birlikte Hz. Ali'nin Erdeşîrhurr valisi bulunan Maskala b. Hubeyre eş-Şeybânî'ye uğramıştı. Yanındaki esirler beş yüz kişiydiler. Erdeşîrhurr'e vardıklarında kadınlar ve çocuklar ağlamış, erkekler de Maskala'ya yalvarmışlar ve şöyle demişlerdi: «Ey Fazl'ın babası! Ey erkekleri koruyan, kimsesizleri barındıran, esirlerin boynundaki halkaları söken kişi! Ne olur bize merhamet et, bizi satın al da azâd ediver!» Maskala onların bu sözlerini işitince: «Allah'a yemin ederim ki onlara sadakalar vereceğim. Yüce Allah sadaka verenleri mükâfatlandırıcıdır.» diye konuşmuş, onun bu sözleri Ma'kil'e ulaşınca: «Vallahi, eğer Maskala'nın bu sözleri onlara acıyarak ve bizi de ayıplayarak söylemiş olduğunu bilseydim bu çatışmalar sonucunda Temîm ile Bekr kabîlesi tamamen yok olsa bile onun boynunu uçururdum.» demişti. Sonra Maskala onları Ma'kil'den beş yüz bin dirhem mukabilinde satın almıştı. Ma'kil ona: «Bu paraları müminlerin emîrine vermekte acele davran.» demiş, Maskala ise: «Bir kısmını şimdi gönderirim, diğer kısmını da sonra yavaş yavaş öderim.» diye karşılık vermişti. Sonra Ma'kil Hz. Ali'nin yanına varıp bütün olup bitenleri anlatmış ve Hz. Ali herşeyi hoş ve güzel bulmuştu. Maskala'nın, bütün esirleri kendisine her hangi bir hususta yardım etmelerini istemeksizin serbest bıraktığı haberini alınca şöyle demişti: «Yakında Maskala'nın yaptığı bu işten vaz geçtiğini ve onun bu konuda her hangi bir yük altına girmediğini göreceğinizi tahmin ederim.» Sonra Hz. Ali Maskala'ya bir mektup yazıp ondan ya bu meblağı göndermesini veya bizzat kendisinin huzura gelmesini istemişti. Maskala hem kendisi gelmiş, hem de bu meblağdan iki yüz binlik kısmını getirmişti.

Zuhl b. el-Hâris şöyle der:

Bir gece Maskala beni çağırdı, beraber yemek yedik. Bana müminlerin emîrinin bu meblağı kendisinden istediğini ve buna güç yetiremediğini söyleyince ona şöyle dedim: «Vallahi, eğer istersen üzerinden bir tek cuma günü geçmeden bu meblağı alıp ona götü-

rebilirsin.» Bunun üzerine: «Vallahi, ben bu yükü kendi akrabalarıma yükleyemem. Eğer kendi oğlum olsaydı bu meblağı benden istemezdi ve eğer Affân'ın oğlu olsaydı onu bana hibe ederdi. Görmüyormusun, her sene Azerbaycan haracından yüz binlik bir kısmı Eş'as b. Kays'a yediriyor.» diye karşılık verdi. Zuhl b. Hâris onun bu sözleri üzerine şöyle dediğini belirtir: «Fakat bu adam diğerlerinin görüşünde değildir, bu meblağı da asla sana terkedecek değildir.»

Maskala o gece kaçıp Muâviye'ye gider bu haberi alan Hz. Ali şöyle der: «Ona ne oldu ki kendisini bir hüzne ve kedere soktu. O bir efendinin davranışı gibi davrandı, fakat aynen bir kölenin kaçışı gibi kaçtı ve bir tacirin hıyaneti gibi ihanet etti! Vallahi, eğer o yerinde kalıp da bunu ödemekten aciz olduğunu belirtseydi biz onu sadece hapsederdik ve başka hiç bir ceza vermezdik. Eğer onun elinde her hangi bir mal bulacak olursak onu alır, bulamazsak onu kendi haline terkederdik.»

Sonra Hz. Ali, evini yıktırmış ve orada bulunan esirlerin de serbest bırakılmasını uygun görüp şöyle demişti: «Onları satın alan kişi azat etmiştir, değerleri ise yine onları azat edene aittir.»

Maskala'nın kardeşi Nuaym b. Hübeyre Hz. Ali'nin taraftarlarından idi. Maskala Şam'dan yazdığı bir mektubu ona Tağlib hristiyanlarından Hülvân adında birisiyle gönderir ve mektubunda şöyle der: «Muâviye sana emirlik vermeyi ve seni üstün bir mevkie getirmeyi vaat ediyor. Bu elçinin geldiği saatte buraya doğru yola çık, gel.» Mâlik b. Ka'b el-Erhavî bu elçiyi yakalayıp Hz. Ali'ye getirmiş, o da elini kestirmişti. Adam bu şekilde ölünce Nuaym kardeşi Maskala'ya durumu bir mektupla bildirmişti. Maskala mektubu alıp da bu adamın öldürüldüğünü öğrenince Tağlibliler gelip adamlarının diyetini Maskala'dan istemişler ve o da bu diyeti ödemek zorunda kalmıştı.

Nehrevân Savaşından Sonra Haricîlerin Durumu

Nehrevân'da Haricîlerin öldürülmesinden sonra Eşras b. Avf eş-Şeybânî Hz. Ali'ye karşı Deskere denilen yerde yanında bulunan iki yüz adamla birlikte isyan edip Enbâr'a doğru gitmişti. Bunun üzerine Hz. Ali el-Ebraş b. Hassân'ı üç yüz kişilik bir askerî grupla üzerine göndermiş, aralarında meydana gelen çatışmada el-Eşras b. Avf Hicrî 38. yılın Rebîü'l-âhir (M. Eylül 658) ayında öldürülmüştü.

Onun arkasından Teym er-Ribâb kabilesinden Hilâl b. Ullefe kardeşi Mucâlid ile birlikte isyan etmiş ve oradan Mâsebezân'a varmışlardı. Hz. Ali bunların üzerine de Ma'kil b. Kays er-Riyâhî'yi göndermiş, Ma'kil de onları ve adamlarını tamamen öldürmüştü. Hicrî 38. yıl cemâziyü'l-evvel (M. 658 Ekim) ayında öldürülen bu Hariciler iki yüz kişiden ibaret idiler.

Bunların arkasından Büceyle (veya Biceyle?) kabilesinden Eşheb b. Bişr, diğer bir rivâyete göre Eş'as b. Bişr adında birisi isyan etmiş ve yanında bulunan yüz seksen adamıyla birlikte Hilâl b. Ullefe'nin öldürüldüğü yere gelerek namazlarını kıldırmış ve onlardan gücü yettiği kadarını defnetmişti. Hz. Ali bunların üzerine de Câriye b. Kudâma es-Sa'dî'yi, diğer bir rivâyete göre ise Hucr b. Adiyy'i göndermişti. Eşheb b. Bişr bunların üzerine yönelmiş ve iki grup Cûhî bölgesinin Cercerâya denilen mevkiinde karşılaşıp çarpışmaya başlamışlar, nihayet Haricî Eşheb ve adamları yine Hicrî 38. yıl Cemaziyülâhir (M. 658 Kasım) ayında öldürülmüşlerdi.

Bunların arkasından Teymullah b. Sa'lebe kabilesinden Saîd b. Kifl et-Teymî bu yılın recep ayında yanında iki yüz adamıyla birlikte isyan ederek Derzencân denilen yere varmıştı. Derzencân, Medâin şehrine iki fersahlık bir uzaklıkta idi. Onlar burada bulundukları sırada Sa'd b. Mes'ûd, üzerlerine yürüyerek yine Hicrî 38. yılın recep (M. 658 aralık) ayında onları tamamen kılıçtan geçirmişti.

Daha sonra Ebû Meryem es-Sa'dî et-Temîmî isyan ederek Şehr-i-zûr'a girmiş ve orada yerleşmişti. Onun yanında bulunanların ekserisi mevâliden idiler. Hatta anlatıldığına göre bu isyan edenler arasında yalnız altı Arap vardı. Bir rivâyete göre yanında iki yüz kişi, diğer bir rivâyete göre de dörtyüz kişilik bir grup birikmişti. Ebû Meryem es-Sa'dî Kûfe'ye beş fersahlık bir mesafeye gelip konaklamış iken Hz. Ali haber gönderip onu bey'at etmeğe ve Kûfe'ye girmeğe davet etmişti, ancak Ebu Meryem kesinlikle bey'at etmeyi ve Kûfe'ye girmeyi reddederek: «Bizim aramızda savaştan başka hiçbir çözüm yolu sözkonusu değildir.» demişti. Bunun üzerine Hz. Ali, Şurayh b. Hânî'yi yedi yüz kişilik bir askerî birlikle üzerlerine göndermişti. Haricîler Şurayh ve adamları üzerine saldırınca Şurayh'in askerleri bir anda dağılmış, kendisi iki yüz kişiyle birlikte kalmıştı, bunun üzerine bir köye çekilerek beklemeğe başlamıştı. Bu arada adamlarından bazıları ona katılmış, bazıları da Kûfe'ye geri dönmüşlerdi. Bunun üzerine Hz. Ali bizzat kendisi savaş meydanına çıkarak, önden Câriye b. Kudâme es-Sa'dî'yi göndermişti. Câriye onları Hz. Ali'ye itaata davet edip savaştan kaçınmalarını tavsiye etmişse de onlar aslâ buna yanaşmamışlardı. Hz. Ali

de yanlarına vardığında aynı şekilde kendilerini itaate davet ettiyse de yan çizmişler ve itaati kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ali'nin adamları Haricîlerin üzerlerine saldırmış ve aralarından emân isteyip de kendilerine emân verilen elli kişi hariç tümü kılıçtan geçirilmişti. Ayrıca bu Haricîler arasında yaklaşık kırk kadar yaralı vardı. Hz. Ali bunların Kûfe'ye götürülüp iyileşinceye kadar orada tedâvî edilmelerini emretmişti. Bunlar Hicrî 38. yılın ramazan (M. 659 Şubat ayında öldürülmüşlerdi. Haricîlerin en cesur olan grubu bunlardı. Bunlar da gerçekten cesaretlerinden dolayı Kûfe'ye çok yakın bir yere kadar ulaşmışlardı.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yılın hacc emirliğini Hz. Ali'nin Mekke valisi bulunan Kusem b. Abbâs yerine getirmişti. Bu yıl da Yemen valisi Ubeydullah b. Abbâs, Basra valisi Abdullah b. Abbâs, Horasan valisi Huleyd b. Kurra el-Yerbûî, diğer bir rivâyette ise, İbn Ebze idiler. Şam ve Mısır'a gelince, bu iki bölge Muâviye ve valilerinin elinde idi.

Bu yıl içinde, öldüğünde yetmiş yaşında olduğu söylenen Suhayb b. Sinân vefat etmiş ve el-Bakî' mezarlığına defnedilmişti.

H. 39. (M. 659-660) YIL OLAYLARI

Şâmlıların Askerî Birliklerinin Hz. Ali'nin Elinde Bulunan Şehirlerine Girmeleri

Bu yıl içinde Muâviye askerlerini Irak ve Hz. Ali'nin elinde bulunan diğer bölgelere göndermişti. Muâviye Nu'mân b. Beşîr'i bin atlı ile Aynu't-Temr'e göndermişti. Orada bin adamla birlikte Hz. Ali'nin görevlendirdiği Mâlik b. Ka'b bulunuyordu. Ancak bu arada Mâlik b. Ka'b adamlarına Kûfe'ye gitmeleri için izin vermiş ve yanında yalnız yüz kişi kalmıştı. Mâlik Nu'mân b. Beşîr'in üzerine geldiğini işitince durumu hemen Hz. Ali'ye bildirmiş ve ondan yardım istemişti. Hz. Ali de derhal müslümanlara bir hutbe okuyarak Mâlik'e yardım etmek üzere gitmelerini emretmiş, fakat onlar bir hayli ağır davranmışlardı. Nu'mân'ın oraya varması üzerine Mâlik sırtını adamlarıyla birlikte şehrin surlarına dayayarak onunla çarpışmaya girişmiş ve yakınında bulunan Mihnef b. Süleym'e adam göndererek ondan yardım istemişti. Mâlik b. Ka'b ile Nu'mân arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, bu arada Mihnef, oğlu Abdurrahman'ı elli kişi ile birlikte Mâlik'in yardımına göndermişti. Bu elli kişi Mâlik'in yanına gelince kılıçlarının kınlarını kırmış ve savaşa girmişlerdi. Onların bu şekilde geldiklerini gören Şâmlılar akşama doğru geriye çekilmiş ve büyük bir yardımın geldiğini zannederek kaçmışlardı. Mâlik onları izleyerek aralarından üç kişiyi öldürmüştü.

Kûfeliler Mâlik b. Ka'b'a yardım etmeğe gitme konusunda biraz ağır davranınca Hz. Ali minbere çıkıp onlara şöyle hitap etmişti:

«Ey Kûfe halkı! Şam halkından bir askerî birliğin üzerinize gelip de kuşatıldığınızı gördüğünüz zaman her biriniz evine kapanıp üzerine kapısını kitler ve aynen kapısına sırtlan dayanan ayı gibi ininize çekilip gizlenirsiniz. Aldanan kişi sizin aldattığınızdır. Sizlerden zafer elde eden de bu zaferden yine hüsranla çıkan kimsedir. Yardım dileme anında hürriyetten bahsedilemez ve kurtuluş

anından sonra da kardeşlikten söz edilemez. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. Sizden neyi görebildim ki? Görmeyen körler, konuşamayan dilsizler, işitmeyen sağırlar! İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn.»

Yine bu yıl içinde Muâviye Süfyân b. Avf'ı altı bin kişilik bir kuvvetle Hît şehrine gönderip burasını yağmalamasını, arkasından Enbâr ve Medâin'e varıp halkını kırmasını emreder. Süfyân Hît'e gelip orada hiç kimseyi bulamaz. Oradan Enbâr'a gelir. Ancak Enbâr'da sadece Hz. Ali'nin görevlendirmiş olduğu beş yüz kadar adam bulunmaktadır. Yalnız bunların büyük bir kısmı buradan ayrılıp gitmiş, sadece iki yüz kişi kalmıştı. Enbâr'da kimsenin bulunmayışının sebebi şu idi: Kümeyl b. Ziyâd buranın valisi olup bu arada Karkisiye civarında bazı kimselerin bulunup Hît üzerine saldırmak üzere olduklarını işitmiş ve Hz. Ali'nin emri dışında adamlarını alıp oraya varmıştı. Süfyân b. Avf ve adamları buraya vardığında Kümeyl şehrin dışındaydı. Bundan dolayı Hz. Ali Kümeyl'e son derece kızmış ve ona durumu sorduğunda Kümeyl bunu inkâr etmişti. Burada az adamın bulunmasından dolayı Süfyân ve adamları çarpışmalara girişmişler, Hz. Ali'nin buradaki adamları da az olmalarına rağmen üzerlerine gelen düşmana karşı direnmiş ve bir müddet savaşmışlardı. Ancak reisleri bulunan Eşras b. Hassân el-Bekrî'nin öldürülmesi üzerine onlar da dağılmış ve otuz arkadaşlarını kaybetmişlerdi. Süfyân b. Avf da Enbâr'da neyi bulduysa alıp Muâviye'nin yanına geri dönmüştü. Bu haber Hz. Ali'ye ulaştığında onları yakalamaları için askerler gönderdiyse de onlara yetişememişlerdi.

Yine bu yıl içinde Muâviye, Abdullah b. Mes'ade b. Hakeme b. Mâlik b. Bedr b. el-Fezârî'yi bin yedi yüz adamla birlikte Teymâ'a gönderip oradan gelip geçen bedevîlerin zekâtlarını toplamasını ve zekâtı vermeyenlerle savaşmasını emretmişti. Abdullah b. Mes'ade aynen bu emri yerine getirir, tâ Mekke ve Medîne'ye kadar varıp bu faaliyetini buralarda da sürdürür. Bundan dolayı etrafında kendi akrabalarından bir sürü kimse de birikmişti. Durum Hz. Ali'ye bildirilince Hz. Ali Müseyyeb b. Necebe el-Fezârî'yi iki bin kişilik bir ordu ile birlikte üzerlerine göndermiş, Müseyyeb Abdullah b. Mes'ade'ye Teyme'de yetişmiş ve aralarında o gün zevâl vaktine kadar son derece şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Müseyyeb, Abdullah b. Mes'ade üzerine hamle yapıp ona üç darbe indirmiş, fakat bu darbeleri indirirken öldürmeyi aslâ kast etmeyerek ona şöyle demişti: «Kurtuluş! kurtuluş!» Abdullah b. Mes'ade yanında bulunan bir grup adamla birlikte kaleye çekilmiş, oraya

sığınmışlardı. Adamlarının geri kalanları ise Şâm tarafına kaçmıştı. Buranın bedevîleri de Abdullah b. Mes'ade'nin daha önce toplamış olduğu zekât develerine el koymuş ve onları ele geçirmişlerdi. Müseyyeb onu ve adamlarını burada üç gün kuşatmıştı. Bu müddetin sonunda Müseyyeb kalenin kapısını ateşe vermiş, içerdekiler yanacaklarını gördüklerinde çıkıp ona şöyle seslenmişlerdi: «Ey Müseyyeb, kavmin helâk oluyor!» Müseyyeb onlara acımış, ateşin söndürülmesini emretmiş ve adamlarına şöyle demişti: «Şu anda casuslarım Şâm'dan üzerimize bir ordunun geldiğini haber verdiler.» Bunun üzerine Abdurrahman b. Şebîb ona: «Bana müsaade et, onlara karşı çarpışayım.» demiş, ancak Müseyyeb buna yanaşmamış ve: «Müminlerin emîrini aldattın ve dalkavukluk etmiş oldun.» diye karşılık vermişti.

Aynı şekilde Muâviye, Dahhâk b. Kays'ı yanına verdiği üç bin kişilik bir ordu ile çıkarmış, dört yana saldırmasını ve bedevîlerden Hz. Ali'ye taraftar olup ona itaat etmiş olanlara akın yapmasını emretmişti. Dahhâk b. Kays adamlarını alıp Muâviye'nin emrini yerine getirerek sağa sola akınlar yaparak Sa'lebiyye'ye kadar ulaşmış, burada bulunan Hz. Ali'nin görevlilerini öldürmüş, nihayet el-Kutkutâna'ya kadar ulaşmıştı. Onun bu akınlarını haber alan Hz. Ali Hucr b. Adiyy'i dört bin kişilik bir kuvvetle üzerine gönderip bu askerlerin her birine ellişer dirhem mükâfat vermişti. Dahhâk b. Kays Tedmîr'e gelip burada on dokuz adamı öldürmüş, onun da adamlarından üç kişi öldürülmüştü. Ancak gece karanlığı basınca çarpışmaları bırakmış, Dahhâk ve adamları kaçıp gidince Hucr b. Adiyy ve yanındakiler de geri dönmüşlerdi.

*
**

Bu yıl içinde Muâviye bizzat kendisi Dicle'ye kadar ilerlemiş, sonra tekrar geldiği yolu izleyerek geri dönmüştü.

Bu yıl içinde hacc emîrliğini yapan şahıs hakkında ihtilâf vardır. Hz. Ali tarafından görevlendirilen Ubeydullah b. Abbâs'ın hacc emîrliğini yaptığına dair rivayet olduğu gibi, bu görevi kardeşi Abdullah.ın yaptığına dair de kayıtlar vardır. Ancak Abdullah'ın hacc emirliği yaptığına dair yapılan rivayet yanlıştır, çünkü Abdullah b. Abbâs Hz. Ali'nin hilâfeti boyunca hiç hacc ibadeti ifa etmemişti. Bu yıl içinde hacc emîrliğini Ubeydullah b. Abbâs'ın yaptığına dair rivayet daha sahihtir. Diğer taraftan Muâviye, Yezîd b. Şecere er-Rehâvî'yi hacc emiri olarak göndermiş, böylelikle Ubeydullah ile Yezîd b. Şecere arasında hacc emîrliği konusunda ihtilâf çıkınca bu görevi Şeybe b. Osman'ın ifa etmesinde karar kılmışlardı. Başka bir rivayette ise Hz. Ali'nin görevlendirdiği Kusem b. Abbâs bu

görevi ifa etmişti. Bu yıl içinde Hz. Ali'nin valileri daha evvel zikrettiğimiz şahıslar idiler.

Yezîd b. Şecere'nin Mekke'ye Gitmesi

Bu yıl içinde Muâviye kendi adamlarından olan Yezîd b. Şecere er-Rehâvî'yi çağırarak ona şöyle der: «Seni Mekke'ye göndermek istiyorum. Oraya gidip hacc görevini müslümanlara yaptırasın ve benim için Mekke'de müslümanlardan bey'at alasın. Ayrıca orada bulunan Ali'nin valisini de oradan kovasın.»

Mekke'de Hz. Ali'nin görevlendirdiği vali Kusem b. Abbâs bulunuyorken Yezîd b. Şecere Muâviye'nin bu isteğini kabul ederek üç bin atlı ile birlikte Mekke'ye yönelmişti. Kusem b. Abbâs, Yezîd b. Şecere'nin geldiğini işitince Mekke halkını toplayıp onlara bir hutbe okumuş ve Şamlıların üzerlerine geldiklerini haber vererek kendilerini onlarla çarpışmağa çağırmış, ancak Mekkeliler bu konuda ona icabet etmemişler, yalnız Şeybe b. Osman el-Abdarî ona itaat edeceğine dair söz vermişti. Bunun üzerine Kusem b. Abbâs Mekke'den ayrılıp yakın çevresinde bulunan kabilelere katılmayı ve oradan Hz. Ali'ye mektup yazarak ondan yardım istemeyi kararlaştırmış ve Hz. Ali'den asker geldiği takdirde Şâmlılarla çarpışmaya azmetmişti. Ancak Ebû Saîd el-Hudrî onu Mekke'den ayrılmaktan alıkoymuş ve şöyle demişti: «Burada ikâmet et, buradan ayrılma. Elinde bulunan kuvvetlerle onlara karşı koymakta güç yetireceğini gördüğün anda onlarla çarpış. Bunu yapamadığın takdirde buradan çıkıp gitmek her zaman mümkün olan bir şeydir.» Kusem b. Abbâs burada ikâmet etmiş, Şâmlılar da Mekke'ye vardıklarında hiç kimseyle çarpışmaya girişmemişlerdi. Bunun üzerine Kusem durumu Halife'ye bildirmiş, o da Zilhicce ayının hemen başında aralarında Reyyân b. Damra b. Hevze b. Ali el-Hanefî ve Ebû Tufeyl'in bulunduğu bir askerî birliği Mekke'ye göndermişti.

Yezîd b. Şecere Terviyye gününden iki gün önce Mekke'ye varmış ve müslümanlar arasında şöyle bir söz söylemişti: «Hepiniz güvenlik içindesiniz, ancak bizimle çarpışan ve bizimle ayrılığa düşenler böyle bir emândan mahrumdurlar.» Sonra, Ebû Saîd el-Hudrî'yi çağırarak ona şöyle demişti: «Ben Harem'de birliğin sağlanmasını arzu ediyorum. Sen istersen bunu temin edebilirsin, çünkü sizin emîriniz bu konuda biraz zayıftır. Ona namaz kıldırmaktan vazgeçmesini söyle. Ben de aynı şekilde namaz kıldırmaktan vazgeçeceğim. Müslümanlar kendilerine namaz kıldıracak birini seçsinler.» Ebû Saîd el-Hudrî bu teklifi Kusem'e nakledince o da namaz kıl-

dırmaktan vaz geçmişti. Böylece müslümanlar Şeybe b. Osman'ı namaz kıldırıp hacc emirliğini yapmak üzere seçmişlerdi. Hacc mevsimi bittiğinde Yezid b. Şecere Şâm'a doğru geri dönmek üzere yola çıkmış, bunu haber alan Hz. Ali'nin süvarileri ona Şâmlıların geri dönüşlerini iletivermişler, o da Ma'kil b. Kays'ı bu iş için görevlendirerek onları izlemesini istemişti. Şâmlılar Vâdiu'l-Kurâ'dan ayrılmış bulunuyorlardı. Ma'kil b. Kays onlardan bir kısmıyla karşılaşmış, onları esir alıp yanındaki mallarını da ele geçirerek Hz. Ali'ye götürmüş, o da Muâviye'nin elinde esir bulunan bazı kimselerle bunları değiştirmişti.

Şâmlıların el-Cezîre Halkına Saldırmaları

Bu yıl içinde Muâviye, Abdurrahman b. Kabâs b. Eşyem'i Cezîre bölgesine göndermişti. Burada Horasan'da bulunan el-Kermânî'nin dedesi Şebîb b. Âmir görev yapmaktaydı. Şebîb Nusaybin'de bulunuyordu. Hît'de bulunan Kumeyl b. Ziyâd'a haber göndererek Şâm'dan dönenler hakkında bilgi vermişti. Kumeyl b. Ziyâd, Şebîb b. Âmir'e yardım etmek üzere altı yüz atlı ile yanına varmıştı. Abdurrahman'a ve yanında bulunan Maan b. Yezîd es-Sülemî'ye yetişmiş, onlara saldırarak çarpışmış ve her ikisini hezimete uğratarak askerlerini mağlûp edip Şâmlılardan bir çok kimseyi öldürmüş ve kaçanları takip ederek hiç bir yaralıya da yardım edilmemesini emretmişti. Bu çarpışmalarda Kumeyl'in adamlarından da iki kişi öldürülmüştü. Kumeyl durumu ve elde ettiği zaferi Hz. Ali'ye bildirince Hz. Ali kendisinden hoşnut olduğunu bildiren bir cevabî mektup yazıp memnuniyetini belirtmişti, çünkü daha evvel zikrettiğimiz gibi Hz. Ali Kumeyl b. Ziyâd'a son derece kızgın idi.

Şebîb b. Âmir Nusaybin'den gelip Kumeyl'in Şâmlılara karşı çarpışmalara giriştiğini ve zafer elde ettiğini görüp onu kutlamış ve kaçan Şâmlıları takip ederek Fırat'ın karşı yakasına kadar geçerek onları izlemiş ve Baalbek'e varıncaya kadar önüne çıkan kimselere karşı akınlar düzenlemişti. Muâviye Habîb b. Mesleme'yi onun üzerine göndermiş, fakat Şebîb'e yetişememişti. Şebîb b. Âmir Irak'a varıncaya kadar bütün bu bölgede bulunan muhaliflerin davarlarına el koymuş, silâhlarını ve atlarını ellerinden alıp Nusaybin'e geri dönmüş ve durumu Hz. Ali'ye mektupla bildirmişti. Hz. Ali ona bir mektup yazarak müslümanların mallarına el uzatmamasını, ancak savaş aracı olan silâh ve atları almasını söylemiş ve şöyle demişti: «Allah Şebîb'e merhamet eylesin! O akını ta uzaklara kadar sürdürmüş ve yardımı da acele yapmıştı.»

Hâris b. Nimre et-Tenûhî'nin Akını

Yezid b. Şecere Şâm'a Muâviye'nin yanına vardığında Muâviye el-Hâris b. Nimre et-Tenûhî'yi el-Cezîre'ye göndermiş ve burada Hz. Ali'nin itaatinde bulunan kimseleri alıp getirmesini emretmişti. Hâris Dârâ'ya kadar varıp burada bulunan Tağliboğullarından yedi kişiyi alıp gitmişti. Bu arada Tağliboğullarından bir cemaat Hz. Ali'den ayrılıp Muâviye'ye katılmışlardı. Bunlar el-Hâris'den bu akrabalarını serbest bırakmasını istediklerinde o, bu isteklerini yerine getirmemiş, bunun üzerine bu kişiler yine Muâviye'den ayrılıp Hz. Ali'ye katılmışlardı. Muâviye Hz. Ali'ye bir mektup yazıp Ma'kil b. Kays'ın Yezîd b. Şecere'nin adamlarından almış oldukları esirlerle bunları değiştirmesini istemiş, Hz. Ali onları Muâviye'ye göndermiş, Muâviye de bu Tağliblileri serbest bırakmıştı. Bu arada Hz. Ali, Ces'am kabilesinden Abdurrahman adında birisini Musul taraflarına göndermiş ve oradaki müslümanları rahata kavuşturmasını emretmişti. Muâviye'den ayrılan Tağlibliler onunla karşılaşmışlardı. Başlarında da Kuray' b. Hâris et-Tağlibî bulunuyordu. Karşılıklı birbirlerine küfretmişler sonra aralarında çarpışmalar çıkınca Tağlibliler Abdurrahman'ı öldürmüşlerdi. Bunu haber alan Hz. Ali Tağlibliler üzerine asker göndermek istemiş, fakat Rabîa kabilesi Hz. Ali ile bu durumu görüşerek ona şöyle demişti: «Onlar senin düşmanından ayrılmış ve senin itaatine girmiş kimselerdirler. Abdurrahman'ı da yanlışlıkla öldürmüşlerdir. Bundan dolayı onların üzerlerine asker göndermeyesin.»

İbn Uşbe Olayı

Muâviye, Âmir el-Ecdâr oğullarından Züheyr b. Mekhûl el-Âmirî'yi Semâve'ye gönderip burada bulunan müslümanların zekâtlarını toplamalarını emretmişti. Bunu haber alan Hz. Ali, Ca'fer b. Abdullah el-Eşcaî'yi ve Kelb kabîlesinden Urve b. Uşbe ile Culâs b. Umeyr'i ona bağlı bulunan Kelb ile Bekr b. Vâil kabilesine mensup kimselerin zekâtlarını toplamak üzere göndermişti. Hz. Ali'nin gönderdiği bu üç kişi Züheyr b. Mekhûl ile karşı karşıya gelmiş ve çarpışmalara girişmişlerdi. Hz. Ali'nin adamları mağlûp olmuş ve bunlardan Ca'fer b. Abdullah öldürülmüştü. Urve b. Uşbe, Hz. Ali'nin yanına varmış, ancak Hz. Ali onu sert bir şekilde kınayarak ona kırbacını sallamıştı. Bundan dolayı Uşbe'nin oğlu kızıp Muâviye'nin yanına kaçmıştı. Züheyr b. Mekhûl, Urve b. Uşbe'yi bir at üzerinde Şâm'a götürmüş ve bundan dolayı da itham edilmişti. Culâs b. Umeyr'e gelince, o da yolda bir çobana rastlayarak onun cüb-

besini almış ve çobana ipekten olan cübbesini vermişti. Şâmlı süvariler Culâs'a yetişince: «Bu turâbîler nereye kaçtılar?» diye sormuşlar, o da: «Şu tarafa doğru gittiler.» diye yanlış istikâmet gösterip kendisi Kûfe'ye gitmişti.

Dûmetu'l-Cendel'de Meydana Gelen Muslim b. Ukbe Olayları

Muâviye, Müslim b. Ukbe'yi Dûmetü'l-Cendel'e gönderdi. Buranın halkı hem Hz. Ali'ye, hem de Muâviye'ye bey'at etmekten sarfınazar etmişlerdi. Müslim b. Ukbe Dûmetü'l-Cendel halkını Muâviye'ye bey'ate ve ona itaat etmeğe çağırmış, ancak onlar buna yanaşmamışlardı. Bunu haber alan Hz. Ali, Mâlik b. Ka'b en-Hemdânî'yi bir grup askerle Dûmetü'l-Cendel'e gönderdi. Müslim b. Ukbe hiç de farkında değilken Mâlik b. Ka'b birden onun üzerine atılmış ve Müslim yenik düşüp de ayrılıncaya kadar gün boyunca çarpışmışlardı. Mâlik b. Ka'b günlerce Dûmetü'l-Cendel'de ikamet ederek halkını Hz. Ali'ye bey'at etmeye çağırdığı halde aslâ buna yanaşmamışlar ve şöyle demişlerdi: «Müslümanlar tek bir imam etrafında toplanıncaya kadar hiç bir kimseye bey'at etmeyeceğiz.» Bunun üzerine Mâlik oradan ayrılıp onları kendi halleriyle başbaşa bırakmıştı.

Bu yıl içinde Hâris b. Mürre el-Abdî gönüllü olarak Hz. Ali'nin emri ile kuzey Hindistan'a gazaya çıkmıştı. Hâris buradan bir çok ganimet ve esirler ele geçirmişti. Bu ganimetlerden bir günde bin baş hayvanı askerleri arasında dağıtmış ve Muâviye döneminde Hicri 42. yıla (M. 662-663), yani öldürüldüğü güne kadar Kikân bölgesinde yanındakilerle birlikte gazaya devam etmişti.

Ziyâd b. Ebîh'in Fars İlleri Valiliğine Tayini

Bu yıl içinde Hz. Ali Ziyâd'ı Kirmân ve Fars illerine tayin etmişti. İbnü'l-Hadramî'nin öldürülmesi ve Fars illerinde müslümanların Hz. Ali hususunda ihtilâfa düşmeleri üzerine Fars ve Kirmân halkı haraçlarını ödemekten vazgeçmişler, bütün bu yöre halkı aynı duyguya kapılarak Hz. Ali'nin valisini buradan uzaklaştırmışlardı. Fars bölgesi halkı da Sehl b. Huneyf'i buradan çıkarmışlardı. Bunun üzerine Hz. Ali müslümanlarla istişârede bulunmuş, Câriye b. Kudâme şöyle demişti: «Ey Müminlerin emîri! Gayet isabetli görüşlü, siyasete vâkıf ve başına getirildiği görevi gayet iyi ifâ eden bir adamı söyleyeyim mi?» Hz. Ali: «Bu bahsettiğin adam kimdir?» diye sorunca Câriye: «Ziyâd» diye cevap vermişti. Bunun üzerine Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs'a emir vererek Ziyâd b. Ebîh'i bu bölgeye tayin etmesini istemiş, Abdullah b. Abbâs da Ziyâd'ı kalabalık bir ordu ile Fars illerine göndermişti. Ziyâd emrindeki bu as-

kerlerle Fars illerinin halkını itaat altına almıştı. Buranın halkı bir hayli ızdırap çekmişti. Ziyâd oraya varır varmaz bölgenin ileri gelen reislerine haberler göndererek kendisine yardım edeceklere bazı vaatlerde bulunmuş ve onları mükâfatlandıracağını söylemiş, bundan kaçınacakları ise korkutarak cezalandıracağını ifade etmişti. Böylelikle onların bir kısmı diğer bir kısmına saldırmış, bazıları da aralarından bazılarının sırlarını açığa vurmuştu. Bu olaylardan sonra halkın bir kısmı kaçıp bir kısmı burada ikâmetini sürdürmüş, bir kısmı ise diğer bir kısmını öldürmüş, böylece Fars illeri tamamen huzura kavuşmuştu. Ziyâd hiç birisiyle karşılaşmadan ve savaşmadan bölgeye hâkim olmuştu. Ziyâd, Kirmân'da da aynı faaliyetleri yürütmüş, arkasından Fars illerine geri dönüp müslümanları burada iskân ederek bu şekilde bölgede huzur ve güveni sağlamıştı. Daha sonra İstahr şehrinde konaklamış ve burada «Ziyâd Kalesi» adıyla anılan bir kaleyi tahkim ederek orada yerleşmişti. Sonraları Mansur el-Yeşkerî buraya sığınıp konakladığı için bu kaleye «Mansur Kalesi» adı verilmiştir. Diğer bir rivâyette ise Ziyâd'ın Fars illerine tayin edilmesini Abdullah b. Abbâs'ın teklif ettiği kaydedilir. Bunu daha önce de zikretmiş bulunuyoruz.

***

Bu yıl içinde Bedir ashâbından olan Ebû Mes'ûd el-Ensârî vefat etmişti. Başka bir rivâyette onun Muâviye döneminin ilk yılında vefat ettiği de kaydedilir. Buna dair başka rivâyetler de vardır. Başka rivâyetlerde onun Bedir savaşına katılmadığı söylendiği gibi bazılarında Bedrî denmesinin sebebi olarak Bedir kuyuları kenarında ikamet ettiği kaydedilir. Onun sonradan nesli kesilmiştir.

H. 40. (M. 660-661) YIL OLAYLARI

Busr b. Ebî Ertât'ın Hicâz ve Yemen'e Seferi

Bu yıl içinde Muâviye, Âmir b. Lüey kabîlesinden olan Busr b. Ertât'ı üç bin kişilik bir kuvvetle Hicâz'a doğru yola çıkardı. O sırada Medîne valisi Hz. Ali tarafından görevlendirilmiş olan Ebû Eyyûb el-Ensârî idi. Busr'un geldiğini duyan Ebû Eyyûb el-Ensârî Kûfe'ye, Hz. Ali'nin yanına kaçmıştı. Busr da Medîne'ye girerek hiç kimseyle çarpışmadan doğru mescide girmiş, minbere çıkarak: «Ey Dinâr, ey Neccâr, ey Züreyk, (Bunlar ensârın bazı aile büyüklerinin isimleri idi) ey ceddim, ey ceddim! Dün sana burada bey'at etmiştim, fakat bu gün neredesin?» (Bu sözlerle de Hz. Osman'ı kastediyordu) diye seslenmiş, sonra sözlerine şöyle devam etmişti: «Vallâhî eğer Muâviye bana tavsiyede bulunmamış olsaydı burada onun yaşına gelmiş tek bir adamı sağ bırakmazdım.» Sonra Selemeoğullarına haber gönderip şöyle der: «Vallahî bana Câbir b. Abdullah'ı teslim etmediğiniz müddetçe sizin can güvenliğiniz söz konusu değildir.» Bunun üzerine Câbir b. Abdullah Rasûlullah (s.)'ın hanımı Ümmü Selime'nin yanına varıp, şöyle demişti: «Bu konuda ne düşünürsün? Böyle bir bey'ati yapmak gerçekten dalâlettir, fakat öldürülmekten de korkuyorum.» Hz. Ümmü Selime ona şöyle cevap vermişti: «Bence bey'at etmen uygun olur. Ben şahsen oğlum Ömer'e ve damadım İbn Zem'a'ya bey'at etmeleri için öğütte bulundum.» (Ümmü Selime'nin kızı Zeyneb, İbn Zem'a'nın hanımı idi.) Bunun üzerine Câbir b. Abdullah, Busr'a giderek ona bey'at etmişti.

Busr Medîne'de bazı evleri yıktıktan sonra Mekke'ye gitmiş, orada bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî öldürülmekten korktuğu için Busr'un önünden kaçmış, Busr da Mekke'de müslümanları zorla bey'ate davet etmiş ve oradan Yemen'e doğru yola çıkmıştı. O sırada Yemen'de Hz. Ali'nin görevlendirmiş olduğu Ubeydullah b. Abbâs valilik yapmaktaydı. O da Busr'un gelmekte olduğunu işitince kaçıp Kûfe'ye, Hz. Ali'nin yanına gitmişti. Bunun üzerine Hz. Ali, Abdullah b. Abd u'l-Meddân el-Hârisî'yi Yemen'de yerine vekil bırakmıştı. Busr onu ve oğlunu yakalayıp öldürmüş, ayrıca Ubeydullah b.

Abbâs'ın Abdurrahman ve Kusam adlarındaki küçük yaşta bulunan iki oğlunu da öldürtmüştü. Ubeydullah'ın bu iki küçük oğlu çölde Kinâne kabîlesine mensup bir adamın yanında bulunuyorlardı. Busr bunları öldürmek istediğinde bu Kinâneli adam ona şöyle demişti: «Bu günahsız iki çocuğu neden öldürüyorsun? Eğer onları gerçekten öldüreceksen beni de onlarla birlikte öldür!» Busr bu iki çocuğu öldürdükten sonra Kinâneli adamı da onların arkasından öldürür. Başka bir rivâyette ise bu Kinâneli adam kılıcını alarak bu iki çocuğu korumak üzere Busr'un adamlarıyla çarpıştığı ve öldürülünceye kadar onlarla döğüştüğü kaydedilir. Sonra bu iki çocuk alınıp defnedilir. Bunların öldürülmesinden sonra Kinâneli bir kadın çıkar, Busr'a şöyle hitab eder: «Ey adam! Erkekleri öldürdün, fakat bu iki çocukcağızı neden öldürüyorsun? Vallahi, bu yaştaki çocuklar ne cahiliyye döneminde ne de İslâm'da öldürülmüyorlardı. Ey Ebî Ertât'ın oğlu! Küçük çocukları öldürten, yaşlıları katleden, merhameti insanların kalblerinden söken ve akrabalar arasındaki hukuku gözetmeyen bir iktidar son derece kötü ve zalim bir iktidardır.»

Busr bu seferinde ayrıca Yemen'de Hz. Ali'nin taraftarlarından bir cemaati de öldürmüştü. Hz. Ali bunu haber alır almaz Câriye b. Kudâma es-Sa'dî'yi iki bin kişilik bir kuvvetle ve arkasından Vehb b. Mes'ûd'u yine iki bin kişilik kuvvetle Yemen'e gönderir. Câriye Necrân'a ulaştığında burada Hz. Osman'ın kanını talep edenlerden bir grup adamı katleder. Bunu işiten Busr ve adamları Yemen'den kaçarlar. Câriye Mekke'ye ulaşıncaya kadar Busr'u takip etmiş, oraya vardığında müslümanlara: «Müminlerin emîrine bey'atinizi yapınız.» diye seslenince Mekkeliler: «O ölmüş bulunmaktadır, niye bey'at edelim» şeklinde karşılık vermişlerdi. Câriye: «Ali'nin arkadaşlarının bey'at ettiği kimseye bey'at edeceksiniz.» deyince onlar da korkularından bey'at etmişlerdi.

Câriye b. Kudâme oradan Medîne'ye gitmişti. O sırada Medîne'de müslümanlara namaz kıldıran Ebû Hüreyre Câriye'nin geldiğini işitince oradan kaçmış, Câriye de şöyle demişti: «Eğer o kedinin babasını görmüş olsaydım mutlaka öldürürdüm.» Sonra Medînelilere dönüp: «Hasan b. Ali'ye bey'at ediniz.» diye seslenmiş, onlar da Hz. Hasan'a bey'at etmişlerdi. Câriye Medîne'de o gün ikamet ettikten sonra Kûfe'ye doğru yola çıkınca, Ebû Hüreyre geri gelip müslümanlara namaz kıldırmaya devam etmişti.

Anlatıldığına göre Ubeydullah b. Abbâs'ın öldürülen bu iki çocuğunun anneleri Ümmü'l-Hakem Cücevriye binti Huveylid b. Kâriz, diğer bir rivâyette ise Âişe binti Abdullah b. Abdi'l-Meddân idi.

İki çocuğu öldürülünce kadın çılgına dönmüş ve dengesini kaybetmişti. Sürekli olarak ağlayıp duruyor, yılın dört bir mevsiminde bölgenin dört bir tarafında dolaşarak onlara ağıtlar yakıyor, şiirler söylüyordu.

Hz. Ali bu iki çocuğun öldürüldüğünü işitince son derece üzülmüş ve Busr'a beddua ederek şöyle demişti: «Allah'ım, onun dinini ve aklını gider!» Gerçekten sonraları Busr aklını kaybetmişti. Ne yaptığını bilmez bir duruma gelerek saçma sapan konuşuyor ve sürekli kılıcını istiyordu. Eline tahtadan bir kılıç veriliyor, önüne konan şişirilmiş bir tuluma sürekli bu tahta kılıçla vuruyor ve saçmalayıp duruyordu. Ölünceye kadar bu hali üzerine hayatını sürdürmüştü.

Muâviye tamamen otoritesini kurduktan sonra bir gün Ubeydullah b. Abbâs ona varır ve yanında Busr'u görür. Busr'a şöyle der: «Benim o iki oğlumu öldürdüğün anda yer yüzünün beni senin yanında bitirmesini temenni ederdim.» Busr: «Al işte kılıcımı ve vur bana» diye söyleyince Ubeydullah o anda hemen kılıca elini uzatmak ister, fakat Muâviye birden kılıcı elinden alır ve Busr'a şöyle der: «Allah müstehakkını versin! Sen artık bunamış bir yaşlısın. Vallahi, seni öldürdükten sonra bana yönelecekti.» Ubeydullah da bunun üzerine: «Evet, gerçekten öyle olacaktı.» diye cevap verir.

Başka bir rivâyette ise Busr'un Hicâz'a H. 42. (M. 662-663) yılında gittiği kaydedilir. Busr Medîne'de bir ay kadar ikâmet etmiş ve bu müddet içinde Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak edenler kendisine bildirildikçe tek tek yakalayıp öldürtmüştü.

Bu yıl içinde Hz. Ali ile Muâviye arasında bir sürü uzun yazışmalar olmuş ve bu yazışmaların neticesinde savaşın durdurulması konusunda bir anlaşmaya varılmıştı. Bu anlaşmaya göre Irak Hz. Ali'nin, Şâm da Muâviye'nin elinde kalacak, hiç biri diğerinin bölgesine akın yaptırmayacaktı.

Abdullah b. Abbâs'ın Basra'yı Terketmesi

Siyercilerin çoğunun ifadelerine göre bu yıl içinde Abdullah b. Abbâs Basra'dan ayrılıp Mekke'ye gitmişti. Diğer bazılarına göre ise Hz. Ali şehit edilene kadar Basra'daki valilik görevini sürdürmüş ve Hz. Hasan ile Muâviye arasındaki barış anlaşmasında da bulunmuştu. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Hz. Hasan'ın Muâviye ile yaptığı anlaşmada bulunan Ubeydullah b. Abbâs idi.

Abdullah b. Abbâs'ın Basra'dan ayrılmasının sebebi şu idi: Bir

gün Ebu'l-Esved'e uğrayıp ona şöyle demişti: «Eğer sen hayvanlar sınıfından olsaydın bir deve olurdun ve eğer bir çoban olsaydın otlağa da zor çıkardın.» Bunun üzerine Ebu'l-Esved Hz. Ali'ye durumu bir mektupla bildirip ona şöyle yazar: «Yüce Allah seni bize emin bir yönetici ve gayet iyi bir çoban yaptı. Seni bu görevinde gerçekten denedik ve emanete son derece riayet ettiğini, halkın için her zaman iyi düşündüğünü, onların haklarını bolca ödediğini, dünyalarına kesinlikle el uzatmadığını, mallarını hiç de yemediğini, haklarında hüküm verirken aslâ rüşvete tevessül etmediğini müşahade ettik ve öyle bildik. Amcanın oğluna gelince, haberin olmadan o insanların mallarını el altından yedi. Ben bu durumu gizli tutmayı pek uygun görmedim. Allah sana merhamet eylesin. Şu tarafa doğru bir bak ve durumu incele. Bana da görüşünü tercih ettiğin ve dilediğin şekilde yaz, vesselâm.»

Hz. Ali de ona cevaben şöyle yazmıştı:

«Senin gibi imamına, ümmetine nasihat eden ve hakkı gözetici olan bir kimseye ne mutlu! Bana yazdığın konularda adamına mektup yazdım. Senden gelen mektuptan da asla ona söz etmedim. Bunun ümmetin salâhı için daha hayırlı olduğuna inanıyorum. Bunun gizli kalması ümmet için daha hayırlıdır. Sen bu işe son derece ehil ve lâyık bir insansın. Böyle bir görevi senin yerine getirmek de boynunun borcudur vesselâm.»

Hz. Ali bu durum üzerine Abdullah b. Abbâs'a bir mektup yazarak ondan durumu sormuş, İbn Abbâs da Hz. Ali'ye şöyle cevap vermişti: «Sana bu konuda ulaşan haberler asılsız ve uydurmadır. Ben elimin altında bulunan malları son derece koruyor ve gözetiyorum. Zan ile hüküm verenleri sakın doğrulamayasın, vesselâm.» Hz. Ali de ona: «Bana el-Cezire'de almış olduklarınla ilgili bazı bilgiler ulaştı. Bu malları nereden aldın ve nereye harcadın?» diye sormuş, bunun üzerine Abdullah b. Abbâs şöyle cevap yazmıştı: «Senin bu işi neden bu kadar büyüttüğünü anladım. Ben bu felâketi ve musibeti bu şehrin halkından almış oldum. Adamlarından istediğin birisini buraya gönder, ben bu görevden ayrılıyorum, vesselâm.»

Sonra Abdullah b. Abbâs dayıları olan Benû Hilâl b. Âmir'i davet ederek onları etrafında toplamış ve ayrıca Kays kabilesi de tümüyle onlara katılmıştı. Basra'dan ayrılırken yanına bir sürü mal alan Abdullah b. Abbâs: «Bu bizim yol azığımız ve rızkımızdır.» diyerek ayrılmıştı. Basra halkı arkasından koşup et-Taff denilen yerde ona yetişmiş ve malları almak istemişler, bunun üzerine Kays kabilesi:

«O bizim aramızda bulunduğu müddetçe hiç kimse ona elini süremez ve kimse onun kılına dokunamaz.» demişlerdi. Sabra b. Şeymân el-Huddânî şöyle seslenmişti: «Ey Ezdoğulları! Kays kabîlesi bizim kardeşlerimizdir, komşularımızdır ve düşmanlarımıza karşı bize yardım eden kimselerdir. Sizler bu maldan çok az bir menfaat elde edersiniz, fakat Kays kabîlesi bu maldan sizin için çok daha hayırlıdır.» Bunun üzerine Basralılar onun sözünü dinleyip geri dönmüşlerdi. Onların ayrılmasıyla Bekr kabilesiyle Abdi Kays kabîlesi de ayrılıp geri dönmüş, fakat Temîmoğulları onlarla çatışmaya girmişlerdi. el-Ahnef onları alıkoymak istemişse de onu dinlememişler, o da onlardan ayrılmıştı. Nihâyet müslümanlar aralarına girerek bunları birbirlerinden uzaklaştırmış ve Abdullah b. Abbâs da Mekke'ye gitmişti.

Emirü'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib'in Şehit Edilmesi

Bu yılda, ramazan ayının 17 nci günü (M. 24 Ocak 661) Hz. Ali şehit edildi. Bu hususta başka rivâyetler de kaydedilmiştir. Onun ramazanın bitmesine 11 gün kala veya 13 gün kala öldürüldüğü kaydedildiği gibi bu yılın rebiü'lâhir (ağustos - eylül 660) ayında şehit edildiğine dair rivâyetler de vardır. Ancak verilen birinci tarih hepsinden daha sahihtir.

Enes b. Mâlik şöyle anlatır:

Ali b. Ebî Tâlib hastalanmıştı. Kendisini ziyarete gittiğimde Ebû Bekir ve Ömer de yanında oturuyorlardı. Biraz sonra Rasûlullah (s.) da oraya geldiler. Rasûlullah Hz. Ali'nin yüzüne baktığında Ebû Bekir ve Ömer: «Ey Allah'ın peygamberi! Ali ölüyor görüyoruz.» dediler. Fakat Rasûlullah (s.) şöyle buyurdular: «Hayır, o şimdi ölmeyecek. O, kin ve öfke ile doldurulmadıkça ölmeyecek ve maktul olarak ölecektir.»

Bir rivâyette de şöyle anlatılır:

Hz. Ali hep şöyle dermiş: «Aranızdaki bir şakîye, şu başım ile sakalımı boyayacak kimseye mani olamayacaksınız.» Bununla başından akacak kanının sakalını boyayacağını kastedermiş.

Osman b. Mugîre şöyle anlatır:

Ramazan girdiğinde Hz. Ali yemeğini bir gece Hasan'ın evinde, bir gece Hüseyin'in evinde ve bir gece de Ebû Ca'fer'in evinde yer ve ağzına üç lokmadan fazla atmazdı. Şöyle derdi: «Aç iken Yüce Allah'ın ölüm emrinin bana ulaşmasını temenni ederim.» Gerçekten bir iki gece geçtikten sonra şehit edilmişti.

Hasan b. Kesîr babasından şöyle nakleder:

Hz. Ali bir gün sabah namazından çıkarken yolda bulunan kazlar kendisine doğru yaklaşmış ve ötüşmeğe başlamışlardı. Etrafında bulunan müslümanlar bu kazları kovduklarında şöyle demişti: «Bırakınız onları, onlar matem kuşlarıdır.» İbn Mülcem de işte o gece Hz. Ali'yi yaralamıştı.

Hz. Ali'nin oğlu Hasan babasının öldürüldüğü gece şöyle demişti:

Dün babama çıkıp gittiğimde evinin mescidinde namaz kılıyor idi. Namazı bitirdiğinde bana gelip şöyle dedi: «Ey oğulcağızım! Ben şu geceden sonra akrabalarımı terketmek üzere geceleyeceğim; cuma sabahı ve bir sabah vakti. Ben bu gece gözlerimi kapatıverdim, uyudum. Rasûlullah (s.) sağ tarafımdan gelerek bana yaklaştı, kendisine: «Yâ Rasûlullah! Ümmetinin dost ve düşmanından neler gördün?» diye sorunca bana: «Onlara bedduâ et!» diye söyledi. Ben de: «Yâ Rabbi! Beni onlardan daha hayırlı insanlarla karşılaştır ve onları da benden daha şerli bir kimseyle baş başa bırak.» diye bedduâ ettim.» Sonra İbn en-Nebâc adındaki müezzini girip namaz için onu davet etti. Namaza çıkıp giderken ben de arkasına takıldım. İbn Mülcem onu yolda vurup ölümüne sebep oldu.»

Hz. Ali'nin ölümü şöyle olmuştu:

Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî, adı el-Haccâc olan Burek b. Abdullah et-Temîmi es-Suraymî ve Amr b. Bekr et-Temîmî es-Sa'dî Haricîlerden olup bir araya toplanmış ve müslümanların durumunu söz konusu ederek başlarında bulunanların icraatlarını kötülemiş ve Nehrevân'da ölen adamlarını hatırlayıp onlara rahmet okumuşlardı. Birbirlerine şöyle sormuşlardı: «Biz Nehrevân'da öldürülen akrabalarımızdan sonra geriye kalıp da ne yapacağız? Bunun için kendi canlarımızı adayarak şu dalâlet ehlinin reislerini öldürüp de İslâm diyarlarını rahatlatırsak çok iyi olur!» Bu konuşma üzerine İbn Mülcem: «Ben Ali'yi hallederim.» der. (İbn Mülcem Basra halkından idi.) el-Burek b. Abdullah da: «Ben de Muâviye'nin işini görürüm.» diye konuşmuş, arkasından Amr b. Bekr: «Ben de Amr b. el-Âs için yeterliyim.» demişti.

Bu üç kişi kendi aralarında bu görevleri mutlaka yerine getireceklerine dair söz vermişlerdi, her biri seçmiş olduğu adamı ya öldürecek, ya da kendisi öldürülecekti. Kılıçlarını alıp zehirletmişler ve on yedi ramazanı randevu kabul ederek her biri seçtiği adamı öldürmek üzere yollarına koyulmuşlardı. Abdurrahman b. Mülcem Kûfe'ye gelip Kûfelilerle karşılaşmış, fakat niyetini herkesten

gizlemişti. Bir gün Teym er-Ribâb kabilesinden bazı adamlarla karşılaşmıştı. Hz. Ali Nehr gününde bunların akrabalarından bazı kimseleri öldürtmüştü. Bunlar oturmuş, Nehrevân'da öldürülenleri hatırlayıp duruyorlardı. İbn Mülcem, Teym er-Ribâb kabilesine mensup bu adamlar içinde Nehr gününde babası ve kardeşi öldürülen, ismi Katâmi olan bir kadına rastlar. Kadın son derece güzeldi. Abdurrahman b. Mülcem kadını ilk gördüğü anda aklını çelmiş ve hemen onu isteyivermişti. Kadın ona şöyle demişti: «Gönlümü rahatlatmadığın ve şartlarımı yerine getirmediğin takdirde seninle evlenmeyeceğim.» İbn Mülcem: «Ne istiyorsun?» diye sorunca kadın: «Üç bin dirhem, bir köle, bir câriye ve Ali'nin öldürülmesini!» diye karşılık vermiş İbn Mülcem de ona şöyle demişti: «Peki, Ali'yi öldürmemi istiyorsun; onu öldürdükten sonra seninle evlenmemin ne anlamı olacak?» Kadın bunun üzerine: «Evet, yolunu bulup öldürmeğe çalış. Eğer bunda muvaffak olursan beni de kendini de rahatlatmış olursun ve benimle de yaşamayı elde edersin. Şayet öldürülecek olursan Allah katında bu dünya ve içindekilerden çok daha hayırlı ve güzel şeyler vardır.» şeklinde konuşmuş, İbn Mülcem ona şöyle demişti: «Vallahi benim buraya geliş sebebim zaten bu idi ve sen istediğine kavuşacaksın.» Bu sözleri duyan kadın ona: «Ben sana yardım edecek ve sana arka çıkacak kimseleri de hazırlayacağım.» demiş ve kendi akrabalarından adı Verdân olan birisini çağırarak bu hususta onunla konuşmuş, Verdân da ona olumlu cevap vermişti. Diğer taraftan İbn Mülcem Eşca'oğullarından Şebîb b. Becere adında birisine gider ve ona şöyle der: «Sen dünya ve ahirette şerefe nail olmayı arzu eder misin?» adam böyle bir şerefin ne olduğunu sorunca İbn Mülcem: «Ali'nin öldürülmesi.» diye cevap verir. Şebîb b. Becere sorar: «Hay annesi kaybedesice! Gayet zor bir işten bahsediyorsun. Ali'yi nasıl öldürebileceksin?» İbn Mülcem şöyle cevap verir: «Mescid'de bir yerde gizleniriz. Sabah namazına çıktığında üzerine atılır, öldürüveririz. Eğer kurtulabilirsek gönüllerimizi rahatlatmış oluruz ve eğer öldürülecek olursak bu da dünya ve içindekilerden çok daha hayırlıdır.» Şebîb: «Yazıklar olsun sana! Eğer bu bahsettiğin adam Ali'den bir başkası olsaydı öldürülmesi kolay olurdu. Ben onun İslâm'daki evleviyyetini, faziletini ve çekmiş olduğu belâ ve ıstırapları biliyorum. Onu öldürmeye yanaşmayı aslâ uygun görmüyorum.» deyince İbn Mülcem şöyle karşılık verir: «Onun Nehrevân'da bir çok salih kimseyi öldürdüğünü bilmiyor musun?» Adam «Evet biliyorum.» demesi üzerine ise şöyle der: «Bizim adamlarımızı öldürmesine karşılık biz de onu öldürürüz.» Bunun üzerine adam olumlu cevap verir.

İbn Mülcem ve arkadaşlarının Hz. Ali ile Muâviye ve Amr'ı öl-

dürme kararı almış oldukları gece olan cuma gecesi gelip çattığında İbn Mülcem kılıcını alarak Şebîb ve Verdân ile birlikte Hz. Ali'nin namaza çıktığı kapının önünde gizlenir. Hz. Ali evden çıktığında: «Ey insanlar, haydi namaza, haydi namaza.» diye seslenirken Şebîb üzerine atılarak, kılıcını savurur, ancak kılıç kapının kenarına çarpar. Arkasından İbn Mülcem Hz. Ali'nin tam başı üzerine bir darbe indirir ve şöyle der: «Ey Ali, hüküm Allah'ındır; senin ve adamlarının değildir.»

Bu arada Verdân kaçıp evine gizlenmişti. Akrabalarından birisi kendisine gelir, Verdân ona olup bitenleri anlatır. O da oradan ayrılıp evine gider kılıcını getirir ve öldürünceye kadar Verdân'a kılıcıyla vurur.

Şebîb ise o gecenin sabahında henüz ortalık aydınlanmadan kaçar, gider. Hadramut'dan Uveymir adında birisi yolda ona yetişir ve elinde bir kılıç görür. Kılıcını elinden alır ve üzerine oturur. Ancak bu Hadramut'lu adam Şebîb'i yakalamak üzere bir grup insanın üzerlerine geldiklerini görünce elinde bulunan Şebîb'in kılıcını bırakır ve Şebîb de bu cemâatın arasından kaçarak kurtulur.

İbn Mülcem Hz. Ali'ye darbe indirip kaçacağı sırada Hz. Ali: «Bu adam kaçıp kurtulmasın, yakalayın.» diye seslenince orada bulunup sesini işiten müslümanlar hemen İbn Mülcem'i yakalamışlardı. Hz. Ali namazı kıldıramamış, Ca'de b. Hubeyre'ye namazı kıldırmasını emretmişti. (Ca'de Hz. Ali'nin bacısı Ümmü Hânî'nin oğlu idi.) Sonra Hz. Ali: «Bu adamı yanıma getirin» demiş ve İbn Mülcem'i huzuruna getirmişlerdi. Hz. Ali ona: «Ey Allah'ın düşmanı, ben sana iyiliklerde bulunmamış mıydım?» diye sormuş, o da: «Evet.» diye cevap vermişti. Hz. Ali: «Peki, bu cinayeti neden işledin?» diye sorunca Mülcem'in oğlu: «Ben şu kılıcı kırk gün müddetle durmadan bileyip durdum ve Yüce Allah'a bu kılıçla insanların şerlilerinden birisini öldürmesini niyaz ettim.» diyerek karşılık vermiş, Hz. Ali'de ona: «Ben seni bu kılıçla öldürülecek bir adam olarak görüyorum ve sen Allah'ın en şerli kullarından başka bir kimse de değilsin.» diye konuşmuş ve şunları ilâve etmişti: «Cana karşı can! Eğer ben ölecek olursam onu da beni öldürdüğü gibi öldürünüz. Eğer ölmeyip de kalacak olursam ben onun hakkında gereken hükmü veririm. Ey Abdülmuttalib oğulları! Sakın müslümanların kanlarını akıtmağa kalkışmayasınız ve müminlerin emîri öldürüldü diye insanlara kıymayasınız. Benim katilimden başka kimseyi sakın öldürmeyesiniz. Ey Hasan, sen bana bak! Eğer ben bana indirilen bu darbeden dolayı ölecek olursam katilime böyle bir darbe vur ve adama daha fazla da eziyet etme. Ben Rasûlullah (s.)'-

dan şöyle işittim: «Sakın müsle (1) yapmayınız, karşınızdaki canlı, uyuz bir köpek dahi olsa.»

Bütün bunlar söylendiğinde İbn Mülcem bağlı olarak orada bunları işitiyor ve bekliyordu. Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsûm İbn Mülcem'e: «Ey Allah'ın düşmanı! Allah babamı kurtarsın ve senin de cezanı versin.» diye bağırınca İbn Mülcem: «Kimin için ağlayıp duruyorsun? Vallahi, bu kılıcımı bin dirheme satın aldım ve bin dirhem karşılığında onu zehirlettim. Eğer bu indirdiğim darbe bir şehir halkının tümüne indirilseydi onlardan birisini bile geride bırakmazdı.» diye karşılık vermişti.

Cündeb b. Abdullah Hz. Ali'nin huzuruna gelerek: «Şayet seni kaybedersek —ki inşallah kaybetmeyiz— o zaman Hasan'a bey'at edelim mi?» diye sormuş, Hz. Ali de: «Ben bu konuda size ne emir veririm, ne de sizi bundan alıkoyarım. Siz kendi işlerinizi daha iyi bilirsiniz.» diye cevap vermiş, sonra Hz. Hasan'ı ve Hüseyin'i çağırarak onlara şöyle öğütte bulunmuştu: «Önce Allah'tan korkmanızı ve dünya hayatında size karşı serkeşlik edilse bile sizin böyle davranmamanızı tavsiye ederim. Sakın kaybettiğiniz kimse için ağlamayasınız ve haktan başka bir şey söylemeyesiniz. Yetime merhamet edin, zayıfa yardımcı olun. Âhiretiniz için amelde bulunun. Zâlime düşman olun, mazlûma yardım edin. Allah'ın kitabı ile amel edin ve Allah'ın hükümlerini uygulama konusunda hiç bir kimsenin kınamasından çekinmeyin.» Sonra Hz. Ali diğer oğlu Muhammed İbn el-Hanefiyye'ye dönüp şöyle der: «Kardeşlerine neyi öğüt verdiğimi dinledin. Onların emirlerine tâbi ol ve onlara danışmadan hiç bir şeye tevessül etme.» Sonra da Hasan ile Hüseyin'e dönüp: «Şu kardeşinizi size bırakıyorum. Babanızın onu ne kadar sevdiğini çok iyi biliyorsunuz. Sonra Hasan'a şöyle der: «Ey oğlum! Allah'tan korkmanı, namazını vaktinde kılmanı, zekâtı tam olarak vermeni, abdestini alırken iyi almanı abdestsiz ve taharetsiz hiç bir namazın olmayacağını, Yüce Allah'ın hataları mağfiret ettiğini bildiririm. Sinirli anında kızgınlığını ve öfkeni yenmeni, akrabalarına yakınlık göstermeni, cahile karşı yumuşak davranmanı, dinde derinlemesine fakih olmanı, Allah'ın emirlerine bağlanmakta sabırlı hareket etmeni, Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerinin dışına çıkmamanı, komşuna iyi davranmanı, marufu emredip münkeri nehyetmeni, her türlü ahlâksızlıklardan uzak durmanı tavsiye ederim.» Daha sonra Hz. Ali vasiyetini yazdı ve ölünceye kadar «Lâ İlâhe illallah» keli-

(1) Müsle: Öldürdükten sonra birinin kulak, burun v.s. azalarını kesmek (Çeviren).

mesinden başka hiç bir şey söylemedi. Allah ondan razı olsun ve onu razı etsin.

Sonra cesedini Hz. Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Ca'fer yıkamış, kefenleyip üç parça kumaşa sarmış ve cenaze namazını Hz. Hasan yedi tekbirle kıldırmıştı. Hz. Ali vefat ettiğinde Hz. Hasan İbn Mülcem'in getirilmesi için haber göndermiş, İbn Mülcem getirilince Hz. Hasan'a şöyle demişti: «Doğrusunu söyleyeyim mi? Ben vallahi Rabbime öyle bir ahidde bulundum ki mutlaka ona verdiğim bu ahdi yerine getirmeyi arzu ediyorum. Ben hatimde Yüce Allah'a Ali'yi ve Muâviye'yi öldürmeyi veya bu uğurda ölmeyi ahdetmiştim. Bana izin ver ve beni Muâviye ile baş başa bırak, Allah vekilin olsun ki onu ya öldürürüm, ya da öldüremediğim takdirde tekrar sana gelir bey'at ederim.» Hasan ona şöyle der: «Hayır! Vallahi, seni cehennem ateşiyle baş başa bırakıncaya kadar izin vermeyeceğim.» Sonra onu yaklaştırıp öldürür. Müslümanlar cesedini alarak hasırlara sararlar ve ateşe verirler.

Amir b. el-Asam şöyle der:

Hasan b. Ali'ye şöyle sordum: «Bu şia Hz. Ali'nin kıyametten evvel dirilip geleceğine inanıyorlar, ne dersin?» Hasan bana şöyle dedi: «Vallahi, bunu söyleyen adamlar yalan söylüyorlar. And olsun onun kıyametten evvel tekrar dirilip geleceğini bilseydim hanımlarını evlendirmez ve bıraktığı malını da mirasçıları arasında taksim etmezdim.» O «bu Şia» derken şüphesiz ki Şia'dan bir grubu kastetmiştir, çünkü bütün Şia bunu söylememektedir. Bu sözü söyleyen, Şia'nın çok az bir kısmıdır. Bu kesimin en meşhurlarından birisi Câbir b. Yezîd el-Cu'fî idi. Bizim bildiğimiz kadarıyla bu itikatta olan kitle de tamamen kaybolup gitmiştir.

*
**

Burek b. Abdullah'a gelince, Hz. Ali'nin vurulduğu gece Muâviye'nin gittiği yolda pusu kurmuş ve Muâviye sabah namazı için çıktığında üzerine atılarak kılıçla vurmuş, ancak kılıç yan tarafına isabet etmişti. Burek hemen yakalanmış, o anda Muâviye'ye: «Seni sevindirecek bir haberim var. Eğer sana bu haberi verirsem beni affeder misin?» demiş, Muâviye: «Evet, nedir bu haberin?» diye sorunca: «Bir arkadaşım bu gece Ali'yi öldürdü.» diye cevap vermişti. Ancak Muâviye: «İnşaallah buna gücü yetmemiştir.» şeklinde karşılık verince Burek b. Abdullah: «Hayır mutlaka öldürülmüş olması lâzım, çünkü Ali'yi koruyan muhafızlar yoktur.» demiş, Muâviye onu dinlememiş ve öldürülmesini emretmişti.

Muâviye es-Sâidî isminde bir tabibe haber gönderip onu çağırtır. Tabip Muâviye'nin yarasına baktığında ona şöyle der: «Bir demiri kızdırıp bu yarayı dağlamam veya neslinin kesilmesine sebep olacak bir ilâcı alman gerekir, çünkü sana indirilen bu darbe zehirli bir kılıç darbesidir. Böylece Muâviye bu iki tedavi usulünden birisini seçmekle karşı karşıya gelince şöyle demişti: «Ateşle sağlama gerçekten çok zor bir iştir. Neslimin kesilmesi meselesine gelince, benim Yezîd ve Abdullah'ım vardır. Bunlarla benim gözüm aydın olur, yeter.» Bunun üzerine tabip bir ilâç içirerek onu tedavi etmiş, fakat bundan sonra hiç çocuğu olmamıştı.

Bu olaydan sonra Muâviye kendisine etrafı surlarla çevrili bir ev yaptırıp geceleyin bekçilerle muhafızlar koydurmuş, namaz esnasında secdeye vardığında kendisini bekleyen emniyet görevlileri yerleştirmiş idi. İslâm tarihinde böyle muhafızlar koyan ilk hükümdar odur. Başka bir rivâyette ise Muâviye'nin Burek'i öldürmediği, bir eliyle bir ayağının kesildiği ve Ziyâd'ın Basra valiliği zamanına kadar onun böyle kaldığı anlatılır. el-Burek bu haliyle Basra'ya gitmiş ve orada çoluk çocuğu olmuştu. Ancak onu gören Ziyâd b. Ebîh: «Senin çocukların oluyor da müminlerin emîrini nesilsiz bıraktın, öyle mi?» demiş ve öldürüp dar ağacına asmıştı.

Üçüncü haricî olan Amr b. Bekr'e gelince; o gece Amr b. el-Âs'a pusu kurup onu beklemiş, ancak Amr b. el-Âs karnında meydana gelen bir hastalıktan dolayı camiye çıkmamıştı. O gece Amr İbn el-Âs, Âmir b. Lüey kabilesinden olup emniyet görevlisi bulunan Hârice b. Ebî Habîbe'yi sabah namazı kıldırmak üzere görevlendirmişti. Namaza çıktığında Amr b. Bekr onun Amr b. el-Âs olduğunu zannederek üzerine atılmış ve onu öldürmüştü. Müslümanlar onu yakalayıp Amr'a götürmüş ve ona emîr selâmı ile selâm verince Hâricî Amr bunun kim olduğunu sormuş, ona Amr İbn el-Âs olduğunu söylemişlerdi. Adam: «O halde ben kimi öldürdüm?» diye sorunca ona Hârice b. Ebî Habîbe'yi öldürdüğünü söylemişlerdi. Bunun üzerine de adam Amr b. el-Âs'a şöyle demişti: «Ey fâsık adam! Vallahi, ben seni öldürdüğümü zannetmiştim.» Amr ise ona cevaben: «Sen beni öldürmek istedin, Yüce Allah da Hârice'nin öldürülmesini murad etti.» demiş ve yaklaştırarak öldürmüştü.

Hz. Ali'nin Hilâfet Müddeti ve Yaşı

Bazı tarihçiler onun hilâfetinin beş yıl üç ay sürdüğünü, ömrünün ise altmış üç olduğunu kaydederler. Diğer bir rivayette ise onun elli dokuz yaşında vefat ettiği, başka birinde ise altmış beş

yaşında, diğer bir rivâyette ellisekiz yaşında öldüğü kaydedilir. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Hz. Ali vefat ettiğinde Mescidu'l-Cemâa'ya, diğer bir rivâyette ise Kûfe kasrına defnedilmiştir. Buna dair başka rivayetler de vardır. Fakat sahih olan rivayete göre kabri bu gün bilinen ve ziyaret edilip de bereketlenilen yerdedir.

Hz. Ali'nin Nesebi, Özellikleri, Hanımları ve Çocukları

Hz. Ali gayet güçlü kuvvetli, iri gözlü ve son derece güzeldi. Hafif göbekli, saçları dökük, sakalı bir hayli gür, göğsündeki kılları ise çok fazla idi. Boyu kısaya yakındı. Diğer bir rivâyete göre ise boyu orta boyun biraz üzerindeydi. Pazuları hayli kalın ve kuvvetli, vurduğu zaman acıtan, adaleleri güçlü ve gayet gösterişli idi. İnsanlar arasında yüzü en güzel olanlardan idi. Saçlarına ak düşmemişti. Sürekli gülümseyen bir simaya sahipti.

Nesebine gelince: Babası Ebû Tâlib idi. Ebû Talib'in adı Abdi Menâf idi. Babasının babası Abdülmuttalib, onun da babası Hâşim idi. Hz. Ali'nin annesi Abdi Menâf'ın oğlu Hâşim'in oğlu Esed'in kızı Fâtıma idi. Babası da, annesi de Hâşimî olan ilk halife idi. Günümüze kadar ondan ve oğlu Hasan'dan başka hem annesi, hem babası Hâşimî olan hiç kimse hilafet görevini yüklenmemiştir. Abbasilerden Muhammed el-Emîn de aynı şekilde hem babası Hârûn Reşid tarafından hem de annesi Mansûr'un oğlu Ca'fer'in kızı Zübeyde tarafından Hâşimi idi.

Hz. Ali'nin hanımlarına gelince: Onun ilk hanımı Rasûlullah (s.)'ın kızı Hz. Fâtıma idi. Hz. Ali Hz. Fâtıma hayatta olduğu sürece başka bir kadınla evlenmemişti. Fâtıma'dan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin adlı oğulları dünyaya gelmişti. Bir rivayette Hz. Ali'nin Fâtıma'dan Muhassen adında küçük yaşta vefat eden bir oğlunun daha olduğu kaydedilir. Ayrıça Büyük Zeyneb ve Büyük Ümmü Külsûm adında iki kızı daha Hz. Fâtıma'dan doğmuştu. Fâtıma'dan sonra Hz. Ali Ummu'l-Benîn binti Haram el-Kellâbiye ile evlenmişti. Bu hanımından Abbâs, Ca'fer, Abdullah ve Osman adlarında dört oğlu dünyaya gelmiş, bunlar Hz. Hüseyin ile birlikte Taf'ta öldürülmüş, yalnız Abbâs geriye kalmıştı. Ayrıca Hz. Ali Temîm kabilesinin Nehşel kolundan olan Sâlih'in oğlu Mes'ûd'un kızı Leylâ ile evlenmişti. Ondan da Ubeydullah ve Ebû Bekr adlarında iki oğlu dünyaya gelmiş ve onlar da yine Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülmüşlerdi. Başka bir rivâyette ise Ubeydullah Muhtâr tarafından «el-Mezâr» denilen yerde öldürülmüştü. Yine anlatıldığına göre bu iki oğlunun nesli de kesilmişti. Ayrıca Hz. Ali, Has'am oğulların-

dan Umeys'in kızı Esmâ ile evlenmiş, ondan da küçük Muhammed ile Yahyâ adlarında iki oğlu dünyaya gelmiş ve onların da nesilleri kesilmiştir. Başka bir rivâyette ise bu küçük Muhammed bir cariyeden doğma idi. Onun bu oğlu da yine Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülmüştü. Başka bir rivâyette Avn adındaki oğlu da yine bu hanımından dünyaya gelmişti. Ayrıca Hz. Ali'nin Benû Tağlib kabilesinden Rabîa'nın kızı Sahbâ'dan da çocukları vardı. Sahbâ, Hâlid b. Velîd'in Ayn u't-Temr'den ele geçirmiş olduğu esirlerden biriydi. Hz. Ali'nin Ömer ve Rukiyye adlı çocukları da bu hanımından dünyaya gelmişlerdi. Ömer Hz. Ali'nin mirasının yarısına sahip olmuş ve 85 yaşında iken Yenbu'da vefat etmişti. Ayrıca Hz. Ali Abdi Şems'in oğlu Abdü'l-Uzzâ'nın oğlu Rabî'in oğlu Ebu'l-Âs'ın kızı Umâme ile evlenmişti. Umâme Rasûlullah (s.)'ın kızı Zeyneb'in kızı idi. Onun Umâme'den ortanca Muhammed adındaki oğlu dünyaya gelmişti. Ayrıca Hz. Ali'nin «Büyük Muhammed» adındaki oğlu, yani Muhammed b. el-Hanefiyye diye meşhur olan bir oğlu vardı ki onun annesi Hanîfeoğullarından Ca'fer'in kızı Havle idi. Ayrıca Hz. Ali Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin kızı olan Ümmü Said ile evlenmiş ve ondan Ümmü el-Hasen ve büyük Remle ile Ümmü Külsûm adındaki çocukları dünyaya gelmişlerdi. Ayrıca Hz. Ali'nin muhtelif annelerden dünyaya gelmiş ve bize isimleri ulaşmamış bir sürü kızlarının olduğu da kaydedilir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ümmü Hânî, Meymûne, Küçük Zeyneb, Küçük Remle, Küçüm Ümmü Külsûm, Fâtıma, Umâme, Hadîce, Ümmü'l-Kerem, Ümmü Seleme, Ümmü Ca'fer, Cumâne, Nefîse. Bunların hepsi Ümmü'l-Veledlerden doğmuş kızları idi. Hz. Ali ayrıca Kelboğullarından İmrü'l-Kays'ın kızı Mahabbâ ile evlenmişti. Ondan Küçük yaşta vefat eden bir kızı doğmuştu. Hz. Ali'nin bu kızı küçük yaşta iken mescide gittiğinde ona: «Dayıların kimlerdir?» diye sorulduğunda şöyle derdi: «Hav Hav.» Bununla dayılarının «Kelb kabîlesi» olduğunu ifade etmek isterdi.

Hz. Ali'nin on dört erkek çocuğu ve on yedi tane kızı vardı. Neslî Hasan ve Hüseyin'den, Muhammed b. el-Hanefiyye'den ve Kelb kabilesinden olan hanımının oğlu Abbas ile Tağliboğullarından olan hanımının oğlu Ömer'den devam etmiştir.

Hz. Ali'nin Valileri

Hz. Ali'nin bu yıl Basra valisi Abdullah b. Abbâs idi. Aralarında meydana gelen ihtilâfı yukarıda zikrettik. Abdullah b. Abbâs'ın valiliği sırasında zekât, ordu, bütün idârî işler tamamen onun elin-

de idi. Basra kadısı da Ebu'l-Esved ed-Duelî idi. Fars valisi Ziyâd b. Ebîh olup onun oraya nasıl gittiğini yine yukarıda zikretmiştik. Yemen valisi de Ubeydullah b. Abbâs olup Busr b. Ebî Ertât'ın daha evvel zikrettiğimiz gibi oraya vardığı güne kadar Yemen'de valiliğni sürdürmüştü. Mekke, Tâif ve bunların arasında bulunan bölgenin valisi de Kusem b. Abbâs, Medîne valisi ise Ebu Eyyûb el-Ensârî idi. Başka bir rivâyete göre ise Sehl b. Huneyf Medîne valiliği yapmıştı. Busr b. Ertât'ın Medîne'ye varması üzerine Ebu Eyyûb'un buradan nasıl gittiğini de yine yukarıda zikretmiştik.

Hz. Ali'nin Bazı Özellikleri

Rasûlullah (s.)'ın hizmetçilerinden olan Ebû Râfi' Hz. Ali döneminde Beytullah'ın bekçisi idi. Hz. Ali bir gün eve girdiğinde kızının süslendiğini ve üzerinde bir mücevherâtın olduğunu görmüş ve bunun beytülmalden alındığını anlamıştı. Ona: «Bu mücevherât kızın eline nereden geçti?» diye sormuş ve: «Onun elini kestireceğim.» diyerek hiddetlenmişti. Ebû Râfi Hz. Ali'nin bu hususta ciddî olduğunu görünce hemen ortaya atılır ve şöyle der: «Ey Müminlerin emîri! Vallahi, onu bu mücevheratla ben süsledim.» Hz. Ali şöyle karşılık verir: «Ben Fâtıma ile evlendiğimde bir koyun postundan başka bir sergimiz yoktu. Geceleyin bu post üzerine yatar, gündüz onun üzerine oturur ve onda yemeğimizi yerdik. Fâtıma'dan başka da hiç bir hizmetçim yoktu.»

İbn Abbâs şöyle anlatır:

İnsanların ilmi beş bölüme ayrıldı. Ali'nin bu beş bölümden dördüne sahip olduğu diğer insanların ise bir tek kısma sahip oldukları ve yine bu ilimlerinde de Hz. Ali'nin onlara ortak olduğu görüldü. Gerçekten o insanların en âlimi idi.

Ahmed b. Hanbel de şöyle anlatır:

Rasûlullah (s.)'ın ashâbından Hz. Ali'ye verilen ilim kadar kimseye ilim verilmemiştir.

Amr b. Meymûn şöyle der:

Ömer b. el-Hattâb yaralanıp da hilâfeti ashabdan ileri gelen altı kişiye bıraktığında onlara gerekeni söyleyip de yanlarından ayrıldıktan sonra şöyle demişti: «Eğer aralarında şu saçları dökük adama bu işi havale etseler onları doğru yola iletir.» Oğlu Abdullah: «Peki, ey Müminlerin emîri, onu neden kendin tayin etmiyorsun?» diye sorunca Hz. Ömer: «Onu (Hilafet görevini) hayatta iken ve öldükten sonra yüklenmek istemiyorum.» diye karşılık vermişti.

Âsım b. Küleyb babasından şöyle nakleder:

Hz. Ali'ye Isfahân'dan bir miktar mal gelmiş, bu malları yedi paya ayırmıştı. Ayrıca bunlar arasında bir ekmek parçasına rastlamış, bu ekmeği de yedi ayrı parçaya böldükten sonra bunları alacak kimseleri çağırmış ve onların huzurunda bu malları kur'a ile sahiplerine taksim etmişti.

Hârûn b. Antere babasından şunları aktarır:

Hz. Ali Havarnak'ta iken kış mevsiminde yanına vardım. Sırtında kadifeden bir gömlek vardı ve kışın ortasında titreyip duruyordu. Ona: «Ey Müminlerin emiri! Yüce Allah sana ve çoluk çocuğuna bu mallardan bir nasib ayırmıştır. Böyle olduğu halde sen neden kendi nefsine böyle eziyet ediyorsun?» diye sordum. Bana şöyle karşılık verdi: «Vallahi, sizin mallarınızdan tek bir şey alacak değilim. İşte bu sırtımdaki kadife gömlek tâ Medîne'den getirdiğim elbisemdir.»

Yahyâ b. Selime şunları anlatır:

Hz. Ali Amr b. Selime'yi Isfahan'a vali tayin etmişti. Amr oradan geri dönüşünde bir sürü mallar getirmişti ve bu mallar arasında da bal ve yağ tulumları vardı. Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsûm, Amr b. Selime'ye haber gönderip ondan biraz bal ve biraz da yağ istemiş o da Ümmü Külsûm'e bir tulum yağ ve bir tulum bal göndermişti. Ertesi gün Hz. Ali balları toplayıp taksim etmek istediğinde tulumları saymış, iki tulumun eksik olduğunu görmüştü. Bu iki tuluma ne olduğunu sorduğunda ondan bu durum gizlenmiş ve hemen bunları getireceklerini söylemişlerdi. Ancak Hz. Ali'nin ısrarı üzerine Amr b. Selime bu iki tulumun ne olduğunu ve durumu açıklamış, Hz. Ali hemen kızı Ümmü Külsûm'e haber gönderip bu iki bal ve yağ tulumunu geri almış ve onların biraz eksildiğini görmüştü. Hemen tüccarlardan bilir kişileri çağırıp bunların ne kadar eksildiklerini söylemelerini istemişti. İki tulumun her biri üçer dirhem kadar eksilmişlerdi. Hz. Ali hemen Ümmü Külsûm'e haber gönderip bu eksilenleri ondan geri almış ve malları tümüyle hak sahipleri arasında bölüştürmüştü.

Anlatıldığına göre bir gün Hz. Ali Hemedan'da iki adamın kavga ettiklerini görmüş, onları birbirinden ayırarak yoluna devam etmiş, arkasından bir ses işitmişti: «Allah rızası için yok mu beni kurtaracak!» Birden o sesin geldiği tarafa yönelerek: «Kurtarıcı geliyor!» diye seslenmiş ve bir adamın diğerini yakalayıp bırakmadığını görmüştü. Adam ona: «Ey Müminlerin emiri! Ona bir kumaş

sattım. Bana ayıbı olmayan, çürük olmayan dirhem vermesini şart koşmuştum. Şartımız bu gün içinde verilmesi idi. İşte bana bu dirhemleri getirip verince ben de ona bunları getirdim ve onu dava ettim. O da beni dövmeğe başladı» diye söyleyince Hz. Ali o döven adama döner: «Sen ne dersin?» diye sorar. Adam: «Doğru söylüyor ey Müminlerin emîri!» diye cevap verince Hz. Ali dönüp: «O halde onun şart koştuğunu yerine getir.» der, o da dirhemlerini tam olarak verir. Sonra Hz. Ali dönüp o dövülen adama: «Sen kısas uygula» der, adam da: «Affetsem mi ey Müminlerin emîri?» diye sorunca Hz. Ali: «Bu senin bileceğin iştir.» der ve dönüp: «Ey müslümanlar, yakalayın şu adamı!» diye bağırır. Onu yakalarlar ve aynen yeni okuma yazma öğrenen çocuklar gibi birisinin sırtına yükletirler. Hz. Ali ona on beş kırbaç vurmuş ve şöyle ilâve etmişti: «Bu, işlediğin kötülüğün cezasıdır.»

Hz. Ali (A.S.), öldürüldüğünde oğlu Hasan kalkıp bir hutbe okumuş ve şöyle hitapta bulunmuştu: «Vallahi, onu öyle bir gecede öldürdünüz ki o gece Kur'ân'ın nazil olmağa başladığı gecedir. Öldürdüğünüz o gece Hz. İsâ'nın göklere kaldırıldığı, Yûşa' b. Nûn'un öldürüldüğü gecedir. Vallahi ondan evvel ölüp de onu geride bırakan veya ondan sonra ölüp de ona yetişebilen hiç kimse olmamıştır. Rasûlullah (s.) onu bir gazaya bir askerî birlik başında gönderdiği zaman, and olsun ki Cebrâil sağında Mikâil de solunda yer alırdı. Vallahi, bir cariye için ayırdığı sekiz yüz ya da yedi yüz dirhem dışında altın olsun, gümüş olsun geriye bir şey bırakmadı.»

Süfyân şöyle anlatır:

Hz. Ali dünya hayatında iken taş üstüne taş koymadı, bir elbise üstüne elbise giymedi ve köşk üstüne köşk de yaptırmadı. Onun hububatı Medîne'den bir torba içerisinde taşınırdı. Bir rivâyete göre bir gün bir kılıcını çarşıya çıkarıp satmış ve şöyle demişti: «Eğer bende bir izâr parası olarak dört dirhem olsaydı bunu satmazdım.» Hz. Ali tanıdığı adamdan alış veriş etmezdi. Bir gömlek satın aldığı zaman gömleğin kolunu eline varacak yere kadar ölçer ve geri kalanını keserdi. Kullandığı arpa ununun tulumunu mühürlerdi ve şöyle derdi: «Ben yediğimin miktarını mutlaka bilmek isterim.»

Şa'bî şöyle anlatır:

Hz. Ali bir gün kendisinin kaybolan bir zırhını bir Hristiyanda bulur ve Kadı Şurayh'e giderek Hristiyanın yanında oturur ve ona şöyle der: «Eğer hasmım müslüman olsaydı onunla eşit olarak aynı yerde otururdum. Bu zırh benim zırhımdır.» Hristiyân da: «Hayır, bu benim zırhımdır. Müminlerin emîri neden yalan söylüyor?»

deyince Kadı Şurayh Hz. Ali'ye: «Elinde bu zırhın sana ait olduğuna dair şu anda bir delilin var mıdır?» diye sorar. Hz. Ali gülümseyerek «Hayır.» der. Hristiyan da zırhı alır ve bir müddet gittikten sonra geri dönüp şöyle der: «Bu hükümlerin peygamberlerin hükümleri olduğuna şehadet ederim. Müminlerin emîri beni kadısına götürdü ve buna rağmen kadı halifenin aleyhine hüküm verdi.» Bunun üzerine bu Hristiyân müslüman olmuş ve bu zırhın Hz. Ali'ye ait olduğunu, bir gün yol sırasında Sıffîn'e giderken düşürdüğünü itiraf etmişti. Hz. Ali bu adamın müslüman olduğuna sevinerek ona zırhı hibe ettiği gibi ayrıca bir de at vermişti. Bu adam Hz. Ali'nin yanında Nehrevân savaşında Haricîlere karşı yer almıştı.

Anlatıldığına göre bir gün Hz. Ali çarşıdan almış olduğu bir dirhemlik hurmayı bir çarşafa doldurmuş ve sırtlanmış getirirken kendisini yolda görenler: «Ey Müminlerin emîri! Müsaade et biz taşıyalım.» diyerek taşımak istemişler, ancak Hz. Ali şöyle demişti: «Bir aile reisinin kendi çoluk çocuğu için aldığı azığı taşıması onun görevidir.»

Hasan b. Sâlih şöyle anlatır:

Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda zahid kişilerden söz edildi. Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: «Dünyada insanlar içinde en zahid olanı Ali b. Ebî Tâlib'dir.»

Medâinî şöyle anlatır:

«Hz. Ali bir gün kapısına toplanmış olan bir grup insana bakıp kölesi Kanber'e bunların kim olduklarını sormuş, Kanber ona şöyle demişti: «Bunlar senin taraftarlarındandır ey Müminlerin emîri!» Hz. Ali: «Peki, o halde neden ben onların yüzlerinde benim taraftarlarım olduklarına dair bir emmare görmüyorum?» diye sormuş, Kanber de: «Simalarında ne var ki?» deyince Hz. Ali: «Açlıktan karınlarının içine çekilmiş olması, susuzluktan dudaklarının kurumuş olması ve ağlamaktan da gözlerinin yaşlı olması gerekirdi.» diye karşılık vermişti.

Hz. Ali'nin bu hasletleri saymakla bitip tükenmez. Ben onun verdiği fıkıh hükümlerini ayrı ve müstakil bir kitapta topladım.

Hz. Hasan b. Ali'ye Bey'at Edilmesi

Bu yıl içinde, yani H. 40. (660-661) yılda, babasının öldürülmesinden sonra Hz. Hasan b. Ali'ye bey'at edildi. Ona ilk bey'at eden

kişi Kays b. Sa'd el-Ensârî olup: «Uzat elini, sana Allah'ın kitabı, Rasûlünün sünneti ve dinde fesat çıkaranlarla savaşma konusunda bey'at edeyim.» demiş, Hasan da şöyle cevap vermişti:. «Allah'ın kitabı, Rasûlünün sünneti her türlü şartı içine almaktadır. Başka bir şarta gerek yok.» Arkasından bütün müslümanlar ona bey'at etmişlerdi. Hz. Hasan'ın bey'at edenlere koştuğu şart şuydu: «Sizler teslim olmuş olarak bana itaat edeceksiniz. Barış yaptığım kimse ile barış yapacak, savaştığım kimselerle de savaşacaksınız.» Bazıları onun bu sözlerini huccet alarak şöyle demişlerdi: «Ne oluyor bu adama, savaştan başka bir şey düşünmüyor.»

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl Hacc emirliği görevini Muğîre b. Şu'be yapıp Muâviye'den sadır olduğu şâyiasını yaydığı bir mektup uydurdu. Anlatıldığına göre o Terviye gününde Arafat'a çıktı ve Arefe gününde de kurban kesti. Yapmış olduğu bu hilenin anlaşılmaması için böyle acele davranmıştı. Anlatıldığına göre, Ukbe b. Ebî Süfyân'ın hacc mevsimine yetişmek üzere Muâviye tarafından gönderildiği haberini almıştı.

Bu yıl içinde Muâviye daha evvel Şam illerinin emiri sıfatı ile çağırılıyorken Kudüs'te hilâfet bey'ati almıştı. Hz. Ali öldürüldüğünde de Muâviye «Emirü'l Müminin» lakabını kullanmağa başlamıştı. Bu görüş bazı tarihçilerin görüşüdür. Daha evvel zikrettiğimiz gibi hakem olayından hemen sonra Muâviye'ye hilâfet için bey'at edilmişti. En doğrusunu Allah bilir. Hz. Hasan'ın hilâfet müddeti ise altı aydı.

Bu yılda Hz. Ali'nin vefatından kırk gün sonra Eş'as b. Kays el-Kindî vefat etmiş ve cenaze namazını Hz. Hasan kıldırmıştı. Yine bu yıl içinde ashâbdan Hassân b. Sâbit ve Rasûlullah (s.)'ın akrabalarından Ebû Râfi' vefat etmişlerdi. Aynı şekilde bu yılda Muâviye'nin adamlarından Şurahbil b. Sımt el-Kindî vefat etmişti. Onun sahabî olduğuna dair rivâyetler olduğu gibi, olmadığı da rivâyet edilir. Hz. Ali'nin hilâfetinin ilk günlerinde ashâbdan Cehcâh el-Gıfârî vefat etmişti. Yine Bedir, Uhud ve diğer gazvelerde bulunmuş olan Hâris b. Hazeme el-Ensârî vefat etmişti. Yine Bedir savaşına katılmak üzere Rasûlullah (s.) ile Medine'den çıkıp bir özründen dolayı geri dönen Havvât b. Cübeyr el-Ensarî Medine'de vefat etmiştir. Hz. Peygamber (s.) ona Bedir ganimetlerinden bir pay ayırmıştı. O «Zâtu'n-Nihyeyn» adı verilen bir yerin sahibi idi.

Bu yılda, Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Karaza b. Ka'b el-Ensârî Kûfe'de vefat etmişti. Başka bir rivâyette onun Muâviye'nin Kûfe valisi olan Muğire b. Şu'be'nin emîrliği sırasında vefat ettiği kaydedilir. Karaza b. Ka'b Uhud ve diğer gazalara katıldığı gibi Hz. Ali'nin bütün seferlerine de katılmıştı. Yine Bedir ashâbından olup Rasûlullah (s.) ile bütün gazalara katılmış olan Muâz b. Afrâ' el-Ensârî Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde vefat etmişti. Yine Bedir ashabından olan ve Akabe bey'atlerinde nakîb tayin edilmiş olan Ebu Lubâbe b. Abdül-Münzir el-Ensârî bu yıl vefat etmişti. Diğer bir rivâyette ise onun Bedir savaşına katılmak üzere yola çıktığı, fakat Rasûlullah (s.)'ın onu Medîne'de vekil bırakmak üzere yoldan geri çevirdiği kaydedilir. Rasûl-i Ekrem ona Bedir ganimetlerinden bir pay ayırmıştı. Yine bu yılda ilk müslümanlardan olup ikinci Habeşistan hicretine katılmış olan ve Rasûlullah (s.)'ın mührünü taşıyanlardan biri olan Muaykib b. Ebî Fâtıma ed-Devsî vefat etmişti. Bu sahabî cüzzam hastalığına yakalanmış, öyle vefat etmişti. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer onu beytülmâle memur tayin etmişlerdi. Hz. Osman zamanında da halîfenin mührünü muhafaza ederdi. Kayıtlara göre Hz. Osman'ın mührü onun elinden kuyuya düşmüştü. Başka bir rivâyette ise onun Hz. Osman'ın hilâfetinin sonlarına doğru vefat ettiği kaydedilir.

H. 41. (M. 661-662) YIL OLAYLARI

Hz. Hasan b. Ali'nin Hilâfeti Muâviye'ye Teslim Etmesi

Emirü'l-Müminîn Hz. Ali Şâmlılardan gelen haberleri askerlerine ilettiğinde Muâviye'ye karşı çarpışmak üzere kırk bin kişi bey'at etmişlerdi. O böyle bir sefere çıkmak üzere hazırlıklarını tamamladığı bir sırada öldürüldü. Cenâb-ı Allah bir işi tamamlamak istediğinde onu engellemek mümkün değildir. Hz. Ali öldürülünce müslümanlar oğlu Hasan'a bey'at ettiler. Bu arada Hz. Hasan, Muâviye ve Şâmlıların üzerine yürümek istediklerini haber aldı. Hz. Ali'ye böyle bir sefer için bey'at etmiş olan ordu Muâviye ile karşılaşmak üzere Kûfe'den ayrılmıştı. Hz. Hasan bu orduyla birlikte «Mesken» denilen yere varıp konaklamış idi. Oradan Medâin'e varan Hz. Hasan on iki bin kişilik bu ordunun başına Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'yi getirmiş ve ileriye doğru göndermişti. Diğer bir rivâyette ise, Hz. Hasan'ın ordularının kumandanının Abdullah b. Abbâs olduğu kaydedilir. Abdullah b. Abbâs öncü kuvvetlerin ön saflarında gidenlerinin başına Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi tayin etmiş bulunuyordu. Hz. Hasan Medâin'de konakladığında askerler arasında Kays'ın öldürüldüğü şâyiası yayıldı. Bu şâyia üzerine birbirlerine: «Haberiniz olsun, Kays b. Sa'd öldürüldü. Haydi cihâda kalkınız.» demeğe başlamışlar ve birden kalkıp Hz. Hasan'ın meclisini dağıtarak, eşyasını talan etmişler, hatta üzerinde oturduğu kilimi çekip almışlardı. Bu yüzden Hz. Hasan onlara bir hayli kızmış ve oradan kalkıp Medâin'deki köşke yerleşmişti. O sırada Medâin valisi Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî idi. Hz. Hasan'ın Medâin'e gelmesi üzerine o sıralarda genç yaşta olan Muhtâr amcasına şöyle demişti: «Sen bu dünyada zengin olup şerefe nail olmayı arzu eder misin?» O da bunun ne ile mümkün olduğunu sormuş ve Muhtar şöyle demişti: «Hasan'ı tutup yakalaman ve Muâviye'ye teslim edip ondan kendini emin kılmandır.» Bunun üzerine amcası Sa'd Muhtâr'a: «Ey Allah'ın laneti üzerine olasıca! Ben Rasûlullah (s.)'ın torununa tuzak kurayım da onu yakalayıp kendimi emniyete mi alayım? Ne kadar kötü bir insansın sen!» diye söylenmişti.

Hz. Hasan işlerin böyle sarpa sardığını görünce Muâviye'ye bir mektup yazıp bazı şartlar ileri sürmüş ve şöyle demişti: «Eğer bu şartları yerine getirirsen ve bunları mutlaka uygularsan sana itaat eder ve seni dinlerim.» Bu durumu da kardeşi Hüseyin ile Abdullah b. Ca'fer'e bildirerek: «Ben Muâviye'ye bir mektup yazıp onunla barış yapmayı kabul ettim.» diye söylemişti. Bunun üzerine Hz. Hüseyin: «Hay Allah affedesice! Sen Muâviye'nin yaptıklarını doğruluyorsun da babanın şimdiye kadar yaptıklarını yalanlıyor musun?» demiş, ancak Hz. Hasan ona: «Sen sus! Ben bu işleri senden daha iyi bilirim.» diye karşılık vermişti. Hz. Hasan'ın mektubu Muâviye'ye ulaştığında Muâviye bu mektubu yanında tutmuştu. Ancak Hz. Hasan'ın mektubu ulaşmadan evvel Muâviye, İbn Âmir ve Abdurrahman b. Semure b. Habîb b. Abdi Şems'i boş bir sahifenin altını kendi mührü ile mühürleyerek Hz. Hasan'a göndermiş ve ayrıca yazdığı bir mektupta: «Bu altını mühürleyip imzaladığım boş sahifede istediğin şartları yaz, bildir; hepsini yerine getirmeyi taahhüd ediyorum» diye yazmıştı.

Bu sahife Hz. Hasan'a ulaştığında daha evvel Muâviye'ye yazmış olduğu mektubunda istemiş olduğu şartlardan kat kat daha fazlasını yazarak bu mühürlü sahifeyi yanında saklamıştı. Hz. Hasan yönetimi tamamen Muâviye'ye devrettikten sonra altını mühürleyip imzaladığı sahifede yazmış olduğu şartları Muâviyeden istedi, fakat Muâviye bunları yerine getirmekten kaçınmış ve ona: «Sana istediklerini verdim.» demişti. Hz. Hasan ile Muâviye anlaşmaya vardıktan sonra Hz. Hasan Irak ehline şöyle bir hitâbede bulunmuştu: «Ey Iraklılar! Siz bana üç ayrı kötülükte bulundunuz. Babamı öldürdünüz, bana saldırdınız, malımı mülkümü talan ettiniz.»

Hz. Hasan'ın Muâviye'den talep ettiği şartlar şunlardı: Kendisine Kûfe'deki beytülmal'in teslim edilmesi, ayrıca beş milyon dirhemlik bir meblağın verilmesi, Fars illerindeki Dârabcerd şehrinin haracının verilmesi ve Hz. Ali'ye küfredilmemesi. Ancak Muâviye ona Ali'ye küfretmeme konusunda her hangi bir cevap vermiş değildi. Hz. Hasan kendisi hayatta iken babasına küfredildiğinin kulağına gelmemesini istemişti. Muâviye bunu kabul ettiği halde yine bu ahdini yerine getirmemişti. Dârabcerd şehrinin haracına gelince; Basralılar: «Burası bizim fey'imizdir, bunu aslâ kimseye vermeyiz» deyip Hz. Hasan'a vermemişlerdi. Ancak Basralıların bunu Hz. Hasan'a vermemeleri yine Muâviye'nin onlara verdiği talimatla gerçekleşmişti.

Muâviye yönetimi bu yılın rebîülevvel ayının çıkmasına beş gün

kala (28-29 Temmuz 661) teslim almıştı. Başka bir rivâyette ise onun rebîülahir veya cemaziyülevvel ayında yönetimi tamamen eline geçirdiği kaydedilir.

Hz. Hasan işi tamamen Muâviye'ye terketmek üzere onunla mektuplaştığı sırada Irak halkına Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra şöyle hitapta bulunmuştu: «And olsun, Şamlılar hakkındaki kanaatimiz eskiden olduğu gibi devam ediyor ve hiç bir şüphe ve pişmanlık duymuş değiliz. Şâmlılarla selâmetle ve sabırla çarpışıp duruyoruz, ancak sonunda bu selâmet büyük bir düşmanlığa dönüşecektir. Bu sabır da eleme dönüştü, çünkü sizler Sıffîn savaşına giderken dininizi dünyanızın önüne almıştınız, fakat bu gün dünyanızı dininizin önüne almış bulunuyorsunuz. Bunun arkasından siz öldürülen iki kişinin ortasında kaldınız. Bir kesim Sıffîn'de öldürüldü, onun için ağlayıp duruyorsunuz, diğer bir kesim Nehrevân'da öldürüldü, onun da intikamını almağa çalışıyorsunuz. Geri kalanlarınız ise zaten kaçıp gitmişlerdir. Ağlayanlarınıza gelince, onlar da bize isyan etmiş durumdalar. Biliniz ki Muâviye bizi hiç bir izzet ve şerefi ve adaletli yönü olmayan bir hususa çağırmıştır. Eğer ölümü tercih edecek olursanız hemen Muâviye'nin bu teklifini kesinlikle reddeder ve onu Allah (Azze ve celle)'nin hükmü ve kılıçların ağzıyla muhakeme ederiz, eğer dünya hayatını tercih edecek olursanız o zaman da teklifimi kabul ederseniz bu hususta rızanızı alırız.» Hz. Hasan'ın bu konuşması üzerine orada bulunanlar hepsi bir ağızdan ve dört bir yandan bağırarak: «Biz hayatta kalmayı arzu ederiz, hemen barış yap!» demişlerdi.

Hz. Hasan yönetim işini tamamen Muâviye'ye devretmeyi kararlaştırdığında da müslümanlara şöyle hitapta bulunmuştu: «Ey insanlar! Bizler sizin emirleriniz ve misafirleriniziz. Biz Yüce Allah'ın kendilerinden her türlü kötülüğü kaldırıp temizlediği peygamberimizin ehl-i beytiyiz.» Bu cümlesini mecliste durmadan tekrar etmiş ve mecliste ağlayan ve ağlama sesi sürekli işitilen kimse kalmayıncaya kadar tekrar edip durmuştu. Muâviye ile sulh yapmak üzere adamlarını gönderdiğinde yukarıda zikrettiğimiz şartlar muvacehesinde onunla anlaşmış ve Hz. Hasan da bütün yönetimi ona devretmişti.

Hz. Hasan'ın hilâfet müddeti onun yönetimi Muâviye'ye rebîülevvel ayında devrettiğini söyleyen tarihçilerin görüşlerine göre beş buçuk ay sürmüştü. Fakat yönetimi rebîülahirde devrettiğini söyleyen tarihçilere göre altı küsur ay ve cemaziyülevvelde devrettiğini kaydedenlere göre ise yedi küsur ay sürmüştür. Doğrusunu Allah bilir.

Hz. Hasan ile Muâviye barışınca Hasan Muâviye'ye bey'at etmiş, Muâviye de Kûfe'ye gelerek bütün şehir halkı kendisine bey'at etmişti. Diğer taraftan Hz. Hasan on iki bin kişilik öncü kuvvetlerinin başında bulunan Kays b. Sa'd'a mektup yazarak Kûfe'ye gelip Muâviye'ye itaat etmesini söylemişti. Ancak Kays bu mektubun gelmesi üzerine yanındaki askerlere şöyle hitap etmişti: «Ey insanlar! Sizler dalâlet içinde bulunan bir imama itaat etmek, yahut imam sıfatı olmayan birisiyle savaşa tutuşmaktan birisini tercih ediniz.» Bunun üzerine bazıları: «Dalâlette olan imama itaat etmeyi kabul ederiz.» demiş ve Muâviye'ye bey'at etmişlerdi. Ancak Kays b. Sa'd bey'at etmemiş ve ileride zikredeceğimiz gibi kendisine tabi olanlarla birlikte çekip gitmişti.

Muâviye Kûfe'ye geldiğinde Amr b. el-Âs ona Hasan'ın kalkıp müslümanlara bir hitabede bulunmasını ve kendi aczini ifade etmesini söyler. Muâviye Kûfe'de müslümanlara hitap ettikten sonra Hz. Hasan'ın da kalkıp konuşmasını emreder. Hz. Hasan Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra şöyle der: «Ey insanlar! Yüce Allah bizim ilk müslüman olanlarımızla sizi hidayete erdirmiş ve sona kalanlarımızla da kanlarınızı dökülmekten korumuştur. Bu işin mutlaka sınırlı bir müddeti vardır ve dünya işleri sırayladır. Yüce Allah (Azze ve celle) Rasûlüne şöyle hitapta bulunmuştur: **«Bilinen gün belki de o (azabın ertelenmesi), sizi denemek ve bir süreye kadar yaşatmak içindir.»** (1). Hz. Hasan bu sözleri söyleyince Muâviye ona: «Otur.» der ve Amr'a son derece kızarak: «İşte bu da senin görüşündür.» diye söyler. Ondan sonra Hz. Hasan çoluk çocuğunu ve ehl-i beytini toplayarak Medîne'ye gitmiş. Kûfe'den ayrıldığında müslümanlar arkasından ağlayıp durmuşlardı.

Bu olaylardan sonra Hz. Hasan'a şöyle denildiği kaydedilir: «Seni böyle davranmaya hangi olaylar sürükledi?» Hz. Hasan şöyle cevap vermişti: «Dünya hayatını terketmeyi tercih ettim ve Kûfelilerin kendilerine aslâ inanılmayacak kimseler olduğunu ve onlara inanan kimsenin mutlaka yenilgiye uğradığını müşahade ettim. Onlardan hiç birinin diğerine ne bir görüş konusunda ne de bir arzusunda benzediği görülmüştür. Onlar sürekli olarak ihtilâf halindedirler. Onların ne bir iyilikte, ne de bir kötülükte aslâ birlikleri yoktur. Babam onların yüzünden bir çok konuda ıstıraplar çekmiştir. Temenni ederim ki benim ayrılmamdan sonra felâha ersinler. Kûfe, şehirler arasında en erken harap olacak şehirdir.»

Hz. Hasan Kûfe'den ayrıldığında adamın biri ona hücum ede-

(1) el-Enbiyâ', 21/111.

rek: «Ey müslümanların yüzünü kara çıkartan adam!» diye bağırmış, Hz. Hasan da ona şöyle cevap vermişti: «Beni kınama! Rasûlullah (s.) rüyasında Ümeyyeoğullarının birbiri ardından minbere çıktıklarını gördü. Bu rüya Rasûlullah (s.)'ı üzmüştü, ancak Yüce Allah bunun üzerine ona şu âyetleri indirdi: «**Biz sana Kevser'i verdik** (1) (Kevser cennette bir nehirdir). Arkasından indirdiği Kadir sûresinde şöyle buyurur: «**Biz onu** (Kur'ân'ı) **Kadir gecesinde indirdik**... O (gece) **bin aydan daha hayırlıdır.**» (2). Senden sonra Ümeyyeoğulları bu göreve sahip olacaklardır.»

Muâviye'nin Kays b. Sa'd İle Anlaşması

Bu yıl içinde Muâviye ile Kays b. Sa'd arasında barış yapıldı. Muâviye, yönetimi ele aldıktan sonra Kays ona bey'at etmemişti. Onun bu beya'tten kaçınmasının sebebi şu idi: Ubeydullah b. Abbâs Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye devretmek istediğini işitince Muâviye'ye gizlice mektup yazıp kendi nefsi ve malı için emân vermesini istemiş ve Muâviye de onun bu isteğini kabul ederek Abdullah b. Âmir'in komutasında kalabalık bir askerî birliği göndermiş, Ubeydullah b. Abbâs da aralarında komutanları olan Kays b. Sa'd'ın da bulunduğu bir sürü askeri bırakarak geceleyin çıkıp Muâviye'nin adamlarına iltihak etmişti. Bu olay üzerine bu askerler Kays b. Sa'd'ı kendilerine emîr tayin ederek Muâviye ile Hz. Ali'nin taraftarlarına kanlarını ve mallarını bağışlamayı kabul ettirene kadar savaşacaklarına ahdetmişlerdi. Aslında o sırada Kays b. Sa'd bu öncü kuvvetlerin başında emîr olarak bulunuyordu. O, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilâfetini kesinlikle reddediyor ve bunu hoş karşılamıyordu. Hz. Hasan b. Ali'nin Muâviye ile anlaştığını işitince etrafındakilerle bir araya gelmiş ve Muâviye ile bu hususta sonuna kadar savaşacaklarına söz vermişlerdi. Muâviye Kays'a mektuplar yazıp kendisine itaat etmeğe davet etmiş ve arkasından altını imzaladığı boş bir belgeyi göndererek şöyle demişti: «Bu boş kağıda istediğini yaz, sana vereyim.» Ancak Amr b. el-Âs Muâviye'ye: «Ona vaatettiklerini verme ve onunla savaş.» demiş, Muâviye ise ona şöyle cevap vermişti: «Yavaş ol bakalım. Onlarla savaşa tutuştuğumuz takdirde Şâmlılardan kendi adetlerince adam öldürmedikçe bu işten kurtulamayız. Bu kadar ölü verdikten sonra da yaşamanın ne manası var? Vallahi savaşmaktan başka hiç bir çare kalmayıncaya kadar ben onunla aslâ savaşma yoluna gitmeyeceğim.»

Muâviye Kays'a bu altı imzalı ve mühürlü boş belgeyi gönder-

(1) el-Kevser, 108/1.
(2) el-Kadir, 97/1-3.

diğinde Kays kendisi ve Hz. Ali'nin taraftarları için kanlarının ve mallarının emânından başka hiç bir şeyi şart koşmamış ve mal talebinde bulunmamıştı. Bunun üzerine Muâviye onun bu isteklerini kabul etmiş, Kays da gidip ona itaatini bildirmişti.

Araplar, Müslümanlar arasında fitne baş gösterdiğinde aldıkları tedbirlerle meşhur olan beş dâhî adamı sayarlardı. Bu beş dâhî adam; Muâviye, Amr, Muğîre b. Şu'be, Kays b. Sa'd ve Abdullah b. Budeyl el-Huzâî idiler. Kays b. Sa'd ile İbn Budeyl Hz. Ali'nin taraftarlarından idiler. Muğîre b. Şu'be ise Tâif'te uzlete çekilmişti. Muâviye yönetime tamamen hakim olduktan sonra bir gün Sa'd b. Ebî Vakkâs yanına gelir ve ona: «Esselâmu aleyke ey kral!» diye hitap eder. Muâviye gülümseyerek şöyle der: «Ey İshak'ın babası, ne olurdu bana: «Ey Müminlerin emîri» diye hitap etseydin.» Sa'd b. Ebî Vakkâs da şöyle karşılık verir: «Bu sözlerini alaylı ve gülerek mi söylüyorsun? Vallahi ben şahsen bu makamı senin elde ettiğin usulde elde etmeyi kesinlikle arzu etmem.»

Haricîlerin Mâviye'ye Karşı İsyanları

Daha önce zikrettiğimiz gibi Haricîlerden Ferva b. Nevfel el-Eşcaî beş yüz kişilik bir grupla Şehrizûr'a gitmişti. Bunlar Hz. Ali ve Hz. Hasan'la çarpışmayı bir kenara bırakmışlar, fakat Hz. Hasan'ın bütün mirasını Muâviye'ye bırakmasından sonra: «Artık şu anda hiç de şüpheye düşülmeyecek bir cihad ortamı doğmuştur. Haydi Muâviye'nin üzerine cihada yürüyün.» diye çağrıda bulunmuşlar ve yola çıkarak Ferva b. Neyfel'in komutasında Kûfe yakınlarındaki en-Nuhayle'ye varmışlardı. O sıralarda da Hz. Hasan Medîne'ye gitmek üzere yola çıkmış bulunuyordu. Muâviye ona mektup gönderip Ferva'ya karşı çarpışmasını istemişti. Muâviye'den gelen mektup ve elçi Hz. Hasan'a Kâdisiye'de —veya ona yakın bir yerde— ulaşmış, ancak Hz. Hasan geriye dönmemiş ve Muâviye'ye şunları yazmıştı: «Eğer ben ehl-i kıbleden her hangi bir kimseyle savaşma konusunda istekli olsaydım ilk önce seninle savaşırdım. Bu ümmetin sulh ve sükûn içinde yaşamasını ve kanlarının akıtılmamasını arzu ettiğimden dolayı da seni ve seninle savaşmayı terkettim.»

Bunun üzerine Muâviye Şâmlılardan bir grubu bunların üzerine göndermiş, fakat gidenler yenilerek Şâm'a geri dönmüşlerdi. Muâviye Kûfelilere: «Vallahi eğer bunları bertaraf etmezseniz, benden hiç bir zaman güven duyamayacaksınız.» deyince Kûfeliler çıkıp Haricîlerle savaşmışlardı. Ancak Haricîler Kûfelilere şöyle de-

mişlerdi: «Muâviye bizim ve sizin düşmanınız değil midir? Bırakınız onunla çarpışalım. Eğer biz onu yenersek sizi düşmanınızdan kurtarmış olacağız, yok eğer biz yenilip gidersek bizden kurtulmuş olacaksınız.» Kûfeliler buna şöyle karşılık vermişlerdi: «Hayır, sizinle çarpışmaktan başka hiç bir çaremiz yoktur.»

Eşca'oğulları kendilerine mensup olan Ferva b. Neyfel'i çağırıp konuşmuş, ona bazı öğütlerde bulunmuşlar, fakat o aslâ bu savaştan vaz geçmek istememişti. Onun bu tavrı üzerine kabilesi Ferva'yı zorla alıp Kûfe'ye getirmişler, Haricîler de başlarına Tay kabilesinden Abdullah b. el-Havsâ'ı komutan tayin ederek Kûfelilerle rebîülevvel ayında çarpışmalara girişmişlerdi. Başka bir rivâyete göre bu çarpışmalar Rebîülâhir ayında vuku bulmuştur. Bu arada İbn Ebi'l-Havsâ' öldürülmüş idi. İbn Ebi'l Havsâ' Haricîlerin başına getirildiği zaman Muâviye tarafından idam edilmekle korkutulmuştu.

Havsere b. Vedâ'ın İsyanı

İbn Ebi'l Havsâ' öldürülünce Haricîler bir araya gelip başlarına Havsere b. Vedâ' b. Mes'ûd el-Esedî'yi getirmişlerdi. O başa geçtikten sonra farve b. Neyfel'in Hz. Ali ile çarpışma konusunda şüpheye düşmesinden dolayı onu tenkit etmiş ve Haricîleri isyana davet ederek ikâmet etmekte olduğu Berâzü'r-Rûz'dan hareket ederek beş yüz kişilik bir kuvvetle en-Nuhayle'ye varmıştı. Bu arada İbn Ebi'l Havsâ'ın geride kalan adamları da ona katılmıştı. Bunlar son derece küçük bir gruptu. Muâviye Havsere'nin babası Vedâ'ı çağırarak ona: «Kalk, oğlunun yanına git, onunla konuş. Belki seni gördüğünde kalbi biraz yumuşar.» diye söylemişti. O da kalkıp Havsere ile konuşmuş ve onu bu işten vazgeçirmeğe çalışarak şöyle demişti: «Şimdi sana oğlunu getirsem, onu gördüğünde ayrılmayı gerçekten hoş karşılarmısın?» Havsere babasına şöyle cevap vermişti: «Bir kâfirin mızrağı ile yaralanıp da yerde bir saat kıvrandıktan sonra ölmek oğluma olan şefkat ve muhabbetimden benim için çok daha tatlıdır.» Onun bu sözleri üzerine babası geri gelip Muâviye'ye olup bitenleri ve aralarındaki konuşmaları aktarmış, bunun üzerine de Muâviye, Abdullah b. Avf el-Ahmer komutasında iki bin kişilik bir orduyu bunların üzerine göndermişti. Haricîlere karşı savaşmak üzere giden bu iki bin kişi içinde Havsere'nin babası da yer almış ve iki askerî grup karşı karşıya geldiklerinde babası Havsere'yi teke tek çarpışmağa davet etmişti. Ancak Havsere ona şöyle seslenmişti: «Ey babacığım! Sen benden başkasına daha çok güç yetirirsin.» Arkasından Abdullah b. Avf onlarla çar-

pışmış ve bu çarpışmalarda sabretmeğe çalışmıştı. Çarpışmalar sırasında Havsere b. Vedâ', Abdullah b. Avf'ı teke tek çarpışmağa davet etmiş, karşılıklı yaptıkları çarpışma Avf'ın oğlu Havsere'yi öldürmüş ve adamlarını da kılıçtan geçirmişti. Ancak Haricîlerden elli kişilik bir grup kaçıp kurtulmuş ve Kûfe'ye girmişti. Bu olay H. 41. yılın cemâziyülâhir (661-Ekim) ayında meydana gelmiştir. Abdullah b. Avf Havsere'nin yüzünde gerçekten sücûdun etkisini ve izlerini görmüştü. Havsere ibâdetine son derece bağlı bir adam idi. Bundan dolayı Avf'ın oğlu Havsere'yi öldürmekten büyük bir pişmanlık duymuştu.

Ferva b. Neyfel'in İsyânı ve Öldürülmesi

Muâviye'nin Kûfe'den ayrılmasından sonra Ferva b. Neyfel el-Eşcal, Muğîre b. Şu'be'ye karşı isyan etmiş, Muğîre de Şebes b. Rib'î'yi —diğer bir rivâyette ise Ma'kil b. Kays'ı— bir süvari grubuyla üzerine göndermiş, bunlar onu Şehrizûrda yakalayıp öldürmüşlerdi. Başka bir rivâyette ise onun sınır illerinden birinde öldürüldüğü kaydedilmektedir.

Şebîb b. Becere Olayı

Şebîb b. Becere, Abdurrahman b. Mülcem Hz. Ali'yi öldürdüğünde onunla birlikte idi. Muâviye Kûfe'ye geldiğinde Şebîb ona yarmış ve yakın bir adammış gibi davranarak: «İbn Mülcem Ali'yi öldürdüğünde onunla birlikte idim.» demiş, ancak Muâviye oturduğu yerden son derece korkmuş bir halde hemen çıkıp gitmiş ve evine girerek Eşca'oğullarına haber gönderip şöyle demişti: «Eğer bundan sonra Şebîb'i görürsem ve onun bir daha kapımın yakınlarında olduğu haberini alırsam sizin topunuzu yok ederim. Onu aranızdan çıkarın ve şehrinizden uzaklaştırın.» Bunun üzerine Şebîb gece olunca çıkıp gitmiş ve önüne çıkan herkesi öldürmüştü. Muğîre b. Şu'be Kûfe valisi olunca Şebîb Kûfe yakınlarında el-Kuff denilen yerde isyan etmiş, Muğîre de Hâlid b. Urfuta'yı —başka bir rivâyette Ma'kil b. Kays'ı— bir grup atlıyla üzerine göndermiş, aralarında meydana gelen çarpışmalarda Şebîb ve adamları öldürülmüşlerdi.

Muayn el-Haricî Olayı

Muayn b. Abdullah'ın isyan etmek istediği haberi Muğîre'ye ulaşmıştı. Muayn Muharib kabilesine mensup olup onun adı Ma'n idi, fa-

kat o adının küçültme ismi şekli ile çağrılırdı. Muâviye ona adamlarını göndermiş, kendisi de adamlarıyla birlikte otururken yakalanmış ve hapsedilmişti. Muğîre Muâviye'ye bir mektup yazıp Muayn'e ne yapmak gerektiğini sormuş, Muâviye şöyle emir vermişti: «Eğer benim halîfe olduğumu kabul ederse ve buna şehâdet ederse onu serbest bırakınız.» Bunun üzerine Muğîre Muayn'ı getirtmiş ve ona: «Muâviye'nin halîfe ve Müminlerin emîri olduğuna şehâdet eder misin?» diye sorunca Muayn şöyle karşılık vermişti: «Ben Allah (C.C.)'ın hak olduğuna, kıyâmetin hak olup hiç bir şüpheye yer bulunmadığına ve Yüce Allah'ın insanları tekrar kabirlerinden dirilteceğine şehâdet ederim.» Bu sözleri üzerine Muayn'ın öldürülmesine emir verilmiş ve öldürülmüştü. Onu Kabîsa el-Hilâlî öldürmüştü. Daha sonraları Bişr b. Mervân günlerinde Haricîlerden bir adam Kabîsa'nın kapısında beklemiş ve evinden çıktığında onu öldürüvermişti. Kabîsa'nın kimin tarafından öldürüldüğü bilinmemişti; ta ki katilinin Şebîb b. Yezîd ile birlikte Kûfe'ye gelip oradakilere şöyle seslenineeye kadar: «Ey Allah'ın düşmanları! Kabîsa'yı ben öldürmüştüm.»

Ebû Meryem'in İsyanı

Ebû Meryem Hâris b. Ka'boğullarının bir kölesi idi ve isyan ettiğinde kendisiyle birlikte isyan edenler arasında Katâmi ve Kühayle isimlerinde iki kadın vardı. İsyan edip de yanında kadınların yer aldığı ilk kişi Ebû Meryem olmuştu. Bundan dolayı Ebû Bilâl b. Üdeyye onu ayıplamış, fakat Ebû Meryem şöyle demişti: «Rasûlullah (s.)'ın savaşlarına müslüman kadınlar da iştirak etmiş, diğer taraftan Şâmlılar arasında da çarpışan kadınlar görülmüştür. Ben tekrar bu sünneti ihya etmek istiyorum.» Gerçekten Ebû Meryem kadınları savaşa katmış idi. Onun isyan etmesi üzerine Muğîre, Câbir el-Beceli'yi onun üzerine göndermiş, çarpışmalarda Ebû Meryem ve arkadaşları Bâdurya denilen yerde öldürülmüşlerdi.

Ebû Leylâ'nın İsyanı

Ebû Leylâ uzun boylu ve siyah bir adam olup bir gün Kûfe mescidinin kapısının iki yanına kollarını dayayarak sesinin en yüksek tonuyla oradakilere bağırmış ve cami içinde ileri gelenlerden bir sürü kimse olduğu halde hiç biri Ebû Leylâ'ya karşı çıkmamıştı. Bunun üzerine o da çıkıp gitmiş ve mevâliden kendisine katılan otuza yakın adamla birlikte isyan etmişti. Vali Muğîre, Ma'kil b.

Kays er-Riyâhî'yi üzerine göndermiş, o da H. 42. (M. 662-663) yılda Ebu Leylâ'yı Kûfe'nin dış sınırlarında öldürüvermişti.

Muğîre b. Şu'be'nin Kûfe'de Görevlendirilmesi

Muâviye bu yıl içinde Abdullah b. Amr b. el-Âs'ı Kûfe'ye tayin etmiş bulunuyordu, ancak Muğîre b. Şu'be Muâviye'ye varıp: «Abdullah'ı Kûfe'ye, babasını da Mısır'a tayin etmekle iki aslanın dişleri arasında bir emîr mi olmak istiyorsun?» diye söylemiş, Muâviye de Abdullah'ı azlederek Muğîre'yi Kûfe'ye vali tayin etmişti. Bunu haber alan Amr b. el-Âs Muâviye'ye gelip ona şöyle demişti: «Sen Muğîre'yi Kûfe haracının başına getirdin, ancak bundan sonra o malları istediği gibi evirip çevirecek ve sen ondan hiç bir mal alamayacaksın. Kûfe haracına öyle bir adamı tayin et ki senden korksun ve çekinsin.» Bunun üzerine Muâviye Muğîre'yi Kûfe haracından azlederek onu sadece namaz kıldırmakla memur etmişti.

Muğîre Kûfe valiliğine getirildiğinde Kesîr b. Şihâb'ı Rey valiliğine tayin etmişti. Kesîr b. Şihâb Rey minberi üzerinde Hz. Ali'ye sürekli küfreder dururdu. Bu adam Rey'deki valiliğini Ziyâd b. Ebîh Kûfe'ye vali tayin edilinceye kadar sürdürmüş, Ziyâd da onu yerinde bırakmıştı. Kesîr b. Şihâb, Deylemîler üzerine Abdullah b. Haccâc et-Tağlîbî ile birlikte gazaya gitmişti. Bu gaza esnasında Abdulla b. Haccâc et-Tağlibî'yi öldürmüş ve mallarını alıvermişti. Kesîr b. Şihâb da bunları onun elinden alınca Allah aşkına bunları almamasını ve kendisine geri vermesini söylediği halde Kesîr b. Şihab onun bu talebini reddetmişti. Bunun üzerine Abdullah b. Haccâc bir gece yolda gizlenip kılıcıyla —veya bir asa ile— yüzünün üzerine vurarak onu yaralamıştı.

Busr b. Ebî Ertât'ın Basra'ya Tayini

Bu yıl içinde Busr b. Ebî Ertât Basra'ya vali tayin edilmişti. Onun buraya tayin edilmesinin sebebi şu idi: Hz. Hasan H. 41. yılın başlarında Muâviye ile sulh antlaşması yapınca Hümrân b. Ebân Basra'ya saldırıp şehre hakim olmuş idi. Muâviye de Basra üzerine Busr b. Ebî Ertât'ı göndermiş, Ziyâd b. Ebîh'in oğullarını katletmesini ona emretmişti, çünkü Ziyâd Hz. Ali tarafından Fars bölgesine vali tayin edilmiş bulunuyordu. Busr b. Ebî Ertât, Basra'ya vardığında mescitte minber üzerinde Hz. Ali'ye küfretmiş ve şöyle demişti: «Ben Allah aşkına sizden birine sesleniyorum. Gerçekten ben doğruysam beni tasdik etsin veya yalanlayıversin.» Bunun üzerine Ebû Bekre ayağa kalkıp: «Allah şahit olsun ki biz seni yalancı

bir kimse biliyoruz.» demiş, Busr da Ebû Bekre'nin boğulmasını emretmişti. O arada Ebû Lü'lü'e ed-Dabbî ortaya atılarak Ebû Bekreyi korumuş ve boğulmaktan kurtarmıştı. Bunun üzerine Ebû Bekre, Ebû Lü'lü'ye yüz cerîb vermişti.

Ebû Bekre'ye şöyle sorulur: «Busr'a karşı neden böyle davrandın?» O da şöyle karşılık verir: «O bize Allah adına yemin ettirip nasıl olduğunu soruyor, biz ona doğruyu söylemeyelim mi?»

Muâviye Ziyâd b. Ebîh'e bir mektup yazarak: «Elinde bulunan zekât mallarından arta kalanları bana gönder.» demiş, Ziyâd da ona şöyle karşılık vermişti: «Bende hiç bir şey kalmamıştır. Bu malları gerekli yerlere harcadım. Bir kısmını da buraya yerleşen kabilelere dağıttım ve geri kalanları —Allah rahmet eylesin— Müminlerin emîrine gönderdim.» Bunun üzerine Muâviye ona: «Buraya gel, aramızda bir hususu halletmeye çalışalım. Eğer sen görevinde doğru dürüst davranmışsan mesele yok, yerine geri gidersin.» diye yazmış, ancak Ziyâd, gitmek istememiş, bunun üzerine de Busr b. Ebî Ertât Ziyâd b. Ebîh'in en büyük çocukları olan Abdurrahman, Ubeydullah ve Abbâd'ı alarak yanında alıkoymuş ve Ziyâd'a bir mektup yazıp şöyle demişti: «Ya Müminlerin emirine varırsın, ya da oğullarını öldürürüm.» Ziyâd ise Busr'a şöyle yazmıştı: «Yüce Allah benimle adamın arasında hükmünü vermedikçe yerimden kıpırdamayacağım. Eğer çocuklarımı öldürecek olursan nasıl olsa dönüş Allah'adır ve orada hesabımızı göreceğiz. **Zulmedenler yakında nasıl bir inkılâba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir** (1). Bu mektubu alan Busr, Ziyâd'ın oğullarını öldürmek istemiş, fakat Ebû Bekre ona gelerek: «Kardeşimin çocuklarını günahsızca alıp öldürmek istiyorsun. Halbuki Hz. Hasan Muâviye ile Ali'nin adamlarının kanlarının emân ile korunacağı üzerine anlaşma yapmış bulunmaktadır. Bundan dolayı senin onları öldürmeye hiç bir hakkın ve yetkin yoktur.» demişti. Gerçekten Busr kendisine bu konuda Muâviye'nin mektubu gelene kadar onları öldürmeyi tehir etmişti. Muâviye o sırada Kûfe'de bulunuyordu. Ebû Bekre ona gitmiş ve şöyle demişti: «Ey Muâviye! Müslümanlar sana bey'at ederken çocukları öldüresin diye bey'at etmediler!» Muâviye: «Neler oluyor ey Ebû Bekre?» diye sorunca da şöyle demişti: «Busr Ziyâd b. Ebîh'in çocuklarını öldürmek istiyor.» Bunun üzerine Muâviye Busr'a çocukları serbest bırakması için mektup yazmış, Ebû Bekre bu mektubu alıp Ziyâd'ın evlâtlarını serbest bırakması için ona götürmek üzere yola koyulmuş, tam onları öldürmeyi kararlaştırdığı günde

(1) es-Şuarâ, 26/227.

Basra'ya varmıştı. Busr o gün güneşin doğmasından itibaren Ziyâd'ın çocuklarını öldürmek üzere güneşin batmasını beklemekte idi. Müslümanlar da toplanmış bu olayı bekleyip duruyorlardı. Onlar bu şekilde bekler dururlarken Ebû Bekre Necîb —veya Birzevne— denilen yere varmış ve Basra'ya ulaşmak üzere bir hayli gayret sarfetmişti. Nihâyet Basra'ya varmış, uzaktan göründüğünde tekbirler getirmiş, müslümanlar da onunla birlikte tekbirler getirmişler, sonra koşa koşa Busr'un çocukları öldürmesinden önce yanına varmış, Muâviye'nin mektubunu ona vermiş ve Busr çocukları serbest bırakmıştı.

Hz. Ali şehid edildiğinde Muâviye Ziyâd'a bir mektup yazıp onu tehdit etmiş, bunun üzerine Ziyâd müslümanlara bir hutbe okuyarak şunları söylemişti: «Hayret doğrusu! Şu insan ciğeri yiyen kadının oğlu, nifak ehli ve ayrılıkçı grupların başı beni tehdit ediyor. Halbuki şu anda Rasûlullah (s.)'ın iki amcasının oğlu aramızda bulunuyor. (Bunlarla Abdullah b. Abbâs'ı ve Hz. Hasan'ı kastediyordu.) Şu anda yetmiş bin insan kılıçlarını sıyırmış emir bekliyor. Vallahi, eğer Muâviye ile aramızda her hangi bir çarpışma söz konusu olursa benim kılıçla nasıl şiddetle savaştığımı görecektir.» Ancak Hz. Hasan Muâviye ile anlaşma yapınca Muâviye Kûfe'ye varmış, bunun üzerine de Ziyâd «Ziyâd kalesi» adıyla meşhur olan kalede karargâh kurmuştu.

Burada Ziyâd b. Ebîh'in Abdullah b. Abbâs'dan söz ettiğini söyleyen kimseler yanılmışlardır, çünkü Abdullah b. Abbâs daha Hz. Ali hayatta iken ondan ayrılmıştı.

Başka bir rivâyete göre ise Muâviye Hz. Ali hayatta iken Ziyâd'a mektup yazıp tehdit etmişti. Ziyâd da yukarıda söz konusu ettiğimiz sözlerini söylerken Hz. Ali'yi kastetmişti. Ziyâd Hz. Ali'ye bir mektup yazıp Muâviye'nin kendisine yazdıklarını haber vermiş ve meşhur cevabını yazmıştı. Bu konudaki meşhur sözlerini de ileride «Muâviye'nin Ziyâd'ı kendisine ilhak etmesi» başlığı altında ele alacağız.

İbn Âmir'in Basra Valiliğine Tayin Edilmesi

Muâviye Basra valiliğine Ukbe b. Ebî Süfyân'ı tayin etmek isteyince İbn Âmir Muâviye ile görüşüp ona: «Benim Basra'da bir sürü mal ve eşyam vardır. Eğer beni oraya vali tayin etmezsen bütün bunlar kaybolup gider.» demiş, bunun üzerine Muâviye onu Basra'ya vali tayin etmişti. İbn Âmir Basra'ya bu yılın sonlarına doğru varmış, Muâviye ona Horasan ve Sicistân'ı da bağlamıştı.

İbn Âmir de emniyet görevine Habîb b. Şihâb'ı, kadılığa da Amr'ın kardeşi Umeyre b. Yesribî'yi tayin etmişti. Daha evvel Cemel Olayında Umeyre'nin öldürüldüğü ifade edilmişti, ancak öldürülenin Amr olduğu da söylenir. Doğrusunu Allah bilir.

Kays b. Heysem'in Horasan Valiliğine Tayini

Bu yıl içinde İbn Âmir Kays b. Heysem es-Sülemî'yi Horasan'a vali tayin etmişti. Bu sırada Badgîs, Herat ve Buşenc şehirlerinin halkı ahitlerini bozmuşlardı. Kays Belh'e varıp şehrin etrafını tahrip etmiş bulunuyordu. Daha evvel bu görevi Leysoğullarının kölesi Atâ b. Sâib yüklenmişti. Ona «Huşk Atâ» veya «Atâ el-Huşk» adı veriliyordu, çünkü müslümanlardan Herat şehrine Huşk kapısından ilk giren kimse idi. Atâ, Belh'ten bir fersah uzaklıkta bulunan bir nehir üzerine köprüler inşâ ettirmişti. Buralara «Atâ köprüleri» adı verilirdi.

Kays'ın buraya varması üzerine Belh halkı barış yapmayı kabul etmiş, Kays da itaat etmeleri üzerine onlarla barış antlaşması yapmıştı. Başka bir rivâyette ise, ileride anlatacağımız gibi, Belh halkı ile Rebî' b. Ziyâd, H. 51. (M. 671) yılda sulh akdetmişti. Kays, İbn Âmir'in huzuruna vardığı zaman İbn Âmir onu dövdürmüş, hapsettirmiş ve yerine de Abdullah b. Hâzım'ı tayin etmişti. Bunu duyan Herat, Bâdgîs ve Buşenc halkı ona haber gönderip barış istemişlerdi. O da onlarla barış yapmış ve İbn Âmir'e bir sürü mallar taşıyıp getirmişlerdi.

Sehm b. Gâlib'in İsyanı

Bu yıl içinde Sehm b. Gâlib el-Hüceymî yanında bulunan yetmiş adamıyla birlikte İbn Âmir'e karşı isyan etmişti. Sehm'in bu yetmiş adamı arasında Halîm el-Bâhilî ismiyle çağırılan Yezid b. Mâlik de yer alıyordu. Ona «Hâtim» isminin verilmesinin sebebi yüzünde bir darbe izi bulunması idi. Sehm b. Gâlib gelip adamlarıyla birlikte Basra ile el-Cisreyn arasında konaklamıştı. O arada Ubâde b. Furs el-Leysî gazadan dönerken yanında bulunan oğlu ve kardeşiyle birlikte onlara rastgelmişti. Haricîler onlara: «Siz kimsiniz?» diye sorunca onlar da: «Biz müslüman kimseleriz.» diye karşılık vermişlerdi. Ancak Haricîler: «Yalan söylüyorsunuz» demişler, Ubâde de şöyle karşılık vermişti: «Sübhanallah! Rasûlullah'ın (s.) benden kabul ettiği gibi siz de itiraf etmemiz üzerine müslüman olduğumuzu kabul ediniz. Ben önce Rasûlullah (s.)'ı yalanladım, ona karşı savaşan kimselerin yanında yer aldım. Arkasından ona va-

rıp müslüman oldum, o da benim bu durumumu ve İslâmımı kabul etti.» Ancak Hariciler ona: «Sen kâfirsin.» derler ve onu, oğlu ve yeğeni ile birlikte öldürüverirler. Arkasından İbn Âmir bizzat kendisi onlara karşı çıkarak çarpışmış, bir miktarını öldürmüş, bir kısmı da çekilerek bir yere sığınmışlardı. Bu sığınanlar arasında Sehm ve Hatîm de bulunuyordu. İbn Âmir onlara emân vermeyi teklif etmiş, onlar da kabul ederek emâna sığınmışlar ve geri dönmüşlerdi. Muâviye ise İbn Âmir'e mektup yazıp bunları öldürmesini emretmiş, fakat İbn Âmir ona cevaben şunları yazmıştı: «Ben senin zimmetini onlara vermiş oldum.»

Ziyâd b. Ebîh, Hicretin 45. (M. 665-666) yılında Basra'ya vardığında Sehl ve Hatîb kaçıp Ahvâz'a gitmişlerdi. Burada Sehm'in etrafında bir sürü adamlar birikmiş, o da onları alıp Basra'ya doğru yola koyulmuştu. Yolda rastladıkları bir cemaate kim olduklarını sormuşlar, onlar da: «Bizler yahudi kimseleriz.» diye karşılık verince serbest bırakmışlar, fakat yolda Kudâme b. Mes'ûd'un kölesi Sa'd'ı öldürmüşlerdi. Ancak Sehm Basra'ya vardığında adamları etrafından dağılmış, o da bir yere gizlenivermişti. Başka bir rivâyette ise Sehm'in gizlenmesi üzerine adamlarının ayrılıp gittikleri kaydedilir. Sehm Ziyâd'ın Abdullah b. Âmir'in kendisine davrandığı gibi davranacağını zannederek ondan emân istemiş, fakat Ziyâd ona emân vermemiş, nerede olduğunu araştırmış ve nihayet yakalatarak öldürmüş ve bir darağacına astırmıştı.

Başka bir rivâyete göre Ziyâd ölünceye kadar Sehm gizlenip durmuştu. Babasının ölümünden sonra Ubeydullah b. Ziyâd H. 54. (M. 674) yılda Sehm'i öldürmüş ve dar ağacına asmıştı. Ancak Sehm'in öldürülmesinin bu tarihten önce olduğuna dair kayıtlar da vardır. Hatîm'e gelince; Ziyâd Ubâde'yi öldürüp öldürmediği konusunda onu sorguya çekmiş, öldürmediklerini söyleyince onu Bahreyn'e sürgün etmiş, bir müddet sonra geri getirtmişti.

Bu Yılın Diğer Olayları

Anlatıldığına göre bu yılda Abdullah b. Abbâs'ın oğlu Ali dünyaya gelmişti. Başka bir rivâyette ise Hz. Ali'nin şehâdetinden evvel Hicrî 40. yılda doğduğu kaydedilir. Ancak birinci rivâyet daha doğrudur. Abdullah bu oğluna Hz. Ali'nin adını vermiş ve şöyle demişti: «İnsanlar içerisinde en çok sevdiğim birinin adını ona verdim.»

Bu yılda hacc emirliğini Utbe b. Ebî Süfyân, başka bir rivâyete göre ise Anbese b. Ebî Süfyân ifa etmişti.

Bu yıl içinde Amr b. el-Âs teyzesinin oğlu olan Ukbe b. Nâfi' b. Abdi Kays'ı Kuzey Afrika valiliğine tayin etmiş bulunuyordu. Ukbe b. Nâfi' Kuzey Afrika'da Luvâte ve Mizâte şehirlerini itaat altına almış, sonra bunlar tekrar isyan etmişlerdi. Aynı yılda onların üzerine tekrar gazaya çıkmış, bir çok kimseyi öldürmüş bir çok kimseyi de esir almıştı. Daha sonra H. 42. (M. 662-663) yılda Gudâmis şehrini fethetmiş ve orada da bir çok kimseyi öldürüp bir sürü esirler almıştı. Ertesi yıl, yani H. 43. yılda Sudan bölgesinde bazı yerleri fethetmiş bulunuyordu. Ayrıca Berka bölgesinden Veddân'ı da fethetmiş idi. Daha sonra da bütün Berberî şehirlerini fethetmişti. Ukbe b. Nâfî', daha ileride Allah'ın izniyle zikredeceğimiz gibi, H. 50. (M. 670) yılda Kayrevân şehrini kurmayı planlamıştı.

Bu yılda meşhur şâir Lebîd b. Rabîa vefat etmişti. Başka bir rivâyette ise onun Muâviye'nin Kûfe'ye girdiği gün 157 yaşında iken vefat ettiği kaydedilmiştir. Başka bir rivâyette ise onun sahabî olduğu ve müslüman olduğu günden beri şiir yazmayı terkettiği ve Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde vefat ettiği kaydedilir.

H. 42. (M. 662-663) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde müslümanlar Elleân (Kafkasya bölgesinde bir yer)'a ve çevresine gazaya çıkmışlar, bunları büyük bir hezimete uğratarak halktan bir çok kimseyi ve askerî valilerinden bazılarını da öldürerek geri dönmüşlerdi. Yine bir rivâyete göre bu yıl içinde Haccâc b. Yûsuf dünyaya gelmişti. Yine bu yıl içinde Muâviye Mervân b. el-Hakem'i Medine'ye Hâlid b. el-Âs b. Hişâm'ı da Mekke'ye vali tayin etmiş, Mervan da Abdullah b. Hâris b. Neyfel'i Medine kadılığına getirmişti.

Bu yıl içinde Muğîre b. Şu'be Kûfe valiliğinde bulunuyor, kadılığını da Şureyh yürütüyordu. Horasan'da İbn Âmir'in tayin etmiş olduğu Kays b. el-Heysem görev yapıyordu. Başka bir rivâyette Kays b. Heysem'i Horasan'a Muâviye tayin etmişti. İbn Âmir Basra valiliğine getirilince Kays'ı bu görevinde bırakmıştı.

Haricîlerin Tekrar Harekete Geçmeleri

Nehrevân'da yaralanarak kaçan bir kenara çekilip bekleyenlerin nihayet yaraları iyileşmişti ve Hz. Ali de onları affetmiş bulunuyordu. Bunlar bu yıl içinde tekrar harekete geçmişlerdi. Bunun da sebebi şu idi: Bu Haricîlerden daha evvel Nehrevân'da yaralanan ve yarası iyileştikten sonra Rey'e giderek orada bazı adamlarıyla birlikte ikamet etmiş bulunan Hayyan b. Zabyân es-Sülemî Hz. Ali'nin şehit edildiğini haber almış bulunuyordu. On kişiye yakın olan adamlarını toplamış ve onlara Hz. Ali'nin öldürüldüğü haberini vermişti. Bunların arasında Sâlim b. Rabîa el-Absî de bulunuyordu. Sâlim arkadaşlarına: «Onun eli kesilmedi, boynu kılıçla vuruldu!» demiş ve Hz. Ali'nin (Allah ondan razı olsun ve Haricîlerden de rızasını esirgesin.) öldürülmesine şükretmişti. Ancak, daha sonraları Haricîlerin görüşünden dönmüş ve sulha razı olmuştu. Toplantılarında Hayyân b. Zabyân es-Sülemî Haricîleri ehl-i kıbleye karşı isyana ve onlarla savaşmağa davet etmiş, onlar da hep birlikte Kûfe'ye gelerek Muâviye'nin buraya gelip

Muğîre b. Şu'be'yi mağlup etmesine kadar beklemişlerdi. Hayyân b. Zabyân burada ikâmet ettiği müddetçe hiç de kötü yola sapmamış, doğru bildiği bir hayat sürdürmüştü. Bazıları gelip de: «Falan Hz. Ali'nin taraftarlarının görüşündedir, falan ise Haricîlerin görüşündedir.» diye söyledikleri zaman o: «Yüce Allah bunların arasında hükmünü verinceye kadar bunlar böyle ihtilâf halinde olup gidecek, nihayet Yüce Allah mümin kulları arasında hükmünü verecektir» derdi. Bundan dolayı müslümanlar da ondan emin idiler. Ancak Kûfe'deki Haricîler birbirleriyle görüşüp buluşuyor ve Nehrevân gününde öldürülen kardeşlerinin anılarını zikrediyorlardı. Haricîler üç kişiden birini başlarına geçirmek konusunda anlaşmışlardı. Bu adamlar şunlardı: Birisi Teym er-Ribâb kabîlesinden olan Mustavrid b. Ullife el-Teymî, diğeri Nehr gününde öldürülmüş olan Zeyd b. Husayn'ın amcasının oğlu olan Muaz İbn Cüveyn et-Tâî ve üçüncüsü de Hayyân b. Zabyân es-Sülemî. Dörtyüz kadar Haricî bir araya toplanmış, başlarına kimi geçirecekleri hususunda istişare etmişler, fakat bu üç kişiden her biri liderlikten kaçınmıştı. Nihayet kendi aralarında Müstevrid b. Ullife'yi tayin ederek ona cemaziyülahir ayında bey'at etmişlerdi. Burada toplanan Haricîler isyan etmek üzere anlaşmış ve her türlü hazırlıklarını yaparak H. 43. yılın Şaban ayının birinci gününde (8 Kasım 663) isyan etmişlerdi.

Ziyâd b. Ebîh'in Muâviye'ye Gelmesi

Bu yıl içinde Ziyâd Fars illerinden Muâviye'nin yanına gelmişti.

Ziyâd b. Ebîh mallarını Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin yanına emanet etmişti. Abdurrahman Ziyâd'ın mallarına Basra'da mütevelli olarak bakıyordu. Muâviye bunu işitince Muğîre b. Şu'be'ye haber gönderip Ziyâd'ın mallarının ne olduğunu öğrenmesini istemiş, Muğîre Abdurrahman'ı çağırıp ona şöyle demişti: «Senin baban bana kötülük etmişse de amcan iyilikte bulunmuştur.» (Amcası derken Ziyâd'ı kastediyordu.) Muğîre arkasından Muâviye'ye mektup yazıp: «Abdurrahman'ın elinde bulunup da helâl olarak alabileceğim hiç bir mal bulamadım.» demiş, bunun üzerine Muâviye Muğîre'ye: «Abdurrahman'a işkence yap!» diye yazmıştı. Ancak Muğîre bu konuda mazeret beyan etmek istemiş, durum Muâviye'ye ulaşmıştı. Bunun için Muğîre b. Şu'be, Abdurrahman'a: «Elindeki mallarını koru.» demiş ve eline aldığı bir pelteyi Abdurrahman'ın yüzüne çalıp, üzerine su serpmiş ve Abdurrahman bayılıvermişti. Muğîre bu işlemi üç sefer tekrarladıktan sonra onu ser-

best bırakıp Muâviye'ye mektup yazarak: «Abdurrahman'a işkence yaptım, ancak onun yanında hiç bir mal bulamadım.» demiş, böylece de Abdurrahman Ziyâd'ın mallarını yanında muhafaza etmişti. Sonra Muğîre Muâviye'nin yanına vardığında Muâviye ona sitem ederek:

Kişi sırrını birine açacak olursa,
Bu onun dostu ve sırdaşı olmalıdır.
Eğer sırrını açıklayacaksan
Onu saklayacak bir sırdaşına açıkla, yoksa bundan vaz geç.

demiş, Muğîre de ona şöyle karşılık vermişti: «Ey Müminlerin emîri! Eğer bana bir sırrını söyleyecek olursan bil ki onu sır saklayıcı ve şefkatli birine söylemiş oluyorsun, fakat bu söylediklerinden bir şey anlamadım.» Muâviye bunun üzerine: «Ziyâd'ı ve onun Fars illerine sığınmış olmasını hep hatırlayıp duruyorum da bütün gecemi uykusuzlukla geçiriyorum.» diye konuşmuş, Muğîre: «Ziyâd orada olsa ne olur ki?» diye sorunca da şöyle karşılık vermişti: «Fars illeri gibi bir beldenin malları Arapların dâhîlerinden birisinin elinde olursa, o her türlü hile ve tuzakları kurabilir. Onun ehl-i beyt'ten birisine bey'at etmesinden korkuyor ve bu konuda bir türlü güvence duyamıyorum. Eğer o ehl-i beytten birisine bey'at ederse tekrar savaşı başlatmış olacak demektir.» Onun bu sözleri üzerine Muğîre: «Ey Müminlerin emîri! Onu buraya getirmem konusunda bana izin verir misin?» diye sormuş, Muâviye de: «Evet, onu getirirsen senin için mükâfatlar vardır.» şeklinde cevap vermişti.

Muğîre kalkıp Ziyâd'ın yanına gitmiş ve ona şöyle demişti: «Hilâfet konusunda ortaya çıkıp bu işe elini atacak Hasan'dan başka bir kimse yoktu. O da bizzat kendisi gelip ona bey'at etmiştir. Fakat senin burada bulunman ona bir korku vermektedir. Bundan dolayı beni sana gönderdi. Sen de bu konuda çabuk davranırsan Muâviye seninle uğraşmaktan vazgeçer.» Ziyâd: «O halde bana nasîhat et, ne yapayım? Ve en son gayeni ve maksadını söyle. Seninle istişare eden adam gerçekten samimîdir.» diye söyleyince Muğîre ona şöyle demişti: «Bana kalırsa onunla bir araya gel. İplerinizi birleştirin. Yüce Allah sonunda hükmünü verecektir.»

Muğîre'nin Fars illerinden gelmesinden sonra Muâviye Ziyâd'a bir emânname yazıp göndermişti. Bunun üzerine Ziyâd yanına el-Mincâb b. Râşid ed-Dabbî'yi ve Hârise b. Bedr el-Ğudânî'yi alarak Fars illerinden hareketle Muâviye'ye gitmek üzere yola koyulmuştu.

Abdulah b. Âmir Abdullah b. Hâzim'i bir grup cemaatle Fars illerine göndererek ona şöyle tavsiyede bulunmuştu: «Eğer Ziyâd'ı doğuda görecek olursan onu yakala, getir.» Gerçekten Abdullah b. Hâzim Fars illerine doğru yola koyulmuş, yolda Errecân denilen yerde Ziyâd ile karşılaşmış ve hemen atının yularını yakalayarak ona: «Ey Ziyâd, in aşağıya.» demiş, Ziyâd'ın yanında bulunan el-Mincâb b. Râşid de yuları eline almış olan İbn-i Hâzım'a şöyle seslenmişti: «Ey siyah kadının oğlu! Bırak onu ve kenara çekil, yoksa elini atın yularında asılı olarak bırakırım.» İbn Hâzim ile Mincâb arasında bir çekişme vardı. Ziyâd İbn Hâzim'e dönüp: «Muâviye'den bana bir emânname gelmiştir.» deyince İbn Hâzim yoldan çekilip Ziyâd'ı serbest bırakmıştı. Sonra Ziyâd Muâviye'nin yanına vardığında Muâviye ona Fars illerinin mallarını ne yaptığını sormuş, Ziyad da bu mallardan bir kısmını Hz. Ali'ye gönderdiğini, bir kısmını gerekli yerlere harcadığını ve geri kalanları da müslümanlara emanet ettiğini söylemişti. Muâviye Ziyâd'ın gerçekten infâk ettiği ve yanında kalan mallar konusunda onu doğrulamış, elinde bulunan malları da hemen ondan alıvermişti.

Başka bir rivâyette de şöyle anlatılır: Ziyâd'ın Muâviye'ye: «Malların geri kalmış olan bir kısmını da müslümanlara emanet olarak bıraktım.» demesi üzerine Muâviye tereddüde düşer. Bu arada Ziyâd kendi adamlarına bir mektup yazarak gerçekten sadakalardan ve zekâtlardan elinde kalan kısımları onlara emanet eder ve: «Size emanet etmiş olduğum bu malların ne demek olduğunu anlayın ve Allah'ın kitabında yazılı olduğu gibi: «**Biz emaneti göklere yere ve dağlara sunduk, onu yüklenmekten kaçındılar.**» (1) elinizdeki emanetleri iyice muhafaza edin.» der, ayrıca Muâviye'ye bu mallardan söz ettiğini de onlara bildirir. Ziyâd, elçisine de bu durumları Muâviye'ye duyuracak bazı kimseleri görevlendirmelerini söyler. Gerçekten Ziyâd'ın elçisi bütün bunları yerine getirmiş ve bu haberler etrafa yayılmıştı. Muâviye bu mektup ve yazışmalara vâkıf olunca Ziyâd'a şöyle der: «Bana karşı hileli davrandığından korkuyorum. Bundan dolayı bana arzu ettiğin miktarda mal ver ve bu konuda benimle anlaşma yap.» Gerçekten Ziyad Muâviye ile belli bir miktar üzerinde anlaşmış, ona bir milyon dirhem vermiş ve bu konuda barış akdetmişlerdi. Sonra Ziyâd Kûfe'de oturmayı Muâviye'den rica etmiş, Muâviye de onun bu isteğini kabul etmişti. Ziyâd Kûfe'de bulunduğu sürece vali Muğîre b. Şu'be'den izzet ve ikram görmüştü. Bu arada Muâviye vali Muğîre'ye bir mektup yazarak Ziyâd, Hücr b. Adiyy, Süleymân b. Sürâd, Şebes b. Rib'î ve

(1) el-Ahzâb, 33/72.

İbnü'l Kevvâ' İbnü'l-Hamik adlarındaki şahısları sürekli olarak cemaat namazlarında bulundurmasını emreder. Gerçekten bunlar devamlı olarak Muğirenin yanında namaza gelirlerdi. Onların bu şekilde namazda bulunmalarını istemesinin sebebi bunların Hz. Ali'nin taraftarlarından olmasıydı.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl içince Hacc emirliğini Anbese b. Ebî Süfyân yerine getirmişti. Yine bu yıl içinde Muâviye'nin Armenia valisi bulunan ve onunla birlikte bütün savaşlara katılmış olan Habîb b. Mesleme el-Fihrî vefat etmişti. Yine bu yılda ashâbdan Osman b. Talha b. Ebî Talha el-Abderî vefat etmişti. Yine ashabdan olup Rasûlullah (s.) ile güreş tutmuş olan Rukâne b. Abdi Yezîd b. Hâşim b. el-Muttalib ile, yine ashâbdan olan Safvân b. Umeyye b. Halef el-Cumahî vefat etmişlerdi. Aynı şekilde bu yıl vefat edenlerden birisi de el-Berrâ b. Âzib'in dayısı Hânî b. Niyâr b. Amr el-Ensârî idi. Hânî b. Niyâr Bedir ashâbından ve Akabe bey'atine katılmış olanlardandı. Başka bir rivâyette onun 45 yılda vefat ettiği kaydedilmektedir.

H. 43. (M. 663-664) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Vâkidî'nin ileri sürdüğüne göre Busr b. Ebî Ertât Bizans topraklarına gazaya çıkıp orada kışı geçirmiş ve Kostantiniyye'ye kadar ulaşmıştı, ancak tarihçilerden bir kısmı Vâkidî'nin bu görüşünü reddederek Busr b. Ebî Ertât'ın Bizans topraklarında aslâ kışı geçirmediğini kaydederler.

Bu yılın Ramazan Bayramı'nın birinci gününde Amr b. el-Âs vefat etmişti. O Hz. Ömer zamanında dört yıl, Hz. Osman zamanında iki ay eksiği ile dört yıl, Muâviye zamanında da bir ay eksiği ile iki yıl Mısır valiliğini yürütmüştür.

Yine bu yıl içinde Muâviye, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ı Mısır valiliğine tayin etmiş, Abdullah da bu görevi iki yıla yakın bir müddet yürütmüştü.

Bu yılın safer (Mayıs-Haziran) ayında Medîne'de Muhammed b. Mesleme vefat etmiş ve namazını Mervân b. el-Hakem kıldırmıştı. Muhammed b. Mesleme vefat ettiğinde yetmiş yedi yaşında bulunuyordu.

Müstevrid el-Haricî'nin Öldürülmesi

Bu yıl içinde Teym er-Ribâb kabîlesine mensup olan el-Müstevrid b. Ullife et-Teymî öldürülmüştü. H. 42. yılın olayları arasında onun isyana kalkıştığını ve Haricîlerin ona bey'at edip Müminlerin emîri lakabıyla çağırdığını zikretmiştik.

Bu yıl içinde vali Muğire b. Şûbe'ye Haricîleri Hayyân b. Zabyân es-Sülemî'nin evinde toplanıp şaban ayının hemen başında yapacakları isyan için hazırlıklara giriştikleri haberi verilince, Muğîre emniyet görevlisi olan Kabîsa b. ed-Temûn'u üzerine göndermiş, o da Hayyân'ın evini ve içinde bulunanları kuşatmıştı. Hayyân'ın evindeki bu Haricîler arasında Muâz b. Cüveyn de bulunuyordu. Burada bulunanlar yirmi kadar adamdı. Muâz'ın kendisinden hoşlanmayan ve ümmü veled olan bir hanımı olup onlara karşı tuzak kurmuş, kılıçlarını alıp yatakların altında saklamıştı. Bunlar kalkıp kılıçlarını almak istediklerinde kılıçları bulamayınca hemen

teslim olmuşlardı. Emniyet görevlisi olan Kabîsa onları alıp Muğîre'nin yanına götürmüş, Muğîre konuşturmak için epeyi zorlamışsa da hiç bir şeyi itiraf etmemişler, Kur'ân-ı Kerîm okumak üzere toplandıklarını söyleyip durmuşlardı. Muğîre bunları bir yıla yakın hapsetmişti. Kardeşleri hapiste olduklarını işitince onları kurtarmak istemişlerdi. Bu yüzden Mustevrid Hîre'ye varıp isyan için orada konaklamış ve Hariciler onun etrafında toplanmışlardı. Bu arada Haccâr b. Ebcer adında birisi onları Hîre'de görmüş, Hariciler Haccâr'dan kendilerinden bahsetmemesini ve bu gece kendilerini gördükleri yeri söylememesini rica etmişler, Haccâr da: «Yalnız bu gece değil, hayatım boyunca sizin hakkınızda hiç bir şey söylemeyeceğim ve her şeyinizi gizleyeceğim,» şeklinde karşılık vermişti. Ancak Haricîler ona güvenmeyip, Muğîre'ye haber vereceğinden korktukları için oradan ayrılıp Müstevrid'in kayını olan Süleym b. Mahdûc el-Abdî'nin evine kapanmışlardı. Gerçekten Haccâr b. Ebcer onlardan tek bir kelime söz etmemişti.

Haricîler tam o günlerde isyan edecekken Muğîre onların isyan haberlerini almış ve Kûfe'de müslümanlara bir hutbe okuyarak Allah'a hamd ettikten sonra şöyle demişti: «Sizler benim Haricîlere karşı iyi davrandığımı ve başınıza her hangi bir işin açılmasını istememekte devam ettiğimi çok iyi bilirsiniz. Ancak sizin kötülerinizin bizi bir mâceraya sürükleyeceğinden korkuyorum. Gerçekten halîm ve müttakî bir insanın cahil ve sefîh adamın günahını yükleneceğinden ve bundan dolayı bizim de başka bir çıkar yolumuzun kalmayacağından korkuyorum. Bundan dolayı şehrimizin sefîh insanlarını topunuzun başına gelebilecek felâketlere sebep olmaktan alıkoymanızı istiyorum. Bazı adamların şehrinizde her türlü ayrılıkçılık, nifak ve fitneyi yaymak istediklerini haber aldım. Evet, vallahi bunlar Arap diyarlarının her hangi bir diyarına uğrayıp da orada isyan edecek olurlarsa mutlaka onların topunu helâk eder ve kendilerinden sonra geleceklere de ibret olmalarını sağlarım.» Muğîre'nin bu sözleri üzerine Mâkil b. Kays er-Riyâhî ayağa kalkıp: «Ey emir! Bize bu adamların kimler olduklarını söyle. Eğer bunlar bizden kimseler iseler bunları derhal bertaraf ederiz ve eğer bizim dışımızda kimseler iseler senin emrine itaat edeceğiz, her kabîle de kendi sefîh adamlarına karşı çarpışacaktır.» diye konuşmuş, Muğîre'nin: «Bana hiç kimsenin adı zikredilmedi.» demesi üzerine de: «Ben kendi kabilemden olan sefihlere karşı çıkacağım gibi her kabilenin reisi de aynı şekilde bu sefih insanlara karşı tavır takınacaktır.» demişti. Bunun üzerine Muğîre kabile reislerini toplayarak onlara şöyle hitap etmişti: «Her biriniz

kendi kabilesinden olan sefih kimselere karşı tavır takınacak ve yanımda yer alacaksınız. Eğer böyle davranmayacak olursanız, biliniz ki hiç hoşlanmayacağınız şeylerle karşılaşacak ve sevmediğiniz durumlar ortaya çıkacaktır.»

Bu kabile reislerinin her biri kendi akrabalarının yanına vararak onları Allah adına davet edip İslâm'a çağırmış ve fitne çıkarmak isteyen kimseleri kendilerine bildirmelerini istemişlerdi. Bu arada Sa'sa'a b. Sûhân Abdi Kays kabilesine gelip Hayyân'ın Süleym'in evinde konakladığını haber vermiş, ancak kendi kabilesinden birisinin alınıp eziyet edilmesine pek razı olmamıştı. Çünkü o Şamlılara karşı kin beslemekte ve onların görüşlerine karşı tavır takınmakta idi. Bundan dolayı kendi kabilesinden her hangi bir kimseye kötülük gelmesini istemezdi ve kalkıp onlara şöyle hitapta bulunmuştu: «Ey müslümanlar! Yüce Allah'a hamd olsun ki fazileti ve şerefi dağıttığında sizin kavminize de en güzelini verdi ve sizler de O'nun razı olacağı şekilde meleklerine, Rasûllerine ve seçmiş olduğu dine icabet etmiş bulundunuz. Sizler Rasûlullah (s.) âhirete intikal edinceye kadar bu hâl üzerine kaldınız. Rasûlullah'ın vefatından sonra bazıları ihtilâf etti, bazıları münafıklık etti, bazıları ise neticeyi bekleyip durdu. Sizler Allah'a ve Rasûlüne iman ederek dine yapıştınız ve müdtedlerle savaşıp Allah'ın dinini ikame edinceye ve zalimleri yok edinceye kadar sabrettiniz. Bu güne kadar Yüce Allah size hayır verip durmuştur. Ümmet kendi arasında ihtilâfa düşünce onlardan bir grup Talha, Zübeyr ve Âişe'nin yanında yer almış, bazıları batıdaki müslümanların başa geçmelerini istemiş ve bazıları da Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin yanına katılmıştı. Sizler ise Yüce Allah'tan kendi mükâfatınızı ve başarınızı dileyerek O'nun size vermiş olduğu üstün şereften dolayı Rasûlünün ehl-i beytinin dışında kimseyi istemediğinizi ilân ettiniz. Sizler bu hak yol üzere bu güne kadar bu hâlinizi sürdürüp Cemel gününde hakka uymayan kimseleri yola getirmek için çarpıştınız. Yüce Allah da onları sizin ve sizin gibi düşünenlerin eliyle bertaraf etti. Aynı şekilde Nehrevân gününde de dinden sapmış olanlara karşı gerekli olanı yerine getirdiniz. (Ancak Şamlılar hakkında bir söz söyleyemedi, çünkü o anda iktidar onların elindeydi) Cenâb-ı Allah'a, peygamberinize ve peygamberinizin ehl-i beytine bu insanlardan daha düşman kimse yoktur. Bunlar dinden sapmış, hataya düşmüş ve bizim imamımıza muhalefet edip kanlarımızı helâl görüp bizi küfürle itham etmiş bulunuyorlar. Sakın, sakın onları evlerinizde barındırmayasınız ve onlar hakkında bir şeyi gizlemeyesiniz. Arapların hiç bir kabilesine bu adamlara, bu dinden

sapmış olanlara karşı yardımcı tavır takınmak aslâ yakışmaz ve uygun düşmez. Fakat işittiğime göre sizlerden bazıları bu adamlara yandaş çıkmak istiyormuşsunuz. Ben işte bunu söz konusu etmek istiyorum. Ben hak olduğundan dolayı onların kanlarıyla Allah'a yaklaşmak istiyorum, onların kanı helaldır.»

Sonra sözüne devamla: «Ey Abdi Kaysoğulları! Bizim valilerimiz görüşleriniz hakkında her şeye vakıftırlar ve her şeyi bilmektedirler. Bundan dolayı onların elinde sizin aleyhinizde her hangi bir delil ve huccet olmasın. Onlar siz ve sizin gibilerin aleyhinde rahatlıkla hükümlerini icra edebilirler.» demiş ve oturmuştu. Arkasından her bir kabile şöyle demişti: «Allah onlara lânet eylesin ve onlardan beri olsun. Biz onları aslâ evlerimizde barındırmayacağız ve onların gizlenmiş oldukları yeri bilirsek mutlaka yerlerini sana bildireceğiz.» Ancak Süleym b. Mahdûc bu konuda hiç bir söz söylememiş, oradan ayrılıp gitmiş ve kendi adamlarını evinden kovmayı pek hoş karşılamamıştı. Diğer taraftan onları evinde barındırdığı takdirde hep birlikte helâk edileceklerini biliyor ve bunu da hoş karşılamıyordu.

Mustevrid'in adamları gelip Muğîre b. Şu'be'nin müslümanlara yaptığı hitabı ve kabile reislerinin bu konudaki görüşlerini ona aktarmışlardı. Bunun üzerine Mustevrid, Süleym b. Mahdûc'a Sa'sa'a'nın Abdi Kaysoğullarına yapmış olduğu kitap hakkında sormuş ve bunun doğru olup olmadığını öğrenmek istemişti. Ancak İbn Mahdûc: «Ben size bu konuda bilgi vermek istemedim. Bunun da sebebi sizlere bunu ilettiğim takdirde kendi evimde sizleri barındırmaktan çekindiğimi belirtmiş olacağıma kanaat getirdiğim içindir.» der. Mustevrid de ona cevaben şöyle der: «Sen bize izzet ve ikramda bulundun. Senin en güzel davranışlarını gördük. Ancak biz bundan sonra evinden ayrılıp gideceğiz.»

Mustevrid adamlarına haber göndermiş ve: «Bu kabilenin içinden çıkınız.» demişti. Sonra Sûrâ'da buluşmak üzere randevulaşmışlardı. Buraya grup grup gelip üç yüz kişi civarında olmuşlar ve oradan da es-Sarâ'ya varmışlardı. Muğîre b. Şu'be onların hareket ettikleri haberini alınca müslümanların ileri gelenlerini ve reislerini davet ederek onlarla istişare etmiş ve bunların üzerine kimi göndereceklerini konusunda görüş alış-verişinde bulunmuşlardı. Adiyy b. Hâtem ona şöyle demişti: «Hepimiz onların düşmanlarıyız ve onların görüşlerine kin besleyen kimseleriz. Senin emrinde ve itaatindeyiz. Hangimizi istersen o gider.» Ma'kil b. Kays da: «Göndereceğin kimse etrafında bulunan adamlardan her hangi biri değil de

sana itaat edecek ve senin sözlerini dinleyecek, aynı zamanda onlardan ayrılacak ve onların helâki için çalışacak bir kimse olmamadır. Muslumanlardan oraya gönderebileceğin kimseler arasında onlara benden daha çok duşman kimse yoktur, beni gönder. Allah'ın izniyle senin bu konuda işlerini halledeceğim.» şeklinde konuşmuştu. Muğîre de Ma'kil'in bu sözleri üzerine: «Haydi, Allah'ın adıyla çık git!» demiş ve onunla birlikte üç bin kişilik bir askerî birliği hazırlayıp yola çıkarmıştı. Muğire b. Şu'be ayrıca emniyet görevlisine: «Ma'kil ile birlikte Hz. Ali taraftarları da bu sefere katılsın. Eğer Hz. Ali'nin taraftarlarıyla diğerleri bir araya gelirlerse aralarında bir kaynaşma meydana gelir ve her iki tarafda bu günden sonra Haricîlere karşı aynı tavrı takınmış olurlar, çünkü onlar daha evvel de bunlarla çarpışmış idiler.» Sa'sa'a b. Sûhân da Ma'kil'in dediklerine yakın sözler söylemiş, Muğîre ona şöyle karşılık vermişti: «Otur, sen gayet iyi bir hatipsin.» Başka bir rivâyete göre ise Muğîre'nin Sa'sa'a'nın susmasını istemesinin sebebi onun Hz. Osman'ı sürekli olarak ayıplamış olması ve Hz. Ali'yi ve faziletlerini söz konusu edip durmasından dolayı idi. Ayrıca Muğîre'nin Sa'sa'a'yı çağırıp ona şöyle dediği de söylenir: «Sakın, sakın senin Osman'ı ayıpladığını, ve Ali'nin faziletlerini millete anlattığını işitmeyeyim. Ben her ikisi hakkında senden daha çok bilgiye sahibim, ancak bu gün başımızda bir iktidar vardır. Onlar hakimiyetlerini kurmuş, bize birisinin ayıplarını örtmemizi istemişlerdir. Bundan dolayı da biz bize emredileni yerine getirip bunun dışında olanı terkeder, yapmaktan başka bir çaremiz olmayan şeyleri mutlaka yerine getirir, onun dışında olanları bırakır, böylece bu adamların bütün şerlerinden nefislerimizi korumuş oluruz. Hz. Ali'nin faziletlerinden söz etmek isteyecek olursan arkadaşlarınla birlikte evlerinizde birbirinize onları yâd edebilirsiniz. Ancak meclislerde alenî olarak onun faziletlerinden söz etmenizi bu günkü emîriniz kesinlikle kabul etmez ve buna tahammül edemez.» Sa'sa'a onun bu sözleri üzerine: «Peki!» demiş. Ancak daha sonra Sa'sa'a'nın Hz. Ali'nin faziletlerinden söz ettiğini işitmesi üzerine Muğîre'nin tekrar onu çağırıp ikaz ettiğini görüyoruz. Bu ikazı üzerine Sa'sa'a ona: «Ben sadece ve sadece bir hatîbim.» demiş, Muğîre: «Evet, doğrudur.» diye karşılık verince de Sa'sa'a şöyle devam etmişti: «Evet, ben gayet iyi bir hatîbim. Eğer sen beni Cemel gününde görmüş olsaydın Arapların karşı karşıya geldiklerinde kemiklerin nasıl çatırdadığını, reislerin nasıl öldürüldüklerini ve benim düşman üzerine saldırgan aslanlar gibi nasıl hücumlara kalktığımı da görmüş olurdun.» Muğîre onun bu sözlerini şöyle karşılamıştı: «Kalan

ömrüme yemin olsun ki sen gayet mükemmel ve fasih bir dile sahipsin.»

Nihayet Ma'kil b. Kays yanında Hz. Ali'nin taraftarlarından gayet seçkin kimselerin de katıldığı üç bin kişilik orduyu alarak Sûrâ' denilen yere, Haricilere ulaşmıştı.

Haricilere gelince; onlar da Behûrasîr'e doğru yola koyulmuş, içinde İran kisrâlarına ait konakların bulunduğu eski şehre geçmek istemişler, ancak buranın valisi olan Simâk b. Ubeyd el-Ezdî el-Absî Haricileri oraya girmekten alıkoymuştu. Müstevrid ona bir çağrıda bulunarak Hz. Osman ve Hz. Ali'ye yandaş olmaktan uzak durmasını, bunu kabul ettiği takdirde adamlarıyla birlikte kendisine bey'at edeceğini bildirmiş ancak Simâk ona: «Ben son derece yaşlanmış bir kimseyim.» demiş ve kendisi ve adamlarının cemaata katılmalarını istemiş, cemaate katıldığı takdirde kendisi için Muğîre'den emân alacağını söylemişti. Fakat Müstevrid onun bu çağırısına kulak asmayıp Medâin'de üç gün ikâmet etmişti. Bu müddetin sonunda Ma'kil'in üzerlerine geldiğini işitince Müstevrid adamlarını toplayıp onlara şöyle demişti: «Haberiniz olsun ki Muğîre üzerimize Ma'kil b. Kays'ı göndermiş bulunuyor. Ma'kil son derece kötü adamlardan, iftiracı ve yalancılardan birisidir. Onun için bana görüşlerinizle nasihat ediniz.» Bunun üzerine bazıları: «Bizler Allah'ın rızasını taleb ederek ve cihat etmeyi arzu ederek yola çıktık, onlar da bizim üzerimize gelmiş bulunuyorlar. Böyle bir durumda Allah bizimle onların arasında hükmünü verinceye kadar burdan nereye ayrılabiliriz?» demişler, bazıları da şöyle konuşmuşlardı: «Hayır, böyle davranmayalım, bir kenara çekilip müslümanları bizim düşüncemize davet edelim ve sonra da onlara karşı savaştığımızda bu tavrımızı delil olarak kullanalım.» Ancak reisleri olan Müstevrid onlara şöyle demişti: «Ben burada kalmamızı pek uygun görmüyorum. Onlar şayet burada size yetişecek olurlarsa pek de yorulmadan buraya varırlar. Önce biz onların önüne geçip bir hayli yol alalım, onlar da bizi arkadan takip etsinler, yorulsunlar, ondan sonra hücum edelim ve onlar yorgun iken savaşa girişelim.» Bunun üzerine Cercerâyâ'ya geçip orada Cûhâ arazisine varırlar ve «el-Mezâr» denilen yerde ikâmet ederler.

Haricilerin isyan edip buralara kadar vardığı haberi Basra'da İbn Âmir'e bildirilince Kûfe valisi Muğîre'nin neler yaptığını sorar ve kendisine Muğîre'nin yaptıkları hakkında bilgi verilir. Bunun üzerine İbn Âmir Hz. Ali'nin taraftarlarından olan Şerîk b. el-Â'var el-Hârisî'yi çağırıp ona: «Şu yoldan sapmış olan kitleye karşı çık,

savaş.» der, Şerik de bunlar üzerine yürür. Şerik'e üç bin atlı katılmıştı. Bunların büyük bir ekseriyyeti Rabia kabilesinden idiler. Şerik bunları alıp el-Mezâr'a doğru yola çıkar.

Ma'kil b. Kays'a gelince, o da yanındakilerle birlikte Medâin'e kadar gelmiş ancak onların Medâin'den ayrıldıkları haberini işitince askerlere yola devam etmeleri zor gelmişti. Ma'kil askerlerine hitaben: «Onlar kendilerini izlemeniz için böyle yola devam ettiler. Bizim onları izleyerek yorgun düşmemizi ve yorgun hâlinizle sizinle savaşmayı arzu etmişlerdir. Fakat iyice biliniz ki onlar ne ölçüde yorulurlarsa siz de ancak o kadar yorulursunuz.» diye konuşmuş ve onları takip etmeğe karar verip önden üç yüz kişilik bir atlı grubu ile Ebû er-Revâğ eş-Şâkirî'yi göndererek onları takip etmesini istemişti. Ebû er-Revâğ onları takip ederek el-Mezâr'da onlara yetişir ve Ma'kil'in gelmesinden önce çarpışma konusunda adamlarıyla istişare eder. Bazıları ona savaşmamasını söyler, bazıları ise savaşılmasını arzu ederler. O da şöyle der: «Ancak Ma'kil onlarla savaşmamamızı bana emretmiş bulunuyor.» Adamları ise: «Eminiz ki Ma'kil yakın bir yerdedir ve nasıl olsa çıkıp gelecektir.» diye karşılık verirler. Gerçekten bu konuşmaların geçtiği saatler akşam saatleri idi. O gece sabahlayıp ertesi gün güneş biraz çıktıktan sonra Hariciler onların üzerine hücum etmişti. Onlar da üç yüz civarında idiler. Karşılıklı çarpışmalar başlayınca Ebû er-Revâğ'ın adamları anında yenilgiye uğrarlar. Bunun üzerine Ebû er-Revâğ onlara şöyle bağırır: «Haydi bir daha, haydi bir daha!» Böylece Ebû er-Revâğ ve arkadaşları Hariciler üzerine yeniden hamle yapar, ancak hamle yapıp onlara yaklaştıklarında tekrar püskürtülüp geri dönerler. Ancak aralarından hiç kimse öldürülmez. Aynı şekilde Ebû er-Revâğ adamlarına bir daha şöyle seslenir: «Hay anneleri kaybedesiceler! Geri dönün, onlarla savaşalım; savaşa devam edip emîrimizin gelmesini bekleyelim. Askerlerin ve emîrimizin yanına mağlûp olarak dönmemizden daha kötü bir şey yoktur.» Adamlarından bazıları ona şöyle derler: «Allah haktan utanmaz, doğrusu onlar bizi yendiler.» Bu sözü söyleyene Ebû er-Revâğ: «Hay Allah sizin gibileri aramızda çoğaltmayıversin! Eğer savaş alanını terkedip kaçmazsak kesinlikle hezimete uğramayız. Onlar üzerine hücuma geçip de bu hâlimiz üzerine sabredersek mutlaka gâlip gelen taraf biz oluruz. Onlara yakın yerde durunuz. Eğer üzerinize hücum ederler de gerçekten onlara karşı koyamazsanız o zaman birazcık geriye çekilirsiniz. Eğer bir daha üzerinize hamle yaparlar da yine karşı koymakta direnemezseniz o zaman sizi koruyacaklara doğru çekilirsiniz. Onlar size karşı dayanamayıp geri çeki-

lecek olurlarsa siz onların üzerine doğru yürüyün ve onlara yakın olmağa çalışın. Hiç de uzun sürmez, arkadan ordumuz bize yetişir.» diye öğütte bulunmuştu.

Hariciler üzerlerine hamle yaptıkça geriye çekilmişler, Hâriciler geriye doğru çekildiklerinde de Ebû er-Revâğ ileri çıkıp onları takip etmişti. Bu şekilde o gün öğleye kadar savaşıp durmuşlar, öğle namazı vakti olunca her iki taraf kalkıp namazlarını kılmış ve ikindiye kadar öylece beklemişlerdi. Bu arada yakın köylülerle oradan gelip geçenler Ma'kil'e adamlarıyla Haricîlerin karşılaştıkları ve Haricîlerin adamlarını sürekli kovalayıp durdukları haberini ulaştırmışlar, Haricîlerin geri dönmeleri üzerine ise adamlarının onları kovaladıklarını da ilâve etmişlerdi. Bunun üzerine Ma'kil şöyle demişti: «Eğer Ebû er-Revâğ hakkında düşündüklerimde haklı isem o size aslâ yenik olarak buraya gelmez.» Ma'kil yanındakilerden güçlü ve kuvvetli olan yedi yüz kadar adamı alıp arkada biraz daha zayıf ve yaşlı olanların başında Muhrîz b. Şihâb et-Temîmî'yi bırakıp yola koyulur. Ma'kil ve adamları onlara yaklaştıklarında Ebû er-Revâğ arkadaşlarına: «İşte, bakın, uzaklardan onların tozları geliyor. İyice yaklaşmadan önce düşmanlarımızın üzerine saldıralım, bizi düşman üzerine saldırırken görsünler. Bizleri düşmandan kaçarken görmesinler veya onlardan korktuğumuzu sakın hissetmesinler.» diye seslenmiş, sonra Haricîlere doğru yaklaşıp Ma'kil'i görünceye kadar onların karşısında durmuştu. Ma'kil yanlarına vardığında güneş batmıştı. Adamlarıyla birlikte akşam namazını kılmış, aynı şekilde Ebû er-Revâğ ve Haricîler de namazlarını kılmışlardı. Sonra Ebû er-Revâğ Ma'kil'e: «Haricîlerin son derece şiddetli saldırıları var. Sakın bu saldırılar sırasında önde olmayasın. Müslümanların arka tarafında dur ki onların geri kaçışlarını önleyebilesin.» demiş, Ma'kil de ona: «Evet, sen nasıl uygun görüyorsan biz de öyle davranalım.» diye karşılık vermişti.

Ma'kil ile Ebû er-Revâğ bu şekilde konuşurlarken Hariciler birden üzerlerine çullanmış, Ma'kil tek başına kalıncaya kadar adamları hezimete uğramışçasına birden dağılmışlardı. Ma'kil, Ebû er-Revâğ ile birlikte atından inmiş ve yanında kalan iki yüz kadar adamla çarpışmalara devam etmişlerdi. Müstevrid ve adamları onları iyice bastırınca mızraklarla ve kılıçlarıyla karşı koymaya çalışmışlar, ancak o anda da Ma'kil'in süvarileri hezimete uğramıştı. Bu arada Miskin b. Âmir adında cesur olduğu söylenen bir adam birden onlara seslenerek: «Nereye kaçıyorsunuz, emîriniz ve komutanınız atından yere inmiş çarpışıyorken kaçmaktan utanmıyor musunuz?» diye bağırmış ve etrafında bulunan bir hayli kalabalık

bir süvari grubu birden Ma'kil'e doğru geri dönmüşlerdi. Ma'kil b. Kays yanındaki adamlarıyla birlikte Haricilere karşı çarpışmağa hâlâ devam ediyordu, onları bulundukları yerlere geri çevirinceye kadar da devam etmişti. Çarpışmalar devam etmekte olduğu sırada Basra'dan gelen Muhriz b. Şihâb onlara yetişmiş, Ma'kil bu gelen yeni kuvvetleri askerlerinin sağ ve sol kanatlarına dağıtmış ve onlara: «Sabah oluncaya kadar yerlerinizden ayrılmayın, sabah olunca birden onların üzerine hücum edelim.» demişti.

İki taraf karşı karşıya gelmiş bekliyorlarken Haricîlerin bir casusu gelip Şerîk b. el-A'var'ın üç bin kişilik bir askerle Basra'dan üzerlerine geldiklerini haber vermişti. Bunu duyan el-Mustevrid adamlarına: «Biz bu kuvvetlere karşı koyamayız kanaatindeyim. Bana kalırsa geldiğimiz yöne doğru geri dönelim. Basralılar bulundukları yerden Kûfe arazisine doğru bizi izlemezler. O zaman da Kûfelilere karşı savaşmamız bizim için biraz daha kolay olur.» demiş, sonra atlarından inmelerini ve bir saat kadar onları dinlendirmelerini emretmişti. Bu şekilde dinlendikten sonra bulundukları köye girip oradan kendilerini geldikleri yoldan tekrar geri götürecek bir rehber alarak Kûfe'ye doğru geri dönmeğe başlamışlardı.

Gece karanlığında karartılarını göremeyen Ma'kil durumlarını öğrenmek üzere oraya bir adam göndermiş, giden haberci Haricîlerin çekip gittikleri haberini getirmişti. Ma'kil bu geri çekilişin bir hile olduğundan endişe duyup adamlarıyla birlikte askerlerini korumağa çalışmış ve sabaha kadar ordunun etrafında sürekli nöbet tutturmuştu. Sabah olunca birisi, Haricîlerin çekip gittikleri haberini getirmiş, o arada da Şerîk b. el-A'var yanındakilerle birlikte Ma'kil'in yanına varmış ve Haricîlerin durumunu sorduğunda çekip gittikleri haberini Şerîk'e vermişti. Şerîk askerlerini Ma'kil ile birlikte onları izlemeğe davet etmiş, ancak Basralı askerler bu davete icabet etmemişler ve bundan dolayı da Şerîk b. el-A'var Ma'kil'den özür dilemişti. Bu iki komutanın arasında Hz. Ali'ye yakınlıklarından dolayı bir samimiyet vardı. Bunun üzerine Ma'kil, Ebû er-Revâğ'ı Haricîleri izlemek üzere görevlendirmiş, Ebû er-Revâğ da ona şöyle demişti: «Daha önce benimle göndermiş olduğun askerlere bir o kadarını daha ekle ki Haricîler bana saldıracak olurlarsa onlara daha rahat karşı koyabileyim.» Ma'kil, Ebû er-Revâğ ile birlikte altı yüz atlıyı göndermiş ve onlar da süratlice yola koyulup Cercerâya denilen yerde Haricîlere yetişinceye kadar yollarına devam etmişlerdi. Onlar Cercerâya'da konaklamışken Ebû er-Revâğ da sabahleyin güneşin doğuşuyla birlikte oraya varmıştı. Haricîler Ebû er-Revâğ ve adamlarını görünce: «Şu anda bunlarla çar-

pışmak kendilerinden sonra gelecek yardımcı kuvvetlerle çarpışmaktan çok daha kolaydır.» demişler ve Ebû er-Revâğ ve adamları üzerine son derece istekli bir çarpışmaya girercesine saldırmışlardı. Haricîlerin bu saldırısı üzerine Ebû er-Revâğ'ın adamları dağılmış, kendisi yüz atlı ile birlikte Haricîlere karşı çarpışmağa devam etmişti.

Ebû er-Revâğ çarpışmağa devam ederken adamları tekrar dört bir taraftan ona doğru yaklaşmış ve onlar da çarpışmalara katılarak Haricîleri konakladıkları karargâhlarına kadar geri püskürtmüşlerdi. Müstevrid bunların böyle saldırdıklarını görünce Ma'kil'in yetişmesiyle karşı koyamayacaklarını ve tamamen helâk olacaklarını anlamış, adamlarıyla birlikte kalkıp oradan ayrılarak Dicle nehrini aşmış ve Bahûrasîr'de konaklamıştı. Ancak Ebû er-Revâğ onları bırakmayıp arkalarından varmış ve onları Sabah'a kadar izlemişti. Ebû er-Revâğ vardığı yerde onlara karşı konakladığında Müstevrid adamlarına: «Bunlar Ma'kil'in koruyucu atlıları ve süvarîleridir. Ma'kil'den önce onların yanına varabileceğimi bilsem derhal üzerlerine saldırırdım.» demiş, sonra Ma'kil'in nerede olduğunu araştırmak üzere adamlarından birine emir vermişti. Yoldan gelip geçenlere sorulduğunda Ma'kil'in Deylemâye'de konakladığını ve aralarında üç fersahlık bir mesafenin bulunduğunu haber vermişlerdi. Bunu haber alan Müstevrid adamlarıyla birlikte atlarına atlayarak Sâbât köprüsüne varıncaya kadar at koşturmuştu. Müstevrid köprünün Kûfe tarafında, Ebû er-Revâğ ise Medâin tarafında durmuştu. Müstevrid köprüyü aşınca Ebû er-Revâğ onu görmüş ve hemen adamlarıyla birlikte ata binerek Medâin ile Sâbât köprüsü arasında bulunan bir çöle çekilmiş ve çarpışmaların burada olmasını arzu ederek Haricîleri beklemeğe koyulmuştu. Müstevrid köprüyü aşıp yıktıktan sonra Deylemâye'ye, Ma'kil'in bulunduğu tarafa yönelmiş ve onunla çarpışmak üzere oraya doğru gitmişti. Haricîler Ma'kil'in yanına vardıklarında adamlarının etrafa dağıldıklarını ve kendisinin de yola koyulmak üzere hazırlıklara giriştiğini görmüşlerdi. Ma'kil Haricîlerin üzerlerine geldiklerini görünce birden sancağını dikmiş ve adamlarına şöyle seslenmişti: «Ey Allah'ın kulları, yere ininiz!» Ma'kil ile birlikte iki yüz kadar kişi atlarından yere inmiş ve çarpışmalara girişmek üzere vaziyet almışlardı. Haricîler üzerlerine hamle edince Ma'kil ile adamları onları mızraklarla karşılamışlar, ve ancak karşı koyamayınca yanlarından ayrılıp atlarına doğru geri dönmüşlerdi. Haricîler de Ma'kil'in dağılmış olan adamlarına doğru gitmiş ve onları Ma'kil'den uzaklaştırıp dağıtmağa çalışmışlardı. Oradan Ma'kil ve yanında bu-

lunanlara doğru geri döndüklerinde onları atlara binmiş olarak görmüş, üzerlerine saldırmış, ancak onları dağıtamamışlardı. İkinci kez üzerlerine saldırıp da yine güç yetiremeyince, Müstevrid adamlarına şöyle demişti: «Yarınız atlarından yere insin, geri kalanlarınız da öylece dursun.» Adamları onun dediklerine uymuş ve Ma'kil'in adamlarını bir anda sıkıştırarak neredeyse yok olmakla karşı karşıya getirmişlerdi.

Çarpışmaların tam bu noktasında Ebû er-Revâğ birden adamlarıyla çıkıp gelmişti. Onun buraya dönmesinin sebebi şu idi: Medâin ile Sâbât arasındaki sahrada Haricîleri bekleyip dururken geciktiklerini görüp haklarında bilgi edinmek üzere adamlarını gönderdiğinde bunlar köprünün yıkılmış olduğunu görmüşler ve kendilerinden korkup böyle davrandıklarını zannederek buna sevinmişlerdi. Ebû er-Revâğ'ın adamları köprünün bu şekilde yıkıldığını görünce ona gelip durumu anlatmış ve Haricîlerin gelmediklerini, kendilerinden korktuklarından dolayı köprüyü yıkıp gittiklerini söylemişler, bunun üzerine de Ebû er-Revâğ onlara şöyle demişti: «Vallahi onlar bu köprüyü sırf bir tuzak olsun diye yıkmışlardır. Onlar Ma'kil'in atlılarını benim yanımda görünce birden sizden evvel Ma'kil üzerine saldırmak üzere ona doğru gitmişlerdir. Onların köprüyü yıkıp gitmelerinin sebebi sizi kendilerine ulaşabilmek uğrunda uğraştırmak ve geciktirmektir. Haydi eğer kurtuluşa ermek istiyorsanız onları takip etmeğe çalışalım.» Sonra oradaki köy halkına hemen köprüyü tekrar kurmalarını emretmiş ve nehri aşarak Haricileri takip etmeğe devam etmişti. Yola koyulduğunda Ma'kil'in ilk hezimete uğrayan adamlarından bir grup ile karşılaşmış ve: «Bana doğru geliniz.» diye seslendiğinde onlar gelip Ma'kil'i Haricîlerle çarpışırken bırakıp kaçtıklarını anlatmışlar, Ma'kil'in Haricîlere karşı koyamayacağını ve öldürülebileceğini tahmin ettiklerini de ilâve etmişlerdi. Bunun üzerine Ebû er-Revâğ derhal oraya doğru gitmek için sür'atle davranarak yanındakilerle ve bu kaçanlarla birlikte at koşturmağa başlamıştı. Çarpışmaların olduğu yere vardığında Ma'kil'in sancağının hâlâ dikili olduğunu ve savaşın sürdüğünü görüp birden yanındakilerle birlikte Haricîler üzerine hücum etmiş ve onları hep birlikte çok kısa bir müddet içinde geri püskürtmüşlerdi. Ebû er-Revâğ, Ma'kil'in yanına vararak onun en ileri safta çarpıştığını ve adamlarını savaşa teşvik ettiklerini görmüş, hep birlikte Haricîlerin üzerine şiddetle çarpışmalara girişmişlerdi. Bu sırada Müstevrid ve adamları atlarından inmişler, Ma'kil de yine aynı şekilde adamlarıyla birlikte atlarından inmiş ve uzun müddet yerde kılıçlarla çarpışmışlardı.

Çarpışmaların bu şekilde şiddetle devam ettiği bir sırada Müstevrid Ma'kil'e seslenerek onu teke tek dövüşmeğe davet etmişti. Ma'kil de ona karşı meydana atılınca adamları onu engellemek istemiş, ancak Ma'kil bunu reddederek ortaya atılmıştı. Ma'kil'in elinde kılıcı vardı, Müstevrid'in elinde ise mızrak bulunuyordu. Bundan dolayı Ma'kil'in adamları ona: «Sen de mızrağını al.» diye seslenmişler, ancak Ma'kil aldırış etmemiş ve Müstevrid'in üzerine doğru yürümüştü. O anda Müstevrid elindeki mızrağı Ma'kil'e doğru fırlatınca mızrağın ucu Ma'kil'in sırtından çıkmıştı. Fakat Ma'kil göğsüne saplanıp sırtından çıkan mızrakla birlikte Müstevrid'in üzerine atılmış ve kılıcıyla vurarak onu yere yıkmış, kanları birbirine bulaşmış ve her ikisi de oldukları yerde ölüvermişlerdi.

Ma'kil adamlarına: «Ben ölürsem emiriniz Amr b. Muhriz b. Şihâb et-Temimî'dir.» demişti. Gerçekten Ma'kil öldürülünce Amr sancağı eline alarak yanındaki müslümanlarla birlikte Haricîlerin üzerine hücum edip çarpışmağa girişmiş ve onları tamamen kılıçtan geçirmişlerdi. Bu son hamlede Haricîlerden beş veya altı kişi kurtulabilmişti. İbn el-Kelbî'nin ifadesine göre Müstevrid Temîm kabilesinin Riyâhoğulları kolundan idi. O bu görüşünü şâir Cerîr'in bu olayı anlatan bir şiirinden çıkarmaktadır.

Abdurrahman'ın Sicistân'a Geri Dönüşü

Bu yıl içinde Abdullah b. Âmir, Abdurrahman b. Semura'yı Sicistân'a vali olarak tayin etmişti. Abdurrahman Sicistân'a varmış ve buranın emniyet görevliliğine Abbâd b. el-Husayn el-Habatî'yi getirmişti. Yanında da Amr b. Ubeydullah b. Ma'mer ve onun gibi eşraftan kimseler bulunuyordu. Abdurrahman bu bölgede halkı kâfir olan şehirlere akınlar yapar ve her gittiği şehri fethederdi. Tâ Kâbil'e kadar varıp burayı aylarca muhasara etmiş ve şehri almak için surlarının etrafına mancınıklar koymuş ve nihayet surlarda büyük bir gedik açmıştı. Abbâd b. el-Husayn o gece müşriklerle çarpışmağa koyulmuş, sabah oluncaya kadar şehir halkı surda açılan bu gediği kapatamamış, ertesi gün olunca onlar da şehirlerinden çıkarak müslümanlarla çarpışmağa girişmişler ve müslümanlar onları hezimete uğratarak şehre kılıç zoruyla girmişlerdi. Arkasından Abdurrahman Bust şehrine vararak burayı da kılıç zoruyla almış, oradan Zerân'a varmış, şehir halkı kaçınca burayı da ele geçirmişti. Daha sonra Huşşek şehrine varıp buranın halkıyla barış imzalamıştı. Oradan da Ruhhac'a varmış, buranın

halkıyla çarpışmalara girişmiş, onlara karşı zafer elde ederek şehri fethetmişti. Bundan sonra Zabulistân, yani Gazne'ye vararak halkıyla çarpışmalara girişmişti. Barış anlaşmasını bozdukları için bunlarla savaşmış ve şehri tekrar fethetmişti. Arkasından yine ahitlerini bozmuş olan Kâbil'e doğru yol alıp orayı da fethetmişti.

Kuzey Hind Gazvesi

Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Sevvâr el-Abdî'yi Hind sınırlarına tayin etmişti. Başka bir rivâyete göre ise Abdullah b. Sevvâr Muâviye tarafından buralara gönderilmişti. İbn Sevvâr Kıykânlara karşı bir sefer düzenleyerek bir çok ganimetler ele geçirmişti. Bu seferinden sonra geriye dönen Abdullah b. Sevvâr Muâviye'ye varmış ve ona Kıykân atları hediye etmişti. Oradan tekrar Kıykân cephesine geri dönüp de onlara karşı savaştığından Kıykânlar Türklerden yardım istemiş ve onu öldürmüşlerdi.

Abdullah b. Sevvâr son derece cömert bir adamdı. Bir gün askerlerinden birisi ateş yakmıştı. O gece yakılan ateşi görünce bunun neden yakıldığını sormuş, ona şöyle denilmişti: «Orada lohusa bir kadın var. Ona un helvası yapılıyor.» Bunun üzerine o da ertesi gece boyunca askerlere yedirilmek üzere un helvası yapılmasını emretmişti.

Abdullah b. Hâzim'in Horasan Valiliğine Tayini

Anlatıldığına göre bu yıl içinde Abdullah b. Âmir, Kays b. Heysem el-Kaysî el-Sülemî'yi Horasan'dan azledip yerine Abdullah b. Hâzim'i tayin etmişti. Bunun sebebi de şöyle anlatılır: Kays Horasan'ın haracını ve gerekli hediyeleri göndermek konusunda gecikmiş idi. Abdullah b. Hâzim de Abdullah b. Âmir'e şöyle demişti: «Beni Horasân'a vali tayin edersen senin bütün işlerini rahatlıkla hallederim.» Bunun üzerine de Abdullah b. Âmir ona Horasân valiliğini vermek üzere bir ahidnâme yazmıştı. Bu haberi işiten Kays b. Heysem İbn Hâzim'den korkarak Horasân'ı terkedip merkeze doğru gelmiş, ancak Abdullah b. Âmir onun böyle sınırları terkedip gelmesine son derece kızıp onu cezalandırarak hapsetmiş ve Horasân üzerine de Yeşkirli bir adamı tayin etmişti. Başka bir rivâyete göre ise Eslem b. Zür'a el-Külâbî'yi ve arkasından da Abdullah b. Hâzim'i Horasân'a göndermişti.

Kays'ın azledilmesi hususunda başka bir rivâyet de kaydedilir. Şöyle ki: «Abdullah b. Hâzim, Abdullah b. Âmir'e şöyle demişti: «Sen Horasân'a Kays gibi zayıf bir adamı tayin etmiş bulunuyorsun. Kays Horasân'da bir savaş yapmak zorunda kalırsa korkarım yanındakilerle birlikte hezimete uğrar, Horasân elden çıkar ve sen de dayılarını rezil etmiş olursun. (Dayıların derken Kays Aylânoğullarını kastediyordu.) Bunun üzerine İbn Âmir: «Peki, bu konuda sen ne düşünüyorsun?» diye sorunca, Abdullah b. Hâzim de: «Bana bir ahidnâme yaz ve bu ahidnâmede şayet Kays Horasan'da düşmanın önünden kaçacak olursa beni onun yerine tayin edeceğini ifade et.» demiş, İbn Âmir de ona bu şekilde bir ahidnâme yazmıştı.

Toharistân tarafından bir ordunun çıkıp geldiği haberinin alınması üzerine Kays, Abdullah b. Hâzim ile istişarede bulunmuş, İbn Hâzim de ona buradan çıkıp gitmesini ve etraftaki illerden askerler toplayıncaya kadar gelmemesini söylemişti. Kays Taberistan'dan bir iki merhalelik bir mesafe ayrıldıktan sonra Abdullah b. Hâzim kendisine verilen ahitnâmeyi çıkarıp müslümanlara göstermiş ve oranın yönetimini eline geçirerek düşmanı hezimete uğratmıştı. Bu haber Kûfe, Basra ve Şâm'a ulaştığında Kays'ın kabilesi ve akrabaları İbn Hâzim'e son derece kızmışlar: «O hem Kays'ı, hem de İbn Âmir'i tuzağa düşürdü.» demişler ve Muâviye'ye şikayette bulunmuşlar. Muâviye onu yanına çağırmış, İbn Hâzim de yaptıklarından dolayı özür dilemişti. Muâviye ise ona: «Kalk ve yarın müslümanlardan özür dile.» demiş, İbn Hâzim de kendi yakın adamlarını toplayarak onlara şöyle seslenmişti: «Müslümanlara hutbe okuyup bu yaptıklarımdan dolayı özür dilemem istendi. Fakat okuyacağım hutbede haklı olarak söyleyeceğim sözler yoktur. Bundan dolayı sizler minberin etrafında toplanan ve söylediklerimi sürekli olarak tasdik edin.» Ertesi gün İbn Hâzim minbere çıkıp Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle demişti: «Hutbeyi mutlaka yerine getirilmesi gereken ve kaçınılması imkânı olmayan bir görev olarak ancak bir devlet başkanı ve bir de ahmak ve işkembeden atan birisi okur. Ben ise bu iki vasfa da sahip değilim. Beni tanıyanlar çok iyi bilir ki ben fırsatları sürekli iyi kollayabilen ve tehlikeler anında hemen bunlara karşı koyabilen, ordular sevkedip savaşabilen bir kimsevim. Beni bu hususta tanıyanlar Allah rızası için tasdik etsinler.» Bunun üzerine minberin etrafında toplanmış olan adamları onu tasdik ederler. «Ey müminlerin emîri! Allah rızası için senin de bu konuda bildiklerini söylemeni istiyorum.» der, Muâviye de ona: «Doğru söyledin.» diye karşılık verir.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl Hacc emirliğini Medine valisi olan Mervân b. el-Hakem yerine getirmişti. O sırada Mekke valisi de Hâlid b. el-Âs b. Hişâm, Kûfe valisi Muğîre, Basra valisi de Abdullah b. Âmir idi.

Kitap ehlinin ileri gelen âlimlerinden olup Rasûlullah (s.)'a yakın sahabiliğiyle meşhur olan ve yine Hz. Peygamber'in cennete gireceğine şehadet ettiği Abdullah b. Selâm bu yılda vefat etmişti.

H. 44. (M. 664-665) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde müslümanlar Abdurrahman b. Hâlid b. el-Velid ile birlikte Bizans'a doğru gazaya çıkmış ve Rum illerine girip kışı orada geçirmişlerdi. Diğer taraftan Busr b. Ebî Ertât denizde bir sefere çıkmıştı.

Abdullah b. Âmir'in Basra Valiliğinden Azledilmesi

Bu yıl içinde Abdullah b. Âmir Basra valiliğinden azledilmişti. Bunun sebebi ise şöyle anlatılır: Abdullah b. Âmir son derece yumuşak huylu, cömert ve halim-selim bir insan idi. Sefih ve kargaşalık çıkaran kimselere karşı pek tedbirli davranmıyordu. Bundan dolayı Basra'da onun valiliği sırasında bir hayli karışıklık çıkmış ve kargaşa meydana gelmişti. Bu durumu Ziyâd'a arzettiğinde Ziyâd ona: «Kılıcı kınından çek.» diye tavsiyede bulunmuş, o ise şöyle demişti: «Ben bizzat sebep olduğum bir fesat ile onları ıslâh etmek istemiyorum.» Bunun arkasından İbn Âmir Basra'dan Muâviye'ye bir hey'et göndermiş, giden heyet Muâviye'nin yanında Kûfe'den gelmiş bir hey'etle karşılaşmıştı. Kûfe'den gelen bu heyetin içinde İbn el-Kevvâ diye bilinen Abdullah b. Ebî Evfâ el-Yeşkerî adında birisi bulunuyordu. Muâviye bu heyetlere Irak'ın durumunu ve özellikle Basra'yı sormuş, İbn el-Kevvâ' şöyle konuşmuştu: «Ey Müminlerin emiri! Basra halkını onların içinden çıkan kötü kimseler yiyip bitirmiş, kendi otoriteleri de sarsılmıştır.» Bu sözleriyle Abdullah b. Âmir'in acizliğini ve zayıflığını söz konusu etmiş. Muâviye de ona şöyle karşılık vermişti: «Sen Basra halkından söz edip onları kötüleyip duruyorsun, ama onlar da şurada karşında duruyorlar.»

Bu heyet Basra'ya geri geldiğinde bu konuşmaları İbn Âmir'e haber vermiş, o da bir hayli kızmış ve onlara: «Irak halkından İbn el-Kevvâ'a en çok düşman olan birini tanıyor musunuz?» diye sormuştu: «Onun en büyük düşmanı Abdullah b. Ebî Şeyh el-Yeşkerî'dir.» demeleri üzerine Abdullah b. Âmir de çıkıp bu adamı Horasan'a vali olarak göndermişti. İbn el-Kevvâ' bunları işitince şöyle

der: «Şu tavuğun oğlu (bununla İbn Âmir'i kasteder) benim hakkımda pek iyi bir bilgiye sahip değildir. O Abdullah b. Ebî Şeyh'i Horasân'a tayin etmekle bana bir kötülük yapacağını zannetmiştir. Ümit ederdim ki bana karşı düşmanlık besleyen bütün Yeşkerîlileri çeşitli yerlere tayin etsin.»

Abdullah b. Âmir'in Horasân'a tayin ettiği adamın Tufeyl b. Avf el-Yeşkerî olduğu da rivâyet edilir.

Muâviye Basra'nın durumunu öğrenince Abdullah b. Âmir'e haber gönderip kendisini ziyarete gelmesini ister. Ziyarete gelen İbn Âmir'i Muâviye tekrar geri gönderir. İbn Âmir Muâviye ile vedâlaşırken ona şöyle der: «Senden üç şey isteyeceğim. Bana: «Bunları sana verdim.» de. Muâviye de: «Evet istediklerini sana verdim, ben Ümmü Hakîm'in oğluyum!» diye karşılık verir. Bunun üzerine aralarında şöyle bir konuşma olur:

İbn Âmir: «Bana görevimi geri verecek ve kızmayacaksın.»
Muâviye: «Tamam, bu dediğini zaten yapacaktım.»
İbn Âmir: «Arafat'taki malını, mülkünü bağışlamanı istiyorum.»
Muâviye: «Peki, onları da sana verdim.»
İbn Âmir: «Mekke'deki evlerini bana vermeni istiyorum.»
Muâviye: «Peki, onları da sana verdim.»

İbn Âmir: «İşte bu yaptıklarınla akrabanı gözetmiş oldun. Ey Müminlerin emîri! Ben senden üç şey daha isteyeceğim ve onları da bana vereceğine söz ver.»

Muâviye: «Evet ben Hind'in oğluyum, sana söz veriyorum.»
İbn Âmir: «Arafat'taki malımı bana vermeni istiyorum.»
Muâviye: «Tamam, onu sana verdim.»
İbn Âmir: «Benim tayin ettiğim valileri hiç hesaba çekmeyecek ve yaptığım uygulamaları izleyip durmayacaksın.»
Muâviye: «Peki bu dediklerini de yerine getirdim.»
İbn Âmir: «Bana kızın Hind'i nikâhlayacaksın.»
Muâviye: «Peki onu da sana verdim.»

Anlatıldığına göre Muâviye ona şöyle demişti: «Yaptıklarından dolayı seni hesaba çekip gerektiğinde hakkında cezâ uygulamamı ve sonra görevine göndermemi mi, yoksa görevinden azledip de bazı mükâfatlar vermemi mi istersin? Bunlardan birini seç.» İbn Âmir azledilmeyi tercih edip kendisine hak ettiklerini de vermesini ister. Bunun üzerine de Muâviye İbn Âmir'i Basradan azledip yerine el-Hâris b. Abdullah el-Ezdî'yi tayin eder.

Muâviye'nin Ziyâd'ı Kendisine İlhak Etmesi

Bu yıl içinde Muâviye Ziyâd b. Sümeyye'yi kendisine ilhak etmişti. Bazı tarihçiler bu olayın şöyle cereyân ettiğini kaydederler: Ziyâd Muâviye'nin yanına vardığında onunla birlikte Abdi Kays oğullarından bir adam bulunmaktadır. Bu adam Ziyâd'a: «İbn Âmir'in yanına varıp onunla görüşmek istiyorum. Buna müsaade eder misin?» diye sorar. Ziyâd da: «Eğer aranızda geçecek konuşmaları bana anlatırsan buna müsaade ederim.» diye cevap verir. Adam «Olur.» der ve Ziyâd İbn Âmir'in yanına gitmesine izin verir. İbn Âmir bu adama şöyle der: «Haydi, haydi! Sümeyye'nin oğlu benim yaptığım uygulamalara karşı çıkıyor ve görevlilerimi de kötüleyip duruyor. Ben Kureyş'ten öyle adamlar götürdüm ki Ebû Süfyân'ın Sümeyye'yi aslâ görmediğine yemin etmelerini sağlayabilirim.»

Adam geri döndüğünde Ziyâd aralarında geçen konuşmaları ona sorar, fakat o Ziyâd'a bir şey anlatmak istemez. Ancak Ziyâd'ın ısrarları üzerine aralarında geçen konuşmaları ona aktarır. Bunun üzerine de Ziyâd durumu ve aralarında geçen bu konuşmaları Muâviye'ye bildirir. Muâviye kapıcısına şöyle der: «Eğer İbn Âmir gelecek olursa atının yüzüne vur ve onu şehrin en dış kapılarına kadar kovala, gitsin.» Gerçekten İbn Âmir geldiğinde Muâviye'nin kapıcısı onu geriye kovmuştu. Bu durumla karşılaşan İbn Âmir Muâviye'nin oğlu Yezîd'e varıp şikayette bulunmuş ve Yezîd İbn Âmir'le birlikte gelip onu Muâviye'nin yanına sokmuştu. Muâviye İbn Âmir'i gördüğünde hemen kalkıp içeriye girmiş ve ona iltifat etmemişti. Yezîd bunun üzerine İbn Âmir'e: «Otur, burada oturabildiğin kadar.» demiş, İbn Âmir'in böyle oturup durduğunu gören Muâviye de çıkıp ona şöyle seslenmişti: «Ey Âmir'in oğlu! Sen Ziyâd hakkında bazı şeyler söylemişsin. Gerçekten bu sözleri sen mi söyledin? Araplar çok iyi bilir ki ben câhiliye döneminde bir hayli üstün ve şerefli bir kimse idim. İslâm'a girince İslâm benim bu izzet ve şerefimi daha da artırdı. Ancak ben Ziyâd ile adamlarımı çoğaltmak istemediğim gibi şerefimi de onunla arttırmak istiyor değilim. Ne var ki Ziyâd'ın bir hakkı olduğunu öğrendim ve onun bu hakkını korumak istedim.» İbn Âmir onun bu sözlerine: «Ey Müminlerin emîri! Biz Ziyâd'ın dediğine bakalım, acaba o ne der?» diye karşılık vermiş, Muâviye: «Şimdi sen ne istiyorsun, asıl ona bakalım.» deyince de kalkıp Ziyâd'ın yanına gitmiş ve onu razı etmişti.

Ziyâd Kûfe'ye vardığında Kûfelilere: «Ben sizin yararınız için bir işi sizden istemeye geldim.» demiş, onlar: «Ne istiyorsun?» diye

sorduklarında: «Benim nesebimi Muâviye'ye ilhak etmenizi istiyorum.» diye karşılık vermiş, onların: «Eğer yalan yere bir şahitlikle olacaksa aslâ yapamayız.» demeleri üzerine de kalkıp Basra'ya gitmiş, orada bir adam kendisini Muâviye'ye ilhak etmek üzere şahitlik yapmıştı.

Bütün bu anlattıklarımız Muâviye'nin Ziyâd'ı kendi nesebine bağlaması konusunda Ebû Ca'fer et-Taberî'nin naklettiklerinden ibarettir. Ancak Taberî işin asıl gerçek yönünü zikretmiş değildir. Onun bu anlattıkları Ziyâd'ın Muâviye'ye ilhak edilmesinden sonra meydana gelmiş bir hikâyeyi nakletmekten ibarettir. Ben ise burada İslâm tarihinde aslâ ihmâl edilmemesi gereken işlerden birisi olan bu ilhak meselesinin asıl sebeplerini ve gerçek yönünü zikretmeye çalışacağım.

Sümeyye İran'da Kesker'e bağlı Zendeverd Dihkânı'nın bir cariyesi idi. Bu Dihkân bir ara hastalanınca Sakîf kabilesine mensup meşhur tabip el-Hâris b. Kelede'yi tedavi için yanına çağırmıştı. el-Hâris Dihkân'ı tedavi edip iyileştirmiş ve bundan dolayı Dihkân el-Hâris'e hediye olarak Sümeyye'yi vermişti. Sümeyye el-Hâris'e ismi Nüfey' olan Ebû Bekre adında bir çocuk doğurur. Ancak el-Hâris bu çocuğa pek sevinmez. Arkasından Nâfi' adında bir oğul daha doğurur. Ancak bununla da pek gözü aydın olmaz. Rasûlullah (s.)'ın Tâif'i muhasarası sırasında Sümeyye'nin bu çocuklarından olan Ebû Bekre gelip Rasûlullah'a katılmış, müslüman olmuştu. Bunun üzerine babası el-Hâris diğer oğlu Nâfi'e yakınlık duyup: «Benim oğlum sensin» der. Ancak daha sonra el-Hâris Sümeyye'yi aslen Rum olan Ubeyd adındaki bir kölesiyle evlendirmiş ve ondan Ziyâd doğmuştu.

Başka bir kavle göre ise Ebû Süfyân b. Harb cahiliye döneminde Tâif'e yaptığı bir seyahat sırasında Ebû Meryem es-Selûlî adındaki bir meyhaneciye misafir olur. Bu Ebû Meryem es-Selûlî daha sonra müslüman olup Rasûlullah (s.)'ın ashâbı arasına katılmış idi. Ebû Süfyân bu ziyareti sırasında Ebû Meryem'e: «Ey Ebû Meryem: Ben bir kadınla yatmayı arzu ediyorum. Bana şöyle iyi birini bul.» demiş. Ebû Meryem de ona: «Sümeyye'ye ne dersin?» diye sorunca, Ebû Süfyan da: «Olur, onu getir. O sarkık memelerine, koltuk altlarının ve kasıklarının pis pis kokmasına rağmen getir.» diye karşılık vermiş, o da Sümeyye'yi getirmişti. Ebû Süfyan onunla yatmış ve Sümeyye ondan hamile kalmıştı. Onun bu hamileliği sonunda, Hicretin birinci yılında Ziyâd dünyaya gelmişti. Ziyâd büyüyüp de delikanlılık çağına gelince Ebû Mûsa el-Eş'ari Basra valiliği sırasında onu katip edinmiş, daha sonra da Hz. Ömer

b. el-Hattâb Ziyâd'ı gayet beğenip onu memnun olacağı görevlere getirmişti. Bir gün gittiği bu görevlerinden Hz. Ömer'in yanına dönen Ziyâd muhâcir ve ensârın da hazır bulunduğu bir yerde gayet mükemmel bir hitabda bulunmuştu. Onun bu güzel konuşması üzerine Amr b. el-Âs şöyle demişti: «Vallahi eğer bu çocuğun babası Kureyş'den olsaydı bütün Arapları önüne katar, onları yönetirdi.» O sırada orada bulunan ve Amr'ın bu sözünü duyan Ebû Süfyân da: «Vallahi, ben onun babasını ve onu annesinin rahmine koyanı iyi biliyorum.» şeklinde konuşmuş, Hz. Ali ise: «Sus ey Ebû Süfyân! Sen çok iyi biliyorsun ki eğer Ömer senin bu sözlerini işitecek olursa sana zina haddi uygulama hususunda hiç de tereddüt etmez.» demiş ve Ebû Süfyân'ı ikaz etmişti.

Hz. Ali hilâfete geçince Ziyâd'ı Fars illerine vali tayin etmişti. Ziyâd bütün buraları hâkimiyeti altına geçirip kalelerini gayet mükemmel şekilde korumuş, ancak onun bu faaliyetlerini işiten Muâviye'nin canı sıkılıp, Ziyâd'a bir mektup yazarak tehdit etmiş ve babasının Ebû Süfyan olduğunu hatırlatıp durmuştu. Mektubu okuyan Ziyâd müslümanların huzuruna çıkıp şöyle konuşmuştu: «Hayretler doğrusu! Şu ciğerleri çiğneyen kadının oğluna ve nifakın başına hayret ediyorum. Beni tehdit edip duruyor, üzerime geleceğini söylüyor. Halbuki benimle onun arasında Rasûlullah (s.)'ın amcasının oğulları, muhâcirlerle ensâr vardır. Ama vallahi, eğer onunla karşı karşıya gelmem hususunda bana izin verilecek olursa beni karşısında son derece heybetli, gayet sert, haşin ve kılıçla kelle uçuran birisi olarak görecek.»

Bu durumlar Hz. Ali'ye ulaşınca Ziyâd'a bir mektup yazarak şöyle demişti: «Ben seni aslâ onun akrabası olduğundan dolayı oraya tayin etmedim. Ebû Süfyân'ın ağzından kaçırdığı ve boş olan bu sözden dolayı sen ne ondan miras alabilirsin, ne de alacağın bu miras sana helâl olur. Seni onun nesebine ilhak etmek de caiz değildir. Muâviye önünden arkasından girip, sağından solundan kuşatarak insanı kandırmağa çalışır. Ondan kendini sakın ve korumağa çalış,vesselâm.»

Hz. Ali şehit edildikten sonra Muâviye ile Ziyâd arasında meydana gelen barış ile ilgili daha evvel bilgi vermiştik. Ziyâd, Maskala b. Hubeyre eş-Şeybânî ile anlaşarak ona yirmi bin dirhem vermiş, Muâviye'ye gidip şöyle söylemesini istemişti. Ziyâd Fars illerinin karasını da, denizini de vevip bitirdi. Seninle de iki bin dirhem üzerinde anlaşma yaptı. Vallahi bu söylenenlerin doğru olduğuna inanıyorum.» Sonra da: «Eğer sana neler söyleniyor diye soracak

olursa ona de ki: "Ziyâd'ın Ebû Süfyân'ın oğlu olduğu söyleniyor." Maskala b. Hubeyre gidip kendisine söylenenleri aynen Muâviye'ye söylemiş, Muâviye'nin de Ziyâd'ı kendisine meylettirmek istediğini görmüş, bu şekilde Muâviye'nin Ziyâd'ı ilhak etmesi hususunda yakınlaşmanın daha çok artmasını sağlamıştı. Her ikisi bu konuda anlaşarak Ziyâd'a şahitlik edecek kimselerin çağrılmasına karar vermişlerdi. Bu çağırılanlar arasında Ebû Meryem es-Selûlî de bulunuyordu. Muâviye ona sormuştu: «Ey Ebû Meryem! Bu konuda nasıl bir şahitlik edersin?» Ebû Meryem bu soruya şöyle cevap vermişti: «Bir gün Ebû Süfyân yanıma gelip benden bir kadın istemiş, ben de ona Sümeyye'den başka bir kadın olmadığını bildirmiştim. Ebû Süfyân: «Olsun, pisliğine ve pis kokulu oluşuna rağmen onu getir,» deyince ben de Sümeyye'yi getirdim, onunla yattı. Sümeyye Ebû Süfyan'ın yanından çıktığında topuklarından meni damlıyordu.» Onun bu sözleri üzerine Ziyâd: «Yavaş ol ey Ebâ Meryem! Biz seni buraya şahit olarak çağırdık, hakaret etmek için buraya gelmedin.» diye çıkışmıştı.

Nihayet Muâviye Ziyâd'ı nesebine ilhak etti. Onun Ziyâd'ı bu şekilde kendisine ilhak etmesi İslâm şerîatinin hükümlerinin alenî olarak ilk defa çiğnenmiş olduğu bir hadise idi; çünkü Rasûlullah (s.) bir çocuk için kimin yatağında doğmuşsa onun nesebine bağlı olduğu hükmünü getirmiş ve zina edenin de recmedilmesini emretmişti.

Ziyâd Hz. Âişe'ye bir mektup yazıp ona: «Ziyâd b. Ebî Süfyân'dan...» diye hitapta bulunmuş ve delil olarak kullanması için Hz. Âişe'nin kendisine «Ziyâd b. Ebî Süfyân'a...» şeklinde bir mektup yazmasını beklemişti. Hz. Âişe ise ona bir mektup yazıp: «Müminlerin annesi Âişe'den oğlu Ziyâd'a...» şeklinde hitap etmişti.

Muâviye'nin Ziyâd'ı ilhak etmesi müslümanların hepsini bir hayli üzmüş ve özellikle bu Ümeyyeoğullarına çok ağır gelmişti. Bu konuda sözün uzamasına yol açıp kitabı kabartacak bir sürü hikâyeler anlatılır. Bundan dolayı biz onları burada zikretmedik.

Muâviye'nin mazur olduğunu göstermek isteyenler şöyle demişlerdi: Muâviye Ziyâd'ı cahiliye döneminde bir sürü nikâhtan birine dayanarak ilhak etmiştir. Cahiliye dönemindeki bu bir sürü nikâh çeşitlerini burada zikretmeğe gerek yoktur. Bunlardan biri şu idi: Bir sürü adam bir fahişe ile yatar ve bu kötü kadın bir çocuk doğurduğunda kendisiyle birleşmiş olan erkeklerden istediği birisine çocuğu ilhak edip onu baba olarak ilân ederdi. Ancak İslâm geldiğinde bu çeşit nikâhı haram kılmıştı. Bundan dolayı da Muâviye o cahiliye dönemindeki nikâhlardan her hangi birisiyle bir babaya

nispet edilen bir çocuğun onun oğlu olduğunu kararlaştırmış ve bu nikâh çeşitleri arasında bir fark görmemişti. Muâviye bunun caiz olduğu hususunda yanılmış, cahiliyenin kabul ettiği nikâh ile İslâm'ın kabul ettiği nikâh arasında bir fark gözetmemişti. Bu ise bütün müslümanların ittifak ile reddettiği bir nikâhtır. Aynı şekilde her hangi bir hususta buna benzer bir ilhak kesinlikle vaki olmuş değildir. Bundan dolayı da Muâviye'nin elinde bu hususta hiç bir delil yoktur.

Anlatıldığına göre Ziyâd b. Ebîh, Muâviye'nin kendisini ilhak etmesinden sonra hacca gitmek istemiş, onun hacca gitmek istediğini kardeşi Ebû Bekre işitmişti. Ebû Bekre Muğîre b. Şu'be'nin şehadet etme konusunda Ziyâd'ın farklı davranmasından beri ona dargındı. Ziyâd'ın hacca gitmek istediğini duyması üzerine onun evine gelmiş ve oğullarından birine şöyle demişti: «Yavrum! Babanın hacca gitmek istediğini duydum. Ona söyle, Medîne'ye vardığında mutlaka Rasûlullah (s.)'ın zevcesi ve Ebû Süfyân'ın kızı olan Ümmü Habîbe'yi ziyaret etmek isteyecektir. Eğer Ümmü Habîbe bu ziyaret için izin verirse bu Rasûlullah (s.)'a karşı yapılabilecek en büyük saygısızlık olacaktır. Görüşmeyi kabul etmezse dünyada en büyük rezalet ve düşmanları için de sevinç kaynağı olacaktır.» Onun bu sözleri üzerine Ziyâd haccetmekten vaz geçip ona: «Allah senden razı olsun, nasihatların en büyüğünü yaptın!» demişti.

Mühellcb'in Sind İllerine (Kuzey Hindistan'a) Gazası

Bu yıl içinde Mühelleb b. Ebî Süfra Sind illerinin sınırlarına varıp Benne ve Ahvâz'a kadar ulaşmış idi. Bu iki şehir Mültân ve Kabil arasında bulunuyordu. Mühelleb düşman ile karşılaşmış ve onlarla çarpışmıştı. Ayrıca Mühelleb el-Kikân illerinde Türklerden 18 atlıya rast gelip onlarla çarpışmış ve hepsini öldürmüştü. Mühelleb bunun üzerine şöyle demişti: «Bu adamlar bizden daha iyi kılıç kullanacak değillerdir.» Bu sefer sırasında atları boğazlamışlardı. Müslümanlardan ilk defa bu şekilde at boğazlayan bunlar olmuştu.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl hacc emirliğini Muâviye yapmıştı. Yine bu yıl içinde Mervân b. Hakem Medîne'de bir köşk yaptırmıştı. Medîne'de ilk defa köşk yaptıran kendisi idi. Şâm'da da ilk defa bir Haricînin kendisine saldırması üzerine köşk yaptıran Muâviye olmuştu. Bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın zevcelerinden Ümmü Habîbe binti Ebî Süfyân vefat etmişti. Yine bu yıl içinde sahabîlerden, Basralı ve Adiyy er-Ribâb kabilesinden olan Rifâaa el-Adevî öldürülmüştü.

H. 45. (M. 665-666) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Muâviye İbn Âmir'i görevinden azlettikten sonra onun yerine el-Hâris b. Abdullah el-Ezdî'yi Basra valiliğine tayin etmişti. el-Hâris Şâm ehlinden idi. Basra'ya vali tayin edildikten sonra emniyet kuvvetlerinin başına Abdullah b. Amr es-Sekafî'yi getirmişti. el-Hâris Basra valiliğini dört ay kadar deruhte ettikten sonra yerine Ziyâd b. Ebîh tayin edilmişti.

Ziyâd b. Ebîh'in Basra Valiliği

Ziyâd b. Ebîh Kûfe'ye gelip vali tayin edilmeyi beklemeğe koyulmuştu. Ziyâd'ın Kûfe valiliğini bekleyip durduğu Muğîre b. Şu'be'ye iletilince, Muğîre hemen Muâviye'nin yanına varıp istifa etmiş ve Kaysoğulları arasında olmak gayesiyle Karkîsiye'de kendisine evler vermesini ve görevden almasını istemişti. Muâviye onun bu tutumundan korkuya düşerek: «Görevine dönmen gerekir.» demiş, ancak Muğîre bunu kabul etmeyince Muâviye onu bazı hususlarda itham ederek tekrar Kûfe'deki görevine göndermişti. Bunun üzerine Muğîre b. Şu'be geceleyin Kûfe'ye varıp Ziyâd'a haber göndererek şehri terketmesini istemişti.

Başka bir rivâyette ise şöyle anlatılır: Muğîre Şâm'a gitmiş, ancak Muâviye Ziyâd'a haber göndererek Kûfe'den çıkıp Basra'ya gitmesini emretmişti. Basra'ya giden Ziyâd'a Basra, Horasân, Sicistân valiliğinin yanı sıra Hind, Bahreyn ve Ummân'ın yönetimi verilir. Ziyâd H. 45. yılın rebiülahir ayının sonlarında Basra'ya vardığında her türlü kötülüğün başını alıp gittiği biliniyordu. Bundan dolayı Ziyâd onlara meşhur ve son derece sert hutbesini okumuş, fakat Handele ile başlamamıştı. Başka bir rivayette onun Allah'a hamdederek başladığı da kaydedilir. Ziyâd, hutbesinde şöyle demişti:

«Bize verdiği ihsanlardan dolayı Allah'a sonsuz şükürler olsun. Bu nimetlerini artırmasını ondan dileriz. Allah'ım, bize bol nimetler verdiğin gibi bu nimetlere şükretmeyi de ilham et! O kapkara cahiliyet, kara dalâlet sahipleri için ateş yakan ve onlar üzerinde

ateşinin etkisini sürdüren sabahlar... Siz akılsızlarınızın işleyip uysallarınızın ses çıkarmadığı, küçüklerinizin görerek büyüdüğü, büyüklerinizin ise sakınmadığı o kadar büyük işler vardır ki sanki sizler Allah'ın Rasûlünü işitmemiş ve kitabını okumamış gibisiniz. Yüce Allah'ın sonsuz zaman içinde kendisine itaat edenlere ne gibi nimetler, isyankârlara ise nasıl azaplar hazırladığını bilmiyor gibisiniz. Sizler dünyanın, gözünü görmez hale soktuğu, şehvetlerin işitme duygusunu körelttiği, sonsuz olana geçici dünyayı tercih eden kimseler gibi mi olmak istiyorsunuz? Sizden önce hiç kimsenin yapmadığı bir bid'ati İslâm'da ilk olarak çıkardığınızı hatırlamıyorsunuz. Herkesin gözü önünde ve günün ortasında sayısı hiç de az olmayan bu kötülük yuvaları ve hakları gasbedilmiş bu güçsüz kadıncağızlar nasıl oldu da ortaya çıktı? Aranızda gece karanlığında çevrilen entrikaları ve gündüzleyin yapılan talan ve baskınları önleyecek kimseler yok muydu? Akrabalık bağlarını her şeyin üzerine çıkardınız, dini hayatınızdan uzaklaştırıp olmayacak mazeretlere baş vurdunuz. Çapulcu ve hırsızlara acıyorsunuz. Her biriniz hiç bir cezadan çekinmeyen, nereye varacağım korkusunu taşımayan bir akılsız ve günahkâr yakınını himaye ediyor. Halîm kimseler olmadığınız gibi kötü kimselerin de peşine takılmışsınız. Bu kötü kimseleri korumağa kalkışmanız onların önce İslâm'ın haram kıldığı yasakları çiğnemesine, sonra da sizin görmeyeceğiniz yerlerde şüphe çukurlarında tünemelerine sebep olmuştur. Bu kötülük yuvalarını yerle bir etmedikçe yemek içmek bana haram olsun. Ben bu işin ilk zamanlar baş vurulan yoldan başka bir yolla ıslâh edilemeyeceğini görüyorum: Zaaf göstermeden yumuşakça davranmak, zorbalık ve şiddet kullanmadan sertçe tavır takınmak... Allah'a yemin ederim ki dostu dostunun, mukimi yolcunun, geleni gidenin, sıhhatte olanı hastanın yaptığından o derece sorumlu tutacağım ki sizden biriniz bir başkasını gördüğünde: «Saîd helâk oldu, hiç olmazsa Sa'd'ı kurtarınız.» diyecektir. Böylece kendinizi ancak doğru yola girmekle korursunuz. Minberden söylenen yalan bilinir. Bu söylediklerimde durmadığımı görürseniz bana karşı gelmek hakkınız olur. Sizden biriniz baskına uğrayıp da malını kaybedecek olursa onun malının tazminatı bana ait olsun. Sakın geceleri dolaşmayınız. Şayet bana geceleyin sokakta dolaşırken yakalanıp getirileniniz olursa muhakkak öldürürüm. Bu alışkanlığınızdan vazgeçmeniz için size bir adamım buradan Kûfe'ye gidip gelinceye kadar geçecek müddet kadar mühlet verdim. Sakın cahiliyet devri iddialarıyla karşıma çıktığınızı görmeyeyim. Sizden birinizin böyle bir dava ile ortaya çıktığını işitirsem dilini koparırım.

Sizler daha önce görülmemiş kötü şeyler yapıyorsunuz. Biz de her kötülük için bir ceza biçtik. Kim bir başkasını suda boğarsa biz de onu boğarız, kim bir başkasını ateşte yakarsa onu da aynen yakarız. Kim bir eve girer, hırsızlık ederse kalbini çıkarıp atarım; kim bir kabri eşerse onu oraya diri diri gömerim. Elinizi ve dilinizi tutmağa çalışınız ki benim elimden ve dilimden size bir zarar gelmesin. İttifak ettiğiniz bir hususta ihtilâf çıkaranınız olursa boynunu uçururum. Daha önceden benimle bazıları arasında kin ve düşmanlıklar olabilir. Ben bütün bu kin ve düşmanlıkları kulak ardı edip ayaklar altına aldım. Sizden iyilik sever olanlar bu iyilik severliklerini arttırarak sürdürsünler, kötü olanlarınız varsa onlar da bu kötülüklerini terk etsinler. Her hangi biriniz bana olan kini dolayısıyla verem olup ölse, o bunu açıkça ortaya koymadıkça ben onun gizlisini açmam ve sırrını açığa vurmam. Ancak açığa vuracak olursa, gözünün yaşına bakmam ve nefes de aldırmam. Bu bakımdan durumunuzu bir daha gözden geçirin ve nefsani arzularınıza karşı Hak'tan yardım isteyin. Benim buraya gelişimden dolayı üzülen nice kişiler sevinecek ve gelişime sevinen nice kimseler de üzüleceklerdir.

Ey müslümanlar! Biz sizler için idareci ve himayeci oluverdik. Allah'ın bize ihsan ettiği ganimetlerle de sizi himaye ediyorum. Onun için sevdiğimiz ve istediğimiz hususlarda bize itaat etmekle görevlisiniz. Biz de icra ettiğimiz bu görevlerde adaletle hükmetmekle görevliyiz. O halde bize karşı doğru ve samimi davranmakla adil davranmamızı ve ganimetten hakkınızı vermemizi sağlayınız. Biliniz ki, ben bazı hususlarda göz yumup da ihmalkâr davransam bile üç hususta aslâ ihmalkâr davranmam. Gece yarısı bile olsa bir ihtiyacından dolayı gelip kapımı çalan kimseyi geri çevirmem. Size verilmesi gereken bir rızkın veya ihsanın zamanı geldiğinde onu asla sizden sakınmam; hiçbir askerinizi de düşman ülkesinde yardımsız bırakmam. Bu bakımdan önderleriniz ve yöneticileriniz için Allah'tan salâh isteyiniz. Onlar sizi yetiştiren idarecileriniz, dayanıp bel bağladığınız desteklerinizdirler. Sizler ne zaman salâha ererseniz onlar da salâha ererler. Kalplerinizi onlara düşmanlık duyguları ile doldurmayınız, sonunda kalplerinizde kin artar ve üzüntüleriniz daha uzun sürer, böylece maksadınıza eremezsiniz. Duanızın kabul edilmesi sizin aleyhinize olabilirse de Yüce Allah'ın sizleri birbirinize karşı yardımcı kılmasını dilerim. Sizinle ilgili bir şeyi uyguladığımı gördüğünüzde onu siz de hemen uygulamağa çalışınız. Biliniz ki benim vasıtamla sizden çok kişi yere yıkılacaktır. Hepiniz bunlardan birisi olmamağa dikkat etsin.»

Ziyâd'ın bu hutbesinden sonra Abdullah b. Ehtem ayağa kalkıp: «Ey Emîr! Gerçekten sana hikmetin verildiğini ve hitabet hakimiyetinin bahşedildiğini görüyoruz.» deyince Ziyâd ona şöyle karşılık vermişti: «Yalan söyledin, o senin bahsettiğin Allah'ın peygamberi Hz. Dâvud'dur.» Arkasından el-Ahnef kalkıp: «Ey Emir! Gerçekten güzel şeyler söyledin. Belâdan sonra iyilikten söz etmek, ihsandan sonra da hamdetmek ne kadar güzeldir! Bizler belâlara duçar olmadıkça içinde bulunduğumuz nimetleri bir türlü anlayamayız.» demiş, Ziyâd da: «Doğru söyledin.» diye karşılık vermişti. Bu konuşmalardan sonra Haricîlerden olan Ebu Bilâl Mirdâs b. Udeyye ayağa kalkıp şunları söylemişti: «Yüce Allah bize senin söylediklerinin dışında başka şeyler buyurmuştur. Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: **Ve çok vefalı İbrahim'in Hiç bir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsana kendi çalışmasından başka bir şey de yoktur. Hakikaten çalışması da yakında verilecektir.** (1). Ey Ziyâd! Bize vaatettiklerinden çok daha hayırlısını Cenâb-ı Allah bize vaat etmiştir.» şeklinde konuşmuş, Ziyâd ise ona şöyle karşılık vermişti: «Biz kana batmadan senin ve adamlarının kastettiği husus gerçekleşmez.»

Ziyâd emniyet kuvvetlerinin başına Abdullah b. Hısn'ı tayin ederek haberin Kûfe'ye kadar varıp gelmesini beklemiş ve Basralılara bu müddet içinde mühlet vermişti. Ziyâd yatsı namazını biraz tehir ederek kılar ve sonra birisine Bakara sûresini veya ona benzer bir sûreyi tertil ile okumasını emreder, sonra da bir adamın şehrin bir ucundan öbür ucuna gideceği bir müddet kadar daha beklerdi. Emniyet kuvvetlerine şehre dağılmalarını ve bu saatten sonra yolda gördükleri kimseyi öldürmelerini emretmişti. Gecenin birince emniyet kuvvetleri Ziyâd'a bir bedevîyi getirirler. Ziyâd ona: «Sen yapılan ilânları duymadın mı?» diye sorar, Bedevî: «Hayır, vallahi duymadım. Ben şehre süt getirmiştim. Gece uyku bastırınca bir köşeye çekilip uyumağa mecbur kaldım ve uyuduğum yerde sabahlamayı diledim. Emîrin yaptığı ilândan aslâ haberim yoktur.» diye cevap verir. Ziyad bunun üzerine: «Vallahi doğru söylediğini tahmin ediyorum, fakat öldürülmende bu ümmet için salâh vardır.» diye karşılık verip bu adamın öldürülmesini emretmiş ve adamın da boynu uçurulmuştu.

Saltanat otoritesini ilk defa yerleştiren ve Muâviye'nin hükümdarlığını perçinleyen kişi Ziyâd olmuştur. O kılıcını çekmiş, zan ile bir çok kimseyi muhakeme etmiş ve şüphe üzerine de bazılarını

(1) en-Necm, 53/37-39.

cezalandırmıştır. Böylece insanlar bundan son derece korkar olmuşlardı, ancak bunun sonucunda insanlar birbirlerine karşı kendilerini tamamen güven içinde görüyorlardı. Hatta öyle olmuştu ki, bir kimse her hangi bir şeyini elinden düşürüp kaybettiğinde sahibi gelip onu alıncaya kadar o şey yerinde kalıp dururdu. Hiç kimse artık kapısını içerden kilitlemiyordu. Ziyâd halka yaptığı ihsanları çoğaltmış, Basra'da er-Rızk şehrini kurmuş ve emniyet kuvvetlerini dört bine çıkarmıştı. Ziyâd'a: «Yollar son derece korku vericidir.» denilmiş, o ise şöyle karşılık vermişti: «Ben şehri iyice ıslâh edinceye kadar hiç bir şeye aldırış etmeyeceğim. Eğer bunu başaramayacak olursam başınıza gelecekler çok daha şiddetli ve acı olabilir.» Ziyâd bütün şehri tamamen kontrolu altına alıp da onu iyice ıslâh ettikten sonra diğer işleri de tamamen yoluna koymuştu.

Ziyâd'ın Görevlendirdiği Kimseler

Ziyâd Rasûlulah (s.)'ın ashâbından bir çok kimseyi önemli görevlere getirmiş ve onlardan bir hayli istifade etmişti. Bunlardan İmrân b. Husayn el-Huzâî'yi Basra kadılığına tayin etmişti. Ayrıca Enes b. Mâlik, Abdurrahman b. Semura ve Semura b. Cündeb gibileri de Ziyâd'a yardım edenlerden idiler. İmrân b. Husayn bir müddet sonra Basra kadılığından affedilmesini istemiş ve Ziyâd da onu görevden affetmişti. Yerine Abdullah b. Fudâla el-Leysi'yi, onun da arkasından kardeşi Âsım'ı ve daha sonra da Zurâra b. Evfâ'yı tayin etmişti. Ziyâd, Zurâra b. Evfa'nın kız kardeşi ile evli idi.

Anlatıldığına göre İslâm devletinin valileri arasında harbe'li ve demir asalı görevliler ilk olarak edinen kişi Ziyâd olmuştu. Bunlardan başka beş yüz kadar muhafız edinmişti, bunlar sürekli olarak mescidi korurlardı.

Sonra Ziyâd Horasân'ı dört kısma ayırmıştı. Merv'e Humeyd b. Ahmar'i, Nîsâbûr'a Huleyd b. Abdullah el-Hanefî'yi; Merv er-Rûz, Fâryâb ve Tâlkân üzerine Kays b. Heysem'i; Herât, Badğîs, Bûşenc üzerine Nâfi b. Hâlid et-Tâhî'yi tayin etmişti. Ancak bu sonuncusu olan Nâfi' b. Hâlid'i daha sonra görevinden almıştı. Ziyâd'ın Nâfi'i azletmesinin sebebi olarak şu olay anlatılır: Nâfi' Ziyâd'a ayakları kendisinden olan son derece parlak bir masa gönderir. Ancak Nâfi' bu masayı gönderirken ayaklarından birini alıp yerine altından bir ayak yapmış ve adı Zeyd olan bir kölesi ve hizmetçisi ile Ziyâd'a göndermişti. Bu Zeyd, Nâfi'in bütün işlerini yürütürdü, ancak Ziyâd'ın yanına geldiğinde Nâfi' aleyhinde bir sürü laf etmiş, Ziyâd'ın öfkesini kabartmış ve şöyle demişti: «Nâfi' sana ihanet etti ve bu ma-

sanın ayaklarından birini aldı.» Bunun üzerine Ziyâd Nâfi'i görevinden azlederek hapse atmış ve ondan yüz bin dirhemlik bir tazminat istemişti. Başka bir rivayette ise sekiz yüz binlik bir tazminat aldığı da söylenir. Ancak Ezd kabilesinin ileri gelenlerinden birisinin Nâfi'e şefâat etmesi üzerine onu serbest bırakmıştı.

Ayrıca Ziyâd ashâptan olan el-Hakem b. Amr el-Gıfârî'yi görev başına getirmişti. Ziyâd kapıcısına: «Bana el-Hakem'i çağır.» demişti. Ancak Ziyâd «el-Hakem» derken el-Hakem b. Ebi'l-Âs es-Sakafî'yi istemişti ve onu Horasân'a vali olarak göndermek niyetinde idi. Ancak kapıcısı gidip el-Hakem b. Amr el-Gifârî'yi görmüş ve onu çağırmıştı. Ziyâd onu karşısında gördüğünde: «Ben seni kastetmemiştim, fakat Cenâb-ı Allah bu işi sana nasip kılmıştır.» demiş ve onu Horasân'a vali olarak tayin etmişti. Ayrıca Eslem b. Zür'a el-Kulâbî ve diğer bir takım kimseleri de Horasân'ın haracını ve vergilerini toplamak üzere el-Hakem ile birlikte göndermişti. el-Hakem Toharistân'a bir sefer düzenlemiş ve oradan bir çok ganimetler ele geçirip döndükten sonra vefat etmişti. Vefat etmeden önce yerine Enes b. Ebî Unâs b. Züneym adındaki şahsı vekil olarak bırakmış, fakat Ziyâd onu bu görevinden azledip Huleyd b. Abdullah el-Hanefî'ye bir mektup yazarak yerine onu Horasân'a vali tayin etmişti. Arkasından da er-Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî'yi Basra ve Kûfe'den topladığı elli bin kişilik bir askerî birlik ile Horasan'a göndermişti.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl hacc emirliğini Medîne valisi olan Mervân b. Hakem ifa etmişti. Bu yılda Zeyd b. Sâbit el-Ensârî vefat etmişti, ancak onun H. 55. yılda vefat ettiği de kaydedilir. Yine bu yılda Bedir ashâbından Âsım b. Adiyy el-Ensârî el-Belevî vefat etmişti. Diğer bir rivayette ise Bedir'de bulunmadığını, Rasûlullah (s.)'ın onu Medîne'ye geri gönderdiğini, ancak ganimetlerden ona pay ayırdığını görüyoruz. Âsım b. Adiyy vefat ettiğinde 120 yaşında idi. Yine bu yılda vefat edenlerden birisi Akabe bey'atinde ve Bedir'de bulunmuş olan Seleme b. Selâme b. Vakş el-Ensârî'dir. Medîne'de vefat etmişti ve vefat ettiğinde 70 yaşında idi. Yine bu yılda vefat edenlerden birisi de Bey'atü'r-Rudvân'da bulunmuş olan Sâbit b. Dahhâk b. Halîfe el-Külâbî idi. Ebû Cübeyre b. Dahhâk'ın kardeşi idi.

H. 46. (M. 666-667) YIL OLAYLARI

Bu yılda Mâlik b. Abdullah kışı Bizans bölgesinde geçirmişti. Başka bir rivayette ise Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'in kış seferine çıktığı kaydedilir. Yine başka bir rivayette de Mâlik b. Hubeyre es-Sakafî'nin bu sefere çıktığı ifade edilir. Yine bu yıl içinde Abdurrahman b. Hâlid Bizans topraklarından çıkıp Hıms'a gelmiş ve orada vefat etmişti.

Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'in Vefatı

Abdurrahman'ın ölüm olayı şöyle anlatılır: Babasının Suriye halkı üzerindeki etkisinden dolayı kendisi de bir hayli seviliyordu. Ayrıca Rum illerinde, yani Bizans topraklarında bir hayli seferlere çıkmış olması ve orada elde ettiği bir çok mal ve mülk de değerini artırmış ve Şam halkının gözünde bir hayli etkili bir şahsiyet haline gelmişti. Muâviye onun bu durumundan korkmuş, Hristiyan olan İbn Usâm adındaki birisini görevlendirerek onu öldürmesini istemiş, öldürdüğü takdirde Abdurrahman'ın elindeki bütün haracı ömrü boyunca kendisine tahsis edeceğini ve ayrıca Hıms vilâyetinin vergi toplama memurluğuna da tayin edeceğini vaat etmişti. Bizans topraklarına yapmış olduğu seferden geri dönünce İbn Usâm bazı hizmetçilerinin de yardımı ve katkılarıyla bir şurup içirmiş ve Hıms'ta vefat etmişti. Abdurrahman'ın öldürülmesi üzerine Muâviye, İbn Usâm'a vaat ettiklerini vermişti.

Babasının ölümünden sonra Hâlid b. Abdurrahman b. Hâlid Medîne'ye gelip yerleşmişti. Bir gün Urve b. Zübeyr ile sohbet ederlerken Urve ona İbn Usâm'ın babasını öldürdüğünden söz edince Hâlid b. Abdurrahman hemen oradan kalkıp Hıms'a gitmiş ve İbn Usâm'ı öldürmüştü. Hâlid b. Abdurrahman yakalanıp Muâviye'ye götürüldüğünde Muâviye onu bir kaç gün hapsetmiş, fakat sonra İbn Usâm'ın diyetini ödeterek serbest bırakmıştı. Hâlid b. Abdurrahman Medîne'ye gelip tekrar Urve ile karşılaştığında Urve ona: «İbn Usâm ne yaptı?» diye sorunca Hâlid ona şöyle cevap verir:

«Ben İbn Usâm'ı hallettim, fakat İbn Curmûz ne yaptı?» İbn Curmûz derken Zübeyr'in katilini kastediyordu. Bu sözü işiten Urve susuvermişti.

Sehm ve el-Hatîm'in İsyanları

Bu yıl içinde el-Hatîm diye bilinen Yezîd b. Mâlik el-Bâhilî isyan etmişti. Ayrıca Sehm b. Gâlib el-Huceymî de isyan edenlerdendi. Her ikisi de isyan ettikleri yerlerde hâkimiyeti ellerine geçirmişlerdi. Sehm, Ahvâz'da isyan edip burayı hâkimiyeti altına almış, fakat sonra oradan ayrılıp gizlenmiş ve Ziyâd'dan emân istemişti. Ancak Ziyâd ona eman vermeyip yakalatmış, öldürtmüş ve onu evinin kapısında astırıvermişti.

el-Hatîm'e gelince; Ziyâd onu Bahreyn'e göndermiş, sonra oradan geri çağırmıştı. Ziyâd, Kuteybe b. Müslim'in babası Müslim b. Amr el-Bâhilî'ye: «Onu hallet.» demiş, fakat Müslim bundan kaçınıp şöyle karşılık vermişti: «Eğer evinin dışında bir yerde kalacak olursa sana durumu bildiririm.» Sonra Müslim Ziyâd'a gelip: «Hatîm bu gece evinde kalmayacaktır.» diye haber vermiş, bunun üzerine Ziyâd öldürülmesini emretmiş ve öldürülüp boş bir araziye atılmıştı.

Daha evvel bu olaydan söz edilmişti, ancak Hatîm bu yılda öldürüldüğü için olayı tekrar burada kaydettik.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yılda hacc emirliği görevini Utbe b. Ebî Süfyân ifa etmişti. Vilâyetlerdeki valiler geçen sene görev başında bulunanlar idiler.

Bu yıl içinde Gaffâroğullarının azatlı kölelerinden biri olan Sâlih b. Keysân vefat etmişti. Başka bir rivâyette ise onun Âmiroğulları veya Huzâa kabilesinin azatlısı olduğu da kaydedilir.

H. 47. (M. 667-668) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Mâlik b. Hubeyre Bizans topraklarına kış seferi düzenlemişti. Abdurrahman el-Kaynî de Antakya'da kışı geçirmişti.

Abdullah b. Amr'ın Mısır Valiliğinden Azli ve Yerine Muâviye b. Hudeyc'in Tayini

Bu yıl içinde Abdullah b. Amr b. el-Âs Mısır valiliğinden azledilerek yerine Hz. Osman'ın taraftarlarından olduğu bilinen Muâviye b. Hudeyc tayin edilmişti. Bir gün Abdurrahman b. Ebî Bekr, Muâviye b. Hudeyc'e uğrayıp: «Ey Muâviye! Muâviye'den mükâfatını aldın değil mi? Mısır'ı elde edip oraya vali olmak için ağabeyim Muhammed b. Ebî Bekr'i öldürdün ve nihayet Mısır'a da vali oldun.» demiş, İbn Hudeyc ise şöyle karşılık vermişti: «Ben ağabeyin Muhammed'i Osman'a yaptığı muamelelerden dolayı öldürdüm.» Bunun üzerine Abdurrahman da şöyle konuşmuştu: «Eğer sen sırf Hz. Osman'ın kanını talep edenlerden olsaydın Amr b. el-Âs'ın Hakem olayında Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye yapmış olduğu hileden dolayı Muâviye'nin yanında yer almaz, onun yaptıklarına ortaklık etmez ve ilk defa ortaya atılıp da ona bey'at edenlerden olmazdın.»

Gûrlar Üzerine Düzenlenen Sefer

Bu yıl içinde Hakem b. Amr Gûr dağları üzerine bir gaza yapıp orada bulunanlara savaş açmıştı, çünkü burada ikamet edenler daha evvel irtidât etmişlerdi. el-Hakem bütün buraları kılıç zoruyla fethedip bir çok ganimet ve bolca esirler ele geçirmişti. Bu seferinden geri döndüğünde bazı tarihçilerin ifadelerine göre, Merv'de vefat etmişti. el-Hakem valiliği sırasında nehrin öbür tarafına geçmiş, fakat pek de fetihler yapmamıştı. Müslümanlardan ilk defa Ceyhun nehrinden su alıp içen kişi Hakem'in bir azatlısı olmuştu. Bu azatlı köle nehirden kalkanıyla su alıp ondan biraz içtikten sonra el-Hakem'e vermiş, el-Hakem de biraz içip abdest almış ve iki

rek'at namaz kılmıştı. Müslümanlardan ilk defa böyle davranan kişi de o idi. Sonra el-Hakem bu seferinden geri dönüp gelmişti.

Mühelleb'in Bir Planı

Mühelleb, el-Hakem b. Amr ile birlikte Horasân'a gazaya çıkmış, bazı Türk dağlarına gaza yapmışlar ve bir çok ganimetler elde etmişlerdi. Ancak Türkler yolları ve çıkışları tuttuklarından el-Hakem bunu çözmek için uğraşmış ve harp işlerini Mühelleb'e devretmişti. Mühelleb Türklerin ileri gelenlerinden birini esir almak için bir hayli tuzak kurmuş ve nihayet onlardan birini eline geçirerek şöyle demişti: «Bizi sıkışıp kaldığımız bu yerlerden ya çıkarırsın, ya da seni öldürürüz.» Bunun üzerine adam: «Şu dağ yollarından birinde ateşler yak ve ağırlıkları da bu tarafa doğru kaydır. Onlar tümüyle buraya toplanacaklar ve bunun dışındaki bütün yolları serbest bırakacaklardır. Siz bu arada başka bir yoldan çıkmaya çalışın, çıkıp gidinceye kadar sizin nereye gittiğinizi anlayamazlar.» Aynen adamın dediğini uygulamış, müslümanlar da ellerindeki ganimetlerle birlikte kurtulmuşlardır.

Bu yıl içinde hacc emîrliğini Utbe b. Ebî Süfyân, diğer bir rivayette ise Anbese b. Ebî Süfyân yerine getirmişti. Vilâyet valilerinde her hangi bir değişiklik olmamıştı.

H. 48. (M. 668-669) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde kış seferine Abdurrahman el-Kaynî çıkmış ve Antakya'da kışı geçirmişti. Yaz seferine de Abdullah b. Kays el-Fezârî çıkmıştı. Mâlik b. Hubeyre es-Sekûnî de denizde bir gazaya çıkmış, ayrıca Ukbe b. Âmir el-Cühenî Mısır ve Medîne halkıyla bir deniz seferi düzenlemişlerdi.

Bu yıl içinde Ziyâd Rasûlullah'ın ashâbından Gâlib b. Fudâla el-Leysî'yi Horasân'a vali tayin etmişti. Ayrıca bu yılda hacc emîrliğini Mervân b. Hakem ifa etmiş bulunuyordu. Ancak Mervân Muâviye'nin kendisini azletmesinden çekinmekteydi, çünkü Muâviye daha evvel Mervân'a bağışlamış olduğu Fedek arazisini elinden almıştı. Yine bu yıl içinde geçen sene valilik yapanlar görevlerini sürdürmekteydiler.

H. 49. (M. 669) YIL OLAYLARI

Bu yılın kış seferini Mâlik b. Hubeyre yapmış ve kışı Bizans topraklarında geçirmişti. Diğer taraftan Fudâle b. Ubeyd Cerabba'ya gazâ düzenlemiş, kışı orada geçirerek burayı fethedip bir çok ganimetler ele geçirmişti. Diğer taraftan yaz seferini de Abdullah b. Kurz el-Beceli yapmıştı. Yezîd b. Şecere er-Rehâvî denizde bir sefere çıkıp Şâmlılarla birlikte kışı geçirmişti. Ukbe b. Nâfi' de yine denizde bir sefer yapmış ve kışı Mısırlılarla birlikte geçirmişti.

İstanbul Gazâsı

Bazı rivâyetlere göre bu yıl, diğer bir rivayete göre ise H. 50. yılda Muâviye Bizans'a gitmek üzere büyük bir ordu hazırlamış, başına Süfyân b Avf'ı tayin etmişti. Ayrıca oğlu Yezîd'e de askerlerle birlikte bu gazaya katılmasını emretmişse de o bir hayli ağır davranarak bir sürü mazeretler ileri sürmüş, bunun üzerine onu göndermemişti. Gazaya çıkan askerler açlık çekmiş ve hastalıklara tutulmuşlardı. Askerlerin yola çıkmasından sonra Yezid şu iki beyti söylemişti:

Ferkadûne'de birliklerinin karşılaştığı,
Sıtma ve çiçek hastalığı umurumda değil,
Deyr Murrân'da Ümmü Külsüm'ün,
Yanında minderime uzanıp yattığımda...

Ümmü Külsüm Yezîd'in hanımı olup Abdullah b. Âmir'in kızı idi. Muâviye oğlu Yezîd'in bu şiirini işitince onun derhal Bizans topraklarında Süfyân b. Avf'a yetişerek aynen onların uğradıkları güçlük ve sıkıntılara katılması için emir vermiş ve bunun için yemin etmişti. Yezîd babasının hazırlamış olduğu askerlerle birlikte yola çıkmıştı. Bu askerler içinde İbn Abbâs, İbn Ömer, İbn Zübeyr ve Ebû Eyyûb el-Ensârî ve benzeri kimselerin yanı sıra Abdülaziz b. Zürâra el-Külâbî de bulunuyordu. Bütün Bizans topraklarını katederek İstanbul'a varmış ve müslümanlarla Rumlar ara-

sında günlerce süren şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Abdülaziz b. Zürâra şehit olmak için bir hayli ileri atılmış, çarpışmış, fakat öldürülmemişti. Nihayet hamle üstüne hamle yaparak düşmanın üzerine atılıp aralarına girmiş, Rumlar onu mızraklarıyla karşılayarak öldürmüşlerdi. Allah rahmet eylesin. Öldürüldüğü haberi Muâviye'ye ulaştığında babasına: «Vallahi, müslümanların bir hayli gayretli bir genci yok oldu.» deyince Abdülazîz'in babası: «Benim oğlum mu, senin oğlun mu?» diye sormuş, Muâviye de: «Senin oğlun, Allah sana onun ecrini versin.» diye karşılık vermişti.

Yezid bu çarpışmalardan sonra askerlerle birlikte geriye dönmüş, ancak bu sefer sırasında Ebû Eyyûb el-Ensârî Kostantiniyye yakınlarında vefat edince surlara yakın bir yerde defnedilmişti. Hâlâ o yerin halkı yağmur duasına çıktıklarında onun kabrini ziyaret ederler. Ebû Eyyûb Bedir ve Uhud gazvelerinin yanı sıra Rasûlullah (s.)'ın katıldığı bütün gazvelere katılmış ve Hz. Ali ile birlikte başta Sıffîn olmak üzere diğer seferlere de iştirak etmişti.

Mervân b. el-Hakem'in Medine Valiliğinden Azli ve Yerine Saîd b. el-Âs'ın Tayini

Muâviye bu yılın rebiülevvel ayında Mervân b. el-Hakem'i Medîne valiliğinden azlederek yerine rebiülahir ayında Saîd b. el-Âs'ı tayin etmişti. Diğer bir rivâyete göre Saîd hemen rebiülevvel ayında göreve başlamıştı. Mervân b. el-Hakem'in Medîne valiliği Muâviye zamanında sekiz yıl iki ay sürmüştü. Ayrıca Medîne kadısı Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel idi. Saîd Medîne valiliğine tayin edilince onu görevinden almış ve yerine kadılığa Ebû Selime b. Abdurrahman'ı tayin etmişti.

Hz. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in Vefatı

Bu yıl içinde Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan vefat etmişti. Rivayete göre hanımı Ca'de binti el-Eş'as b. Kays el-Kindî zehirlemişti. Rasûlullah (s.)'ın yanına defnedilmesini vasiyyet etmiş, ancak her hangi bir fitnenin kopması halinde her hangi bir müslüman mezarlığına gömülmesini de tavsiye etmişti. Hz. Hüseyin Hz. Âişe'den bu konuda izin isteyince Hz. Âişe buna müsaade etmiş ve vefat ettiğinde Rasûlullah'ın kabri yanına defnetmek istemişlerdi. Medîne valisi Saîd b. el-Âs olduğu için onlara pek karışmamış, ancak Mervân b. el-Hakem, Ümeyyeoğullarını ve onlara yakın olan kimseleri toplayarak Hz. Hasan'ın Rasûlullah'ın yanına defnedilmesini engellemeğe

çalışmıştı. Hz. Hüseyin onların böyle karşı koymalarını engellemek istemişse de ona şöyle söylenmişti: «Ağabeyin Hasan Rasûlullah'ın yanına defnedilmeyi vasiyet etmiş, ancak bu defin işinin müslümanlar arasında bir fitneye sebep olması halinde herhangi bir müslüman mezarlığına gömülmeyi de tavsiye etmişti. İşte bu bir fitnedir.» Bu sözler üzerine, Hz. Hüseyin susmuş, Saîd b. el-Âs, namazını kıldırmıştı. Hz. Hüseyin Said'e şöyle demişti: «Eğer sünnet olmasaydı seni onun namazını kıldırmaktan alıkoyardım.»

H. 50. (670) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Busr b. Ebî Ertât ve Süfyân b. Avf el-Ezdî Bizans topraklarına gazaya çıkmışlardı. Diğer taraftan Fudâle b. Ubeyd el-Ensarî de denizde gaza düzenlemişti.

Muğîre b. Şu'be'nin Vefatı ve Ziyâd'ın Kûfe Valiliğine Tayin Edilmesi

Bazı tarihçilerin ifadelerine göre —ki sahih olan da budur— Muğîre b. Şu'be bu yılın Şaban ayında vefat etmişti. Bu yılda Kûfe'de bir vebâ hastalığı meydana gelmiş, Muğîre de şehri terketmişti; ancak vebâ hastalığının tamamen şehirden çekildiği haberi üzerine Kûfe'ye geri dönmüş, fakat yine vebâ hastalığından kurtulamamış ve ölmüştü.

Muğîre tek gözlü idi. Bir gözü Yermûk gazasında kör olmuştu. Yetmiş yaşında iken vefat etmişti. Onun H. 51. yılda vefat ettiğine dair bir rivâyet olduğu gibi H. 49. yılda vefat ettiği de kaydedilir.

Muğîre vefat edince Muâviye Ziyâd'ı Kûfe'ye vali tayin etmişti. Ziyâd Basra ile Kûfe'yi bir arada idare eden ilk vali olmuştu. Oraya tayin edilir edilmez hemen Kûfe'ye varmış ve Basra'da yerine Semûre b. Cündeb'i vekil bırakmıştı. Ziyâd altı ay Kûfe'de, altı ay da Basra'da ikamet ederdi. Kûfe'ye varıp halka hutbe okumak üzere minbere çıktığında Kûfeliler onu taş yağmuruna tutmuşlardı. Hemen oturmuş ve onlar taşlamayı bırakıncaya kadar beklemişti. Arkasından yakın adamlarından bazılarını çağırarak mescidin kapılarını tutmasını istemiş ve mescidde bulunanların her birine yanında oturanı yakalamasını emretmişti. Sonra bir iskemle getirilmesini istemiş ve mescidin kapısına oturarak içeride bulunanları dörder dörder çağırmış ve kendisini taşlayıp taşlamadıkları hususunda onlara tek tek yemin ettirmişti. Yemin edeni serbest bırakmış, etmeyeni ise hapse attırmıştı. Böylece otuz kişi diğer bir

rivayete göre ise seksen kişi toplamış, cezaya çarptırarak ellerini kestirivermişti.

Ziyâd'ın Kûfe'de ilk öldürdüğü kişi Avfâ b. Hısn idi. Ziyâd onun hakkında bazı şeyler işitmiş, alıp getirmeleri için adam gönderdiği halde Avfâ kaçmıştı. Kûfe'de Ziyâd'a müslümanlar tanıtılırken Ziyâd Avfâ'nın yanına vardığında kim olduğunu sormuş, o da Avfâ b. Hısn olduğunu söylemişti. Ziyâd ona: «Sen kendi ayağınla geldin.» demiş ve: «Hz. Osman hakkında ne dersin?» diye sormuştu. Avfâ: «O Rasûlullah (s.)'ın damadı ve iki kızının da kocasıdır.» diye cevap verince Ziyâd: «Muâviye hakkında ne dersin?» diye sormuş, Avfâ: «O son derece cömert ve halim bir kişidir,» şeklinde karşılık vermişti. Ziyâd: «Peki benim hakkımda görüşün nedir?» diye sorduğunda Avfâ: «Senin Basra'da: «Vallahi günahlı günahsız, gideni geleni cezaya çarptıracağım» diye konuştuğunu işittim,» şeklinde cevap verince Ziyâd: «Evet, bunları söyledim.» demiş Avfâ da: «O zaman meseleyi karıştırdın?» şeklinde karşılık vermişti. Ziyâd: «Ney çalan neyin zararını istiyor demek değildir.» demiş ve Avfâ'yı öldürtmüştü.

Ziyâd Kûfe'ye vardığında Umâre b. Ukbe b. Ebî Muayt'ın ona şöyle dediği rivâyet edilir: «Amr b. el-Hamik, Ebû Turâb'ın adamlarını etrafında toplamıştır.» Bunun üzerine Ziyâd hemen ona adam gönderip getirtmiş ve: «Bu etrafındaki gruplar neyin nesi oluyor, mescidde neyi konuşmak istiyorsunuz?» diye sormuştu. Başka bir rivayette ise Amr hakkında bu ihbarı Yezîd b. Ruveym'in yaptığı da kaydedilir. Bu muhbirliği üzerine Ziyâd ona: «Adamın kanını döktürdün» demiş ve şöyle devam etmişti: «Eğer onu bir başkasının yönettiğini bilseydim gerçekten bana isyan edinceye kadar ona olan duygumu saklardım.» Kûfe mescidinde taşa tutulmasından sonra Ziyâd Kûfe'de müstahkem bir köşk yaptırmıştı.

Ziyâd'ın Basra'da yerine vekil bıraktığı Semure orada bir çok kişiyi öldürmüştü. İbn Sîrin'in anlattığına göre Semure Ziyâd'ın bu yokluğu sırasında sekiz bin kişiyi öldürmüştü. Ziyâd ona: «Bu öldürdüklerin arasında günahsız kimselerin olmasından korkmuyor musun?» diye sormuş. Semure ona şöyle cevap vermişti: «Eğer öldürdüklerimin bir katını daha öldürmüş olsaydım yine korkmazdım.»

Ebû Sevvâr el-Adevî bu konuda şunları anlatır:

«Semura benim akrabalarımdan Kur'ân-ı Kerîm'i tam olarak bellemiş 47 kişiyi bir günde öldürmüştü. Bir gün Semure adamla-

rıyla birlikte atlara binip çıkmış ve öncüleri rast geldikleri bir adamı öldürmüşlerdi. Semure yanına vardığında adamın henüz kanı titreyip duruyordu. Ne olduğunu sorunca: «Senin atlılarının öncüleri onu öldürdü.» diye cevap verilmiş, Semûre de: «Bundan sonra atlara binip bu şekilde dolaştığımızı gördüğünüz ve işittiğiniz anda mızraklarımızın uçlarından kendinizi korumağa çalışınız» şeklinde karşılık vermişti.

Karib el-Ezdî'nin İsyanı

Ziyâd'ın Kûfe'de Semûre'nin de Basra'da görev yaptıkları sırada teyze çocukları olan Karîb el-Ezdî ile Zahhâf et-Tâî Basra'da isyan etmişlerdi. Bunlar Dubay'a oğullarına giderek onlardan yaşlı birini öldürürler. Bu isyancılar 70 kişi civarında idiler. Ali ile Râsiboğullarından bazı gençler Karîb ve Zahâd'a karşı çıkarak onları ok yağmuruna tutmuşlar, Abdullah b. Evs et-Tâhî Karîb'i öldürerek onun başını alıp getirmişti.

Bu olay üzerine Ziyâd Haricîlere karşı son derece şiddetli bir tavır takınarak onları öldürmeğe başlar ve Semûre'ye bu konuda emir vererek onlardan bir çok kimseyi öldürmesini ister.

Ziyâd Basra'da okuduğu bir hutbede şöyle demişti: «Ey Basra halkı! Ya bu Haricîleri tamamen yok edersiniz, ya da önce sizleri öldürmeğe başlarım. Vallahi, eğer bu Haricîlerden bir tek kişi kaçıp kurtulacak olursa bu yılki maaşlarınızı alamayacaksınız.» Onun bu tehdidi üzerine Basralılar bütün Haricîleri öldürmüşlerdi.

Muâviye'nin Rasûlullah (s.)'ın Minberini Medîne'den Nakletme Teşebbüsü

Bu yıl içinde Muâviye Rasûlullah (s.)'ın minberinin Medine'den Şâm'a nakledilmesi için emir vermişti. Muâviye bu konuda şöyle diyordu: «Osman'ı öldüren bu adamların içinde Rasûlullah (s.)'ın minberi ve asâsı kalmamalıydı.» Rasûlullah'ın asâsını istemişti, asâ ise Sa'd el-Kurazî'nin yanında bulunuyordu. Minber yerinden oynatılıp da götürülmek istenince o anda güneş tutulmuş ve gündüz gözüyle yıldızlar görünmüştü. Müslümanlar güneşin tutulmasını Rasûlullah (s.)'ın minberinin nakledilmesine hamlederek minberi yerinde bırakmışlardı.

Diğer bir rivayette ise şöyle anlatılır: Câbir b. Abdullah ile Ebû Hüreyre Muâviye'ye gelerek ona şöyle derler: «Ey mü'minlerin emîri! Rasûlullah (s.)'ın kendi eliyle Medîne'ye yerleştirmiş olduğu

minberini buradan alıp Şâm'a taşıman ve asâsını da oraya götürmen pek uygun olmaz. Eğer yapmak istiyorsan onun mescidini oraya taşı.» Bunun üzerine Muâviye bu yaptığından dolayı özür dilemiş ve minberin basamaklarını altıya çıkarmıştı.

Abdülmelik b. Mervân başa geçince minberi söküp Şâm'a götürmek istemiş, ona Kabîsa b. Züeyb şöyle demişti: «Sakın böyle bir şeye girişmeyesin! Muâviye onu yerinden hareket ettirmek isteyince güneş tutulmuştu. Rasûlullah (s.) da bu konuda şöyle buyurur: «Kim ki benim minberimin üzerinde yalan bir söz söylerse, yalan yere yemin ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.» Sen minberi buradan alıp götüreceksin ama bütün Medîne halkının bunda hakları vardır.» Bunun üzerine Abdülmelik minberi taşımaktan vazgeçmişti.

Velîd b. Abdülmelik de başa geçince aynı şekilde minberi taşımak istemiş, Saîd b. el-Müseyyeb Medîne valisi bulunan Ömer b. Abdülaziz'e haber göndererek şöyle demişti: «Adamına söyle, sakın Rasûlullah'ın minberine ve Allah'ın hukukuna tecavüz etmeye kalkışmasın. Allah onun belâsını verir!» Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz Velîd b. Abdülmelik ile görüşünce Velîd minberi taşımaktan vazgeçmişti.

Süleyman b. Abdülmelik hacc mevsiminde Medîne'ye gelince Ömer b. Abdülaziz ona Velîd'in bu minberi nakletmek istediğini ve ona karşı takınılan tavrı anlatmıştı. Süleyman şöyle demişti: «Müminlerin emiri Abdülmelik hakkında bunların söylenmesini hiç de arzu etmezdim. Bize bu minbere taarruz etmek niye düşsün. Biz dünyayı ve dünya içindekileri tamamen avucumuzun içine almış bulunuyoruz. Sonra İslâm'ın şiârlarından olan bir şiârı alıp yerinden oynatmağa aslâ hakkımız yoktur ve bu bize hiç de yakışmaz.»

***

Bu yıl içinde Muâviye b. Hudeyc es-Sekûnî Mısır valiliğinden azledilerek yerine Mesleme b. Muhalled tayin edilmiş ve Mısır'ın yanı sıra İfrîkiyye valiliği de ona verilmişti. Muâviye b. Ebî Süfyân, Mesleme b. Muhalled'i Afrika ve Mısır valiliğine tayin etmeden önce Ukbe b. Nâfi'i İfrikiyye vali tayin etmişti. Ukbe Kayrevân şehrini kurmayı planlamış ve yerini tespit etmişti; ancak burası yırtıcı hayvanlar, aslanlar ve bir sürü yılan çıyanlarla doluydu. Yüce Allaha' dua ederek bütün bu zararlı hayvanların buradan çıkmasını niyaz etmiş ve gerçekten bu hayvanlar buradan kaçarak gitmişlerdi. Hatta buraya sığınan aslanlar kendi yavrularını

taşıyarak çekip gitmişlerdi. Ukbe b. Nâfi' burada büyük bir cami yaptırmıştı. Muâviye b. Ebî Süfyân, Muâviye b. Hudeyc es-Sekûnî'yi Mısır'dan azledince Ukbe b. Nâfi'i de İfrîkiyye valiliğinden azletmiş ve burayı Mesleme b. Muhalled'in emrine vermişti. Mesleme İfrikiyye'nin Mısır'la birlikte emrine verildiği ilk vali olmuştu. Mesleme İfrîkiyye'yi kendi azatlı kölelerinden Ebû Muhâcir adıyla meşhur olan birisine tevdi etmiş, Muâviye b. Ebî Süfyân vefat edinceye kadar burada görevi sürdürmüştü.

Ukbe b. Nâfi'in İfrikiyye (1 Valiliğine Tayini ve Kayrevân Şehrini Kurması

Ebû Ca'fer et-Taberî bu yıl olayları içinde Mesleme b. Muhalled'in İfrikiyye valiliğini elde ettiğini kaydeder, aynı zamanda Ukbe b. Nâfi'in ondan evvel İfrîkiyye valiliğinde bulunup Keyrevân'ı inşa ettiğini zikreder. Ancak Mağribli tarihçilerin ifadelerine göre Ukbe b. Nâfi İfrîkiyye valiliğine bu yılda tayin edilmiş, Keyrevân'ı bu yılda kurmuş ve H. 55. (M. 675) yıla kadar burada görevini sürdürmüştür. Ben de kendi ülkelerinin tarihlerini daha iyibilirler kanaatı hasıl olduğu için onların dediklerini burada nakletmeyi uygun gördüm.

Mağribli tarihçiler şöyle anlatırlar: Muâviye b. Ebî Süfyan, Muâviye b. Hudeyc'i İfrikiyye valiliğinden azlederek yerine Ukbe b. Nâfi' el-Fihrî'yi tayin etmişti. Ukbe b. Nâfi', Amr b. el-Âs zamanında fethetmiş olduğu Berka ve Zuveyle'de ikamet ediyordu. Ukbe'nin bu yörelerde bir sürü fetihleri ve cihadları vardı. Muâviye onu buraya tayin edince emrine 10.000 kişilik bir süvari grubu vermiş ve İfrikiyye'de müslüman olan Berberiler de ona katılmışlar ve ordusu bir hayli kalabalıklaşmıştı. Ukbe b. Nâfi' bu yörede bulunan şehirlere ve ülkelere seferler düzenleyerek buraları fethetmeğe çalışıyordu, çünkü buranın halkı kendilerine gelen bir komutana hemen itaat eder ve İslâm'a girerlerdi. Ancak bu komutanlar buradan çekilince bu itaatlerini reddeder ve İslâm'a girenleri de dinlerinden geri çevirirlerdi. Sonra Ukbe buradaki yerli halkın sürekli isyanlarından kurtulmak ve müslümanları emin kılmak için müslüman askerlerin karargâh edinecekleri bir şehir yapmayı düşünmüş ve bunun için de bu günkü Kayrevân şehrinin bulunduğu yeri seçmişti. Burası son derece sık bir ormanlık olup arslan, yılan, çıyan ve benzeri zararlı hayvanlar ile dolu idi. Ukbe duası makbul bir müslümandı. Allah'a dua ederek buraları bu zararlı hay-

(1) İfrikiyye bölgesi bugünkü Tunus'tur. Ancak bazen İfrikiyye karşılığı olarak Kuzey Afrika tabirini kullandık. (Çeviren)

vanlardan temizlemesini niyaz etmiş, sonra onlara seslenerek şöyle demişti: «Ey burada bulunan hayvanlar, ey yırtıcı arslanlar! Biz Rasûlullah (s.)'ın sahabileriyiz; burayı terkedin, bize bırakın, biz burada konaklayacağız. Eğer şu andan sonra sizden herhangi bir varlığa rastlayacak olursak onu mutlaka öldürürüz.» O günden itibaren bu ormanlıkta yaşayan hayvanların yavrularını alarak çekip gittikleri müşahade edilmişti. Onun bu duasını ve hayvanların buradan ayrılıp gidişini gören birçok Berberî kabile de müslüman olmuştu. Ukbe b. Nâfi' buradaki ağaçların kesilmesini ve açılan alanda bir şehrin kurulmasını emretmişti. Gerçekten şehir kısa zamanda kurulmuş ve burada büyük bir mescit yapılmıştı. Ayrıca burada yerleşen müslümanlar kendilerine evler ve mescitler bina etmişlerdi. Bu şehrin çervesi 3.600 kulaç civarında idi. Şehir H. 55. (M. 675) yılda tamamen bitmiş ve müslümanlar burada yerleşmişlerdi. Bir taraftan Kayrevan şehri inşa edilirken diğer taraftan Ukbe, askerlerini civarlara gazaya gönderiyor, ganimetler ele geçirip şehri binaya devam ediyorlardı. Bu arada yine Berberîlerden İslâm'a giren epey kimseler olmuştu. Müslümanların buradaki hâkimiyet sahaları bir hayli genişlemiş ve burada bulunan askerler Kayrevân şehrinin kurulmasıyla bayağı güçlenmişler, kendilerini emniyette hissetmişler ve rahat etmişlerdi.

Mesleme b. Muhelled'in İfrikiyye'ye Tayini

Muâviye b. Ebî Süfyân Mısır'a ve İfrikiyye valiliğine Mesleme b. Muhalled el-Ensârî'yi tayin etmişti. Mesleme de İfrikiyye'yi azatlı kölesi olan Ebû Muhâcir adındaki birisine tevdi etmişti. Ebû Muhâcir İfrikiyye'ye gelerek Ukbe b. Nâfi'in azlini kötülemiş ve onu alaya almıştı. Ukbe b. Nâfi' Şâm'a gelip Ebû Muhâcir'in kendisine karşı nasıl davrandığını anlatmış ve Muâviye'yi muahaze etmişti. Muâviye ise Ukbe'den özür dilemiş ve onu tekrar yerine göndereceğine söz vermişti. Ancak bu arada işler yüz üstü bırakılmış ve bu arada Muâviye de vefat etmişti. Yerine geçen oğlu Yezîd H. 62. yılda Ukbe b. Nâfi'i tekrar eski görevine iade etmişti.

Vâkidî'nin rivayetine göre ise Ukbe b. Nâfi' H. 46. (M. 666-667) yılda İfrikiyye valiliğine tayin edilmiş, Kayrevân şehrini kurmuş, H. 62. yıla kadar bu görevinin başında kalmıştı. Ancak Yezid b. Muâviye başa geçince onu bu görevinden azlederek yerine Mesleme b. Muhalled el-Ensârî'nin azatlısı Ebû Muhâcir'i tayin etmişti. Ebû Muhâcir Ukbe'yi İfrikiyye'de hapsetmiş ve onu bir sürü zorluklarla karşı karşıya bırakmıştı. Durum Yezid b. Muâviye'ye bildirilince hemen Ukbe'nin serbest bırakılması için Ebû Muhâcir'e bir mektup yazmış ve onu Şâm'a göndermesini emretmişti. Bu

emri Ebû Muhâcir yerine getirmiş, Ukbe b. Nâfi' Yezid'in yanına Şam'a gelmiş, Yezid de onu tekrar İfrikiyye'ye vali tayin etmişti. Görevi başına dönen Ukbe b. Nâfi' Ebû Muhâcir'i yakalayıp kendisine yaptığı gibi muamele etmişti. İleride H. 62. yılın olayları arasında inşallah zikredeceğimiz Kuseyle olayında bu konuya tekrar döneceğiz.

Şâir Ferezdak'ın Ziyâd b. Ebih'ten Kaçışı

Ziyâd Ferezdak'ı yakalamak ister. Nehşeloğullarıyla Fukaymoğulları Ziyâd'a bu konuda yardım ederler. Bunun da sebebi şöyle anlatılır:

Ferezdak şöyle der:

Ben Eşheb b. Rumeyle ve el-Baîs'i hicvettim. Gözden düştüler. Nehşeloğulları ile Fukaymoğulları Ziyâd b. Ebih'i benim aleyhimde kışkırttılar ve ayrıca Yezid b. Mes'ûd b. Hâlid b. Mâlik de benim aleyhimde Ziyâd'ı kışkırtanlardan idiler.» Ve şöyle devam eder: «Ziyâd'a anlattıklarında beni tanımadı, fakat: «O malı ve elbiseleri elinden alınan A'rabi genç» diye tarif edilince tanımıştı.

Ferezdak şöyle anlatır:

Babam Hâlid beni bazı hayvanları götürüp satmak ve bedellerini getirmek üzere göndermişti. Ben de hayvanları alıp Basra'ya götürdüm. Onları sattıktan sonra bedellerini iyice bağlayıp sağlam bir yere elbisemin içine koymağa çalışıyordum. O anda beni bir adam gördü ve şöyle dedi: «Parayı öyle sağlam bir şekilde yerleştirmeğe çalışıyorsun ki, benim bildiğim bir adam vardı, o bile parayı senin saklamağa çalıştığın gibi sıkıca bağlayıp saklamağa çalışmazdı.» Bunun üzerine ben bu adamın kim olduğunu ona sorunca şöyle dedi: «Ferezdak'ın babası Mâlik b. Sa'sa'a'dır.» Bu sözü işitince ben de o anda hayvan ağılında bulunan adamları çağırdım ve paraları onlara doğru saçmağa başladım. Parayı kapışanlardan birisi bana: «Şu sırtındaki cübbeni de çıkar at.» diye seslendi. Ben de sırtımdaki cübbeyi çıkarıp attım. Diğer birisi: «Sırtındaki gömleği çıkar at» dedi, onu da çıkarıp attım. Bir üçüncüsü: «Başındaki sarığı da bize ver» deyince onu da çıkarıp verdim. Bir diğeri: «Şu iç gömleğini de çıkar» deyince ona: «Hayır, onu çıkarıp da yollarda çırılçıplak yürüyecek kadar deli değilim.» diye karşılık verdim. Bu haber Ziyâd'a ulaşınca: «Bu, insanlara zarar verip onları başkalarını soymağa alıştıran ahmak bir adamdır,» demiş ve o hayvan ağılına bir adam göndererek beni götürmelerini istemişti. Hu-

ceymoğullarından bir atlı gelerek beni yedeğine aldı, oradan kaçırdı ve ben de bu şekilde kurtulmuş oldum. Bunun üzerine Ziyâd o sıralarda divanda kâtiplik yapan iki amcamı, yani Sa'sa'a'nın iki oğlu olan Züheyl ve Zuhhâf'ı alıp günlerce hapsetmiş, sonra onlara iltimas yapan bazı adamların şefaatleri üzerine onları serbest bırakmıştı. Ben de kaçıp babamın yanına geldim ve ona olup bitenleri anlattım.

Ziyâd bunu bir kin olarak kalbinde saklamıştı. Bir ara Sa'doğulları kabilesinden Ahnef b. Kays ve Câriye b. Kudâme ile el-Cevn b. Katâde el-Abşemi ve el-Hutât b. Yezîd, Ebû Menâzil el-Mücâşi'î Muâviye b. Ebî Süfyân'ın yanına gitmişlerdi. Muâviye bu adamların her birine 100'er dinarlık bir mükâfat dağıtmış, ancak Hutât b. Yezîd'e 70 dinar vermişti. Yolda geri dönerlerken bunların her birisi kendisine verilen mükâfattan söz eder. Kendisine yetmiş dinarın verildiğini gören Hutât Muâviye'ye geri dönmüş, Muâviye ona neden geri döndüğünü sorunca: «Beni, Temîmoğulları arasında rezil ettin, gerçekten benim soyum sopum sahîh değil midir? Ben yaşlı başlı bir kimse değil miyim? Ben kendi aşiretimde kendisine itaat edilen bir reis değil miyim?» demiş, Muâviye: «Evet, öyledir.» diye cevap verince de: «Peki, o halde neden onlara çok verdin de bana az verdin? Aleyhinde olanlara daha fazla da yanında yer alanlara niye böyle az?» diye sormuştu. (Hutât Cemel vak'asında Hz. Âişe'nin yanında yer almıştı. Halbuki Ahnef b. Kays ile Câriye b. Kudâme Hz. Ali'nin taraftarları arasında idiler. Ahnef ve el-Cevn Cemel vakasında savaştan ayrıldıkları halde yine Hz. Ali'nin taraftarları arasında idiler.) Bunun üzerine Muâviye Hutât'a şöyle demiştir: «Ben bu adamların dinlerini satın aldım, seni ise dininle baş başa bıraktım ve Hz. Osman hakkındaki görüşünden dolayı sana bu şekilde davrandım.» Hutât Hz. Osman'ın taraftarlarından ve onun kanını talep edenlerden idi.) Hutât ise Muâviye'ye şöyle karşılık vermişti: «Peki, benim de dinimi onlardan satın aldığın gibi satın al.» Bu sözleri üzerine Muâviye, onun da mükâfatını yüz dinara tamamlamaları için emir vermiş, ancak öldükten sonra onun bu maaşını kesmişti.

Ferezdak Muâviye'nin böyle davranması üzerine onu hicveden bir şiir yazmıştı. Ferezdak'ın babasının adı Malik, dedesininki ise Sa'sa'a idi. Sa'sa'a'nın babasının da Nâciye dedesinin adı ise İkâl idi. Onun babası Muhammed, Muhammed'in babası Süfyân, onun babası Micâşi', onun babası Dârim, onun babası Mâlik b. Hanzala, onun babası Mâlik b. Zeyd ve onun da babası Menât b. Temîm idiler.

Muâviye Ferezdak'ın kendisini hicvettiğini işitince Hutât'ın bu otuz dinarlık hakkını iade etmişti, ancak Ziyâd bu hicvinden dolayı Ferezdak'a kızmış ve onu aramaga başlamıştı. Nehşel ve Fukaym kabilelerinin ona yakınlık gösterdiğini gören Ziyâd ise daha çok kızmış ve Ferezdak da oradan kaçıp geceleyin İsâ b. Husayla es-Sülemî'ye gelip sığınmış ve ona: «Bu adam beni arıyor. Beni yakalamak üzere adamlar göndermiştir. Ben de saklanmak için senin yanına geldim.» demişti. İsâ b. Husayla da: «Hoş geldin, sefalar getirdin.» diyerek karşılamış ve onun yanında üç gece kalmıştı. Ferezdak sonra ona: «Eğer imkânın varsa beni Şâm'a gönder.» demiş, İsâ b. Husayla da Ferezdak'ı Şâm'a göndermişti. Ziyâd onun Şâm'a gittiğini işitince yakalamak üzere hemen arkasından adamlar göndermiş, fakat gidenler ona yetişememişlerdi. er-Ravhâ' denilen yere varan Ferezdak Bekr b. Vâil kabilesine sığınmış ve onları kasidelerle methetmişti.

Ziyâd Basra'da oturduğu zaman Ferezdak Kûfe'ye giderdi. Ziyâd Kûfe'ye geldiğinde ise Ferezdak Basra'ya gider otururdu. Bunu öğrenen Ziyâd Kûfe'deki görevlisi Abdurrahman b. Ubeyd'e bir mektup yazarak Ferezdak'ı yakalamasını ister. Bunu haber alan Ferezdak Hicâz'a doğru yola çıkıp gider ve Said b. el-Âs'a sığınarak onun himayesine girer. Ferezdak Said'e bir şiir yazıp onu methetmişti. O, Ziyâd ölünceye kadar bazen Medine'de, bazen Mekke'de ikamet ederdi.

Hutât b. Yezîd müslüman olunca Rasûlullah (s.) Muâviye ile ikisini kardeş ilân etmiş ve Hutât Şâm'da vefat edince Muâviye bu kardeşlikten dolayı ona varis olmuştu. Bunun üzerine de Ferezdak Muâviye için meşhur şiirini söylemişti. Gerçekten Muâviye bu kardeşlikten dolayı böyle bir mirasın söz konusu olamayacağını çok iyi biliyordu.

el-Hakem b. Amr el-Gifârî'nin Vefatı

Bir rivayete göre, bu yıl içinde Hakem b. Amr el-Gifârî el-Eşel dağlarına yapmış olduğu gazve sırasında Merv'de ölmüştü. Diğer bir kavle göre ise daha evvel vefat etmiştir. Ziyâd b. Ebîh el-Hakem b. Amr'a bir mektup yazarak: «Müminlerin emîri Muâviye bana bir mektup yazıp sarı ile beyaz arasında her hangi bir ayırım yapmadan altınla gümüşün toplanıp müslümanlar arasında taksim edilmemesini istemişti.» demiş, Hakem b. Amr da şöyle cevap vermişti: «Müminlerin emîrinin verdiği emir bana da ulaştı, fakat ben Allah'ın kitabını bu konuda daha evvel almış ve öğrenmiş bulunu-

yorum. Vallahi yerlo gök bir araya gelmiş olsa ve bir Allah'ın kulunu bu iki tabaka arasında sıkıştırsalar, eğer yalnız Allah'tan korkuyorsa, Yüce Allah mutlaka ona bir çıkış yolu gösterir.» Sonra müslümanlara dönerek şöyle demişti: «Gelin şu haklarınızı ve mallarınızı alın ve korumağa çalışın.» Sonra ganimetleri aralarında taksim etmiş ve: «Allah'ım! Eğer senin katında hayrım ve iyiliğim varsa ruhumu teslim al.» diye duada bulunmuş ve Merv'de vefat etmişti. Hakem b. Amr Rasûlullah'ın ashâbından idi.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl hacc emirliğini Muâviye bizzat kendisi yapmıştı. Başka bir rivayete göre ise bu görevi oğlu Yezîd ifa etmişti. Bu yıl içinde valiler daha evvel zikrettiğimiz kimseler idiler.

Bu yıl içinde Sa'd b. Ebî Vakkâs «Akîk» denilen yerde vefat etmiş ve Medîne-i Münevvere'ye taşınarak orada defnedilmişti. Başka rivayetlerde ise onun H. 54. veya 55. yılda vefat ettiği kaydedilir. Vefat ettiğinde bir rivâyete göre 74, bir rivayette ise 83 yaşında idi.

Sa'd b. Ebî Vakkâs Aşere-i Mübeşşere'den birisi idi. Kısa boylu ve yuvarlakça bir cüsseye sahipti.

Yine bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın zevcelerinden Sâfiye Binti Huyeyy vefat etmişti. Başka bir rivayette ise Hz. Sâfiye'nin Hz. Ömer zamanında vefat ettiği kaydedilmektedir. Yine bu yıl içinde Osman b. Ebî'l-Âs es-Sekafî de vefat etmişti. Ayrıca Basra'da Abdurrahman b. Semure b. Habib b. Abdişems ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî de vefat edenler arasında idi. Başka bir rivayette ise Ebû Mûsâ'nın H. 52. yılda vefat ettiği kaydedilir. Yine bu yıl içinde vefat edenlerden birisi Zeyd b. Hâlid el-Cüheni idi. Diğer bir rivayette onun 68. veya 78. yılda vefat ettiği de kaydedilmektedir. Rasûlullah (s.)'ın katılmış olduğu bütün gazalara O'nunla birlikte katılan Midlâc b. Amr es-Sülemî de bu yıl içinde vefat edenlerden idi. Burada saydıklarımızın hepsi sahâbe-i kiram'dan idiler.

H. 51. (M. 671) YIL OLAYLARI

Bu yılın kış seferini Bizans topraklarına Fudâle b. Ubeyd, yaz seferini de Busr b. Ebî Ertât icra etmişlerdi.

Hücr b. Adiyy ile Amr b. el-Hamık ve Adamlarının Öldürülmeleri

Bu yıl içinde Hücr b. Adiyy ve adamları öldürülmüşlerdi. Bunun sebebi şöyle anlatılır:

H. 41. yılda Muâviye Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğine tayin ettiğinde yanına çağırıp ona şunları söylemişti: «... Hikmet sahibi bir kişinin aslında sana bir şey öğretmeğe kalkışmaması gerekir. Ben sana bazı şeyleri tavsiye etmek istedim, ancak ileri görüşlülüğüne güvenerek bunları sana bıraktım. Bununla birlikte bazı şeyleri tavsiye etmekten de kendimi alamıyorum. Ali'ye sürekli olarak küfretmeyi ve onu kötülemeyi ihmal etmeyeceksin. Osman'a da rahmet okuyup sürekli mağfiret dileyeceksin. Ali'nin ve adamlarının ayıplarını her fırsatta ortaya koyacak, onları kötüleyip duracaksın. Osman'ın taraftarlarını sürekli övecek, Ali'nin taraftarlarını ise yere batıracaksın.» Muğîre onun bu sözlerine: «Sen beni denedin ve bu şekilde ben de denenmiş oldum. Sen de aynı şekilde deneneceksin ve sonunda ya iyilikle anılacak veya sürekli kötülenip duracaksın» diyerek karşılık vermiş, Muâviye de bunun üzerine: «İnşallah ikimiz de sürekli olarak iyilikle anılıp duracağız.» demişti.

Muğîre b. Şu'be Kûfe valiliğini bir yıl kadar gayet iyi yönetmiş, Hz. Ali'ye küfretmeyi ve Hz. Osman'a duada bulunmayı aslâ ihmal etmemişti. Onun böyle yaptığını duyan Hücr b. Adiyy: «Allah sizi kötülükle ansın ve size lânet etsin!» demiş ve ayağa kalkarak şöyle devam etmişti: «Sizin kötüleyip durduğunuz kişinin, faziletlerini sayıp durduğunuz kişiden çok daha üstün olduğuna şehadet ederim.» Muğîre ona: «Ey Hücr! Sultanın gazabına ve cezasına uğramaktan sakın. Sultanın gazabı senin gibilerini helâk etmiştir.» demiş, ancak buna rağmen üzerinde durmayıp onu affetmişti.

Muğire valiliğinin sonlarına doğru da yine Hz. Ali ve Hz. Osman hakkında söyleyip durduklarını tekrar etmiş, Hücr b. Adiyy de ayağa kalkarak mescitte bulunan herkesin işitebileceği şekilde Muğire'ye bağırmaya başlamış ve şöyle demişti: «Behey adam! Şu adamlarına emir ver de kesmiş olduğun maaşlarımızı bize dağıtsınlar. Bu mallar senin değildir. Sen bu göreve başladığından beri müminlerin emîri Hz. Ali'yi sürekli kötüleyip duruyorsun.» Mescitte bulunanların üçte birinden fazlası ayağa kalkıp: «Hücr doğru söyledi ve haklıdır da. Emir ver de şu bizim ne zamandan beri kesmiş olduğun maaşlarımızı ve haklarımızı versinler. Takınmış olduğun tavır bize hiç bir hak ve menfaat tanımıyor.» şeklinde konuşmuşlar ve daha bir sürü sözler söylemişlerdi. Muğire hemen minberden inip evine kapanmış, adamları yanına gelip şöyle demişlerdir. Bu adamın sana karşı böyle cesurca sözler söylemesine neden izin veriyorsun? Bu şekilde davranmakla otoriteni sarsıyor ve müminlerin emîri Muâviye'nin sana karşı tavır takınmasına vesile sağlamıyor musun?» Muğîre onlara şöyle cevap vermişti: «Ben onu çoktan öldürdüm. Bekleyin ve görün, benden sonra buraya gelecek emîre karşı da aynı tavırı takınmağa kalkışacak ve yeni vali de onu hemen öldürüverecek. Ben ömrümün sonlarına doğru, ecelimin yaklaştığı bir sırada bu şehrin ileri gelenlerinden ve iyi insanlarından birisini öldürmek istemem. Ayrıca böyle davranıp da onu ve arkadaşlarını öldürecek olursam onlar mutluluğa ererler, ben ise şekavete düşerim. Onlar öldürülürse Muâviye dünyasını imar etmiş, Muğîre ise ahiretini kaybetmiş olur.»

Bu olaylardan sonra Muğîre vefat eder ve Ziyâd Kûfe'ye vali olur. Ziyâd Kûfe'ye varır varmaz hutbe okuyup Hz. Osman'a rahmet eylemiş ve onun adamlarından iyilikle söz ederek katillerine lânetler yağdırmıştı. Hücr o anda ayağa kalkmış, Muğîre'ye karşı gösterdiği davranışı Ziyâd'a karşı da göstermişti. Bunun üzerine Ziyâd hemen Basra'ya geri dönerek Kûfe'de yerine Amr b. Hureys'i vekil bırakmıştı. Ziyâd Basra'da bulunduğu sırada Hz. Ali'nin taraftarlarının Hücr'un etrafında toplandıklarının, ondan iyilikle bahsedip Muâviye'yi lânetlediklerini, Muâviye'den uzak olduklarını söylediklerini, sürekli olarak Amr b. Hureys'e karşı tavır takındıklarını işitir ve hemen Basra'dan Kûfe'ye dönüp minbere çıkarak hutbe okumağa başlar. O sırada Hucr da mescitte oturmaktadır. Ziyâd şöyle der: «... Azgınlığın ve isyancılığın son derece kötü ve vahim olduğu bilinen bir şeydir. Bu adamlar bir araya gelmiş, kendilerini emniyette hissedip Allah'a karşı cesurca davranmağa başlamışlardır. Haberiniz olsun ki eğer bu hâllerinizi düzeltmeyip de doğru

yola girmezseniz sizin anlayacağınız yollarla ben sizi tedavi etmesini bilirim. Eğer Kûfe'yi Hücr'den temizlemezsem ve ona kendisinden sonra gelecek nesillere ibret olacak bir muamele yapmazsam ben adam değilim. Ananı ağlatacağım ey Hücr.»

Mescitte oturan Hücr'ü çağırmak üzere bir adam gönderir, ancak Ziyâd'ın gönderdiği adam gelip Hücr'ü çağırdığında adamları Hücr'a şöyle derler: «Sakın Ziyâd'a gitmeyesin!» Bunun üzerine Ziyâd'ın adamı geri dönüp durumu bildirmiş, Ziyâd o sırada emniyet kuvvetleri âmiri olan Şeddâd b. Heysem el-Hilâlî'ye emir vererek Hücr'ü getirmek üzere adamlar göndermesini istemişti. Hücr'ü almağa gidenlere adamları küfretmişler, onlar da dönüp durumu Ziyad'a bildirmişlerdi. Bu olaylar üzerine Ziyâd Kûfelileri toplayıp onlara şöyle demişti: «Siz sağ gösterip sol mu vuruyorsunuz? Vücutlarınız benimle, ama kalpleriniz şu ahmak Hücr'le mi yoksa! İşte vallahi bu sizin fesadınızdan kaynaklanmaktadır. And olsun, ya bu tutumunuzu değiştirdiğinizi açıkça ortaya koyarsınız ya da sizin yerinize buraya aramızda sevgi bağı yerleşecek başka bir kavmi getirip yerleştiririm.» Ziyâd'ın bu konuşmasına karşılık Kûfeliler: «Allah korusun! Biz sana itaat etmekten başka bir düşünceye sahip değiliz ve senin razı olmadığın bir şeyi de kesinlikle yapmayız.» demişler, bu sözler üzerine Ziyâd: «O halde her biriniz kalkıp Hücr'ün yanında bulunan kendi akraba ve aşiretlerinden olanları çağırsın.» demiş, onlar da gerçekten kalkıp Hücr'ün etrafında bulunan akrabalarını çağırmışlardı. Bundan sonra Ziyâd emniyet amirine emir vererek gidip Hücr'ü çağırmasını istemiş, ona şöyle tavsiyede bulunmuştu: «Gelirse ne âlâ, gelmediği takdirde onları bana getirinceye kadar kılıçlarınızı kullanınız.»

Emniyet âmiri gidip Hücr'ü çağırmış, ancak adamları onu gitmekten yine alıkoymuşlardı. Emniyet amiri yanındakilerle birlikte üzerlerine saldırmak üzere tavır almış, bunun üzerine Ebu'l-Amarrâ el-Kindî Hücr'a şöyle demişti: «Şu anda yanında bulunanlardan benden başka kılıç taşıyan kimse yoktur. Benim bu kılıcım da seni koruyacak durumda değildir. Kalk akrabalarının ve aşiretinin yanına git, seni onlar korusunlar.» Aralarında bu konuşmalar ve tartışmalar geçerken Ziyâd minberde oturmuş onları bekliyordu. Nihayet Ziyâd'ın adamları üzerlerine çullanmış, el-Hamrâ kabilesinden biri Amr b. el-Hamık'ın başına bir darbe indirip onu yere yuvarlamıştı. Arkadaşları Amr'ı taşıyıp Ezd kabilesine getirmişler, o da onların yanında gizlenmişti. Bu olaydan sonra Hücr'ün adamları Kûfe'nin kapılarına çekilip orada gizlenmişlerdi. Emniyet kuvvetlerinden birisi Âiz b. Hamle et-Temîmî'ye bir darbe indirip eli-

ni kırmış, o da bunların ellerinde bulunan sopalardan birini eline geçirmiş ve Hücr'ün adamları Kinde kapısından çıkıp gidinceye kadar onları korumuştu. Hücr oradan çıkıp katırına binmiş, gitmek istemişti. Ebu'l-Amarra el-Kindî ona: «Haydi bin, git; senin yüzünden neredeyse kendimizi de helâk ediyorduk.» demiş, sonra ona yardımcı olarak katırına bindirmiş ve kendisi de atına binerek birlikte gitmişlerdi. Giderlerken Yezîd b. Tarîf el-Mislî Ebu'l Amarra'ya yetişip kıçının üzerine sopayla vurmuş, Ebu'l-Amarra da kılıcını çekerek Yezîd'in başına bir darbe indirmiş ve yere düşürmüştü. İşte bu kılıç darbesi Kûfeliler arasında meydana gelen ihtilâflarda kullanılan ilk kılıç darbesi olmuştur. Hücr ile Ebu'l-Amarra Hücr'un evine giderek orada oturmuşlar ve etraflarında bir hayli adam birikmişti. Ancak Kinde'den onlara gelen çok az kimse olmuştu. Bu sırada Ziyâd hâlâ minberde oturuyordu ve Mezhec ile Hemdân adındaki iki kişiyi Kindelilerin bulunduğu harabeliğe göndererek Hücr'ü alıp getirmelerini emretmişti. Diğer Yemenliler de kendi adamlarına Kinde harabeliğine gidip Hücr'ü getirmelerini emretmişlerdi. Mezhec ve Hemdân Kinde harabeliğine girip orada yakaladıkları kimselerin hepsini toplayıp götürmüşler, Ziyâd da onlara teşekkür etmişti. Hücr yanında bulunan adamların bir hayli azaldığını görünce en son kalanlara da gitmelerini tavsiye etmiş, onlara şöyle demişti: «Aleyhinizde olan bu adamlara karşı koyabilecek gücünüz yoktur. Ben sizin yok olmanızı da istemiyorum.» Bunun üzerine onlar da çıkıp gitmişler, ancak Mezhec ve Hemdân yolda onlara yetişince bir kısmını öldürmüş, Kays b. Yezîd'i esir etmiş ve geri kalanı da kaçıp kurtulmuştu. Hücr ise Hûtoğullarından Süleym b. Yezîd adında birisinin evine doğru kaçıp orada gizlenmişti. Kendisini takip edenler oraya varınca Süleym kılıcını çekerek onlarla çarpışmak üzere tavır almış, onu gören kızları ağlamağa başlamışlar, Hücr bunun üzerine ona şöyle demişti: «İşte kızlarının başına bir felâket getirmiş oldum. Ne kadar büyük bir kötülük yaptım ben!» Süleym ise ona şöyle karşılık vermişti: «Hayır, vallahi ben hayatta olduğum müddetçe sen evimden ne diri, ne de ölü olarak çıkarılmayacaksın.» Ancak Hücr, Süleym'in evinde bulunan bir ağaçtan tırmanarak Neha' kabilesinden olan el-Eşter'in kardeşi Abdullah b. el-Hâris'in evine gelmiş, kendisini bir hayli iyi karşılamışlardı. Hücr Abdullah'ın evinde iken emniyet görevlilerinin kendisini Nehâ' kabilesi içinde aradığını haber vermişlerdi. Görevliler Hücr'ü ararken siyasi bir kadına rast gelmişler, kadın onlara kimi aradıklarını sormuş, onlar da Hücr b. Adiyy'i aradıklarını belirtince kadın onun Nehâ' kabilesine gittiğini söylemişti. Bunun üzerine Hücr buradan çıkıp Ezd kabilesine gitmiş ve Rabîa b. Nâcid'in evinde gizlenmişti.

Hücr'ü bulmaları bir hayli zorlaşınca Ziyâd Muhammed b.el-Eş'as'a haber gönderip onu çağırmış ve ona şöyle demişti: «Ya bana Hücr'ü bulup getirirsin, ya da senin bütün hurmalarını kökünden keser, evini yıkar ve senin vücudunu parça parça ederim. Öldürünceye kadar da benden kurtulamazsın.» Ziyâd ona üç gün mühlet vermişti. Sonra Hücr'ün adamlarından esir alınan Kays b. Yezîd'i getirtmiş ve ona şöyle demişti: «Geçmiş olsun. Senin Hz. Osman hakkındaki görüşünün Sıffîn'de Muâviye ile birlikte oluşunun ve Hücr'ün yanında yer alışının sırf kabîle taraftarlığı ve gayretinden kaynaklandığını öğrendim. Bundan dolayı da seni affediyorum. Ancak bana kardeşin Umeyr'i getireceksin.» Kays Ziyâd'dan Umeyr'in kanını ve malını bağışlamasını dilemiş, Ziyâd da ona emân vermişti. Umeyr getirildiğinde yaralı idi, ancak onu bir hayli dövmüşlerdi. Ziyâd adamlarından birisine Umeyr'i kaldırıp yere çalmasını söylemiş ve bu defalarca tekrarlanmıştı. Kays b. Yezîd Ziyâd'a: «Hani ona emân vermiştin?» diye sorunca Ziyâd da! «Evet, onun kanını akıtmayacağıma söz vermiştim, şu anda da akıtmış değilim. Kanını akıtmıyorum,» demiş ve sonunda serbest bırakmıştı.

Hücr b. Adiyy Rabîa b. Nâcid'in evinde bir gün bir gece kalmış, Muhammed b. Eş'as'a haber göndererek kendisine Ziyâd'dan emân almasını ve kendisini Muâviye'ye göndermesini istemişti. Muhammed b. Eş'as aralarında Cerîr b. Abdullah, Hücr b. Yezîd, el-Eşter'in kardeşi Abdullah b. Hâris'in bulunduğu bir grup adamı toplayıp Ziyâd'ın yanına gitmiş ve Hücr'ü Muaviye'ye göndermek üzere ona emân vermesini istemişlerdi. Ziyâd onların bu taleplerini kabul edip Hücr b. Adiyy'i çağırmış ve kendisini alıp Ziyâd'ın yanına götürmüşlerdi. Ziyâd onu görünce: «Ey Abdurrahman'ın babası, merhabalar sana! Savaş zamanında insanlar savaşırlar ve öyle savaşlar vardır ki arkasından da barış yapılır ve sonunda bir sürü dönekler toplanıp getirilir.» şeklinde konuşmuş, Hücr de ona şöyle karşılık vermişti: «Ben aslâ itaatsizlik etmedim, cemaatten de ayrılmadım. Yapmış olduğum bey'ati hâlâ koruyorum.» Ziyâd buna rağmen onun hapsedilmesini emretmiş ve şöyle demişti: «Vallahi, boynundaki ipi bile yok etmeyi arzu ederdim!» Sonra adamlarını aratmağa başlamıştı. Bunun üzerine Amr b. el-Hamik yanına Rifâa b. Şeddâd'ı alıp Musul'a doğru kaçmış ve oradaki dağların birinde gizlenmişti. Bunların Musul civarında gizlendikleri haberi valiye bildirilmiş, o da bunları yakalamak üzere çıkmıştı. Musul valisine karşı koymuşlardı, yalnız Amr artık kendini koruyabilecek ve çarpışabilecek durumda değildi. Rifâa ise genç ve gayet güçlü kuvvetli birisi idi, atına binmiş ve Amr'ı korumağa çalışmıştı. Amr ona:

«Beni korumak için çarpışınan bana fayda vermez. Sen kendini kurtarmağa çalış!» demiş, o da gelenler üzerine saldırınca kendisine fırsat vermişler ve kurtulup gitmişti. Amr'ı esir alıp kim olduğunu sormuşlar, o da: «Öldürmeyip serbest bıraktığınız takdirde size teslim olacak ve kim olduğumu söyleyeceğim ve eğer ancak beni öldürecek olursanız sizin için son derece kötülüklere sebep olacak birisiyim.» diye konuşmuş ve kim olduğunu açıklamamıştı. Bunun üzerine kendisini yakalayıp Musul valisi olan ve İbn Ümmü'l-Hakem diye bilinen Abdurrahman b. Osman es-Sekafi'ye götürmüşlerdi. Abdurrahman b. Osman Muâviye'nin kız kardeşinin oğlu idi. Abdurrahman onu hemen tanımış ve durumu Muâviye'ye bildirmişti. Muâviye ona şöyle bir mektup yazmıştı: «O Hz. Osman'ı elindeki mızraklarla dokuz yerinden yaraladığını söyleyenlerdendir. Sen de aynı şekilde onu öldürüver.» Muâviye'nin bu mektubu üzerine Abdurrahman Amr'ı öldürüvermişti.

Ziyâd, Hücr'ün adamlarını sürekli takip ettirmiş, yakaladıklarını öldürmüş ancak onlar da sürekli kaçıp durmuşlardı. Kabîsa b. Dubay'a el-Absî emân ile yakalanıp hapse atılmıştı. Kays b. Ubbâd eş-Şeybânî Ziyâd'a gelip: «Hücr'ün adamlarının ileri gelenlerinden adı Sayfî olan birisi vardır.» diye ihbarda bulunmuş, Ziyâd da onu aratmış, yakalatıp getirtmiş ve ona şöyle demişti: «Ey Allah'ın düşmanı! Ebû Türâb hakkında ne dersin?» O da: «Ben Ebû Türâb'ı bilmem.» diye cevap vermiş, Ziyâd bunun üzerine: «Hay hiç bir şey bilmeyesi! Sen Ali b. Ebî Tâlib'i tanıyormusun?» diye sormuş, «Evet, onu tanıyorum» demesi üzerine de: «İşte Ebû Türab odur.» diye karşılık vermişti. Fakat Sayfî: «Hayır, o aslâ Ebû Türab değil, o Ebu'l Hasan ve el-Hüseyin'dir.» deyince orada bulunan emniyet kuvvetlerinden kimseler: «Emîrimiz onun Ebu Tutab olduğunu söylüyor, sen ise aksini iddia ediyorsun.» diye çıkışmışlar, Sayfî de şöyle karşılık vermişti: «Emîr yalan söylerse ben de onun söylediği bu yalanı ve kabul ettiği batılı kabul etmek zorunda mıyım?» Ziyâd bunun üzerine: «İşte bu ancak sopayla yola gelir.» demiş, onu Ziyâd'a yaklaştırmışlar ve tekrar sormuştu: «Ali hakkında ne dersin?» Sayfî en güzel sözleri söylemiş, Ziyâd da dövmelerini emretmiş ve yere yıkılıp kalıncaya kadar dövmüşlerdi. Arkasından Ziyâd: «Gözünü çıkarınız.» diye emretmiş ve: «Ali hakkında ne dersin?» diye tekrar sormuştu. «Vallahi, beni en keskin usturalarla diri diri kessen bile yine Ali hakkında işittiklerimin dışında ve hayırdan başka tek bir söz söylemeyeceğim.» deyince Ziyâd: «Ali'ye ya lânet edersin, ya da boynunu vururum.» şeklinde konuşmuş, Sayfî de: «Hayır, aslâ ona ihanet edemem.» diye cevap vermişti. Bunun üzerine onu prangalara vurup hapsetmişlerdi.

Anlatıldığına göre Kays b. Ubbâd el-Eş'as ile birlikte çarpışmalara katılıncaya kadar hayat sürmüştü. Arkasından Kûfe'ye gelip kendi evine kapanmış, orada yerleşmişti.

Havşeb bir gün Haccâc'a şöyle der: «Burada Irak'ta meydana gelen her türlü fitne ve karışıklıklarda mutlaka parmağı olan bir adam vardır. O Ebû Türâb'ın taraftarlarından olup Hz. Osman'a lânet edenlerdendir. İbnü'l-Eş'as ile birlikte isyan etmiş kişidir de aynı zamanda. Şimdi de gelmiş, burada evine kapanmış oturuyor.» Bu sözleri duyan Haccâc hemen onu getirtmiş ve anında öldürtmüştü. Kays b. Ubbâd'ın akrabaları Havşeb'in akrabalarına: «Siz bizim adamımızı jurnal ettiniz!» derler, onlar da Sayfî es-Şeybânî'yi kastederek: «Aynı şekilde siz de bizim adamımızı jurnal etmiştiniz.» diye karşılık verirlermiş.

Ziyâd b. Ebîh, Abdullah b. Halîfe et-Tâî'yi getirtmeleri için adam göndermiş, fakat o sürekli kaçmıştı. Ziyâd emniyet kuvvetlerini göndererek onu yakalatıp getirtmiş, Abdullah b. Hâlife'nin kız kardeşi en-Nevâr da Tayy kabilesine çıkıp gitmiş ve onları adamlarını kurtarması için teşvik etmişti. Bunun üzerine onlar da emniyet kuvvetlerine karşı çıkmışlar ve Abdullah'ı kurtarmışlardı. Emniyet kuvvetleri Ziyâd'a gelip durumu bildirince Ziyâd o sırada mescitte bulunan Adiyy b. Hâtem'e seslenerek: «Bana Abdullah'ı getir!» diye söylemiş, Adiyy de: «Neden onu getireyim, ne yaptı ki?» diye sorunca kendisine olup bitenler anlatılmıştı. Adiyy: «Benim bundan haberim yoktur.» demiş, ancak Ziyâd'ın: «Mutlaka bana Abdullah'ı getirteceksin» diye ısrar etmesi üzerine de: «Asla onu ben getirtmeyeceğim. Amcamın oğlunu getireyim de onu öldüresin değil mi! Vallahi şu anda ayaklarımın altında bile gizlenmiş olsa ayaklarımı kaldırmam.» diye karşılık vermiş, bunun üzerine Ziyâd Adiyy'in hapsedilmesini emretmişti. Kûfe'de bulunan bütün Yemenliler ile Rabîaoğulları Ziyâd ile görüşmüş, ona: «Rasûlullah (s.)'ın ashâbından olan Adiyy b. Hâtem'e böyle mi davranıyorsun?» demişler, Ziyâd da şöyle karşılık vermişti: «Adiyy b. Hâtem'i amcasının oğlunu buradaki valiliğim sürdüğü müddetçe Kûfe'ye sokmaması şartıyla hapisten çıkarırım.» Bu sözleri üzerine onun bu isteğini kabul etmişlerdi. Adiyy b. Hâtem Abdullah b. Halîfe'ye giderek ona durumu bildirmiş ve Tay kabilesinin sahip olduğu dağlara çekip gitmesini emretmişti. Abdullah da çekip Tay dağlarına varmış, orada ikamet etmişti; ancak sürekli olarak Adiyy'e mektuplar yazıp Kûfe'ye gelmesi için kendisine şefaatta bulunmasını istiyordu. Ne var ki Adiyy, onun bu isteklerine kulak asmıyor, Abdullah da ona sürekli mektuplar ve mersiyeler yazıp duruyordu.

Nihayet Abdullah Ziyâd henüz hayatta iken bu dağlarda ölüp gitmiş idi.

Ziyâd sonra Hücr b. Adiyy'nin adamlarından birisi olan Kerîm b. Afîf el-Has'amî'yi getirtmiş, ona: «Adın ne?» diye sormuştu. O da: «Kerîm b. Afif.» diye cevap verince Ziyâd şöyle demişti: «Senin ve babanın adı ne kadar da güzel, fakat yaptıkların ne kadar kötü şeylerdir! Allah'a yemin ederim ki, benim görüşüme dair bilgi sahibi oluşunun üzerinden fazla bir zaman geçmedi.»

Taberî şöyle nakleder:

Ziyâd Adiyy'nin arkadaşlarından on iki kişiyi hapsetmiş, sonra kabile ve şehirlerin ileri gelenlerinden söz sahibi olan dört kişiyi çağırmıştı. Bunlar Medîne ileri gelenlerinden Amr b. Hureys, Temîm ve Hemdân reislerinden Hâlid b. Urfuta, Rabîa ve Kinde reislerinden Kays b. Velid, Mezhic ve Esed reislerinden Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ idiler. Bunlara Hücr b. Adiyy'nin kendisi aleyhinde bir sürü adamlar toplayıp küfrettiğini, müminlerin emîrine harp ilân ettiğini, hilâfet işinin Ebû Tâlib'in evlâtlarından başkasına gitmemesi gerektiğine inandığını, şehre hücum ederek emîrin göndermiş olduğu valiyi şehirden çıkardığını, Ebû Türâb'ın özrünü beyan ederek ona sürekli rahmetler okuyup düşmanlarından ve ona harp açmış kimselerden uzak durulması gerektiğini söylediğini anlatmış, hapsetmiş olduğu bu adamların onun adamlarının ileri gelenleri olup onunla aynı görüşte olduklarına şehadet etmelerini istemişti. Talha b. Ubeydullah'ın iki oğlu İshâk ve Mûsâ, Münzir b. Zübeyr, Umâre b. Ukbe b. Ebi Muayt, Amr b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve daha bazı kimseler buna şehadet etmişlerdi. Şahitler arasında Kadı Şureyh b. Hânî: «Ben aslâ bu konuda şehadet etmedim ve Ziyâd'ı da kınadım.» demekteydi.

Sonra Ziyâd Hücr b. Adiyy ve adamlarını Vâil b. Hücr el-Hadramî ile Kesîr b. Şihâb'a teslim edip Şâm'a götürmelerini emretmişti. O günün akşamında yola çıkmışlar ve «el-Garayeyn» denilen yere vardıklarında Şureyh b. Hânî arkalarından yetişip Vâil b. Hücr'a bir mektup vererek onu müminlerin emîrine iletmesini istemişti. Vâil bu mektubu almış ve hep birlikte yola devam etmişler, Dimaşk yakınlarında Merc Azrâ' denilen yere varıncaya kadar gitmişlerdi. Bunların isimleri şöyle idi: Hücr b. Adiyy el-Kindî, Erkâm b. Abdullah el-Kindî, Şerîk b. Şeddâd el-Hadramî, Sayfî b. Fesîl eş-Şeybânî, Kabisa b. Dubay'a el-Absî, Kerîm b. Afîf el-Has'amî, Âsım b. Avf el-Becelî, Verkâ' b. Sümeyy el-Becelî, Keddâm b. Hayyân, Abdurrahman b. Hassân el-Anazeyyeyn, Muhriz b. Şihâb et-

Temîmî, Abdullah b. Haveyye es-Sa'di et-Temîmî. Bunlar on iki kişi idiler. Ayrıca Ziyâd arkalarından iki adam daha göndermişti. Bunlar da Sa'd b. Bekr kabilesinden Utbe b. el-Ahnes ve Sa'd b. Nemrân el-Hemdânî idiler ki bunlarla birlikte on dört kişi olmuşlardı.

Muâviye bu adamları getiren Vâil b. Hücr ve Kesîr b. Şihâb'a haber gönderip onları yanına çağırtmış ve getirdikleri mektupları okumuştu. Ayrıca Vâil b. Hücr, Şureyh b. Hânî'nin kendisine verdiği mektubu da Muâviye'ye teslim etmişti. Şureyh b. Hânî Muâviye'ye şöyle yazmıştı: «Ziyâd'ın beni bu hususta şahit gösterdiğini işittim. Benim Hücr b. Adiyy hakkındaki şehadetim ve kanaatim şöyledir: «O namazını kılar, zekâtını öder, hacc ve umre yapar, marufu emreder, münkerden alıkoyar. Onun kanı ve malı haramdır. Dilersen öldürür, dilersen de onu serbest bırakırsın.» Bunun üzerine Muâviye: «Bu adamın kendisini sizin şehâdetinizden uzak tuttuğunu görüyorum.» demiş, sonra getirilenleri Merc-Âzrâ'da hapsetmişti. Arkasından Ziyâd'ın göndermiş olduğu diğer iki adam da oraya varmış ve Amr b. el-Esved el-Acli Muâviye'ye gelerek bu ikisinin geldiklerini haber vermişti. Hücr b. Adiyy elleri ve ayaklarındaki prangalarla ayağa kalkmış, ona şöyle demişti: «Muâviye'ye kanlarımızın haram olduğunu bildir. Biz onunla daha evvel sulh yapmıştık.O da bizimle sulh akdetmişti ve bize emân verilmişti. Biz ehl-i kıbleden hiç kimseyi öldürmedik ki kanlarımız ona helâl olsun.»

Âmir b. el-Esved el-Aclî Muâviye'nin huzuruna çıkıp ona bu iki adamı getirdiğini haber vermiş idi. Yezid b. Esed el-Becelî Muaviye'den iki amcasının oğlunun kendisine bağışlanmasını istemişti. Bunlar da Âsım ve Verkâ' idiler. Cerîr b. Abdullah el-Becelî bir mektup yazıp bunların ikisini tezkiye ettiğini, bunların kendileri aleyhinde söylenen sözlerden tamamen uzak olduğunu söylüyordu. Bunun üzerine Muâviye onları serbest bırakmıştı. Ayrıca Vâil b Hücr Erkam için de şefaatta bulunmuş, o da serbest bırakılmıştı. Ebu'l A'var es-Sülemî de Utbe b. el-Ahnes için şefaat etmiş, o da serbest bırakılmıştı. Humre b. Mâlik el-Hemdânî de Sa'd b. Nemrân'a şefaat etmiş, o da bağışlanmıştı. Habîb b. Meslerne, İbn Haveyye için şefaatte bulunmuş, böylece o da serbest bırakılmıştı. Nihâyet Mâlik b. Hubeyre es-Sekûnî kalkıp Muâviye'ye şöyle demişti: «Bana amcamın oğlu Hücr'ü bağışla.» Muâviye onun bu isteğine: «Hücr bu adamların başıdır. Eğer onu serbest bırakırsam kendi memleketini tekrar benim aleyhimde fesada boğar. O zaman da korkarım seni Irak'a, onun yanına göndeririz.» diyerek karşılık ver-

miş, Mâlik b. Huboyre de: «Vallahi, ey Muâviye, bana karşı insaflı davranmadın. Amcamın oğluna karşı senin yanında Sıffîn gününde savaştım, bu savaşın sonunda zafer elde ettin, böylece şanın yükseldi ve artık musibetlerden korkmaz oldun. Sonra senden amcamın oğlunu serbest bırakmanı istedim, sen ise bunu benden esirgedin.» demiş, sonra çekip gitmiş, evine kapanmıştı.

Muâviye Hudbe b. Feyyâz el-Kudâî, Husayn b. Abdullah el-Külâbî ve Ebû Şerîf el-Bedevî'yi Hücr ve adamlarına gönderip onlardan belirtilenleri öldürmelerini emreder. Bunlar Hücr'e ve adamlarına akşam üzeri varırlar. el-Has'amî bu gelenlerin arasında birisinin tek gözlü olduğunu görünce arkadaşlarına: «Bizim yarımız öldürülecek, yarımız da serbest bırakılacak.» der. Gerçekten onlardan altı kişi serbest bırakılmış, sekiz kişi öldürülmüştü. Öldürmeden evvel onlara şöyle demişlerdi: «Hz. Ali'den uzak olup onu lânetlemenizi teklif etmemiz bize emredildi. Eğer gerçektan ondan uzak olduğunuzu söyler ve ona lânet ederseniz sizi serbest bırakırız. Bunu yapmadığınız takdirde sizi öldüreceğiz.» Hücr ve arkadaşları bu teklife: «Hayır, bunu kesinlikle yapamayız.» diye karşılık vermişler, bunun üzerine kabirleri kazılmış ve kefenleri hazırlanmıştı. Bu arada Hücr ve adamları birlikte gece namazını kılıyorlardı. Ertesi gün olunca öldürmek üzere yanlarına yaklaştıklarında Hücr: «Bana müsaade edin de abdest alıp namaz kılayım. Ben her namaz için abdest almadan hiç bir namazı kılmış değilim.» der, onlar da Hücr'a müsaade ederler. Abdestini alır, namazını kılar ve bitirdikten sonra şöyle konuşur: «Vallahi şu anda kıldığım namazdan daha zevkli bir namaz kılmış değilim. Ölümden korkup namazı uzattığım zehabına kapılmayacak olsaydınız bu namaza ara vermez, kılmağa devam ederdim.» Sonra şöyle devam eder: «Allahım! Biz ümmetiniz için senden yardım diliyor ve sana sığınıyoruz. Kûfe halkı bizim aleyhimizde şehadet ettiler. Şâmlılar da bizi öldürüyorlar. Vallahi, beni öldürecek olursanız Şam vadisinde öldürülecek ilk müslüman Süvari ve yine müslümanlar arasında bu vadinin köpeklerinin uluduğu da ilk insan ben olmuş olacağım.» Bu sözlerden sonra Hudbe b. Feyyâz Hücr'ün üzerine kılıçla yürümüş, kılıcını kaldırıp vuracağı sırada birden kendisini bir titreme tutmuştu. O anda Hücr'e: «Sen ölümden korkmadığını mı söylemek istiyorsun? Haydi, Ali'den uzak olduğunu söyle de seni serbest bırakalım.» demişler, o ise şöyle cevap vermişti: «Nasıl olsun da ölümden korkmayayım? Bir tarafta kabir kazılmış, öbür tarafta kefen hazırlanmış ve karşımda da kılıcını çekmiş birisi duruyor. Vallahi, ben ölümden de korksam Allah'ın razı olmadığı bir tek söz söyle-

meyeceğim.» Bunun üzerine onu ve arkadaşlarından altı kişiyi öldürmüşlerdi.

Abdurrahman b. Hassân el-Anazi ve Kerîm el-Has'amî kendilerini öldürmek üzere gelenlere: «Bizi Müminlerin emîrine götürün de bu adam hakkında kendisini memnun edecek sözler söyleyelim.» demişler, bunun üzerine yanına götürmek üzere izin istendiğinde Muâviye getirmelerine müsaade etmişti. Yanına girdiklerinde Kerîm el-Has'amî: «Allah Allah ey Muâviye! Haberin olsun ki sen bu geçici diyardan ebedî olan ahiret diyarına göçeceksin ve bizim kanlarımızı döktüğünden dolayı mutlaka sorguya çekileceksin.» şeklinde konuşmuş, Muâviye: «Ali hakkında ne dersin?» diye sorunca da şöyle demişti: «Senin dediğin gibi diyorum.» Muâviye: «Ali'nin yolundan uzak olduğunu da söyleyebilir misin?» diye sorunca Kuhâfe b. Has'amoğullarından Şemir b. Abdullah Muâviye'ye onu kendisine bağışlamasını söylemiş, Muâviye de Kerîm b. el-Has'amî'nin Kûfe'ye girmemesi şartı ile affedileceğini söylemişti. Kerîm b. el-Has'amî Kûfe'ye gitmemiş, Mısır'da ikamet etmeyi tercih etmişti. O: «Muâviye ölürse Kûfe'ye giderim.» deyip duruyordu, ancak Muâviye'nin ölümünden bir ay önce vefat etmişti.

Muâviye Abdurrahman b. Hassân'a da: «Ey Rabîa'nın evlâdı! Ali hakkında ne dersin?» diye sormuş, o da şöyle cevap vermişti: «Beni rahat bırak, bu konuda bana soru sormaman senin için daha hayırlıdır.» Muâviye: «Hayır, bu konuda sana soru sormadan and olsun seni aslâ bırakmam.» deyince o da: «Ali'nin Allah'ı en çok zikreden, hakkı emredip adaletle hükmeden ve insanları affeden birisi olduğuna şehadet ediyorum.» diye karşılık vermiş, Muâviye'nin: «Peki, Osman hakkında ne dersin?» sorusunu da şöyle cevaplamıştı: «O zulmün kapılarını ilk defa açan ve hak kapılarını kapatan kişi olmuştur.» Bunun üzerine Muâviye: «O zaman kendi canına kıymış oldun.» demiş, Abdurrahman b. Hassan da: «Ve bu arada senin de canını yakmış oldum. Şu anda bu bölgede Rabi'alardan kimse yoktur.» diye karşılık verip bu sözüyle kendisine şefaat edecek kimsenin olmadığını da ifade etmişti. Muâviye Abdurrahman b. Hassân'ı tutup tekrar Ziyâd'a göndermiş ve onu en kötü bir şekilde öldürmesini emretmişti. Ziyâd da onu diri diri kabre gömmüştü.

Bunlardan öldürülenler şunlardır: Hücr b. Adiyy, Şerîk b. Şeddâd el-Hadramî, Sayfî b. Fesîl eş-Şeybânî, Kabîsa b. Dubay'a el-Absî, Muhriz b. Şihâb es-Sa'dî et-Temîmî, Vekdân b. Hayyân el-Anezî ve Abdurrahman b. Hassan el-Anezî. Bu sonuncusunu Ziyad diri di-

ri gömmüştü. Bu yedi kişi öldürülüp kabirlerine defnedilmiş ve namazları kılınmıştı.

Anlatıldığına göre Hücr b. Adiyy ve adamlarının öldürüldüğü Hasan el-Basri'ye anlatılınca şöyle demişti: «Onların namazlarını kıldılar, kefenleyip kabirlerine defnettiler ve yüzlerini de kıbleye çevirdiler değil mi?» kendisine: «Evet» diye cevap verilince Hasan el-Basrî şöyle demişti: «Kâ'be'nin rabbına yemin olsun ki kendilerini öldürenlere karşı ileri sürecekleri delilleri vardır.»

Mâlik b. Hubeyre es-Sekûnî Muâviye'den Hücr b. Adiyy'in kendisine bağışlanmasını isteyip de bu konuda reddedilince adamlarını toplayıp Hücr ve adamlarını kurtarmak üzere el-Azrâ' denilen yere gitmiş, ancak yolda giderken onları öldürenlerle karşılaşmıştı. Muâviye'nin emrini infaz edenler Mâlik ve adamlarını görünce Hücr'ü kurtarmak üzere geldiklerini anlamışlardı. Mâlik: «Ne yaptınız?» diye sorunca onlar: «Hücr ve adamları yaptıklarından tevbe ettiler, biz de durumu Müminlerin emîrine haber vermek üzere gidiyoruz.» demişler, Mâlik susmuş ve el-Azrâ'a doğru yürümüştü. Ancak yolda oradan gelenlerle karşılaşınca Hücr ve adamlarının öldürüldüğü haberini almış, bu emri infaz edenleri yakalamak üzere adamlarını gönderdiğinde onlara yetişememişlerdi. Bunlar gelip Muâviye'ye Mâlik'in oraya gittiğini haber verince Muâviye onlara şöyle demişti: «Onun içinde şu anda bir heyecan kaynamaktadır, fakat o şimdiye kadar çoktan sönmüş, gitmiştir.» Nihayet Mâlik b. Hubeyre evine gelip kapanmış, Muâviye'nin yanına varmamıştı. O gün gece olunca Muâviye Mâlik b. Hubeyre'ye 100.000 dirhemlik bir hediye göndermiş ve şöyle demişti: «Senin şefâatini kabul edemedim, çünkü eğer onları serbest bırakmış olsaydım müslümanlar arasında tekrar büyük bir fitne kopar, savaşlar meydana gelirdi. Hücr'ün öldürülmesi müslümanların başına böyle bir felâketin gelmesinden daha iyidir, diye düşündüm.» Mâlik b. Hubeyre de 100.000 dirhemlik hediyeyi almış ve bu davranıştan son derece memnun olmuş idi.

Hücr ve adamlarının durumu Hz. Âişe'ye ulaşınca Abdurrahman b. el-Hâris'i Muâviye'ye göndermiş, onların serbest bırakılmasını istemişti. Abdurrahman Muâviye'ye geldiğinde Hücr ve arkadaşları çoktan öldürülmüşlerdi. Abdurrahman Muâviye'ye şöyle demişti: «Ebû Süfyân'ın insaflılığı ve hilmi sende hiç de kalmamış gibidir. Onun hilmi nereye gitti?» Muâviye bu sözlere şöyle karşılık vermişti: «Kavmimin senin gibi hilim sahibi olan kimseleri benden uzak durduğu için hilim benden de kaybolup gitmiştir. Sümeyye'-

nin oğlu Ziyâd bana bu işi yükledi, ben de infaz ettim.»

Hz. Âişe bu konuda şöyle demiştir:

«Eğer başımıza gelen felâketler arkasından daha büyük felâketleri getirmeyecek olsaydı mutlaka Hücr'ün öldürülmesini de değiştirir ve durdururdum. Vallahi ben Hücr'ü ancak iyi bir müslüman, sürekli hac ve umre ibadeti yapan bir kişi olarak biliyorum.»

Hasan el-Basrî de şöyle demiştir:

«Muâviye'nin dört özelliği vardı. Bu dördü değil de sadece birisi bile olmuş olsaydı, onu helâk etmeğe yeterdi. Onun bu özellikleri şunlardır: Birincisi, bu ümmet içinde Rasûlullah'ın ashâbı ve faziletli insanlar olmasına rağmen bu görevi kılıç zoruyla alması için ümmetin başına musallat olmasıdır. İkinci özelliği, kendisinden sonra sarhoş, içkici, sürekli ipek giyip çalgılarla meşgul olan oğlunu veliahd edinmesi; Üçüncü özelliği de Ziyâd'ı kendi nesebine katmış olmasıdır. Halbuki Rasûlullah (s.) bu konuda şöyle buyurmuştur: **«Çocuk doğduğu yatağa aittir, zinâ eden kişi de recmedilir.»** Muâviye'nin yaptığı dördüncü şey de Hücr'ü ve adamlarını öldürmüş olmasıdır. Hücr'den dolayı Muâviye'nin vay çekeceğine! Hücr'den ve Hücr'ün adamlarından dolayı Muâviye'nin çarptırılacağı cezalar ve işkenceler ne dehşettir!»

Anlatıldığına göre Kûfeliler şöyle derlerdi: «Kûfe'ye giren ilk elemli haber Hasan b. Ali'nin ölümü idi. Arkasından Hücr ve arakdaşlarının öldürülmesi haberi gelir. Diğer bir elem verici haber de Ziyâd'ın Muâviye'nin nesebine ilhakı meselesi idi.»

Hücr b. Adiyy'nin öldürülmesi konusunda yukarıda zikrettiğimizden başka daha değişik bir rivayet kaydedilir: Ziyâd b. Ebih Kûfe'de Cuma günü son derece uzun bir hutbe okuyup namazı bir hayli geç bırakmıştı. Hutbe ortasında Hücr b. Adiyy: «Namaz, namaz!» diye seslenmiş, ancak Ziyâd hutbesine devam etmişti. Hücr'ün tekrar: «Namaz, namaz!» diye seslenmesine rağmen o yine hutbesine devam edince Hücr b. Adiyy namazın geç kaldığından korktuğu için ellerini birbirine çırpmaya başlamış ve olduğu yerden kalkıp namaza durmuştu. Onunla birlikte bir grup müslüman da namaza kalkmışlardı. Ziyâd bu durumu görünce minberden inip namazını kılmış ve durumu bir mektupla abartarak Muâviye'ye bildirmişti. Muâviye de bu mektubu alınca Hücr b. Adiyy'nin zincirlerle bağlanıp kendisine gönderilmesini emretmişti. Hücr'ün yakalanması söz konusu olunca akrabaları onu korumağa çalışmışlar, o da şöyle demişti: «Hayır, bırakınız, ben emîrin sözünü dinler ve itaat ederim.» Nihayet onu zincirlerle bağlayıp Muâviye'ye gönder-

mışlar, Muâviye'nin yanına vardığında: «Allah'ın selâmı üzerine olsun ey Müminlerin emiri!» diyerek onu selâmlamış, Muâviye ise: «Ben Müminlerin emiri miyim? Hayır, vallahi ne bu söylediğini kabul ederim, ne de onu senden duymak isterim. Onu çıkarınız ve boynunu vurunuz!» diyerek karşılık vermişti. Hücr b. Adiyy Muâviyo'nin bu emrini yerine getirecek adamlara: «Bırakınız iki rekat namaz kılayım.» diye ricada bulunmuş, onlar da haydi, namazını kıl.» diyerek izin vermişlerdi. Hücr bunun üzerine şöyle kısacık iki rek'at namaz kılıp onlara şöyle demişti: «Eğer benim hakkımda kendi düşündüğümden başka bir şey düşünmeyecek olduğunuzu bilseydim bu namazı uzatır da uzatırdım.» Hücr akrabalarından yanında bulunanlara: «Bağlandığım şu demirleri sakın çözmeyesiniz ve kanımı da sakın yıkamayasınız! Ben şu halimle yarın Muâviye ile karşılaşacağım.» demiş ve bu sözlerinden sonra boynu vurulmuştu.

Taberî şöyle anlatır:

Hz. Âişe Muâviye ile karşılaşıp ona sordu: «Hücr'e hilim ile davranamaz mıydın?» Muâviye şöyle cevap verdi: «Olgun bir adamla karşılaşmadım da ondan.»

İbn Sîrîn ise şöyle nakleder:

Muâviye ölüm döşeğinde iken şöyle diyordu: «Ey Hücr, seninle karşılaşacağım gün keşke çok uzaklarda olsa!»

Rabî' b. Ziyâd el-Hârisi'nin Horasân'a Tayini

Bu yıl içinde Ziyâd b. Ebîh, er-Rabî' b. Ziyâd el-Hârisi'yi Horasân'a vali tayin etmişti. Bundan evvelki vali el-Hakem b. Amr el-Gifârî ölmeden evvel Enes b. Ebî Ünâs'ı yerine vekil bırakmıştı. Ziyâd ise Enes'i azletmiş, yerine Huleyd b. Abdullah el-Hanefi'yi getirmiş, sonra onu da azlederek Rabî' b. Ziyâd'ı H. 51. yılın başlarında tayin edip Kûfe ve Basra halkından aileleriyle birlikte 50.000 kişiyi yanına katmış ve Horasan'a göndermişti. Rabî' ile birlikte gönderilenler arasında ashâptan Büreyde b. el-Husayb ve Ebû Berze de vardı. Bunlar Horasâna' gidip ikamet etmiş, Rabî' b. Ziyâd da oradan Belh üzerine yürüyerek burayı sulh yoluyla fethetmişti. Bazı tarihçilerin rivayetlerine göre, Ahnef b. Kays'ın yaptığı anlaşmadan sonra Belh halkı tekrar ahitlerini bozmuşlardı. Rabî' b. Ziyâd diğer taraftan Kuhistân'ı da kılıç zoruyla fethetmiş ve buradaki Türklerden bir kısmını öldürmüştü. Onlardan Neyzek Turhan adında birisi kalmıştı ki onu da Kuteybe b. Müslim buradaki valiliği sırasında öldürmüş idi.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın vefat ettiği yılda müslüman olan, diğer bir rivayette de H. 54. yılda vefat ettiği kaydedilen Cerîr b. Abdullah el-Becelî vefat etmişti. Aşere-i Mübeşşere'den birisi olan Saîd b. Zeyd de bu yılda vefat etmiş ve Medîne'de defnedilmişti. Başka bir rivayette onun H. 52, veya 58. yıllarda vefat ettiği de ifade edilir. Yine bu yılda vefat edenlerden birisi de ashâptan Ebû Bekre Nufey' b. el-Hâris olup Ziyâd b. Ebîh'in ana bir kardeşi idi. Rasûlullah (s.)'ın zevcelerinden Meymûne binti el-Hâris bu yılda vefat edenler arasında idi. Rasûlullah onunla Serif denilen yerde zifafa girmiş idi ve yine Serif'de vefat etmişti. Başka bir rivayette ise Hz. Meymûne'nin H. 63. veya 66. yıllarda vefat ettiği de kaydedilir.

Bu yılda hacc emîrliği görevini Yezîd b. Muâviye ifa etmişti. Bu yılın valileri de geçen yılın valilerinin aynısı idi.

H. 52. (M. 672) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Bizans topraklarına doğru kış seferi için gazaya çıkan Süfyân b. Avf el-Esedi olup bir rivayete göre bu seferinde orada vefat etmiş ve yerine Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî'yi tayin etmişti. Diğer bir rivayette ise bu kış seferini Busr b. Ebî Ertât yapmış ve Süfyân b. Avf onun yanına yardımcı olarak katılmıştı. Yaz seferini ise Muhammed b. Abdullah es-Sekafî yapmıştı.

Ziyâd b. Hirâş el-İclî'nin İsyânı

Bu yıl içinde Ziyâd b. Hirâş el-İcli yanındaki üç yüz atlı ile birlikte Sevâd bölgesinin «Mesken» adı verilen bir yerine gelerek isyan ettiğini ilân etmişti. Ziyâd b. Ebîh başlarında Sa'd b. Huzeyfe veya bir başkasının bulunduğu bir grup atlıyı üzerlerine göndermiş, bu giden süvariler de isyancıları öldürerek bertaraf etmişler ve Mah şehrine kadar ulaşmışlardı.

Muâz et-Tâî'nin İsyanı

Bu yıl içinde yine Tay kabilesinden Muâz adında birisi Ziyâd b. Ebîh'e karşı isyan etmişti. Abdurrahman b. Ümmü'l Hakem suyu kenarına otuz kişilik bir grubuyla gelmiş ve orada isyan etmişti. Ziyâd b. Ebîh birisini üzerlerine göndermiş, bunu ve adamlarını öldürtmüştü. Başka bir rivayette ise bunların öldürülmediği, üzerlerine Ziyâd'ın kuvvetleri varınca barış sancağını havaya kaldırıp emân diledikleri de kaydedilir. Bunlara «Abdurrahman nehri» adamları ismi verilir.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl hacc emîrliği görevini Saîd b. el-Âs yerine getirmişti. Valiler de daha evvel adı geçen kimseler idiler.

Bu yılda vefat edenler şunlardı: Basra'da Ümrân b. Husayn el-Huzâî, Rasûlullah'ın ashâbından olup Akabe bey'atlerinde ve Bedir'de bulunmuş olan ve asıl adı Hâlid b. Zeyd olan Ebû Eyyûb el-Ensârî. Daha evvel kaydettiğimiz gibi Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin İstanbul yakınlarında H. 49. yılda vefat ettiğine dair bir rivayet de vardır. Ayrıca bu yılda vefat edenlerden birisi 75 yaşında ölen Ka'b b. Ucre idi.

H. 53. (M. 673) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Abdurrahman b. Ümmü'l Hakem es-Sekafî Bizans topraklarında kış seferine çıkmıştı. Ayrıca bu yıl içinde Cunâde b. Ebî Ümeyye el-Ezdî komutanlığında Akdeniz adalarından Rodos adası fethedilmiş ve müslümanlar burayı iskân ederek Bizanslılar için büyük bir tehlike haline gelmişlerdi. Bizanslı Rumlar Rodos'ta yerleşen müslümanlardan bir hayli çekiniyorlardı, çünkü müslümanlar bu bölgede seyreden Bizans denizcilerine saldırıp gemilerine el koyuyorlardı. Muâviye sürekli olarak Rodos'ta yerleşen bu müslümanlara büyük yardımlarda bulunuyor ve çevredeki düşmanlar onlardan bir hayli korkuyordu. Ancak Muâviye vefat edince oğlu Yezîd buradaki müslümanları tamamen ihmal etmişti.

Başka bir rivayette ise Rodos'un H. 60. (M. 679-680) yılda fethedildiği kaydedilir.

Ziyâd b. Ebîh'in Vefatı

Ziyâd b. Ebîh bu yılın Ramazan ayında Kûfe'de vefat etmişti. Ziyâd ölümünden evvel Muâviye'ye şöyle bir mektup yazmıştı: «Ben Irak'ı sol elimle tamamen hâkimiyetim altına almış bulunuyorum. Sağ elim ise şu anda boş duruyor. İzin ver de bu elimle de Hicâz bölgesi ile uğraşayım.» Ziyâd'ın bu mektubu üzerine Muâviye onu Hicâz'a vali tayin etmiş, ancak Hicâz ahalisi bu haberi işitince Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'ın yanına varıp durumu anlatmış ve üzüntülerini bildirmişlerdi. Abdullah b. Ömer de: «Ona beddua ediniz.» diyerek kıbleye yönelmiş ve Ziyâd'a beddua etmişti. Abdullah b. Ömer bu bedduasında şöyde demişti: «Allahım bizi Ziyâd'ın şerrinden koru!» Gerçekten Ziyâd'ın sağ elinin bir parmağında bir çıban çıkmış ve onun tesiri ile ölmüştü. Ziyâd ölüm döşeğine yattığında Kadı Şureyh'i çağırarak onunla istişare etmiş ve şöyle demişti: «Şu parmağımda çıkan çıbanı görüyorsun. Bana bu parmağın kesilmesi söylendi, sen ne dersin?» Kadı Şureyh: «Ecelinin yaklaşmış olmasından korkuyorum. Eğer gerçekten ecelin gelmişse,

parmağın kesilmiş olarak Allah'ın huzuruna çıkmış olursun. Diğer taraftan Cenâb ı Allah'a bir an evvel kavuşmayı istemiyormuşsun gibi bu parmağını da kesmiş olacaksın ve kesik parmakla Allah'ın huzuruna çıkmış olacaksın. Ayrıca ecel şu anda gelmemiş de daha bir çok yıllar yaşayacaksan böyle parmağın kesik olarak yaşaman da güzel değildir.» şeklinde konuşmuş, Ziyâd şöyle karşılık vermişti: «Hay Allah hayrını versin! Şu anda ben öldürücü bir hastalık ile kucak kucağa yatıyorum.» Sonra Şureyh yanından çıktığında kendisiyle karşılaşan müslümanlar durumu sormuşlar, o da görüşmesinin sebebini anlatınca bu defa: «Niye parmağını kesmesi konusunda ona öğütte bulunmadın?» diye sormuşlar, Şureyh: «Kendisine danışılan kişi emin kişidir.» diye karşılık vermişti.

Ziyâd parmağının kesilmesini istemiş, fakat ateşe ve dağlayıcı şişlere bakınca ürkmüş ve vazgeçmişti. Başka bir rivayette ise Şureyh'in kendisine yaptığı bir öğütten sonra parmağını kesmekten vazgeçmişti. Ölümü yaklaştığında oğlu: «Babacığım! Sana altmış tane elbise hazırladım, seni onlarla defn edeceğim.» demiş, Ziyâd ise oğluna şöyle cevap vermişti: «Ey oğulcağızım! Babana onun bütün elbiselerinden ve kefenlerinden çok daha hayırlı bir elbise yaklaşmış bulunuyor, o elbise de ölümdür.» Sonra Ziyâd ölmüş ve Kûfe yakınlarında es-Süveyye denilen yerde defnedilmişti.

Onun vefat haberi Abdullah b. Ömer'e ulaşınca şöyle demişti: «Haydi güle güle Sümeyye'nin oğlu! Ne ahirette kazancın oldu, ne de bu dünya sana kaldı.»

Ziyâd Hicretin birinci yılında dünyaya gelmişti. Kırmızıya çalan bir teni olup sağ gözünde hafif bir şaşılık vardı. Sakalı beyazdı, üzerinde bazen yamalı görünen bir gömleği olurdu.

Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî'nin Vefatı

Bu yıl içinde Ziyâd tarafından Horasân'a vali tayin edilen er-Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî vefat etmişti. Rabî' b. Ziyâd Hücr b. Adiyy'-nin öldürülmesine bir hayli üzülmüş ve şöyle demişti: «Araplar onun ölümünden sonra işkenceyle öldürülmeğe devam edileceklerdir. Eğer onun öldürülmesinden sonra isyan edip baş kaldırabilselerdi onlardan tek bir kimse işkence ile öldürülmezdi. Ancak onlar bu ölümü kabullenip zillete düştüler.» Bu sözü söyledikten sonra bir hafta kadar yaşamış ve cuma günü mescide çıkarak: «Ey müslümanlar! Ben artık yaşamaktan bıktım ve hayata veda etmek istiyorum. Benim yerime kendinize bir adam seçiniz.» demiş ve na-

mazdan sonra ellerini kaldırıp şöyle dua etmişti: «Allah'ım! Eğer senin katında benim için hayır ve güzellikler varsa en yakın bir zamanda benim ruhumu al, müslümanların başına da emniyette olacakları biri geçsin.» Mescitten çıkıp gideceği sırada elbiseleri ayaklarına dolanıp yere düşmüş ve evine kaldırılmıştı. Yerine oğlu Abdullah tayin edilmiş ve kendisi de o gün vefat etmişti. Oğlu Abdullah da kendisinden iki ay sonra vefat edince yerine Huleyd b. Yerbû' el-Hanefî tayin edilmiş ve Ziyâd da bu tayini uygun görmüştü. Ziyâd vefat ettiğinde Basra emîri olarak Semure b. Cundeb görev yapıyordu. Kûfe'nin de başında Abdullah b. Hâlid b. Esîd vardı. Semure b. Cundeb Basra'da görevinde bırakılmış ve 18 ay görev yapmıştı. Başka bir rivayette ise 16 ay görev yapmış ve Muâviye onu bu görevinden azletmişti. Bu azil haberini alan Semure: «Allah Muâviye'ye lânet eylesin! Vallahi, Muâviye'ye itaat ettiğim kadar Cenâb-ı Allah'i itaat etseydim bana asla azap etmezdi.»

Semure'nin Basra emîrliği sırasında adamın birisi gelip zekâtını ödemiş, sonra mescide girerek namaz kılmıştı. Ancak Semure onun öldürülmesini emretmiş ve adam da öldürülmüştü. Ebû Bekre Semure'ye uğrayarak ona şöyle demişti: «Yüce Allah şöyle buyurur: **Zekâtını veren Rabbının adını anarak namaz kılan kişi kurtuluşa ermiştir** (1). Semure b. Cundeb o günden sonra müthiş bir titremeye tutulmuş ve son derece kötü bir şekilde vefat etmişti.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yılın hacc emirliği görevini Medîne valisi olan Saîd b. el-Âs ifa etmişti. Bu yıl sona erdiğinde Kûfe valisi Abdullah b. Hâlid b. Esid, Basra valisi Semure b. Cundeb, Horasân valisi Huleyd b. Yerbû' el-Hanefî idiler.

Bu yıl içinde Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Sıddîk Mekke'ye giderken uyuduğu bir yerde vefat etmişti. Başka bir rivayette ise onun daha sonra vefat ettiği kaydedilir. Yine bu yıl içinde ashâptan olup Muâviye tarafından San'a valiliğine tayin edilmiş olan Firûz ed-Deylemî vefat etmişti. Aynı şekilde Amr b. Hazm el-Ensârî vefat edenler arasındaydı. Diğer taraftan Muâviye'nin Dimaşk kadısı olan Fudâla b. Ubeyd el-Ensârî de vefat etmişti. Başka bir rivayette ise onun Muâviye döneminin son günlerinde vefat ettiği kaydedilir. Fudâla b. Ubeyd Uhud ve diğer gazvelerde bulunmuştu.

---

(1) el-A'lâ, 87/14-15.

H. 54. (M. 674) YIL OLAYLARI

Bizans Üzerine Yapılan Sefer ve Arvâd Adasının (1) Fethi

Bu yıl içinde kış seferi için Bizans topraklarına Muhammed b. Mâlik yaz seferine de Ma'an b. Yezîd es-Sülemî çıkmışlardır. Bu yıl içinde müslümanlar Cünâde b. Ebî Ümeyye komutasındaki kuvvetlerle İstanbul yakınlarındaki Arvâd adasını fethetmişlerdi. Müslümanlar bu adada yedi yıl kadar ikamet etmişlerdi, yanlarında Mücâhid b. Cebr de vardı. Muâviye vefat edip de yerine oğlu Yezîd geçince buradaki müslümanların geri dönmelerini emretmiş ve onlar da geri dönmüşlerdi.

Saîd b. el-Âs'ın Medîne Valiliğinden Azli ve Yerine Mervân'ın Tayini

Muâviye bu yıl içinde Saîd b. el-Âs'ı Medîne valiliğinden azlederek yerine Mervân b. el-Hakem'i tayin etmişti.

Bu azlin ve tayinin sebebi şöyle anlatılır: Muâviye vali Said b. el-Âs'a mektup yazarak Mervân'ın evini yıkmasını ve mallarına el koymasını ve elinde bulunan Fedek arazisini elinden almasını emreder. Fedek arazisini ona Muâviye kendisi hibe etmişti. Saîd b. el-Âs bu konuda Muâviye'ye itiraz etmiş ve verilen emri yerine getirmemişti. Muâviye ona ikinci bir mektup daha yazmış, ancak Saîd yine bu emri yerine getirmeyip her iki mektubu da yanında alıkoymuştu. Bu durum üzerine Muâviye Saîd'i görevinden azledip yerine Mervân'ı vali tayin ederek Saîd b. el-Âs'ın bütün mallarına el koyup evini yıkmasını emretmiş, yeni vali Mervân, bu mektubu alınca hemen işçileri ve ameleleri alıp doğru Saîd'in evine gidip evi yıkmak istemişti. Bunun üzerine Saîd ona: «Ey Abdülmelik'in babası! Benim evimi mi yıkacaksın?» diye sormuş, Mervân da: «Evet, Müminlerin emîri bana mektup yazıp böyle emrediyor. Eğer sana benim evimi yıkmanı emretmiş olsaydı sen de gelip evimi yıkardın.» diye karşılık vermiş, ancak Saîd: «Hayır, ben aslâ senin evini yıkmaz-

(1) Bugünkü Kapıdağı yarımadası (Çeviren.)

dım.» demişti. Mervân: «Hayır, vallahi yıkardın.» deyince Said: «Aslâ senin evini yıkmazdım.» diye tekrarlamış ve kölesine: «Bana Muâviye'den gelen mektupları getir.» demişti. Muâviye'nin daha evvel göndermiş olduğu iki mektup getirilip de Mervân bunları görünce: «Muâviye sana bu iki mektubu yazdığı, sen de onun emrini yerine getirmediğin halde neden bu durumları bana anlatmadın?» diye sormuş, Saîd ona şöyle cevap vermişti: «Ben böyle davrandım diye sana minnet etmek istemedim, ancak Muâviye aramızı bozmaya çalışıyor.» Bunun üzerine Mervân: «Vallahi sen benden daha hayırlı bir insansın.» deyip geriye dönerek gitmiş ve Saîd'in evini yıkmaktan vazgeçmişti. Saîd de Muâviye'ye bir mektup yazıp şöyle demişti: «Hayret doğrusu! Müminlerin emîri aşağılık kimselerin yaptığı ve hoşa gitmeyen şeyleri tahammül ve sabırla karşılayıp o kimselere iyi davranırken akrabalık bağlarımızı koparmak, aramıza kin tohumları ekmek istiyor. Allah'a yemin ederim, eğer aynı dedenin torunları olmasaydık Müminlerin emîri, mazlûm halifenin intikamını almak ve bu konuda söz birliği etmek üzere Allah bizi bir araya getirmezdi. Hiç olmazsa Müminlerin emîrinin bunu gözönüne alması gerekmezmiydi.»

Sonra Muâviye Saîd'e mektup yazıp ondan özür dilemiş ve kendisini çok daha önemli bir göreve getireceğini vaat etmişti. Saîd Muâviye'nin yanına gittiğinde Muâviye Mervân hakkında ne düşündüğünü sormuş o da Mervân'dan hayırla söz etmişti. Muâviye ona: «Peki, senin ve onun arasını bu şekilde açan ve onu senin evini yıkmaktan vaz geçiren durum nedir?» diye sorunca Said: «O kendi izzet ve şerefinin, ben de kendi şerefimin yok olmasından korktuğum için evini yıkmaktan vaz geçtim.» diye cevap vermiş, Muâviye bunun üzerine: «Peki, onun hakkında ne dersin?» diye sorunca da Said: «Ben onun huzurunda da gıyabında da iyilikle söz ederim.» diye karşılık vermişti.

Ubeydullah b. Ziyâd'ın Horasân Valiliğine Tayini

Bu yıl içinde Muâviye Semure b. Cundeb'i Basra valiliğinden azledip yerine 6 ay müddetle Abdullah b. Amr b. Gaylân'ı tayin etmişti. Diğer taraftan Ubeydullah b. Ziyâd'ı da Horasân valiliğine getirmişti. Ubeydullah b. Ziyâd babasının ölümünden sonra Muâviye'nin yanına varmış, Muâviye ona: «Baban Kûfe ve Basra'ya kimleri tayin etti?» diye sorunca Ubeydullah olup bitenleri anlatmış, bunun üzerine Muâviye ona şöyle demişti: «Eğer baban seni tayin etmiş olsaydı ben de seni tayin ederdim.» Ubeydullah buna karşı-

lık: «Hay Allah hayrını versin! Senin vefatından sonra birisi bana: «Eğer baban ve amcan seni bu göreve tayin etmiş olsalardı ben de seni tayin ederdim.» dese sen ne dersin» diye sorunca Muâviye Ubeydullah'ı Horasân'a vali tayin etmiş ve ona şöyle demişti: «Allah'tan kork! Hiç bir şeyi de Allah'ın korkusundan üstün tutmayasın, çünkü Allah korkusu insana bir çok şeyi kazandırır. Malını da halka dağıt ve sakın onu başka şeylerle kirletme. Eğer söz verirsen bu sözünü mutlaka yerine getir. Çok fazla şeyi çok az şeyle değiştirmeyesin. Çok zor durumda ve mecbur kalmadıkça bir emir vermeyesin ve bir emir verdikten sonra da kesinlikle ondan dönmeyesin. Düşmanlarınla karşılaştığında yeryüzünde mağlûp olacak olursan yer altında da sakın mağlûp olmayasın. Hiç kimseye hakkı olmadığı bir konuda tamah ettirmeyesin, hiç kimsenin de hakkı olan bir şeyden ümidini kesmeyesin.» Bu öğütlerden sonra Muâviye onu uğurlamıştı.

Ubeydullah b. Ziyâd bu göreve tayin edildiği zaman 25 yaşında idi. Horasân'a gidip Ceyhun nehrini aşarak develerin sırtında Buhara dağlarına kadar ulaşmıştı. Buhara dağlarını askerle ilk aşan kimse Ubeydullah olmuştu. Ubeydullah Râmenî, Nesef ve Beykent illerini fethetmişti. Bütün buralar Buhara'ya bağlı idiler ve Müslümanlar burada bir hayli ganimet ele geçirmişlerdi. Ubeydullah ve askerleri Türklerle karşılaşınca onları hezimete uğratmışlardı. Türk hükümdarının yanında zevcesi de bulunuyordu. Müslümanların gelmesi üzerine ona çabucak giyinmesini söylemişler, ayakkabılarının birini giymiş, fakat öbürünü giyemeden müslüman askerler oraya varmış ve bunu ganimet almışlardı. Daha sonra bu ayakkabı 200.000 dirhem karşılığında iade edilmişti. Türklerle yapılan bu savaşa Horasan'dan bir sürü kimseler katılmıştı. Bu konular ileride zikredilecektir. Bu sefer sırasında bir sürü zorluklara uğrayan Ubeydullah ve askerleri geri geldikten sonra Horasân'da iki yıl ikamet etmişlerdi.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl hacc emîrliğini Medîne valisi olan Mervân b. el-Hakem ifa etmişti. Bu sıralarda Kûfe valisi Abdullah b. Hâlid, diğer bir rivayete göre ise ed-Dehhak b. Kays idi. Mısır valisi ise Abdullah b. Amr b. Gaylan idi.

Bu yıl içinde Ebû Katâde el-Ensârî 70 yaşında iken vefat etmişti. Başka bir rivayette ise onun H. 40. yılda vefât ettiği ve cenaze namazını Hz. Ali'nin yedi tekbir ile kıldırdığı kaydedilir. O Be-

dir savaşına katıldığı gibi Hz. Ali'nin bütün savaşlarına da katılmış idi. Diğer taraftan 120 yaşında olduğu söylenen Huvaytıb b. Abdü'l-Uzzâ vefat etmişti. Yine bu yılda Rasûlullah (s.)'ın azatlısı Sevbân vefat etmişti. Aynı şekilde Usâme b. Zeyd'in de bu yılda vefat ettiği kaydedildiği gibi onun H. 58. veya 59. yılda vefat ettiği de kaydedilir. Yine bu yılda 124 yaşında olduğu söylenen sahâbî Saîd b. Yerbû' b. Ankese vefat etmişti. Yine Mekke'nin fethi günü müslüman olanlardan ve vefat ettiğinde 115 yaşında olan Mahreme b. Nevfel vefat etmişti. Abdullah b. Uneys el-Cühenî de bu yıl vefat edenler arasında idi. Zeyd b. Şecere er-Rahâvî bu yılda çıktığı bir seferde şehit edilmiş idi. H. 58. yılda vefat ettiğine dair bir rivayet de kaydedilir.

H. 55. (M. 675) YIL OLAYLARI

Bu yılın kış seferini Süfyân b. Avf el-Ezdî yapmıştı. Başka bir rivayete göre bu seferi Amr b. Mührez veya Abdullah b. Kays el-Fezârî veya Mâlik b. Avf'dan birisi yapmıştır.

Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra Valiliği

Bu yıl içinde Muâviye Abdullah b. Amr b. Gaylân'ı Basra valiğinden azlederek yerine Ubeydullah b. Ziyâd'ı tayin etmişti.

Onun azledilmesinin sebebi şu idi: Abdullah b. Amr b. Gaylân bir gün Basra mescidinde minberden müslümanlara hitap ederken Dabbeoğullarından birisi ona bir taş atmış, Abdullah da bu adamın elini kestirmişti. Dabbeoğulları Abdullah'a gelip ona şöyle dediler: «Bizim adamımız olabilir ki bir günah işlemiştir ve sen de onu cezalandırdın. Ancak bu durumun halifeye ulaşıp hepimize dokunacak bir ceza vermesinden korkuyoruz. Bize emîre yazılmış bir mektup ver, birimiz o mektubu alıp kendisine götürsün ve senin bir şüphe üzerine ve iyice araştırılmadan bir adamın elini kestirdiğini iletsin.» Abdullah onlara bir mektup yazıp vermiş ve kendisi de bu yılın başında Muâviye'ye gidince Dabbeoğulları ellerindeki bu mektubu alıp adamlarının elinin haksız olarak kesildiği konusunda Abdullah b. Amr'ı Muâviye'ye şikâyet etmişlerdi. Muâviye Dabbeoğullarının elinde bu mektubu görünce şöyle demişti: «Tayin ettiğim valilerime kısas uygulamama imkân yok, fakat adamınızın diyetini beytülmal'den ödeyebilirim.» Sonra Abdullah'ı Basra valiliğinden azlederek yerine Ubeydullah b. Ziyâd'ı tayin etmişti. İbn Ziyâd da Horasân'a Eslem b. Zür'a el-Külâbî'yi tayin etmiş, fakat Eslem burada ne bir sefere çıkmış ne de bir fetih yapabilmişti.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yılda Muâviye Abdullah b. Hâlid'i Kûfe valiliğinden azlederek daha evvel söylendiği gibi yerine Dahhâk b. Kays'ı tayin etmişti. Bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın Mekke'de iken evinde gizlendiği ve vefat ettiğinde 80 yaşında olan Erkam b. Ebi'l-Erkâm el-Mahzûmî vefat etmişti. Başka bir rivayette ise onun Ebû Bekre'nin vefat ettiği gün vefat etmiş olduğu kaydedilir. Bu yılda ayrıca Bedir ashâbından olup Sıffîn'de Hz. Ali'nin saflarında bulunmuş olan Ebu'l Yeser Ka'b b. Amr el-Ensârî vefat etmişti. Başka bir rivayette ise onun daha evvelki bir tarihte vefat ettiği bildirilir. Bu yılda hacc emirliği görevini yine Mervân b. el-Hakem yapmıştı.

H. 56. (M. 675-676) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Cünâde b. Ebî Ümeyye Bizans topraklarında kış seferine çıkmıştı. Başka bir rivayette ise bu sefere Abdurrahman b. Mes'ûd'un çıktığı kaydedilir. Yine diğer bir rivayette de Yezîd b. Şecere'nin bir deniz seferine; İyâd b. el-Hâris'in de karada bir gazaya çıktıkları belirtilir. Bu yılın Recep ayında Muâviye bir umre yapmış, hacc emîrliği görevini de Velid b. Utbe b. Ebî Süfyân ifa etmişti.

Yezîd b. Muâviye'nin Veliaht Tayin Edilmesi

Bu yıl içinde Yezid b. Muâviye'ye babasının veliahdı diye bey'at edilmişti.

Bu veliahtlı kişi ilk defa Muğîre b. Şu'be'den kaynaklanmıştı. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Muğire'yi Kûfe'den azledip yerine Saîd b. el-Âs'ı tayin etmek niyetinde olduğu haberi Muğîre'ye ulaştığında şöyle düşünmüştü: «En iyisi ben kendim kalkıp Muâviye'ye gideyim ve beni görevden affetmesini isteyeyim ki benim valilikten bıkmış olduğum haberi yayılmış olsun.» Kalkıp Muâviye'ye gitmiş, oraya vardığında adamlarına şöyle demişti: «Eğer şu anda ben sizi bir valiliğe veya emîrliğe getiremezsem bu artık bundan sonra aslâ mümkün olmaz.» Arkasından Muğîre kalkıp Yezîd b. Muâviye'nin yanına gitmiş ve ona: «Rasûlullah (s.)'ın en yakın arkadaşları ve Kureyş'in yaşlı başlı adamları, ileri gelenleri tamamen ölüp gitmişler, geriye onların evlâdları kalmıştır. Sen bu evlâdlar arasında en faziletli, en ileri görüşlü, sünneti ve siyâseti, yönetim işlerini en iyi bilen bir kimsesin. Müminlerin emîrinin kendisinden sonra seni veliaht tayin etmesi konusunda neden bir girişimde bulunmadığını bilmiyorum.» demişti. Yezîd Muğîre'ye: «Bunu imkân dahilinde görüyor musun?» diye sorunca Muğîre: «Evet» demiş, Yezîd de kalkıp babasına giderek Muğîre'nin dediklerini anlatmıştı. Muâviye Muğîre'yi çağırıp ona Yezîd'in söyledikleri konusunda sorular sormuş ve Muğîre Muâviye'ye şöyle demişti: «Ey Müminlerin emîri! Görüyor-

sun ki Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra bir çok ihtilâflar meydana gelmiş ve müslümanların kanı dökülmüştür. Yezîd senin halefin olsun. Onu kendinden sonra veliaht tayin et. Eğer bu gerçekleşecek olursa senin vefatından sonra müslümanların kanları dökülmez ve her hangi bir fitne de meydana gelmez.» Muâviye: «Peki, bu konuda kim bana yardım eder?» diye sorunca Muğîre: «Ben Kûfe halkını garanti ederim. Ziyâd da Basra halkını ayarlar. Eğer bu iki şehir sana bey'at edecek olursa zaten bunların dışında hiç kimse muhalefet edecek değildir.» diye cevap vermişti. Muâviye bunun üzerine: «Peki, o halde kalk, görevinin başına dön. Bu konuda güvendiğin kimselerle görüş, durumu bize bildir ve düşündüğünü bize anlat, biz de bu konuda düşünelim.» demiş, Muğîre de kalkıp adamlarının yanına gelmişti. Kendisine: «Neler oldu?» diye sorduklarında Muğîre: «Muâviye'nin kafasına hiç olmayacak ve olması muhal olan bir işi soktum. Bu iş Muhammed'in (s.) ümmetinde olması aslâ uygun olmayan bir iştir, fakat ben onlar için öyle bir gedik açtım ki ebediyyen bu gedik kapatılamayacaktır.» şeklinde konuşmuştu.

Muğîre sonra Kûfe'ye gelip burada Ümeyyeoğullarının taraftarları olan bazı kimselerle Yezîd'in bu durumunu görüşmüş ve bunlar Yezîd'e bey'at edecekleri hususunda olumlu cevap vermişlerdi. Muğîre bu gibi kimselerden on veya daha fazla kimseden oluşan bir heyet teşekkül ettirip onlara 30.000 dirhemlik bir sürü hediyeler vermiş, başlarına kendi oğlu Mûsâ b. Muğîre'yi geçirip Muâviye'ye göndermişti. Bu heyet Muâviye'nin yanına gidip Yezid'e bey'at edilmesi konusunu son derece uygun gördüklerini söylemiş ve böyle bir bey'atin bir an evvel yapılması için Muâviye'yi teşvik etmişlerdi. Muâviye: Etrafa yaymadan bu görüşünüzü ve anlayışınızı korumaya çalışınız.» dedikten sonra Mûsâ'ya dönüp: «Baban bu adamların dinini onlardan kaç paraya satın aldı?» diye sormuş, Musâ b. Muğîre de ona: «Otuz bin.» diye cevap verince de Muâviye: «Dinlerini bir hayli ucuza satmışlardır.» şeklinde karşılık vermişti.

Başka bir rivayette ise şöyle anlatılır: Muğîre kırk kişilik bir heyet oluşturup başına oğlu Urve'yi geçirmiş ve onları Muâviye'ye göndermişti. Bunlar Muâviye'ye vardıklarında ona şöyle hitap etmişlerdi: «Biz Muhammed (s.)'ın ümmeti için yararlı olacak bir görüşle geldik. Ey Müminlerin emîri! Sen bir hayli yaşlandın ve artık sana ecelin gelip çatmasından korkuyoruz. Bunun için bize bir yol göster ve bir sınır çiz de o yolu takip edelim.» Muâviye onlara: «Peki, bana ne tavsiye edersiniz?» diye sorunca şöyle demişlerdi: «Müminlerin emîrinin oğlu Yezîd'i tavsiye ederiz.» Muâviye: «Pe-

ki Yezîd'den razı mısınız?» diye sorunca da: «Evet» demişler, «Bu sizin görüşünüz müdür?» diye sorması üzerine ise: «Evet, bu bizim kendi görüşümüz ve yanlarından geldiğimiz kimselerin görüşüdür» diye cevap vermişlerdi. Muâviye, Urve'ye gizlice: «Senin baban bu adamların dinini kaç paraya satın aldı?» diye sormuş, Urve de: «Dört yüz dinara.» diye cevap vermişti. Muâviye bunun üzerine: «Onların dinleri ne kadar da ucuzmuş!» diye söylenip onlara şöyle demişti: «Sizin ileri sürdüğünüz bu görüşü bir düşünelim ve Yüce Allah'ın ne takdir ettiğini görelim. Sabırla hareket etmek acele etmekten çok daha hayırlıdır.» Bu görüşmeden sonra onlar da memleketlerine geri dönmüşlerdi.

Kûfelilerin bu ziyaretlerinden sonra Muâviye'nin Yezîd'i veliaht tayin etmesi konusundaki azmi ve isteği bir hayli artmıştı. Muâviye sonra Ziyâd b. Ebîh'e haber göndererek onunla da danışmış ve Ziyâd Ubeyd b. Ka'b en-Numeyrî'yi çağırarak ona şöyle demişti: «Kendisiyle istişare edilen adam mutlaka güvenilir bir kimsedir, kendisine sır verilen bir kimse de bu sırrı mutlaka saklar. İnsanlar arasında iki huy oluşmuştur. Bunlardan birisi kendilerine tevdi edilen bir sırrı ifşa etmek, diğeri ise ehli olmayan kimselerle istişarede bulunmak. Kendilerine sır verilecek iki adam vardır. Bunlardan biri bu sırrı saklarken ahirette karşılığını bulacağı sevabı umar, diğeri ise dünyada elde edeceği bir ün, şan ve şeref için bu sırrı saklar. İşte ben sana bir sır tevdi ediyorum. Öyle bir sır ki bu sırrın sahifelere, satırlara bile dökülmesinden çekinmek gerekir. Müminlerin emîri bana bir mektup gönderip şu şu konularda benimle istişare ediyor. O müslümanların bu konuda nefret ve tepkilerinden korkuyor ve onların itaatlerini de bekliyor. Bir insanın İslâmî sorumluluğu uhdesinde bulundurması ise kolay bir iş değildir, bu bir hayli büyük bir iştir. Yezîd'e gelince, o hem son derece tembel ve ihmalkâr, hem de ava son derece merak sarmış bir kimsedir. Kalk, Müminlerin emîrine git; onunla görüş ve Yezîd'in durumunu kendisine hatırlat. Ona bu konuda biraz sabırlı davranmasını, uygun olan tutumun hiç acele etmemek olduğunu, bir hayrın tehir edilmesinde şerrin ortaya çıkmasından çok daha büyük faydalar bulunduğunu söyle.»

Ubeyd Ziyâd'a: «Bundan daha iyi bir görüş olur mu?» diye sormuş, o da: «Nedir?» diye sorunca Ubeyd şöyle demişti: «Muâviye'nin varmış olduğu kararı bozmayasın ve oğlunu da onun gözünden düşürüp buğz ettirmeyesin. Ben emîre gitmekten ziyade Yezîd'i bulayım. Yezîd'le görüşerek babasının bu konuda sana bir mektup yazıp istişare ettiğini ve kendisine bey'at konusunda ne düşündüğü-

nü sorduğunu ileteyim. Bu arada senin kendisine yapılacak bey'atten korktuğunu, ihmalkârlığını ve ümmetin tahammül etmeyeceği şeylerle meşgul olduğunu, ancak böyle bir bey'atin yapılabilmesi için bu gibi adetlerini terketmesini tavsiye ettiğini, ve o zaman müslümanlara karşı savunulacak bir delilimiz olabileceğini söyleyeyim. O zaman bu iş arzu edilen noktaya varır. Yezîd'e böyle söylenmesi durumunda Müminlerin emirine de iyi bir nasihat edilmiş olur ve böyle ümmetin bu konuda göstereceği tepkiyi de hafifletmiş oluruz.» Ziyâd onun bu sözleri üzerine: «Sen bu görüşünle gerçekten işin can alıcı noktasına parmak bastın ve gayet isabetli şeyler söyledin. Kalk, Allah'ın bereketiyle Şâm'a git ve eğer görüşün hatalı ise hiç olmazsa aldatıcı olmazsın ve sen iyi gördüğünü de söylersin. O zaman da Yüce Allah bizim bilmediğimiz şeyleri takdir eder.» demişti.

Ubeyd kalkıp Yezîd'in yanına varmış, konuyu açıp herhangi bir işe girişmeden evvel bunu gizli tutması tavsiyesinde bulunmuş ve ayrıca Ziyâd'ın Muâviye'ye yazdığı bir mektubu ona iletmişti ki Ziyâd bu mektubunda Muâviye'ye acele etmemesini, teennî ile hareket etmesini tavsiye etmiş, Muâviye de bu tavsiyeleri kabul etmişti.

Ziyâd b. Ebîh vefat ettiğinde Muâviye, oğlu Yezîd'e bey'at edilmesi hususunda teşebbüslere girişmişti. Önce tutup Abdullah b. Ömer'e 100.000 dirhemlik bir hediye göndermiş, Abdullah b. Ömer önce bu hediyeyi kabul etmiş, ancak Muâviye kendisine Yezîd'e bey'at edilmesi konusunu açınca: «Muâviye benim dinimin bu kadar ucuz olduğunu mu zannetmiştir?» demiş ve bu hediyeyi kabul etmekten vaz geçmişti.

Muâviye bundan sonra Medîne valisi olan Mervân b. el-Hakem'e bir mektup yazıp: «Yaşım bir hayli ilerlemiş, kemiklerim ve gücüm zayıflamıştır. Ölümümden sonra ümmetin tekrar ihtilâfa düşüp birbirlerini kırmasından korkuyorum. Benden sonra onların başına geçecek kimseyi seçmek istiyorum, ancak bu işi yaparken sen ve senin yanında bulunan kimselere danışmadan aslâ böyle bir şeye teşebbüs etmek istemedim. Onlara benim bu görüşümü ilet ve onların da nasıl düşündüklerini bana yaz.» Mervân Medîne'de müslümanların huzuruna çıkıp onlara Muâviye'nin yazmış olduğu bu mektubu duyurmuş, Müslümanlar Mervân'a şöyle demişlerdi: «Gerçekten isabet etti. Allah onu bu konuda muvaffak eylesin. Biz de böyle bir şeyi sevinçle karşıladık. Ancak bize kimi tayin edeceğini de bildirmesi gerekir.» Bunun üzerine Mervân kendisine durumu bildirdiğinde Muâviye ona gönderdiği cevabî mektupta Yezîd'den söz

etmiş Mervân da kalkıp Medîne'li müslümanlara şöyle hitab etmişti: «Müminlerin emîri kendisinden sonra başınıza geçecek kimseyi seçmiş ve kendisinden sonra oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmiş bulunmaktadır.»

Mervân'ın bu sözleri üzerine Abdurrahman b. Ebi Bekr ona: «Vallahi, ey Mervân, yalan söyledin ve Muâviye de yalan söylüyor. Siz bununla Muhammed ümmetinin hayrını kesinlikle istemiyorsunuz. Siz bunu Bizans yönetiminde olduğu gibi babadan oğula geçen bir hükümdarlık haline getirmek istiyorsunuz. Bir imparator ölür, yerine başka bir imparator gelir!» demiş, Mervân ise şöyle karşılık vermişti: «İşte Kur'ân-ı Kerim'in hakkında Annesine babasına «öf size» dediği adam budur.»

O sırada mescitte bulunan Hz. Âişe perde arkasından kalkarak: «Ey Mervan, ey Mervan!» diye seslenmiş, bütün müslümanlar o anda kulak kabartmış, Mervân da sesin geldiği tarafa doğru yönelmişti. Hz. Âişe devamla şöyle demişti: «Kur'ân'ın bu ayetinin Abdurrahman hakkında nazil olduğunu ileri sürüyorsun. Vallahi yalan söylüyorsun. Bu ayetin hakkında nazil olduğu adam falan falan kimsedir. Vallahi, sen ortalığı fesada boğan adamsın. Ve sen Allah'ın peygamberinin lânetlediği bir kimsesin.»

Arkasından Hz. Hüseyin b. Ali kalkar, böyle bir bey'ati kesinlikle reddettiğini bildirir. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr de bunu kesinlikle reddederler. Mervân durumu bir mektupla Muâviye'ye iletir. Muâviye bunun üzerine diğer vilayetlerdeki valilere mektuplar yazmış, Yezîd'in iyiliklerinden ve faziletlerinden bahsederek heyetler halinde Şâm'a gelmelerini emretmişti. Muâviye'nin yanına gidenler Medîne'den Muhammed b. Amr b. Hazm, Basra'dan da Ahnef b. Kays idi. Muhammed b. Amr Muâviye'ye şöyle demişti: «Her bir çoban güttüğü sürüsünden sorumludur. Muhamhem (s.) ümmetinin işlerini kime bırakacağını sen tayin et.» Onun bu sözleri üzerine Muâviye son derece rahat bir nefes almış, sanki şiddetle arzu ettiği bir şeye kavuşmuş gibi olmuştu. Muhammed b. Amr'a hediyeler vermiş ve onu yerine göndermişti. Sonra Ahnef b. Kays'a haber gönderip Yezîd'in yanına varmasını emretmiş, Ahnef Yezîd'in yanına varıp da oradan ayrılınca ona: «Yeğenini nasıl buldun?» diye sormuştu. O da: «Karşımda genç bir delikanlı, neşeli, sabırlı, güçlü, kuvvetli ve latife yapan bir şahsiyet gördüm» diye cevap vermişti.

Daha sonra muhtelif yörelerden gelen heyetler etrafında birikince Muâviye Dahhâk b. Kays el-Fihrî'ye şöyle demişti: «Ben kal-

kıp bir konuşma yapacağım. Konuşma arasında sustuğumda sen kalk, konuşmağa devam et ve Yezid'e bey'at edilmesi konusunda beni teşvik etmeğe çalış.» Muâviye müslümanlara karşı hitapta bulunmak üzere minbere çıktığında konuşmasını yapmış, İslâm'ın emirlerini bildirmiş, hilâfetin üstünlüğünden söz etmiş, Allah'ın emirlerinden, emîrlere ve valilere gösterilmesi gereken itaatten söz etmiş, arkasından da oğlu Yezîd'in faziletinden, siyasete ve yönetime olan vukûfundan ve bu hususlaki bilgisinden bahsederek ona bey'at edilmesini teklif etmişti. Arkasından hemen Dahhâk b. Kays ortaya atılıp Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle konuşmuştu: «Ey Müminlerin emîri! Senden sonra mutlaka kendisine uyulacak ve müslümanları yönetecek bir emîre ihtiyaç vardır. Biz cemaate ve bunlar arasındaki birlik ve bağlılığa baktığımızda insanların kanlarının akmaması, ümmetin salâhı ve neticenin hayırlı olması için bu birlik ve bağlılığın tek çare olduğunu gördük. Halbuki ihtilâflar sürüp gitmekte ve hep aynı noktalara gelindiği görülmektedir. Allah her gün, her an yeni bir iştedir. Bildiğim kadarıyla Müminlerin emîrinin oğlu Yezîd gayet iyi bir yolda, son derece mazbût bir hayat sürmektedir. O ilim ve huy açısından hepimizden çok daha üstündür, hepimizden çok daha ileri görüşlü bir şahsiyettir. İşte bundan dolayı onu veliaht edin, senden sonra bizim için bir rehber ve gölgesinde durup sığınabileceğimiz bir sığınağımız olsun.»

Dahhâk'tan sonra Amr b. Saîd el-Eşdak da aynı hususta bir konuşma yapmış ve arkasından Yezîd b. el- Mukanna' el-Uzrî (Muâviye'yi göstererek): «Müminlerin emîri ölecek olursa, (Yezîd'i göstererek) işte bu onun yerini tutar.» demiş, sonra: «Kim ki bunu kabullenmezse (kılıcını göstererek) onun için de bu vardır.» diye ilâve etmişti. Muâviye ona: «Sen otur, sen hatiplerin üstadısın.» diye seslenmiş ve onu susturmuştu. Arkasından gelen heyetlerin temsilcileri tek tek konuşmalar yapmışlardı.

Muâviye el-Ahnef'e: «Ey Ebâ Bahr, sen ne dersin?» diye sormuş, o da şöyle cevap vermişti: «Eğer doğruyu söylemeğe kalksak sizden korkuyoruz, yalan söylemeğe ise Allah'tan korkuyoruz. Sen ey Müminlerin emîri! Yezid'i bizden çok daha iyi bilirsin. Onun gecesini gündüzünü, açığını gizlisini, bütün girdisini çıktısını bizden iyi bilmektesin. Yezid gerçekten Allah'ın razı olacağı bir halife olacaksa ve bu ümmetin salâhı için bir önder olabilecekse bu konuda bizimle istişare etmene gerek yoktur. Eğer onda bu özellikleri görmüyorsan tutup da dünyayı ona teslim etme, çünkü sen ahirete göçüp gitmek üzeresin. Fakat buna rağmen bize düşen «İşittik ve itaat ettik» demekse bunu der, işin içinden çıkarız.» Sonra Şâmlılardan

birisi ortaya atılıp şöyle demişti: «Bu Iraklılar düşmanca bir tavır içerisindedirler. Ne söyleyip durduklarını anlayamıyoruz. Bizde «İşittik ve itaat ettik» demekten başka vuruşmak ve ileriye atılmak düşüncesi vardır.»

Bu gelen heyetler oradan ayrıldığında müslümanlar el-Ahnef'in dediklerini aralarında konuşup duruyorlardı. Ancak Muâviye kendisine yakın olanlara yaklaşıyor, uzakta duranları idare etmeye çalışıp onlara da bahşişler veriyor ve her türlü maddi yardımlarda bulunuyordu. Çoğunu kendisine çekmiş ve ekseriyeti temin ederek bey'ati sağlamıştı. Iraklılar ve Şâmlılar Yezîd'in veliahtliği konusunda Muâviye'ye bey'at edince Muâviye bin atlı ile birlikte Hicâz'a gitmişti. Muâviye adamlarıyla birlikte Medîne'ye yaklaştığında onunla ilk karşılaşan kişi Hüseyin b. Ali olmuştu. Hz. Hüseyin onunla karşılaştığında şöyle demişti: «Sana ne merhaba ne de hoş geldin diyorum. Kanı kaynayıp duran ve Yüce Allah'ın kanını akıtacağı bir beden...» Muâviye onun bu sözlerine: «Yavaş ol! Vallahi, ben bu söylediğin sözlerle nitelenecek bir kimse değilim!» diye karşılık vermiş, Hz. Hüseyin ise: «Evet,bence bu söylediklerimden çok daha kötü bir şahsiyetsin» demişti. Ondan sonra Abdullah b. Zübeyr ile karşılaşmış, Abdullah da ona şöyle demişti: «Sana ne merhaba, ne de hoş geldin diyorum. Kertenkele oldu da tümseğe tırmandı. Başını içeriye sokarken kuyruğunu dışarıda sallıyor. Vallahi, onun kuyruğu yakalanıp sırtı ezilecektir. Onu gözümden uzaklaştırın.» Sonra atının yüzüne vurup geri çevirmeğe çalışmıştı. Arkasından Abdurrahman b. Ebî Bekr Muâviye ile karşılaşmış ve o da şöyle demişti: «Hoş gelmedin ve merhabalar olmasın sana! Bunamış bir yaşlı, aklı gitmiş bir herif...» Bu sözleri üzerine Muâviye onun atının yüzüne vurulmasını emretmişti. Aynı şekilde Abdulah b. Ömer'e karşı da bu davranış tekrarlanmıştı. Bunlar Muâviye ile birlikte Medîne'ye girinceye kadar yürümüş, ancak Muâviye onlara aslâ dönüp iltifat etmemişti. Muâviye'nin bulunduğu yere varmak istediklerinde girmelerine aslâ müsaade etmemiş ondan da bekledikleri yakınlığı görmeyince çıkıp Mekke'ye gitmişler, orada ikamet etmişlerdi. Muâviye Medîne mescidinde okuduğu bir hutbede Yezîd'i sürekli olarak methetmiş ve şöyle demişti: «Onun zekâsı, fazileti ve mevkiinin üstünlüğü göz önüne alındığında hilâfet için ondan daha çok hak sahibi bir kimsenin bulunduğu ileri sürülebilir mi? Şu giden adamlar var ya, onların köklerinin kesilmesinden ve başlarına bir sürü musibetlerin gelmesinden endişe ediyorum. Ben tenbih edilmeleri gerekmediği zaman bile onları tenbih ettim.» Sonra dönüp şu beyitleri okumuştu:

Ey Mustalikoğulları! Ben daha evvel dikkatinizi çekip sizi uyarmıştım,

Ve ey Amr! Bana itaat et, ondan sonra çekip git, diye söylemiştim.

Eğer gücümün yetmeyeceğini ileri sürecek olursan
Hoşuna gitmeyecek bir davranışla karşı karşıya kalırsın,
Ve eğer o içmek istediğin suyu sindirmek istiyorsan
Önce tadına bak, sonra iç; daha iyi edersin.

Sonra Muâviye Hz. Âişe'nin yanına gitmişti. Ancak Hz. Âişe Muâviye'nin Hz. Hüseyin ve arkadaşları için: «Bey'at etmezlerse onları öldürürüm.» dediğini işitmişti. Şimdi ise Muâviye gidip onları Hz. Âişe'ye şikayet ediyordu. Hz. Âişe ona bazı öğütlerde bulunarak şöyle demişti: «Senin Hüseyin ile arkadaşlarını ölüm ile tehdit ettiğini işittim.» Muâviye: «Ey Müminlerin annesi! Onlar benim için çok azizdirler, ancak ben Yezîd için bey'at almış bulunuyorum. Onların dışında bulunan herkes bey'at etmiştir. Yapılan ve tamamlanan bir bey'atin tekrar geri alınmasını uygun görüyor musunuz?» diye sorunca Hz. Âişe: «Onlara karşı yumuşak davran! İnşallah onlar da senin arzu ettiğin davranışta bulunurlar.» diye karşılık vermiş, Muâviye de: «Evet, senin söylediğin gibi yapacağım.» demişti. Ancak bu konuşma arasında Hz. Âişe'nin Muâviye'ye şöyle dediği de kaydedilir: «Kardeşim Muhammed'e yaptığın gibi şu anda ben de seni öldürmek üzere burada bir adam saklamış olsaydım buna ne derdin?» Muâviye bu sözlere: «Hayır, ey Müminlerin annesi! Ben son derece emin bir evde bulunuyorum ve kendimi emân içinde görüyorum.» şeklinde karşılık vermiş, Hz. Âişe de ona: «Evet, emân içindesin.» demişti.

Muâviye, Medine'de bir süre ikamet ettikten sonra Mekke'ye gitmiş, müslümanlar onu karşılamışlar. Hz. Hüseyin ile arkadaşları da kendi aralarında şöyle demişlerdi: «Onu biz de karşılayalım, umulur ki yaptıklarından pişman olmuştur.» Onu Batn Merre denilen yerde karşılamışlar ve kendisiyle ilk defa onunla karşılaşan Hz. Hüseyin olmuştu. Muâviye Hz. Hüseyin'e: «Merhabalar, hoş geldin Rasûlullah'ın torunu ve müslüman gençlerin efendisi!» demiş, bu şekilde iltifat ettikten sonra ona bir at getirilmesini emretmiş ve bindirerek yanına alıp yürümüştü. Diğerleriyle karşılaştığında da aynı şekilde bu hitaplarda bulunmuş ve onları da atlara bindirerek birlikte Mekke'ye girmişlerdi. Onlar Mekke'ye ilk giren ve en son çıkan kimseler olmuşlardı. Muâviye onlarla her gün görüşüp konuşur, sohbet eder, fakat bey'at konusunda onlara aslâ bir

şey zikretmezdi. Nihayet Muâviye hacc menasikini yerine getirip ağırlıklarını yükler. Ayrılık saati yaklaştığında Hz. Hüseyin'in arkadaşları birbirleriyle şöyle konuşurlar: «Sakın bu adamın yapmış olduğu iltifatlara aldanmayasınız. O bu iltifatları sevdiğinden dolayı değil, sizi kendi arzu ettiği istikamette yönlendirmek ve arzu ettiğini gerçekleştirmek için yapıyor.» Ona nasıl bir cevap verecekleri konusunda ittifak etmişler ve Abdullah b. Zübeyr'in onunla konuşmasını kararlaştırmışlardı.

Muâviye ayrılıp gideceği zaman onları toplamış ve şöyle demişti: «Benim sizin hakkınızda nasıl davrandığımı, akrabalık hukukunu nasıl koruduğumu ve size olan iltifatlarımı gördünüz. Yezîd sizin kardeşinizdir ve amcanızın oğludur. Ona hilâfet ile bey'at etmenizi arzu ediyorum. Böylece o halife olduğunda sizler de onun yardımcıları olarak istediklerinizi azleder, istediklerinizi tayin eder, zekât ve haracı toplar, arzu ettiğiniz gibi taksim edersiniz. Bu konularda Yezîd size aslâ muhalefet etmeyecek ve size uyacaktır.» Onlar, Muâviye'nin bu sözlerine karşı susmuşlar, o ise: «Neden bana cevap vermiyor sunuz?» diye sormuş ve bu sözünü iki defa tekrarlamıştı. Nihayet Abdullah b. Zübeyr'e yaklaşıp: «Haydi, sen onların en iyi konuşanısın, söyle bakalım.» deyince Abdullah b. Zübeyr söze şöyle başlamıştı: «Evet, biz seni üç hususta birini seçmekte serbest bırakacağız.» Muâviye: «Nedir bunlar?» diye sormuş, Abdullah b. Zübeyr: «Rasûlullah (s.)'ın, Ebû Bekr'in veya Ömer'in yaptıkları uygulamayı yapmanı, senin de onlara uymanı istiyoruz.» diye karşılık vermiş, Muâviye: «Onlar ne yaptılar?» diye sorunca da İbn Zübeyr şöyle devam etmişti: «Rasûlullah (s.) ahirete irtihal ettiğinde hiç kimseyi hilafete tayin etmedi ve kimseyi belirlemedi. Müslümanlar Ebû Bekir'i seçip ondan razı oldular.» Ancak Muâviye söze karışarak: «Aranızda Ebû Bekir gibi bir kimse yoktur ki onu seçeyim. Bu konuda müslümanların görüş ayrılığına düşmesinden korkuyorum.» deyince, «Evet, doğru söyledin; o halde Ebû Bekir'in yaptığı gibi Kureyş içinden ancak Ümeyyeoğullarından olmayan birisini halife adayı göster veya istiyorsan Ömer'in yaptığı gibi aralarında Ümeyyeoğullarmdan ve senin evlâtlarından ve akrabalarından kimsenin bulunmadığı altı kişilik bir şûrâya işi havale et.» şeklinde konuşmuş, Muâviye: «Bunlardan başka söyleyeceğin bir şey var mıdır?» diye sormuş ve o da: «Hayır!» diye karşılık vermişti. Arkasından diğerlerine de «Sizler ne dersiniz?» diye sormuş, onlar da: «Abdullah b. Zübeyr'in söylediklerinin aynısını deriz.» diye karşılık vermişlerdi. Sonra Muâviye onlara dönüp: «Ben size yaklaşmayı arzu ettim. Tebliğini yapan artık mazur sayılır. Daha evvel

sizin de aralarında bulunduğunuz müslümanlara hitap ettiğimde birisi kalkar, herkesin gözü önünde beni yalanlardı ve ben de onun bu davranışına karşı susar, sesimi çıkarmazdım. Ancak ben şimdi müslümanlara bir hutbe okuyacağım. Yemin ederim ki eğer sizden birisi benim bu konuşmam arasında kalkar da itiraz eder veya benim söylediklerimi reddederse kesinlikle ona hiç bir cevap vermeden kılıç onun boynuna dayanacak ve kellesini uçuracaktır. Artık herkes kendi canını kurtarmaya çalışsın.» diyerek tehdit etmişti.

Sonra Muâviye kendi muhafız başısını çağırarak ona onların da huzurunda: «Bunların her birinin başında iki adam bulundur ve bu adamların her birinin eline bir kılıç ver. Ben hutbemi okuduğum sırada eğer onlardan birisi kalkar da ağzını açıp bir kelime söyleyecek olursa hemen başındaki muhafızlar kılıçlarıyla bunların boynunu vursun.» diye talimat vermiş, sonra oradan çıkmış, onunla birlikte onlar da çıkarak mescide gitmişlerdi. Muâviye minbere çıkıp Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle demişti: «Bunlar müslümanların ileri gelenleri ve en hayırlılarıdırlar. Bunlara danışmadan ve onların görüşlerine baş vurulup onlarla istişâre edilmeden hiç bir iş yapılamaz ve icra edilemez. Onlar Yezîd'e bey'at etme konusunda razı olmuşlar ve ona bey'at etmişlerdir. Haydi sizler de Allah'ın adıyla Yezîd'e bey'at ediniz!» Muâviye'nin bu sözleri üzerine orada hazır bulunan Mekkeli müslümanlar gelip Yezîd'e bey'at etmişlerdi, ancak bu bey'atlerini yaparlarken Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin ve diğer arkadaşlarının yapmış oldukları bey'-ate dayanarak ve güvenerek yapmışlardı. Bu bey'at işinden sonra Muâviye hemen atına binip oradan ayrılarak Medîne'ye doğru gitmişti. Müslümanlar Hz. Hüseyin ve arkadaşlarına gelip: «Sizler bey'at etmeyeceğinizi iddia ediyordunuz, neden razı olup da ona bey'at ettiniz?» diye sormuşlar, Hz. Hüseyin ve arkadaşları ise: «Hayır, vallahi biz aslâ bey'at etmedik.» diye karşılık vermişlerdi. Bunun üzerine: «Peki, o hutbesinde sizin de bey'at ettiğinizi söylediği halde neden ona itiraz etmediniz?» demişler, onlar da: «Kılıçtan ve öldürülmekten korktuk da onun için sesimizi çıkarmadık,» diye cevap vermişlerdi.

Muâviye Medîne'ye döndüğünde Mekke'de olup bitenleri onlara anlatmış ve onların da bey'atini alarak oradan Şâm'a gitmiş ve Hâşimoğullarına eziyet etmeğe başlamıştı. Muâviye'nin bu davranışı üzerine Abdullah b. Abbâs kalkıp Şâm'a Muâviye'ye gitmiş ve ona şöyle demişti: «Sana ne oluyor da bize böyle cephe alıp duruyorsun?» Muâviye ona: «Sizin adamınız Yezîd'e bey'at etmiş değildir, siz de onun bu davranışına karşı çıkmadınız.» deyince Abdul-

lah b. Abbâs: «Ey Muâviye! Sen çok iyi biliyorsun ki ben bir kenara çekilip müslümanları senin aleyhinde kışkırtmağa kalkışmış olsam hepsini sana karşı isyan ettirebilirim.» şeklinde konuşmuş, Muâviye de: «Ey Abbas'ın oğlu! Önce bey'at ediyor, razı oluyor, ondan sonra da vaz mı geçiyorsunuz?» diye karşılık vermişti.

Bir rivayete göre Abdullah b. Ömer Muâviye'ye şöyle demişti: «Ben sana ümmetin tümüyle bey'at edip razı olacağı kimse için bey'at ederim. Vallahi eğer bu ümmet siyahi bir Habeşliye bey'at edecek olsa ben de bu ümmetle birlikte bey'at ederdim.» Sonra evine çekilmiş, kapısını kapatmış ve hiç kimseyle görüşme kabul etmemişti.

Abdurrahman b. Ebi Bekr'in hicrî 53. yılda vefat ettiğini söyleyen tarihçilerin bu kayıtlarına göre onun Muâviye'ye yukarıda zikredilen sözleri söylemiş olması mümkün değildir, çünkü o H. 53. yılda vefat etmiş olsaydı zaten bu olaylara yetişmesi mümkün olmazdı. Ancak daha sonra vefat ettiğini söyleyenlerin görüşüne göre Muâviye'ye söylediği sözlerin doğru olduğu kabul edilebilir.

Ubeydullah b. Ziyâd'ın Horasân Valiliğinden Azli ve Yerine Said b. Osman b. Affân'ın Tayin Edilmesi

Bu yıl içinde Muâviye Ubeydullah b. Ziyâd'ı Horasân valiliğinden azlederek yerine Hz. Osman'ın oğlu Said'i tayin etmişti.

Hz. Osman'ın oğlu Said Muâviye'den kendisini Horasân'a vali olarak tayin etmesini istemiş, ancak Muâviye Ubeydullah b. Ziyâd'ın orada vali olduğunu söyleyince Said ona şöyle demişti: «Vallahi senin aslâ erişmen mümkün olmayan bir noktaya gelmen için babam her türlü iyiliği yaptı ve seni en iyi bir mevkie getirdi, ancak sen hiç de onun başına gelen musibetten dolayı bir teşekkürde bulunmadın ve onun arkasından da kimseyi mükâfatlandırmadın. Tutup şu oğlunu, öne geçirdin, ona müslümanlardan bey'at aldın. Halbuki ben şahsen ondan çok daha hayırlı olduğum gibi babam ve annem de onun babasından ve annesinden çok daha hayırlıdır.» Onun bu sözleri üzerine Muâviye şöyle konuşmuştu: «Babanın başına gelen musibetten dolayı senin mükâfatlandırılman gerekirdi, ancak ben elde ettiğim bu mevkiden dolayı şükür olarak babanın kanını talep ettim. Senin babanın onun babasından daha hayırlı olduğu meselesine gelince; evet, vallahi baban benden daha hayırlı idi. Annenin daha hayırlı olduğu meselesine gelince; hayır, vallahi Kureyş'ten bir kadın Kelboğullarından bir kadından çok daha ha-

yırlıdır. Senin ondan daha faziletli ve üstün olduğun meselesine gelince; senin gibi adamların Şâm'a dolup taşmasına pek de razı olacak değilim.» Bu konuşma üzerine Yezîd babasına: «Ey Müminlerin emîri! Sen amcanın oğlunun işlerini halletme konusunda herkesten daha çok hak sahibi olan bir kimsesin. O sana serzenişte bulunmuştur, senin de onun bu serzenişlerini gidermen gerekir.» demiş, bunun üzerine Muâviye Saîd b. Osman'ı Horasân'ın harp işlerine tayin etmiş, bu arada İshâk b. Talha'yı da Horasân'ın haracını toplamakla görevlendirmişti.

İshâk b. Talha Muâviye'nin teyzesinin oğlu idi. İshâk'ın annesi Utbe b. Rabîa'nın kızı Ümmü Ebân idi. İshâk Rey'e vardığında orada vefat etmiş, bunun üzerine Saîd b. Osman hem harp işlerini, hem de harac işlerini üstlenmişti.

Saîd Horasân'a vardığında Ceyhun nehrini aşarak Semerkand'a gelmiş ve Suğdlarla karşılaşmıştı. Her iki taraf bir gün bir gece durup bekleşmişler, ertesi gün olunca Saîd çarpışmaya girip onları hezimete uğratmış ve müslümanlar onları şehirlerinde muhasara altına almışlardı. Bunun üzerine Saîd'le şehrin ileri gelenlerinin çocuklarından 50 çocuğu rehin vermeleri şartıyla anlaşma yapmışlardı. Saîd oradan Tirmiz'e giderek burayı fethetmiş, ancak Semerkandlılarla yaptığı anlaşmaya riayet etmeyip çocuklarını Medîne'ye götürmüştü. Bu gazada Saîd b. Osman ile birlikte öldürülenlerden birisi Abbâs b. Abdülmuttalib'in oğlu Kusem idi.

Bu yıl içinde Rasûlullah (s.)'ın zevcelerinden Hâris'in kızı Cüveyriye vefat etmişti.

H. 57. (M. 676-677) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde kış seferini Abdullah b. Kays Bizans topraklarında gerçekleştirmişti.

Yine bu yıl içinde Mervân b. el-Hakem Medîne valiliğinden azledilerek yerine Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân tayin edilmişti. Başka bir rivayette ise Mervân'ın bu yılda azledilmediği, ancak hacc emîrliğini Velîd b. Utbe'nin ifa ettiği kaydedilir. Bu yılda Dahhâk b. Kays Kûfe valisi, Ubeydullah b. Ziyâd Basra valisi, Saîd b. Osman da Horasân valisi idiler. Abdullah b. Âmir de bir rivayete göre bu yılda, diğer bir rivayete göre H. 59. yılda vefat etmişti. Ayrıca bu yılda vefat edenlerden birisi Ashâb-ı kiram'dan Abdullah b. Kudâma es-Sa'dî idi. Başka rivayetlerde onun Abdullah b. Amr b. Vakdân es-Sa'dî olduğu kaydedilir.. Ona babasının Sa'd b. Bekroğulları kabîlesinde emzirildiği için es-Sa'dî adı verilmiştir. Aslında o Âmir b. Lüeyyoğullarından idi. Osman b. Şeybe b. Ebî Talha el-Abderî de bu yılda vefat etmişti. O Kâbe'nin anahtarlarını bu güne kadar yanında bulunduran ailenin dedesi olan Şeybe'den gelmekteydi. Osman b. Şeybe b. Ebî Talha bir rivayete göre Mekke'nin fethi gününde, diğer bir rivayete göre Huneyn gününde müslüman olmuştu. Yine bu yılda vefat edenlerden birisi Ashâb-ı kiram'dan Cübeyr b. Mut'îm b. Nevfel el-Kuraşî idi. Rasûlullah (s.)'ın zevcelerinden Ümmü Selime de bu yılda, başka bir rivayette ise Hz. Hüseyin'in şehadet edildiği yılda vefat etmişti.

H. 58. (M. 677-678) YIL OLAYLARI

Bu yıl içinde Mâlik b. Abdullah el-Has'amî Bizans topraklarında Amr b. Yezîd el-Cüheni de denizde sefere çıkmışlardı. Başka bir rivayette ise Cümâde b. Ebî Ümeyye'nin deniz seferine çıktığı kaydedilir.

Dahhâk b. Kays'ın Kûfe Valiliğinden Azli ve Yerine İbn Ümmü'l Hakem'in Tayin Edilmesi

Bu yıl içinde Muâviye Dahhâk b. Kays'ı Kûfe valiliğinden azlederek yerine bacısının oğlu olan ve İbn Ümmü'l-Hakem diye bilinen Abdurrahman b. Abdullah b. Osman es-Sekafi'yi tayin etmişti.

Bu yıl içinde meydana gelen olaylardan birisi Muğîre b. Şu'be tarafından hapse atılan Haricîlerin isyanı idi. Hayyân b. Zabyân es-Sülemî ve Muâz b. Cüveyn et-Tâî onları bir araya toplayıp bazı hitaplarda bulunarak cihada teşvik etmişler, onlar da Hayyân b. Zabyân'a bey'at ederek «Bânikya» denilen yerde isyan etmişler, bunun üzerine Kûfe'den üzerlerine gönderilen askerler hepsini öldürmüşlerdi.

Kûfe halkı valileri olan Abdurrahman b. Ümmü'l Hakem'i kötü yaşayışından dolayı şehirden kovmuş, o da oradan ayrılıp dayısı Muâviye'nin yanına gitmiş, Muâviye ise onu Mısır'a vali tayin etmişti. Ancak Mısır valisi olan Muâviye b. Hudeyc kendisini Mısır'dan iki günlük mesafede karşılayarak: «Dayına doğru geri dön, git! Yoksa yemin ederim ki Kûfe'deki kardeşlerimiz arasında yaşadığın hayatı burada yaşamağa gücün yetmez!» deyince o da çekip dayısı Muâviye'nin yanına gitmişti.

Arkasından Muâviye b. Hudeyc bir heyet ile birlikte Muâviye'nin yanına çıkıp gelmişti. Hudeyc'in oğlu Şâm'a geldiğinde kendisine hürmeten «Kabâb er-Reyhân» denilen yerden itibaren yollar süslenmiş idi. Muâviye'nin yanına vardığında kız kardeşi Ümmü'l Hakem'i de orada bulmuştu. İbn Hudeyc yanına girdiğinde Ümmü'l

Hakem: «Ey Müminlerin emîri! Bu adam da kimdir?» diye sormuş, Muâviye: «Dur, dur! O Muâviye b. Hudeyc'dir» demiş, Ümmü'l Hakem de ona şöyle karşılık vermişti: «Sana merhaba demiyorum. Bir adamın şanını işitmen bizzat kendisini görmenden çok daha iyidir!» Muâviye b. Hudeyc kadının bu sözlerini duyunca: «Yavaş ol ey Ümmü'l Hakem! Vallahi, sen hiç de iyi bir evlilik yapmadın. Çocuk doğurdun ama asil bir kimse de doğurmuş değilsin. Şu fasık oğlunu başımıza vali tayin etmek istedin, ama Kûfeli kardeşlerimizin arasında sürdürdüğü o kötü yaşayış yüzünden Allah ona, başımıza vali olmayı nasip etmedi. Vallahi, eğer aramıza dönüp de aynı şekilde o kötü yaşayışını sürdürecek olsaydı onun başını keser, yere yuvarlardım. Bu davranışımı şu oturan kişi memnuniyetle karşılamasa bile...» (Bu oturan kişi ile dayısı Muâviye'yi kastediyordu) şeklinde sözler sarf etmiş, sonra Muâviye b. Ebî Süfyân kız kardeşine dönüp: «Yeter, kes sesini.» diye çıkışmış, kadın da susmuştu.

Tavvâf b. Gallâk'ın İsyanı

Basra'da Haricîlerden bir grup Ceddâr adında bir adamın yanında sürekli olarak toplanıp konuşuyor ve yöneticilerin aleyhinde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyâd b. Ebîh onları yakalamış, hapsetmiş ve onlara: «Kim bir başkasını öldürürse onu serbest bırakacağım» demişti. Gerçekten onların bir kısmı diğer bir kısmını öldürmüş ve İbn Ziyâd sağ kalanları serbest bırakmıştı. Bu katiller arasında Tavvâf b. Gallâk da bulunuyordu. Arkadaşları son derece kızarak, «Kardeşlerimizi öldürdünüz.» deyip onları kınamışlar, onlar da: «Biz buna zorlandık, Müslüman bir kimse küfre girmesi için zorlanır ve küfre girer, fakat kalbi iman ile dolu olur.» şeklinde karşılık vermişlerdi.

Ancak Tavvâf ve arkadaşları bu yaptıklarından dolayı son derece pişman olmuşlardı ve şöyle diyorlardı: «Bu işin bir tevbesi yok mudur?» Sürekli olarak öldürülenlere ağlıyorlar öldürdükleri kimselerin akrabalarına diyetlerini ödemek istemişler, ancak onlar bu diyetleri kabul etmemişti. Öldürdüklerine karşılık kısas yapılmasını teklif etmişler, ancak maktullerin akrabaları bunu da reddetmişti. Bu şekilde bu sıkıntıları devam ederken Tavvâf, Heshâs b. Sevr es-Sedûsî ile karşılaşmış, ona: «Bizim için bir tevbe yolu var mıdır?» diye sormuş, Heshâs da ona: «Evet, Allah'ın kitabında senin için tek bir âyetten başka bir şey görmüyorum. Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: «Sonra senin Rabbın şunların, şu işkenceye uğratıl-

dıktan sonra hicret eden, sonra savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Elbette bunlardan başka Rabbın bağışlayan ve esirgeyendir.» (1) diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Tavvâf arkadaşlarını ibn Ziyâd'a isyan etmeye davet etmiş, onlar da H. 58. yılda ona bey'at ederek isyana karar vermişlerdi. Tavvâf'ın bu adamları Basralı Abdi Kaysoğullarından 70 kişilik bir grup idiler. Ancak aralarından birisi onları İbn Ziyâd'a gammazlamış, Tavvâf bu ihbarı duyunca isyan etmekte acele ederek hemen o gece isyana kalkışmış ve adamın birini öldürüp «el-Celhâ» denilen yere gitmişlerdi. Ubeydullah b. Ziyâd savaşçı emniyet kuvvetlerini bunların üzerine göndermiş, aralarında meydana gelen çarpışmalarda Ubeydullah'ın emniyet kuvvetleri hezimete uğrayarak dönüp Basra'ya kaçmışlar, Tavvâf ve adamları ise onları Basra'ya kadar kovalamışlardı. O gün Ramazan Bayramı'nın ilk günüydü. Ancak müslümanlar hemen bunların üzerlerine atılmış, aralarında meydana gelen çarpışmalarda Hariciler öldürülmüş, Tavvâf yanında altı kişi ile birlikte sağ kalmıştı. Tavvâf'ın atı son derece susamış olduğundan hemen suyun bulunduğu yere yönelmiş, emniyet kuvvetleri de onu bir mızrak ile vurup öldürmüş ve asmışlardı. Sonra arkadaşları onu alıp defnetmişlerdi.

Haricilerden Urve b. Udeyye ve Diğerlerinin Öldürülmeleri

Ubeydullah b. Ziyâd bu yıl Haricileri sürekli takip altında tutmuş ve onlardan bir çoğunu öldürmüştü. Öldürülenler arasında Ebû Bilâl Mirdas b. Udeyye'nin kardeşi Urve b. Udeyye de vardı. Bunların anneleri Üdeyye ve babaları da Temim kabilesinden Hudeyr adında birisi idi. Onun öldürülmesinin sebebi şöyle anlatılır: Bir gün Ubeydullah b. Ziyâd yanında bulunan bazı arkadaşlarıyla at yarıştırmağa çıkmıştı. Bir yerde durup arkadan gelecek atlıları beklerken etrafında bazı kimseler birikmişti Urve b. Udeyye de orada bulunanlardan birisiydi. Ubeydullah b. Ziyâd'a nasihat ederek şu âyeti okumuştu: **«Siz her yol üzerine** (gelip geçenlerle eğlenmek için) **yüksek binalar yapıp boş şeylerle uğraşırmısınız? Belki ebedî kalacağınızı umarak yer altında şu mahzenleri edinirmisiniz? (bir kavmi) yakaladığınız zaman zorbalar gibi yakalar mısınız? Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin.»** (2) Urve'nin bu davranışı üzerine Ubeydullah b. Ziyâd bu sözleri tek başına söylemeğe cesaret edemeyeceğini, bunun arkasında bir cemaatin olduğu-

(1) en-Nahl, 16/110

(2) eş-Şuarâ, 26/128-131

nu düşünerek hemen oradan kalkıp atına binmiş ve yarışları terketmişti. Orada oturanlar Urve'ye: «Bu adam seni öldürecek, hemen saklan!» demişlerdi. Gerçekten Ubeydullah b. Ziyâd da onu aratmış, Urve kaçıp Kûfe'ye gitmişti. Ancak Kûfe'de yakalanarak İbn Ziyâd'a getirilmiş, İbn Ziyâd ellerini ve ayaklarını kestirerek bir kızı ile birlikte onu öldürmüştü.

Urve'nin kardeşi Ebû Bilâl Mirdâs'a gelince; o Hariciler arasında büyük değeri olan âlim, ibadetine düşkün, gayet iyi bir şahsiyet idi. Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında bulunmuş, ancak Hakem olayını reddederek Nehrevân'da Haricîlerin arasında yer almıştı. Haricîlerin hepsi ona son derece itibar ederlerdi. Ebû Bilâl bir gün Basra valisi İbn Âmir'in sırtında bir cübbe görmüş ve ona karşı gelerek: «Bu fasık kimselerin giyeceği bir elbisedir!» demişti. Bunu işiten Ebû Bekre de ona: «Bu sözü valiye söyleme, gerçekten emir sahibine buğzeden kişiye Allah da buğzeder.» diye karşılık vermişti. Ebû Bilâl sorgusuz sualsiz kimseyi öldürmeyi kabul etmiyor, kadınların isyan etmelerini haram sayıyor ve şöyle diyordu: «Biz ancak bizimle savaşanlarla savaşır ve korumadığımız kimselerden haraç toplamayız.»

Yerbû oğullarından Beşcâ' adında bir kadın vardı. Sürekli olarak ahaliyi Ubeydullah b. Ziyâd'ın aleyhinde kışkırtıyor ve onun zorbalığını ve kötü yaşayışını anlatıp duruyordu. El-Beşcâ' müctehid kadınlardandı, ancak Ubeydullah b. Ziyâd onun öldürülmesinden söz etmiş idi. Ebû Bilâl ona: «Senin takıyye yapmanda bir mahzur yoktur. Bu zorba adam senden söz etmiş, onun için gizlenmende fayda var» demiş, kadın ise şöyle karşılık vermişti: «Benim yüzümden başka bir kimsenin yakalanıp zor duruma düşmesinden korkuyorum.» Nihayet Ubeydullah b. Ziyâd onu yakalamış, ellerini ve ayaklarını kesmiş ve bu haliyle terketmişti. Ebû Bilâl Mirdâs bir gün bu kadına yolda bu haliyle rastlamış ve hayretler içerisine düşüp sakalını tutarak şöyle demişti: «İnsanları bu halde görmek ölümden daha mı güzeldir ey Mirdas. el-Beşcâ'nın başına gelecek ölümden daha farklı bir ölümle ölecek değilim!» Ebû Bilâl Mirdâs yolda giderken katranla sıvanmış bir deve görmüş, birden bu devenin içinde bulunduğu ızdırabın etkisinden bayılmış, ayıldığında da şu âyeti okumuştu: «**Gömlekleri katranlandı. Yüzlerini de ateş kaplamaktadır.**» (1).

O sıralarda Ubeydullah b. Ziyâd Haricîleri bir hayli takibata

(1) İbrahîm, 14/50

uğratmış ve onlardan çok kimseyi toplayarak hapishaneleri onlarla doldurmuştu. Bu arada Ebû Bilâl Mirdâs da kardeşi Urve'nin öldürülmesinden evvel yakalanıp hapse atılmıştı. Zindan bekçisi Ebû Bilâl'ın son derece ibadetine bağlı olduğunu görünce her gece çoluk çocuğunun yanına gitmesine izin vermişti. Ebû Bilâl da akşam olunca çocuklarının yanına gider, sabahleyin zindana geri dönerdi. Mirdâs'ın arkadaşlarından birisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın yakın adamlarından olup geceleri onunla sohbet etmekte idi. Bir gün Ubeydullah b. Ziyâd Haricîleri öldürmek istediğinden söz etmiş, bunun üzerine de Ebû Bilâl Mirdâs'ın bu arkadaşı hemen evine gidip ona Ziyâd'ın niyetini Haricîleri öldürmek istediğini haber vermişti. O gece zindan bekçisi bir hayli telâşa kapılmış ve Mirdâs'a zindana gelmemesi için nasıl haber verileceğini düşünmeye başlamıştı. Sabah olup da Mirdâs'ın erkenden geldiği saat gelip çatınca Ebû Bilâl Mirdâs çıkıp gelmiş, zindan bekçisi ona sormuştu: «Valinin sizleri öldüreceği haberi sana ulaşmadı mı?» o da: «Evet, ulaştı» diye cevap vermiş, zindancı: «Fakat buna rağmen geldin!» deyince Mirdâs şöyle karşılık vermişti: «Evet geldim, çünkü bana yapmış olduğun iyiliklerden dolayı cezaya uğratılıp da başına bir felâketin gelmesini aslâ istemedim.» Ertesi gün Ubeydullah Haricîleri tümüyle öldürme kararı vermiş, Ebû Bilâl Mirdâs'ın öldürülmesine sıra gelince zindan kapıcısı Ubeydullah'ın süt kardeşi olması hasebiyle ortaya atılmış ve aralarında olup bitenleri Ubeydullah'a anlatarak ona şefaat etmişti. Bunun üzerine Mirdâs affedilip serbest bırakıldı.

Ebû Bilâl Mirdâs, daha sonra Ubeydullah b. Ziyâd'ın korkusuyla kırk arkadaşıyla birlikte çıkıp Ahvâz'a gitmişti. Yolda rastladığı beytülmal mallarından kendisine ve arkadaşlarına yetecek bir miktar alıp gerisini iade etmişti. Ubeydullah b. Ziyâd Mirdâs ve arkadaşlarının kaçtıkları haberini alınca Eslem b. Zür'a el-Kilâbî komutasında bir grup askeri H. 60. yılda üzerlerine göndererek onları bertaraf etmek istemişti. Başka bir rivayette ise bu Haricîlerin üzerine giden komutan Ebu'l Husayn et-Temîmî olup yanında 2.000 kadar asker vardı. Ebû Bilâl'in yanına vardıklarında Allah rızası için kendisiyle savaşmamalarını rica etmiş, fakat onu aslâ dinlememişler ve komutan Eslem b. Zür'a onları cemaate katılmaya davet etmişti. Onlar: «Bizleri o fasık İbn Ziyâd'ın yanına tekrar geri götürmek mi istiyorsunuz?» demişler ve bu arada Eslem'in adamlarından birisi attığı bir okla Ebû Bilâl'in adamlarından birini öldürmüştü. Bunun üzerine Ebû Bilâl adamlarına: «Önce onlar size saldırdılar.» demiş, onun bu sözü üzerine Haricîler son derece şiddetli bir şekilde Eslem ve adamları üzerine saldırmış, onları büyük bir hezime-

te uğratmışlardı. Eslem ve arkadaşları yenik düşmüş bir şekilde Basra'ya geri dönmüşler, Ubeydullah b. Ziyâd Eslem'i kınayarak: «Yanında 2.000 kişilik bir asker varken 40 kişi seni mağlûp etti değil mi? Demek ki sende hiç hayır yokmuş.» demiş, Eslem de ona şöyle cevap vermişti: «Ben onların elinden sağ salim kurtuldum ya... Beni kınaman onların elinde ölüp de hayırla yad etmenden yine daha iyidir.» Bu olaydan sonra Basralı küçük çocuklar Eslem b. Zür'a'yı gördüklerinde ona şöyle bağırırlardı: «Bak, bak! Ebu Bilâl arkandan geliyor.» Eslem bu durumu Ubeydullah b. Ziyâd'a bildirmiş, o da çocukların ona böyle demelerini yasaklamıştı. Bu olay üzerine bir Harici şu beyitleri söylemişti:

Sizin zannınıza göre 2000 mü'min kişi
40 kötü adamı öldürecekti.
Hayır, yalan söylediniz! Durum sizin zannınız gibi değildir.
Hariciler mümin kimselerdir.
Asıl önemlisi küçük bir grubun bildiğiniz gibi
Büyük bir gruba karşı zafer kazanmasıdır.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yılda hacc emirliği görevini Velîd b. Utbe ifa etmişti. Ashâb-ı kirâm'dan olup Sıffîn savaşında Muâviye'nin yanında yer almış olan Ukbe b. Âmir el-Cühenî bu yılda vefat etmişti. Yine bu yılda Hz. Âişe (R.) vefat etmişti. Aynı şekilde Ashâb-ı kiram'dan olan Semure b. Cündeb, Mâlik b. Ubâde el-Gâfikî de bu yıl içinde vefat etmişlerdir. Yine bu yılda vefat edenlerden birisi Basra kadısı Umeyye b. Yesribî idi. Onun ölümü üzerine Basra kadılığına Hişâm b. Hubeyre getirilmişti.

H. 59. (M. 678-679) YIL OLAYLARI

Bu yıl kış seferine karada Bizans topraklarına Amr b. Mürre el-Cüheni komutasında sefere çıkılmıştı. Deniz seferine de Cünâde b. Ebi Ümeyye çıkmıştı. Başka bir rivayette ise bu yıl denizde her hangi bir sefer yapılmamıştı. Bu yıl içinde Abdurrahman b. Ümmü'l Hakem, Kûfe valiliğinden azledilerek yerine en-Nu'mân b. Beşir el-Ensârî tayin edilmişti. Abdurrahman'ın azledilmesinin sebebini daha evvel zikretmiştik. Başka bir rivayette ise onun 58. yılda azledildiği kaydedilir.

Abdurrahman b. Ziyâd'ın Horasân Valiliğine Tayini

Muâviye Abdurrahman b. Ziyâd'ı Horasân valiliğine tayin etmişti. Kays b. Heysem es-Sülemî ondan önce oraya varıp Eslem b. Zür'a'yı yakalamış, hapse atmış ve ondan 300.000 dirhem almıştı. Abdurrahman Eslem'in hapsedilmesinden sonra Horasân'a varmıştı. O cömert, aynı zamanda haris ve savaş kabiliyeti olmayan bir adam olduğu için bir tek gazaya bile çıkmamıştı. Hz. Hüseyin'in şehâdetine kadar Horasân'da vali olarak kalmıştı. Bir ara Horasân'dan Yezîd'in yanına gelen Abdurrahman b. Ziyâd 20 milyon dirhem getirip Yezid'e takdim etmiş, Yezid b. Muâviye ona şöyle demişti: «Arzu ediyorsan seni hesaba çekelim ve bu getirdiğin 20 milyon dirhemi elinden alıp tekrar Horasân'a görevine iade edelim. İstiyorsan da bu getirdiklerini sana verip görevinden azledelim. Ayrıca Abdullah b. Ca'fer'e de 500.000 dirhem vereceksin.» Bu iki tercih ile karşı karşıya kalan Abdurrahman b. Ziyâd: «Getirdiğim bu paraları verip beni azletmeni tercih ediyorum.» demiş ve Yezîd de onun bu isteğini yerine getirmişti. Abdurrahman b. Ziyâd da Abdullah b. Ca'fer'e bir milyon dirhem göndermiş, şöyle demişti: «500.000 dirhem Yezîd'den, 500.000 dirhem de benden...»

Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra Valiliğinden Azli ve Tekrar İadesi

Bu yıl içinde Muâviye Ubeydullah b. Ziyâd'ı Basra valiliğinden azledip sonra tekrar aynı göreve tayin etmişti. Bu azil ve tayine

sebep olan olay şöyle anlatılır: Bir gün İbn Ziyâd aralarında el-Ahnef'in de bulunduğu Basra'nın ileri gelenlerinden bir heyetle birlikte Muâviye'nin yanına gitmişti. Ancak el-Ahnef ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın araları açık idi ve İbn Ziyâd el-Ahnef'e hiç değer vermezdi. Muâviye'nin yanına vardıklarında Muâviye el-Ahnef'e büyük itibar gösterip onu hemen yanı başında bir yere oturtmuştu. Gelen heyette bulunanlar Ubeydullah b. Ziyâd'ı son derece övdü ve onun iyiliklerinden bahsettiği halde el-Ahnef susup duruyordu. Bunun üzerine Muâviye ona: «Ey Ebâ Bahr, neden konuşmuyorsun?» diye sormuş, o ise şöyle cevap vermişti: «Eğer konuşacak olursam bu heyettekilere muhalefet etmiş olacağım.» Onun bu sözü üzerine Muâviye: «O halde kalkıp gidiniz, Ubeydullah'ı başınızdan azlettim, onun yerine razı olacağınız bir vali adayını bana bildiriniz.» Onlardan her biri gelip Ümeyyeoğullarından veya Şâmlılardan birisini tavsiye etmiş, ancak el-Ahnef tavrını hiç değiştirmeden her hangi bir kimseyi aday göstermemişti. Günlerce bu durumda kalmışlar, sonra Muâviye onları toplayıp: «Kimi seçtiniz?» diye sorduğunda kendi aralarında anlaşamamışlardı. el-Ahnef ise susup duruyordu. Muâviye el-Ahnef'e: «Neden konuşmuyorsun?» diye sorunca el-Ahnef şöyle karşılık vermişti: «Eğer kendi ailenden her hangi birini başımıza vali tayin edecek olursan biz yine Ubeydullah'ı tercih ederiz. Ve eğer Ümeyyeoğullarının dışında birisini tayin edecek olursan o zaman sen arzu ettiğini yap.» Onun bu sözü üzerine Muâviye tekrar Ubeydullah'ı Basra valiliğine tayin etmiş ve el-Ahnef'i tavsiye ederek onu kendisinden uzak tuttuğundan dolayı Ubeydullah'ı kınamıştı. Basra'da karışıklıklar meydana gelip, fitne koptuğu sırada Ubeydullah'a el-Ahnef'den başka hiç kimse arka çıkmamıştı.

Yezîd b. Müfferriğ el-Himyerî'nin Ziyâd b. Ebîhoğullarını Hicvetmesi

Yezid b. Müferriğ el-Himyerî Abbâd b. Ziyâd ile birlikte Sicistân'a gitmişti. İbn Müferriğ İbn Ziyâd ile birlikte Türklerle bir savaşa girişmiş, ancak Abbâd b. Ziyâd Yezîd b. Müferriğ'e kızarak sefere geç katıldığını söylemişti, çünkü Abbâd b. Ziyâd'ın yanındaki askerler atlarına verecekleri yemleri tamamen tüketmişlerdi. Abbâd b. Ziyâd'ın kendisini kınamasından dolayı İbn Müteferriğ ona şöyle demişti:

«Keşke şu sakallar ot olsaydı
Onları müslümanlarm atlarına yedirseydik.»

Abbâs b. Ziyâd'ın bir hayli uzun bir sakalı vardı. Bunun için

orada bulunanlar Abbâd b. Ziyâd'a İbn Müferriğ'in, söylediği bu şiirle kendisini kastettiğini söylemişlerdi. Abbâd b. Ziyâd onu yakalamak isteyince kaçmış ve onu bir kaside ile hicvetmişti. Onun hakkında söylediği şiirin bir kısmı şöyle idi:

Harbin oğlu Muâviye estiğinde
Sen kendi yandaşlarına haber ver, dağılsınlar.

Annenin Ebû Süfyan ile yatmadığını ispatlamak için şahitler tut;
O annen ki örtüsünü başından sıyırıp atmıştı.
Ancak bu iş son derece karışıktı
Ve bunun sonucunda korku ve endişeler vardı.
Muâviye b. Harb'a şunu bildirin:
Yemen'den gönderilmiş bir mektup vardır.
«Senin baban yoktur» diye söylense mi kızarsın,
Yoksa baban zina eden bir adamdır dense mi razı olursun?
Haberin olsun ki senin Ziyâd'a olan akrabalığın
Filin dişi merkebin oğluyla olan akrabalığı gibidir.

Yezîd b. Müferriğ Basra'ya, Ubeydullah b. Ziyâd ise Şâm'a Muâviye'ye gitmişti. Kardeşi Abbâd b. Ziyâd Ubeydullah'a bir mektup yazarak durumu bildirmiş ve İbn Müferriğ'in yazdığı şiirleri Muâviye'ye gönderip onu öldürmek için izin istemişti. Ancak Muâviye böyle bir izne razı olmamış ve onu sadece tehdit etmelerini emretmişti.

Yezîd b. Müferriğ Basra'ya varıp el-Ahnef'e ve onun gibi Basra'nın ileri gelen kimselerine sığınmak istemiş, ancak hiç kimse onu komşuluğa kabul etmemiş ve himayesine almamıştı. Münzir b. Cârûd'a sığınmak isteyince Münzir onu himaye etmeyi kabul edip evine almıştı. Münzir b. Cârûd'un kızı Ubeydullah b. Ziyâd'ın hanımı idi. Ubeydullah b. Ziyâd Basra'ya geri geldiğinde Yezîd b. Müferriğ'in şehirde olduğunu ona haber vermişlerdi. Bu arada Münzir b. Cârûd Ubeydullah'a «Hoş geldin» demeğe gitmiş, Ubeydullah da emniyet kuvvetlerini Münzir'in evine gönderip İbn Müferriğ'i yakalatmıştı. Yanına getirdikleri sırada Münzir hâlâ orada bulunuyordu. İbn Müferriğ'in getirilmesi üzerine Münzir Ubeydullah'a: «Ey emîr! Ben onu himayeme aldım.» demiş, ancak Ubeydullah: «Ey Münzir! O seni ve babanı methediyor, beni ve babamı ise hicvediyor. Böyle olduğu hâlde sen yine onu tutup bana karşı himaye etmeye çalışıyorsun.» diye çıkışmıştı. Sonra İbn Müferriğ'e ishal yapıcı bir ilacın içirilmesini emredip onu bir merkebe bindirerek şe-

hirde dolaştırmıştı. İbn Müferriğ sürekli olarak altına yapıyor ve Münzir b. Cârûd'u şu şekilde kınıyordu:

Ben Kureyş'i terkedip onları komşu ve koruyucu edinmedim de
Şu güvenilmez Abdi Kays'ı komşu edindim.
Bazıları bizi himayelerine aldılar, fakat onların bu himayeleri
Irak'ın durmadan saçılan osuruklarıymış.
Benim komşum ve koruyucum Cezîme'den uyuşuk bir adammış;
Şu komşuyu koruyabilecek tek kişi varsa o da altını kirleteni temizleyecek adamdır.

Ubeydullah için de şöyle demişti:

Senin bana yaptığını su yıkar, temizler; fakat
Benim yaptığım kemiklere işler ve oradan hiç bir zaman silinemez.»

Sonra Ubeydullah onu kardeşi Abbâd'ın yanına, Sicistân'a göndermişti. Şâm'daki Yemenliler Muâviye ile bu konuda konuşmuş, o da Abbâd'a haber gönderip onu kendisine göndermesini istemişti. Yezîd b. Müferriğ Şâm'a geldiğinde Muâviye'nin yanına varmış, ağlayarak ondan özür dilemiş ve: «Benim başıma bir sürü felâketler geldi ki bu felâketlerin hiç biri başka bir müslümanın başına gelmemiştir.» demişti. Muâviye ona: «Sen Muâviye b. Harb'e şunu bildir.» diye başlayan kasideyi söyleyen kimse değil miydin?» diye sormuş, o da: «Hayır, Müminlerin emirini yücelten Allah'a yemin ederim ki aslâ ben bu lafı söylemedim. Bu kasideyi Mervân'ın kardeşi Abdurrahman b. el-Hakem söylemiştir. Onlar beni Ziyâd'ın hicvi konusunda kullandılar.» diye karşılık vermişti. Muâviye bunun üzerine: «Annenin Ebû Süfyân'la yatmadığını ispatlamak için şahitler tut diyen ve bir çok şiirlerle İbn Ziyâd'ı hicveden sen değil miydin? Hadi kalk, seni affettim, istediğin yerde yerleş.» demiş, İbn Müferriğ de kalkıp Musul'a gitmiş ve orada evlenmişti. Zifâfa girdiği gecenin sabahı kalkıp ava çıkmış, yolda giderken merkebe binmiş birisi ile karşılaşmıştı. Ona: «Nereden geldin?» diye sormuş, adam da Ahvâz'dan geldiğini söyleyince bu defa: «Mesrûkân suyu ne oldu?» diye sormuş, adam da: «Olduğu gibi duruyor.» şeklinde cevap vermişti. Yezîd b. Müferriğ daha sonra Basra'ya gitmiş, Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzuruna çıkmış, Ubeydullah da emân verip onu affetmişti.

Diğer taraftan Muâviye b. Ebî Süfyân Abdurrahman b. el-Hakem'e bir hayli kızmıştı. Onu affetmesini isteyenler olmuşsa da Muaviye şöyle demişti: «Hayır! Ubeydullah b. Ziyâd kendisinden razı olmadıkça vallahi aslâ razı olup onu affetmem.» Bunun üzerine Ab-

durrahman b. el-Hakem kalkıp Basra'ya Ubeydullah'ın yanına gitmiş ve ona şöyle demişti:

Sen Harb'in oğullarına katılmış birisisin,
Bana iki kızımdan bile çok daha sevimlisin.
Ben seni yalnızca kardeş, amca ve amcaoğlu olarak görüyorum,
Ancak sen beni nasıl görüyorsun?

Ubeydullah da ona: «Seni son derece kötü bir şâir olarak görüyorum.» demiş ve onu affetmişti.

Bu Yılın Diğer Olayları

Bu yıl hacc emîrliği görevini Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân yerine getirmişti. Bu yıl Kûfe valisi Nu'mân b. Beşîr, Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd, Medîne valisi Velîd b. Utbe, Horasân valisi Abdurrahman b. Ziyâd, Sicistân valisi Abbâd b. Ziyâd ve Kirmân valisi de Kerîm b. el-A'var idiler.

Bu yıl içinde Hz. Ali ile birlikte Sıffîn savaşlarına katılmış olan ve başka bir rivayette H. 56. yılda vefat ettiği de kaydedilen Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî Medîne'de vefat etmişti. Yine bu yılda vefat edenlerden biri Saîd b. el-Âs idi. Saîd b. el-Âs, H. 1. yılda dünyaya gelmişti. Babası Bedir gününde Mekkeli müşrikler arasında öldürülenlerden birisiydi. Yine bu yıl içinde ashâbdan Mürre b. Ka'b el-Beherî ile Rasûlullah (s.)'ın müezzini olan Ebû Mahzûre el-Cümehî Mekke'de vefat etmişti. Bu güne kadar onun soyundan gelenler Mekke'de müezzinlik yapmaktadırlar. Diğer bir rivayette onun H. 69. yılda vefat ettiği de kaydedilir. Yine bu yılda Mekke'de Abdullah b. Âmir b. Küreyz vefat etmiş ve Arafât'a defnedilmişti. Ayrıca bu yıl içinde Ebû Hürayra vefat etmişti. Onun Hz. Osman'a karşı olan muhabbetinden dolayı Hz. Osman b. Affân'ın evlatları cenazesini taşımışlardı.

Bu yıl içinde müslümanlar Umeyr b. Hubâb es-Sülemî'nin komutanlığında Kemah kalesine gaza düzenlemişlerdi. Umeyr şehir surlarının üzerine tırmanmış, orada bulunan rumları tamamen bertaraf edinceye kadar çarpışıp durmuş, nihayet müslümanlar da surlara tırmanmışlar ve Umeyr de şehri fethetmişti. Umeyr'in bu fetihten dolayı son derece övündüğü ve bu fetih sırasında yaptıklarından dolayı da müslümanlar tarafından övülmekte olduğu bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU

